

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

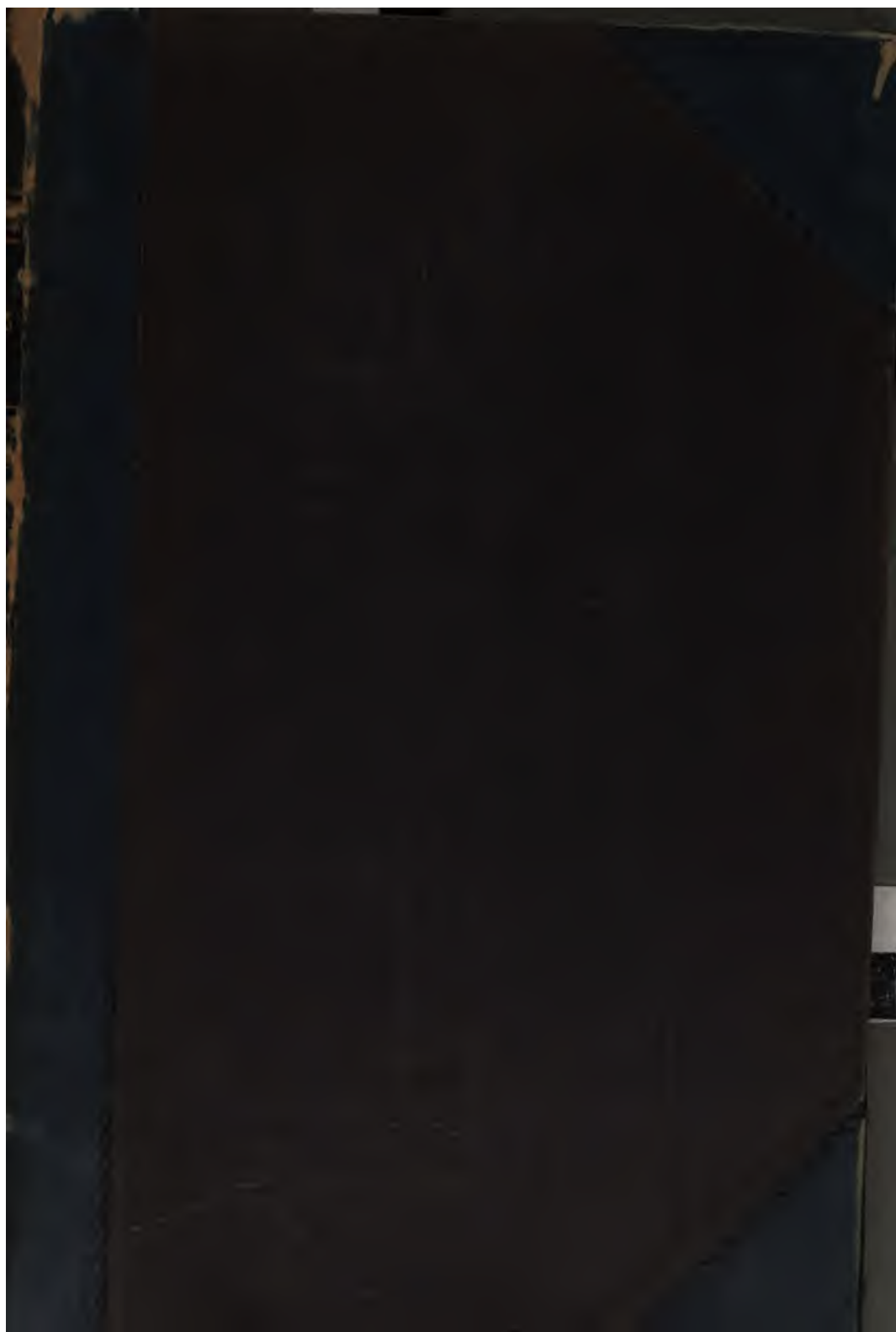
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

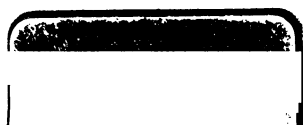
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600068325U

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,

ΦΙΛΟΠΟΝΗΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ,

ΘΕΟΛΟΓΟΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ,

ΕΦΗΜΕΡΙΟΥ

ΤΗΣ

ΕΝ ΛΙΒΕΡΠΟΥΛΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Γ. ΚΑΡΤΟΦΥΛΛΗ.

1864.

265. i. 5.

ΤΩ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΩ Δ΄,

ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΑΤΡΙ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗ

κ. τ. λ.

κ. τ. λ.

κ. τ. λ.

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

Ὁ εὐσεβάστως ὑποσημειούμενος, μέλλων νὰ ἐκδώσῃ, ὅσον ἔνεστι τάχιον, φιλοσοφικὴν πραγματείαν, ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθεῖσαν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα διαμένει, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ κοσμήσῃ ταύτην διὰ τῆς ἀφιερώσεως πρὸς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, τὸν θεοφροῦρητον Βασιλέα ἑαυτοῦ τε καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων, λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσῃ θερμῶς τὴν Υ. Μ. ἵνα εὐδοχήσῃ ὅπως ἐπινεύσῃ εἰς τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην.

Ὁ εὐσεβάστως ὑποσημειούμενος εἰς οὐδένᾳ ἄλλον κρίνει εὐλογον καὶ πρέπον νὰ ἀφιερῶσῃ τὸ ἀπάνθισμα τοῦτο τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ πόνων αὐτοῦ, εἰ μὴ εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἑλληνικὴν Μεγαλειότητα, τὸν προστάτην τῶν φώτων, εἰς ἣν ἡ Θεία Πρόνοια ὠκονόμησε πανσόφως νὰ παρακαταθέσῃ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος.

β'.

Ὁ εὐσεβάστως ὑποσημειούμενος, πεποithώς εἰς τὰ ἔ-
ξοχα καὶ σπάνια πλεονεκτήματα τῆς Υ. Ἑλ. Μεγαλειό-
τητος καὶ εἰς τὸν διάπυρον ζῆλον Αὐτῆς ὑπὲρ τῆς δό-
ξης καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους, καὶ ἐπερειδόμενος
εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ πατρικὴν Αὐτῆς μέριμναν ὑπὲρ τῆς
διανοητικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς προσόδου τῆς Ἑλ-
λάδος, ἐλπίζει ὅτι ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει ἀπαξιώσει τὴν βί-
βλον αὐτοῦ τῆς ἀφιέρωσεως εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβα-
στὸν ὄνομα Αὐτῆς, τὸ θελξικάρδιον καὶ μυριοπόθητον
εἰς πάντα Ἑλληνα.

Ὁ ταπεινὸς συγγραφεὺς καὶ λειτουργὸς τῆς Ἑλλη-
νικῆς Ἐκκλησίας, αἶρων χεῖρας ἐκέτιδας πρὸς τὸν Ὑψι-
στον ὑπὲρ διατηρήσεως τῶν πολυτίμων ἡμερῶν τῆς
Ἑμετέρας Μεγαλειότητος, δράττεται τῆς εὐκαιρίας
ταύτης νὰ ὑποσημειωθῇ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ
ἀκραιφνοῦς ὑπολήψεως, μεθ' ὧν διατελεῖ

Τῆς Ἑμετέρας Θεοφρουρήτου Ἑλληνικῆς Μεγαλειότητος
ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος θεράπων

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗΣ, θεολογοδιδάκτωρ,
ἀρχιμανδρίτης καὶ ἐφημέριος τῆς ἐν Λιθερπούλῃ
ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν Λιθερπούλῃ, τῇ 27 Ἰουλίου 1863.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ.

- ΚΕΦΑΛ. Α'. Σκοπός, γένεσις καὶ συνοπτικὴ ἱστορία
τῆς Φιλοσοφίας. . . . . Σελ. 1
- » Β'. Ὁρισμός, διαίρεισις καὶ παραλληλισμὸς
τῆς Φιλοσοφίας πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας. » 21

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ. Διανοητικῆς ἐνεργότητος προκαταρχτικαὶ μορφαί, ἥτοι ψυχολογία.

- ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ νομι-
μότητος ἢ κύρος αὐτῆς. . . . . » 18
- » Β'. Ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ δυνάμεις
ταῦτα γεννῶσαι. . . . . » 21
- » Γ'. Συνέχεια τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ
συνειδήσεως. . . . . » 28
- » Δ'. Γνώσις τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου, ἥτοι
τοῦ οὐκ ἐγὼ. . . . . » 33
- » Ε'. Περὶ φαντασίας, συζεύξεως καὶ προσοχῆς. » 40
- » Ϛ'. Περὶ ἐπαγωγῆς, ἀφαιρέσεως καὶ γενι-
κῶν ἰδεῶν. . . . . » 42
- » Ζ'. Περὶ κρίσεως, συλλογισμοῦ καὶ λόγου. » 46
- » Η'. Περὶ πηγῆς καὶ μορφώσεως τῶν ἰδεῶν. » 49
- » Θ'. Περὶ αἰσθητικότητος, αἰσθημάτων, πα-
θῶν, ἀθυρομήσεων, κλίσεων, ὁρεξέων,

καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν παθή-
σεων . . . . . Σελ. 53

ΚΕΦΑΛ. Γ'. Περὶ θελήσεως καὶ αὐτεξουσίου καὶ
τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν. . . . . » 58

» ΙΑ'. Θεωρία τῆς ψυχῆς, φύσις αὐτῆς καὶ ὑ-
περοχή τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. . » 64

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Εὗρεσις τῆς ἀληθείας, ὁρθὴ χρῆσις τοῦ λόγου, ἡ Λογικὴ.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἀντικείμενον, ὅρισμός καὶ διαίρεσις
τῆς Λογικῆς. . . . . » 73

» Β'. Γνώσις καὶ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης. » 74

» Γ'. Περὶ συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐ-
τοῦ. . . . . » 78

» Δ'. Μέθοδος καὶ παντοῖα εἶδη ταύτης. . » 81

» Ε'. Ὅρισμός καὶ κατὰ τάξιν, ἐξαγωγή καὶ
ὑπόθεσις. . . . . » 86

» Ϛ'. Περὶ μαρτυρίας καὶ κύρους. . . . . » 89

» Ζ'. Περὶ γλώσσης. . . . . » 91

» Η'. Αἷτια τῆς ἀπάτης καὶ θεραπευτικὰ μέσα » 97

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ. Ἠθολογία.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ὅρισμός, ἀντικείμενον, διαίρεσις τῆς Ἠ-
θολογίας καὶ κανὼν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων » 99

» Β'. Αἷτια καὶ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων » 102

» Γ'. Θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ. . . . . » 105

» Δ'. Διαίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς διάφορα εἶδη. » 109

» Ε'. Περὶ ἠθικῆς ὑποχρέωσης, καθήκοντος,
δικαιώματος καὶ νόμου. . . . . » 111

» Ϛ'. Περὶ ἀρετῆς. . . . . » 115

» Ζ'. Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς, τὸν πλησίον καὶ
τὸν Θεὸν καθηκόντων ἡμῶν. . . . . » 120

**ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Φυσική θεολογία ἢ θεο-
σοφία.**

ΚΕΦΑΛ. Α'. Περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ. . . . . Σελ. 127

» **Β'.** Κατηγορούμενα, ἥτοι προσόντα τοῦ Θεοῦ » 131

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ. Περὶ καλοῦ ἥτοι ὠραίου.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ὅρισμός καὶ εἶδη τοῦ καλοῦ. . . . . » 138

» **Β'.** Περὶ τέχνης. . . . . » 141

ΤΜΗΜΑ ΕΚΤΟΝ. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Σπουδαιότης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας » 143

» **Β'.** Μέθοδος καὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς
φιλοσοφίας. . . . . » 145

» **Γ'.** Ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ
διαίρεσις αὐτῆς. . . . . » 147

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ. Περίοδος πρώτη.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἀπὸ Θάλητος μέχρι Σωκράτους. Ἰωνι-
κὴ Σχολή. . . . . » 148

Πυθαγόρειος ἢ Ἰταλικὴ Σχολή. . . . . » 150

Ἐλεατικὴ Σχολή. . . . . » 151

Ἀτομολογικὴ Σχολή. Σοφισταί. . . . . » 152

**ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Συνέχεια τῆς πρώτης πε-
ριόδου. Ἀπὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξαν-
δρινῆς Σχολῆς.**

ΚΕΦΑΛ. Α'. Φιλοσοφία Σωκράτους. . . . . » 153

» **Β'.** Φιλοσοφία Πλάτωνος . . . . . » 162

» **Γ'.** Ἀριστοτέλης. . . . . » 179

» **Δ'.** Ἐπικούρειοι καὶ Στωϊκοί. . . . . » 182

» **Ε'.** Νέα Ακαδημία καὶ Πυρρῶνισμός. . . » 185

ΚΕΦΑΛ. Σ'. Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, φιλοσοφία
τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν
συγγραφέων. . . . . » 186

- » Ζ'. Φιλοσοφία τοῦ Μεσαιῶνος ἡτοι τῆς μέ- Σελ.
σης ἡλικίας, ὅ ἐστι τῆς Σχολαστικῆς. » 189
- » Η'. Πρῶτις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀνα-
γεννήσεως καὶ συναφείας τῶν ἀρχαίων
συστημάτων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ΙΖ'
ἐκατονταετηρίδος. . . . . » 193

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ. Νεωτέρα φιλοσοφία.

- ΚΕΦΑΛ. Α'. Βάκων καὶ Καρτέσιος ἄχρι Καντίου. . . » 195
- » Β'. Ὁ Καρτέσιος καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι. . . » 198
- » Γ'. Ἀπὸ Καντίου ἄχρις ἡμῶν. Κριτικὴ φι-
λοσοφία. . . . . » 212
- » Δ'. Φίχτης καὶ σύστημα αὐτοῦ. . . . . » 221
- » Ε'. Σχελλίγγιος καὶ σύστημα αὐτοῦ. . . » 227
- » Ϛ'. Ἐγελος καὶ σύστημα αὐτοῦ. . . . . » 236
- » Ζ'. Φραγκίσκος Θυρότος καὶ σύστημα αὐτοῦ. » 244
- » Η'. Θεόδωρος Σίμων Ιουφφρούς καὶ φιλο-
σοφία αὐτοῦ. . . . . » 247
- » Θ'. Βίκτωρ Κουτίνος καὶ τούτου συγγράμ-
ματα. . . . . » 263

ΤΜΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟΝ. Πνεῦμα ἐκάστης φιλοσο- φίας καὶ ὀργανισμὸς αὐτῆς.

- ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. . . . . » 266
- » Β'. Νεωτέρα Ἰταλικὴ φιλοσοφία. . . . . » 271
- » Γ'. Φιλοσοφία τῆς Ἀγγλίας. . . . . » 279
- » Δ'. Γαλλικὴ φιλοσοφία. . . . . » 284
- » Ε'. Σκωτικὴ φιλοσοφία. . . . . » 288
- » Ϛ'. Γερμανικὴ φιλοσοφία. . . . . » 295
- » Ζ'. Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία. . . . . » 301

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σκοπός, γένεσις καὶ Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

§ 1. Τὸ πρῶτιστον ἀντικείμενον καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν οὐσκαδῶν ιδιωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἐπομένως τὰ γεγονότα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ συγκροτοῦσι τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Ἐξετάζοντες τὰς μερικότητας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰς παντοίας φυλάς, ἡλικίας καὶ ἰδιοσυγκρασίας ἀμφοτέρων τῶν γενῶν μετὰ τῶν ἀπατελεσμάτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ, παρατηροῦντες δὲ καὶ τὰς οὐσιώδεις μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ τρεπτὸν καὶ εὐμετάβολον, τὸ σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον, φθάνομεν εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Οὕτω πῶς ἐξερευνῶμεν τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς καταστάσεις τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, περὶ ὧν ἡ πείρα πληροφορεῖ, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἐξωτερικὰς πραγματικότητας, τὰς ὑπαρχούσας ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει παρίσταται ἡ ἐσωτερικὴ μορφή τῆς ἡμετέρας γνώσεως μετὰ τῶν αἰσθημάτων, δι' ὧν συνοδεύεται, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ διοράται ἀποκλειστικῶς ἡ ταύτης ὕλη. Δυνάμεθα δὲ νὰ ἔχωμεν ἄμεσον ἀντίληψιν, τουτέστι γνῶσιν, τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ὑπὸ δύο ἐπόψεις, ἥτοι ἐπιστημονικῶς καὶ μή. Δεδόσθω ὡς παράδειγμα ὁ ἀστὴρ, ὁ κομήτης, ὁ κεραυνός, τὸ ὕδωρ, τὸ φυτόν. Τὸ ἐξωτερικὸν ὕλικόν, τὸ ὑποκείμενον εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ πνεύματος, εἶναι τὸ αὐτό· ἀλλ' ἡ εἰδικὴ τοῦ νοὸς κατὰξαις, εἰς ἣν νοεῖται τὸ ἀντικείμενον, ποικίλλει ὡς ἐκ τῆς ἀνα-

πτύξεως ἢ μὴ τοῦ ἀνθρώπου· ἐντεῦθεν προσδιορίζεται ὁ τρόπος, ἡγουν ἡ μορφή τοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Αἱ ἐνέργειαι, αἱ καταστάσεις, αἱ ἐργασίαι καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος συναπαρτίζουν τὰ φαινόμενα τοῦ συνειδέναι· τί δέ ἐστιν ἡ πραγματικότητα ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ ὄντος σχετικῶς πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα τῆς διανοίας, καὶ τί εἶδος ἐγγυήσεως καὶ ἀσφαλείας ἔχομεν ὅτι τοιαύτη πραγματικότης ὑπάρχει ἐν ἔργῳ καθὰ ἐνοήθη, ἀνεξαρτήτως καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἰδιαιτέρων τρόπων τοῦ νοεῖν αὐτῶν, ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν θεωρίαν τοῦ εἶναι. Ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην σχέσιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θεωρεῖται ἐν ὑποκειμένῳ, ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν ἐν ἀντικειμένῳ. Ἐντεῦθεν προσποριζόμεθα ὅτι ἡ γνώσις περιλαμβάνει ἀναγκαιῶς δύο τινα, τὸ γινώσκον καὶ τὸ γινωσκόμενον· ἥτοι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον. Οὗτοι εἶναι οἱ πρώτοι ὅροι πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως, περὶ ὧν δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν παντάπασιν.

§ 2. Ὡς εἰδικὸς κλάδος ἐρεύνης ὑπῆρχεν ἀνάκθεον ἡ φιλοσοφία· γενέτειράν δὲ γῆν ἀνάντηρόν της ἔχει τὴν Ἑλλάδα· ἐπειδὴ πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἀπεδόθησαν εἰς τοῦτο τὸ στάδιον τῆς ἐρεύνης. Ὁ μὲν Πυθαγόρας εὔρε τὴν λέξιν, ὁ δὲ Σωκράτης τὸ πρᾶγμα. Καὶ τοὶ δὲ σύστημα θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν εἰς μακροχρόνιους ἐποχὰς θὰν ἀπαντᾷται, ἐξαιρέσει τῶν ἐλληνικῶν φιλοσοφημάτων καὶ τινῶν παρὰ τοῖς Ἀσιανοῖς σπόραδικῶν διδαγμάτων, δὲν ἠθέλωμεν ἀφίστασθαι παντάπασιν τῆς ἀληθείας, γνωματεύοντες ὅτι ἡ φιλοσοφία, δηλαδὴ ἡ γνώσις ἡμῶν αὐτῶν, τὸ γινῶθαι σαυτὸν, εἶναι ἀρχαία ὡς ὁ κύσμος, καὶ φανερῶνται ἐν πάσῃ ἐποχῇ τῆς ἱστορίας. Αἱ πρῶται ὁμῶς παρατηρήσεις τοῦ Θαλήτος καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς φυσικὰ φαινόμενα, καὶ εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἡ πυθαγόρειος φιλοσοφία ταχέως ἐποίησε βῆμα τι εἰς τὰ πρόσω· ἐδράξατο τοῦ ἀφηρημένου καὶ τῶν μορφοειδῶν στοιχείων ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γλώσσῃ, καὶ ἐχώρισε τὸν νοῦν, ἥτοι λόγον, ἐκ τῆς φρενός, αἰσθητικῆς νοήσεως, καὶ ἐκ τοῦ θυμοῦ, ὡστικῆς φύσεως. Ἡ ἐλεατική σχολὴ βυθισμένη εἰς ἀφαιρέσεις ὠδήγησεν ἀμοιβαίως εἰς νέας ἐξερευνησεις ἐπὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου. Ἐν τῇ πάλῃ τῶν ὕλαστων καὶ ἰδανιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐβαλε τὰ θεμέλια τῆς ἀκριβοῦς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως, ἥτις ὑστερὸν ἐλάβε χώραν. Ἐναπέκειτο εἰς τὸν Ἀναξαγόραν νὰ ἀγάγῃ τὸ πρόβλημα τῆς

ψυχολογίας εἰς μᾶλλον ὠρισμένην μορφήν, νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν τῆς νοητικῆς ψυχῆς καθὼ οὐσίας διακρινομένης ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ διαμαχομένης πρὸς τὸν ὑλικὸν κόσμον, καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ὑφίσταται μόνον διὰ τῆς συνεργείας ἀμφοτέρων. Ἡ θεωρία ἤρχισεν ἐν πρώτοις διὰ τινων ἀσθενῶν τεκμηρίων ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὑλικῶν πραγμάτων παντοῖα ζητήματα ἀνεφύησαν περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, τεθεμελιωμένης ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, ἐτι δὲ καὶ περὶ τῆς πορείας τοῦ νοῦς καὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ συνδυαζομένου ἀποτελέσματος τῆς ψυχῆς συνάμα καὶ τοῦ κόσμου, τοῦ ὄργανου καὶ τῆς ὕλης. Ἐν τῷ πεδίῳ τῆς σκέψεως καὶ θεωρίας πρώτος ὁ Σωκράτης ἐδωκεν ἐξοχὸν θέσιν εἰς τὴν ψυχὴν. Παρὰ Πλάτωνα ἡ διάκρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὕλης, νοητικοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου, κατέστη οὐσιώδης· ὑπ' αὐτοῦ σημαντικὴ ἐγένετο πρόδοσις εἰς τὴν ἀκριβῆ τακτοποίησιν τῶν δυνάμεων, εἰ καὶ χωλαίνουσιν κατὰ τὰς λεπτομερείας. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη βεβαίως ὀφείλεται ἡ ὅσον ἐνθὺν τελεία καὶ συστηματικὴ σπουδὴ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου. Κατὰ τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη χωρίζεται εἰς τρεῖς κλάδους, εἰς μαθηματικὴν, φυσικὴν καὶ μεταφυσικὴν, ἡ δὲ περὶ ψυχῆς θεωρία κατατάσσεται εἰς τὴν δευτέραν. Ὁ μεγαλεπήβολος οὗτος ἀνὴρ εἶδεν ἐναργῶς ὅτι πρέπει νὰ χαραχθῇ γραμμὴ διαστολῆς μεταξὺ στοχασμοῦ, οὐτινος ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ λογικὴ, καὶ ψυχῆς, οἷον εἰς συγκεκριμένης πραγματικότητος, ἀναγαγὼν αὐτὴν, ὡς προϊόν φύσεως, εἰς τὴν ἔκτασιν τῶν φυσικῶν αἰτιῶν, καθὰ καὶ πάντα τὰ λοιπὰ φαινόμενα. Παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει πᾶν ὅ,τι περιέχει ὀργανικὴν ζωὴν ἐθεωρεῖτο κεκτημένον ψυχὴν· ἡ πλαστικὴ δύναμις, ἡ ζωοποιουσα καὶ σχηματίζουσα τὸ φυτὸν, ἦτο ἡ τοῦ φυτοῦ ψυχὴ, ἡ αἰσθητικὴ καὶ πλαστικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ ζῳῷ ἦτο ἡ τοῦ ζώου ψυχὴ· ἡ ὁλοσχερῆς, ζώϊκῃ, αἰσθητικῇ καὶ λογικῇ ἀρχῇ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ τοῦ σώματος ἐντελέχεια, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ἐνότητα, ἡ προαρμύζουσα τούτο πρὸς τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐκτίσθῃ ὁ ἀνθρώπος, καὶ ποιοῦσα τὴν ἀληθεῖ ἰδέαν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης προεξάρχει τῶν ἀρχαίων οὐχὶ μόνον διὰ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πόνημα ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατάταξιν τῶν δυνάμεων. Τίθησι πρώτην τὴν

πλαστικὴν, ἣν καλεῖ θρεπτικὴν, δευτέραν τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτικὴν, ἣν προσαγορεύει αἰσθητικὴν, καθὼ συνενοῦσαν ἡμᾶς μετὰ τοῦ παντός, καὶ βάλλουσιν τὸ πρῶτον θεμέλιον πάσης ἀνθρωπίνης πείρας, τρίτην τὴν κινήτικὴν, τετάρτην τὴν ὀρεκτικὴν καὶ πέμπτην τὴν διανοητικὴν. Ἐμβαίνει εἰς παντοίας ψυχολογικὰς ἀναλύσεις, λεπτομερείας καὶ συζητήσεις περὶ τῆς τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, περὶ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τῆς συνειδήσεως, περὶ φύσεως τῆς φαντασίας καὶ μνήμης, περὶ τελετῶν καὶ χαρακτηριστικῶν τῶν ἐνστιγμάτων, βουλημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου. Οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων διέλαβε μερικώτερον. Ὁ Ἀριστοτέλης ἤνοιξε τὴν ὁδὸν τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας.

§ 3. Παραλληλίζοντες τοὺς τρεῖς μεγαλόνας προπάτορας ἡμῶν, εὐρίσκωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐχειραγῶγησε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρώπου ἰδίως. Τῷ ὄντι τέρμα τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας ὤρισθη ἡ θέλησις καὶ ἡ διάνοια, τὸ ἀγαθόν, τὸ τίμιον, τὸ ἀληθές καὶ τὸ καλόν· ἡ φιλοσοφία αὕτη πολὺ ἀπῆρσεν εἰς τὰς κενὰς θεωρίας τῆς προκατόχου φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ἀγάπην αὐτῆς τῆς σοφίας, τῆς ἀκρατοῦς καὶ ὁλοκληρωτικῆς. Ὁ τούτου μαθητὴς Ἀριστοτέλης φιλοσοφίαν προσηγύρευσε οὐχὶ τὴν γνῶσιν τῶν καθ' ἕκαστα, ἀλλὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων ἐν συνόλῳ.

§ 4. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ καὶ μετ' αὐτὴν οἱ σχολαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν μεσαιῶνων ἐπειράθησαν νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν κεκρυμμένην φύσιν τοῦ σύμπαντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος μετεχειρίσθησαν τὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Ἡ αὐγὴ τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ νέαν ἐποχὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ πᾶν τὸ ἐπιστατικὸν κατειργάσθη. Ἡ δὲ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας ἐπιστήμης ὑφίσταται εἰς τὴν διάφορον χρῆσιν τῶν πραγματικῶν γεγονότων ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐρευνῆς. Οἱ ἀρχαῖοι παρετήρουν ἐπίσης ὡς καὶ οἱ νεώτεροι τὰ γεγονότα· ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐσπούδαζον διὰ μιᾶς νὰ μεταβῶσι τῇ δυνάμει τοῦ λόγου καὶ τοῦ συμπεράσματος ἐκ τῶν ἀτομικῶν γεγονότων εἰς ἐντελῆ θεωρίαν· ὅθεν ἡ φιλοσοφία αὐτῶν ἦτο μίγμα ἀτομικῶν παρατηρήσεων καὶ γενικῶν θεωρητικῶν ἰδεῶν. Ἡ νεώτερα μέθοδος τῆς ἐπαγωγῆς προστρέχει εἰς τὰ γεγονότα, ἵνα

ιδρύση καθολικεύσεις κατὰ βαθμὸν μεμακρυσμένας αὐτῶν ἐν τῇ τάξει τῆς γενικότητος. Ἐντεῦθεν προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἐτι ὑψηλότερον βαθμὸν γενικεύσεως, καὶ βαίνουσα κατὰ πρόοδον αὐξοῦσαν ἀφικνεῖται εἰς τι μέγα γεγονός, εἰς τὸν νόμον τὸν ἐγκλείοντα τὰ λοιπὰ καὶ περιέχοντα τὸν λόγον τούτων. Ἡ πρόοδος αὕτη μετῆρεν εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην.

§ 5. Ὁ Βάκων πρῶτος συνέταξε τοὺς κανόνας τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου· ὁ δὲ Καρτέσιος ἐφήρμοσε τούτους εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· τὸ πεδῖον, εἰς ὃ εἰργάσθη, ὁ Βάκων, ἦτο τὸ τῆς φύσεως, τὸ δὲ πεδῖον, ὅπερ ἐξελέξατο ὁ Καρτέσιος, ἦτο τὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως· εἰς τὸν ὅρον τούτου περιτρίβεται ὁλόκληρος ἡ διαφορὰ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ συνείδησις δὲν κατετάχθη μὲν εἰς διακρίμενον πεδῖον παρατηρήσεως, ἀλλ' οὐχ ἦττον τὰ γεγονότα τοῦ νοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῶν ἐφαρμογῇ. Ὁ Καρτέσιος, ὀλιγωρήσας τῶν προγενεστέρων ἀποπειρῶν, οὐδὲν ὡς δεδομένον παραδεχθεὶς, ἀποφανθεὶς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως τὸ πολυθρύλλητον *tabula rasa*, καὶ ἐρευνήσας ποῦ ἔπρεπε νὰ εὐρεθῇ ἡ ἀλάνθαστος ἀφετηρία νέου καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ συστήματος ἵδρυσε τὴν ἐσωτερικὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἀναμφισβήτητον ἀνθρωπίνης παρατηρήσεως πεδῖον. Εἶδε τὸ δυνατόν σκεπτικῆς ἀμφιβολίας περὶ πάντων ἐν γένει· πλὴν τὸ ἀμφιβάλλειν περὶ τῶν ἀμέσων τῆς συνειδήσεως γεγονότων περιπλέκει τὸν ἀνθρώπον εἰς ἐναργὴ πρὸς ἑαυτὸν ἀντίφασιν. Τὸ ἀμφιβάλλειν ἐστὶ σκέπτεσθαι, τὸ ἀρνέσθαι τὰ ἡμέτερα διανοήματα ἤθελεν εἶσθαι τὸ αὐτὸ ὡς τὸ ἀρνεῖσθαι τὰς ἡμέτερας ἀμφιβολίας· σκεπτικισμὸς ἀνιστάμενος καὶ πίπτων ταῦτοχρόνως, καρποφόρος καὶ γόνιμος ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν ἐπίνοια. Τὸ ὄνομα τοῦ Καρτεσίου κατέστη οἷον ἐσταθμὸς νέας ἐποχῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἀνδείχθησαν ἀντίθετα τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ διανοήματος καὶ τοῦ ὄντος, τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ ἰδανικοῦ, περὶ ἃ ἐστράφησαν ὡς περὶ μέγαν ἄζωνα πᾶσαι αἱ νεώτεραι μεταπολιτεύσεις καὶ ἐπαναστάσεις τῆς φιλοσοφίας. Ἐν τούτοις τὸ πεδῖον τῆς φιλοσοφίας, ἥτοι νοολογίας, δὲν ἦτο ἀκριβῶς ἐσχεδιογραφημένον· διότι οἱ ὁπαδοὶ τῆς Καρτεσιανῆς σχολῆς ἐξώκειλαν εἰς ἀφηρημένας καὶ μεταφυσικὰς συζητήσεις. Ἀφ' ἐτέρου ἄλλα φιλόσοφα ἀνεφάνησαν οἱ Μαλβράγγιος, Σπινόζας, Λεϊβνίτιος, Κουδονόρθιος, Λόκκιος καὶ Βερ-

κελείος. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἡ φήμη τῆς ἐπαγωγικῆς φιλοσοφίας ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις ἀφίκετο εἰς τοιοῦτον ὕψος, ὥστε ἤρχισε νὰ ἐξασκῇ ἐπιβρόχην ἀξίωση-μείωτον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νοερῶν φαινομένων· ἡ δὲ τοῦ νοὸς ἐπιστήμη, ἐρειδομένη ἐπὶ γεγονότων ἐν μέρει φυσιολογικῶν καὶ ἐν μέρει ἐσωτερικῶν, ἐτοποθετήθη μεταξύ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Οὐόλφιος συνήθροισε τὰς φιλοσοφικὰς τοῦ καιροῦ αὐτοῦ ιδέας εἰς ἐγκυκλοπαιδικὸν σύστημα, ὑποδεικνύων τὰς τότε ψυχολογικὰς ἐρεῖνας. Διαιρεῖ ταύτας εἰς δύο κλάδους, εἰς ἐμπειρικὴν καὶ διανηπτικὴν ψυχολογίαν.

Ὁ πρῶτος κλάδος ἐβασίζετο καθαρῶς ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως· τὰ παρατηρηθέντα γεγονότα κατελέγοντο συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς διανοίας, καθὰ ἐξηγήθησαν ἐν ταῖς προλαβούσαις διδασκαλίαις τῆς λογικῆς καὶ τῆς ὄντολογίας. Ἡ λογικὴ ψυχολογία διέπρεπεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διανοητικῆς ἐπιστήμης. Ἐθάρρυνε δὲ αὕτη τὴν ἐξεργύνειν τῆς ἐνδομύχου φύσεως τῆς ψυχῆς, τὸ εἶδος τῆς ταύτης υπάρξεως, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν προορισμὸν ταύτης ἐπὶ λογικῆς βάσεως. Εἰς δεῖον δύναται ὁ βουλόμενος νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Τισσότου καὶ τὴν λογικὴν ψυχολογίαν τοῦ Οὐόλφιου. Ἐναγκαλισθεῖσα τὴν ἀντίληψιν τοῦ πνεύματος ἐν μορφῇ θεμελιώδει, ἐσπούδασεν ἡ λογικὴ ψυχολογία νὰ ἐξαγάγῃ σειρὰν συσχετικῶν ιδεῶν ἐκ τῆς ιδέας τῆς ψυχῆς, παρισώσαν πλήρη λογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων, ἅτινα οὐσιωδῶς διαστελλοῦσι τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ αὐτῆς φύσει.

§ 6. Ὁ Κάντιος ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ *Kritik der reinen Vernunft* ὑποστηρίζει ὅτι αἱ ψιλῶς ὑποκειμενικαὶ γνώσεις εἶναι ἀνεξάρτητοι τῆς πείρας, ἐν ᾧ εἶναι κεναὶ καὶ μορφοειδεῖς, χρησιμεύουσιν ὡς κανονικὸς σκοπὸς εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Συνεπρὶθι ὑπὸ τὸ βάρος τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας ἡ λογικὴ ψυχολογία, τὰν ἀπαλιν δὲ προώδευσε ἡ ἐμπειρικὴ, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, εἰς ἐντελῶς ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ Λόκκιος διὰ τῆς ἐμβριθοῦς αὐτοῦ πραγματείας περὶ φύσεως καὶ γενέσεως τῶν ἀνθρωπίνων ιδεῶν ἐδείξεν, ἐμμέσως τοῦλάχιστον, πόσον ἔλειπε νὰ συμπληρωθῇ τὸ πεδίον τῆς καθαρῶς νοητικῆς ἀναλύσεως, καὶ πόσον ἐπιτυχῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ὀλίγα ἀπλᾶ στοιχεῖα τὰ μᾶλλον περιπεπλεγμένα φαινόμενα τῆς συνειδήσεως. Ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως ἐθεωρήθησαν γε-

γονότα παρατηρήσεως· τὸ πρῶτιστον δὲ πρόβλημα ἦτο ἡ διευκρίνησις τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἡ συστηματοποίησις αὐτῶν. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἔτεινε νὰ συνταυτίσῃ ἅπαντα τὰ νοερά φαινόμενα, ὡς ἀναδύοντα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης γενικῆς δυνάμεως. Ἄλλη τις ἀνάλυσις καταντήσασα εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν παντοίων δυνάμεων, συνήγαγεν ἰδιαιτέρας καὶ ἀνεξαρτήτους τελετὰς αὐτῶν ἐν τῇ ὅλοσχερῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διὰ τῶν λογικῶν ἐξαγωγῶν ἡ ἐπιστήμη τοῦ νοὸς ἤχθη εἰς ψηλαφητὰ γεγονότα. Ὁ Ἀρτλῆϊος ἐγνωμάτευσε νὰ μελετῶμεν τὸ πνεῦμα διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος, στηρίξας τὴν διδασκαλίαν περὶ συζεύξεως τῶν ιδεῶν ἐπὶ τῆς ἀναλογίας φυσικῶν προόδων. Μεταξὺ τῶν Γάλλων φιλοσόφων ἐγένοντο πολλαὶ ἀποπειრაὶ εἰς νοητικὰς ἀναλύσεις, καὶ εὐφυεῖς μέθοδοι ἐπενοήθησαν, ἵνα ἀναγάγῃσι πάντα τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως εἰς μέγα καὶ θεμελιώδες γεγονός. Ὁ Κονδιλλάκης δι' εὐγλωττων ἀναλύσεων ἐσπούδαγε νὰ ἀναγάγῃ τὰς νοητικὰς δυνάμεις εἰς αἰσθήσεις, διαφόρως τροποποιουμένας, μεταμορφουμένας καὶ ἀναπτυσσομένας διὰ τῆς χρήσεως τῶν σημείων (ιδε *Essai sur l'origine des Connaissances humaines*). Ὁ Καβανὴς ἐνόμισεν ὅτι διαφωτίζει τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα διὰ φυσιολογικῶν παρατηρήσεων, διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐξωτερικῶν καὶ φυσικῶν αἰτιῶν ἐπὶ τῶν ἀλλοιώσεων τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς καθόλου κατασκευῆς τοῦ ἐγκεφάλου (ιδε *Rapport du physique et de Moral de l'homme*). Ὁ Θρασὴς ἔκρινεν εὐλογον νὰ συνδυάσῃ πᾶσας τὰς ἐρεῖνας ἐν θαυμασίᾳ φιλοσοφικῇ τάξει, ἀναλύων τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ ἀνάγων αὐτὴν εἰς πρωτότυπον τι στοιχεῖον (ιδε *Projet d'Éléments d'idéologie*). Πλὴν καὶ τοὶ εὐμέθοδοι καὶ ἀναλυτικοὶ οἱ μνημονευθέντες φιλόσοφοι, δὲν δυσκολενόμεθα παντάπασι νὰ ἀνασκευάσωμεν τὰς ιδέας αὐτῶν, καὶ βίξῃδον νὰ καταβάλωμεν αὐτάς. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ᾖ μόνον ἐντελὲς νευρικὸν σύστημα, τότε ὅλοσχερὴς ἡ φύσις αὐτοῦ συνδέεται μετὰ τῆς γῆς, ἡ γνώσις αὐτοῦ πρέπει νὰ περιορισθῇ ἀπολύτως ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, οἱ ὑψηλοὶ αὐτοῦ στοχασμοὶ ἤθελον εἶσθαι ἀπατηλοὶ, ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ πίστις χλευασμὸς, αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες ὄνειρον, τὸ τέλος καὶ ὁ προορισμὸς αὐτοῦ δὲν ἤθελε διαφέρει τοῦ τῶν ἐντόμων καὶ τῶν σκωλήκων. Ὁ σκεπτικισμὸς, ὃν ἐκείναι αἱ ἀρχαὶ παρεισάγουσιν ὡς πρὸς τὰς ὑψη-

λοτέρας ἐπικρατείας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἤτοι ὡραίου, φυσικῶς ἄγουσιν εἰς ἀντίδρασιν. Συνέχον δωρεὰν τὸ πνεῦμα μετὰ τῆς ὕλης, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα μετὰ τῆς δυνάμεως τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἣτις εἶναι νοῦς, ἐγὼ, ἀδιαίρετόν τι καὶ ἀνέκτατος μονάς, τὸ ἔννομον, ἥτοι τὰ ἐνστίγματα, μετὰ τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον οὐδόλως νὰ δώσωσι δύνανται πᾶσαι αἱ ἀναλύσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς ὕλης. Πῶς ἐξηγητέον ἄρα γε τὴν συνείδησιν, τὴν ἐνόρασιν, τὸ ἐπίστασθαι;

§ 7. Ἡ Σκωτικὴ σχολὴ ἀντιτάττει τὴν κοινὴν αἴσθησιν εἰς τοὺς ὕλιστάς, παραδέχεται ἀρχοειδεῖς πίστεις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Εἰς τὸν ἀναφαίρετον θησαυρὸν τοῦ ἡμετέρου νοῦς ὁ Ρεΐδης εὐρίσκει ἐννέα δυνάμεις, αἰσθησιν, μνήμην, ἀντίληψιν, τὴν δυνάμιν τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως, κρίσιν, λόγον, καλαισθησίαν ἢ νοόγειυσιν, ἠθικὴν ἀντίληψιν καὶ συνείδησιν. Αἱ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις κατατάττονται ὑπὸ μηχανικᾶς, ζωϊκᾶς καὶ νοητικᾶς ἀρχᾶς ἐνεργείας (ἴδε Reid's essay on intellectual Powers). Ὁ Στευόρτος ἐπιστημονικώτερον ἐκφράζεται περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων παρὰ τὸν Ρεΐδην· ἀμφότεροι ὁμῶς ἐβάλον θεμελίους λίθους εἰς τὴν ψυχολογίαν. Ὁ Βράουν ἀναμινύει τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς ἰδεολογίας μετὰ τῶν τῆς Σκωτικῆς, δηλαδὴ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως, οὐδόλως καθαρεύων τῶν ἐλαττωμάτων ἀμφοτέρων (ἴδε Brown's Lectures). Ἡ Σκωτικὴ σχολὴ ἤνοιξε τὸ στάδιον κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἰδεολογίας, καὶ ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ νὰ θεμελιωθῇ πλατύτερον σύστημα ὑπὸ τὸν τίτλον Γαλλικὸς Ἐκλεκτισμός. Καρποφόρος καὶ ρωμαλέα σχολὴν ἐν τε τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ γραμματολογίᾳ ἀπέβη ἡ τῶν ἐκλεκτικῶν. Ὁ Ροϋέρ-Βολλάρδος ὁμολογουμένως ἦτο μαθητὴς τοῦ Ρεΐδου καὶ Στευάρτου, καὶ ὁ Κουσῖνος ὁπαδὸς τῶν τριῶν. Ἐν τῷ Γαλλικῷ ἐκλεκτισμῷ ἐπαγιώθησαν καὶ διεφωτίσθησαν οἱ τρεῖς οὐσιώδεις τρόποι τῆς νοητικῆς ἐνεργότητος, ἡ διάνοια, ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ θέλησις· ἐν συνόλῳ δὲ αὕτη ἡ σχολὴ πλουτεῖ ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ἀκριβῶν κρίσεων καὶ πρακτικῶν παρατηρήσεων. Ἰνα μὴ κυμαινώμεθα εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, ὀφείλομεν νὰ ἀναχωρῶμεν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως εἶναι ἅπαξ τὸ βαθύτερον καὶ βεβαιότερον γεγονὸς τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ αὐστηρότερος ὅρος τῆς συμπαγοῦς νοητικῆς φιλοσοφίας. Ὁ μὲν φυσιολόγος ἐπαναπαύεται εἰς τὰ νεῦρα,

ὁ δὲ φρενολόγος εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ ὁ ἐμπειρικός ψυχολόγος εἰς τὴν δυναμολογίαν, ἤτοι τὰς νοεράς δυνάμεις καὶ ἐργασίας. Ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος, τὴν οὐσιώδη ιδέαν, τὸν προορισμὸν τῆς ἐπιστήμης. Ἀφ' ἐτέρου τὰ ἠθικά, κοινωνικά, πολιτικά καὶ θρησκευτικά ζητήματα, ὑπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν αὐτῶν ἐποψίν, χρήζουσι τοῦ φωτὸς τῆς νοητικῆς φιλοσοφίας, ἵνα προσηκόντως ἐκτυλιχθῶσιν· ὅθεν ἡ φιλοσοφία καθίσταται ἡ προπαιδεῖα παντὸς κλάδου τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν.

§ 8. Ἐν Γερμανίᾳ ὁ Σχελλίγγιος εἶναι ὁ κορυφαῖος τῶν φιλοσοφούντων. Ὁδηγηθεὶς παρὰ τῶν προκατόχων αὐτοῦ Γερμανῶν, πολλὰ ἀπορρίψας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐπὶ τὸ βέλτιον διορθώσας, ἄλλα δὲ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, συνέπεράναεν ὅτι ἡ φύσις μετὰ τοῦ πνεύματος συνδέεται ἀδιαλύτως. Οἱ νόμοι τοῦ λόγου φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς δημιουργικῆς αἰτίας, τῆς παραγωγούσης τὸ σῶμα, τὴν φύσιν· ἔχομεν ἐν τῇ φύσει κάτοπτρον ἀντικειμενικὸν μετὰ τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν συνεκδήσεως· ἐν αὐτῷ φαίνονται τὰ διαβήματα τοῦ λόγου καὶ οἱ νόμοι τοῦ νοὸς μετὰ βεβαίας ἀντανακλάσεως. Ἡ ἐκθεσις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σχελλίγγιου ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ « Naher philosophie » καὶ ἠκολουθήθη ἐν τῷ αὐτοῦ συγγράμματι « Transcendental Idealism. » Αὐτὸς ἐθεώρητε τὸ σῶμα ὡς ὑπάρχον εἰς τρεῖς διαφόρους σφαῖρας, τὴν τῆς ὕλης, τὴν τῆς δυνάμεως καὶ τὴν τοῦ ὁργανισμοῦ. Ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ταύτας σχετικῶς ἡ μηχανικὴ, ἡ δυναμικὴ καὶ ἡ λογικὴ σφαῖρα τῆς φιλοσοφικῆς ἐξερευνήσεως. Τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διάνοια, δύναμις καὶ σκοπὸς, τρέχει παρομοίως διὰ τοῦ ὅλου· ὥστε ἐκ τῶν κατωτέρων ἄχρι τῶν ὑψηλοτέρων χώρων τῆς ὑπάρξεως ἀπαντᾶται σταθερὰ ἀνάπτυξις ζωῆς καὶ ὄντος, ἐν οἷς αἱ ιδέαι τοῦ Πλάστου ἐκφράζονται ἐντελέστερον.

Οὕτως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σχελλίγγιου ὁ κόσμος τῆς ὕλης καὶ ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος ἐφέροντο πλησίον, ὁ ὑψηλότερος κρικοῦς εἰς τὸν μὲν, ἥτοι ὁ χαμηλότερος εἰς τὸν δε, πάντες οἱ χώροι τοῦ ὄντος ἐγέναντο αὐθορμήτως διὰ τῶν αὐτῶν νόμων τοῦ ἀπολύτου λόγου, καὶ τῆς αὐτῆς ἐσωτερικῆς ὠθήσεως τοῦ ἐπαληθευεῖν τὸν μέγαν αὐτῶν σκοπὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ σῶματος. Ἐπομένως τὸ σύστημα αὐτοῦ ἀπετελεῖ δύο μεσοτοιχας, ὧν τὸ μὲν ἐδείκνυε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πραγματικοῦ, τὸ δὲ τὴν

σχετικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλήλοις βοηθοῦντα καὶ διαφω-
τίζοντα ἀλλήλα. Ἐν τῷ ἰδανικῷ ὁ προμνημονευθεὶς φιλόσοφος ὀρ-
μαίνεται ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ νοῦς ἢ τὸ ἐγὼ εἶναι, κυρίως εἰπεῖν,
ἀπόλυτος ἐνεργότης, ἀτενίζουσα, ἐν ἀκείρῳ σειρᾷ πράξεων καὶ
σπουδῶν, εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἐντελοῦς ἐλευθερίας. Αἱ σπου-
δαὶ αὗται ἐχαράχθησαν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ σημαντικῶν εἰδήσεων
διὰ τῶν χώρων τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς σκέψεως.
Ἀναμφιβόλως εἰς τοῦτο τὸ σύστημα μᾶλλον ποιήσις ἢ φιλοσοφία
ἐνυπάρχει. Ὁ Οὐεϊσσὶος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὀργανικῆς ἀναπτύξεως
ἐκπεράθη νὰ οἰκοδομήσῃ ὁλόκληρον σύστημα, περιεχόμενον ἐν τῷ
συγγράμματι αὐτοῦ «Untersuchungen über das wesen und
wirken der menschlichen Seele. (Christian weisse)». Ἐν τούτῳ
σπουδάζει ὁ φιλόσοφος οὗτος νὰ διασαφήσῃ τὴν οὐσιώδη τῆς ψυ-
χῆς φύσιν διὰ τε τοῦ λόγου καὶ τῆς θελήσεως· ὑπολαμβάνει τὴν
ἐνεργότητα αὐτῆς βασιζομένην εἰς ἐνορμον προσπάθειαν νὰ ἀγάγῃ
τὴν φύσιν εἰς πλήρη καὶ ἐλευθεράν πραγματοποίησιν. Τὴν αἰσθη-
σιν παραδέχεται ὡς ἀρχικὸν γεγονός, φέρον εἰς συνείδησιν πολλὰ
ρῥημονώμενα φαινόμενα· ἡ ψυχὴ ἐκ τῆς αἰσθήσεως ὑψοῦται εἰς
τὸν λόγον, ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἀποβάλλει οὕτω
πνεῦμα κατ' ἐξοχὴν, ἑαυτὸ συνειδὸς, νοῦν καὶ ἐλευθέρως ἐνερ-
γοῦν.

§ 9. Μεταβαίνομεν εἰς τὴν Ἑγελιανὴν σχολήν. Ὁ Ἑγελος δια-
κρίνεται διὰ τὴν τοῦ νοῦς αὐτοῦ ὀξυδέρκειαν, δι' ἧς ἀνεπτύξε τὰς
ἀφηρημένας μορφὰς τῆς διανοίας εἰς σειρὰς κατηγοριῶν, ἐξ ἧν
ἢ μὲν κατὰ διαλεκτικὴν ἀνάγκην ἐξήγετο ἐκ τῆς δέ. Ὁ διαλεκτι-
κὸς τρόπος, δι' οὗ ἐπετυγχάνοντο ταῦτα τὰ ἐξαγόμενα, ἐστηρί-
ζετο εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι πᾶς ὠρμημένος στοχασμὸς περιέχει ἐν
ἑαυτῷ ἀντίφασιν· ἵνα δὲ νικηθῇ αὕτη, λαμβάνει νέαν μορφήν
περιτυλίσσουσαν τὴν ἄρνησιν καὶ τὴν ἀντίθεσιν τῆς πρώτης· τότε
διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο ἀντιθέτων ἐγείρεται εἰς ὑψηλότεραν
ἐνότητα, καὶ ἀποκτᾷ οὕτω νέαν ἑντασιν ἐννοίας. (Hegels We-
rke). Αὕτη ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τοσοῦτον ἀνεξαλείπτως ἐνετυ-
πώθη εἰς τὸν νοῦν τοῦ Ἑγέλου, ὥστε οὐχὶ μόνον ἡ ἐπιστήμη τοῦ
ἀφηρημένου στοχασμοῦ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι, καὶ αἱ συγ-
κεκριμέναι ἐπιστήμαι, κατήντησαν εἰς σειρὰς συλλογισμοῦ ἢ σω-
ρείτας, βῆμα τι δεικνύοντας ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀ-
ναπτύξεως.

Οὗτος ὁ τρόπος τῆς διεξαγωγῆς ἔλαβε τὸ ὄνομα διαλεκτικῆς μεθοδου, παραδεχομένης ὡς δεχομένην τὴν θεμελιώδη ταυτότητα τῆς ἐννοίας καὶ τῆς υπάρξεως. Ἡ φιλοσοφία ἐν συνόλῳ διηρέθη οὕτως εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ στοχασμοῦ ἐν αὐτῷ, εἰς τὴν τοῦ στοχασμοῦ ἀντικειμενικῶς καὶ εἰς τὸν ἀρνητικὸν πόλον θεωρουμένην, εἴτε τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, καὶ τρίτον εἰς τὴν ἑνωσιν τῶν δύο τούτων κινήσεων ἢ τρόπων, σχηματίζουσαν τὴν ἐπιστήμην τοῦ νοός. Ἐκαστος τῶν κλάδων τούτων πάλιν ἔσχατ' ἀνέπτυξε καὶ ἐμορφώθη εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἑγέλου καὶ τῆς τούτου σχολῆς ὡς συμμετρικὴ ἐπιστήμη. Τὸ σύνολον τῶν ἀναπτύξεων γνώσεων βαθμηδὸν μετεφράσθη εἰς μορφαὶ ἢ κατηγορίας τῆς Ἑγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ἡ σφαῖρα τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ὑψηλότερὰ σφαῖρα τῆς υπάρξεως, ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τῆς ἰδέας καὶ τῆς φύσεως· ἡ ψυχὴ, καθὰ καὶ ἡ φύσις, ἀναπτύσσεται ἀφ' ἑαυτῆς κατὰ τοὺς ἀπολύτους καὶ αἰωνίους νόμους τῆς διανοίας καὶ τῆς υπάρξεως. Ἡ ψυχὴ καθίσταται νοητικὴ καὶ ἐλευθέρη. Αἱ διαφοραὶ μορφαὶ τῆς διανοίας ἐπιφαίνονται ὡς ἐνότητες, κατὰ τὴν φύσιν, λόγους. Τοιαῦτα καὶ τὰ παραπλήσια βλέπομεν ἐν τῷ συστήματι τοῦ Ἑγέλου, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ψυχολογίαν. Καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι φιλόσοφοι διὰ τε τὴν μεθοδολογίαν καὶ τὰς ἀρχὰς ἀνεφάνησαν ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν Βερολίῳ ὁ Δρ. Βενέκης (E. Beneke) ἐξέχει ὡς ἐμπευρισμένος· οὗτος οὐ μόνον τὰς ἐμφύτους ἰδέας ἀρνεῖται, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀρχικῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀγνοεῖ. Ὁ Βενέκης πειράεται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν ἀναλογίαν φυσικῶν προόδων. Ἐν Γοττίγγῃ ὁ Δρ. I. Φ. Ἑρμπαρτ (Herbart) ἐχρητὸ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῇ ἀναλογίᾳ τῶν μαθηματικῶν καὶ μηχανικῶν ἰδεῶν. Ἡ Ἰταλία ἔδωκε τοὺς ἐαυτῆς φιλοσόφους, γνωστοὶ δὲ εἶναι ὁ Γιοίας, ὁ Ροσμίνης, ὁ Γαλουππῆς, ὁ Πόλης, ὁ Πιερακίνης. Ἐκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀξιολόγους φιλοσοφικὰς συγγραφὰς κατέλιπον ἡμῖν οἱ ἀοίδιμοι Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, Μιχαὴλ ὁ Κούμας καὶ Νεόφυτος ὁ Βάμβας. Ἐκ δὲ τῶν ζώντων Ἑλλήνων διαπρέπουσιν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ οἱ καθηγηταὶ Κ. Φίλιππος Ἰωάννου, καὶ Κ. Π. Βράϊλας, σὺν ἄλλοις λεγίοις Ἑλλήσιν εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐπιστήμης ἀποδυσάμενοις. Τοῦ Κ. Π. Βράϊλα τὸ νεωτὶ ἐκδοθὲν ἐμβριθὲς πόνημα στοιχεῖα θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα σοφὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὠφέλουσι τὰ μέγιστα τὴν ἡμετέραν Ἑλληνικὴν νεότητά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅρισμός, διαίσεις καὶ παραλληλισμός τῆς φιλοσοφίας
πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας.

§ 1. Κατὰ τὴν εὐφυῶ τοῦ Ῥωμαίου ῥήτορος καὶ φιλοσόφου φράσιν, ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐπιστήμη ἡτῶν αὐτῶν καὶ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐξετάζουσα τὸν ἄνθρωπον καὶ γινώσκουσα τοῦτον, μεταίρεται ἡ φιλοσοφία εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἣτις ἐστὶν ὁ Θεός. Ἄλλος περιώγνημος φιλόσοφος ἐκάλεσε τὴν φιλοσοφίαν πρώτην ἐπιστήμην, ἐπιστήμην ἀρχῶν· διότι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνει τὴν σπουδὴν τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ, τῶν νόμων τῶν διεπόντων ταύτην καὶ τῶν ἐντεθῆν ἀναφυομένων ἰδεῶν. Ἐπίσης περιφημος ἄλλος ὥρισε τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ τῶν πρώτων αἰτιῶν. Ἡ φιλοσοφία, ἀγάπη καὶ ἔρως τῆς σοφίας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων δικαίως κληθεῖσα, περιγράφεται ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας ἐν θεωρίᾳ καὶ πράξει, ἡ διδασκαλία καὶ διάδοσις τοῦ ὀρθοῦ λόγου μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀναλύοντες τὸν ὅρισμόν τῆς φιλοσοφίας, ἀνακαλύπτομεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὕτη, μορφωθείσα ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ λόγου, οὐδόλως χρῆζει ἄλλης αὐθεντίας, εἰμὴ ἐκείνης τῆς ἐναργείας, τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ἔχουσα τὸ πνεῦμα εἰς αὐτὰς τὰς πηγὰς τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς γνῶσεως, ἀνευρίσκει τὸν ἔσχατον λόγον τῶν πραγμάτων, ἀναχωροῦσα δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι κέντρον πάσης γνῶσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφικνεῖται εἰς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ πρωτίστη ἀρχὴ πάσης ὑπάρξεως καὶ παντὸς ὄντος. Παραβαλλομένη πρὸς τὰς ἄλλας, ἡ φιλοσοφία καθίσταται ἡ δέσποινα καὶ βασιλὴς τῶν ἐπιστημῶν.

§ 2. Ἀλλὰ γεννώμενοι ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συμπεφυτευμένας τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις. Ἀρχόμεθα δὲ ἐξασκούμεντες αὐτὰς αὐθορμήτως κατὰ πρῶτον αἰσθανόμεθα, κρίνομεν, ἀντιλαμβάνομεθα τῶν παντοίων σχέσεων, φανταζόμεθα, μεμνήμεθα, θελομεν καὶ συλλογιζόμεθα ὑπὸ φυσικῆς ἐμπνεύσεως. Προχωροῦντος δὲ τοῦ χρόνου κεκτῆμεθα τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τοῦ ἑξω κόσμου, μεθ' οὗ συγκοινωνοῦμεν. Τότε δὲ ἐκ προθέσεως καὶ σκεψέως βάλλ-

λομεν εἰς πρᾶξιν καὶ ἀσκησιν τὰς γνωστικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ ἕκαστος συνοιδεν ἑαυτῷ ἔχοντι καὶ ἐξασκοῦντι τὰς τε ζωϊκάς καὶ τὰς πνευματικὰς τελετουργίας, συνεπεία νόμου ἐγκεκολλημένου ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει, πάρεστιν ἐνδομύχως ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐνεργείαις τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων ἐν ἄλλοις, ἔχει συνειδήσιν αὐτῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐνδομύχος ζωὴ τῆς ἡμετέρας διανοίας ἀνελλίσσεται καὶ ἐκτυλίσσεται ὑπὸ τοὺς ἰδίους ἡμῶν ὀφθαλμοὺς, δὲν εἴμεθα παντάπασι ξένοι τῶν ἐν ἡμῖν συμβαινόντων, δὲν ἀγνοοῦμεν πώποτε τὰ ἐσωτερικὰ γεγονότα, τὰ ψυχολογικὰ καὶ αὐτὰ φαινόμενα. Ἐντεῦθεν πηγάζει ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ αὐλοῦ ἀρχεται ἐν ἡμῖν ἅμα τῇ συνειδήσει τῆς διανοίας, τῆς θελήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος, ὃ ἐστὶν ἅμα αὐτῷ τῷ αἰσθηματι τῆς ζωῆς. Ἐν ἄλλοις, πᾶς ἄνθρωπος ἀμαθὴς ἢ σοφός, βάρβαρος ἢ πεπολιτευμένος, καθὼς ἄνθρωπος πλουτεῖ τῆς ἰδέας τοῦ αὐλοῦ, ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἰδέας φθάνομεν δι' ἐνὸς μόνου βήματος εἰς ἐκείνην τῆς ψυχῆς. Ἐχόντες ἄκοντες δυνάμει νόμου τοῦ ἡμετέρου λόγου ἀναφερόμεν τὴν διάνοιαν εἰς τὸ ὄν τὸ διανοούμενον, τὴν θέλησιν εἰς τὸ ὄν τὸ θέλον, τὸ αἶσθημα εἰς τὸ ὄν τὸ αἰσθανόμενον. Ὁ αὐτὸς νόμος προσδιορίζει εἰς τὸ ὄν τὸ διανοούμενον, βουλόμενον καὶ αἰσθανόμενον τὴν αὐλίαν καὶ τὴν πνευματότητα, αἵτινες συναντῶνται ἐν τῇ διανοίᾳ, τῇ βουλήσει καὶ τῷ αἰσθηματι. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς ἀπλῆς κινήσεως τῶν ἑαυτῶν δυνάμεων ἐννοοῦσι τὸ ὄν, τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν μετὰ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῶν, καὶ ἄνευ ἐγῶνος ὑψοῦνται εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς, ἐκ ταύτης δὲ ἅπαξ μορφωθείσης αἰρονται εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, ἐκ δὲ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον. Τῷ ὄντι ἐννοήσαντες τὴν ψυχὴν, οὐδόλως κωλυόμεθα νὰ συμπεράζωμεν τίς ἔδωκεν ἡμῖν ταύτην, τίς ἐποίησεν ἡμᾶς, ὅποιοι εἴμεθα· καθὼς δὲ πνεύματα πεπερασμένα, ὄντα ἀτελῆ, συνεπάγομεν ὅτι ὑπάρχει πνεῦμα ἄπειρον, νοὺς ὑψιστος, ὃν τελειότατον.

§ 3. Τὸ διανοούμενον ὄν, τὸ πεπερασμένον πνεῦμα καὶ τὸ ἄπειρον πνεῦμα εἶναι τρεῖς ἰδέαι, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ὁδηγεῖ εἰς τὴν δευτέραν, καὶ ἡ δευτέρα εἰς τὴν τρίτην, ὅπερ γίνεται διὰ φυσικῆς ἐπαγωγῆς, εἰς ἣν ὑπείκει πᾶσα διάνοια. Πῶς δὲ αἱ δύο ἰδέαι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς, κατὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον συνδυάζονται, εὐκόλον νὰ ἐξηγηθῇ. Ἡ διάνοια δυνάμει τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων φθάνει αὐθόρμητως καὶ φη-

κείμενον τῆς Λογικῆς· αὕτη θεωρητέα ὡς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, ἀποδεικνύουσα ἐκ τῶν προτέρων τοὺς ἐπιστήμους καὶ μορφοειδείς νόμους τῆς τοῦ πνεύματος ἀντιλήψεως καὶ διδάσκουσα τοὺς πρακτικούς κανόνας καὶ τὴν μέθοδον ἐν τῇ ζητήσει τῶν παντοίων ἀληθειῶν. Αἱ εἰς ἐνέργειαν τιθέμεναι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσι κανόνας καὶ νόμους ἀμεταβλήτους καὶ ἀναγκαίους ἐν πάσῃ περιπτώσει. Οἱ νόμοι οὗτοι ὀρίζουσι τὴν διαγωγὴν παντὸς ἐλευθέρου ὄντος ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ γῇ. Κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ φιλοσοφία ἐναγκαλίζεται τὴν Θεοσοφίαν, τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Ἠθικὴν. Αὕτη εἶναι ἡ προσφευγέ-
ρα διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐρευνα τῶν στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς ὕλης ἀπαρτίζει τὴν Μεταφυσικὴν. Ὁ Παρμενίδης ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Σπινόζας ἐκ τῶν νεωτέρων κατὰ κόρον ἐχρῶντο τῇ Μεταφυσικῇ.

§ 5. Εἴπομεν τί ἐστὶ καὶ τί θέλει ἡ φιλοσοφία· νῦν δὲ συμπαραβάλλομεν ταύτην πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ Ῥητορικὴ, τὸ εὖ λέγειν ἔργον ἔχουσα καὶ σκοπὸν τὸ πείσαι, θηρεύει ἀπανταχοῦ τὰ μέσα τοῦ συγκινεῖν καὶ πληροφορεῖν τοὺς ἀκροατάς· ἡ ἱστορία, ἀναχωροῦσα ἐκ συμβάντων ἀξιωματημονεύτων, μελετᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ διαστήματι· ἡ Πολιτικὴ, ἀσχολουμένη περὶ τὴν διοργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν, ὀρίζει τὰς διεθνεῖς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν, καὶ προτίθεται τὴν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν προαγωγὴν αὐτῶν· ἡ Νομολογία πραγματεύεται περὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστυκῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ἐκάστου πολίτου. Τὰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου πάθη, ὅπως ἐγείρονται καὶ κατευνάζονται, καὶ τὸ πνεῦμα, ὅπως ὑποτάσσῃ ταῦτα, πρέπει νὰ γνωσθῶσι διὰ τῆς ἐπιστήμης· ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, ἥτοι εἰς αὐτὸν τὸν πυθμένα τῆς ἡμετέρας φύσεως. Ὅθεν ὁ ἀναπόφευκτος ὁρὸς ἀπασῶν τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ γνώσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν τούτου δυνάμεων. Ἐκεῖναι στηρίζονται εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἄλλως οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις καὶ ἀλληλουχία εἶναι ἡ σωτηρία τῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ παραμικρὰ ἀπόπειρα ἀπαλλαγῆς εἶναι ἡ βεβαία ἀπώλεια αὐτῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἀνεγνώρισε τὴν ἄμεσον ὑπαλληλίαν τῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβάνουσα αὐτάς

ὡπὸ τὴν κατηγορίαν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς φυσικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἡ φιλοσοφία ἐμμέσως πῶς ἐξασκεῖ τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἐνέργειαν, ἐν ἄλλοις, ἤττον ὁρατὴν καὶ μᾶλλον ἀμφισβητουμένην. Ἡ τούτων ἐπικράτεια εἶναι ἀπεριόριστος, τὸ ὁροθέσιον εἶναι ἡ φύσις· καὶ τοὶ δὲ ἐχειραφετήθησαν, ὁμῶς χρῆζουσι τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις ἐξηγεῖ τὸν κόσμον· ἡ φιλοσοφία ἐξηγεῖ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν· εἶναι λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἐξήγησις ἐκείνων τῶν ἐξηγήσεων. Αἱ δὲ μέθοδοι τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν εἶναι αἱ φυσικαὶ πορεῖαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καλῶς διευθυνόμεναι. Εἰ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ ἀνθρώπος διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, οὗτος σπουδάζει καὶ ἐννοεῖ ταύτην διὰ τῆς ἑαυτοῦ διανοίας. Ἐξ ἄλλου δυνάμεθα νὰ ἐνασχολώμεν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν χωρὶς καὶ νὰ γινώσκωμεν ταύτην· δὲν εἶναι ἀνάγκη βεβαίως τῆς γνώσεως τῶν μυῶν καὶ τῶν ὀστέων, ἵνα περιπατήσωμεν· πλὴν ὁ γινώσκων πῶς ἐνεργεῖ καὶ κατὰ πόσους τινὰς νόμους διανοεῖται εἶναι ἀνώτερος τοῦ μὴ εἰδότος· ὑπέρχει κατὰ πλείονας βαθμοὺς εἰς τὸ μυστήριον τῶν πραγμάτων, προσέβη ἐν βῆμα περὶσσότερον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐνδεχομένων ἐξηγήσεων. Πᾶσα δὲ ἐπιστήμη ἐρεῖδεται ἐπὶ τινων θεμελιωδῶν γνώσεων· ἡ γεωμετρία, φέρ' εἰπεῖν, ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ διαστήματος, ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς δυνάμεως, ἄλλη τις ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου, τῆς γεννώσης καὶ τὴν τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ ἄλλη ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐνότητος. Ταύτας τὰς γνώσεις ὁ φυσικὸς ἢ ὁ γεωμέτρης κατατίθησιν εἰς τὰ τυφλὰ, εὐαρεστούμενος μόνον νὰ ἐξηγήσῃ καὶ ὀρίσῃ ταύτας· τὸ πόθεν αὗται ἐρχονται ἀγνοεῖ· πόσον ἰσχύουσι δὲν ἐξεύρει. Ἡ φιλοσοφία ἐρευνᾷ πάντα ταῦτα, ἀνατρέχει εἰς τὰς πηγὰς τῶν ἰδεῶν, συμπεραίνει ἐκ τῆς ἀρχῆς τούτων καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν, καὶ ἐπομένως αὐτὴ δεσπόζει τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, παρέχουσα εἰς ἐκάστην διὰ τῶν ἑαυτῆς ἐναργῶν μεθόδων τὰς πηγὰς καὶ τὰς θεμελιώδεις ἰδέας ἐσπουδασμένας. Διὰ τῆς λογικῆς κανονίζει ἡ φιλοσοφία τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν, ἐξελέγχει καὶ καθιεροῖ τὰ αὐτῶν ἐξαγόμενα· διὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὑποστηρίζει τοὺς νόμους τῆς φύσεως· διὰ τῆς θείας σοφίας ἐξηγεῖ τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, διὰ τῆς θείας παντοδυναμίας ἀνιχνεύει τὸ μυστήριον τῆς γονιμότητος, ἥτις λάμπει ἀπανταχοῦ τοῦ φυτικῆς καὶ ζωικοῦ βασιλείου, καὶ διὰ τῆς θείας

ἀγαθότητος εὐρίσκει τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ τελειοτάτου ἀρχιτέκτονος. Τὸ ἐξῆς πόρισμα συνάγομεν. Ἡ φιλοσοφία διὰ τὸ ἐξοχὸν καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἑαυτῆς ἀντικειμένων κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξύ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀσχολουμένη περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἕνεκα τούτου τοποθετουμένη εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως, ἐξασκεῖ ἐπὶ ἀπασῶν τῶν ἄλλων σωτήριον κυριότητα· ἄλλως ἤθελεν ἐπιπολάζει εἰς τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ ἀναρχία, ἥτις, καθὰ καὶ εἰς τὰ κράτη, ἤθελεν εἶσθαι ἀφόρητος καὶ εἰς τὴν δημοκρατίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἐντεῦθεν κατὰδηλοι γίνονται αἱ ἐκφράσεις φιλοσοφία τῶν ἐπιστημῶν, φιλοσοφία τοῦ δικαίου, φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν. Ἐν ἄλλοις, πᾶν ὅ,τι μεταίρει ἐπιστήμην τινὰ ὑπεράνω τῶν ὠρισμένων αὐτῆς ἀντικειμένων καὶ ἐπαναγίνει ταύτην εἰς ἀρχὴν κοινὴν, ἐξηγοῦσαν διὰ λόγων ὑψηλῶν ταύτην, τοῦτο καλεῖται φιλοσοφία ταύτης τῆς ἐπιστήμης.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Διανοητικῆς ἐνεργότητος προκαταρκτικαὶ μορφαί,
ἥτοι ψυχολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ νομιμότης ἡ κῆρυς αὐτῆς.

§ 1. Ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ σπουδὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διὰ τῆς συνευήσεως. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι ὑποκείμενον, καὶ τὰ γεγονότα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται, δὲν ὑπάρχονταί ἅπαντα εἰς τὴν δικαιολογίαν τῆς συνευήσεως. Τινὰ ἄλλως γινωσκόμενα ἀπαρτίζουσιν μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς ἀποβρέουσι τὸ ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐπιστήμης, ἐπίσης ἀνεξαρτήτου ἐν τῇ ἑαυτῆς ἐπικρατείᾳ, ὡς καὶ ἡ ψυχολογία ἐν τῇ ἰδίᾳ. Πρὸς διασάφησιν τῶν ἡμετέρων ἐρευνῶν, ἀνάγκη νὰ διαστείλωμεν ἑκατέρας τὰ ὅρια, χωρὶς ἡ μὲν νὰ ἐκπεδαινῇ εἰς τὰ τῆς δέ. Μεταξὺ τῶν σωματίων πᾶς τις διακρίνεται τὸ ἀνῆκον εἰς ἑαυτόν· τὸ ρῶμα τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τὸ ὅλον.

ἡμῶν, ἀλλ' οὐχ ἥττον εἶναι ἡμέτερον. Ἐν πρώτοις οὐδεμία ἀλλοίωσις συμβαίνει εἰς αὐτὸ χωρὶς νὰ ἀντανაკλᾶται εἰς ἡμᾶς εἴτε ὡς λύπη εἴτε ὡς ἡδονή· πᾶν τὸ ἱκανοποιοῦν αὐτὸ ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς, καὶ πᾶν τὸ ἐνοχλοῦν καὶ βλάπτειν προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἄλγος· καὶ καθόσον τὸ ἡμέτερον σῶμα εἶναι ὑγιὲς ἢ ἀσθενὲς, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα φαιδροὶ ἢ κατηφεῖς. Ἰπακούει τοῦτο πολλάκις εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἡμετέρας θελήσεως, διότι θέλοντες κινουμένον τὸν βραχίονα ἢ τοὺς πόδας· ὅθεν ἐξασκοῦμεν εἰς τὸ σῶμα, τοῦλάχιστον εἰς τινα τῶν μελῶν αὐτοῦ, δύναμιν ἄμεσον καὶ εὐθείαν, ἣν δὲν ἔχομεν εἰς ἄλλο· ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἐνομέμεθα μετ' αὐτοῦ ἀχωρίστως καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν τῇ γῇ.

§ 2. Ἡ φυσιολογία στρέφεται περὶ τὴν σπουδὴν τούτου τοῦ ζῶντος σώματος, ὁποῖον τὸ ἡμέτερον, ὁρίζει τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν αὐτοῦ, περιγράφει τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐπειτα δι' ἐπαγωγῆς ἑρμοδίας ἀναβαίνει ἐκ τῶν φαινομένων εἰς τοὺς νόμους τούτων, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ὀργάνων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν συμπεραίνει καὶ τὸ τέλος καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐκείνων· διὰ πασῶν δὲ τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων ἡ φυσιολογία ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν μυστηριώδη ἀρχὴν τὴν ἐμψυχοῦσαν τὴν ὕλην τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ διατηροῦσαν παρ' ὀλίγον σταθερὰν τὴν μορφήν τοῦ συνθέτου ἐν τῇ συνεχεῖ ἀνανεώσει τῶν συστατικῶν μορίων, καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου παραιτοῦσαν ταύτην τὴν ὕλην καὶ παραδίδουσαν αὐτὴν εἰς τοὺς κοινούς νόμους, ἐκ τοῦ κράτους τῶν ὁποίων εἶχεν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ ἐν μέρει αὐτὴν ὑπεξερημένην. Ἡ φυσιολογία ἕως ἐκεῖ δύναται νὰ ἐπιδιώκῃ τοῦτο· ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν μακρὰν ὁδεύῃ εἰς τὸν δρόμον σὺν ἐξηγητικῶν ὑποθέσεων, ἡ κατάληψις τῶν ἐαυτῆς θεωρίων περιορίζεται εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν γεγονότων, ἐξ ἧς ἐλήφθησαν. Ἐφευρεθείσαι πρὸς ἐξήγησιν φαινομένων τινῶν ἰσχύουσι κατὰ πάντα τὰ ὁμοειδῆ φαινόμενα, πέραν τούτων ἡ ἰσχὺς αὐτῶν τελευτᾷ. Τὰ γεγονότα, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐξ ἐκείνων ἅτινα ψηλαφῶμεν καὶ βλέπομεν, διότι ἀναφέρονται πάντοτε, ἕνεκα τῆς ὕλης, εἰς τὴν ἔκτασιν· εἶναι ἢ σχήματα ἢ κινήματα· π. χ. ἡ διάταξις τῶν ὀστέων, τῶν μυῶν καὶ τῶν νεύρων, ἡ μορφή τοῦ ἐγκεφάλου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἡ ἐκκρίσις τῆς χολῆς. Ταῦτα τὰ γεγονότα παρατηρεῖ ὁ φυσιολόγος

διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀναλόγων ἐργαλείων· ἐξηγεῖ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς χωρὶς νὰ ἀλλάσῃ τὴν φύσιν αὐτῶν. Εἰς τὸ ἐξαγόμενον τῶν ἐνεργειῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος ποιουσι τὰ ὕλικά ἀντικείμενα, εὐρίσκομεν στοιχεῖόν τι ἀρκούντως πραγματικὸν καὶ ἐγνωσμένον ὑπὸ πάντων, διαφεύγον τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπομένως τὴν φυσιολογίαν.

§ 3. Ὅταν εἰς τι μέρος τοῦ ἡμετέρου σώματος συμβῇ πληγὴ τις καὶ ἡ σὰρξ χωρισθῇ, νευρίδια τινα λήγοντα εἰς τὸ βεβλαμμένον μέρος δονοῦνται καὶ κλονίζονται κατὰ τινα ἰδιαιτερον τρόπον· ἡ κίνησις αὐτῶν εἶναι κοινὴ, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον φθάνουσι ταῦτα εἰς τὰ παχύτερα καὶ ὀγκωδέστερα, καὶ προσκολλῶνται εἰς αὐτὰ ὡς κλώνες εἰς τοὺς κλάδους, ἄχρις οὗ μεταβιβαζόμενα ἐκ τούτων εἰς ἄλλα, ἀφικνοῦνται ἐπὶ τέλους μετὰ τινα δίοδον μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτεταμένην καὶ ἐλικοειδῇ εἰς τὸ κέντρον, εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἔνθα ἐνοῦνται καὶ ἐξ οὗ ἀναχωροῦσι πάντα τὰ νεῦρα. Ταῦτοχρόνως ἐν ᾧ γίνονται ταῦτα ὑποφέρομεν καὶ βεβαίως ἡ ἀλγηδὼν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζομεν, ἔχει αἰτίαν τὴν ὀχληρὰν ἐντυπωσιν τὴν προξενηθεῖσαν εἰς τὸ ὁργανικὸν σύστημα· ἐν τούτοις εἶναι διακεκριμένη καὶ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τίποτε. Τίς ἡ ἀναλογία μεταξὺ κινήσεως τινός καὶ ἀλγηδόνος; Ἡ μὲν λαμβάνει χώραν ἐν τῷ διαστήματι, ἀρχίζει ἐν τινι στιγμῇ καὶ τελευτᾷ εἰς ἄλλην· εἶναι ταχεῖα ἢ βραδεῖα, ἡ δίοδος εἶναι εὐθεία ἢ καμπύλη καὶ διαγράφεται διὰ τοῦ σχεδίου· ἡ δὲ ἐν τῇ διαρκείᾳ εἶναι μεκρὰ ὀδύνη, δὲν εἶναι ἔκτασις, εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἀσθενής, δὲν εἶναι ὀρθὴ καὶ πλαγεῖα· ἐν τέλει οὐδὲν εἶδος εἰκόνος αἰσθητῆς δύναται νὰ παραστήσῃ τὴν ἀλγηδόνα, ἢ ὡς κοινότερον λέγομεν τὸν πόνον. Γινώσκομεν τοῦτον ἐν τοσούτῳ διότι δοκιμάζομεν αὐτὸν, ἐξεύρομεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ὁποῖός τις εἶναι, διότι διηγούμεθα αὐτόν. Ἢ γνῶσις ἣν ἔχομεν τῆς ἀλγηδόνος εἶναι μᾶλλον ἄμεσος, ἀρχαιότερα παρὰ τὴν ὁργανικὴν διάθεσιν τὴν προξενούσαν αὐτήν. Ἰποφύρομεν πρὶν ἢ ὑποπτεύσωμεν ὅτι ἔχομεν νεῦρα· ἡ ἀληθὴς γνῶσις τῆς ἀλγηδόνος εἶναι ἐπίσης ἀρχαία, ὡς ἡ ἀνθρωπότης, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη τῆς φυσιολογίας χρονολογεῖται πρὸ τινος χρόνου· ὅ,τι καλοῦμεν φυσικὴν ἀλγηδόνα εἶναι φαινόμενον σύνθετον, οὐθέν το ἄρχικόν στοιχεῖον, ἡ ὀδύνη αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν ἔχει πραγματικῶς οὐδὲν ὕλικόν. Ἡ ἄμεσος ἐπιστήμη, ἡ ἀρχικὴ, ἡ καθολικὴ εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς ἐπιστήμης, τῆς σχετικῶς νεώτε-

τέρας συνεπεία ἐπαγωγῆς, ἣν ἡ ἔξις ὑποκρύπτει εἰς ἡμᾶς, ἐμά-
 θομεν νὰ ἀναφέρωμεν τὰς ποικίλας ἀλγηδόνας καὶ τὰς ὀδύνας ἡ-
 μῶν εἰς τὰ παντοῖα μέρη τοῦ ἡμετέρου σώματος.

§ 4. Εἰς τὸν ἀγνοοῦντα τὴν ὀδύνην, ὡς ἐκ τῆς πείρας, ἦν
 ἕκαστος ἐντὸς ἑαυτοῦ ἔχει, ἡ μᾶλλον λεπτολόγος περιγραφὴ τῶν
 αἰτιῶν καὶ τῶν φυσιολογικῶν περιστάσεων αὐτῆς οὐδὲν προστί-
 θησι, τὴν παραμικρὰν ἰδέαν. Ἡ ἀλγηδὼν ὑπάρχει πρῶτον ὅλη ἐν
 ἡμῖν, ἦν αἰσθανόμεθα καὶ ἐννοοῦμεν διὰ μόνης τῆς συνειδήσεως·
 ἀλλ' αἱ αἰσθήσεις δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς συνάμα ὄργανόν τι εἰς κα-
 τὰς τασιν ἐξαιρετικὴν· ἀρκεῖ ὅτι τὴν συμπαράκολουθίαν ταύτης
 πῆς καταστάσεως μετὰ τινος παρομοίου ἀλγηδόνοιο ἐδοκιμάσαμεν
 ἐνίοτε, ἵνα τὴν μὲν ποιήσωμεν αἰτίαν τῆς δέ. Ἡπατημένοι ἐνίοτε
 διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν αἰσθήσεων δὲν δεικνύομεν καλῶς τὴν ἑ-
 ὄδραν τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ὀδυνῶν ἡμῶν· τούτου ἕνεκα ὁ ἀσθα-
 νῆς, οὐτινος ἐξέτεμον μέλος τι, ἐξακολουθεῖ πολλάκις νὰ αἰσθά-
 νηται τὰς αὐτὰς ἀλγηδόνας εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἔχει μέλος. Ὅ,τι
 λέγομεν περὶ τῆς φυσικῆς ἀλγηδόνοιο δυνατόν νὰ ἐπαναληφθῇ
 καὶ περὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονῆς. Τῷ ὄντι τὰ εὐάρεστα
 ἢ λυπρὰ αἰσθήματα, τὰ ὅποια γεννῶσιν οὐχὶ αἱ καταστάσεις
 τῶν σωμάτων, ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος, πῶς ἤθελον ἐ-
 ξηγηθῇ; Ἐνταῦθα δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα, τουτέστιν ἡ
 ἡδονὴ ἢ λύπη, ὅπερ διαφεύγει τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' εἶναι αὐτὴ καθ'
 ἑαυτὴν ἡ αἰτία· εἶναι ἡ ἰδέα μέλλοντος ἀγαθοῦ, ἀβεβαίου ἀλλὰ
 πιθανοῦ, ἡ διεγείρουσα ἐν ἡμῖν τὴν χαρὰν τῆς ἐλπίδος, εἶναι ἡ
 πρόβλεψις κακοῦ τινος προσεχοῦς, τὸ ὅποιον βασανίζει ἡμᾶς διὰ
 τοῦ φόβου. Εἰς ποῖον ἐνδότετον μέρος τῆς ὕλης, εἰς ποῖαν σκο-
 τεῖνῃν γωνίαν τοῦ ἐγκεφάλου ὁ φυσιολόγος θέλει ἀπαντήσῃ τὴν
 ἀπόβλεψιν ἢ προόρασιν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον,
 τὴν διάνοιαν, ἣτις δὲν ἔχει οὔτε μορφήν οὔτε σχῆμα; Δυσχυρί-
 σθησαν ἐν τούτοις φυσιολόγοι τινὲς καὶ φρενολόγοι ὅτι δύνανται
 νὰ εὕρωσι ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο συνεκρότησαν ἐπιστήμην προω-
 ρισμένην νὰ ὑποσκελίσῃ τὴν ψυχολογίαν, ἀντικαθιστῶντες εἰς τὴν
 ἄμεσον σπουδὴν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώ-
 που εὐκολωτέραν καὶ καθαρωτέραν περιγραφὴν τῶν ἡμετέρων ὀρ-
 γάνων· δὲν ἀρνούμεθα ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὀρ-
 γانون καὶ ὁ ὅρος τῆς ἡμετέρας διανοίας. Πλὴν οὗτος δὲν εἶναι
 ἡ ψυχὴ, δὲν εἶναι ὁ νοῦς, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα. Λέγουσι πρὸς

τούτοις ὅτι ἡ ἀνόμοιός ἀνάπτυξις τῶν ἱκανοτήτων, ἐπιδεξιότη-
των καὶ τῶν κλίσεων ἡμῶν ἀνταποκρίνεται πάντοτε εἰς τὴν ἄ-
νιστον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγκεφάλου. Ὅμως λανθάνονται μεγάλως οἱ
τοιούτοι, καθότι συγχέουσι τὸν κύριον μετὰ τοῦ δούλου καὶ τοῦ
ὑπηρετοῦ, τὰς νοεράς τελετουργίας μετὰ τῶν ζωϊκῶν, τὴν ὕλην
μετὰ τῆς διανοίας, δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν συνείδη-
σιν· ζητοῦσι, φέρ' εἰπεῖν, μεθ' ὅλης τῆς πεισμονῆς αὐτῶν καὶ
ἐπιμονῆς τὸ ὄργανον τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἀσελγείας, τῆς μνή-
μης, τῆς φιλοδοξίας· ἀρπάζονται ἐκ τῆς φυσιογνωμίας, πλὴν ἀ-
πατῶνται μεγίστην ἀπάτην οἷτε τοῦ Γὰλ ὁπαδοὶ καὶ οἱ τοῦ Λα-
φάτερ· ἀλλὰ προεγνωσμένον ἔχουσιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπιοικίσθη
μνήμην, παθήσεις καὶ ἠθικὰ πάθη. Ὁ ἐγκέφαλος μετὰ τὴν ἀνάλω-
σιν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐκτάσεως τῶν ἐξοχῶν καὶ τῶν
κοιλοτήτων καὶ αὐτῆς τῆς ἀκριβοῦς τοπογραφίας, ὁ ἐγκέφαλος
καταντᾷ ὅγκος ὕλης ὑπὸ τινος μορφᾶς. Τεθείσθω ἐπὶ μίαν στιγ-
μὴν ὅτι ἐν ἐκάστῃ τῶν συμμετρῶν διατάξεων τοῦ ἐγκεφάλου
ἐμμαντεύσαμεν τὴν ἔδραν, τὸ ὄργανον καὶ τὸ σημεῖον δυνάμεώς
τινος τοῦ πνεύματος, πρέπει ἀλλαχόθεν νὰ γινώσκωμεν τὴν δύ-
ναμιν ταύτην, ὅποια τις εἶναι καὶ πῶς ἐνεργεῖ, πρέπει νὰ παρα-
βάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ὀργανικὴν ἡμῶν σύστασιν καὶ χρᾶσιν. Ἡ
ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὸ κρανίον οὐδὲν θετικόν,
οὐδεμίαν ἀλήθειαν ψυχολογικὴν εἰκονίζουσιν εἰς ἡμᾶς, οὐδὲ τὸ
πολὺ ἢ ὀλίγον τοῦ μυελοῦ ἔχει ἐπιρροὴν τινα ἐπὶ τῶν ψυχικῶν
δυνάμεων. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ἡ συνείδησις καὶ ἡ διά-
νοια χορηγεῖ ἡμῖν τὴν ἐννοίαν τῶν γνωστικῶν καὶ ἠθικῶν ἡμῶν
δυνάμεων, καὶ οὐχὶ ἡ φρενολογία. Δὲν πληροφοροῦμεθα περὶ τῶν
φυσιολογικῶν φαινομένων εἰμὴ διὰ τοῦ λόγου, βοηθουμένου ὑπὸ
τῆς πείρας καὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεως· ἡ δὲ παρὰ-
γουσα τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα δυνάμεις, ἡ αἰτία αὐτῶν, ἡ ἀρ-
χή τῆς ζωῆς διαφεύγει πᾶν εἶδος παρατηρήσεως. Πρὸς ἐξηγήσειν
τούτου ὑπέθεσαν τινες ζωϊκὴν δυνάμιν, ἄγνωστον καθ' ἑαυτὴν,
ὑπονοουμένην αἰτίαν ἀποτελεσμάτων τινῶν χωρὶς νὰ ὀρίσωσιν εἰ
κεῖται ἐν παντὶ τῷ ὀργανισμῷ, ἐν κεντρικῷ τινι μέρει, ἐξ οὗ
ἀκτινοβολεῖ ἐπὶ τῶν λοιπῶν, εἰ ἐστὶν ἐνιαία, πολλαπλῇ, νοητι-
κῇ, τυφλῇ· αὕτη ἡ ἀβεβαιότης καταδεικνύει τὴν ἄγνωστον αὐ-
τῶν διὰ τοῦ ἐλιγμοῦ καὶ τῆς περιαγωγῆς τῶν ἀποτελεσμάτων

πρεσβύδουσι καὶ οἱ τοιοῦτοι νὰ τύχῃσι τῆς αἰτίας καθ' ἑαυτήν.

§ 5. Εἶναι γεγονὸς ἀναντίρρητον ὅτι ἕκαστος γινώσκει διὰ τῆς συνειδήσεως οὐχὶ μόνον ὅτι διανοεῖται καὶ αἰσθάνεται, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει καὶ αἰτία ἀνεξάρτητος τῶν ἑαυτῆς ἀποτελεσμάτων, δύναμις ἔχουσα συνείδησιν ἑαυτῆς, ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἀπλουστερά τῶν ἡμετέρων πράξεων. Θέλωμεν νὰ κινήσωμεν τὴν ἡμετέραν χεῖρα καὶ κινεῖται· οὐ μόνον ἐξεύρομεν ὅτι τῆς ἐκτελουμένης κινήσεως ἡμεῖς εἴμεθα ἡ αἰτία, οἱ θέλοντες καὶ ἐξακολουθοῦντες νὰ θέλωμεν ταύτην νὰ διαρκῇ, ἀλλ' ἀκόμη ὅτι πρὶν ἢ ἀποφασίσωμεν εἶχομεν τὴν δύναμιν νὰ θέλωμεν πρὸς τοῦτοις ἐξεύρομεν ὅτι καὶ παύοντες τὴν κίνησιν τῆς χεὶρός, ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ θέλωμεν ἐκ νέου τὸ αὐτὸ ἢ ἄλλο πρᾶγμα. Ἦδη αὕτη ἡ δύναμις ἡ προστασσουσα τινὰ τῶν ἡμετέρων ὀργάνων, ἡ τείνουσα καὶ μὴ ταῦτα κατ' ἀρέσκειαν, ἡ ἐνεργοῦσα ἡ ἀπέχουσα, ἡ θέλουσα καὶ μὴ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀδρανεῖᾳ γινώσκουσα ἑαυτὴν ἱκανὴν τοῦ πράξαι, δὲν εἶναι σκοτεινὴ οὔτε μυστηριώδης, διότι εἴμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ, αὐτὴ ἡ θέλουσα καὶ κινουσα δύναμις δὲν εἶναι ζωϊκὴ, ἀλλ' ἐλευθέρᾳ καὶ νοητικῇ, μὴ ὑποκειμένη εἰς τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας. Παρατηροῦμεν ὅτι φαινόμενα ὕλικά τελειοῦνται ἐν τῷ διαστήματι, ὄντα τροποποιήσεις, ἀναγόμεναι ὁριστικῶς εἰς κινήματα καὶ σχήματα, ὅτι αἰτία τις ἢ πλείονες αἰτίαι κεκρυμμέναι ὑποτίθενται πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν φαινομένων· ἡ αἰσθητὴ παρατήρησις ἀναγκαίῃ πρὸς γνῶσιν τῶν φαινομένων, ἐπαγωγὴ πάντοτε παράβολος καὶ ἀπότολμος μεσολαβεῖ εἰς ἐπιτυχίαν τῆς αἰτίας, ταῦτα ἀποβαίνουσι τὸ ἀντικείμενον καὶ τὰ ὄργανα τῆς φυσιολογίας. Ἀφ' ἐτέρου γεγονότα ἀκατάληπτα εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀπλᾶι τροποποιήσεις τοῦ διανοουμένου ὑποκειμένου, ἔχουσαι τὴν διάρκειαν ἀνευ ἐκτάσεως, ἐτι δὲ δύναμις πίπτουσα κατ' εὐθείαν ὑπὸ τὴν πείραν, καθὰ καὶ αἱ πράξεις ὧν εἶναι ἡ αἰτία καὶ τὸ τέρμα, ταῦτα πάντα ἀπαρτίζουν τὸ ἰδιάζον ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας· ἡ ζωὴ τοῦ σώματος ὑπάγεται εἰς τὴν φυσιολογίαν, ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ πέψις εἶναι προϊόντα τῆς σωματικῆς ζωῆς, τὸ αἶσθημα καὶ ἡ διάνοια τῆς πνευματικῆς, ἐκεῖ δύναμις τυχαία ἐμψυχοῦσα τὸν ὀργανισμόν, ἐνταῦθα θέλησις ἐλευθέρᾳ, αἰσθητήρια καὶ συνειδήσις εἶναι τὰ σχετικὰ τῆς ἐρεῖνης μέσα. Ἀμοιβαίως ἀλλοιοῦνται ἡ πνευματικὴ καὶ σωμα-

τικὴ ζωὴ κατὰ λόγον τῆς ἀδιαλύτου ἐνότητος αὐτῶν ἐν τῇ παρ-
 ρουσίᾳ καταστάσει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· διὸ πρέπει νὰ
 ζητηθῇ ἡ ἐπιστήμη τῆς σχέσεως καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐνεργείας
 αὐτῶν· ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ οὐσία, καὶ τὸ σῶμα ἡ μορφή, ἐπομένως
 ἡ ψυχολογία καθίσταται μεγίστης σπουδαιότητος ὡς πρὸς τοῦτο,
 καὶ εἶναι πάντοτε ὁμολογούμενον ὅτι τὸ σῶμα ὅλως ἄμοιρον
 νοήσεως ὑπέκειναι εἰς τὰς θελήσεις τῆς ψυχῆς, ὡς θεράπων καὶ
 ὄργανον τυφλόν. Τὸ ἐγὼ εἶναι τὸ ἐνεργοῦν καὶ πάσχον καὶ πα-
 ρατηροῦν, τὰ διανοήματα, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ πάθη εἶναι ἡμέ-
 τερα καὶ οὐχὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, οὐχὶ τὸ ἐγὼ· ταῦτα γεννῶνται καὶ
 ἀνελίσσονται ἐν ἡμῖν, εἶναι τὸ προῖον ἐνεργότητος ἐλευθέρας
 καὶ αὐθορμήτου, τὸ ἐγὼ διατελεῖ ὃν ὁποῖόν ἐστιν ἐν ἑαυτῷ καὶ
 οὐσιωδῶς, δύναμις γινώσκουσα ἑαυτὴν, κατέχουσα καὶ διαθέ-
 τουσα ἑαυτὴν, τὸ ἀληθὲς πρόσωπον, τὸ παρατηροῦν τὰ ἐντὸς καὶ
 τὰ ἐκτὸς, καὶ ἔχον ὡς ὑποκείμενον τὴν ἰκανότητα νὰ παρατηρῇ
 καὶ ἑαυτὸ καὶ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, γινόμενον οὕτω καὶ ἀντικεί-
 μενον ἑαυτοῦ, ὅπερ δὲν ἐπαληθεύει εἰς τὰ λοιπὰ, τὸ θεωροῦν καὶ
 ἀκροαζόμενον, ὁ ἀλάνθαστος μάρτυς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς ἑ-
 αὐτὸ γινομένων. Ἡ ψυχολογία ἄρα εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς συνει-
 δησεως, τοῦ ἐγὼ, ἡ δὲ φυσιολογία περιγράφουσα τὰς τελετουρ-
 γίας τῶν ζωϊκῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ἐν γένει ἐπιστήμη τοῦ σώ-
 ματος, καθότι καὶ ἡ ἀνατομία καὶ χειρουργικὴ καὶ ἡ παθολογία
 καὶ κλινικὴ περὶ τὸ σῶμα καταγίνονται. Ἡ συνειδησις εἶναι τὸ
 φῶς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ δυνάμεις ταῦτα γεννῶσιν.

§ 1. Παντὸς φαινομένου, μάρτυρες τοῦ ὁποίου εἴμεθα, ἐξ ἀ-
 νάγκης ὑποτίθεται καὶ ἡ αἰτία· πρὸς δὲ, πιστευόμενον ὅτι ἡ αἰτία
 προῦπῆρχε τοῦ φαινομένου καὶ ἐπιζῇ εἰς αὐτό· παρέρχεται τὸ
 ἀποτέλεσμα, ἡ αἰτία μένει· πρὸ ὀλίγου αὐτὴ δὲν ἐνήργει καὶ
 τώρα δὲν ἐνεργεῖ πλέον· ἀλλὰ καίτοι ἀδρανὴς, διαμένει ἰκανὴ
 εἰς τὸ νὰ παραγάγῃ ἐπ' ἄπειρον παρόμοια ἀποτελέσματα, ἀνα-
 γεόμενα ἐν τῇ ἐπανόδῳ τῶν περιστάσεων. Ἀνεξάρτητος τῶν

ἐαυτῆς ἀποτελεσμάτων ἡ αἰτία, καθότι ἦτο καὶ πρότερον καὶ ἔσται καὶ ὕστερον, παράγουσα τὸ τοιόνδε ἢ τοιόνδε φαινόμενον, προσαγορεύεται δύναμις, ἰκανότης, ἥτις κέχτηται ἰδιάζουσαν ἐνέργειαν, δι' ἧς ἀρχίζει ἢ καὶ ἐξακολουθεῖ τὴν ἀπαξ ἀρχισθεῖσαν πράξιν· ὁ μαγνήτης, ἐπὶ παραδείγματος, ἔχει δύναμιν ἐλκτικὴν, τινὰ φυτὰ ἔχουσι δύναμιν ἱαματικὴν, ὁ στόμαχος τὴν δύναμιν τῆς πέψεως· Πλὴν ἀλλὰ ἡ δύναμις ἢ μὴ τυφλὴ, ἢ προικισμένη τὴν συνείδησιν τῆς ἐαυτῆς ἐνεργείας, τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν κυβέρνησιν, οὕτως εἰπεῖν, αὐτῆς, ἡ πεφωτισμένη καὶ ἐλευθέρα, εἶναι μόνῃ ἡ ψυχὴ, ἡ παράγουσα ἐλευθέρως τὰς ἐαυτῆς ἐργασίας καὶ ἐν ἀπάσαις μεσολαβοῦσα. Ἐκ τῶν προΐόντων αὐτῶν γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς γίνονται αἱ δυνάμεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, καθὰ καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν αἱ φυσικαί. Ἐκ δὲ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ νόμου τῶν ἐργασιῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν συστατικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν διαφορῶν, κατατάττονται τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ αἱ λειτουργίαι τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς κατατάξεως τῶν γεγονότων, ἵνα ἐπ' ἀκριβὲς ὀρίσωμεν ἐκάστην τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων. Εἰς πᾶν ἄτομον τοῦ εἶδους ἡ ἀνθρωπίνη φύσις· εἶναι ὁλόκληρος καὶ ἡ αὐτὴ· ἡ μόνῃ διαφορὰ ὑφίσταται εἰς τὸν βαθμόν. Μεταξὺ ἀπασῶν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, συγχρόνων ἢ διαδοχικῶν, ὑπάρχουσι διαφοραὶ πραγματικαὶ καὶ βαθεῖαι· ἀλλ' εἶναι καὶ τι κοινόν, χαρακτήρ τις καθαρὸς, ἐπιτρέπων ἡμῖν νὰ συμπεριλάβωμεν αὐτάς ὑπὸ τὴν προσηγορίαν στοχασμῶν, γνώσεων, νοερῶν ἐργασιῶν, καὶ νὰ ἀποδώσωμεν αὐτάς εἰς μίαν μόνην δύναμιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν διάνοιαν. Διανοούμεθα, τοῦτο εἶναι γονός τι, δὲν εἶναι μόνον.

§ 2. Βλέποντες τὰ χρώματα, ἀκούοντες τοὺς ἤχους, ὁσφραίνόμενοι τὰς ὀσμὰς, γεύόμενοι τοὺς χυμοὺς, ἀπτόμενοι τῶν σωμάτων καὶ ἐπομένως ἀνευρίσκοντες τὸ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας, τὸ λεῖον καὶ τὸ τραχὺ αὐτῶν, εὐρίσκόμεθα οὐχὶ εἰς μηδενικὴν κατάστασιν, ὡς ἐὰν μὴ ἐτροποποιεῖτο τὸ ἡμέτερον ἐγώ, ἥτοι αἰσθανόμεθα. Πρὸς τούτοις κατὰ πάντα τὸν χρόνον, καθ' ὃν αἱ ἰδέαι ἡμῶν ἀνελίσσονται ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, ἐνδιαφερόμεθα εἰς αὐτάς, ἀκολουθοῦμεν τὸν δρόμον αὐτῶν εὐχαρίστως,

εάν ἦναι εὐκολος καὶ ἐλεύθερος, δυσαρέστως, εάν ἦναι ὀχληρὸς καὶ βραδύς· τὸ διανόημα παρίσταται φωτεινὸν καὶ ζωηρὸν, αἱ λέξεις εὐχερῶς φθάνουσι, συναισθανόμεθα ἀληθῆ χαρὰν, ἐμψυχοῦσαν καὶ κατέχουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐργασίαν. Ἀπ' ἐναντίου εάν αἱ ἡμέτεραι συλλήψεις ἦναι συγκεχυμένα καὶ ἀόριστοι, ἡ ἔκφρασις ἐκφεύγει τὸν διστάζοντα κάλαμον ἡμῶν, καὶ ἐνδομύχως ὑποφέροντες ἐνεκα τῆς διαμάχης ἡμῶν πρὸς τὴν ἐπαναστατοῦσαν νοητικότητα, ἐνεκα τοῦ πολιορκούντος αὐτὴν περισπασμοῦ καὶ τῶν ἐπισκοτιζόντων αὐτὴν νεφῶν. Ἡ μὲν ἐκ τῶν καταστάσεων εὐαρεστέι, ἡ δὲ δυσαρεστέι δι' ἀλληλοδιαδόχου δυσαρεσκείας καὶ εὐαρεσκείας, ἀποζημιώσεως καὶ ὀχληρίας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ χαίρομεν καὶ λυπούμεθα, καὶ ἐνταῦθα ὡσαύτως αἰσθανόμεθα. Τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀπλούστατον τοῦτο φαινόμενον, ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δύναμις δι' ἧς αἰσθανόμεθα ἔχει ἰδιάζοντα ὄργανα ὅποια ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις, ἡ γεῦσις, ἡ ἀφή. Τὴν δὲ ἐνέργειαν πρὸς διέγερσιν τῶν ὀργάνων τούτων τοῦ αἰσθάνεσθαι ἦτοι τῶν αἰσθητηρίων, προαγορευομένην ἐντύπωσιν, δεχόμεθα διὰ τῶν νεύρων, ἐκφυομένων ἐκ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Τὸ αἰσθάνεσθαι εἶναι ἄλλο τι παρὰ τὸ διανοεῖσθαι. Ἐπιχειροῦμεν τὴν ἀπασχολοῦσαν τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἐργασίαν καὶ κινοῦσαν παντοιοτρόπως τὴν ἡμέτεραν ψυχὴν, γινώσκοντες ὅτι ἡδυνάμεθα καὶ νὰ διακόψωμεν αὐτήν. Ἐχρηιάζετο ἀπόφασις ἐκ μέρους ἡμῶν ἵνα ἀρχισθῇ, καὶ ἐπιμονὴ ἵνα ἐξακολουθήσῃ. Ἀπαυδῆσαντες ἀναβάλλομεν αὐτήν, ἀναπαυθέντες ἐπαναλαμβάνομεν ἐλευθέρως καὶ κατ' ἀρέσκειαν ἀγωνίζομεθα ἵνα διαφωτίσωμεν τὴν σκοτεινὴν ἰδέαν, ἵνα καταλάβωμεν τὴν ἐκφεύγουσαν ἔκφρασιν, ἵνα ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ φθάνον ἀνιαρόν. Δίδομεν πᾶσαν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὸ ἡμέτερον ὑποκείμενον, ἢ διαμοιράζομεν αὐτήν, ἢ ἐξ ὁλοκλήρου ἀποσπῶμεν αὐτήν, ἐγκαρτεροῦντες ὑποστηρίζομεν αὐτήν, ἢ καὶ ἐκ διαλειμμάτων χαλαρόνομεν αὐτήν. Ὁ ἐλεύθερος ἀγὼν ἡμῶν, οὐτινος ἔχομεν ἡμεῖς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν, δὲν εἶναι οὔτε διανόημα οὔτε αἴσθησις οὔτε αἴσθημα, ἀλλ' εἶναι θέλησις, δύναμις τῆς ὁποίας κατ' ἀρέσκειαν βουλόμεθα νὰ πράξωμεν ἢ νὰ μὴ πράξωμεν. Ἐν ἄλλοις διανοούμεθα, αἰσθανόμεθα καὶ θέλομεν. Τὰ φαινόμενα, περὶ ὧν λαλοῦμεν, ἕκαστος παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἅμα ἀκούσῃ ἡμᾶς λέγοντας περὶ τούτων ἐννοεῖ. Εάν δὲ ἐπ' ἀπειρον ποικίλομεν τὴν δοκιμὴν, ἀλλοιοῦντες τὰς περιστάσεις καὶ πολ-

λάπλασιάζοντες τὰ συμβεβηκότα, θέλομεν διακρίνει τὴν διάνοιαν; τὴν αἴσθησιν, τὸ αἰσθημα καὶ τὴν θέλησιν ἢ πρᾶξιν εἰς πάσας τὰς καταστάσεις, ἀληθεῖς ἢ φανταστάς. Ἡ θέλησις καθὼ ἐλευθερά ἀλλάσσει ἀενάως τὴν ἐνέργειαν τῶν ἑαυτῆς ἀγώνων. Τὰ ἡμέτερα διανοήματα ὑπὸ τὰς παντοίας ἐπόψεις αὐτῶν συνιστῶσι τὰ ξιν ἀνθρωπίνων φαινομένων ἰδιαιτέραν, ἢ αἰσθησις καὶ τὰ αἰσθη-
ματα προσαρμοζόμενα εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν, ἄλλην, τρίτην δὲ ἐπὶ τέλους ἀπαρτίζουσιν αἱ ἀποφάσεις τῆς θελήσεως. Ἄπαντα τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς ταύτην τὴν κατάταξιν· διὰ τῆς ἀνεξαντλήτου γονιμότητος καὶ τῶν ἀναπτύ-
ξεων τῆς διανοίας, τῆς αἰσθητικότητος καὶ θελήσεως πληροῦται πᾶσα ἡ ζωὴ, τὰ παντοία δὲ αὐτῶν προϊόντα διαφόρως συνδυαζό-
μενα συγκροτοῦσι πᾶσαν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν.

§ 3. Σημειώτέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἄλλα τινά. Ἐκ τῶν συμβαινόντων αὐτῷ πείθεται περὶ τῶν παντοίων ἐξωτερικῶν ὠθήσε-
ων, τῶν ἐνεργουσῶν ἐπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ περὶ τοῦ νευρικοῦ κέντρου τοῦ δεχομένου τὰς ὠθήσεις ταύτας καὶ μυστα-
γωγοῦντος εἰς τὴν ἀντίδρασιν· καὶ τούτων ἀπάντων ἔχομεν τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν συνείδησιν. Πᾶν εἶδος ὀδυνῶν καὶ ἡδονῶν προσδιορίζει πρὸς τούτοις ἀπλὴν ἀρχὴν πράξεως, καὶ ἐνίοτε τα-
χείας, ἐνεργητικᾶς καὶ τυχαίως διευθυνομένης πράξεις μετὰ θαυ-
μασίου ἀκριβείας, συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὑπὸ τῆς φύ-
σεως δεικνυόμενον. Ἡ πείνα, φέρ' εἰπεῖν, προξενεῖ λύπην ἀνάλο-
γον εἰς τὴν ἀνάγκην, αὐξάνουσαν βαθμηδὸν ἄχρις ἀνυποφόρου ἀδημονίας, καθ' ὅσον ἀναβάλλεται ἐπὶ πλείονα χρόνον ἢ ἐπανόρ-
θωσις καὶ ἱκανοποίησις αὐτῆς· ἡ δὲ φύσις διδάσκει ἡμᾶς περὶ τῆς καταλλήλου τροφῆς διὰ τῆς ἡδονῆς ἢ ἀηδίας τῆς ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως. Τὸ εὐαρεστοῦν εἰς τὰς δύο ταύτας αἰσθήσεις καὶ ἔλκον ἡμᾶς εἶναι τροφὴ ἐπιτηδεῖα, τὸ δὲ ἐνοχλοῦν αὐτάς καὶ δυ-
σανασχετοῦν εἶναι δηλητήριον. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι ἡ ἡμετέρα φύσις πλουτεῖ ἐνστιγμάτων ἢ ἐνόρμων, κλίσεων καὶ ῥοπῶν, κα-
ταφαινομένης τῆς σοφίας καὶ οἰκονομίας τῆς θείας προνοίας, χο-
ρηγησάσης εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν τοῦτον τὸν ἀναπόφευκτον βοηθόν. Ταῦτα τὰ ἔννομα δὲν ὑπάγονται εἰς τὸν ἐλεγχὸν τῶν ἡ-
μετέρων βουλήσεων, ἀναθρύοντα αὐθορμήτως αἱ ἐνστιγματικαὶ αὗται ἐνέργειαι ἀποτελοῦσι φαινόμενα ὑπαγόμενα εἰς ἰδιαιτέραν

κατηγορίαν. Ἀφορῶσι δὲ αὐταὶ τὴν διατήρησιν τοῦ ατόμου, τὴν διάδοσιν τοῦ εἶδους, τὴν τροφήν, ἔργα τινὰ οἰονεὶ βιομηχανικά καὶ κοινωνικάς τινας σχέσεις καὶ κλίσεις, ἥτοι συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας. Ἐκ τῶν ἐνόρμων τούτων πολλὰ εἶναι κοινὰ εἰς τε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ πολλὰ ἰδιάζουσιν εἰς τοῦτα ἢ ἐκεῖνο τὸ ζῶον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Συνέχεια τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ συνειδήσεως.

§ 1. Ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ψυχικῶν ἢ νοερῶν δυνάμεων, ἅς ἄχρι τοῦδε εὔρομεν τρεῖς, διάνοιαν, αἰσθητικότητα καὶ θέλησιν, δὲν ἐννοοῦμεν τρεῖς πραγματικάς καὶ διακεκριμένας αἰτίας ἀποτελούσας τὴν ψυχὴν· ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρατηροῦμεν μίαν αἰτίαν ἀπάντων τῶν φαινομένων, τουτέστιν αὐτὴν τὴν ψυχὴν, οὗσαν ἀπλῆν· αἱ ταύτης δυνάμεις, ἐπιδεξιότητες καὶ ἰκανότητες εἶναι οἱ παντοῖοι τρόποι τῆς ἐπιδράσεως ταύτης τῆς ἐνιαίας αἰτίας, ὅ ἐστιν εἶναι αἱ οὐσιώδεις καὶ πρωτογενεῖς μορφαὶ τῆς ἐαυτῆς ἐνεργείας, δυνάμεις καὶ ἀναπτύξεως. Καὶ τοι δὲ ἡ αἰτία εἶναι μία καὶ μόνη, δύναται νὰ ἔχῃ πλείονας καὶ παντοίας δυνάμεις, ἐξ ἄλλου δὲ καὶ δύναμις τις ἀπλῆ κατὰ τὴν οὐσίαν δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ κατὰ πλείονας τρόπους καὶ νὰ ἐκτυλιχθῇ ὑπὸ παντοίας μορφᾶς ὑποδιαιρουμένη. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ὑπάρχουσι πολυάριθμοι καὶ διάφοροι πρὸς ἀλλήλας ἰδέαι, τούτου ἕνεκα εἶναι καὶ οἱ τρόποι τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος πολυεῖδεις. Ἀπασαὶ δὲ αἱ δυνάμεις καίτοι διαφόρως καταταττόμεναι, συντείνουν ὅμως εἰς πᾶσαν νοερὰν ἐργασίαν, ἡ μὲν ὑποτίθησι τὴν δὲ, καὶ ἡ κατάργησις τῆς δεῖνος συνεπιφέρει τὴν παῦσιν τῆς ἐτέρας, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν θαυμασίαν οἰκονομίαν τῆς ἡμετέρας νοητικῆς συστάσεως, ἐν ᾗ ὡς ἐν μηχανῇ ἅπασαι συνέχονται. Ἀλλ' ἡ συνεχὴς ἀμοιβαιότης καὶ ἡ ταυτόχρονος συνάφεια τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἐν τῇ ζωῇ δὲν συνυπονοεῖ παντάπασιν καὶ τὴν τούτων σύγχυσιν· ὡς ἐκ τούτου ἡ πραγματικὴ διαφορὰ τῶν ἐαυτῶν ἐργασιῶν, προϊόντων καὶ ἀντικειμένων, ἀπαιτεῖ καὶ τὴν κατὰ μέρος περιγραφὴν ἐκάστης. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ὁ ἄνθρωπος συν-

δέεται δι' αναποφεύκτων σχέσεων μετὰ τοῦ κόσμου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῇ, περιστοιχούμενος ἀπανταχόθεν ἐκ σωμάτων, καὶ αὐτὸς οὗτος ζῶν ἐν σώματι, οὗτινος συμμερίζεται καὶ συναίσθάνεται τὰς καταστάσεις, ὑποφέρει διὰ τοῦ ἰδίου τὰς προσβολὰς τῶν ἄλλων, καὶ ἀνταποδίδει εἰς τὰ λοιπὰ σώματα διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἑαυτοῦ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν δέχεται. Ἐν τῇ συγκαινωνίᾳ ἑαυτοῦ μετὰ τῆς φύσεως, ἥνπερ ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ, εὐρίσκει τὰς συνήθεις ἀφορμὰς τῆς ἑαυτοῦ πάλης καὶ τῶν πόνων· ἐνταῦθα ἀπαντᾷ προσκλήματα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ νικήσῃ, δυνάμεις ἐχθρὰς, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ὑποτάξῃ ἢ νὰ ἀποφύγῃ, ἀγαθὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, ἅτινα αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ πρέπει νὰ προμηθευθῇ· μεταξύ φόβου καὶ ἐλπίδος ἀπέναντι τῆς φύσεως, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα τοῦ γινώσκειν αὐτὴν· ἐπὶ τούτῳ ἡ θεία πρόνοια ἐδωρήσατο αὐτῷ τὰς αἰσθήσεις, καὶ ἰδίως τὴν δύναμιν, δι' ἧς καταλαμβάνει ὅτι ὑπάρχει τι ἐκτὸς ἑαυτοῦ, τὸ ὁποῖον παρήγαγε τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὴν αἰσθήσιν· ὅθεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης δυνάμεως ἐννοεῖ ἐναργῶς τὴν ὑπάρξιν τῶν λοιπῶν ὄντων· αὐτὴ ἡ δύναμις ἀκούει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐξωτερικὴν κατάληψιν καὶ ἀντίληψιν. Τινὲς συγχέουσι τὴν ἀντίληψιν μετὰ τῆς ιδέας. Ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ σημαίνονται ἀμφότερα διὰ τοῦ ὅρου *Vorstellung*.

§ 2. Διὰ τῶν αἰσθήσεων ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν πείραν παντὸς ὅ,τι ὑποκύπτει κατ' ἐκείνην τὴν στιγμήν καὶ ἀμέσως παρίσταται εἰς αὐτάς· ἡ ἀντίληψις δὲν ἐκτείνεται πέραν τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐνεργεῖ ἡ αἰσθησις. Τοιαύτη δὲ γνώσις ἤθελεν εἶσθαι ἀτελὴς, καὶ ἤθελεν ἀφανίζεσθαι ἀνεπιστρεπτει ἅμα τῇ αὐτῆς προσκλήσει· ἐπομένως τὰ πράγματα, ὧν περ ἀντελήθη πολλάκις ὁ ἄνθρωπος, ἤθελον εἶσθαι εἰς αὐτὸν πάντοτε νέα· ἔπρεπε νὰ ἐξαναρχίξῃ ἀδιαλείπτως χωρὶς ποτὲ νὰ προαγάγῃ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἑαυτοῦ ἀρχαιοτέρων ιδεῶν. Τούτου ἕνεκα ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δύναμιν τοῦ φυλάττειν κατὰ τὴν περιστάσεως ἀποκτηθεῖσας γνώσεις· αὐτὴ δὲ ἡ δύναμις, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἀντικειμένων ἀναδεικνύουσα καὶ ἀναδίδουσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς πείρας, προσαγορεύεται μνήμη, ἐνθύμησις. Τῷ ὄντι χωρὶς ταύτης ἤθελομεν πίπτει εἰς τὴν ὁποίαν πρότερον εὐρισκόμεθα ἄγνοιαν καὶ πρὸ τῆς προσβολῆς τῶν ἀντικειμένων· εἶναι τεράστιος ἡ δύναμις αὕτη, διότι καὶ μετὰ παρέλουσιν πολλῶν

ἐτῶν, μὴ παρόντος τοῦ ἀντικειμένου, μεμνήμεθα τὰς διεγερθεῖσας ἡμῖν αἰσθήσεις καὶ ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς μνήμης γινώσκουμεν τὸ παρὸν καὶ μέρος τοῦ παρελθόντος· πλην τοῦτο δὲν ἀρκεῖ· ἀγνοοῦμεν ὅλως διόλου τὸ μέλλον· ἐπομένως αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου τὴν ἀπόπειραν· γινώσκουμεν ὅτι τὸ πῦρ καίει, διότι προσεγγίζοντες εἰς αὐτὸ τὴν χεῖρα, αἰσθανόμεθα ὅτι καίει, ὡς ἔκαιε χθές, καὶ εἰμεθα βέβαιοι περὶ τῶν προηγηθεισῶν ἡμερῶν· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν εἰ αὔριον θέλει καίει, καὶ οὕτω καθεξῆς περὶ ἄλλων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ πῶς οὕτω θέλομεν ζῆσει; Εἰς ταύτην τὴν ἀγνοίαν τῶν ὅσα πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν καὶ τῶν ὅσα πρέπει νὰ φοβώμεθα ἐκ τῶν ἀντικειμένων, πῶς θέλομεν ὁδηγηθῆ; Ἡ ἡμετέρα γνῶσις εἶναι πολλὰ περιορισμένη ἐν τῷ χρόνῳ, ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ διαστήματι, διότι δὲν ἐξεύρομεν τίποτε οὔτε περὶ τῶν ἰδιοτήτων, οὔτε περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀναρρητήτου πληθύος τῶν ἀντικειμένων, ὧν τινων δὲν ἐλάβομεν πείραν· εἰς τοῦτο τὸ ἀνεπαρκές ἡ φύσις προενόησεν τὴν ἐπαγωγὴν, δι' ἧς ἀποκαθιστάμεθα ἱκανοὶ νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ παρελθόντος τὸ μέλλον, ἐκ τῶν ὀλίγων γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἀντικειμένων τὰς ιδιότητας σχεδὸν ἀπάντων τῶν ἀγνώστων· καὶ οὕτως ἐκ μεταφορᾶς ἐκ τοῦ ὀρωμένου εἰς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διαφεύγει ἐκτείνομεν τὸν κύκλον τῆς πείρας, καὶ τοῦτο καλεῖται συμπεραίνειν δι' ἐπαγωγῆς. Διὰ τῶν αἰσθήσεων γινώσκουμεν τὸν κόσμον καὶ τὰ σώματα ὅποια εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ τῆς μνήμης φθάνομεν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς τὸ μέλλον· ἀλλ' ὁ κόσμος αὗτος ἡδύνατο νὰ μὴ ᾔηται, ὅ,τι συνέβη ἡδύνατο νὰ μὴ ἐμφανισθῇ, ὅ,τι εἰκάζομεν ὡς πλησίον, ἴσως ποτὲ δὲν θέλει λάβει χώραν. Ἐν ἄλλοις, ταῦτα τὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα, ταῦτα τὰ φαινόμενα, τῶν ὁποίων μεμνήμεθα καὶ τὰ ὅποια προβλέπομεν, ὡς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, οἵτινες προβλέπομεν ταῦτα καὶ ἐνθυμούμεθα καὶ ἐννοοῦμεν, οὐδὲν ἐξ ἐκείνων, λέγω, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῆς παρελθούσης, παρούσης ἢ μελλούσης ὑπάρξεως αὐτοῦ. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἱκανὸν νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀνεπαρκές τῶν περιορισμένων πραγμάτων εἰς τὸ νὰ ἐξηγηθῶσιν ἅφ' ἑαυτῶν, ἔχει τὴν δύναμιν ἀκόμη νὰ εὐρηκτὸς καὶ ὑπεράνω αὐτῶν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι, ἥτις βεβαίως δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτά· ἐννοεῖ ὅτι ἅπαντα ὁμοῦ πρέπει νὰ ἀπο-

δοθῶσιν εἰς ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἥτις εἶναι ὁ Θεός. Αὕτη ἡ δύναμις τοῦ ὑφουῖσθαι ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ ἄχρι τοῦ Θεοῦ καλεῖται λόγος, ὡς παρακατιόντες θελομεν ἰδεῖ, δύνάμεις ἀνωτάτη, ἥς ἀνεὺ ὁ ἄνθρωπος καταντᾷ νὰ βεβαιώσῃ χωρὶς νὰ καταλαμβάνῃ, καὶ νὰ βλέπῃ πάντα χωρὶς νὰ ὑποπτεύῃ ποτὲ τὴν αἰτίαν οὐδενός, οὐκ ἔχων τιποτε πλεόν τοῦ ζώου. Εἰς ταύτας τὰ δυνάμεις, αἰτινες εἶναι ἡ πηγὴ ἀπασῶν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, προστίθεται ἀριθμὸς τις τρόπων καὶ μεθόδων καθολικῆς καὶ συνεχοῦς χρήσεως, δι' ὧν τὸ πνεῦμα χωρὶς νὰ προσθέτῃ νέας γνώσεις εἰς τὰς ἤδη ἀποκτηθεῖσας μεταμορφώνει ταύτας, ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτάς, διαιροῦν, συνάπτων, καὶ συνδυάζων κατὰ μυρίους τρόπους. Ἐν συνθέτῳ τινὶ ἰδέᾳ θεωροῦμεν ἐν τῶν ἐαυτῆς στοιχείων ἀποκλειόμενον καὶ χωριζόμενον τῶν λοιπῶν, ἀθροίζομεν ὁμοῦ τὰς ἀνακαλυφθεῖσας ὁμοιότητας μεταξὺ πλειόνων ἀντικειμένων ἀτόμικων καὶ ἀφηρημένων ἀπ' ἀλλήλων· ἀντιπαραβάλλοντες δὲ τὰς δύο ἰδέας, ἵνα πληροφορηθῶμεν περὶ τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας αὐτῶν καὶ βεβαιώσωμεν τὴν ἅπαζ ἐννοηθεῖσαν σχέσιν, κρίνομεν ἂν ἀμέσως ἢ σκέσις ἀνεκαλύφθῃ, καὶ συλλογιζόμεθα ἂν πρὸς τὴν ἀνακάλυψιν ταύτης μεσολαβῇ ἡ συνδρομὴ τρίτου τινός ὄρου.

§ 3. Πλὴν πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι μόνον δευτερευούσας ἐργασίας ἀνιχνεύομεν, ἐφαρμοζόμενας εἰς ὕλικά, ἐκ προκαταβολῆς συμποσωθέντα, οὐδὲν δὲ πρωτότυπον καὶ νέον προστίθεται εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Μένει ἐν τοσούτῳ νὰ περιγραφῇ λεπτομερῶς ἐκάστη τῶν μνημονευθεισῶν δυνάμεων· ἵνα ὁμῶς διακριθῶσι καὶ προσδιορισθῇ ἐπομένως ἡ τάξις, τὸ μέρος καὶ τὸ καθῆκον ἐν τῇ μορφώσει τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, πρέπει νὰ τεθῇ ὑπεράνω τῆς ποικιλίας τῶν γνώσεων καὶ τῶν δυνάμεων ἢ συνειδήσις, ἥτις ὑπάρχει ἐν ἀπάσαις, οὐδόλως συγχυζομένη μετ' οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἶναι ὁ καθολικὸς ὅρος τῆς διανοίας, ὁ θεμελιώδης τύπος ἀπάντων τῶν τρόπων τῆς ἡμετέρας διανοουμένης ἐνεργείας. Καθόσον ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται, ἐνθυμεῖται, προορᾷ, κρίνει καὶ συλλογίζεται, σύννοιδεν ὅτι παρὰ γαί ταῦτα τὰ γεγονότα, ἐν ᾧ ἐκτελεῖ πάσας ταύτας τὰς πράξεις ἔχει συνειδήσιν ἐαυτῆς ὅτι ἐκτελεῖ ταύτας. Τῷ ὄντι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἰδέαν τινὰ, ἐὰν μὴ ἐξεύρωμεν ὅτι ἔχομεν αὐτήν, ἄλλως οὐ μόνον τὸ φαινόμενον ἤθελεν εἶσθαι ἀτελές, ἀλλὰ

καὶ καθαρῶς μηδέν· νὰ γινώσκωμεν χωρὶς νὰ γινώσκωμεν ὅτι γινώσκωμεν, τουτέστι χωρὶς νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς γνώσεως ἡμῶν, εἶναι, ἀκριβῶς εἰπεῖν, τὸ μὴ γινώσκειν· ἡ ἐξαίρεσις καὶ ἡ ἀποκλείσις τῆς συνειδήσεως ἐν τῇ νοητικῇ ἐνεργείᾳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς αὐτὴν τὴν κατάργησιν τῆς ἐνεργείας· Εἰς τρόπον ὥστε διανοοῦμαι, γινώσκω ὅτι διανοοῦμαι, ἥτοι σύννοϊδα ἐμαυτῶν διανοουμένῳ, κατ' οὐσίαν εἶναι προτάσεις ταυτόσημοι, διότι ἐὰν ἡγνόουν δὲν ἤθελον διανοεῖσθαι. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως, αἰσθάνομαι, καὶ σύννοϊδα ἐμαυτῶν αἰσθανομένῳ· ὅθεν ἐκλείπουσιν τῆς συνειδήσεως, ὡς γίνεται ἐν τῷ ὕπνῳ καὶ ἐν τῷ παροξυσμῷ τοῦ πυρετοῦ, ἡ διάνοια σκοτίζεται καὶ τὸ αἶσθημα τελευτᾷ· ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται ἐαυτὴν τροποποιουμένην ἢ ἐνεργοῦσαν, ἐὰν δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ παύσῃ, ἡ συναίσθησις ἤθελε καταργηθῇ. Ἐπειδὴ τὸ διανοεῖσθαι ἐστὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἄνευ ἀντικειμένου πραγματικοῦ ἢ φανταστοῦ, πιθανοῦ ἢ βεβαίου, παρελθόντος ἢ παρόντος, οὐδεμίᾳ ιδέα ὑπάρχει, ἐκτὸς τῶν ἐννοιῶν τῶν διὰ τῆς ἐνοράσεως καὶ τοῦ λόγου ἀποκτωμένων, ἡ διάνοια εἶναι τὸ νοοῦν ὑποκείμενον, τὸ δὲ νοούμενον εἶναι τὸ ἀντικείμενον. Ἡ συνείδησις ἀδιαίρετῶς νοεῖ τὰ ἀντικείμενα ἐν ταῖς ιδέαις αὐτῶν· ἐν τῇ ἐαυτῆς ἐνότητι γινώσκει τὴν ἀμοιβαίαν ἀντίθεσιν μεταξύ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου· ἡ ἐπικράτεια ταύτης ἐκτείνεται ἐπὶ ἀπαστῶν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, ἐν συνόλῳ λαμβανομένων· τὰ αὐτῆς ἀντικείμενα εἶναι τὰ ἀντικείμενα ἀπαστῶν συνάμα καὶ ἐκάστης ιδίως· ἡ πείρα κατέχει τὴν παρούσαν σφαῖραν τοῦ χρόνου, ἡ μνήμη τὴν παρελθούσαν καὶ ἡ ἐπαγωγὴ τὴν μέλλουσαν, αἱ αἰσθήσεις γινώσκουσι τὴν ὕλην, καὶ ὁ λόγος φθάνει ἄχρι τοῦ δημιουργοῦ, ἡ συνείδησις ἐναγκαλίζεται πάντα τὰ ἀντικείμενα καὶ γινώσκει πᾶν ὅ,τι εἶναι εὐγνώστον καὶ ἐπιστητὸν, καταλαμβάνουσα τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον, τὰς ποιότητας καὶ τὰ φαινόμενα, τὰς αἰτίας καὶ τοὺς νόμους. Πᾶσα ἐνέργεια τῆς διανοίας εἶναι τροποποιήσις τῆς συνειδήσεως, καὶ ἡ συνείδησις εἶναι ὁ γενικὸς ὅρος, ὁ ἐμφαίνων τὸ σύνολον τῶν ἡμετέρων νοητικῶν δυνάμεων, εἶναι ἡ ἀμέριστος γνῶσις τῶν νοούμενων ἀντικειμένων. Τὸ διανοοῦμενον ὃν, σκεπτόμενον ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων, διαστελλεῖ ἐαυτὸ τούτων, γινώσκει ὅτι πάντα εἶναι εἰς ἀντίθετον σχῆσιν μεθ' ἐαυτοῦ, ὅτι ξένον διατελεῖ εἰς αὐ-

τὰ, καθὼς καὶ ταῦτα ξένα καὶ ἀλλότρια εἰς αὐτό. Τὸ νοητικὸν ὃν γινώσκει τὰς ποιότητες τῶν ἀντικειμένων, καὶ διὰ τῆς διαφωνίας μεταξὺ τῆς φύσεως ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀντικειμένων ἀντιλαμβάνεται τῶν ἰδιαζόντων αὐτῷ κατηγορουμένων· καὶ ἐπειδὴ ταῦτα εἰς μόνον αὐτὸ ἀρμόζουσιν, ἡ συνειδήσις μένουσα τὸ κοινὸν τέρμα ἀπασῶν τῶν ἰδιῶν τῶν προσερχομένων ἀλλαχόθεν, ἀποκαθίσταται ἡ μοναδικὴ πηγὴ ἐννοιῶν τινων, ἀφ' ἑαυτῆς πηγάζουσιν ἀποκλειστικῶς. Ἡ ἰδέα τῆς αἰτιότητος, ἡ ἰδέα τῆς ἐν νότητος καὶ ἡ ἰδέα τῆς ταυτότητος ὀφείλουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν συνειδήσιν διὰ τοῦ φωτὸς τῆς συνειδήσεως γινώσκομεν τὴν δύναμιν τὴν ἀνεξάρτητον τῶν ἑαυτῆς ἀποτελεσμάτων, τὴν οὖσαν πρὸ αὐτῶν καὶ διαμένουσαν κατόπιν αὐτῶν, τὴν διατελοῦσαν καὶ ἐν τῇ κινήσει καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἐν τῇ ἡρεμίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀδρανείᾳ. Ὁ ἄνθρωπος ἀνευρίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν αἰτίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, ἀποφάσεων, κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν, καὶ ἀναγνωρίζων τὸν Θεὸν αἰτίαν τῶν αἰτιῶν, αἰτίαν αὐτοῦ καὶ προτίστην αἰτίαν πάντων τῶν ὄντων, καὶ ἐκτὸς ἑαυτοῦ βλέπων φαινόμενα παντοδαπά, ἀποδίδει καὶ εἰς ταῦτα τὰς προσηκούσας αἰτίαι· ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ὁ ἄνθρωπος συνείησεν εἰς τὴν αἰτίαν, εἴτε ἀληθῆ εἴτε ὑποτιθεμένην, ἐπὶ παραδείγματός, τὸ παιδίον καὶ αὐτὸς ὁ ἀνὴρ κτυπῶσι τὴν πέτραν εἰς τὴν ὁποίαν προσέκρουσαν, ὥς ἐὰν αὕτη ἐδόυλετο τούτους νὰ βλάψῃ· ἡ στάθμησις τῶν ἀληθινῶν αἰτιῶν ἀπάντων τῶν φαινομένων, ἥτις ὑποτίθῃ νοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον εἰς τὸ σκέπτεσθαι καὶ κρίνειν, ἀπεσκοράκισεν ἐκ τοῦ μέσου τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, τὰς ἐπιπολαζούσας παρὰ τοῖς ἁγρίοις καὶ τοῖς ἐθνικοῖς. Ὅθεν ἡ συνειδήσις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικῶς ἡ πηγὴ τῆς ἰδέας, τῆς αἰτίας, καὶ πᾶσα ἐννοια ἐξωτερικῆς αἰτίας εἶναι ἐπαγωγὴ τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς αἰτιότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γινώσκis τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου, ἤτοι τοῦ οὐκ ἐγὼ.

§ 1. Ἐκαστος ἄνθρωπος συναισθάνεται καὶ σύνοιδεν ὅτι εἶναι ἀπλούς, ὅτι εἶναι ἐγὼ ἄνευ ἐκτάσεως, ἄνευ μερῶν, τὸ κέντρον τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, ἐν τῇ ἀπλότητι τῆς ὁποίας ἐνέονταί

τὰ παντοῖα αἰσθήματα, ὅσα δοκιμάζει, ἅπαντες οἱ ἀπεῖρως ποί-
κιλλόμενοι στοχασμοί, τοὺς ὁποίους σχηματίζει, καὶ ἅπασαι αἱ
ἀντίθετοι ἐργασίαι, τὰς ὁποίας αὐτὸς ἐκπληροῖ. Διορᾷ ἐναργῶς
ἐντὸς ἑαυτοῦ ὅτι ἔχει δύναμιν ἀπλὴν, ἥτις δὲν εἶναι συγκεχυμένη
μετὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, οὔτε συμφυῆς μετὰ τῶν μερῶν αὐτοῦ, δια-
κρίνει ὁ ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πολλαπλοῦ αὐτοῦ σώματος τὸ πρόσω-
πον, τὸ ἀληθές ἐν, τὴν μεταφυσικὴν ἐνότητα, τὴν ἐμβριθὴ καὶ
πραγματικὴν ἐνταῦθα ἔγκειται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητας,
ἐξ ἧς ὁρμώμενος ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὰς τεχνητὰς ἐνότητας τῆς
φύσεως καὶ συνάγει τὴν ἀληθὴ καὶ πραγματικὴν ἐνότητα τοῦ
θεοῦ ὄντος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ταυτούσιος ἐν τῷ μέσῳ τῆς παν-
τοτεινῆς ἀλλοιώσεως καὶ τοῦ εὐμεταβλήτου τῶν περιστοιχιζόν-
των αὐτὸν ἀντικειμένων, τὰ πάντα ἀλλάσσουν καὶ παρέρχονται
πέριξ ἑαυτοῦ, οὐδὲν ἀντικείμενον τῆς φύσεως μένει σταθερὸν ἐν
ἑαυτῷ καὶ ἐπ' ἀκριβὲς τὸ αὐτό· ἡ ταυτότης τῶν στερεωτέρων
ἀντικειμένων εἶναι ταυτότης φαινομένη καὶ ὡς ἔγγιστα τοιαύτη,
ἀνεπαίσθητοι μεταβολαὶ καθίστανται ἐπ' ὀλίγον διὰ τοῦ χρόνου
ἀξιοσημείωτοι, ἀλλὰ διηνεκῶς ποικίλλουσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἀπολύ-
τως εἶναι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ βάθει τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καὶ σήμερον
καὶ πρότερον καὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶναι ὁ αὐτός· ὅτι δ' ἐν αὐτῷ
ἀλλάττει εἶναι ἐξωτερικόν, ἐμφάνεισι, σῶμα. Τὰ δὲ σώματα, ἅ-
τινα περικυκλοῦσιν ἡμᾶς, εἶναι σύνθετόν τι διαιρέσιμον εἰς μέρη,
καὶ ταῦτα εἰς ἄτομα· καὶ τοι δὲ διὰ τὸ ἀνεπαρκές τῶν ἡμετέρων
αἰσθήσεων, ὀργάνων καὶ τῶν τῆς τέχνης ἐργαλείων, ἡ διαιρέσις
παύει, ὅμως ἡ διάνοια ἐπιζητεῖ ταύτην ἐπ' ἄπειρον. Ἡ ἰδέα τῆς
ἐνότητας προκύπτει ἐκ τῆς θεωρίας ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἡμετέ-
ρας συνειδήσεως· ἡ ἀφηρημένη ἐνότης εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ·
πᾶσαν δὲ τὴν φύσιν ἡμεῖς κατοικίζομεν δι' ἐνοτήτων συγκερι-
μένων καὶ πραγματικῶν, λέγοντες ἐν δένδρον, ἐν σῶμα, ἓνα οἶ-
κον. Ἀλλὰ πάντα τὰ ἀντικείμενα διτρημένα εἰς στοιχεῖα ἰδιαι-
τερα, εἶναι ὄγκος, συστήματα καὶ ἀθροίσματα πολλαπλασίου
ὕλης.

§ 2. Ὁ ἄνθρωπος συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου
διὰ τῶν αἰσθήσεων. Αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ ἀντιλήψεις, αἱ προκύ-
πτουσαι ἐντεῦθεν κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὀργάνων, εἶναι οὐσα-
δῶς διάφοροι· κοινὸν δ' ἔχουσι τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως,
εἰς ἣν συγκεντροῦνται ἅπασαι. Πλὴν ἡ συνήθης συμπαράκολου-

θία τῶν δεδομένων ἐκάστης αἰσθήσεως μετὰ τῶν τῆς ἄλλης ὑποχρεοῖ ἡμᾶς νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα τὰς ποιότητας, ἃς ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκδηλοῦσιν εἰς ἡμᾶς· αὕτη δὲ ἡ ἀντικειμενικὴ, οὕτως εἰπεῖν, ἐνότης ἐπιτρέπει ἡμῖν ἐξ ὑπακοῆς νὰ συγχέωμεν τὰς πέντε αἰσθήσεις ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως. Πρέπει νὰ διαστείλωμεν καλῶς αἰσθῆσιν ἢ αἰσθήσεις, γνῶσιν, πείραν καὶ ἀντίληψιν. Τὴν γενικὴν αἰσθῆσιν τῆς σωματικῆς ὑπάρξεως δυνατόν νὰ καλέσωμεν κοιναισθησίαν, ἢ κοινήν αἰσθῆσιν. Παρ' Ἀγγλοῖς φιλοσόφοις ἀπαντᾶται general sense. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλύσεως πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ ἀναγκαῖος καὶ συνάμα αὐτάρκης ὅρος πρὸς γνῶσιν τῆς ὕλης εἶναι ἡ ἀφή, τὰ δὲ λοιπὰ αἰσθητήρια δευτερεύοντα. Ἄμα τὸ ὄργανον τῆς ἀφῆς ἀπαντᾷ ἀντικείμενόν τι, ὁ ἄνθρωπος γινώσκει ὅτι εἶναι τι τὸ ἀνθιστάμενον, ὅτι ὑπάρχει ἐκεῖ ἀντικείμενόν τι, ὅπερ δὲν εἶναι τὸ ἐγώ· καὶ κατ' εὐθείαν γινώσκει τὸ ὑποπεσόν εἰς τὴν ἀφήν αὐτοῦ ἀντικείμενον· περὶ τῆς πραγματικότητος δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς ἑαυτὸν, ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἄμεσον συνείδησιν καὶ ἐνορατικὴν ἀντίληψιν, διότι πείθεται ὅτι δὲν εἶναι μὴδὲν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐγγίζει καὶ ψηλαφᾷ. Αἰσθάνεται τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν καὶ συγχρόνως τὸ διάφορον παρ' ἑαυτὸν πρᾶγμα οὕτινος ἄπτεται, ἔχει συνείδησιν τῶν δύο τούτων ὑπάρξεων, τῆς τοῦ ἐννοουμένου ὑποκειμένου καὶ τῆς τοῦ ἐννοουμένου ἀντικειμένου, τούτεστι τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος. Σύννοιδε ταύτας ὁ ἄνθρωπος ἐν ἀκαρεΐ, ὥστε ἡ γνῶσις τοῦ ὑποκειμένου οὔτε προηγείται, οὔτε ἔπεται τῆς τοῦ ἀντικειμένου· ἡ δὲ ἀντίληψις τῶν δύο ὄρων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν εἶναι ὡσαύτως ἐνορατικὴ, ἐποπτικὴ, καὶ ἀπολύτως σύγχρονος· τοιοῦτον τὸ ἀρχικὸν γεγονός τῆς ἀντιλήψεως. Διὰ τῆς ἀφῆς γινώσκομεν ἐν πρώτοις τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ὡς ἐκτεταμένον αἰσθανόμεθα ταῦτοχρόνως διὰ τοῦ ὄργανου τούτου μέρη ἀλλήλων διάφορα ἐπὶ τοῦ ἐντὸς ἀντικειμένου καὶ ἐπιπρόσθετα, πιέζοντες αὐτὸ αἰσθανόμεθα ἀντίστασιν, καὶ τότε παρὰ τὴν ποιότητα τῆς ἐκτάσεως ἐννοοῦμεν τὴν τοῦ στερεοῦ. Περιτρέχοντες τὸ ἀντικείμενον διὰ τῆς χειρὸς, ἀποκτῶμεν περιπλέον τὴν γνῶσιν τῆς σχετικῆς διατάξεως τῶν παντοδαπῶν στιγμῶν ταύτης τῆς στερεᾶς ἐκτάσεως· καὶ ὅταν ἀλλάσσηται ἡ θέσις σχετικῶς πρὸς τὰς σταθεράς, γινώσκομεν διὰ τῆς ἀφῆς διαδοχικῶς τὰ διάφορα σημεῖα τούτε-

στι τὴν κίνησιν. Ὅθεν διὰ τῆς ἀφῆς ἐννοοῦμεν πρᾶγμα τι ἐκτεταμένον, ἐσχηματισμένον καὶ κινήτον· τὸ σχῆμα εἶναι τροποποίησης τῆς ἐκτάσεως, ἡ κίνησις ἀλλαγὴ τῆς τοῦ χώρου σχέσεως, ἡ ἐκτασις καὶ ἡ ἀντίστασις εἶναι αἱ οὐσιώδεις καὶ πρωτίσται ποιότητες τῶν σωμάτων διὰ τῆς τούτων γνώσεως φθάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὕλης ὡς ἐκ τῶν ἀχωρίστων προσόντων καὶ κατηγορουμένων, ἀνευ τῶν ὁποίων δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ποτε τῶν σωμάτων. Ἡ ἐννοια τῆς ἀντισταμένης ἐκτάσεως συντελεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἰδέας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· ἡ ἀφῆ λοιπὸν, ἥτοι ἡ πίεσις καὶ ψηλάφησις, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν διδακτικὸν αἰσθητήριον, τὰ δὲ λοιπὰ ὑποβοηθοῦσι καὶ ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν αὐτοῦ, ἵνα μὴ συνεχῶς τίθεται εἰς δυσχερὲς καὶ ἐπίπονον ἐξάσκησιν, καὶ ἐν ᾧ ἡ ὄρασις, ἡ ἀκοή, ἡ γεύσις, καὶ ἡ ὄσφρησις ἐνδέχεται νὰ λείψωσιν ὁμοῦ ἢ καὶ χωριστὰ, ἡ θεία πρόνοια δὲν ἠθέλησε νὰ στερήσῃ ποτὲ οὐδένα ἀνθρώπον τῆς ἀφῆς. Ἡ ἐνέργεια τῆς ἀφῆς ἀπαιτεῖ τὴν ἄμεσον συγκοινωνίαν τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὄργάνου, πρέπει τὰ δύο ταῦτα νὰ συνεφάπτονται ἀλλήλων.

§ 3. Ἐὰν περιωριζόμεθα εἰς μόνην τὴν ἀφῆν, ἠέλομεν γινώσκει τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς σώματα, καὶ ἐκ τούτων τὰ πλησιέστερα εἰς ἡμᾶς, καὶ μάλιστα ἐκεῖνα ἅπερ τὸ ὄργανον τῆς ἀφῆς ἠδύνατο νὰ συμπεριλάβῃ· ἐντεῦθεν ἠέλομεν ἀναγκάζεσθαι εἰς μεταθέσεις ἐπικινδύνους, διότι ὁ κόσμος ἀπέναντι ἡμῶν εἶναι πλήρης ἐμποδίων καὶ κακῶν, σπανίως ἢ οὐδόλως προμνησμένων εἰς ἡμᾶς ἐν ἀποστάσει, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίου ἀποκαλυπτομένων παραχρῆμα δι' αὐτοῦ τοῦ κακοῦ, ὅτε πλέον δὲν ἔχομεν τὸν καιρὸν νὰ ἀποφύγωμεν αὐτό· Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἡρεμία καὶ ἡ στάσις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου δὲν εἶναι ἀσφαλής, διότι τὰ σώματα κινούνται καὶ ἐπιπίπτουσι κατὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιτίθενται ἀπροσδοκῆτως· ἡ ἡμετέρα ζωὴ ἠέλεε δαπανᾶσθαι εἰς παντοτεινοὺς φόβους καὶ κοπῶδεις ψηλαφήσεις, ἀνανεουμένας διηνηκῶς ἐν τῇ μέσῳ ἀναριθμητῶν κινδύνων, εἰς οὓς ἀφεύκτως ἠέλεον ὑποκύψει· ὅθεν ἡ θεία πρόνοια ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ἀνεπαρκές τῆς ἀφῆς, ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, καὶ ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησε νὰ φανερόνῃται πρὸς αὐτὸν ἡ ὕλη διὰ τοῦ χρώματος καὶ εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Αἱ ἀκτίνες τοῦ φωτὸς, ὅπερ εἶναι λεπτότατον, ταχύτατον καὶ ἀβαρὲς σῶμα, περῶσι διὰ τοῦ κερα-

τοειδούς χιτῶνος τοῦ ὀφθαλμοῦ, διὰ δὲ τῆς κόρης καὶ ἱρίδος εἰσέρχονται εἰς τὴν χρυσταλλίνην φακὴν, ἐκ ταύτης εἰς τὸ ὑέλῳδες ὕγρὸν καὶ συμπύπτουσαι εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα διαγράφουσι τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου ἀνεστραμμένην, ἣν ὁμῶς βλέπομεν οὐχὶ ὡς ἐν τῷ βάθει τοῦ ὀφθαλμοῦ ζωγραφεῖται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ φυσικὴν θέσιν. Διὰ τὴν συστροφὴν καὶ συγκίνησιν τῶν ὀφθαλμῶν ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη δὲν φαίνεται διπλοῦν τὸ ὁρατὸν ἀντικείμενον, καθὼς συμπίπτόντων ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ τῶν ὀπτικῶν ἀξόνων κατὰ τινος, ἐν ᾧ κατ' ἄλλους ἢ ἐνότης τοῦ πνεύματος ἐπενεργεῖ. Τὸ χρῶμα εἶναι τροποποιήσις τοῦ φωτός, καὶ παράγεται ἐκ τῆς θραύσεως τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων καὶ τῆς ἀντανάκλασεως ἐπὶ τῶν σωμάτων. Ἐὰν μὴ διὰ τῆς κρίσεως καὶ παρατηρήσεως ὀδηγηθῶμεν, ἀπατώμεθα πολλάκις ὑπὸ τῆς ὁράσεως. Διὰ τοῦ ὑελίνου πρίσματος πληροπορούμεθα ὅτι τὸ φῶς συνίσταται ἐξ ἑπτὰ διαφορῶν εἰδῶν ἀκτίνων, αἱ ὅποιαι συνηνωμέναι παριστάνουσι τὸ συνειθισμένον χρῶμα, δηρημέναι δὲ δεικνύουσι τὰ ἑπτὰ χρώματα, τὸ ἐρυθρὸν, τὸ χρυσοειδές, τὸ ξανθόν, τὸ πράσινον, τὸ κυανοῦν, τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ ἰοειδές. Κατὰ δὲ τὸ σχῆμα καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐπιφανείας τῶν σωμάτων, τροποποιεῖται τὸ φῶς· τινες ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀκτίνων ἀπορρόφῶνται εἰς τὰ σώματα, καὶ τινες ἀντανακάζονται εἰς τὰ ὅματα. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ἡ ὄρασις χορηγεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀμέσως καὶ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἀντίληψιν τοῦ διαστήματος, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ πραγματικοῦ μεγέθους τῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὅτι παρέχει εἰς αὐτὸν μόνον τὰ σημεῖα, ἅτινα δι' ἀρχαίας ἐπαγωγῆς καὶ διὰ τῆς ἐξέως καὶ πείρας μανθάνει νὰ ἐρμηνεύῃ. Τὰ συνιστώμενα σημεῖα τὰς ἰδιαιτέρας καὶ φυσικὰς ἀντιλήψεις τῆς ὁράσεως εἶναι τὸ χρῶμα καὶ αἱ ποικιλίαι αὐτοῦ, ἐκτασις κεχρωματισμένη. Ἐν τινι σφαίρᾳ, τεθειμένη εἰς ἀπόστασιν, ἐκείνο τὸ ὅποιον βλέπομεν εἶναι δίσκος κυκλοειδὴς καὶ ὁμαλὸς μετὰ τινος διατάξεως χρωμάτων καὶ παραλλαγῶν αὐτῶν, φωτὸς καὶ σκιάς, διανενημεμένων ἐπὶ ταύτης τῆς ἐπιφανείας· ὀπτικὰς ἀντιλήψεις παρέχει ἡ ὄρασις, δὲν δίδει εἰς ἡμᾶς ἄλλο τι· τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ πάντων τῶν στερεῶν. Τὸ ἐπιφανιζόμενον καὶ ὁρώμενον ἐν τῷ κυλίνδρῳ εἶναι σχῆμα ἐπίπεδον συντεθειμένον ἐκ δύο παραλλήλων γραμμῶν, μεσολαβουσῶν μεταξὺ δύο καμπυλῶν, τὸ τοῦ κένου ἀναλύεται εἰς ἓν τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ βάσις εἶναι

κυκλική, καὶ οὕτω καθεξῆς. Εἰς πᾶσαν στερεάν μορφήν ἀντίστοιχῶς χεῖ ὡς πρὸς τὴν ὄρασιν, συγχρόνως μετὰ τῆς ἐπιπέδου μορφῆς καὶ ἡ ἰδιαιτέρα διανομὴ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ χρώματος· τὴν μορφήν καὶ τὸ χρῶμα κυρίως βλέπομεν. Ὄταν δὲ ἡ ὄρασις κομίζῃ εἰς ἡμᾶς ἐκάστην τούτων τῶν ἀντιλήψεων, ἐὰν ἡμεῖς μετατεθῶμεν, καὶ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν ἀφὴν τὸ σῶμα, τὰ ὁποῖον ὑπαγορεύει ταύτας, εὐρίσκομεν ὑπὸ ταύτας τὰς ὁρατὰς ἐμφανίσεις εἴτε σφαῖραν, εἴτε κῶνον, εἴτε κύλινδρον. Ὅσας δοκιμάζομεν τοῦτο, ἀπαντῶμεν πάντοτε τὰ αὐτὰ στερεὰ σώματα ἠνωμένα μετὰ τῶν αὐτῶν ἐμφανίσεων, αἵτινες ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀποκαθίστανται σημεῖα τῆς παρουσίας τῶν πρώτων, καὶ ὅταν εἰς τὸ μέλλον παρίστανται πάλιν εἰς ἡμᾶς, βεβαιόνομεν, χωρὶς νὰ ἐξαναβέσωμεν τὴν πείραν, τὴν στερεάν καὶ πραγματικὴν μορφήν καὶ τὴν φύσιν τοῦ σώματος τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἀπαγγελλομένου. Δι' ὁμοίας πορείας ὡς πρὸς τὰς ὀπτικὰς ἀντιλήψεις ἐκτιμῶμεν τὴν ἀπόστασιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων· εἰς ἕκαστον βαθμὸν ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἀνταποκρίνεται μορφή ὁρατὴ, πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μικροτέρα ἢ μεγαλειτέρα, καθ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον εἶναι πορρωτέρω ἢ ἐγγύτερω. Συνδυάζοντες διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἔξεως τὸ φαινόμενον μέγεθος τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς ἐκάστην τῶν ἀποστάσεων τούτων, τὰς ὁποίας κατὰ πρῶτον περιπατοῦντες ἐκτιμῶμεν, κρίνομεν ὡς ἐκ τῆς φαινομένης μικρότητος τοῦ ὁρωμένου ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἶναι μακρὰν, καὶ τὰν ἀπάλιν ὅτι εἶναι πλησίον. Ἡ αὐξουσα ἢ ὀλιγοστεύουσα ζωηρότης τοῦ χρώματος, ἡ σύγχυσις ἢ ἡ διάκρισις τῶν γραμμῶν χρησιμεύουσιν ὡς δευτερεύον σημεῖον εἰς ταύτην τὴν ἐκτίμησιν, καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς, ἀποχρῶσαν εἰς τὰς συνήθεις τοῦ βίου ἀνάγκας. Ἡμεῖς δὲν γινώσκομεν οὔτε τὴν ἀπόλυτον οὔτε τὴν σχετικὴν ἀπόστασιν τῶν τῆς ὁράσεως ἀντικειμένων· ἐνώπιον ἡμῶν βλέπομεν ἐπιφάνειαν μεγάλην, κειμένην ἐν ἀγνώστῳ ἀποστάσει καὶ ποικιλλομένην μόνον διὰ τοῦ χρώματος καὶ τοῦ φωτὸς, ἥτις διὰ τῆς τέχνης πραγματοποιεῖται εἰς τὴν ἐπίπεδον ὁδὸν διοράματός τινος.

§ 4. Ἐντεῦθεν ἐπεται ὅτι αἱ ὀπτικαὶ ἀντιλήψεις διαφορῶν τῶν ὀπτικῶν διαστελλονται εἰς φυσικὰς καὶ ἐπικτήτους· αἱ δεύτεραι ἀποκτῶνται διὰ μακρᾶς πείρας καὶ ἀγωγῆς, ἀναπληροῦσαι διὰ τῆς ὁράσεως τὴν ἀφὴν. Ὁ θεραπευθεὶς ἀπὸ καταρράκτου ἢ ὑπο-

ἡχώματος καὶ τὰ νήπια ἐπιβεβαιούσι τὸν λόγον ἡμῶν· παρέρχεται πολὺς χρόνος ἕως οὗ καὶ ὁ μὲν καὶ τὰ δὲ μάθωσι διὰ τῆς ὁράσεως νὰ ἐκτιμῶσι τὰς ἀποστάσεις· ὅθεν τὸ ὁρατὸν ἀντικείμενον εἶναι τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν περὶ τοῦ σημαινόμενου καὶ ἀπόντος πράγματος. Ἡ ὁρασις εἶναι περιορισμένη, καὶ ἡ ταύτης ἀσκήσις συνήθως διακόπτεται· ὁ ὀρίζων ἐκτείνεται ἀπέναντι ἡμῶν· τὸ μικρότερον μεσόλαβον ἐμπόδιον ὑποκλέπτει ἀφ' ἡμῶν τὰ ἀντικείμενα· τὸ σκότος ὑπεξαιρεῖ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ταῦτα. Ἄλλα δὲ σημεῖα εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις ἀναπληροῦσι τὴν ἑλλειψιν τῶν ὁρατῶν σημείων, εἶναι αἱ ἐνδειξεις τῆς ἀκοῆς, ἡγουν οἱ ἤχοι. Ὁ ἤχος εἶναι φαινόμενον, ἔχον διάρκειαν ἄνευ ἐκτάσεως. Τῶν ἐλαστικῶν σωμάτων, οἷον τοῦ αἵματος, τοῦ ὕλου, τῶν μετάλλων, τῶν χορδῶν καὶ λοιπῶν, τὰ ἄτομα κρούμενα παράγουσι τινα κλονισμὸν, διαδιδόμενον εἰς τὸν περὶ τὴν ἀτμοσφαιρικὴν ἀέρα, προσβάλλοντά τὸ τύμπανον τῆς ἀκοῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι κυκλοειδὴς μεμβράνη, διαφανὴς, τεταμένη εἰς τὸ πετρῶδες ὅστυν τῶν κροτάφων. Καθὼ ἐλαστικὸν τὸ τύμπανον μεταδίδει τὴν δόνησιν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἀέρα, ὅστις κρούων τὰς νευρώδεις ἵνας γένῃ τὸ ἄκουσμα. Τὸ πνεῦμα διακρίνει τοὺς ἤχους μεταξὺ αὐτῶν διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν τόνων, τῶν κρουσμάτων καὶ τῆς διαρθρώσεως· τοιαῦτα εἶναι τρόπον τινα αἱ φυσικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἀκοῆς· βαθμηδὸν καθίστανται διὰ προσομοίας ἐπαγωγῆς, περὶ ἧς εἵπομεν, εἰδὸς τι γλῶσσης, ἐκπαιδευδύσης ἡμᾶς, ἐν ἑλλείψει τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ὁράσεως, περὶ τῆς φύσεως, τῆς θέσεως καὶ ἀποστάσεως τῶν σωμάτων. Πᾶν ἀντικείμενον ἀποδίδει ἰδιόζοντα αὐτῷ ἦχον· πολλάκις ἀκούοντες τὸν αὐτὸν ἦχον, ἐκ τῆς ἕξεως τοῦ διακρίνειν αὐτὸν παντὸς ἄλλου, εἶδομεν ταυτοχρόνως ἐνώπιον ἡμῶν τὸ αὐτὸ σῶμα· τούτου δὲ ἀπομακρυνομένου αἰσθανόμεθα τὸν ἦχον ἀσθενέστερον, προσεγγίζοντος ὁμῶς, ὁ ἦχος κατ' ἀναλογίαν στίλβει καὶ λαμπρύνεται. Εἰς τὸ ἐξῆς ἀρκεῖ νὰ ἀκούσωμεν τοῦτον τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἦχον, ἵνα συμπεράνωμεν περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον εἶναι πλησίον ἢ ἂν ὁ ἦχος ἦναι δυνατὸς, καὶ μακρὰν ἢ ἂν ἦναι ἀδύνατος. Ὁ ἦχος προδίδων τὴν παρουσίαν ἢ τὴν πλησίον τοῦ φοβεροῦ ἀντικειμένου, κεχυμένου εἰς τοὺς ἡμετέρους ὀφθαλμούς, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ φύγωμεν αὐτὸ ἐν καιρῷ, ἢ νὰ προετοιμασθῶμεν εἰς τὴν πᾶλιν· ἐνίστε ἀπατῶμεθα ὡς ἐκ τῆς

ὁμοιότητος τῶν ἤχων, ἢ ἀποκτανώμεθα ὡς ἐκ τῆς ἡχοῦς, τὸ λάθος δὲν προκύπτει ἐκ τῆς ἀκοῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐσφαλμένου συμπεράσματος. Ἴνα δὲ ἐξηγήσωμεν τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα τῆς κινήσεως καὶ τοῦ ἤχου, ἀπονέμομεν εἰς τὰ σώματα τὸ κινήτικόν καὶ τὸ ἡχητικόν. Ἐκ τίνος δὲ κρυφίου δυνάμεως ἀπορρέει ἡ κίνησις καὶ ὁποία τις δόνησις ἢ παλμὸς τῶν μορίων παράγει τὸν ἤχον, διδάσκει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ὄσφρησις παθαίνουσι ἡμᾶς καὶ ἐνταύτῃ ὁδηγοῦσιν· ἐπειδὴ δὲ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς δὲν εὑρίσκομεν τὴν αἰτίαν τῶν ἡδέων καὶ δυσαρέστων, ἅτινα φέρουσιν εἰς ἡμᾶς αὐταί, τούτου ἕνεκα ὑποθέτουμεν εἰς τὰ σώματα, τὰ διεγείροντα ταῦτα τὰ αἰσθήματα, τὰς ποιότητας τῆς ὁσμῆς καὶ τοῦ χυμοῦ ὡς αἰτίας, καθ' ἑαυτὰς ἀγνώστους, ἐσωτερικῶν τιῶν αἰσθήσεων. Τιοῦτον τὸ ἔργον ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων εἰς τὴν ἀπόκτην τῆς γνώσεως τῶν σωμάτων, ἥτοι τῆς ὕλης, μεσολαβούσης καὶ τῆς ἀμέσου καὶ ἐνορατικῆς ἀντίληψως τοῦ πνεύματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ φαντασίας, συζυξείως καὶ προσοχῆς.

§ 1. Ἰδόντες μεμακρυσμένον τινὰ τόπον πρό τινος χρόνου, καίτοι ἀπόντα ἀναπολοῦμεν αὐτὸν ἀκολούθως εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα· μορφόνεμεν ἐν τῇ διανοίᾳ εἰκόνα τινὰ ἐκείνου τοῦ τόπου, μετασχεδιάζομεν τὰς παρατηρηθείσας θέσεις, τὰ συμβάντα ὧν γεγόναμεν μάρτυρες, τὰς τελεσθείσας ὑφ' ἡμῶν πράξεις καὶ τὰ αἰσθήματα, ὥστε ἐδοκιμάσαμεν, ἀναπαριστάνομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς σαφῶς τὰ διατρέξαντα καὶ ἀπολαύομεν τῶν ἡδέων καὶ δυσαρέστων ἐκείνου τοῦ τόπου ἐπὶ τῆς ἐνεστώσης στιγμῆς, ὡς εἰ ταῦτα ἦσαν παρόντα, καὶ δὲν συγχέομεν αὐτὰ πρὸς ἄλλα. Ἀναγνωρίζομεν ἐν ἄλλοις τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων ἐν τῇ νοερᾷ ἡμῶν ἐξεικονίσει, ἢ δὲ ἀντίληψις αὕτη συνδέεται μετὰ τῆς παρελθούσης. Ἢδη ὁσάκις λαμβάνομεν κατὰ νοῦν ἅπὸν τι πρᾶγμα καὶ παρελθὸν γεγονός, μεμνήμεθα· ἐνταῦθα προϋποτίθενται δύο τινὰ, ἡ νοερὰ δηλαδὴ παράστασις τοῦ μνημονευομένου ἀντικειμένου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἀναγνωρίζον τὸ ἀντίλη-

φθὲν ἀντικείμενον· ἡ ἀντίληψις πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρ-
ξεως τοῦ ἀντικειμένου, ἡ μνήμη ἀνακαλεῖ τοῦτο, ἡ συνείδησις
συνάπτει τὴν ἰδέαν τῆς προηγουμένης καταστάσεως ἡμῶν μετὰ
τῆς ἰδέας τῆς ἐνεστώσης ἐποχῆς τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως. Τί δὲ
εἶναι φαντασία; Ἡ φαντασία εἶναι, αὐτως εἰπεῖν, πλαστικὴ καὶ
ἐκλεκτικὴ δύναμις, ἥτις ἐκλέγει καὶ συνθέτει ποικιλοτρόπως τὰ
διοχετευθέντα ὑπὸ τῆς μνήμης καὶ πείρας, ἅτινα διὰ καταλλή-
λων προσθαφαιρέσεων δημιουργεῖ καὶ συναπαρτίζει εἰς σύνολον
τερπνόν καὶ ἀρεστὸν· αὐτὴ συνδυάζουσα καὶ ἰδανικεύουσα στρέ-
φεται περὶ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Εἰς αὐτὴν τὴν
δύναμιν καὶ ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης χρωστοῦται πολλά. Ἡ
δὲ καλαισθησία καὶ μεγαλοφυΐα μετὰ τῆς ζωηρᾶς καὶ λαμπρᾶς
φαντασίας γεννᾷσι τὰ ἀριστουργήματα. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα μορ-
φώσαν ἤδη σειρὰν τινα ἐννοῶν, ἅμα παρασταθῇ μία μόνη ἐκ τού-
των, συνεφελκίει τὰς λοιπὰς καὶ συνῶδει ταύτας πρὸς ἀλλήλας·
φέρ' εἰπεῖν ἀνακαλοῦν τὰ πνεῦμα ἡμέραν τινα συνεπιτῦρει καὶ
ἅπαντα τὰ λαβόντα χώραν κατ' αὐτὴν μετὰ πάσης λεπτομερείας
καὶ περιπτώσεως. Τοῦτο καλεῖται συζευγνύειν. Ἔστω ὡς παράδειγ-
μα ἡ πόλις τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, ἡ σταφυλὴ τοῦ βοτα-
νικοῦ κήπου, τὸ ῥόδον, ἅπερ ἀνακαλοῦσι τόπους, πρόσωπα, πρά-
ξεις, χρώμα, χυμὸν, σχῆμα, ὁσμὴν. Ἡ θεὰ τῶν μνημονευθεισῶν
πόλεων, τῶν ἀνθέων καὶ καρπῶν, καὶ ἡ ἀνάμνησις αὐτῶν διεγει-
ρουσι κατὰ σύζευξιν πλείονας ἰδέας. Ἡ σύζευξις αὕτη πληροῖ τὴν
ἡμετέραν διανοητικὴν ζωὴν τῆς ἀνεξάντλητου ποικιλίας τῶν ἐαυ-
τῆς ἀναπτύξεων. Κατὰ πάσας δὲ τὰς ἀντίληψεις τὰς συγχο-
τούσας τοὺς κρίκους τῶν μακρῶν ἀλύσεων τῶν ἰδεῶν, τὸ ἡμέτερον
πνεῦμα ἔχει συνείδησιν αὐτῶν καὶ διατηρεῖ τὴν σχετικὴν ἐνθύ-
μησιν. Οἱ νόμοι τῆς τῶν ἰδεῶν συζεύξεως εἶναι ἡ ὁμοιότης, ἡ
συνάφεια ἐν τῷ διαστήματι καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ λογικὴ συγγένεια
τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ σχέσις τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Πολυ-
λάκις δὲ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν πληθὺν αὐτῶν τῶν καρισταμένων
ἀντίληψεων ἀποκλείειν τινὰς προσηλόκεται εἰς πᾶς μᾶλλον συνε-
λούσας εἰς τὸ αὐτοῦ σχέδιον, ἅπερ δηλοῖ ὅτι τὸ πνεῦμα προσέ-
χει, μελετᾷ καὶ σκέπτεται. Τινὲς συνέχεαν τὴν σύζευξιν μετὰ
τῆς ἐξέως, πλὴν εἶναι ὅλως διάφορα τὰ δύο ταῦτα, ἡ μὲν σύζευ-
ξις ἀφορᾷ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν τάξιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐννοῶν,

ἡ δὲ ἑξίς τὴν εὐκολίαν, τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς ἀσκήσεως τόσον εἰς νοεράς, ὅσον καὶ εἰς σωματικὰς ἐργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ ἐπαγωγῆς, ἀφαιρέσεως καὶ γενικῶν ιδεῶν.

§ 1. Διὰ τῆς πείρας πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ἥλιος λάμπει καὶ φωτίζει τὴν ἡμέραν, ὅτι καὶ ἡμεῖς αὐτοί, ὡς καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, εἴμεθα μάρτυρες αὐτόπται τούτου τοῦ φαινομένου. Ἀλλὰ φέροντες περαιτέρω τὴν ἡμετέραν πείραν πιστευόμεν τι πλέον ὅτι ὁ ἥλιος ἀνατέλλει αὐριον καὶ πάσας τὰς ἀλληλοδιαδόχους ἡμέρας σταθερῶς καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς περιοδικότητος ἐν τοῖς μέρεσι τῆς σφαίρας, ἐν οἷς κατοικοῦμεν. Πρὸς τούτοις εἶδομεν πολλάκις ὅτι τὰ σώματα φερόμενα εἰς τι ὕψος καὶ ἀφιέμενα πίπτουσιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἐξετάσαντες τὴν αἰτίαν συνεπεράναμεν ὅτι γίνεται ἡ ἑλξίς τῶν σωμάτων ὑπὸ τῆς γῆς καὶ τώρα ὡς καὶ πρῶτον, καὶ θέλει γίνεσθαι καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀπανταχοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα· ἐξακολουθοῦμεν δὲ ἐκτείνοντες πορρωτέρω τὴν ἐλκτικὴν δύναμιν ἐπὶ πάσης τῆς ὕλης. Σκεπτόμεθα ὅτι ὁ ἥλιος ἐνεργεῖ τὴν ἑλξιν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας σφαίρας, καθὰ καὶ αὕτη ἐπὶ τῆς σελήνης, καὶ ὅτι ἅπαντα τὰ οὐράνια σώματα ἐφελκύνονται ἁμοιβαίως δυνάμει τοῦ αὐτοῦ κανόνος καὶ τῆς αὐτῆς ιδιότητος, τῆς συντελούσης εἰς τὴν τακτικὴν κίνησιν καὶ πορείαν τῶν μὲν καὶ εἰς τὴν πτώσιν τοῦ λίθου καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπομένως συλλογιζόμεθα ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα ἐνυπάρχουσιν αἱ αὐταὶ ιδιότητες καὶ ποιότητες, καὶ εἰς τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀναδεικνύονται τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά. Δὲν μένομεν ἕως ἐδῶ· ἐπειδὴ προσομοίας κρίσεις ποιοῦμεν καὶ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν ἀντικειμένων. Νομίζομεν καὶ ἀδιστάκτως πιστεύομεν ὅτι αἱ δυνάμεις καὶ κλίσεις, αἱ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἀνήκουσιν εἰς ἅπαντας τοὺς ὁμοίους ἡμῶν, εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους παντὸς τόπου καὶ χρόνου κατὰ τινὰ διαφορὰν βαθμοῦ. Αὐτὸ τοῦτο φρονοῦμεν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, ὡς καὶ τῶν αἰτόμων· λέγομεν ὅτι αὕτη ὑπάγεται εἰς ὠρισμένους τρόπους, καὶ ὅτι ἀπαραλλάκτως, ὡς οἱ φυσικοὶ καὶ ἀστρονομικοὶ τῶν ὕλι-

κὸν διέκουσιν, ἐκείνοι κυβερνᾶσι τὸν ἡθικὸν κόσμον. Διακονοῦμενοι περὶ τῶν φαινομένων συμπεραίνομεν καὶ ἐκτείνομεν τὰς κρίσεις ἡμῶν.

§ 2. Ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ὑπάρχουσι γνώσεις καὶ ἐννοιαί· ὑπερβαίνουσαι τὴν πείραν, ἀνεξάρτητοι ὅλως διόλου ταύτης. Ἡ δύναμις τοῦ μορφῶσαι ταύτας καὶ ἐπεκτείνει ἐπ' ἄπειρον τὴν πείραν, τοῦ μετακομίζειν εἰς πᾶν διάστημα καὶ πᾶσαν διάρκειαν τὰ ὑφ' ἡμῶν παρατηρηθέντα ἐν τινι μικρῷ ἀριθμῷ στιγμῶν τῆς τε ἐκτάσεως καὶ τοῦ χρόνου, προσαγορεύεται ἐπαγωγή. Τὸ δὲ σύνολον τῶν ὁμοειδῶν χαρακτήρων τῶν ἀνακαλυπτομένων ἐν τοῖς φαινομένοις διὰ τῆς πᾶραβολῆς καὶ συγκρίσεως, καὶ ἐννοουμένων ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ εἰς τὸ μέλλον, καλεῖται νόμος φυσικός. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐννοιῶν τούτων καὶ τῶν τῆς πείρας παρατηρεῖται μεγίστη διαφορά. Εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὅσα νῦν δοκιμάζομεν· τὰ σώματα ὧν ἀπτόμεθα ἠδύνατο νὰ μὴ ᾔναι, ἀλλὰ βεβαίως εἶναι ἐν ὅσῳ ἐγγίζομεν αὐτὰ, ὑπάρχομεν ἡμεῖς αὐτοὶ, κατ' ἰσχυρότερον λόγον, καθ' ὃν χρόνον αἰσθανόμεθα ὅτι ὑπάρχομεν· καὶ τοὶ δὲ ἡ ὑπαρξὺς ἡμῶν δὲν εἶναι ἀναγκαῖα, δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ, ἄνευ παραλογισμοῦ νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι δὲν εἴμεθα καθ' ἣν στιγμὴν λαλοῦμεν. Τὸ παρὸν εἶναι ἀναμφύβολον καὶ βέβαιον, δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος. Ὅμως δυνάμει τῆς ἐπαγωγῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν καὶ εἰς τὸ μετέπειτα πρᾶγμα τι, καὶ τοὶ δὲν εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι περὶ τοῦ μέλλοντος. Οὐδεὶς ὅμως ἀμφιβάλλει περὶ τῆς γενικότητος καὶ μονιμότητος τῶν νόμων τῆς φύσεως ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον εἶναι ἀναλλοίωτοι, ἐκτὸς ἐὰν ὁ Θεὸς ἀποφασίσῃ ἄλλως περὶ αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ πείρα διδάσκει ἡμᾶς πράγματα, ἅτινα καὶ βλέπομεν καὶ γινώσκομεν ὁσημέραι, τὰ δὲ ὑπὸ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς ἡμᾶς ὑπαγορευόμενα πιστεύομεν. Ἡ ἐπαγωγή ἐκδηλοῦται ἅμα τῇ διανοίᾳ· τὸ παιδίον παθὸν κακὸν τι ἐκ τινος ἀντικειμένου φροντίζει νὰ εἰς τὸ ἐξῆς ἀπορύγῃ τὴν τούτου προσέγγισιν· ἐὰν δὲ ᾔῃαι ὠφέλιμόν τι ἀναζητεῖ τοῦτο. Εἰς τὸν συνήθη βίον μεταχειρίζομεθα πάντοτε τὴν ἐπαγωγὴν. Δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ προῖδῃ τὰς περιπετείας τοῦ βίου· διότι εἰς τὰς μελετωμένας ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, εἰς τὴν θηρευομένην ὑπ' αὐτοῦ εὐδαίμονίαν ἐγείρονται ὑπόνοιαι, καὶ νέφη περὶ τοῦ μέλλοντος συμπυκνοῦνται· οὐχ ἥτιον ἐργάζεται ἐπὶ τῇ ἐλπίδι,

καὶ εἰς πᾶσαν αὐτοῦ πράξιν ὠθεῖται ὑπὸ πίστεως ἐπαγωγικῆς. Αἱ εἰσθησεις ἡμῶν ἀγρυπνοῦσαι διηγεῖται εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἡμετέρου σώματος καὶ ὁδηγοῦσαι τὰ διαβήματα ἡμῶν βάλλονται εἰς κίνησιν ὑπὸ τῆς ἐπαγωγῆς, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ ἐκπαιδεύσωσιν ἡμᾶς. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς βοηθούμεθα εἰς τὰς ἀναμνήσεις ἡμῶν, καὶ συμπεραίνομεν ἐκ τῆς παρουσίας ἀντιλήψεως τὴν παρελθούσαν ὑπαρξίν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἐσθίομεν ἐπὶ παραδείγματος τὸν ἄρτον· διότι πιστεύομεν εἰς τὴν διαμονὴν τῶν θρεπτικῶν αὐτοῦ ιδιοτήτων, ἃς εὗρομεν πάντοτε ἐν ταύτῃ τῇ οὐσίᾳ· ὅταν περιπατῶμεν ἐπὶ ἐδάφους ὑψωμένου, ποιῶμεν τοῦτο, διότι συχνάκις ἐλάβομεν πείραν τῆς στερεότητος, ἣν ὑποθέτομεν εἰσέτι ἐν αὐτῷ· συμβουλευόμεν καὶ παραινοῦμεν τοῖς φίλοις, διότι ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως καὶ ἐλευθερίας συνάγαμεν καὶ συμπεραίνομεν τὴν τῶν ἄλλων ἐμπιστευόμεθα εἰς τὰς τῶν φίλων ὑποσχέσεις, διότι ἐκ τῆς ἐγνωσμένης πίστεως τῶν ὑποσχομένων ἀναπαυόμεθα περὶ τῆς ἐκπληρώσεως, ἣν συμπεραίνομεν καὶ θεωροῦμεν βεβαίαν.

§ 3. Μετὰ ἐπιτηδειότητος ἀγομένη ἡ ἐπαγωγή καθίσταται τὸ ὄργανον τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, τῶν ὁποίων πρῶτος σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ κανόνος τῶν φαινομένων, τουτέστι τῶν νόμων τῆς φύσεως. Οὗτοι δὲ οἱ νόμοι εἶναι τὸ ἄθροισμα τῶν ὁμοειδῶν χαρακτήρων τῶν παρατηρουμένων ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν φαινομένων καὶ ἐν τῷ ὁργανισμῷ καὶ τῇ συστάσει τῶν ὄντων, καὶ ἀκολουθῶς ἐκτεινομένων εἰς ἅπαντα τὰ ὁμοία γεγονότα καὶ τὰ ἀνάλογα ἄτομα, ὃ ἔστιν εἶναι γενικότητες ἐπαγωγικαί. Ὅθεν ἡ ἐξήγησις τῶν φαινομένων εἶναι ἡ σχέσις καὶ ἀναφορὰ τούτων πρὸς τοὺς οἰκείους νόμους, εἶναι ὁ γενικὸς κανὼν ἐν ᾧ τάττονται ταῦτα. Τὸ οὐράκιον σύστημα ἀποχρώντως ἐξηγήθη, διότι ἀνεκαλύφθη ὁ καθολικὸς νόμος, ὁ κανονίζων καὶ συντηρῶν ἀπάσας τὰς σχέσεις. Ὁ νόμος καθ' ἑαυτὸν εἶναι γενικώτατον γεγανὸς, χρησιμεύον ὡς σύνδεσμος τῶν ἰδιαιτέρων γεγονότων, ἅπερ ἐναγκαλίζεται. Ἡ ἐπαγωγή ἐγκλείει τὰ συμπεράσματα, ἐξάγει ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα τὸ γενικὸν καὶ τὸ ὅλον, ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος τὸ μέλλον ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ταυτότητος, τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀναλογίας. Ἡ ἐπαγωγή ὑπονοεῖ τὴν ἐνδείξιν, τουτέστι τὸ τεκμήριον τοῦ ὁμοειδοῦς τῆς προόδου τῆς φύσεως. Ἐξανοίγομεν τῷ ὄντι τὴν

ἀρχὴν φαινόμενου τινός, καὶ προλέγομεν τὴν ἐξακολουθήσιν καὶ τὸ τέλος, ἐξωτερικὰς τινὰς ἐκδηλώσεις διορώμεν καὶ προαναγγέλλομεν αἰτίας καὶ κεκρυμμένας δυνάμεις· ἐν ἄλλοις πιστεύομεν ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ αὐτοῦ εἶδους κυβερνῶνται ὑπὸ νόμων ὁμοειδῶν. Πρὸ πάσης πείρας ἔχομεν τὴν πεποίθησιν καὶ πίστιν ταύτην, διότι ἡ φύσις εἶναι προϊόν τελειοτάτου καὶ σοφωτάτου ὄντος, διέποντος αὐτὴν δι' ἀρίστων καὶ λογικωτάτων νόμων. Εἰς τρόπον ὥστε τὸ τελευταῖον θεμέλιον τῆς ἐπαγωγῆς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς υπερτάτης ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως. Αὕτη ἡ σύλληψις ἐναποτεθειμένη εἰς τὰ ἐνδόμωχα τῆς διανοίας ἐπικρατεῖ πάντων τῶν ἀνθρώπων, σοφῶν τε καὶ ἀσοφῶν, καὶ διευθύνει ἅπαντας ἐν γένει.

§ 4. Ἄμα ἀντελήφθημεν ἀντικειμένου τινός, ἡ τοῦτου ἰδέα παρίσταται εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ· καὶ καθόσον τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίζει ἐκεῖνο καὶ ἀπονέμει τὴν πρόσηκτον αὐτῆς εἰς πρόγευστότεραν ἐποχὴν, ἡ περιορίζεται τανάπαυρον εἰς τὴν ἔννοιαν μόνην, χωρὶς σχέσεως πρὸς τὸ παρελθόν, τότε κατὰ τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις ἔχομεν ἀνάμνησιν καὶ ψιλὴν ἀντίληψιν. Τὸ καθαρῶς καὶ ἀπλῶς διανοεῖσθαι περὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἄνευ τοῦ βεβαιῶσαι καὶ ἀρνηθῆναι τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ· προσαγορεύουσιν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἀπλὴν ἀντίληψιν ἢ ἰδέαν ἀφρημένην, καθὼς ἐλλείποντος τοῦ στοιχείου τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Αἱ ἀφαιρέσεις παρατηροῦνται καὶ εἰς ἀντιλήψεις μᾶλλον ἀτελεῖς, διότι ἀρκεῖ ἐκ τοῦ νοηθέντος ἀντικειμένου μία μόνη τῶν ποιότητων, κεχωρισμένη τῶν ἄλλων, νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ πνεῦμα. Φέρ' εἰπεῖν ἐκ τοῦ μήλου φαντάζομαι μόνην τὴν ὁσμὴν ἢ μόνον τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, ἐκ τοῦ λειμῶνος· μόνον τὸ πράσινον καὶ τὸ χλοερὸν, χωρὶς νὰ προσκολλῶνται αἱ ποιότητες αὗται ἐπὶ ὀρισμένου ἀντικειμένου· τοῦτο εἶναι ἰδέαν ἀφρημένην. Τὸ αὐτὸ πράττομεν καὶ ἐπὶ τῶν συνθέτων ἰδεῶν, ὅταν θεωρῶμεν οὐχὶ τὴν ὁλοκληρίαν τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἐν μόνον στοιχείῳ, ἐν μόνον κατηγορούμενον, παραμελοῦντες τὰ λοιπὰ τὰ συνοδεύοντά τοῦτο. Πολλαὶ ἰδέαι ἀπλᾶι λελυμέναι πρότερον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, ὅταν ἔχωσιν ἀναλογίαν πρὸς ἀλήλῃας προσεγγίζουσιν εἰς ἑαυτάς ἐν τῇ διανοίᾳ. Τὸ πνεῦμα ὀλιγώρει τῶν διαφορῶν, λογίζόμενον μόνας τὰς ὁμοιότητας· ταύτας δὲ ἐνόησον σχηματίζει ὅλον τι καὶ κεφάλαιον, ὅπερ εἶναι τότε ἐν-

νοια ἀφρημένη καὶ γενική. Τὰ στοιχεῖα ταύτης ἐν τῇ πραγματικότητι διεσπαρμένα καὶ κεχωρισμένα, τὸ πνεῦμα ἐνοποιεῖ. Ἐντεῦθεν καταδὸλον γίνεται ὅτι γενικὴ ἔννοια ἢ κατάληψις σημαίνει ἄθροισμα σχέσεων καὶ κοινῶν χαρακτήρων, δι' ὧν πλείονες ἰδιαίτεροι παραστάσεις συμπίπτουσιν ἀλλήλαις. Ἡ γενικὴ ἰδέα, ἅπαξ μορφωθείσα, ἀποβαίνει κοινὸς ὅρος συνάπτων τὴν πληθὺν τῶν ἀντικειμένων, ἐν εἰς ἀπαντᾶται τὸ κατ' ἀφαίρεσιν στοιχείον, ἐξ οὗ αὕτη ἡ γενικὴ ἰδέα. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα θεωροῦν τὰ ἀντικείμενα ὑπὸ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐποψιν καὶ ἐννοοῦν πολλὰ εἰς ἓν, γενικεύει οὕτως εἰπεῖν φυσικῶς. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τῶν γλωσσῶν μορφώσεως εὑρον ὅτι τὰ γενικά καὶ κοινὰ ὀνόματα ἐδημιουργήθησαν τὰ πρῶτα.

§ 5. Ἡ γενίκευσις παρέχει πλείστας ὠφελείας· διότι ὁ κόσμος τῆς πείρας εἶναι ἀμέτρως πολλαπλὸς καὶ παντοῖος, συντιθέμενος ἐξ ἀτόμων ἀπειραριθμῶν, ἀπολλυμένων ἐν τῇ ἀκαταλόγητῳ ποικιλίᾳ· ἐν ᾧ ὁ κόσμος τῆς γενικεύσεως συντιθέμενος ἐκ μικροῦ ἀριθμοῦ γενῶν καὶ εἰδῶν, συντέμνει τὰς ἡμετέρας γνώσεις κατὰ μικρὰς ἀναλογίας, καὶ προσαρμόζει ταύτας εἰς τὴν ἐσθένειαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ τὴν ἀνικανότητα τῆς μνήμης. Ἐν τῷ κόσμῳ τῆς πείρας τὰ πάντα εἶναι διεσπαρμένα, συγκεχυμένα καὶ κεχωρισμένα, ἐν δὲ τῷ τῆς γενικεύσεως, καὶ συγκειμένῳ ἐκ τῶν διεσπαρμένων στοιχείων τοῦ πρώτου, τὰ πάντα τακτικά, μεθοδικὰ καὶ ἁρμονικὰ διατελοῦσι. Τὸ πνεῦμα πραγματικῶς εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων τούτου τοῦ ὡραίου συνόλου, κινούμενον καὶ προσανατολιζόμενον μετὰ θαυμασίου εὐκολίας. Ἡ γενίκευσις εἶναι τὸ στήριγμα τῆς ἐπαγωγῆς, καθότι πᾶσα ἐπαγωγή ἐρείδεται εἰς προλαβοῦσαν γενίκευσιν, ἐκπεφρασμένην ἢ καὶ ὑπονοημένην. Ἡ γενίκευσις εἶναι ὁ ὅρος τῆς γλώσσης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς προόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ κρίσεως, συλλογισμοῦ καὶ λόγου.

§ 1. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, μορφῶσαν τὰς ἀτομικὰς καὶ γενικὰς ἰδέας, μετεποίησε τὴν ὕλην τῆς πείρας διὰ τῶν νοερῶν αὐτοῦ.

ἐργασιῶν· καταγιγνόμενον δὲ εἰς τὸ προσεγγίσει πρὸς ἀλλήλας ὅσας διακατέχει ἐκ τῆς γενικεύσεως ἰδέας, ἢ ἀποχωρήσει τὰς ἀλλήλαις ἀνομοίας καὶ τὰ διαφέροντα καὶ παραλλάσσοντα ἀντικείμενα τῶν ἑαυτοῦ ἀντίληψεων, κρίνει. Εἶναι λοιπὸν τὸ κρίνειν ἢ παραβολὴ τῶν ἀτομικῶν καὶ γενικῶν ἐννοημάτων, τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν ὄντων, τῶν φαινομένων τῆς διανοητικῆς καὶ φυσικῆς τάξεως. Παραβάλλοντες τὰς ἰδέας καὶ τὰ ὄντα, ὅπερ ποιούμεν μετὰ ἀνεξηγήτου ταχύτητος, εὐρίσκομεν ἀσφαλῶς τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς. Περιλαμβάνομεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος πάντα τὰ ἔχοντα χαρακτῆρας καὶ ιδιώματα ὅμοια, καὶ ἀποκλείομεν ἐκ τούτου τὰ ἀντίθετα. Ἡ ἀδιάλειπτος ἐν ἡμῖν ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ἣτις ὑφίσταται εἰς τὸ περιλαμβάνειν ἢ μὴ μερικὴν τινα ἢ γενικὴν ἰδέαν, ἀντικείμενόν τι νοητὴν, καλεῖται κρίσις. Ἡ κρίσις αὕτη προϋποθέτει δύο οὐσιώδεις ὅρους, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἶναι ἀναλλοιώτως γενικὴ ἀντίληψις, ὁ δὲ ἀδιαφόρως δυνατόν νὰ ἦναι ἀντικείμενον πείρας, πρᾶγμα νοητὴν, ἰδέα εἰδους τινός. Ἡ φυσικὴ τῶν ἰδεῶν συγγένεια, ἢ συμφωνία ἢ ἡ διαφωνία αὐτῶν, ἢ ἐποψία καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀρμόζοντος καὶ μὴ ἀρμόζοντος, συνιστᾷ τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν κρίσιν. Ἡ ἐξήγησις καὶ ἡ ἐκφρασις, ἣτοι ἡ ἐξωτερικεὺς τῆς κρίσεως προσαγορεύεται πρότασις, ἢ ὑποία συγκροτεῖται ἐκ τριῶν ὄρων, τοῦ ὑποκειμένου, δηλοῦντος τὴν ἀντίληψιν, τὸ φαινόμενον ἢ τὴν δεδομένην οὐσίαν, τοῦ κατηγορουμένου, σημαίνοντος τὸ πέρας τῆς συγκρίσεως, καὶ τοῦ συνδέσμου ἢ συνδετικοῦ, παριστῶντος τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων.

§ 2. Ἡ κρίσις ὑποτίθησι τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν γενίκευσιν, διότι αὕτη ἐκ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν μεταβαίνει εἰς τὰ γένη, ἵνα προσδιορίσῃ τὴν φύσιν τοῦ δεδομένου, προσκολλῶσα τούτο εἰς κοινὴν καὶ γενικὴν ἐννοιαν, οὕσαν ἐναργῆ. Ἐν ἄλλοις, τὸ κρίνειν καταντᾷ εἰς τὸ ποιεῖσθαι ἀνάπτυξιν καὶ χρῆσιν τῶν προγενεστέρων κεφαλαίων τῆς διανοίας. Παρὰ τὴν διαλείπουσαν ἐργασίαν τῆς μορφώσεως νέων ἰδεῶν, ἀκαταπαύστως ἀσχολούμεθα εἰς τὸ κρίνειν· τὸ διανοεῖσθαι, σκέπτεσθαι, στοχάζεσθαι ἐν τῇ ἑξεί τῆς διανοητικῆς ζωῆς, δηλοῖ κρίνειν, ἀθροίζει ἀντίληψεις, ὑποτάσσει ταύτας εἰς τὰς ἄλλας, ἀνάγειν τὰ άτομα εἰς τὰ εἶδη, τὰ εἶδη εἰς τὰ γένη, ἢ τούναντίον καταβαίνειν ἐκ τῶν γενῶν εἰς τὰ εἶδη καὶ ἐντεύθεν εἰς τὰ άτομα.

§ 3. Ἡ ἐνέργεια τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι σύνθετος, ἡ δὲ τῆς κρίσεως ἀπλουστερά. Ὄταν κρίνωμεν ἐννοούμεν ἀμέσως τὴν σχέσιν δύο ἰδεῶν, ὅταν δὲ συλλογιζώμεθα ἀποκαλύπτομεν μὲν τὴν σχέσιν δύο ἰδεῶν, ἀλλ' ἐμμέσως καὶ τῇ μεσολαβήσει τρίτης τι- νός. Ἐνδέχεται νὰ μὴ πλήττη τοσοῦτον ἡ ζητούμενη σχέσις, τότε τὸ πνεῦμα ἀνατρέχει εἰς διάμεσόν τινα ὄρον, καὶ ἀνηχνεύει ὅτι τὸ συμφωνοῦν ἢ διαμαχόμενον εἰς τὸ γένος, συμφωνεῖ ἢ δια- μάχεται εἰς τὸ εἶδος· ἡ γενικὴ καὶ ἀρχικὴ πρότασις περιέχει δυνάμει καὶ ὑπονοουμένως τὴν τελικὴν πρότασιν ἢ τὸ πόρισμα, ὅπερ ἐξάγεται ἐκ τῆς πρώτης διὰ τῆς μεταζούσης. Ὁ συλλογι- σμὸς καλεῖται ἐξαγωγικὸς, ἐνίοτε δὲ εἶναι καὶ ταυτότητος καὶ ἐπαγωγῆς συλλογισμὸς, ἥτοι συμπέρασμα ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ συλλογισμοῦ.

§ 4. Ἐξετάζοντες τὰ προηγούμενα, βεβαιούμεθα ὅτι ἡ συνεί- δησις καὶ αἱ αἰσθήσεις εἰσὶν αἱ πραγματικαὶ καὶ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῶν πειραματικῶν ἡμῶν γνώσεων, ἡ μνήμη εἶναι ἡ ἀναγεννω- μένη καὶ ἐκ νέου παριστανομένη πείρα, ἡ ἀφάρσεις καὶ ἡ γενέ- κευσις εἶναι ἡ διαμεμελισμένη καὶ συγκεφαλαιωμένη πείρα, ἡ ἐπαγωγή δὲ εἶναι ἡ ἐκτεταμένη πείρα. Ἡ κρίσις συνάγει τὰς σχέσεις, ὁ δὲ συλλογισμὸς ποριορίζεται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς μεμακρυσμένας σχέσεις καὶ τὰς ἐκ πρώτης ἀφετηρίας λανθανούσας συνεπειάς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πράγματα καὶ αἱ ἡμέτεραι ἀντιλήψεις ἠδύνατο νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι, ἢ ἄλλως πῶς νὰ ἦναι, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ διῶκοντες τὰ ὄντα νόμοι, καὶ ὁ Θεὸς καθὼς παν- τοδύναμος καὶ πάνσοφος ἀριστοτέχνης ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ δια- θέσῃ τὸ πᾶν περικλοττόπως, ἔπεται ὅτι ἡ πείρα χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ἐνδεχομένου. Ἡ πείρα γνωστὰ ποιεῖ εἰς ἡμᾶς τὰ ἐνδεχό- μενα ὄντα, ὁ συλλογισμὸς ἀναγκαίως συμπεραίνει τὰς συνεπειάς καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρχάς, αἰτινες εἶναι ἀναγκαῖαι. Πλὴν ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὡς ἀπλοῦν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑψόνηται ὑπεράνω τοῦ τρεπτοῦ, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ διαβατικοῦ, ἐδό- θη αὐτῷ νὰ ἐννοῇ τὸ μέλλον γενέσθαι, συνεπῶς δὲ τοῦ ἐνδεχομέ- νου τὸ ἀναγκαῖον, καὶ σχετικῶς τοῦ πεπερασμένου τὸ ἀπειρόν καὶ τοῦ ἀτελοῦς τὸ τέλειον. Τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι τὸ μὴ ἔχον ἐν αὐτῷ τὴν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ· ὅθεν πρέπει νὰ ἔχη ἄλλο τι ὄν, ἀνεῦ τοῦ ὁποίου δὲν ἐξηγεῖται οὔτε ἡ αὐτοῦ ὑπαρξις, οὔδὲ τῶν λοιπῶν ὄντων· τότε τὸ πνεῦμα δὲν μένει στάσιμον,

ἔπειδῃ ἡ δυσκολία αἶρεται ἀπὸ τοῦ μέσου. Τὸ τοιοῦτον ὃν εἶναι ἀναγκαῖον, ἀπόλυτον καὶ αὐθύπαρκτον, καὶ οὕτω νοούμενον εἶναι καὶ τέλειον καὶ ἄπειρον, ἡγουν δίχως ἐλλειμμάτων καὶ περιορισμῶν. Τῷ ὄντι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀντιλαμβανόμενον τῆς ἀληθείας ταύτης, ὑπὸ τῇ κράτος τῶν ἑαυτοῦ θεμελιωδῶν νόμων καὶ δι' ἀπλουστάτης μεθόδου, μεταφέρεται ἐκ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον· ἐν ἀκαρεὶ καταλαμβάνει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ τούτου ἀντίθετον, τὸ ἐνδεχόμενον· ἀμφοτέρα κατέχει ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ εἴτε σαφῶς εἴτε ἀμυδρῶς, κατὰ τὴν σχετικὴν ἀνάπτυξιν ἡμῶν ἐνυπάρχει ἐν τῷ πυθμένι τῆς ἰδίας ἡμῶν συνειδήσεως ἡ ἰδέα τοῦ ἀναγκαίου· καθὼς καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος. Εἶναι οὗτος νόμος πῆς λογικῆς καὶ διανοητικῆς ἡμῶν φύσεως ἀκαταμάχητος, ἐφαρμοσσιμος εἰς ἅπαντας, ἀνεξάρτητος ἡμῶν καὶ κατεπείγων, ἵνα ἐκ τοῦ πεπερασμένου, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ ἀτελοῦς μεταβῶμεν εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ τέλειον. Αἱ ὑπὸ τούτου τοῦ νόμου ὑποβαλλόμεναι γνώσεις, διάφοροι μὲν κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλ' ἡνωμένοι διὰ τοῦ κοινοῦ αὐταῖς χαρακτῆρος τῆς ἀναγκαιότητος, ἀπαλλάττονται παρὰ χρῆμα ἐκ τῶν πειραματικῶν δεδομένων, καὶ ἅπαξ στερεωθείσαι ἀποκαθίστανται συμφθεῖς εἰς τὴν διάνοιαν. Ἡ δύναμις αὕτη τοῦ ἐννοεῖν τὸ ἀπόλυτον, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐνδεχομένου, προσαγορεύεται ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων καθαρὸς νοῦς, λόγος. Ὁ λόγος εἶναι τὸ κάτοπτρον πάσης ἐπιστήμης, φυσικῆς, μαθηματικῆς καὶ ἠθικῆς, καὶ τὸ ὄργανον τῆς ἀνακαλύψεως τῆς αἰτιότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Περὶ πηγῆς καὶ μορφώσεως τῶν ιδεῶν.

§ 1. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπάρχει πραγματικῶς ἀπλῇ καὶ ἐντελῇ ἐνότητι. Μετ' ἀκατανοήτου ταχύτητος διέρχεται ἀπὸ ἀντιλήψεως, νοήματος, στοχασμοῦ καὶ αἰσθήματος εἰς ἄλλα διαδοχικῶς, καὶ ρυθμίζει ὁλόκληρον πεδῖον ιδεῶν, πρὶν ἡ λάβωμεν καιρὸν νὰ σημειώσωμεν ἐν συνειδήσει τὰ αὐτοῦ κινήματα. Αἱ ἰδέαι ἡμῶν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἀλληλοδιαδόχως ἐμφανίζονται, καὶ εἰς τὰ καθημερινὰ γεγονότα τῆς ζωῆς ἀέννα ρεῖθρα νοερῶν φαινομέ-

νῶν διακρίνονται. Ἐν τῷ πνεύματι ἀνευρίσκομεν μέγαν ἀριθμὸν γενικῶν καὶ ἀφηρημένων ιδεῶν, ὡς ἀθροίζομεν κατὰ μυριάς τρόπους εἰς κρίσεις καὶ συλλογισμούς. Τὸ πλεῖστον τῶν ιδεῶν τούτων εἶναι καθαρῶς σύνολα ὑφ' ἡμῶν μορφωθέντα, γενικότητες περιληπτικαὶ καὶ τεχνηταί. Ἡμεῖς αὐτοὶ ἐσχηματίσαμεν αὐτάς κατ' ἀρέσκειαν, καὶ κατὰ τὴν πρόοδον τῆς διανοίας οἰκοδομοῦμεν νέας, καὶ μεταβάλλομεν τοὺς ὑπὸ τὴν γενικὴν καὶ περιληπτικὴν ιδεάν χαρακτηῖρας. Ἡ ἀφηρημένη ιδέα τοῦ ζώου ἀπέναντι τοῦ φυσιογνώστου ἔχει στοιχεῖα ὠρισμένα, ἀποτελοῦντα τὸ οὐκ ὄντες τῆς ζωότητος ἐν τῇ ἀμέτρῳ ποικιλίᾳ τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ἀετῶμων. Καθόσον ἄρα μετὰ μείζονος ἢ ἐλάττονος σπουδῆς σχηματίζεται ἡ γενικὴ ιδέα, τὸ σημεῖον ἀλλάττει ἀξίαν. Ἀλλ' ἐάν τὸ πνεῦμα μορφῶνται τὰς ιδέας ταύτας, πῶς φθάνει εἰς τοῦτο; Συνθέτει ταύτας ἐκ προϋπαρχόντων ὀλικῶν, ἐκ γνώσεων ἰδιαιτέρων, προμηθευθειῶν ὑπὸ τῆς πείρας; Πῶς ἀποκτῶμεν ταύτας; Τινὲς ἀποκρίνονται. Αἱ ἐντυπώσεις μεταδίδονται ἡμῖν ἐκ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων τῶν ἐξασκούντων ἐπιβρόχην εἰς ἡμᾶς. Ἐάν τὸ μέσον, δι' οὗ τὸ ἀντικείμενον πλήττει ἡμᾶς, ἦτοι τὸ ὄργανον λείπῃ, τότε μετ' αὐτοῦ λείπει καὶ τὸ πρᾶγμα· ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς δὲν ἔχει τὴν γνώσιν τοῦ χρώματος ἀντικειμένου τινός, καὶ ὁ κωφὸς τὴν τοῦ ἤχου, οὐδὲ ἔχουσι τὴν γενικὴν ιδεάν τοῦ ἤχου ἢ τοῦ χρώματος. Αἱ γενικαὶ ἔννοιαι καὶ ιδέαι συναποτελοῦνται ἐκ τῶν μερικῶν, καὶ αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἡ δὲ ψυχὴ ἔχει μόνον τὴν ικανότητα νὰ δέχεται αὐτάς καὶ οὐχὶ νὰ γεννᾷ. Ὅθεν κατὰ τοὺς φιλοσόφους τούτους αἱ γενικαὶ καὶ ἀφηρημέναι ιδέαι ἀναλύονται εἰς στοιχεῖα αἰσθητὰ, ὧν ἄθροισμα αὐταὶ εἶναι, ταῦτα δὲ ἐξάγονται ἐκ τῶν ἀντικειμένων· οὕτω δὲ αἱ ἀνθρώπιναι γνώσεις εἰσάγονται καὶ μορφώνονται, ὡς ἀρέεται ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν ἐξω· καὶ οὕτω κατὰ τὸ σύστημα τῶν τοιούτων φιλοσόφων ἐξηγείται ἡ πηγὴ καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ιδεῶν. « Οὐδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει ». Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸ ἀπονεμηθὲν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὑπεστηρίχθη ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ τοῦ Κονδύλλιασού καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τοῦ Λοκίου. Μίαν μόνον ἔνστασιν προσέγαγον ἵνα καταδείξωμεν ἐκ βάθρων τὰ σαθρὰ τοιαύτης διδασκαλικῆς θεμελίου. Πῶς ἔχομεν τὴν ιδεάν τοῦ ὄντος, τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, πῶς συνετάχθησαν αἱ ἐπιστῆμαι; Τὰ θεωρήματα, τὰ προβλήματα, αἱ τούτων λύσεις, αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ πορίσματα αὐ-

τῶν τῶν μαθηματικῶν, λογικῶν, μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπισημαίων ἠνωρθώθησαν ἐκ τῆς πείρας; Ὁ ἐμπειρισμὸς οὗτος φέρει μετ' ἑαυτοῦ πολλὰς ὀλεθρίους συνεπείας· διότι π. χ. τὸν Θεὸν ἠθέλε συνταυτίζει μετὰ τοῦ κόσμου, ὥς οὐχ εὐρίσκων αὐτὸν εἰμὴ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τούτου ἀποτυχόντος, ἀσυντόλως ἀρνεῖται αὐτόν· ἐν τῇ ἡθικῇ ἀφ' ἑτέρου προτίθεται τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν ἐγωϊσμὸν ὥς ὑπέρτατον σκοπὸν καὶ μοναδικὸν κανόνα. Ἄρα δὲν λύεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ὀλισπῶν.

§ 2. Ἡμεῖς ἀπ' ἐναντίου ἐπιχειροῦμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ὥς ἔπεται. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνας γνώσεις, παρὰ τὰς ἐκ τῆς πείρας ιδέας, ἀποκαλύπτομεν ἄλλας ιδέας ἐξίσου ἰσχυράς καὶ πραγματικάς, καὶ ἡ τούτων μόρφωσις, ἡ ἄμετος καὶ ἀκαριαία καὶ ἐνδόμυχος, οφείλεται εἰς μόνην τὴν λογικὴν φύσιν, εἰς τὴν διάνοιαν. Αὗται εἶναι ἀδιαλείπτως παρούσαι ἐν τῷ πνεύματι, ἀναλλοίωτοι καὶ φωτειναί, ἀναδύζουσαι ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ συνταυτιζόμεναι μετ' αὐτοῦ· τὸ πνεῦμα σκεπτόμενον ὁρᾷ δι' αὐτῶν τὰ πάντα, καὶ τοὶ δὲ διὰ τὸ περιεχόμενον φαίνονται αὗται διάφοροι, εἰσὶν ἐν ἑαυταῖς ἑπταί, βέβαιαι καὶ ὀρισμέναι. Ὁ δὲ ὁμοειδὴς καὶ γενικὸς χαρακτήρ αὐτῶν, ὁ ἐκ τῆς πείρας διακρίνων αὐτάς, ὑφίσταται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀπείρου, τοῦ τελείου. Συνεπεία αὐτοῦ τοῦ χαρακτήρος ἐξωτερικευόμεναι λαμβάνουσι τὸν τύπον ἀξιωματικῶν, δικῆν νόμων ἀναλλοιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶσι πᾶσαν λογικὴν φύσιν καὶ τὸν κόσμον. Ἀνάγονται δὲ τὰ ἀξιώματα ἢ αἱ ἀρχαὶ τοῦ νοῦς εἰς τὰ ἐξῆς· πᾶν ὃν ἔχει τι τέλος, πᾶν φαινόμενον ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, πᾶσα σειρά δευτερευουσῶν αἰτίων ἔχει τὴν πρωτίστην αἰτίαν, ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἐπαινετὴ, ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀδικῇ. Τοιαῦται καὶ προσόμοιαι ἀρχαὶ καταντῶσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἄπειρον, τὸ γενικόν, τὰ ἀπόλυτον, τὸ καθολικόν. Εὐρισκόμεθα λοιπὸν εἰς τὰς ἐξ ἡμετέρας γνώσεων, ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, ἐν αἷς δὲν μεσολαβεῖ καὶ δὲν ἐκπεριβαίνει οὐδαμῶς ἡ πείρα· ἐκ τούτων τῶν χαρακτήρων εὐκόλως συνάγομεν τὴν ζητουμένην ἀλήθειαν. Τὸ πεπερασμένον, ἀντικείμενον τῆς πείρας, διὰ τῆς ἀλληλοδιαδόχου προσθήκης παρέχει τὸ ὀρίστον καὶ οὐχὶ τὸ ἄπειρον. Διότι, ἐὰν συλλέξωμεν τὰς ἀποπείρας εἰς μεγίστην πληθύν, θέλωμεν φθάσαι μόνον εἰς ἐκ-

πενεστάτην γενικότητα, παρασάγγας ὅλους ἀπέχουσιν τῆς καθολικότητος, ἀπολήγομεν εἰς τὸ ἀόριστον, ὅπερ πολλοῦ γε καὶ δεῖ ἵνα ᾖναι ἄπειρον. Προφανέστατον εἶναι ὅτι αἱ νέαι αὗται ἰδέαι δὲν προέρχονται ἐκ τῆς πείρας, ἐκ τῶν ἔξω ἀντικειμένων. Ἡ πείρα συναντᾷ, εὐρίσκει ταύτας εἰς τὸ πνεῦμα, διεγείρει, προσδι-
ορίζει ταύτας ἵνα δειχθῶσιν, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον οὔτε πα-
ράγει, οὔτε καθιστᾷ αὐτάς παντελῶς τῇ ἰδίᾳ ἀρωγῇ καὶ τῇ
φωτὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν ἐκδηλοῦνται αἱ ἰδέαι, περὶ ὧν ὁ
λόγος, εἰς τὰ ἐκτός. Ἡ διάνοια ἀνεξαρτήτως τῆς πείρας ἀπο-
κτᾷ ταύτας, σχηματίζει αὐτάς ἰδίᾳ δυνάμει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδο-
μύχων θησαυρῶν αὐτῆς ἀντανακλᾷ καὶ ἐκφέρει αὐτάς. Τοῦτο εἶ-
ναι βεβαίως πλεονέκτημα τοῦ ἀνθρωπίνου ἡμῶν πνεύματος.
Ἀλλ' οὐχ ἥττον δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν πρὸς ταύτας τὰς ἐμ-
φύτους ἰδέας τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ὑπέθετεν ὅτι ἡ ψυχὴ, πρὶν ἢ
ἔλθῃ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, κατῴκει ἄλλον, ἐνθα ἀπηλλαγμένη
τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος καὶ συνωδευμένη μετὰ τῶν θεῶν ἐθε-
ώρει κατὰ πρόσωπον τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καὶ τὰς καθαρὰς
καὶ νοεράς ταύτας ἰδέας, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀντικείμε-
νον τῆς ἐπιστήμης. Κρημνισθεῖσα δὲ ἐκ τοῦ ὕψους ἐπὶ τῆς γῆς
καὶ προσκολληθεῖσα εἰς τὸ ἐπίκηρον καὶ φθαρτὸν σῶμα, εὐρίσκει
ἐν ἑαυτῇ, καθόσον αἱ αἰσθήσεις δίδουσιν ἀφορμὴν, ὀλίγον τι μέ-
ρος τῶν ἄλλοτε ὑψηλῶν θεωριῶν καὶ μελετῶν αὐτῆς καὶ ταύτην
τὴν πρῶτον συγκεχυμένην ἀνάμνησιν διὰ τῆς προσοχῆς διαφω-
τίζει καὶ ποιεῖ ζωηροτέραν. Ὁ Λεῖβνίτιος ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Πλά-
των ἀλληγορικῶς ἐνόει τὴν δυνάμιν τοῦ πνεύματος ἵνα ἔλκῃ
ἄφ' ἑαυτοῦ τὰς καθολικὰς ἰδέας. Ὁ Καρτέσιος ὑπεστήριξε τὰς
ἐμφύτους ἰδέας, ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπείρου
ὁρμώμενος, δίκην σφραγίδος τυπωθείας εἰς ἡμᾶς. Ὁ Λόκκος
ἐπολέμει ταύτην τὴν θεωρίαν. Ἴνα ἀποκτήσωμεν τὰς γενικὰς,
τὰς ἠθικὰς καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς ἐν γένει ἰδέας, δὲν ἐξερχό-
μεθα ἡμῶν αὐτῶν ὅπως συμβουλευθῶμεν τὰς αἰσθήσεις, χρησίου-
σας ἀληθείας μερικὰς καὶ ἀτομικὰς, ἀντίτυπα καὶ παραδείγμα-
τα οὐδόλως δυνάμενα νὰ παγιώσωσι τὴν καθολικὴν ἀνάγκην
τῆς ἀληθείας αὐτῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τὰς ἰδέας ταύτας δὲν
ἐνόησαμεν πρὸ τῆς γεννήσεως οὐδὲ εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς
ζωῆς ἡμῶν· ἔχομεν ἡμεῖς τὴν πρωτοβουλίαν νὰ συλλάβωμεν καὶ
τὴν δυνάμιν νὰ ἀναπτύξωμεν αὐτάς, δὲν εἰμεθα *tabula rasa*.

ἡ ἀκατέργαστος λίθος· δὲν προστρέχομεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς, εἰς τὴν ὄσφρησιν, εἰς τὴν ἀκοὴν, εἰς τὴν γεῦσιν καὶ εἰς τὴν ἀφῆν, ἵνα μάθωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας ἀληθείας καὶ τὰς ἀρχάς, διότι, καὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὠτίων καὶ τῆς ῥινὸς καὶ τοῦ στόματος κεκλεισμένων καὶ τῆς ἀφῆς παρὰλελυμένης, κρατοῦμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ τὰ ἐπιστημονικὰ θεωρήματα καὶ τὰ ἐντάλματα τῆς ἡθικῆς. Αἱ ἀρχαὶ εἶναι τοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι καθολικαί. Πρέπει νὰ χωρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια τῶν αἰσθήσεων, τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου, ἐρμηνεύοντες τὰ γεγονότα προσηκόντως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ αἰσθητικότητος, αἰσθημάτων, παθῶν, αὐτορμήσεων, κλίσεων, ὁρέξεων καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκογενειακῶν παθήσεων.

§ 1. Ἐκ τῶν ἀντικειμένων τινὰ μὲν ἔχρουσι ποιότητος εὐάρεστον, τινὰ δὲ δυσάρεστον· ὡς ἐκ τούτων διατιθέμεθα διαφόρως, ἡδέως καὶ λυπηρῶς, καὶ ἐκ τῶν τοῦ ἡμετέρου σώματος καταστάσεων διεγείρονται ἐν ἡμῖν παντοῖα εἶδη ἀλγηδόνος καὶ ἡδονῆς. Οὐχ ἦγον τῇ διαθέσει τῆς ψυχῆς καὶ ἀντιλήψεις τινὲς πνευματικαὶ γίνονται πολλάκις αἰτία χαρᾶς καὶ ὀδύνης. Ἡ εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος τροποποίησις τοῦ ὁργανισμοῦ, καὶ ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε τῆς ψυχῆς κατάστασις λέγεται αἶσθημα. Ὅθεν ἡ αἰσθητικότης εἶναι ἡ ἐπιδεκτικότης τοῦ δοκιμάζειν τὰ διάφορα εἶδη τῶν αἰσθήσεων καὶ αἰσθημάτων, εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ τέρπεσθαι ἢ πάσχειν. Διὰ τῆς διανοίας δὲ γινώσκεται τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς θελήσεως ἐπιδιώκεται. Πλὴν ἀμφότεραι δὲν ἀρκοῦσι μόναι, χρήζουσι καὶ τῆς αἰσθητικότητος, τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἵνα ἐπιτύχωσι τοῦ τέλους καὶ τοῦ ἐφετοῦ, ἥτοι τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἐλπίς, ὁ φόβος, ἡ ἀποστροφή, τὸ μῖσος, εἶναι ἐκφράσεις δηλοῦσαι τὴν παρουσίαν, τὴν ἀπουσίαν καὶ τὴν προσέγγισιν τῶν ἡδέων ἢ ὀχληρῶν ἀντικειμένων μετὰ τῆς σχετικῆς αὐτῶν ἰδέας. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα μετατρέπομενα εἰς ἕξεις καὶ εἰς μονίμους τῆς ψυχῆς διαθέσεις καὶ καταστάσεις προσαγορεύ-

ρῶνται πάθη. Τὸ πάθος εἶναι φαινόμενον αἰσθητὸν, ἔνθα συναντᾶται πάντοτε τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης ἢ τοῦ μίσους, τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς ἀποστροφῆς, τῆς εὐαρεσκείας ἢ τῆς δυσαρεσκείας, τοῦ φόβου ἢ τῆς ἐλπίδος. Ἀπαντες οἱ ἄνθρωποι, καθὼς ἐπιδεκτικοὶ τῶν παντοίων τῆς αἰσθητικότητος κινήσεων, ἔχουσι πάθη παριστῶντα τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς, τροποποιουμένης ὑπὸ τῶν ῥηθέντων αἰσθημάτων. Τὸ πάθος εἶναι ζωηρὰ, ἰσχυρὰ, διάπυρος καὶ ὀρμητικὴ κίνησις· εἶναι τὸ ἱερὸν πῦρ τὸ ἀναζωπυροῦν τὰς μεγάλας καρδίας, τὸ ἡλεκτριζόν τὰς μεγάλας ψυχὰς μέχρι θυσίας καὶ ἀφοσιώσεως. Πᾶν αἶσθημα ἀγόμενον εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς ἐνεργείας, συγκεντρώσεως καὶ ἐπιμονῆς, ἀποβαίνει ἀληθὲς πάθος. Ὁ εἰστρος ὁ ἐμπνέων τὸν ποιητὴν, τὸν καλλιτέχνην, συνοδεύεται ὑπὸ ἐξεγέρσεως τῆς αἰσθητικότητος, ὑπὸ ὁρμῆς τοῦ αἰσθήματος, τῆς παθήσεως καὶ τῆς προσηλώσεως εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἀντικείμενα, ἥτοι ὑπὸ τοῦ πάθους. Τὸ ἀγαθὸν πάθος ἐμψυχώνει εἰς τὴν ἀγάπην τὴν ἀγαθῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ κακὸν ἀντιστρόφως. Δὲν πρέπει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πάθις νὰ ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια, ἄλλως ἢ παρεκτροπὴ τῆς ἀναλογίας, δηλαδὴ ἡ δυσαναλογία μεταξὺ παθήσεως καὶ ἀντικειμένου ἀπαστοῦ ἀποκαθιστᾷ τὸ πάθος ἐλαττωματικόν. Ἡ ἀγάπη τῶν υλικῶν ἀγαθῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ δικαίου εἶναι οὐχὶ κακὴ, ὑπερβάσα ταῦτα γίνεται πλεονεξία, φιλαργυρία. Ὁ ἔρως τῆς ἐπιστήμης εἶναι μέγα καὶ ὡραῖον πάθος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀπορρόφῃ καὶ πᾶσαν ἄλλην πάθισιν. Μόνον τὸ ἄκρον, ὑπέρτατον, ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον ἀγαθὸν ἐκινεῖται νὰ ἀγαπῶμεν ὑπὲρ πάντα ὄρον. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἀνάγουσι τὰ πάθη εἰς ἑξ᾽ τάξεις, ὡς καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας· εἰς πάθη φυσικὰ, ἔχοντα ἀντικείμενον τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, εἰς συμπαθητικὰ, ἔχοντα ἀντικείμενον τοὺς ὁμοίους ἡμῶν, ὅλον τὴν ἀγάπην, τὴν φιλίαν, εἰς αἰσθητικὰ, ἀφορῶντα τὸ ὡραῖον καὶ τὰς ὡραίας τέχνας ἥτοι τὴν καλλιτεχνίαν, εἰς πνευματικὰ, στρεφόμενα περὶ τὸ ἀληθὲς καὶ τὰς ἐπιστήμας, εἰς ἠθικά, ἀντικείμενον ἔχοντα τὸ ἀγαθόν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον, καὶ εἰς θρησκευτικὰ ἥτοι εὐσεβείας, ζήλου καὶ λατρείας πρὸς τὸ ὑψιστον καὶ ἄπειρον ὄν. Πρὸς τοὺς παρατηροῦμεν ὅτι τὰ εὐάρεστα ἀντικείμενα ἐφελχούσιν εἰς ἑαυτὰ, τὰ δὲ δυσάρεστα καὶ βλαβερὰ ἀποθουσι καὶ ἀπομακρύνουσι, καὶ ὅτι πᾶν εἶδος λύπης καὶ ἡδονῆς

γενᾶ τὴν ἐνέργειαν, προσδιορίζον εἰς τὰ μέλη καὶ ὄργανα ἢ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα ταχείας καὶ ἀσφαλείς ἐργασίας καὶ κινήσεις, μεθ' ὧν πολλακίς ἀναμειγνύεται ἡ θέλησις, ἐκτὸς ἂν ᾖ πολὺ σφοδραί, διότι ἡ δύναμις τῆς θελήσεως δὲν ἀρκεῖ ἵνα ἀναστείλῃ αὐτάς. Ἡ συμφορὴ εἰς τὴν αἰσθητικότητα αὕτη ιδιότης, ἡ ῥοπή καὶ ἡ δραστήριος δύναμις τῆς τελετῆς ταύτης τοῦ ὁργανισμοῦ καλεῖται ἐνορμον, ἐνστιγμα, κλίσις, ὄρεξις. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ ἡδέα καὶ τὰ ὀχληρὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀφορμαὶ καὶ οὐχὶ πρῶτισται αἰτίαι τῶν τοιούτων ἐνστιγματικῶν καὶ αὐθορμητῶν κινήσεων.

§ 2. Ἡ αἰσθητικότης βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, εἰς ἃν φθάνει τῇ συνδρομῇ τῶν ἐνεργειῶν, στοιχείων καὶ ὀργάνων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Πᾶσα δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια προτίθεται ἰδιαιτέρον σκοπὸν καὶ πᾶν στοιχεῖον ἰδιόχουσαν τελετὴν, ἅτινα ὡς πρὸς τὸ ὑπέρτατον καὶ ἄκρον τέλος τοῦ βίου εἶναι μέσα διάφορα, καὶ ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἀποδιδόνουσι τέλη ἐιδικὰ, συντελοῦντα εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πλὴν τὸ ἡμέτερον σῶμα μόνον δὲν συνιστᾷ ἡμᾶς, τὸν ἄνθρωπον, ἐπειδὴ τὸ τέλος καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ δὲν εἶναι τὸ ἄκρον ἐφετὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφ' ἐτέρου τὸ ἡμέτερον σῶμα δὲν παύει τοῦ εἶναι ὄργανον ἡμῶν καὶ μέρος ἀναπόσπαστον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τρέφωμεν αὐτὸ καὶ νὰ περιποιώμεθα ἡ διατήρησις καὶ ἡ καλὴ κατάστασις τοῦ ἡμετέρου σώματος, ἐν τῇ παρουσίᾳ θέσει, συγκροτοῦσι τὸν ὅρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς υἰείας ἡμῶν. Τὸ νοητικὸν καὶ ἠθικὸν ὂν, τὸ ἐν ἡμῖν, εἰ καὶ ἀνεξάρτητον, μετεχειρίζεται τὸ σῶμα ἐν τῷ συνδέσμῳ καὶ τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει, καὶ φροντίζει περὶ τῆς εὐεξίας αὐτοῦ. Ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου σώματος ἐξαντλεῖται καὶ ἀπόλλυται συνεχῶς· ὅθεν πρέπει νὰ ἀνανεώνηται περιοδικῶς. Τῷ ὄντι ὅταν τὸ σῶμα ἀποκάμῃ καὶ ἀπαυδῇ πλεόν, αἰσθανόμεθα εἰδικὴν τινα ἀλγηδὸνα, ὀδύνην, λύπην, ἐν ἄλλοις τὸ αἶσθημα τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, τὸ εἰδοποιοῦν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπανορθώσεως· ἡ δὲ φύσις διὰ τῆς γεύσεως καὶ ὁσφρήσεως ἐξασφαλίζει ἡμᾶς περὶ τοῦ ὑγιεινοῦ ἢ νοσηροῦ τῆς τροφῆς. Μυρίοι ἐχθροὶ καὶ κίνδυνοι ἐπαπειλοῦσι τὸ σῶμα· παρὰ τὰς προσβολὰς τῆς ἀτμοσφαίρας, τὰ δηλητηριώδη ὀρυκτὰ καὶ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ἔχομεν καὶ τὸ σπέρμα τῶν ἐσωτερικῶν ἀταξιῶν καὶ τῶν θανατηφόρων ἀσθενειῶν.

Ἡ θεία πράνοια δὲν ἀφήκεν ἡμᾶς ἀπροφυλάκτους· ἡ ἐσωτερικὴ ἀταξία τοῦ οργανισμοῦ προαναγγέλλεται ἡμῖν δι' εἰδικῆς ὁδύνης, ὀξείας ἢ ἐλαφρᾶς, διὰ χαυνώσεως ἐλκυούσης τὴν ἡμετέραν προσοχήν· τὸ θηρίον ἢ πᾶν βλαβερὸν ὃν σπουδάζομεν νὰ ἀποφύγωμεν ἢ νὰ ἀντιταχθῶμεν εἰς αὐτὸ, κινούμενοι, ὑπερασπιζόμενοι· διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν μέσων· ἐν ἀκαρεῖ καὶ ἀπρομελετήτως μεταχειριζόμεθα ὅ,τι λάχῃ πρὸς ἅμυναν ἡμῶν. Φέρ' εἰπεῖν ἐπαπειλοῦνται οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ κλείονται, ἐπαπειλεῖται τὸ σῶμα καὶ κάμπτεται, ἢ ἵνα μὴ πέσῃ ἀγωνίζεταί ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἰσορροπίαν. Εἰς τὴν αὐτὴν ἔνορμον ἀρχὴν ἀνάγονται καὶ οἱ ἐνστιγματικοὶ φόβοι τῆς μοναξίας, τῆς ἐρημίας, τοῦ σκότους, τοῦ θανάτου, ὅστις εἶναι καὶ ὁ ζωηρότερος, διότι ἡ ζωὴ εἶναι γλυκεῖα καὶ πάντων προτιμωτέρα. Ἐπικαθημένου δὲ τοῦ λόγου, ὁ ἄνθρωπος νικά τοὺς παντοδαποὺς κινδύνους.

§ 3. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ βασιλίς τοῦ σώματος, ἔχει ἀποστολὴν ὑψηλὴν, τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ σῶμα ὑποτεταγμένον πάντοτε· αὐτὸς ἐδημιουργήθη διὰ τὴν λογικὴν τάξιν, διὰ τὴν ἐπιστήμην, διὰ τὸ καθήκον, δι' ἡδονὰς λεπτὰς, εὐγενεῖς, καθαρὰς καὶ πνευματικὰς. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται φυσικὴν ἐπιθυμίαν νὰ μάθῃ· διότι τὸ ἄγνωστον καὶ τὸ μυστηριώδες κεντᾷ, ἐρεθίζει καὶ βασανίζει τοῦτον· αὐτὴ ἡ ἔνορμος ἀρχὴ ἐνθαρρύνει τὰς μεγάλας ἐπιστημονικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ προκαλεῖ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν πρώων ἀδῆλων· τότε εἰς τὸν ἄνθρωπον γίνεται ἡ μάθησις καὶ ἡ σοφία ἡδονή. Πᾶσα ἐπιστήμη ὑπὸ τῆς εὐφυΐας τοῦ ἀνθρώπου οἰκοδομηθεῖσα εἶναι προῖον καὶ τροφή αὐτοῦ, καὶ καθὰ ἡ ὁδὸν τῆς πείνης βάλλει εἰς κίνησιν τὴν σωματικὴν ἐνεργότητα, οὕτω καὶ ἡ δυσαρέσκεια τῆς ἀμαθείας δυνεῖ τὸ πνεῦμα καὶ προσηλώνει τοῦτο μετὰ παραδόξου δυνάμεως ἐπὶ τοῦ ἀγνώστου ἀντικειμένου. Ὁ ἀνατόμος, ὁ βοτανικὸς, ὁ γεωμέτρης καὶ πᾶς λάτρης τῆς ἐπιστήμης στριψύχουσι τὰ λεγόμενα. Πῶς μαθαίνομεν; Ἀρχίζομεν ἐν πρώτοις ἀπὸ τοῦ ἐνστίγματος τῆς εὐπιστίας, καὶ μάλιστα ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, καθ' ἣν συγκατατιθέμεθα εἰς τοὺς λόγους τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· ἀκολούθως ἀποροῦμεν, ἀμφιβάλλομεν, ἀμφισβητοῦμεν, ἐν ἄλλοις ἐρευνῶμεν. Ἐρχεται ἡ ὥριμος ἡλικία, καὶ τὸ πνεῦμα προχωρεῖ εἰς στερεὰς, βαθεῖας καὶ ἐκτεταμένας γνώσεις· ἡ περιέργει, ἡ κλίσις πρὸς

τὰ νέα καὶ τὸν νεώτερισμὸν πλουτίζουσιν ἡμᾶς διὰ νέων ἰδεῶν ἢ διάνοια ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καλλιεργούμενη καταλαμβάνει τὰς σχέσεις καὶ ἐφευρίσκει τοὺς νόμους τῶν φαινομένων, αἰσθάνεται δὲ χαρὰν μεγάλην ὁ φίλος τῆς σοφίας ἀσυγκρίτως μεγαλύτεραν παρὰ τὴν ὅποιαν δοκιμάζει ὁ ἱκανοποιῶν τὰς φυσικὰς ἀνάγκας. Τῷ ὄντι ἡ ἡδονὴ ἢ παραγομένη ἐκ τῆς ἀστρονομίας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ ἡ ἐκ τῆς ζωγραφικῆς, μουσικῆς, γλυπτικῆς καὶ ποιήσεως, δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰς τὰ ὕλικά καὶ σωματικά. Ἡ πρόνοια ἐπροίκισεν ἡμᾶς διὰ διαθέσεων καταλλήλων, ὥστε νὰ ἀσπαζώμεθα τὸ ἀληθές καὶ τὸ τίμιον, τὴν ἀρετὴν, νὰ συμπαθώμεν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, νὰ ἔχωμεν ἀντιπάθειαν εἰς τοὺς κακοὺς, νὰ ἀγαπῶμεν ἐντὸς τῶν ὁρίων τὰ ὕλικά ἀγαθὰ καὶ τὴν ἐπιστήμην, νὰ θαυμάζωμεν τὸ ὡραῖον τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, καὶ νὰ ἀποστρεφώμεθα τὰς ἠθικὰς ἀηδίας, δυσειδίας καὶ ἀσχημίας, ἥτοι τὸ ἐλάττωμα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἡμετέρων λογικῶν καὶ ἠθικῶν διαθέσεων, τὸ πρῶτιστον ἐλαττήριον εἰς τὸν ἐντιμον καὶ ὁσιον βίον εἶναι ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη. Ἡ πάθησις αὕτη, ὕψηλοτέρα ἀπασῶν τῶν ἀνθρωπίνων παθήσεων, λογικωτέρα καὶ νομιμωτέρα πάσης ἄλλης, συμβάλλεται τὰ μέγιστα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, ὑπερτάτης αἰτίας τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ἐν γένει.

§ 4. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος, τὸ λογικὸν ζῶον, εἶναι φύσει κοινωνικὸς, τοῦτο ἐκτὸς ἀμφισβήτησεως· ἡ κοινωνία ἀναντιρρήτως ὑπάρχει τὸ προσφύεστερον μέσον εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ ἐκ τῶν ὄντων οὐκ ἄνευ ὅρος τῆς προόδου· ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐγκολαμμένον τὸ ἔννομον καὶ τὴν ῥοπὴν, ἵνα συζῇ μετὰ τοῦ ὁμοφύλου, αἰσθάνεται τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὅπως συνδιαίταται καὶ συνδιάγῃ μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος παρὰ νὰ ζῇ εἰς βάρβαρον καὶ μεμονωμένην κατάστασιν, ἀπάδουσαν εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ, εὗρίσκει ἄκραν εὐχαρίστησιν συμβίῳ μετὰ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας· ἐξ αὐτῆς τῆς ἀφειδώσεως ἀρχαίότητος ἀπανταχοῦ ἐφάνησαν κοινωνίαι, τοιούτεστιν οἱ ἄνθρωποι ἠνωμένοι ὁμοῦ εἴτε πατριαρχικῶς καὶ οἰκογενειακῶς εἴτε φυλετικῶς καὶ πολιτικῶς· ὅθεν ἡ κοινωνία ἐστὶ γεγονός· χρονολογούμενον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου· αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη οἰκογένεια ἢ περιλαμβάνουσα τὰς κατὰ μέρος οἰκογενείας. Ὅσοι στενωτέρως δὲ ὑπάρχουσιν αἱ σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς ἄλλ-

λήλα, τόσῳ ἐντονώτεραι εἶναι αἱ εἰδικαὶ παθήσεις καὶ στοργαί, αἱ ἐνόησαι ἀμοιβαίως ταῦτα· διὸ κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν σχέσεων εἶναι ζωρότερα τὰ συμφέροντα καὶ βαρύτεραι αἱ ἀμοιβαῖαι ὑποχρεώσεις· ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ στοργὴ εἶναι ἰσχυροτάτη, ἡ υἱικὴ καὶ ἀδελφικὴ ἀγάπη καταντᾷ ἀπερίγραπτος. Ἡ κοινωνία ὁμῶς σχηματίζεται ὑπὸ τὸ κράτος γενικωτάτου ἐνθουμου, ὠθοῦντος τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, εὐρίσκοντα ἡδονὴν ἅμα τῇ προσεγγίσει τῶν ὁμοίων· ἡ μοναξία βάρυνει καὶ διπλασιάζει τὴν λύπην. Οἱ ἄνθρωποι ἕνεκα τούτου προσημύουσι καὶ κτίζουσι τὰς οἰκίας αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ, συρρέουσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους· ὄντες λοιπὸν κατὰ ἐνστικτοῦ κοινωνικοὶ, συνάγονται εἰς πλήθη, εἰς φυλάς, εἰς λαοὺς, εἰς ἔθνη, καὶ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἡ κοινωνία μεγεθύνεται καὶ αὐξάνει. Ὁμοιότης ἡθῶν καὶ συνηθειῶν καὶ ἰσότης διαθέσεων μεταξὺ τῶν συζώντων ἀτόμων, μίμησις, συμπάθεια καὶ ταυτότης αἰσθημάτων καὶ συμφερόντων στηρίζουσι τὰς κοινωνίας καὶ καθιστῶσι διὰ τῆς συμποικίας τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἰσυχρότητα αὐτῶν. Ἡ κοινωνία καθιέρωσεν ἱεραρχίαν καὶ τάξιν πρὸς διατήρησιν ἑαυτῆς καὶ τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν· ἕκαστον ταύτης μέλος ἀφορῶν εἰς τὴν τελειοποίησιν ἑαυτοῦ καταβάλλει πάντα τὰ θεμιτὰ μέσα εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς ἑαυτοῦ τύχης, σπεύδει φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ ἀξιώθῃ τῶν κοινωνικῶν βαθμῶν καὶ τῶν τιμῶν δι' ἐντιμῶν προσπαθειῶν διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης. Ἐκόντες οἱ ἄνθρωποι περιορίζουσι τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἵνα ἀποσοβήσῃ τὰς συγχρούσεις, καὶ θυσιάζουσι τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ γενικόν· σεβαζόμενοι δὲ τὰ τῶν ἄλλων φυσικά, ἡθικά καὶ ἐπὶ κτήτα πλεονεκτήματα ἀποκαθίστανται ἱσοὶ ἐνώπιον τοῦ νόμου.

***

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Περὶ θελήσεως καὶ αὐτεξουσίου καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῶν.

§ 1. Ἐν τῷ ἄνθρωπῳ παρατηροῦνται κινήματα ἀνοήσια καὶ κινήματα ἐκούσια· λαλοῦμεν περὶ τῶν τελευταίων. Θέλοντες καὶ κινήσωμεν τὴν χεῖρα ἔχομεν ἀνάγκην δύο τινῶν, τοῦ δικαστήμα-

τος, ἵνα ἀπὸ μᾶς στιγμῆς τούτου μεταθέσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἄλλην, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως. Συντρέχουσι δύο στοιχεῖα, ἡ κίνησις καὶ ἡ ἐθελούσιος ἀπόφασις, τὸ μὲν αἰτιον, τὸ δὲ αἰτιαπὸν, τὸ μὲν μωωνικόν, τὸ δὲ ψυχολογικόν καὶ ἐσωτερικόν γεγονός. Ἡ συνειδήσις ἡμῶν μαρτυρεῖ τὴν ἐνέργειαν ταύτην. Τὴν ἐξακολουθήσιν ἢ τὴν διακοπὴν τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως εἰς τὸ κινήσαι τὴν χεῖρα, ἢ κινήθεισαν ταύτην νὰ σταματήσωμεν κατ' ἐρέσκειαν, ἡμεῖς αὐτοὶ ἐνεργοῦμεν ὡς κύριοι, ὡς αἰτιοὶ, ὡς ὑποκείμενα τῶν ἡμετέρων διανοημάτων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς κινήσεως ἐνδέχεται ἡ χεὶρ ἡμῶν νὰ κτυπήσῃ ἢ καὶ νὰ ἐγγίξῃ λαίῳ τι ἀντικείμενον, τότε τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον αἶσθημα, τὸ ὅποιον διατίθῃσιν ἡμᾶς, δὲν παρέγεται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ δὲν δυνάμεθα ἅμα διεγερθὲν νὰ ἀποκρούσωμεν τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τῶν εἰς τὰ ἄλλα αἰσθητήρια ἐξωτερικῶν προσβολῶν καὶ περὶ τῶν εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα παρισταμένων στοχασμῶν, δὲν εἴμεθα δηλ. κύριοι νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων ἢ τῶν στοχασμῶν· ἐπειδὴ ἐν ᾧ ἐν ἡμῖν ἡ διάνοια σταχάζεται, καὶ ὁ ἡμέτερος ζωϊκὸς ὁργανισμὸς παθαίνεται, ἔχομεν τὴν ἄμεσον συνειδήσιν τοῦ ὅτι αἰσθανόμεθα καὶ στοχαζόμεθα. Τῇ ἐπαγωγικῇ πίστει ἀντιλαμβάνομεθα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἰδέας, τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς διανοητικῆς δυνάμεως, καὶ τῆς συνεχείας ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῇ, ὅταν παύσῃ ἐνεργοῦσα εἰς ἡμᾶς. Ἡ αἰσθητικὸτης καὶ ἡ διάνοια, καθὼ αἰτίαι καὶ δυνάμεις, ὑποκλέπτονται εἰς τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ φανεροῦνται εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν προϊόντων αὐτῶν. Ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς θελήσεως, ἐκ τῆς αὐτῆς ἄμεσον ὤψεως, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς εὐθείας καὶ ἐπαγωγικῆς ἀνταλήψεως ἐννοοῦμεν καὶ τὸ φαινόμενον καὶ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸ προϊόν καὶ τὴν πράξιν καὶ τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέει. Τί ἄλλο συμβαίνει; Ὅταν θέλωμεν νὰ κινήσωμεν τὴν χεῖρα οὐχὲ μόνον ἐξεύρομεν τὴν αἰτίαν τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως, καθ' ἣν στιγμὴν ποιοῦμεν ταύτην, καὶ τῆς πράξεως, ἐν ᾗ ἐπιτελοῦμεν ταύτην, ἀλλ' ἀκόμη, καὶ πρὶν ἢ θελήσωμεν καὶ πράξωμεν αὐτήν, ἐγνωρίζομεν ὅτι εἰχομεν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀποφασίσωμεν καὶ νὰ διενεργήσωμεν τὴν πράξιν· πρὸς τούτοις μετὰ τὴν πράξιν, ἐν ᾗ ἡρεμοῦμεν, γνωρίζομεν ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ θέλωμεν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὅσκις ἂν ἀρέσκῃ πρὸς ἡμᾶς. Ἀρα ἀνεξαρτήτως πάσης πείρας καὶ παντὸς δοκιμίου τῆς ἐλευθέρας ἐν ἡμῖν δυνάμεως,

εξεύρομεν ὅτι εἴμεθα αἰτία καὶ ἱκανότης ἵνα λάβωμεν πᾶν εἶδος ἀποφάσεως. Αὕτη ἡ δύναμις καλεῖται θέλησις, βουλευτικὴ δύναμις. Ἡμεῖς καὶ ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἀδρανεῖα καὶ ἐν τῇ ἐναγωνίῳ ἐνεργείᾳ ἔχομεν διαρκῇ συνειδήσιν αὐτῆς, καθὼς δυνάμεως, καὶ κατανοοῦμεν αὐτὴν καὶ πρὸ τῆς ἐνεργείας καὶ μετὰ τὴν ἐνεργειαν.

§ 2. Ὁ οὐσιώδης χαρακτήρ τῆς θελήσεως ὑφίσταται εἰς τὴν ἄμεσον ἐσωτερικὴν τῆς ἰδίας προσωπικότητος ἐποψίαν. Ὄταν ἐνεργοῦμεν ἐλευθέρως, δηλοῖ ὅτι ἐνεργοῦμεν μετὰ τῆς συνειδήσεως οὐ μόνον τῆς παρούσης ἀλλὰ καὶ τῆς προϋπαρχούσης πρὸ τοῦ ἔργου, περὶ τοῦ ὅτι ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ παραγάγωμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν. Ὄθεν πράξεις ἐλευθέραι εἶναι αὐτόχρημα ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ προηγήθη ἡ συνειδήσις καὶ συνώδευσεν αὐτήν. Λέγομεν δὲ τὴν θέλησιν ἐλευθέραν, καθὼς δύναμιν ἔχουσαν συνειδήσιν ἐαυτῆς κατ' εὐθείαν καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἐαυτῆς ἀποτελεσμάτων καὶ ἐνεργειῶν ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος καὶ ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς θελήσεως, αὕτη συναπαρτίζει τὸ πρόσωπον, τὸν ἄνθρωπον. Ἀντιπαράβαλλοντες τὴν θέλησιν πρὸς ἄλλας δυνάμεις, πρὸς τὴν αἰσθησιν ἢ τὴν ἀντίληψιν, ἀναγνωρίζομεν ὅτι αἱ δύο τελευταῖαι δυνάμεις προϋποθέτουσιν αἰτίαν, τὰ φαινόμενα τούτων εἴτε αἰσθήματα εἴτε διανοήματα γεννῶνται ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως, δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν ἢ νὰ μὴ ἀντιληφθῶμεν, δὲν εἴμεθα κύριοι νὰ συμβῶσιν ἢ νὰ μὴ συμβῶσιν αὐτὰ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα· πρέπει νὰ ὑποστώμεν ταῦτα καὶ ἄκοντες, δὲν ποιοῦμεν ἡμεῖς αὐτά· ἐξ ἐναντίας ὁμοῦς ἵνα θέλωμεν πρέπει νὰ ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἄνευ τῆς ἐλευθερίας δὲν ἐννοεῖται ἡ θέλησις. Ἴνα πράξωμέν τι, ἐπάναγκες νὰ ἀποφασίσωμεν, νὰ θελήσωμεν ἐλευθέρως, πρέπει ἐν ἄλλοις νὰ θέλωμεν ὅπως συμπεράξῃ ἡ ἡμετέρα οὐσία, τὸ ἡμέτερον ἐγώ. Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι ἐν ᾧ ὁ ὁργανισμὸς φθείρεται καὶ παρέρχεται, ἡ διάνοια αὐξάνει ἢ ἐλαττοῦται, αἱ ὁρεῖξεις καὶ αἱ κλίσεις ἀλλοιοῦνται κατὰ τὴν ἡλικίαν, ἡ θέλησις τάνάπαλιν εἶναι μόνιμος, δὲν ἐξαντλεῖται, δὲν ἔχει βαθμοὺς, καὶ ἐν ὑγείᾳ καὶ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν παραλύσει ὑπάρχει ἡ αὐτὴ, ἴση, ἀναφαίρετος, ἄπειρος. ὑπ' οὐδεμίᾳ ἐξωτερικῇ δυνάμει κωλυομένη ἵνα μὴ θέλῃ, ἡ θέλησις ἀποτελεῖ τὴν προσωπικὴν ἡμῶν δύναμιν, τὴν

ἐνότητά, τὴν ταυτότητα, τὸ αὐτούσιον ἡμῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἄχρι τοῦ θανάτου. Ἡ θέλησις ἐξασκεῖ τὸ ἑαυτῆς κράτος εἰς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, δὲν ὑπείκει εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἐνύλου κόσμου, ποιεῖ τὴν κίνησιν αὐτῆς κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν καθὰ προαιρεῖται, ὡς οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα μετὰ τῆς ὕλης διόλου.

§ 3. Καθὼς ἡ ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος τῆς θελήσεως, οὕτω καὶ ἡ διάνοια εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἐλευθερίας, διότι δὲν δίδεται ἐλευθερία πρᾶξις χωρὶς νὰ πηγᾷσῃ ἐκ διαβουλευσεως καὶ σκέψεως. Ἡ στάθμισις ὁμως καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν αἰτίων καὶ τῆς σχετικῆς τούτων ἀξίας δὲν ἀποτρέπει τὸν ἄνθρωπον τοῦ νὰ παραβιάζῃ τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα, καὶ τοι γινώσκει σαφῶς τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ καὶ τὴν ἱερότητα τοῦ ἀθετουμένου ἡθικοῦ νόμου. Τούτου ἕνεκα μεγαλητέρα ἡ ἀναθετικότης καὶ ἐνοχὴ εἰς τὸν πράττοντα· δὲν ἐπιβάλλεται ποινὴ εἰς μόνον τὸν βεβλαμμένον ἔχοντα τὰς φρένας καὶ μὴ διακρίνοντα τὸ δίκαιον καὶ ἀδίκον, τὸ ἀληθὲς καὶ ψευδές. Τὸ αὐτεξούσιον ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερίαν δύναμιν τοῦ ποιῆσαι ἢ μὴ ποιῆσαι πρᾶξιν τινα ἐθελουσίως καὶ ἀκωλύτως, ἐν πλήρει γνώσει καὶ βουλήσει τῆς ψυχῆς. Ἀπ' ἐναντίου, ἡ ἐνεργότης τοῦ πνεύματος, ἡ κίνησις τῶν νεύρων καὶ τῶν μυῶνων, ἡ πέψις τοῦ στομάχου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος καὶ τὰ παραπλήσια δὲν ἔχουσιν τι κοινὸν μετὰ τοῦ αὐτεξουσίου. Ἐν ἄλλοις ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις, ἡ ἐνεργὸς, ἡ ἀνεξάρτητος καὶ μὴ βιαζομένη νὰ παραγάγῃ τὰς πράξεις ὑπ' οὐδενὸς ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ, εἶναι ἡ ἐλευθερία θέλησεως, ἥτις ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον δι' αὐτοῦ κινήτων, ὡς ἔλεγεν ὁ Θαλῆς. Μετὰ τὴν διάσκεψιν τῆς διανοίας, ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως διαμένει αὐτόνομος καὶ αὐτοκίνητος δύναμις, διαθέτουσα τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὸ πρᾶξαι εἴτε συμφώνως πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν εἴτε καὶ ἐναντίον τῶν ὑπαγορευσεων αὐτῶν. Τοσοῦτον ἐκνικᾷ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ὥστε εἰ καὶ ἀφοπλίζεται ἐκ τῶν μέσων τοῦ ἐκτελεῖν, οὐχ ἥττον διατελεῖ θέλουσα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει, οὐδὲν κώλυμα στενοχωρεῖ αὐτὴν, οὐδεμίαν τυραννίαν καταφθάνει αὐτήν· αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς εἶναι ἀμετάκλητοι καὶ ἀνεφesiδλητοι, διότι ὑπάρχει ἀνεπηρέαστος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς δικαστηρίῳ καὶ ἀπαραβίαστος· Ἐν εἰρκῇ καὶ ἐν ὑπαίθρῳ θέλει ὅ,τι θέλει, πράττει κατ' ἄρεαν.

ἔφκειαν τὸ ἐλάττωμα ἢ τὴν ἀρετὴν, κηρυττομένη ἀλώος ἢ ἐνοχός
ὥς πρὸς τὸν σκοπὸν, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν πράξιν. Διαστελλε-
ται δὲ ἡ ἐλευθερία τοῦ θέλειν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐκτελεῖν·
διότι καὶ τοὶ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶναι ἀήττητος καὶ ἀκα-
τάβλητος, οἱ φυσικοὶ, ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ νόμοι, ἡ καταδυνα-
στεία, ἡ βία καὶ αἱ ἀσθένειαι ἀναβάλλουσι καὶ ἀρπάζουσιν ἀφ'
ἡμῶν πολλάκις τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκτελέσεως, καθὼς αἱ αὐταὶ
φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ αἰτίαι ἀναγκαιτίζουν πρὸς ὥραν τὸν προσδιο-
ρισμὸν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν τῆς προ-
σωπικῆς ὥθησεως, τῶν ἐκουσίαν προσδιορισμῶν, τῆς ἐκλογῆς,
τῆς προτιμήσεως καὶ τῆς ἀποφάσεως, καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ μά-
χεσθαι καὶ ὑπερισχύειν τῶν καθῶν, πρέπει νὰ ἐπακολουθῇται καὶ
ὑπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς πράξεως· ἡ ἐκτέλεσις κατορθοῦται τῇ
συνεργείᾳ τῶν νοερῶν καὶ ὀργανικῶν δυνάμεων.

§ 4. Ὁ Κονδιλλάκης διὰ τῆς ταυτίσεως τῆς ἐλευθέρας θελή-
σεως μετὰ τῆς ἐπιθυμίας, ὁ Λεϊβνίτιος διὰ τοῦ συστήματος τοῦ
προσδιορισμοῦ, ὁ Ὁβέσιος καὶ ὁ Ἐλβέτιος διὰ τῆς συγχύσεως
τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως μετὰ τῆς ἀκουσίας τῶν κωλυμά-
των, αἱ ὁποδοὶ τῆς σχολῆς τῆς εἰμαρμένης ἢ τῶν μοιροδύξων,
καὶ οἱ προτείνοντες τὴν ἰδιοσυγκρασίαν, τὰς ἑξῆς καὶ τὰ πάθη
τῶν ἀνθρώπων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἰσχυρίζομενοι ἀσυμβίβαστον τὴν
πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἐλεύθερον προσδιορισμὸν τῶν τοῦ
ἀνθρώπου πράξεων, ἅπαντες ἐκυμάνθησαν εἰς τὰς θεωρίας αὐ-
τῶν, παρεκκλίναντες παντάπασιν τῆς ἀληθείας τῶν γεγονότων.
ἵνα ὑποστηρίξωμεν τὰ ἡμέτερα ἐπιχειρήματα, ἀρκεῖ νὰ ἀναπο-
λήσωμεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὅτι αἱ ἡμέτεραι γνώσεις ἐπιμαρτυ-
ροῦνται ἢ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως καὶ τῆς συνειδήσεως, τῆς ἐναρ-
γείας καὶ παρατηρήσεως, ἢ διὰ συλλογισμοῦ, ἢ ἐπὶ τέλους διὰ
τῆς μαρτυρίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τοῦτέστιν ἔχομεν τὴν
μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου· ἰσχύει
τὰ μέγιστα ὁ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς συλλογισμὸς ἐν
τῇ ἐπικρατείᾳ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ
τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν καὶ ἡ τῶν ἄλλων παράδοσις καὶ διδα-
σκαλία περὶ τῶν ῥηθειῶν ἀληθειῶν· ἐκ τῶν τριῶν τούτων πη-
γῶν προκύπτουσιν αἱ ἰδέαι. Διὰ τῶν αὐτῶν μέσων πληροφοροῦ-
μεθα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι. Καθ' ὃν τρόπον γινώσκομεν ὅτι δια-
νοούμεθα, κρίνομεν, πάσχομεν, συλλογιζόμεθα, κατὰ τὸν αὐτὸν

ἐξεύρομεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι· ἤτοι διὰ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς συναισθήσεως αἰσθανόμεθα ἐν τῷ βάθει τῆς ἡμετέρας οὐσίας τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν κινουμένην, τὴν παρουσίαν αὐτῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ βλέπομεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι, ἡ τοῦ νόμου, τοῦ καθήκοντος, τῆς ὑποχρέωσης, τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας, τοῦ ἐπαίνου, τοῦ ψόγου, τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς ἠθικῆς ἱκανοποιήσεως, τῆς λύπης, τῆς αἰσχύνης καὶ τῆς μεταμελείας, δὲν ἤθελον σημαίνει τίποτε δι' ἡμᾶς, εἰ μὴ ἐμεσολάβει ἡ γνῶσις τῆς ἐλευθερίας. Πράττομεν τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα πράξιν, καὶ αἰσθανόμεθα ἐσωτερικῶς χαρὰν ἢ λύπην ζωηράν καὶ μεταμέλειαν, ἐπειδὴ ὁμολογοῦμεν τὴν ἐνδόμυχον ὁμολογίαν ὅτι ἐπράξαμεν, ἐν ᾧ ἡδυνάμεθα νὰ μὴ πράξωμεν, καὶ οὐδεὶς ἐδίδασκεν ἡμᾶς ἐξωτερικῶς. Ζῶντες ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νόμων, οἵτινες διακελεύουσι καὶ διατάττουσιν, ἀπαγορεύουσι καὶ ἐμποδιζοῦσι τι, ἐλευθέρως ὑπακούομεν ἢ παρακούομεν τούτους· τὰ λοιπὰ ὀργανικὰ καὶ ἀνὸργανα ὄντα τάναντα δὲν ἔχουσιν ἐλευθερίαν νὰ ὑπέικωσιν ἢ μὴ εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως αὐτῶν. Ὁ Ἀεωνίδας μετὰ τῶν τριακοσίων αὐτοῦ ἐλευθέρως ἠθέλησεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὸν ἐνδοξον θάνατον, οἱ θεοὶ Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἄγιοι Μάρτυρες ἐλευθέρως προεῖλοντο τὸν ὑπὲρ τοῦ θεανθρώπου Σωτῆρος θάνατον. Ἡ ὁμόθυμος μαρτυρία πάντων τῶν λαῶν ἐπιβεβαιοῖ τὴν διπλὴν αὐθεντίαν τῆς τε συνειδήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Τῷ ὄντι πάντες οἱ λαοὶ, ἀρχαῖοι καὶ νέοι, παρεδέχθησαν τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ᾗ βραβεύονται οἱ ἀγαθοὶ καὶ τιμωροῦνται οἱ κακοὶ, καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνάγκην τῶν δικαστηρίων ἐν τῇ πολιτείᾳ εἰς καταδίκην τοῦ πταίστου καὶ ἀπόλυσιν τοῦ ἀθώου, διότι ἐθεώρησαν τὸν ἄνθρωπον πεπρωτισμένον, ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας, τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἐλευθέραν θέλῃσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἄρα εὕρισκε ἐν τῇ αὐτοῦ ψυχῇ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ λεγομένη ἀστυκὴ, πολιτικὴ, θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἐρεῦνης ἐλευθερία εἶναι κλάδοι τοῦ αὐτοῦ στελέχους, τῆς θεμελιώδους, αὐτακινήτου, αὐτεξουσίου καὶ αὐτοσυνειδήτου ἐλευθερίας ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Θεωρία τῆς ψυχῆς, φύσις αὐτῆς καὶ ὑπεροχὴ τοῦ
ἀνθρωπίνου ὁργανισμοῦ.

§ 1. Τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀναφέρονται εἰς δυνάμεις, αὗται δὲ συνενοῦνται εἰς ὃν κινοῦν, διευθύνον καὶ χρησιμευόμενον ταύτας. Τοῦτο τὸ ὃν καλεῖται ψυχὴ, πνεῦμα, ἐγώ. Μόνος ὁ ἐστερημένος πνεύματος ἤθελεν ἀμφισβητεῖν τὴν ὑπαρξίν τοῦ διανοουμένου ἐν ἡμῖν ὄντος, τοῦ αἰσθανομένου, συνειδότες, θέλοντος καὶ ἐνεργοῦντος τοιαῦτα τεράστια, ὅπερ εἰκονίζει τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τοῦ πανσόφου Θεοῦ. Ἰνα δὲ ἀποδείξωμεν τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ψυχῆς φύσιν, προτάττομεν τὰ ἑξῆς. Οἰουδῆποτε ὄντος ἡ φύσις ἀποκαλύπτεται ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὰ ἐκτὸς διὰ τῆς ἐκτυλίξεως καὶ ἐκδηλώσεως τῶν ιδιοτήτων, τῶν δυνάμεων καὶ ἰκανότητων αὐτῆς, διὰ τῆς διατρανώσεως καὶ ἀντανακλάσεως τῆς ἑαυτῆς οὐσίας· διότι ἕκαστον ὃν εἶναι ἀναγκαίως ὁμογενὲς πρὸς τοὺς τρόπους αὐτοῦ. Ὅταν τὸ ὃν φανερόνῃ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ δι' ιδιοτήτων ἀποκλειστικῶς ὑλικῶν, λέγομεν ὅτι εἶναι ὑλικὸν κατὰ τὴν οὐσίαν· ὅτε ἐκδηλοῦται δι' αὐτῶν ιδιοτήτων, πρέπει ἐξ ἁπαντος νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ τοιοῦτον ὃν εἶναι πνεῦμα, ψυχὴ. Ἐὰν δὲ συνάμα διὰ δυνάμεων ὑλικῶν καὶ αὐλῶν ἀποκαλύπτεται, τότε τὸ ὃν συνενόνει ἐν ἑαυτῷ διπλὴν φύσιν, ἐστὶ ψυχὴ καὶ σῶμα ἐνταύτῳ. Τῇ δαδουχίᾳ τῶν ἀρχῶν τούτων λύεται τὸ πρόβλημα τοῦ ἐν ἡμῖν διανοουμένου, θέλοντος καὶ αἰσθανομένου ὄντος. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα καταντᾷ εἰς τὸ νὰ μάθωμεν ἂν ἔχωμεν δυνάμεις καὶ ιδιότητας ὑλικὰς ἢ αὐλούς, ἢ ἂν ἐν αὐτῷ συναπαντῶνται ἀλλήλαις ἐν ἡμῖν. Εἶναι γεγονός ἀναμφίλεκτον ὅτι ἐνυπάρχουσιν ἐν ἡμῖν δυνάμεις ὁργανικαὶ καὶ ὑλικαί, οἷαι ἡ ἀναπνευστικὴ, ἡ θρεπτικὴ, ἡ κινητικὴ, ιδιότητες σωματικαί, οἷαι ἡ ἑκτασις, τὸ μῆκος, τὸ πλάτος, τὸ βάθος· ὅτι παρὰ ταύτας καὶ τὰς παραπλησίας, κοινὰς καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, ἔχομεν δυνάμεις ἀνοργάνους, ἀκαταλήπτους εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀοράτους, ἀψηλαφήτους, δηλ. διανοητικὰς, ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς, οἷαι ἡ διάνοια, ἡ θέλησις καὶ τὸ αἶσθημα. Ἐν ᾧ τοὺς μὲν ὄντας, τὰ λυμπατικά ἄγγεια, τὰς φλέβας, τὰς ἀρτηρίας, τὰ νεύρα, τὰς σάρκας καὶ τὰ ὅστέα δυνάμεθα νὰ ἀνατέμωμεν καὶ θραύ-

παύμεν, ἀδυνατοῦμεν νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἰδέαν, εἰς τὴν ἐνόρασιν, εἰς τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τῆς ἀγάπης ἢ τοῦ μίσους· τὴν μὲν ὕλην ζυγίζομεν, μετροῦμεν καὶ διαίρομεν, τὴν δὲ ἀντίληψιν, τὴν ἐποψίαν, τὸ ἐννόημα, τὴν κρίσιν καὶ τὴν γνώσιν τοῦναντίον· ὡς πρὸς αὐτὰ δὲν ὑπάρχουσι μηχαναὶ καὶ ζύγη καὶ σταθμά. Τοῦτο ἐναργῶς μαρτυρεῖ τὴν αὐλίαν τῶν διανοημάτων, τῶν ἰδεῶν, τῶν θελήσεων, βουλημάτων καὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθημάτων, καὶ τὸ ἐν ἡμῖν αὐλον ὃν, τὸ αἰσθανόμενον, σκεπτόμενον καὶ βουλόμενον. Ἐκ τῆς ἐμβριθοῦς σπουδῆς τῶν ἰδιωμάτων καὶ τῶν αὐλῶν τοῦ ἐγὼ προϊόντων μανθάνομεν ὅτι ἡ ἡμετέρα ψυχὴ εἶναι πάντοτε ἐνεργὸς, ἐν ᾧ ἡ ὕλη ἀδρανής· ὅτι ἡ θέλησις παράγει τὴν κίνησιν καὶ δίδει ὥθησιν εἰς πάντα τὰ ὄργανα· ὅτι εἶναι ἐλευθέρη καθὼ οὐχ ὑπακούουσα εἰμὴ εἰς τὰς ἰδίας ἐμπνεύσεις, ἡ δὲ ὕλη καὶ τὰ άτομα καὶ τὰ μόρια αὐτῆς ἐξ ἐναντίας τυφλῶς ὑπακούουσιν εἰς τὰς ἐντυπωθεῖσας αὐτῇ ὥθησεις καὶ διευθύνσεις. Ἡ ψυχὴ εἶναι γόνιμος εἰς ἰδέας, μνημονεύει, κρίνει, συλλογίζεται, παραβάλλει, πιστεύει, ἐλπίζει, ἀγαπᾷ, πράττει τὸ ἀγαθόν, τὸ κακόν, ἐξιλεώνει τὰ ἐαυτῆς ἁμαρτήματα, καθαρίζει ἐαυτὴν διὰ τῆς μεταμελείας καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς ἀρχῆς, ἥς ἐστὶν ἐπιδεκτικὴ τοιαύτας ἐργασίας καὶ ιδιότητος οὐδόλως ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς ὑλικαῖς οὐσίαις. Τὰ σώματα γεννῶνται συνεπείᾳ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ὁμοειδῶν καὶ ἑτερογενῶν στοιχείων τῆς ὕλης, καὶ συγκροτοῦνται ἐκ μερῶν, καὶ ταῦτα ἐξ ἄλλων μικροτέρων ἐπ' ἄπειρον, ἐν οἷς πάντοτε ἡ ἀνάλυσις ἀναδεικνύει ὕλην καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ἡ ψυχὴ διὰ τῶν ἐαυτῆς ἐμπνεύσεων καὶ διδαγμάτων παράγει γλώσσας, ἐπιστήμας, θεσμοθεσίας, τέχνας, αὐτὴ συνιστᾷ τὸν ἄνθρωπον, τὰ ἔθνη, τοὺς λαοὺς, τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον. Διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ τε ὑλικοῦ κόσμου καὶ τοῦ αὐλοῦ ἐμάθομεν τὴν ἐπ' ἄπειρον διαιρετότητα τῆς ὕλης. Ἐξ ἐναντίας δὲ ἐν τῇ διανοίᾳ, τῇ θελήσει καὶ τῷ αἰσθηματι δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε μόρια, οὔτε άτομα, οὔτε στοιχεῖα, οὔτε μικρὰ ἢ μεγάλα μέρη· ἐκεῖ εὐρίσκομεν μόνον τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ ἀδιαίρετον, τοὺς χαρακτῆρας τῆς ψυχῆς, κοινῆς ἀρχῆς αὐτῶν· τὰ σώματά εἰσι συνθέσεις καὶ ἀθροίσματα μερῶν ἀπολλυμένων καὶ καταστρεφόμενων τῇ διαλύσει τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συνετέθησαν, ἡ δὲ ψυχὴ καθὼ αὐλὸς εἶναι ἀμερῆς, ἀδιαίρετος, μία, ἀπλή, ἐπομένως ἀπρόσιτος εἰς τὴν φθοράν. Ἡ ἰδέα, προϊόν τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι

βλη, δὲν ἔχει χρῶμα καὶ βάρος, ὡσαύτως καὶ τὰ λοιπὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα.

§ 2. Τὸ ἡμέτερον σῶμα καθ' ἐκάστην ἀπογυμνοῦται τινων ἐκ τῶν ἐαυτοῦ στοιχείων, ἵνα λάβῃ νέα· ἡ φυσικὴ ἡμῶν ζωὴ εἶναι μετασχηματισμὸς ἀκατάπαυστος, ἀναγέννησις παντοτεσπῆ, ζωικὴ παλιγγενεσία. Ἀντιστρόφως ἡ ψυχὴ ἡμῶν ζῇ ἀπελλοίωτος, διατελεῖ ἡ αὐτὴ ἐν τῇ οὐσιώδει βάσει, ὑπάρχει ἡ αὐτὴ εἰς τὰς ἐπιπολαίους καὶ διαβατικὰς τροποποιήσεις· ὅτι ἡμεῖς ὡς ἄτομον ἐν τῇ νηπιότητι, τῇ νεότητι καὶ τῇ ὀρίμῃ ἡλικίᾳ, εἰμεθα καὶ σήμερον· ἔχομεν βεβαιότητα τῶν νοερῶν γεγονότων καὶ τῶν συμβάντων ἡμῖν, καὶ κατέχομεν ἐν τῷ βυθῷ τῆς διανοίας τὰς σχετικὰς γνώσεις, εἰμεθα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐγὼ ἀπὸ γενήσεως ἕως θανάτου, καθὰ μαρτυροῦσιν ἡ συνείδησις καὶ ἡ μνήμη. Τὸ ἐν ἡμῖν ἰσχυρότατον ἐν, ἡ ψυχὴ, κινεῖ καὶ διευθύνει τὸ σῶμα, καὶ ἐπαγρυπνεῖ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ εἶναι διακεκριμένη καὶ διάφορος τοῦ σώματος οὐσιωδῶς, εἶναι δύναμις συνειδυῖα ἐαυτῇ, κινουμένη δι' ἰδίας ἐνεργείας, ἀρχὴ ἀπόλυτος καὶ αὐτεξούσιος τῶν κινήματων ἐαυτῆς, ὑπεύθυνος καὶ υπόλογος τῶν ἐαυτῆς πράξεων, ποιητικὴ αἰτία τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἐπαίνου, ἐνότης ἀπλῆ, μονὰς ἀδιαίρετος, δύναμις νοητικὴ καὶ λογικὴ, οὐσία αὐθύπαρκτος καὶ ἀνεξάντλητος, ὄν γόνιμον, ἐφευρετικόν, δημιουργικόν, ἐλεύθερον, αὐτόνομον, ἀνεξάρτητον, εἰς μόνον ἐαυτὸ ὑπακούον, ὅστις ἐξ ἧς ἀνακάμπει ἡ ἐπιστήμη, ἡ δικαιοσύνη, ὁ ἡρωϊσμός. Τὸ σῶμα ζῇ διὰ τῆς εἰσάξεως ἀτόμων τινῶν εἰς τὴν ζωϊκὴν οἰκονομίαν, χωνευομένων διὰ τοῦ στομάχου, μετατρεπομένων εἰς χυμὸν, ὥστερον εἰς χυλὸν καὶ κατόπιν εἰς αἷμα, τὴν βοώδη ὕλην τῶν ὀργάνων, διαχυομένην διὰ τῶν ἀρτηριακῶν ἀγγείων εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τοῦ σώματος, καὶ διανέμουσαν εἰς ἕκαστον ὄργανον τὸ μέρος τῆς τροφῆς καὶ τῶν νέων μορίων. Ἡ τροφὴ καὶ ἡ ἀφομοίωσις ὑποδοθημένη ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς φθορᾶς, ἰσορροποῦντος τῆς ἀφομοιώσεως, ἀρκοῦσι κατὰ τοὺς φυσιολόγους εἰς τοῦ σώματος τὴν συντήρησιν. Ἡ ψυχὴ ζῇ αἰωνίως κατ' ἰδιογενὴ τρόπον, ἀκμάζει πάντοτε διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς διανοίας, τῆς θελήσεως καὶ τῆς αἰσθητικότητος, χορταίνεται λογικῆς καὶ ἠθικῆς τροφῆς, δέεται φωτὸς αὐλοῦ. Ἡ ψυχὴ ζῇ πνευματικῶς οὐχὶ διὰ τῆς φυσιολογικῆς ἀφομοιώσεως ἀλλὰ διὰ τῆς ψυχολογικῆς, διὰ

τῆς ἀπορρόφησης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τῆς ἀρετῆς, ἥται διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῆς ἀληθείας. Ἡ ἰσχὺς τῆς ὀργανικῆς ζωῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἀκρατότητος τῶν ὀργάνων, ἐκ τῆς αἰσίας συμμορφώσεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς κανονικότητος τῶν τελεστῶν αὐτῶν. Ἡ ἰσχὺς τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς ἀληθείας, τῆς εὐρύτητος, τῆς ποικιλίας καὶ τῆς βασιμότητος τῶν ἰδεῶν, ἐκ τοῦ ὕψους, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς εὐγενείας τῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῆς ἐνεργείας, τοῦ ζήλου καὶ τῆς ὁρμῆς τῆς θελήσεως εἰς τὸ ἀγαθόν.

§ 3. Ἡ ψυχὴ τοῦτέστιν ἡ αἴυλος ἀρχὴ τοῦ αἰσθάνεσθαι, διανοεῖσθαι καὶ θελεῖν κεῖται ἐκτὸς τῶν σωματικῶν ὀργάνων, κρατοῦσα τὴν ἐαυτῆς ἐνότητα κατὰ πάσας τὰς φθορὰς, ἀλλοιώσεις καὶ κολοβώσεις τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο δύνამις ἀληθοῦς ἐνότητος, ἐντελοῦς ἀπλότητος καὶ ἀμεταβλήτου ταυτότητος ὑπάρχει. Ἡ εὐθεία καὶ ἐνδόμυχος μαρτυρία τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐπὶ πάντα χρόνον πέρεστιν, ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ἡμετέραν προσωπικὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα. Τὸ γεγονός τῆς μνήμης, οἱ ἐσωτερικοὶ ἐλεγχοὶ καὶ αἱ ποιναὶ τῶν παρελθόντων ἐγκλημάτων καὶ ἀμαρτημάτων ἤθελον εἶσθαι ἀνυπόστατα, ἄτοπα καὶ βάρβαρα, εἰ μὴ ἦτο ὁ ἄνθρωπος κατὰ πᾶσαν βεβαιότητα καὶ ἀσθηρότητα ὁ αὐτὸς πρὸς ἑαυτόν. Ἡ ταυτότης καὶ ἡ ἐνότης χαρακτηρίζει τὴν πνευματικότητα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Ἡ ἐνότης τῶν ὀργανικῶν καὶ ἀνοργάνων σωμάτων καὶ τῶν ἀντικειμένων εἶναι ἐνότης κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀλλάττουσθαι καὶ συνεχῶς μεταβαλλομένη, ὁλικῆς συνθέσεως ἐνότης, ὑποκειμένη εἰς συνεχεῖς ἀνανεύσεις καθ' ὅλοκληρίαν, εἶναι διαδοχὴ ὄντων, ἅτινα ὁ χρόνος, ἡ ἀτμοσφαῖρα, αἱ μηχανικαὶ καὶ χημικαὶ δυνάμεις καὶ διάφορα αἰτία ἐξαφανίζουσι καὶ μετατρέπουσιν, ἡ δὲ ἐνότης τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ὑποστατικὴ καὶ ἀληθὴς ἐνότης. Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς φύσεως αὐτῆς ἀριδῆλως καταφαίνεται ἐν τῇ πάλῃ τῶν παθῶν καὶ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων, ὧν κυριεύει. Ἡ ψυχὴ ὑπερβάνῃ τῆς πληθύος τῶν ἐνδεχομένων καὶ μεταβλητῶν ὄντων ἐννοεῖ ὅν ἀπόλυτον, ἀναλλοιώτον καὶ ἄτρεπτον, ὑπερπῆδὰ τὰ ὅρια τούτου τοῦ κόσμου, ἀφικνεῖται ἔχρη τοῦ ὑπερτάτου λόγου πάντων τῶν πραγμάτων, καὶ δύναται νὰ διατρανώσῃ τὴν φύσιν τῶν ὄντων. Ἡ ἡμετέρα ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἀναλλοιώτου, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀθάνατου καὶ τοῦ θείου οὐχὶ διὰ τῶν

αἰσθήσεων καὶ τοῦ σώματος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐαυτῆς ἐνοράσεως καὶ ἐποπτείας, ἐν τῇ σιγῇ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῇ ἡρεμίᾳ τοῦ σώματος, τοῦ ἐπισκοπιζόντος μᾶλλον τὰς ιδέας ἐκείνας. Δὲν δύναται τὸ σῶμα, τὸ πολυσύνθετον τοῦτο ὄν, νὰ καταλάβῃ τὸ ἀπλοῦν καὶ καθαρὸν· τὸ μὴ ἔχον ἐνότητα δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἐνότητα. Ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ τῶν ἡμετέρων διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν ἡμετέρων ἀποφάσεων, αἰτίνες διηνεκῶς ἀλλάσσουσι, παρατηροῦμεν ὅτι οἰαδήποτε ἂν ᾔναι ἡ ἀρχὴ τῶν μὲν, καὶ ἡ τάσις καὶ ὁ βαθμὸς τῶν δέ, ἐνόνονται ὁμῶς ὡς εἰς κοινὸν κέντρον, ἐνθα ἐκτιμῶνται προσηκόντως αἱ ὁμοιότητες καὶ αἱ διαφοραὶ αὐτῶν. Τὸ ὄν, τὸ παραβάλλον τὰ διανοήματα καὶ τοὺς στοχασμοὺς, τὸ προτιμῶν τινα τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλαμβανόμενον τῶν διακριτικῶν χαρακτήρων αἰσθήματος καὶ διανοήματος, εἶναι τὸ ἡμέτερον ἀπλούστατον ἐγώ· ἐπεὶδὴ ἐὰν ὑποθέσωμεν πολλαπλοῦν καὶ σύνθετον ὄν, τότε τὸ ἐν μέρος αὐτοῦ δοκιμάζει τὸ αἶσθημα, καὶ τὸ ἄλλο ἀσχολεῖται εἰς τὸ διανοήμα, ἐπομένως καὶ ἡ σύγκρισις καὶ ἡ συνένωσις τῶν ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένων ἀδύνατος.

§ 4. Ἐκ τῆς δράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς λαμβάνομεν πέντε εἶδη αἰσθήσεων ταύτας διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ δὲν συγχέομεν τὰ χρώματα μετὰ τῶν ὁσμῶν καὶ τοὺς χυμοὺς μετὰ τῶν ἡχῶν· ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν καὶ ἐνόνομεν ἐν τῷ κοινῷ κέντρῳ αὐτάς. Τὸ κοινὸν κέντρον δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὄρασις, ἡ τὰ χρώματα δίδουσα, οὔτε ἡ ἀκοή, ἡ τοὺς ἡχοὺς μεταπέμπουσα, οὔτε ἡ γεῦσις, ἡ τοὺς χυμοὺς διαβιβάζουσα, οὔτε ἡ ὀσφρησις, ἡ τὰς ὀσμάς διοχετεύουσα, οὔτε ἡ ἀφή, ἡ περὶ τῶν σχημάτων πληροφοροῦσα. Ὅθεν αὐτὸ τὸ κέντρον ζητητέον οὐχὶ εἰς τὰς πέντε αἰσθήσεις ἀλλ' εἰς τὸ ἐγώ, τὸ βλέπον, τὸ ἀκοῶν, τὸ γευόμενον, τὸ ὀσφραϊνόμενον, τὸ ἀπτόμενον. Ἐχομεν πολλὰ ὄργανα αἰσθήσεων καὶ διαφόρους ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐν μόνον ὑποκείμενον αἰσθάνεται καὶ ἀντιλαμβάνεται· δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν πλείονα ὄντα, τὸ μὲν βλέπον, τὸ δὲ ἀκοῶν, ἄλλο ὀσφραϊνόμενον, ἄλλο γευόμενον καὶ ἄλλο ἀπτόμενον· τότε ἕκαστον ἤθελε γινώσκει τὸ εἶδος τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῷ αἰσθήσεων καὶ ἀντιλήψεων, καὶ δὲν ἤθελε δυνήθῃ νὰ συγκρίνῃ τὰ πέντε εἶδη τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας ἡμεῖς δοκιμάζομεν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡμεῖς συνάπτομεν τὰ πέντε εἶδη

τῶν αἰσθήσεων εἰς τι κοινὸν αἶσθημα, ἔχομεν συνείδησιν συνάμα καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ἐν ἡμῖν ὑποκειμένου, τοῦ αἰσθανομένου, ἀντιλαμβανομένου, καὶ παραβάλλοντος. Ὡσαύτως εἰς τὴν ἀπόδειξιν θεωρήματός τινος τῆς γεωμετρίας διὰ τῶν ὥτιών ἀκούομεν τὰς λέξεις τοῦ καθηγητοῦ, διὰ τῆς χειρὸς γράφομεν τὸ σχῆμα, διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ μετροῦμεν τὸ περίεξ, διὰ τῆς μνήμης ἀνακαλοῦμεν τὰ προηγουμένως ἀποδεδειγμένα θεωρήματα, διὰ τῆς φαντασίας τελειόνομεν τὸ σχῆμα τὸ ἀτελὲς ὑπὸ τῆς χειρὸς παρασταθέν· ὁ δὲ λόγος ἀνακαλύπτει τὰς λογικὰς σχέσεις τὰς προσκολλώσας ἀλλήλαις τὰ παντοῖα τῆς ἀποδείξεως μέρη. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐργασίᾳ ἐξασκοῦμεν ταυτοχρόνως καὶ τὰς αἰσθητικὰς καὶ τὰς νοητικὰς ἡμῶν δυνάμεις, πολλαπλασιάζομεν τὰ εἶδη τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν, ἃς ἐβάλομεν εἰς κίνησιν, καὶ ἐν ἀκαρεῖ λαμβάνομεν τὸ ζωηρότερον αἶσθημα τῆς ἡμετέρας ἐνότητος· ἐπειδὴ γινώσκομεν ὅτι ἡμεῖς μόνοι διευθύνομεν τὸν ὀφθαλμὸν, τὴν χεῖρα, τὴν ἀκοήν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἀκροαζόμενοι, οἱ ὀρῶντες καὶ οἱ ἐννοοῦντες. Καὶ ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ, τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενον δὲν εἶναι οὔτε τὸ σῶμα οὔτε τὰ τούτου πολλαπλᾶ μέρη, ἐνθα ἀπόλλυται ἡ ἐνότης καὶ ἡ δύναμις τοῦ ποιεῖν, ἀλλ' εἶναι τὸ αὐτούσιον ἐγώ. Συνεπεία τῆς ἐαυτῆς ἐνότητος, ἡ ψυχὴ βλέπει καὶ ἀκούει ἐν ἀντικείμενον, ἐν ᾧ τὰ αἰσθητήρια εἶναι διπλᾶ, δύο ὅμματα, δύο ὠτία.

§ 5. Πολλοὶ λίαν ἡμαρτημένως καὶ ἐναντίον τῶν γεγονότων παρεγνώρισαν τὰς πολυαριθμούς καὶ οὐσιώδεις διαφορὰς, τὰς διακρινούσας τὸν ἄνθρωπον τοῦ ἀλόγου ζώου. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ ὑγιὲς φιλοσοφία ὀρίζουσι τὸν ἄνθρωπον ζῶον λογικὸν, πλουτοῦντα δηλαδὴ τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας. Καθίσταται περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τῶν ἐνόρμων, τῶν ὀρέξεων καὶ τῆς καλαισθησίας, ἅτινα δὲν εἶναι κοινὰ πρὸς τὰ τῶν ἀλόγων ζώων, ἐπροικίσθη διάνοιαν, λόγον καὶ θέλησιν. Δύο ὄντα φύσεις διαφόρου, ψυχὴ καὶ σῶμα ἤτοι ζῶον, τοσοῦτον ἐπιτηδείως καὶ πανσόφως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἠνώθησαν, ὥστε οὐδόλως βλάπτονται αἱ οὐσιώδεις διαφοραὶ, αἱ διαχωρίζουσαι ἀμφοτέρω ταῦτα. Τῷ ὄντι δὲν εὐρέθη ἐπ' οὐδενὶ μέρει τῆς σφαίρας ἀνθρωπίνῃ φυλῇ ἐστερημένη τοῦ λόγου καὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν· ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ γινώσκῃ μᾶλλον ἢ ἡ τ.

τον ὁρθῶς ὁποιός ἐστι, πόθεν ἔρχεται, ποῦ ὑπάγει, διὰ τί ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ· ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν αὐτοῦ ἀρχήν, ἥτις εἶναι ὁ Θεός, καὶ νὰ ἐννοήσῃ αὐτὸν, τοῦτέστι νὰ γνῶθῃ τὸ γινώθῃ σαυτοῦ. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ ὁ λόγος σιλόβως καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ἀνέκουσι τοῖς ζώοις· ὁ ἀριθμὸς, ἡ μυστηριώδης κλίμαξ, εἰς ἣν ἀναβαίνει καὶ καταβαίνει ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, περιερχομένη ἀπὸ τοῦ ὁρισμένου εἰς τὸ ἀόριστον καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὸ ἀπειρον, καὶ αἱ μαθηματικαὶ θεωρίαι, ὧς καὶ πᾶσα φυσικὴ καὶ ἠθικὴ θεωρία, δὲν εὐρίσκονται εἰς τὰ ζῶα. Ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτὴ ἡ ἱστορία τῶν αὐτοῦ ἀνακαλύψεων· τὸ ζῶον δὲν εὑρίσκει τίποτε, δὲν μαθαίνει οὔτε ἀπομαθαίνει, δὲν προχωρεῖ οὔτε ὀπισθοδρομεῖ, ὅ,τι ἤξευρεν, ὅ,τι ἔκαμνε πρὸ χιλιάδων ἐτῶν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, αὐτὸ εἰσέρει καὶ κάμνει ἀκόμῃ, οὔτε κάλλιον οὔτε χεῖρον. Ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει ἀπ' αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς ἰδίας σκέψεως, διδάσκεται ὑπὸ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ καὶ ἐκπαιδεύεται καὶ μόνος· τὸ ζῶον δὲν μαθαίνει τίποτε ἀπ' αὐτοῦ, ὅ,τι γινώσκει χρεώσται τοῦτο εἰς τὸ ἐνστίγμα, εἰς τὸ ἔνορμον· ἐάν δέ ποτε ὑπερέχῃ τῶν λοιπῶν ἀτόμων τοῦ εἴδους αὐτοῦ, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὸν ἀνθρώπον, ὅστις συνεθίζει αὐτὸ εἰς τινα κινήματα μηχανικά. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀτομικὴ καὶ προσωπικὴ· αὐτὸς βαθμῆδον διασπιδάξει τὸ σκότος καὶ ἀντικαθίστησι τὸ εὐεργετικὸν φῶς τῆς ἀληθείας, γίνεται σοφὸς διὰ τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς φιλοπονίας, ἐκτυλίσσει τὴν φύσει αὐτῷ ἐνοῦσαν λογικότητα καὶ ἔχει συνείδῃσιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ὁσημέραι προόδου. Ἐν τοῖς ζώοις διαφαίνεται μόνον τὸ ὁρμένοντικον, βεβιασμένη ἐκτέλεσις, χωρὶς ταῦτα νὰ ἐξεύρωσιν οὔτε τὸ πῶς οὔτε τὸ διὰ τί· οὕτως ἐξηγεῖται ἡ παρὰ τῆς μελίσης γεωμετρικὴ κατασκευὴ τοῦ κυττάρου ἢ τῆς κυψέλης, ἡ τῆς ἀηδὸνος μουσικὴ ἀρμονία, τοῦ καστόρος ἢ ἀρχιτεκτονικὴ φωλεὰ, τοῦ βόμβυκος ἢ σπηκῆος σκώληκος τὸ κουκούλιον. Ὁ κύων διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ὀξείας ὀσφρήσεως εὐρίσκει τὸν φυγόντα κύριον, ὀδηγούμενος ὁπὸ τῶν ὀσφρητικῶν ἀπορρόπων τῶν ἐξελθουσῶν ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ· αὐτὸ τοῦτο βητέον καὶ περὶ ἄλλων ζώων ἐχόντων ἰδιαιτέραν τινὰ λεπτότητα αἰσθήσεως. Ὁ περιώνυμος Βυφὼν λαλῶν περὶ ἀνθρώπου λέγει ὅτι μόνος αὐτὸς βαδίζει ὁρθός, φέρει πρὸς τὸν οὐρανὸν τὴν μεγαλειότητα τοῦ σεβαστοῦ αὐτοῦ προσώπου,

καὶ ἐγγίζει τὴν γῆν διὰ τοῦ ἄκρου τῶν ποδῶν. Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ κάθετον τῆς θέσεως καὶ τὴν εὐθύτητα τοῦ σχήματος, δὲν ἀληθεύουσι τὰ λεγόμενα περὶ πίθηκος, γριλάς καὶ ὀραγγουτάγγου· ἐπεὶ ἐν ἐκ τῶν ὀστέων τῆς πτέρνης τοῦ ἀνθρώπου, τὸ συντελοῦν ἐπ' ἀκριβὲς εἰς διατήρησιν τῆς ἰσορροπίας, λείπει παντάπασιν εἰς τὸν οὐραγγοῦτάγγον, καὶ τούτου ἕνεκα ἵνα σταθῇ ὀρθὸς· στηρίζεται εἰς ῥάβδον ἢ δένδρον, ὅπως μὴ πέσῃ ὅπως· τὸ πέλμα τοῦ ποδὸς, ὁ ταρσὸς, διαπερᾶται ὑπὸ νεύρου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἄλγεμνὴ πίσις, ἡ προξενουμένη ὑπὸ τοῦ βαδίσματος, ὑποχρεοῖ αὐτὸν νὰ ἐρείδῃται ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἄκρου τοῦ ποδός, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἄλγους. Αἱ νομιζόμεναι χεῖρες, τὰς ὁποίας ἠθέλησαν νὰ συγχρίνωσι πρὸς τὰς τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ἐγγίζουσαι τὴν γῆν, δεικνύουσιν ἀρκούντως ὅτι διὰ τὸ ὑπερμετρον μήκος αὐτῶν εἶναι οἱ ἐμπροσθινοὶ πόδες ζώου. Ὁ ἄνθρωπος μόνος ἔχει φυσιογνωμίαν, μόνος ἐκφράζει καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰ πλημμυροῦντα αὐτὸν αἰσθήματα διὰ τῶν παντοίων τῶν προσώπων κινήματων, ἅτινα εὐκλῶς ἐκτελοῦνται διὰ τὴν εὐκίνησίαν, τὴν κυκλίαν καὶ τὸν μέγαν ἄριθμὸν τῶν μικρῶν μυῶνων τῶν συνιστῶντων αὐτόν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀριθμοῦνται εἴκοσι καὶ ἑκτὰ οἱ μυῶνες αὗτοι, εἰς δὲ τὸ ζῶον ἐνόνονται ἵνα σχηματίσωσιν ἓνα μόνον μυῶνα, ἐπιδεκτικὸν δύο εἰδῶν κινήματων, διαστολῆς καὶ συστολῆς. Ὁ ἄνθρωπος μόνος ἔχει χεῖρα καὶ δύναται νὰ κινήῃ χωριστὰ τοὺς πέντε δακτύλους· τὸ ζῶον δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο· ἡ ὁμόχρονος γινομένη κίνησις, ἡ ἔλκουσα βίαιως τοὺς πέντε δακτύλους τοῦ ζώου, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἔχει χεῖρα ἀλλὰ πόδα. Ὅσα δὲ διεγούνται περὶ νοήσεως τοῦ ὀραγγοῦτάγγου· ἀφαιρίζονται ἀπέναντι τούτου τοῦ γεγονότος· τὸ ζῶον τοῦτο, τὸ ὁποῖον περιττωθῶς ἀγαπᾷ τὸ πῦρ, ὅταν ἀπαντήσῃ σπινθῆράς τινος καὶ ἴχνη τοῦ πυρὸς, παραιτηθέντα ὑπὸ πῶν θηρευτῶν, προθυμοποιεῖται νὰ καθίσῃ πλησίον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐπινοεῖ νὰ διασώσῃ τὸ πῦρ ἢ νὰ ἀνάψῃ αὐτὸ πάλιν ἢ χρῆσις τοῦ πυρὸς υπερβαίνει τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν κατάληψιν τῆς διανοίας, ἣν διατείνονται οἱ ὀλόφρονες.

§ 6. Ὁ ἄνθρωπος μόνος ζῇ ἀπανταχοῦ καὶ συμβιβάζεται πρὸς πάντα τὰ κλίματα, εἶναι κοσμοπολίτης· τὸ ζῶον, ὡς τὸ φυτὸν εἰς τὸ σχετικὸν ἔδαφος, ζῇ εἰς τὸν κατάλληλον τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ τόπον, τὰ ζῶα, ἅτινα ζῶσιν εἰς τοὺς παγετοὺς

τοῦ πόλου, ἀποθνήσκουσιν εἰς τὴν θερμότητα τοῦ ἡμερινοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοιοφάγος, τρέφεται διὰ φυτῶν, ζώων, καρπῶν, ἰχθύων, γάλακτος, ριζῶν, σιτηρῶν καὶ λοιπῶν· τὸ ζῶον εἶναι ἢ καρποφάγον ἢ βοτανοφάγον ἢ κρεωφάγον κατὰ τὸν ὄργανισμὸν καὶ τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἀλλάξῃ τὸ γένος τῆς τροφῆς· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ εἶναι ἀνίκανοι νὰ λάβωσιν ἄλλο γένος τροφῆς παρὰ τὸ εἰδικῶς προσφυές. Τὸ ζῶον εἶναι ἐσχηματισμένον πρὸς τοιοῦτον ἢ τοιοῦτό γένος τελετῶν χωρὶς αὐταὶ ν' ἀντικατασταθῶσιν ὑπ' ἄλλων· ὁ ἄνθρωπος τὰνάπαλιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ καθολικὴν δεξιότητα, ἡ διάνοια αὐτοῦ δίδεται εἰς πάσας τὰς τεχνὰς καὶ ἐπιστήμας, εἰς πάσας τὰς ἐφευρέσεις, εἶναι ἀληθὴς διάνοια, ἥτις δι' ἐκλογῆς, λόγου καὶ ὑπολογισμοῦ φέρεται, καὶ οὐχὶ ὡς τὸ ζῶον ὑπὸ ἐξέων ὠθούμενον. Ὁ ἄνθρωπος ὁμιλεῖ, μόνος ἔχει φωνητικὰ ὄργανα εἰς ἐνάρθρωσιν τῶν ἤχων, ἐν ᾧ τὰ ζῶα στεροῦνται τῆς ὁμιλίας· ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς λογικὰς, νοητικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, διὰ τὴν συνείδησιν, τὴν ἀξίαν καὶ ἀπαξίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, διὰ τὸν προορισμὸν καὶ τὸ ὑπέρτατον τέλος αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀπειρον δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ἀνταμειβόμενος τὴν ἀρετὴν καὶ τιμωροῦντος τὴν κακίαν, προσδοκᾷ ἀτελεύτητον ζωὴν πάντη διάφορον τῆς παρούσης, ἐν ᾗ ἐστὶ πάροικος καὶ παρεπίδημος. Ἡ ἀθανασία εἶναι πρότερον, τὸ ὅποιον ὁ πάνσοφος καὶ πανάγαθος Θεὸς ἐδωρήσατο εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον. Τὰ δὲ ὑπὸ Γάλλ, Σπουρζέιμ καὶ Βρουσσάι καὶ τῶν λοιπῶν φρενολόγων λεγόμενα ἀπεδείχθησαν οὐ μόνον ὑπερβολαί, ἀλλὰ καὶ ἀνυπόστατα. (Id. Pinel traité de l'Aliénation mentale, Esquirol Dictionnaire des Sciences médicales. — Rapport sur les Aliénés, Magendie Journal de Physiologie t. IX, p. 53. Cuvier Histoire naturelle, Lélut, Gazette médicale, t. v. p. 30).

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Εὑρεσις τῆς ἀληθείας, ὀρθὴ χρῆσις τοῦ λόγου,
ἡ Λογικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀντικείμενον, ὁρισμὸς καὶ διαίρεσις τῆς Λογικῆς.

§ 1. Αἱ τοῦ νοὸς παρεκτροπαὶ καὶ πλάναι, οἱ παραλογισμοὶ καὶ αἱ προλήψεις ἀπελαύνονται διὰ τῆς Λογικῆς. Τὸ ταύτης ἀντικείμενον εἶναι ἡ ζήτησις καὶ ἀναγνώρισις τῆς ἀληθείας, ἡ διάκρισις αὐτῆς ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν δοξαστῶν καὶ ἡ τακτοποίησις τῶν ιδεῶν. Ἰπὸ δύο ἐπόψεις θεωρητέον τὴν Λογικὴν, ὡς ἐπιστήμην δηλ. καὶ ὡς τέχνην. Καθὸ ἐπιστήμη διδάσκει ὑπὸ τίνος ὁροῦ γινώσχομεν καὶ διακατέχομεν τὴν ἀλήθειαν· καθὸ τέχνη διευθύνει τὰς νοητικὰς ἡμῶν δυνάμεις εἰς ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Ἡ Λογικὴ ἐπαγγελλομένη τὴν ὀρθὴν τοῦ λόγου χρῆσιν ἐξετάζει τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς οὐχὶ καθ' ἑαυτὰς, ἀλλὰ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ὅθεν ἐν ᾧ ἡ Ψυχολογία καταγίνεται εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀρχῆς, τῆς φύσεως καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ Λογικὴ στρέφεται περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν προσδιόρισιν τῆς σχέσεως αὐτῶν μετὰ τῆς ἀληθείας. Ἐντεῦθεν προκύπτει τὸ ἀλληλένδετον τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Λογικῆς.

§ 2. Ἡ Λογικὴ ἐπεριδεταὶ εἰς τὰ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς γεγονότα καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐξαγωγῆς, οὓς πορίζομεθα ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἡμετέρων ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ Λογικὴ, ἐρρευνῶσα τὸ πραγματικὸν καὶ νόμιμον τῆς γνώσεως, ὁρίζεται ἐπιστήμην τῶν ὄρων καὶ τῶν χαρακτήρων τῆς γνώσεως. Ἐκ πολλῶν ιδεῶν συγκροτεῖται ἡ γνώσις, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ἀντικείμενα, εἰς ψυχολογικὰ καὶ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ εἰς τὰς αἰωνίους, ἀπολύτους καὶ ἀναλλοιώτους ἀληθείας· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ γνώσις ἀπαρτίζεται ἐκ παντοίων ιδεῶν ἀνταποκρινομένων εἰς τρεῖς ἑτερογενεῖς πραγματικότητας. Ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ἀπλωστάτον στοιχεῖον τῆς διανοίας, ἐφ' οὗ ἐποικοδο-

μεῖται πᾶσα νοητικὴ ἀνάπτυξις. Ἰπὸ τὸν ἀφρημένον αὐτῆς τύπον ἡ ἰδέα ἐστὶν ἀκλὴ σύλληψις τοῦ πνεύματος, ὅπερ συγκατατιθέμενον εἰς τὸ ταύτης ἀντικείμενον, ἡ συνδέον ἀλλήλαις διὰ τῆς καταφάσεως δύο ἰδέας, σχηματίζει κρίσιν, ἐκ δὲ τῆς ἰδρύσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων κρίσεων παράγει τὸν συλλογισμόν. Τὸ συλλαμβάνειν, τὸ κρίνειν καὶ τὸ συλλογίζεσθαι εἶναι αἱ γενικώτεραι μορφαὶ καὶ οἱ συνήθεις τύποι τῆς ἡμετέρας διανοητικῆς ἐνεργότητος, ἐξ ἧς ἀπορρέει ἡ γνῶσις.

§ 3. Παντοῖα προβλήματα ἐναγκαλίζεται ἡ λογικὴ. Τὸ κύρος ἡ νόμιμον τῆς γνώσεως, οἱ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης, ἡ ἐνέργεια τῆς διανοίας ἀπεναντι τῆς ἰδέας, τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, τὰ ἐπὶ μεθοδου εἶδη, ἡ γλῶσσα, ἡ ἀπάτη καὶ ἡ ταύτης θεραπεία ὑπάρχοντα εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς λογικῆς. Τοῦτου ἕνεκα πολλαπλὴ καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῆς δυνατόν νὰ ἀναφυῇ. Πλὴν ἡ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἢ θεωρητικὴν λογικὴν καὶ ἡ εἰς τὴν τεχνικὴν ἢ μεθοδολογίαν διαίρεσις εἶναι κατάλληλος καὶ ἀποχρῶσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γνῶσις καὶ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης.

§ 1. Διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως βεβαιούμεθα περὶ τοῦ ἐξω κόσμου, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πληροφορούμεθα περὶ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων τῆς ἡμετέρας οὐσίας, τῇ δὲ ἀρωγῇ τῆς παρατηρήσεως, τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς δὲν διστάζομεν περὶ τῆς βεβαιότητος τῶν ἡμετέρων γνώσεων, ὥς ἐπιμαρτυρεῖ διηνηκῆς συναιδήσις. Αἱ γνῶσεις ἡμῶν, ἀναγόμεναι εἰς τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, ὅταν συμφωνῶσι πρὸς τὰ ἐξω ἀντικείμενα, ὅταν δηλ. παρέχωσι πιστῶς τὴν ἐγγύησιν τῆς συμφωνίας αὐτῶν πρὸς ταῦτα, διὰ τῆς ἐνεργείας, τῆς ἀποδείξεως καὶ τῆς τῶν ἄλλων μαρτυρίας, καλοῦνται ἀληθεῖς. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπερ καὶ ἐν τῇ καταστάσει τῆς βεβαιότητος καὶ ἐν τῇ τῆς ἀμφιβολίας ἀνακηρύττει τὴν ἐαυτοῦ ὑπαρξιν, ὁδηγούμενον ὑπὸ πεποιθήσεων, τεθελιωμένων ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, δίδκει εἰς τὴν σχέσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὄντος, ἐννοεῖ καὶ παραδέχεται τὴν ἀλή-

θειαν ὡς πραγματικῶς ὑπάρχουσαν· «*Verūm est quod est*». Λέγονται δὲ ψευδεῖς αἱ γνώσεις ἡμῶν ὁσάκις διαφωνοῦσι πρὸς τὰ αὐτῶν ἀντικείμενα. Ὁ ἐν ἡμῖν λόγος, ἀπολαύων πλήρους ἀνεξαρτησίας καὶ νομίμου αὐθεντίας, εἶναι ὁ δικαστὴς τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνώσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ιδεῶν, ἔπεται ὅτι καὶ αἱ ιδέαι διὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ πραγματικὸν εἶναι ἠληθεῖς ἢ ψευδεῖς. Τὸ ἐναργὲς ἢ τὸ σκοτεινόν, τὸ πλήρες ἢ τὸ ἄτελές τῶν ιδεῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διανοίας καὶ τῶν σχέσεων τῶν πραγμάτων, εἰς ἃς δὲν ἐμβατεύει αὕτη πάντοτε· τοῦτου ἕνεκα γεννᾶται ὁ δισταγμὸς καὶ ἡ ἀμφιβολία. Ἡ βεβαιότης καὶ ἡ πιθανότης δὲν εἶναι δύο τρόποι ὑπάρξεως, ἀλλὰ δύο καταστάσεις τοῦ πνεύματος· ἐν τῇ πρώτῃ τὸ πνεῦμα ἀπολύτως δὲν ἀμφιβάλλει, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μᾶλλον ἢ ἑλαττον ἀμφιβάλλει. Καί τοι ἡ βεβαιότης ἵσταται ῥητῶς ἐν τῇ πίστει τῇ οὐδόλως συνοδευομένη ὑπὸ ἀμφιβολίας, διακρίνουσιν οἱ λογικευόμενοι παντοῖα ἤδη βεβαιότητος, οἷον ἄμεσον καὶ φυσικὴν, ἔμμεσον καὶ γεωμετρικὴν, λογικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἡ πιθανότης ποικίλλει, καθόσον ἀπὸ τῆς καταφάσεως ἄχρι τῆς ἀποφάσεως τὸ πνεῦμα διέρχεται ἀναριθμήτους βαθμοὺς, κλίνον ποτὲ μὲν νὰ πιστεύῃ, ποτὲ δὲ νὰ μὴ πιστεύῃ· ἡ ἐντελής ἰσορροπία τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ λόγων ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν.

§ 2. Ἐκ πλειόνων κρίσεων γεννᾶται ὁ συλλογισμὸς, ἡ δὲ κρίσις ἐκ δύο ἢ πλειόνων ιδεῶν. Ἡ ιδέα τοῦ ὄντος ὑπονοεῖ τὴν τῆς ὑπάρξεως· αὕτη δὲν εὐρίσκεται μεμονωμένη κρίσεως ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, εἰμὴ ἐν τῇ καταστάσει ἀπλῆς ἀντιλήψεως, καὶ τότε ἡ ιδέα ἐν ἑαυτῇ εἶναι τὸ στοιχεῖον κρίσεως. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος χορηγεῖ εἰς ἡμᾶς τὴν ὕλην τῆς γνώσεως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν γνώσιν αὐτὴν ἢ ἀντίδρασις καὶ ἐνέργεια τοῦ ἡμετέρου πνεύματος εἶναι ἄμεσος καὶ αὐθόρμητος· αὐτὸ δίδει τὴν μορφήν καὶ τὴν προσδιοριστὸν εἰς τὴν γνώσιν. Αὕτη ἡ ἐργασία, δι' ἣς ἐννοοῦμεν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀντὶ νὰ αἰσθανώμεθα μόνον αὐτὰ, ἐκτελεῖται εἴτε αὐθόρμητως εἴτε καθ' ἕξιν μετὰ τῆς ἐτοιμότητος καὶ ἀσφαλείας, τῆς διακρινούσης πᾶσαν ἀναγκαίαν ἐφαρμογὴν νόμου ἀναγκαίου. Ἀνάλυσις δὲ λογικῶς ἐννοεῖται ὡς ἐγκλείουσα τρεῖς ἄλλας, τὴν σύγκρισιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀντιλαμβανόμεθα τῶν διαφορῶν μεταξὺ πολλῶν ἐνοράσεων, τὴν σκέψιν, διὰ τῆς ὁποίας ἐννοοῦμεν πῶς πλείοντες ἐνοράσεις δύνανται

γὰ ἐνωθῶσιν εἰς μοναδικὴν οὐσίαν, καὶ τὴν ἀφαίρεσιν, ἥτοι τὴν ἐνέργειαν τοῦ χωρίζειν ἐν ταῖς διαφοροῖς ἐνοράτεσι τὸ κοινὸν πάσαις καὶ τὸ ἰδιαίτερον ἐκάστη. Πᾶν ἀντικείμενον, καὶ ἀτομικὸν ἀκόμῃ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοηθῇ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν κοινῶν ιδεῶν, αἰτινές εἰσιν ὁ ὅρος καὶ τὰ ὄργανα τῶν μᾶλλον περιπλόκων ἐργασιῶν τοῦ πνεύματος. Αἱ κοιναὶ ἰδέαι θεωροῦνται κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιληπτικότητα αὐτῶν· διὸ εἶναι περιέχουσαι ἢ περιεχόμεναι, ἀνώτεραι ἢ κατώτεραι. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνωτέρα ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ μαύρου καὶ κατωτέρα ὡς πρὸς ἐκείνην τοῦ ζώου· ἡ ἰδέα λέγεται ὑποδεστέρα καὶ κατωτέρα, ὅταν περιλαμβάνηται εἰς τὴν ἀνωτέραν ἰδέαν ἥτοι καθὸ εἶδος εἰς τὸ γένος. Ἀναβαίνοντες ἐκ δεδομένης ἰδέας εἰς τὴν περιεκτικὴν ἰδέαν ποιοῦμεν γενίκευσιν, καταβαίνοντες ἐκ τινος ἰδέας εἰς τὰς ἰδέας τὰς ὁποίας αὐτὴ περιέχει, ποιοῦμεν διαίρεσιν, ἐκφέροντες συνεπείᾳ ἰδέας τινὸς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν ἥτοι τὸ γένος τὸ περιλαμβάνον ταύτην, ποιοῦμεν τάξιν, χαρακτηρίζοντες ἰδέαν τινὰ ταχθεῖσαν διὰ τὸ κοινὸν αὐτῆς κατηγορούμενον μετ' ἄλλης τῆς αὐτῆς τάξεως, ἥτοι ὁμοταγοῦς, πρὸς ποιοῦμεν εἰδικεύσιν. Τὸ κατατάττειν καὶ εἰδικεύειν ἰδέαν τινὰ λέγεται ὀρίζειν· ὁ ὀρισμὸς γίνεται διὰ τοῦ προσεχοῦς γένους καὶ τῆς προσεχοῦς διαφορᾶς, ἐν ἄλλοις τὸ ὀρίζειν εἶναι τὸ ἀναφέρειν πρῶτον ἰδέαν εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἐν τῇ σφαίρᾳ ἐν ἣ τίθεται, καὶ δεύτερον τὸ διαστῆλαι αὐτὴν ἐκ τῶν παραλλήλων ιδεῶν τῶν κατεχουσῶν τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐν τῇ σφαίρᾳ. Παραδέχονται οἱ λογικευόμενοι δύο εἶδη ὀρισμῶν, τὸν τοῦ πράγματος ἢ πραγματικῶν καὶ τὸν τῆς λέξεως ἢ λεκτικὸν ὀρισμὸν· ὁ μὲν ἐκ τῶν προτέρων ἰδρύων τὴν ἁρμονίαν τῶν χαρακτήρων ἰδέας τινὸς καὶ δεικνύων τὴν γενίκευσιν, εἰσάγει τὸ ἐνδεχόμενον· ὁ δὲ ἐφαρμοζόμενος εἰς ἀμυδρὰν, ἀτελῆ καὶ συγκεχυμένην ἰδέαν, διαστῆλλει τὴν ἰδέαν πάσης ἄλλης χωρὶς νὰ γνωστοποιῇ τὴν φύσιν, τὴν γενίκευσιν καὶ τὸ δυνατόν ἢ ἐνδεχόμενον.

§ 3. Ἡ κρίσις εἶναι ἐργασία τοῦ πνεύματος, δι' ἧς αὐτὸ καταφάσκει τὴν μεταξύ δύο ἢ κλειόνων ιδεῶν σχέσιν· ἁμα-μορφωθείσα ἢ μένει ἐν τῷ πνεύματι ἢ κρίσις, ἢ μεταφράζεται διὰ τῶν λέξεων, αἰτινες συνιστῶσι τὴν πρότασιν συγκειμένην ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, κατηγορουμένου καὶ συνδετικοῦ. Καθὼς ἐν τῇ ἰδέᾳ διακρίνεται ἡ οὐσία καὶ ἡ μορφή, οὕτω καὶ εἰς τὴν κρίσιν, ἥτις

εἶναι συνδυασμὸς δύο ἢ πλείονων ἰδεῶν, καὶ εἰς τὸν συλλογισμόν, ὅστις εἶναι συνδυασμὸς πλείονων κρίσεων, διακρίνεται οὐσία καὶ μορφή. Οὐσία κρίσεως καλοῦνται αἱ ἰδέαι ἐφ' ὧν αὕτη ἐργάζεται, καὶ οὐσία συλλογισμοῦ αἱ κρίσεις αὐτοῦ· μορφή δὲ κρίσεως καὶ συλλογισμοῦ καλοῦνται αἱ σχέσεις, ἃς τὸ πνεῦμα καθιστᾷ δυνατόν τῃς ἰδίας ἐνεργότητος, μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν κρίσεων. Ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀπολύτων νόμων τῆς γνώσεως ἐξετάζονται αἱ κρίσεις ὡς πρὸς τὰς μορφὰς αὐτῶν. Ἰπὸ ταύτην τὴν ἐποψὴν ἐκτίθενται τὰ παντοῖα εἶδη τῆς κρίσεως καὶ αἱ σχέσεις τῶν κρίσεων πρὸς ἀλλήλας. Τὰ εἶδη τῶν κρίσεων διαστέλλονται ὡς ἐκ τῆς φύσεως, τῆς ἀρχῆς, τῆς ποσότητος, τῆς ποιότητος καὶ τοῦ τρόπου αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὴν φύσιν αἱ κρίσεις εἰσὶν ἀναλυτικαὶ καὶ συνθετικαί· ἀναλυτικαὶ προσαγορεύονται, ὅταν τὸ κατηγορούμενον ᾖ αὐτοῦσιον πρὸς τὸ ὑποκείμενον· συνθετικαὶ δὲ, ὅταν τὸ κατηγορούμενον προσθέτῃ τι εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὑποκειμένου. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν μορφόνονται αἱ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἥτοι ἀνεξαρτήτως καὶ ἄνευ τῆς πείρας καὶ διὰ τῆς πείρας· πᾶσα κρίσις ἀναλυτικὴ ἐστὶν ἐκ τῶν προτέρων, διότι οὐδεμιᾶς πείρας χρεῖαν ἔχομεν ἵνα ἐξαγάγωμεν ἐκ τίνος ἰδέας τὸ ἐν αὐτῇ ἀναγκαίως περιλαμβανόμενον. Ὁ μείζων ἀριθμὸς τῶν συνθετικῶν κρίσεων γίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι ὑπάρχουσι καὶ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, εἰς ἃς στηρίζονται τὰ μαθηματικά, ἡ καθαρὰ φυσικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ. Ἡ ποσότης κρίσεώς τινος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς. Ἐὰν τὸ καταφασχόμενον ἐν τῇ κρίσει λέγῃται ἐπὶ πάσης τῆς τάξεως, ἡ κρίσις ἐστὶ καθολικὴ, ἐὰν δὲ μόνον καταφάσκηται ἐπὶ τινων ἀτόμων ἐστὶ μερικὴ, καὶ ἐὰν ἐπὶ ἐνὸς ἀτομικῇ. Ἡ ποιότης κρίσεώς τινος προσδιορίζεται ἐκ τοῦ κατηγορουμένου, εἰ μὲν βεβαιώνεται ὅτι ἡ ἰδέα ἡ αἱ περιεχόμεναι ἰδέαι ἐν τῇ κατηγορουμένῳ δύνανται νὰ ἐνωθῶσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἡ κρίσις χαρακτηρίζεται καταφατικὴ, εἰ δὲ τοῦναντίον, ἀποφατικὴ. Ὅταν αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις αἱ μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου παγιωθῶσιν ἄνευ ὁροῦ, ἡ κρίσις λέγεται κατηγορικὴ· ὅταν παρασθῶσιν αἱ σχέσεις ὡς ἐξαρτώμεναι ἐκ τίνος ὁροῦ, ἡ κρίσις καλεῖται ὑποθετικὴ· ἐὰν ἡ διὰ τῆς κρίσεως στερεομένη σχέση μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν παντοίων κατηγορουμένων ᾖ τοιαύτη, ὥστε ταῦτα μὲν εἰς ἐκεῖνο καταφάσκονται, ἀλλὰ μεταξὺ ἀλλήλων ἀποκλείονται, ἡ κρίσις προ-

παγορεύεται διαζευκτική. Ὁ τρόπος τῆς κρίσεως ὑφίσταται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τοῦ πνεύματος συγκαταθέσεως· ἡ κρίσις λέγεται προβληματική, ὅταν τὸ πνεῦμα θεωρῇ ταύτην ὡς καθαρῶς νοητὴν καὶ καταληπτὴν, ἀποφαντικὴ καὶ διαβεβαιωτικὴ ὡς αἰς τὸ πνεῦμα συγκατατίθεται ὡς εἰς πραγματικότητα, ἀποδεικτικὴ ὅσας καθ' ἑαυτὴν ἤθελεν εἶσθαι ἐναργής ἡ κρίσις. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς βεβαιότητος ἢ μὴ ἡ κρίσις λέγεται βεβαία, ὁμοιολόγητος καὶ πιθανή, ἀμφίβολος ἢ ἐνδεχομένη· κατὰ δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν λαμβάνουσι καὶ τὴν προστιγορίαν αἱ ἡμέτεραι κρίσεις. Καλοῦνται, φέρ' εἰπεῖν, κρίσεις ὑπάλλληλοι ὅταν, συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν οὐσίαν, καὶ διαφωνοῦσαι πρὸς τὴν μορφήν, διαφέρωσι μόνον κατὰ τὴν ποσότητα, τοιούτῃ βεβαιόνοουσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἢ μὲν ὑπὸ γενικὸν ὄρον, ἢ δὲ ὑπὸ μερικόν, περιλαμβάνονμενον ὅμως ἐν τῷ πρώτῳ. Ἐὰν διαφέρωσιν αἱ κρίσεις κατὰ τὴν ποσότητα, δύο περιπτώσεις γινώσκονται· ἢ ἡ μὲν τούτων ἀρνείται ἀπλῶς, ὅτι ἡ ἄλλη βεβαιώνει ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ βεβαιώνει τὴν ποιότητα ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν μὴ συμβιβάζομένην πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἄλλης κρίσεως ἀπονεμομένην· λέγονται ἀντιφατικαὶ κρίσεις ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ, ὅταν τὸ ὑποκείμενον καθολικῶς λαμβάνηται, ἐναντία, καὶ ὅταν μερικῶς ὑπεναντία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐτοῦ.

§ 1. Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ διάνοια τελειοτάτη καὶ ἄπειρος ὑπάρχει, διὰ τοῦτο ἀκαριαίως καὶ ἀκριβῶς γινώσκει ἀεὶ τὰ πάντα, ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀτελής καὶ περιορισμένη ἐστὶ τοῦτου ἕνεκα δὲν γινώσκει τὰ πράγματα ταῦτοχρόνως, καὶ οὔτε τὴν φύσιν τῶν ὄντων, οὔτε πάσας τὰς σχέσεις αὐτῶν ἐννοεῖ. Ἡ ἀτέλεια καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ἡμετέρας διανοίας γίνονται ἀφορμαὶ ἵνα γινώσκωμεν διαδοχικῶς τὰ ἀντικείμενα· ὅταν ἦναι ἐκτεταμένα ταῦτα καὶ περιλαμβάνωσι πολυαριθμούς ιδιότητας, διατεροῦμεν πραγματικῶς καὶ κατ' ἐπίνοιαν ὅπως συμμαρμόσωμεν αὐτὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἣτις καλεῖται

ἀνάλυσιν, ἀναλογεῖ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν συλλογισμόν, δι' οὗ ζητοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν σχέσιν τὴν ἐνόνουσαν δύο προτάσεις τῇ μεσολαβήσει τρίτης, συναπτομένης μετ' αὐτῶν καὶ προσεγγιζούσης ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν μετάθεσιν ἡμῶν ἐκ τῆς μὲν εἰς τὴν δέ. Θέλουμεν νὰ μάθωμεν εἰ ὁ Θεός ἐστὶν ἀγαπητός, δὲν ἐξανοίγομεν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐνυπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο ὄρων, ζητοῦμέν τι ὄντως ἀξιαγάπητον καὶ δυνάμενον νὰ ἀπονεμηθῇ εἰς τὸν Θεόν, εὐρίσκομεν τὴν ἀγαθότητα· ὅθεν λέγομεν ὁ ἀγαθός ἐστὶν ἀγαπητός, ὁ Θεός ἐστὶν ἀγαθός, ἄρα ἐστὶν ἀγαπητός. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου καὶ ἄλλων προσομοίων ἐξάγονται τὰ ἐξῆς πορίσματα. α'. Ὁ συλλογισμὸς ἀναπληροῖ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ ἐκτείνει τὸν νοητικὸν ἡμῶν ὀρίζοντα, ὡν μεγίστης ἀναγκαιότητος ἐξ αἰτίας τοῦ ἡμετέρου περιορισμοῦ. Ἰπεράνω ἡμῶν ὑπάρχει ἐντελεστέρα διάνοια τῆς ἡμετέρας, οὐδὲν ὅλως χρήζουσα τοῦ συλλογιζέσθαι. β'. Πᾶς συλλογισμὸς ἔχει τρεῖς ὅρους, ἐκείνον ἐπὶ τοῦ ὁποίου βεβαιουῦμεν πράγμα τι, ἐκεῖνον ὅστις βεβαιοῦται ἐκ τοῦ πρώτου, καὶ ἐκεῖνον ὅστις μεσολαβεῖ μεταξὺ αὐτῶν, ἢ εἶναι ὁ διάμεσος. γ'. Πᾶς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ἐκφράζεται διὰ τριῶν προτάσεων, δηλ. διὰ τῆς ἐκφραζούσης τὴν ζητούμενην σχέσιν, καὶ διὰ τῶν ἄλλων δύο, αἵτινες ἐκφράζουσι τὴν σχέσιν τοῦ διαμέσου ὅρου μεταξὺ τοῦ ἐνός καὶ τοῦ ἄλλου τῶν δύο ὄρων, οὓς πρόκειται νὰ παραβάλλωμεν, δ'. Ὁ διάμεσος ὅρος εἰς μὴ ἢ εἰς ἴσην σχέσιν μετὰ τῶν ἄλλων δύο ὄρων, δὲν γίνεται συλλογισμός. ε'. Ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν σχέσεων ἢ καὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ διάμεσος ὅρος, ἦναι ψευδής, ἀμφίβολος ἢ ὑποθετικὴ, ἢ ἀκρίβεια τῆς προτάσεως, τῆς ἐξαχθείσης ἐκ τῶν δύο ἐκείνων σχέσεων, πρέπει νὰ ἦναι ἀμφίβολος, ὑποθετικὴ καὶ μηδέν.

§ 2. Ὅταν αἱ τρεῖς προτάσεις ἐκφράζονται κατὰ σειρὰν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, οἰαδήποτε εἶναι ἡ ἐκλεχθεῖσα τάξις, σχηματίζουν τὸν συλλογισμόν. Ὁ μικροτέραν ἔκτασιν ἔχων ὅρος λέγεται ἐλάσσων, ὁ μεγαλητέραν μεῖζων, καὶ ὁ παραβαλλόμενος ἐναλλάξ μετὰ τοῦ μεῖζονος καὶ ἐλάσσονος ὅρου καλεῖται μέσος ὅρος. Ἡ πρότασις ἢ ἐκφράζουσα τὸ πραχείμενον νὰ ἀποδειχθῇ προσαγορεύεται ζήτημα, τὸ δὲ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς γενομένης ἀποδείξεως ὀνομάζεται συμπέρασμα, συνέπεια. Περιέχει

τὸ συμπέρασμα τὸν ἐλάσσονα ἤτοι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸν μέζονα ὅρον ἤτοι τὸ κατηγορούμενον, οὐδέποτε τὸν μέσον ὅρον, ὄντα ἐν ταῖς δύο προκειμέναις, ἐν αἷς ὡσαύτως ὑπάρχουσιν οἱ δύο ὅροι τοῦ συμπεράσματος. Ἐπὶ παραδείγματος λέγομεν· ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον, ὁ Δημοσθένης ἐστὶν ἄνθρωπος, ἄρα ὁ Δημοσθένης ἐστὶ ζῶον. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει ὡς ἀκολούθως· α ὅταν οὖν ὅροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε τὸν ἐσχάτον ἐν ὅλῳ εἶναι τῷ μέσῳ, καὶ τὸν μέσον ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ εἶναι ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη τῶν ἄκρων εἶναι συλλογισμὸν τέλειον » (Ἀναλ. προτ. Α'). Ὅταν λείπῃ μία τῶν ἡγουμένων ἢ κειμένων προτάσεων, εὐκόλως ἀναπληρουμένη, ὁ συλλογισμὸς καλεῖται ἐνθύμημα, οἷον ἡ ψυχὴ σκέπτεται, ἄρα ἐστὶ πνεῦμα, πᾶν τὸ ἀγαθὸν ἀγαπητὸν, ἄρα ὁ Θεὸς ἀγαπητός. Ὅταν ἐν τῇ ἀποδείξει λαμβάνηται ἐκάστη ἢ καὶ μόνον μία πρότασις ἐκ τῶν κειμένων, ἵνα φανερώσῃ τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος ἄλλης καλεῖται ἐπιχείρημα, ὅπερ ὑποστηρίζον τὴν πρότασιν προσαγορεύεται κατασκευὴ, ἀναιροῦν δὲ αὐτὴν ἀνασκευὴ. Ὅταν δὲ ὁ συλλογισμὸς ἄρχηται διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ ὅλου εἰς δύο μέρη, ἵνα δειχθῇ ὅτι ἡ ἀποδεικτέα πρότασις εἶναι ἐπίσης ἀληθὴς, οἰονδήποτε ἐκ τῶν δύο μερῶν ἐκλέξωμεν, καλεῖται δίλημμα· προσφεύστατον παράδειγμα εἶναι τὸ τοῦ Σωτῆρος· α εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δαίρεις ; » Δύο συλλογισμοὶ ἡνωμένοι ἀλλήλοις εἰς τρόπον, ὥστε τὸ συμπέρασμα τοῦ πρώτου νὰ χρησιμεύῃ ὡς μείζων εἰς τὸν δεύτερον, ἀποτελοῦσι προσυλλογισμὸν· ὁ κακὸς, ἄτοπος καὶ ἐσφαλμένος συλλογισμὸς καλεῖται σόφισμα καὶ παραλογισμὸς· καὶ ὅταν ἐν σειρᾷ προτάσεων τὸ κατηγορούμενον ἐκάστης γίνηται ὑποκείμενον τῆς ἀκολούθου, ὁ συλλογισμὸς οὗτος, ἢ μᾶλλον αὕτη ἡ σειρά, καλεῖται σωρείτης. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ προεκτεθέντα εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι μορφαί, ὁ δὲ συλλογισμὸς ὑπάρχει πάντοτε ἐν τῇ διανοίᾳ. Ὁ λόγος ἀφ' ἐτέρου εἶναι πάντοτε ἀπλούς, ἢ δὲ μορφή τοῦ συλλογισμοῦ μετὰ τῶν προτάσεων αὐτοῦ συνάγεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἐργασίων, ὡς ποιεῖ τὸ ἡμέτερον πνεῦμα συλλογιζόμενον. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι ἐξυφαίνοντο διὰ κανονικῶν συλλογισμῶν, καὶ ἐν ταῖς ἀμφισβητήσεσιν ἀνεφέροντο εἰς τοὺς κανόνας· χάρις δὲ τῇ προόδῳ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπηλλάξ-

τη τῶν διαλεκτικῶν τούτων τύπων τοῦ συλλογίζεσθαι. ὁρ-
ταν δὲ τοὺς ἐξῆς κανόνας. α. Ὁ συλλογισμὸς πρέπει νὰ συν-
τίθῃται ἐκ τριῶν ὅρων, τοῦ ἐλάσσονος, τοῦ μεζζονος καὶ τοῦ μέ-
σου. β. Οἱ ὅροι τοῦ συμπεράσματος δὲν δύναται νὰ λαμβά-
νωνται καθολικώτερον ἐν τῷ συμπεράσματι παρὰ ἐν ταῖς κειμέ-
ναις. γ. Τὸ συμπέρασμα δὲν πρέπει νὰ περιέχῃ ποτὲ τὸν μέσον
ὅρον. δ. Ὁ μέσος ὅρος δὲν δύναται νὰ ληφθῇ δις μερικῶς, ἀλ-
λὰ πρέπει τοῦλάχιστον ἅπαξ νὰ λαμβάνηται καθολικῶς. ε. Δὲν
δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμέν τι ἐκ δύο ἀρνητικῶν προτάσεων.
ς. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν πρότασιν ἀρνητικὴν διὰ δύο
καταφατικῶν προτάσεων. ζ. Τὸ συμπέρασμα ἀκολουθεῖ πάν-
τοτε τὸ ἀσθενέστερον μέρος, δηλονότι ἐὰν μία τῶν δύο κειμένων
ἦναι ἀρνητικὴ, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἦναι ἀρνητικόν, ἐὰν μία ἦναι
μερικὴ, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἦναι μερικόν. η. Ἐκ δύο μερικῶν
προτάσεων οὐδὲν ἐξάγεται.

§ 3. Ἐκτὸς τῶν προεκτεθέντων κανόνων, ἐνασμενίζονται οἱ
λογικευόμενοι καὶ εἰς τὰ οὕτω λεγόμενα σχήματα καὶ τρόπους
τοῦ συλλογισμοῦ. Τὸ σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ ὀρίζεται ἐκ τῆς
θέσεως, ἣν κατέχει ὁ μέσος ὅρος ἐν ἐκάστῃ τῶν δύο κειμένων
ῶ τρόπος τοῦ συλλογισμοῦ ὀρίζεται ἐν ἐκάστῳ σχήματι διὰ τῆς
ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος τῶν τριῶν προτάσεων τῶν ἀπαρτι-
ζουσῶν τὸν συλλογισμόν. Λέγοντες ποσότητα ἐννοοῦμεν τὸ κα-
ταφατικόν ἢ ἀρνητικόν τῆς προτάσεως, ποσότητῃ δὲ λέγοντες ἐν-
νοοῦμεν τὸ καθολικόν, μερικόν ἢ ἀτομικόν. Καθολικὴ λέγεται
ἡ πρότασις ὡςάκις τὸ ὑποκείμενον λαμβάνεται καθολικῶς, π. χ.
πάντες οἱ ἄνθρωποι, οὐδεὶς ἄνθρωπος, μερικὴ ὡςάκις τὸ ὑποκεί-
μενον λαμβάνεται μερικῶς, ἄνθρωπός τις, ἀτομικὴ ἐὰν τὸ ὑπο-
κείμενον λαμβάνηται ἀτομικῶς, ὡς Πλάτων, Νικόλκος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Μέθοδος καὶ παντοῖα εἶδη ταύτης.

§ 1. Οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν φθάνομεν τακτικῶς εἰς τὴν
γνώσιν τῆς ἀληθείας, καλοῦνται μέθοδοι. Διαφέρουσι δὲ αἱ μέ-
θοδοι κατὰ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὸν σκοπὸν ᾧ προτίθενται. Ἔ-

πάρχει μέθοδος ἵνα συντάξωμεν καὶ κατασκευάσωμεν τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἄλλη ἵνα ἐκθέσωμεν αὐτήν. Πρὸς πᾶσαν σπουδὴν πρέπει νὰ ἐκλεχθῇ ἡ ἰδιάζουσα αὐτῇ μέθοδος. Μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν αἱ μὲν ἄγουσιν εἰς τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα τὰ πραγματικῶς ὑπάρχοντα, ὧν ἡ φύσις καὶ οἱ νόμοι πρόκεινται νὰ γνωσθῶσιν, αἱ δὲ εἰς ἀρχὰς ὧν πρέπει νὰ ἀνακαλυφθῶσιν αἱ δυναταὶ ἐφαρμογαί· ὅθεν διαστολὴ μεταξὺ τῶν μεθόδων φυσικῇ τῷ λόγῳ πρέπει νὰ γίνηται. Αἱ διακατέχουσαι τὰς ἀρχὰς ἐπιστῆμαι συντελοῦσι τάξιν ἰδιαιτέραν ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐξαγωγικῶν ἐπιστημῶν· ἐκ τοῦ ἐναντίου αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ ἔχουσαι πρῶτιστον ἀντικείμενον τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν, φθάνουσιν εἰς τοῦτο κατὰ δύο τρόπους, ἢ ὑποθέτουσαι τὰς ἀρχὰς ἐπαληθευόμενας βραδύτερον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πραγματικότητα, ἢ σπουδάζουσαι τὴν πραγματικότητα ἐπ' ἐλπίδι ἵνα ἀνακαλύψωσιν ἐν ταύτῃ δι' ἐπαγωγῆς τὴν φύσιν τῶν διεπουσῶν αὐτὴν ἀρχῶν. Ἡ μὲν λέγεται μέθοδος ἐκ τῶν προτέρων, ἡ δὲ πειραματικὴ· ὅθεν εἶναι τρεῖς αἱ μέθοδοι, ἡ ἐξαγωγικὴ καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιστήμας τὰς διακατεχούσας τὰς ἀρχὰς καὶ ζητούσας τὰς συνεπείας, ὡς εἶναι ἡ γεωμετρία, ἡ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἡ πειραματικὴ, καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἐπιστήμας τὰς ἀναχωρούσας ἐκ γεγονότων καὶ τὰς ἐπιδιωκούσας τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν. Ἡ ἐξαγωγικὴ μέθοδος εἶναι ἡ πλέον ἀλάνθαστος, ὡς γίνεσθαι πρόδηλον ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ συλλογισμοῦ. Ὁ Βάκων ἐξήλεγξε ταύτην ὡς ἄγονον, ἐπεὶδὴ ὑπονοουμένως διακατέχει τὴν συνεπειαν ὅ τὴν ἀρχὴν διακατέχων· πλὴν ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἡ τῆς ἐπαληθεύσεως, καὶ ὡς τοιαύτη θεωρουμένη παρέχει μεγίστην ὠφέλειαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὅταν ὁμως ἐπιβάλλωμεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀρχὰς ὡς δεδομένας, ἀφαιρούμεν τὸν χαρακτήρα πρῶτης ἐπιστήμης, καταστρέφοντες αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ὑφισταμένην εἰς τὴν ἀκραιφνῇ καὶ ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν. Τοῦτο βεβαίως ἐνόησεν ὁ Βάκων μεμφόμενος τὴν μέθοδον ἐκ τῶν προτέρων. Ἐὰν ἐξαντληθῶσιν οἱ πόροι τῆς πείρας καὶ δὲν φθάσωμεν εἰς τὸ ποθούμενον, τότε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ προσδράμωμεν εἰς αὐτὴν τὴν μέθοδον, δι' ἧς ἐκτείνεται ὁ ὀρίζων τῆς θεωρίας καὶ διορᾶται πρότερον ἢ συνεπεία, ἣν περ ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη βραδύτερον κατακτᾷ. Ἀφ' ἑτέρου ἡ λογικὴ ἐπιστήμη καὶ αἱ μαθηματικαὶ δὲν εὐρίσκονται ὑπὸ τῆς πείρας,

τὰ ἀξιώματα αὐτῶν δὲν ἐδόθησαν ὑπ' αὐτῆς· ἐν δὲ ταῖς ἐπιστήμαις τῶν γεγονότων τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ μέθοδοι χορηγούνται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως. Ἡ ἀνάλυσις ἀναδίδει τὴν τάξιν τῆς εὐρέσεως, ἥτις εἶναι τὸ ἀληθές, ἡ δὲ σύνθεσις τὴν ἀναγκαίαν τῶν πραγμάτων τάξιν. Ὄταν σπουδάζωμεν ἀντικείμενόν τι ὑπερβαῖνον τὴν ἡμετέραν ἱκανότητα, διαίρομεν αὐτὸ ἵνα εὐκολώτερον συμπεριλάβωμεν αὐτό. Ὄταν τὸ σύνολον συντίθεται ἐκ μερῶν ἀπονητὶ διαιρεσίμων, ἡ διαίρεσις εἶναι πραγματική· συνήθως ὅμως εἶναι τεχνητὴ, γινόμενη δι' ἀφαιρέσεως, διότι τὸ σύνολον συντίθεται ἐκ μερῶν οὕτω πως ἀλληλενδέτων καὶ ἀναγκαίων, ὥστε ὁ χωρισμὸς ἤθελεν ἐπενέγκει βλάβην. Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἡ διαίρεσις δεικνύεται ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων· πρέπει δὲ νὰ μὴ διαιδώμεν οὔτε πολὺ οὔτε ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε ἕκαστος ὅρος τῆς διαίρεσεως νὰ ᾖ προσιτὸς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, καὶ νὰ βασίζεται ἡ διαίρεσις εἰς τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας τοῦ σπουδαζομένου ἀντικειμένου. Ἡ ἐργασία, δι' ἧς διαίρομεν ἀντικείμενόν τι εἰς τινὰ ἀριθμὸν μερῶν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ κάλλιον, καλεῖται ἀνάλυσις. Ἡ σύνθεσις εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς ἀναλύσεως, καθόσον ἡ μὲν εἰς μέρη χωρίζει, ἡ δὲ συνάπτει τὰ κεχωρισμένα μέρη. Εἴτε ἡ σύνθεσις περιέχει μόνον ὅ,τι ἦτο ἐν τῇ ἀναλύσει, καὶ τότε εἶναι συγκεφαλαιώσις καὶ κατατάξις τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων, εἴτε μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν πούτων ἐξήγησιν διὰ γενικωτέρων ὄρων, ἀναβαίνει εἰς τοὺς νόμους αὐτῶν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἀληθές συμπλήρωμα τῆς ἐπιστήμης τῆς θηρευούσης τὴν ὠφέλειαν καὶ γονιμότητα. Γενόμενης ἅπαξ τῆς συνθέσεως, μεσουλαβεῖ ἡ ἐξαγωγή πρὸς ἐπαλήθευσιν καὶ ἐφαρμογὴν. Ἡ μὲν ἀνάλυσις ἔχει ὄργανα τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν πείραν, ἡ δὲ σύνθεσις χρῆται τῷ ὀρισμῷ καὶ τῇ κατατάξει.

§ 2. Ἡ παρατήρησις γίνεται διὰ τῆς ἀμέσου προσοχῆς τῶν ἡμετέρων γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πείρας εἰς τὸ ἀντικείμενον ὅπερ προτιθέμεθα νὰ γνωρίσωμεν, ἀφ' οὗ προηγουμένως διηρέσαμεν αὐτὸ εἰς τὰ ἀναγκαῖα μέρη. Διὰ δὲ τῆς συνεδήσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, πολλάκις ἐπαληθεύσεις, φθάνομεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Τόσον δὲ εἰς τὰς φυσικὰς καὶ φυσιολογικὰς, ὅσον καὶ εἰς τὰς ψυχολογικὰς ἡμῶν γνώσεις, αἰτίαι εἶναι τρεῖς διάφοροι τρόποι, ἀνέχοντες συγχρό-

νως ἡμεῖς, πλὴν πρέπει νὰ προφυλαττιώμεθα ἵνα μὴ συγχύσων
 μὲν τὰ πράγματα, ἄλλως τρέχουμεν κίνδυνον νὰ ζητῶμεν εἰς
 τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς τὴν αἰτίαν τῶν νευρικῶν δονήσεων,
 τὴν θέτουσαν τὸν ἐγκέφαλον εἰς συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ ὀργά-
 νου, οἰασδήποτε οὔσης τῆς φύσεως καὶ τῆς μορφῆς τῆς ὕλης
 τοῦ ἐγκεφάλου, τὴν ἐξηγήσιν τῶν ἡμετέρων ἰδεῶν, βουλημάτων
 καὶ παθῶν. Ἐντεῦθεν ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν κανόνας
 τῆς παρατηρήσεως· τουτέστι νὰ παρατηρῶμεν μετὰ προσοχῆς
 καὶ ἐπιμονῆς πᾶσαν τάξιν φαινομένων διὰ τῆς καταλλήλου γνω-
 στικῆς δυνάμεως καὶ νὰ σημειῶμεν ἐπ' ἀκριβὲς τὸ τέρμα τῆς
 συνειδήσεως καὶ τῶν αἰσθήσεων. Εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας ἐν
 γένει, καὶ πρὸ πάσης ἄλλης εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ παρατήρησις
 καθίσταται ὁ ἀρχικὸς ὅρος, οὔσης ὑπ' ὅψιν καὶ τῆς καταστάσεως
 τῆς ψυχῆς. Ἡ πείρα, τρόπος παρατηρήσεως, ἐν μεγίστῃ χρήσει
 ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμας, συντελεῖ ἵνα διὰ τῆς τέχνης ἐμ-
 φανισθῇ καὶ παραχθῇ τὸ φαινόμενον. Αὕτῃ κέκτηται τὸ πλεονέ-
 κτημα νὰ ποιῇ κανονικώτερας καὶ συχνότερας τὰς παρατηρή-
 σεις, καὶ νὰ παριστᾷ αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα συστηματικώτερον.
 Ἀπ' ἐναντίου ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως, ἥτις δὲν εἶναι
 ὕλη, ὅπως ἔχῃ ἐπιρροὴν ἡ πείρα, ἀπαιτεῖται ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἐ-
 σωτερικὴ παρατήρησις. Ἐννοοῦντες δὲ τοὺς νόμους τῶν φαινο-
 μένων ὡς ἀναγκαιότητα ἐπιβεβλημένην εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἵνα
 ἀναπτυχθῇ κατὰ τὸ εἶδος αὐτῆς καὶ τὸν ὁμοειδῆ τρόπον, καὶ
 ἀνευρίσκοντες τὴν ἐδραν αὐτῶν σχηματίζομεν προβλήματα, ἀ-
 περ ἡ μεταφυσικὴ ἐπιστήμη διαφωτίζει. Ἐρευνῶντες δὲ τοὺς
 παντοίους νόμους, τοὺς διέποντας τὸν κόσμον, ποιοῦμεν προ-
 βλήματα ἀνήκοντα εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς παρατηρήσεως·
 οὐχ ἥττον ὁμως ἡ ὑπαρξὶς τῶν νόμων, τουτέστι τῶν στα-
 θερῶν καὶ ἀναλλοιώτων ἀρχῶν εἰς ἃς ὑπόκειται ὁ κόσμος, δὲν
 εἶναι πρόβλημα ἀλλὰ γεγονὸς ἀναμφίλεκτον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἰδέα
 τοῦ φαινομένου ὑπονοεῖ τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου, ἐκ δὲ τοῦ θεά-
 ματος τοῦ κόσμου ἡ ἰδέα τῆς ποικιλίας καὶ τῆς πολλαπλότητος
 ἀνεπαγεται τὴν ἰδέαν τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ὁμοειδοῦς, τοῦτο
 ἐνεκα πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὴν φυσικὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρ-
 ξὶν τῶν νόμων τῆς φύσεως, τὴν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς
 ἐπαγωγῆς ἐρευνᾶν τῶν παντοίων νόμων, τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ
 φύσει, καὶ τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῆς οὐσιώδους μορφῆς.

τῶν νόμων καὶ ἐπὶ τῶν σχέσεων μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Αὕτη δὲ ἡ φυσικὴ πίστις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως προηγείται πάσης ἀνατροφῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως, καὶ ἐκδηλοῦται ἐν ἡμῖν μετὰ ἄκρας ἐνεργείας ἀπὸ τῆς πρώτης προσοχῆς τῆς ἡμετέρας διανοίας· ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν νόμων εἶναι φυσικὴ, ἡ γνῶσις τῶν ἰδιαιτέρων νόμων εἶναι ἐπίκτητος, ἡ δὲ σπουδὴ τῶν φαινομένων διδάσκει ἡμᾶς τὴν μορφήν καὶ τὸν τύπον τῶν νόμων, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τούτων ὑπαρξίν. Ὁ τύπος τῶν παρατηρηθέντων φαινομένων εἶναι ἡ γενικὴ ἐκφρασις τῶν γεγονότων, ἅπερ διὰ τῆς πείρας καὶ δυνάμει τῶν νόμων τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἀνιχνεύσαμεν, ὕστερον δὲ διὰ τῆς σκέψεως συνεπεράναμεν ὅτι τὸ ἐπαληθεῖον ἐπὶ τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ἐντεῦθεν κατηντήσαμεν εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ τὸν νόμον ἀπάντων τῶν παρόντων καὶ μελλόντων γεγονότων τοῦ αὐτοῦ εἶδους. Τὴν μέθοδον ταύτην ὁ Βάκων συνίστησιν ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐρμηνείας τῆς φύσεως, ἀντιτάξας αὐτὴν εἰς τὴν ὑποθετικὴν, ἥτοι τὴν ἐκ τῆς προκαταβολῆς μέθοδον, ἥτις ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν γεγονότων ὑποτίθῃσι τοὺς νόμους, ἀντὶ τοῦ ζητῆσαι καὶ ἀνακαλύψαι τούτους. Ἰπὸ τὸν τύπον συλλογισμοῦ, ἡ τῆς ἐπαγωγῆς ἐκφρασις ἔχει ὡς ἐφεξῆς. Ἀρχὴ τῆς ἐπαγωγῆς. Ἡ φύσις κυβερνᾶται ὑπὸ νόμων, τουτέστιν ὅ,τι συμβαίνει κατὰ τινὰ τρόπον ἐν ὥρισμένῳ τινὶ εἶδει γίνεται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει, ὅταν αἱ περιστάσεις ὦσιν αἱ αὐταί. Πείρα τελλομένη. Ἡδὴ ὁσάκις παρατηρεῖται ἡ πτώσις τῶν βαρέων σωμάτων, αὕτη λαμβάνει χώραν καθ' ὥρισμένον τρόπον. Συμπεράσματα. Ἄρα πάντα τὰ ἀνάλογα φαινόμενα γίνονται οὕτω, καὶ θέλουσι γίνεσθαι πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν ὥρισμένον τρόπον. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς ὑφίσταται εἰς τὴν διηγετὴ πίστιν τῆς ὑπαρξεως τῶν φυσικῶν νόμων, ἐν ᾧ ὁ συνήθης συλλογισμὸς ἐπερίδεται ποτὲ μὲν εἰς ταύτην, ποτὲ δὲ εἰς ἐκείνην τῶν ἀρχῶν. Χρῶμενος δὲ τῇ γενικεύσει ἐκ τῶν μερικῶν γεγονότων εἰς πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ αὐτοῦ εἶδους γεγονότα, ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς ἤθελεν εἶσθαι ἀλάνθαστος καὶ ἀπολύτως ἐναργής, ἐὰν ὁ θλακλωτικὸς ἀριθμὸς τῶν φαινομένων μὴ ἦτο ἀόριστος, καὶ ἐὰν ἐκ τῶν παντοδαπῶν ἀποπειρῶν ἐπετρέπετο τῷ ἡμέτερῳ πνεύματι τὸ βεβαιῶσαι δι' ἐπαγωγῆς τοῦ ὅλου τὸ γινωσκόμενον διὰ

παγορεύεται διαζευκτική. Ὁ τρόπος τῆς κρίσεως ὑφίσταται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τοῦ πνεύματος συγκαταθέσεως· ἡ κρίσις λέγεται προβληματική, ὅταν τὸ πνεῦμα θεωρῇ ταύτην ὡς καθαρῶς νοητὴν καὶ καταληπτὴν, ἀποφαντικὴ καὶ διαβεβαιωτικὴ ὡς αἰς τὸ πνεῦμα συγκατατίθεται ὡς εἰς πραγματικότητα, ἀποδεικτικὴ ὁπῶς καθ' αὐτὴν ἤθελεν εἶσθαι ἐναργής ἡ κρίσις. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς βεβαιότητος ἢ μὴ ἡ κρίσις λέγεται βεβαία, ὁμοιολήθης καὶ πιθανή, ἀμφίβολος ἢ ἐνδεχομένη· κατὰ δὲ τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν λαμβάνουσι καὶ τὴν προσηγορίαν αἱ ἡμετέρας κρίσεις. Καλοῦνται, φέρ' εἰπεῖν, κρίσεις ὑπάλληλοι ὅταν, συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν ὕλην καὶ τὴν οὐσίαν, καὶ διαφωνοῦσαι πρὸς τὴν μορφήν, διαφέρωσι μόνον κατὰ τὴν ποσότητα, τοιούτῃ βεβαιόησιν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἢ μὲν ὑπὸ γενικὸν ὄρον, ἢ δὲ ὑπὸ μερικὸν, περιλαμβάνονμενον ὅμως ἐν τῷ πρώτῳ. Ἐὰν διαφέρωσιν αἱ κρίσεις κατὰ τὴν ποσότητα, δύο περιπτώσεις γεννῶνται· ἢ ἡ μὲν τούτων ἀρνεῖται ἀπλῶς, ὅτι ἡ ἄλλη βεβαιώνει ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἢ βεβαιώνει τὴν ποσότητα ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν μὴ συμβιβάζομένην πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἄλλης κρίσεως ἀπονεμομένην· λέγονται ἀντιφατικαὶ κρίσεις ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, ὅταν τὸ ὑποκείμενον καθολικῶς λαμβάνηται, ἐναντία, καὶ ὅταν μερικῶς ὑπεναντία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐτοῦ.

§ 1. Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ διάνοια τελειοτάτη καὶ ἄπειρος ὅ-
πάρχει, διὰ τοῦτο ἀκαριαίως καὶ ἀκριβῶς γινώσκει ἀεὶ τὰ πάν-
τα, ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀτελής καὶ περιορισμένη ἐστὶ,
τούτου ἕνεκα δὲν γινώσκει τὰ πράγματα ταυτοχρόνως, καὶ οὔτε
τὴν φύσιν τῶν ὄντων, οὔτε πάσας τὰς σχέσεις αὐτῶν ἐννοεῖ. Ἡ
ἀτέλεια καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ἡμετέρας διανοίας γίνονται ἀφορμαὶ
ἵνα γινώσκωμεν διαδοχικῶς τὰ ἀντικείμενα· ὅταν ἦναι ἐκτετα-
μένα ταῦτα καὶ περιλαμβάνωσι πολυαριθμούς ιδιότητας, διατε-
ροῦμεν πραγματικῶς καὶ κατ' ἐπίνοιαν ὅπως συμμαρμόσωμεν
αὐτὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἣτις καλεῖται

ἀνάλυσις, ἀναλογεῖ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν συλλογισμόν, δι' οὗ ζητοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν σχέσιν τὴν ἐνόησαν δύο προτάσεις τῇ μεσολαβήσει τρίτης, συναπτομένης μετ' αὐτῶν καὶ προσεγγιζούσης ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν μετάθεσιν ἡμῶν ἐκ τῆς μὲν εἰς τὴν δέ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν εἰ ὁ Θεός ἐστίν ἀγαπητός, δὲν ἐξανοίγομεν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐνυπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο ὄρων, ζητοῦμέν τι ὄντως ἀξιαγάπητον καὶ δυνάμενον νὰ ἀπονεμηθῇ εἰς τὸν Θεόν, εὐρίσκομεν τὴν ἀγαθότητα· ὅθεν λέγομεν ὁ ἀγαθός ἐστίν ἀγαπητός, ὁ Θεός ἐστίν ἀγαθός, ἄρα ἐστίν ἀγαπητός. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου καὶ ἄλλων προσομοίων ἐξάγονται τὰ ἐξῆς πορίσματα. α'. Ὁ συλλογισμὸς ἀναπληροῖ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ ἐκτείνει τὸν νοητικὸν ἡμῶν ὀρίζοντα, ὃν μεγίστης ἀναγκαιότητος ἐξ αἰτίας τοῦ ἡμετέρου περιορισμοῦ. Ἰπέρανω ἡμῶν ὑπάρχει ἐντελεστέρα διάνοια τῆς ἡμετέρας, οὐδόλως χρήζουσα τοῦ συλλογίζεσθαι. β'. Πᾶς συλλογισμὸς ἔχει τρεῖς ὅρους, ἐκείνον ἐπὶ τοῦ ὁποίου βεβαιουῦμεν πράγμα τι, ἐκείνον ὅστις βεβαιοῦται ἐκ τοῦ πρώτου, καὶ ἐκείνον ὅστις μεσολαβεῖ μεταξὺ αὐτῶν, ἢ εἶναι ὁ διάμεσος. γ'. Πᾶς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ἐκφράζεται διὰ τριῶν προτάσεων, δηλ. διὰ τῆς ἐκφραζούσης τὴν ζητούμενην σχέσιν, καὶ διὰ τῶν ἄλλων δύο, αἰτινες ἐκφράζουσι τὴν σχέσιν τοῦ διαμέσου ὅρου μεταξὺ τοῦ ἐνός καὶ τοῦ ἄλλου τῶν δύο ὄρων, οὓς πρόκειται νὰ παραβάλωμεν, δ'. Ὁ διάμεσος ὅρος εἰς μὴ ἢ εἰς ἴσην σχέσιν μετὰ τῶν ἄλλων δύο ὄρων, δὲν γίνεται συλλογισμός. ε'. Ἐὰν ἡ ἰσότης τῶν σχέσεων ἢ καὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ διάμεσος ὅρος, ἦναι ψευδὴς, ἀμφίβολος ἢ ὑποθετικὴ, ἢ ἀκρίβεια τῆς προτάσεως, τῆς ἐξαχθείσης ἐκ τῶν δύο ἐκείνων σχέσεων, πρέπει νὰ ἦναι ἀμφίβολος, ὑποθετικὴ καὶ μηδέν.

§ 2. Ὅταν αἱ τρεῖς προτάσεις ἐκφράζονται κατὰ σειράν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, οἰαδήποτε εἶναι ἡ ἐκλεχθεῖσα τάξις, σχηματίζουσι τὸν συλλογισμόν. Ὁ μικροτέραν ἔκτασιν ἔχων ὅρος λέγεται ἐλάσσων, ὁ μεγαλητέραν μεῖζων, καὶ ὁ παραβαλλόμενος ἐναλλάξ μετὰ τοῦ μεῖζονος καὶ ἐλάσσονος ὅρου καλεῖται μέσος ὅρος. Ἡ πρότασις ἢ ἐκφράζουσα τὸ προκείμενον νὰ ἀποδειχθῇ προσαγορεύεται ζήτημα, τὸ δὲ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς γενομένης ἀποδείξεως ὀνομάζεται συμπέρασμα, συνέπεια. Περιέχει

μεν τὸ συμπέρασμα, εἴν μὴ ἴδωμεν ἐνεργῶς ὅτι περιέχεται ἐν ταῖς κειμέναις. Τοῦτο δὲ καταντᾷ εἰς τὸ ὅτι πρέπει νὰ ἔχωμεν εἰσὶ μὴ φαντασίαν ἵνα εὑρίσκωμεν τοὺς μέσους ὁροὺς, ὁρθὴν κρίσιν ἵνα ἐκτιμῶμεν τὴν ἀκρίβειαν προτάσεώς τινος καὶ ἀντιλαμβανώμεθα τῶν σχέσεων τῶν πρατάσεων πρὸς ἀλλήλας. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οὐδαίς κανὼν δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν γονιμότητα τοῦ πνεύματος ἡμῶν· ἀφ' ἑτέρου ἀπαιτεῖται ἐνδελεχὴς καὶ ἀγχίνους ἀσκήσις καὶ σπουδὴ τῶν ἐξηκριβωμένων ἐπιστημῶν, ἐνθα ἡ ἐξαγωγή ἐφαρμόζεται ὑπὸ πάντας τοὺς τύπους μετ' αὐστηρότητος. Ἡμεῖς ἀποσκορακίζοντες τὴν μέθοδον τῶν σχολαστικῶν, δὲν πρέπει νὰ ὀλιγωρῶμεν καὶ τῶν τεχνικῶν κανόνων. Οὐδὲν ἄλλο βιβλίον κείμενον εὐλογον νὰ συστήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴ τὸ νέον ὄργανον, ἥτοι τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐξασκήσαντος δικαίως μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξ οὗ ἐδανείσθησαν καὶ Βάκωνες καὶ Λεϊβνίτιοι καὶ Καρτέσιοι καὶ Κάντιοι μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν.

§ 3. Ἡ ἐξαγωγικὴ μέθοδος εἶναι ἐν χρήσει καὶ ὅτε δὲν πρόκειται οὔτε νὰ ἀνακαλύψωμεν αὐτὴ νὰ ἐπαληθεύσωμεν συνειπιάν τινα, ἀλλὰ νὰ δώσωμεν λόγον γεγονότος ἀποδεδειγμένου ἢ ἀφ' ἑαυτοῦ προφανοῦς, ἀναφέροντες ταῦτα εἰς τινα ἀρχὴν χωρὶς νὰ προσδράμωμεν εἰς τὴν ἐπαγωγὴν. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ τότε κατέχομεν καὶ εἶναι ἀναντίρρητον εἶναι τὸ γεγονὸς, καὶ ἐκεῖνο ὅπερ πρέπει νὰ ἐπαληθεύσωμεν, εἰ καὶ οὐχὶ ὡς γεγονὸς, εἶναι ἡ ἀρχή. Τοιαύτη ἀρχή, ἥν ὡς τοιαύτην ἢ τοιαύτην παραδεχόμεθα, καὶ ἥτις περιμένει τὸ νόμιμον τῶν ἐαυτῆς συνεπειῶν, καλεῖται ὑπόθεσις, καὶ ἡ μέθοδος, ὑποθετικὴ. Ὅπως δὲ ἀποβῇ λυσιτελεῖς ἡ μέθοδος αὕτη, ἀπαιτεῖται ἡ ὑπόθεσις νὰ ᾖ δυνατὴ, νὰ μὴ ἐγκλείη δηλαδὴ οὐδὲν τὸ ἀντιφάσκον, νὰ ᾖ πιθανὴ καὶ ὁμοιολήθης, τουτέστιν ἀνάλογος εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, νὰ παραγῇ σταθερῶς τὰς ἐαυτῆς συνεπείας καὶ νὰ ἐξηγῇ οὐχὲ μόνον πάντα τὰ γνωστὰ καὶ ὑπάρχοντα γεγονότα, ἀλλὰ πάντα τὰ γεγονότα τῆς αὐτῆς φύσεως, τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἀνακαλυφθῶσι. Πλὴν αἱ ὑποθέσεις δὲν θεωροῦνται ἐπιστημονικαὶ ἀληθεύει, εἰ μὴ ὅταν ἀποδειχθῶσιν ὡς τοιαῦται καθ' ἑαυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ μαρτυρίας καὶ κύρους.

§ 1. Καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ βίῳ χρῶμεν τῆς μαρτυρίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ σπουδάσωμεν ἀφ' ἑαυτῶν πάντα καὶ νὰ μάθωμεν κατ' εὐθείαν τὰ πράγματα, ἅτινα ἐπιθυμοῦμεν νὰ γινώσκωμεν. Τῷ ὄντι ἄνευ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀνθρώπων ἠθέλομεν χάσει μετὰ τῶν μαθημάτων καὶ τῆς πείρας τοῦ παρελλόντος τοὺς καρποὺς τῶν παρατηρήσεων τῶν προκατόχων ἡμῶν ἐπὶ τῆς ὕλης περὶ ἣν ἀσχολούμεθα, καὶ δὲν ἠθέλομεν γινώσκει τὸ παραμικρὸν περὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἐν οἷς δὲν ὑπῆρχομεν, καὶ περὶ τῶν τόπων εἰς οὓς δὲν μετέβημεν. Διαφέρουσι δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἡ μαρτυρία καὶ τὸ κύρος· καθόσον ἡ μὲν μαρτυρία ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὕλης ἔχει ἀντικείμενον τὰ γεγονότα καὶ ἐγγύησιν τὴν πίστιν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ μάρτυρος. Τὸ δὲ κύρος ἔχει ἀντικείμενον οὐχὶ τὰ γεγονότα ἀλλὰ τὴν πίστιν· ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀποδεχόμεθα δυνάμει τοῦ κύρους, ἀποδεχόμεθα οὐχὶ ὡς ἀποδεδειγμένον ὑφ' ἡμῶν ἀλλ' ὑπὸ ἄλλων. Τούτου ἕνεκα παραδεχόμεθα τὰ ἀστρονομικὰ, φυσικὰ, κτλ. γεγονότα ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀστρονόμων καὶ φυσικῶν, καὶ συγκατατιθέμεθα εἰς τὴν ἐξήγησιν ἐπὶ τοῦ κύρους αὐτῶν. Χωρὶς νὰ ἀφαιρῇ οὐδὲν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ λόγου, τὸ κύρος πρέπει νὰ βασίζεται εἰς τὴν κοινὴν αἴσθησιν. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὴν μαρτυρίαν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὕλης τῆς μαρτυρίας τῆς ἐχούσης ἀντικείμενον τὰ γεγονότα τοῦ κοινοῦ βίου. Ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ὕλῃ ἡ δεινότης τοῦ μάρτυρος, ἡ εὐφυΐα αὐτοῦ, ἡ εἰδικὴ αὐτοῦ γνώσις ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, περὶ οὗ μαρτυρεῖ, πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται προσηκόντως. Ὡσαύτως διακρίνεται καὶ ἡ προφορικὴ καὶ ἁμεσος μαρτυρία τῆς γραπτῆς, καὶ ἡ ἐκουσία καὶ ἐσκεμμένη τοῦ μνημείου καὶ τῆς ὕλικῆς ἀποδείξεως. Ἐπὶ τῆς προφορικῆς μαρτυρίας ὀφείλομεν νὰ βεβαιωθῶμεν ἂν ὁ μάρτυς δὲν ᾖ ὑποκριτὴς ἢ ἡπατημένος, καὶ ἂν ᾖ ἀξιόπιστος συνεπείᾳ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ. Ὄντων πολλῶν μαρτύρων προτιμητέα ἡ ἡθικότης αὐτῶν μᾶλλον ἢ ὁ ἀριθμὸς· οὐχ ἥττον ἐξεταστῆν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν θέσιν τοῦ μάρτυρος, ἥτις ἔχει βα-

ρύτητα πάντοτε, καὶ τὰς εἰς ἕκαστον ἰδιαιτέρως χωρὶς νὰ γινώσκωσι γενομένας ἐρωτήσεις· ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς διακεκομμένης ἀπαντήσεως αὐτῶν ἐξάγεται τὸ ἀπατηλόν. Πρέπει δὲ νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι τὸ ἦθος, ὁ τόπος, ἡ συμπεριφορὰ, ἡ φυσιογνωμία καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λέξεων προδιδόμενη παραχῇ τοῦ μαρτυροῦντος τεκμηριοῦσι τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεῦδος. Ἀφ' ἐτέρου διασταλτέον τὸν δόλον, τὴν ὑπόκρισιν, τὴν δειλίαν, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν ὀργὴν κατὰ τὴν ιδιοσυγκρασίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ διδόντος τὴν μαρτυρίαν. Μεγίστη δὲ προσοχὴ ἀπαιτεῖται εἰς τὰ ἐπίτηδες προβαλλόμενα σοφιστικὰ ζητήματα, ἵνα περιπλεχθῇ ὁ μαρτυρῶν· εἰλικρίνεια καὶ εὐθύτης, φιλάνθρωπία καὶ δικαιοσύνη ἔστωσαν οἱ ἀλάνθαστοι ὁδηγοὶ τῶν ἐξεταζόντων.

§ 2. Ἡ ἱστορία, ἡ παράδοσις, τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, οἶον ἀγάλματα, ναοὶ, τάφοι, ἐπιγραφαὶ, τρόπαια, μετάλλια καὶ πρόδρομοι, αἱ καταθέσεις τῶν ἀγαθῶν καὶ πεφωτισμένων ἀνδρῶν, εἴτε ἔνορκοι εἴτε μὴ, εἰσὶν εἶδη μαρτυρίας, τὰ μὲν ἀφορῶντα παρελθόντα γεγονότα, τὰ δὲ σύγχρονα. Ἡ ἀνθρωπίνῃ μαρτυρίᾳ μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀληθειῶν, εἰς ἃς ἀνήκει, εἰς τὰς ἀληθείας, αἰτίνες ἀνάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐναργείας καὶ τῆς ἀποδείξεως, καλεῖται αὐθεντία. Πιστεύομεν εἰς τὸν ἀστρονόμον λέγοντα ὅτι ἡ γῆ εἶναι στρογγύλη, στρεφομένη περὶ τὸν ἥλιον· ἐὰν δὲ σπουδάσωμεν τὴν ἀστρονομίαν, τότε πιστεύομεν οὐχὶ ἐξ αὐθεντίας, ἀλλ' ἐξ ἐπιστήμης καὶ γνώσεως. Ἀδαεὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ πάσης ἄλλης κανονίζομεν τὰς ἡμετέρας πρὸς τὰς τῶν εἰδημόνων ιδέας, ἀκολουθοῦμεν τοῖς ἔγχεσι τούτων, καὶ φωτιζόμεθα ὑπὸ τὴν δαδα αὐτῶν. Εἶναι ἤδη ὁμολογούμενον ὅτι διὰ τὴν στενότητα τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἐπειδὴ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ὁ παγγνώστης καὶ πάνσοφος, ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς τῶν ἄλλων αὐθεντίας, νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν λόγον τῶν σφωτέρων καὶ ἰκνωτέρων. Καὶ ἀμοιβαίως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἑλαττον ἅπαντες χρῆζονται τῆς τῶν ἄλλων αὐθεντίας. Ἰνα δὲ ἡ αὐθεντία ἰσχύρῃ, πρέπει νὰ θεμελιώνηται εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν σύμπνοαν, εἰς τὴν ἀρετὴν, τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν τιμιότητα τῶν εἰδημόνων. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ ἀλάνθαστος αὐθεντία, ἡ παράγουσα τὴν βεβαιότητα διὰ τοῦ λόγου αὐτῆς, εἶναι μόνος ὁ Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ γλώττης.

§ 1. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὸ πλεονέκτημα ἵνα ἐκφράζῃ τὰς ἑαυτοῦ ιδέας διὰ σημείων, χρησιμευόντων νὰ δηλώσῃ καὶ ἀνταλλάττωσι, νὰ σωματοποιῶσι καὶ διαστέλλωσι, νὰ ἀναλύωσι καὶ κρατῶσιν αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα. Ἀναπληροὶ δὲ ταύτας τὰς ὑπηρεσίας ὁ προφορικὸς λόγος, ὅστις συνδέεται στενώτατα μετὰ τοῦ ὀργάνου τῆς ἀκοῆς. Ἡ ἐκφρασις τῆς διανοίας διὰ σημείων ἀποτελεῖ τὴν γλῶσσαν. Ὁ λόγος εἶναι θαυμασίον βοήθημα εἰς τὴν διάνοιαν, ἥτις καὶ ἄνευ τούτου συλλαμβάνεται ἐν ᾧ τὰνάπαλιν ἄνευ τῆς διανοίας αὐτὸς δὲν σημαίνει τι. Μεταξὺ δὲ τοῦ συνθηματικοῦ σημείου καὶ τοῦ πράγματος ὑπάρχει ἡ δεσμὸς, ὃν ἡμεῖς καθιδρύσαμεν. Δὲν πρέπει ἀφ' ἐτέρου νὰ ὑπερ-αυξάνηται ἡ ἐπιρροὴ τῆς γλώττης ἐπὶ τῆς διανοίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐρεῖρε τὰ σημεία ἰδίᾳ δυνάμει, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμφοτευθείσης αὐτῷ, καὶ σκοπίμῳ ἐνεργότητι, ἐνυπαρχούσῃ αὐτῷ καὶ δημιουργούσῃ ταῦτα κατὰ θέλησιν καὶ σύμπνοιαν τῶν λοιπῶν· ὅθεν τὰ σημεία δὲν δημιουργοῦσι παντάπασιν τὰς ἱκανότητας καὶ δυνάμεις, ἀλλὰ προϋποθέτουσι ταύτας. Ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ ὅρος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων εἶναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις καὶ ἡ λογικότης· ἡ ἀληθὲς δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ὑφίσταται εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἥτις δύναται τὰ πάντα, ἐν ᾧ τὸ ἄλογον ζῶον ὑπὸ περιστάσεων καὶ ἐλατηρίων ἐξωτερικῶν προσδιορίζει τὰ καθαρῶς ὀργανικὰ κινήματα αὐτοῦ, ὑπεῖκον εἰς τὴν καθολικὴν ἰσχὺν τῆς φύσεως. Ἀς λείψῃ ἡ ἐσωτερικὴ συνείδησις, ἡ προσωπικὴ καὶ θεμελιώδης ἐνέργεια, ταυτέστιν ἡ ὑποστατικὴ μορφή τῆς ὑπάρξεως, καὶ δὲν ἤθελεν εἶσθαι τίποτε ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ζῶον στερούμενον τῆς ἐνάρθρου φωνῆς, τῆς λογικότητος καὶ τῆς συνειδήσεως, δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ γλῶσσαν· ἱκανοποιεῖ δὲ μόνον τὰς φυσικὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὠθούμενον ὑπὸ τῶν ἐνόρμων καὶ ἐνστιγμάτων.

§ 2. Διακρίνουσι τὴν γλῶσσαν εἰς φυσικὴν καὶ τεχνητὴν· ἡ φυσικὴ εἶναι ἡ τῶν χειρονομιῶν, τῶν τοῦ προσώπου μυωνικῶν διαθέσεων καὶ τῶν τοῦ σώματος ἐν γένει ἰδιατέρων κινήσεων· Ἡ σχέσις τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν πρὸς

τὰ φυσικὰ σημεῖα, ἔχει μυστηριώδη καὶ ἄγνωστόν τινα ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸ πνεῦμα καὶ τῶν νόμων τῶν κυβερνώντων τὴν ὕλην. Πρὸς παράστασιν εὐγενεστέρων ἀναγκῶν καὶ ὑψηλοτέρων σκοπῶν, εἶδη φυσικῆς γλώσσης θεωροῦνται ἡ μουσικὴ, ἡ ζωγραφία καὶ ἡ γλυπτικὴ. Ἡ φυσικὴ γλώσσα δὲν ἐξηγεῖ ἀφηρημένους καὶ γενικὰς ιδέας, οὔτε ὄντα αὐτὰ καὶ κινήματα τῆς διανοίας, δὲν δύναται νὰ ᾖ ἀναλυτικὴ. Αὐτὴ ἐκφράζει ὅν τι ἢ αἰσθημὰ τι ὅποιον εἶναι, ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ χωριστὰ τὰ παντοῖα μέρη καὶ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ προσδιοριζομένου ὄντος ὑπὸ τοιούτων χαρακτῆρων. Καὶ ἐπεὶ δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκφράσῃ τὰς ἀφαιρέσεις, ἐπομένως οὐδὲ τὰς γενικὰς ιδέας καὶ τὰ κινήματα τῆς διανοίας, ἦτοι τὴν σχέσιν διανοήματος μετ' ἄλλου τινός. Ἡ τεχνικὴ γλώσσα μεταδίδουσα τὸ διανόημα καὶ διακοινοῦσα τὴν τε ιδέαν καὶ τὸ αἶσθημα, κέκτηται ἰδιάζοντας χαρακτῆρας, ἀντιθέτους πρὸς τοὺς τῆς φυσικῆς· ὅθεν ἡ κατὰλήψις καὶ χρῆσις ἐκείνης ὑποτίθῃσι τὴν διδασκαλίαν, τὰ ἐαυτῆς σημεῖα ὠρισμένα ὑπὸ συνθήκης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων παριστάνουσιν ἐπ' ἀκριβές τὴν ἔννοιαν καὶ τὰ σημασιώμενα, ὃ δὲ χαρακτὴρ αὐτῆς εἶναι ἀναλυτικὸς. Τοῦτου ἕνεκεν ἐρέθη ὅτι καὶ ἡ γλώσσα ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἄνθρωπον· οἱ ἰσχυρίζομενοι ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐδημιούργησε τὴν γλῶσσαν ὑποθέτουσιν αὐτὸν οὐδῶλως δυνάμενον νὰ διανοῇται δίχα τοῦ προφορικοῦ λόγου, τοῦ ἀναγκαίου τούτου δεσμοῦ πάσης κοινωνίας, τὴν δὲ κοινωνίαν ἀρχίσαντα οὐχὶ ἅμα τῇ ἀνθρωπότητι, ἀλλὰ βαθμηδὸν, παραδέχονται δηλαδὴ τὴν ἀγρίαν κατάστασιν ὡς φυσικὴν.

§ 3. Ἴνα ἡ γλώσσα ὑπάρχῃ ἐνταύτῃ τὸ γόνιμον ὄργανον καὶ ἡ πιστὴ καὶ ἰσχυρὰ ἐκφρασις τῆς διανοίας, θεωρητέα ὑπὸ τὴν ἐκπόσιν τοῦ ὕλικου στοιχείου ὅπερ χρῆται, καὶ ὑπὸ τὴν ἐκπόσιν τῆς σχέσεως τοῦ σημείου πρὸς τὰς ιδέας. Τὰ σημεῖα, ἅτινα περιλαμβάνουσι τὴν στάσιν ἢ τὰς κινήσεις τοῦ σώματος, τῆς κεφαλῆς δηλαδὴ, τῆς χειρὸς, τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς φυσιογνωμίας, δηλοῦντα ιδέαν, θέλῃσιν καὶ αἰσθημα, ὑπηγορευμένα ὑπὸ τῆς φύσεως, ὡς ἡ ὀργὴ, ἡ χαρὰ, ἡ θλίψις, ὁ φόβος, κοινὰ ἅπσις τοῖς ἀνθρώποις, καὶ οὐδεμίαν προηγουμένην συνθήκην ὑποθέτοντα, ὑπάγονται εἰς τὴν πλατυτέραν ἐκδοχὴν τῆς λέξεως. Τὰ τεχνικὰ σημεῖα, κατὰ σύμβασιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐθνῶν.

παράδεγμένα, εἶναι αἱ λέξεις. Ἡχός τις σχηματίζομενος ὑπὸ τῆς ἐκπομπῆς τοῦ ἀέρος, τοῦ περιεχομένου ἐν ταῖς πνεύμοσι, καὶ ἐκφεύγων διὰ μικρᾶς ὀπῆς, χρησιμευούσης ὡς στομίου εἰς τὸν ὀχετὸν τῆς ἀναπνοῆς, καλεῖται λέξις. Ἐὰν μὴ τροποποιῇται ὁ ἦχος ὑπ' οὐδενὸς τῶν ὀργάνων τῆς φωνῆς, εἶναι ἀπλῆ κραυγὴ, ὅποια τοῦ νηπίου ἐν τῇ στιγμῇ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ τοῦναντίον τροποποιούμενος διὰ τινος ἀνοίγματος τοῦ στόματος μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλου καθίσταται φωνῆν. Ἡ διὰ τῶν χειλέων, τῆς γλώσσης, τῶν ὀδόντων καὶ τοῦ οὐρανίσκου τροποποιήσις τοῦ φθόγγου γεννᾷ τὰ σύμφωνα, διαιρούμενα καὶ ὑπὸ τῶν γραμματικῶν εἰς λαρυγγικά, γλωσσικά, χειλικὰ καὶ ὀδοντοπρόφερτα, κατὰ τὸ ὄργανον τῆς φωνῆς τὸ συντρέχον εἰς τὸν σχηματισμὸν αὐτῶν. Ἐκ τῆς ἐνώσεως φωνήεντος καὶ συμφώνου γίνεται ἡ συλλαβὴ, ἐκ ταύτης ἡ καὶ δύο ἢ πλείονων συλλαβῶν ἡ λέξις, ἐκ δύο, τριῶν ἢ καὶ πλείονων λέξεων, συμπεριλαμβανομένων θηλαδῆ καὶ τῶν ἐπεξηγηματικῶν ὄρων, ἀπαρτίζεται ἡ πρότασις, καὶ ἐκ πλείονων προτάσεων ὁ λόγος. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος πάντα τὰ ἄλλα σημεία, θεωροῦμεν τὰς ἐνάρθρους φωνὰς καὶ τὴν γράφην ὡς ὑλικά στοιχεῖα τῆς γλώσσης, καθὸ ἐκφραστικὰ καὶ οἰκεία καὶ εὐκόλα εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμόν.

§ 2. Οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς τεχνητῆς γλώσσης, θεωρουμένης ὑπὸ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν διάνοιαν, συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὸ νὰ ᾔηται αὕτη μεταφορικῇ, ἀφρημένη καὶ ἀναλυτικῇ, νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας, νὰ ἀναδεικνύῃ τὴν κίνησιν αὐτῶν καὶ νὰ ὑποβάλληται εἰς ἀπλοῦν νόμον. Κατὰ τοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικούς ἡ μεταφορὰ ἀρμόζει εἰς ἐκφράσεις παρεκτραπέσας κατὰ συμβεβηκὸς ἐκ τῆς συνήθους αὐτῶν ἐννοίας καὶ καθιερωθείσας διὰ τῆς χρήσεως. Οὕτως ἡ λέξις πνεῦμα δηλοῖ ἄνεμον, ὅστις φαίνεται οἷον εἰς ἀσώματόν τι, ἀλλ' εἰκονίζει καὶ τὴν ψυχὴν, ἥτις πραγματικῶς διατελεῖ οὔσα ἀσώματος καὶ αὔλος. Πᾶσα δὲ προσδιόρισις τῆς σημασίας ὅρου τινὸς γίνεται κατ' ἀναλογίαν καὶ ἀφαίρεσιν. Καί τοι δὲ αἱ ἀρχικαὶ γλώσσαι δὲν εἶναι ἐν γένει καὶ ἀφρημέναι, ὅμως μένει βέβαιον ὅτι ἐφ' ὅσον ἔθνος τι ἐξηυγενίσθη καὶ ἐξεπολιτεύθη, τοσοῦτον καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἔχει πλείονας ἀφαιρέσεις, ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας συνεπιφέρει καὶ ἀπαιτεῖ μάλιστα πολυαριθμούς ἀφαιρέσεις. Ἰπάρ-

χουσιν ὅροι ἀφηρημένοι καθὰ καὶ μεταφορικοί. Τῷ ὄντι συμβάλλονται τὰ μέγιστα αἱ ἀφαιρέσεις ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς καὶ αἱ ἄλλαι, ὧν ἄνευ δὲν ἠθέλομεν συλλογίζεσθαι, οὐδὲ ἡδυνάμεθα νὰ μεταδίδωμεν καὶ συγκοινωνῶμεν ἀλλήλοις· τὰ ἡμέτερα διανοήματα καὶ νὰ φυλάττωμεν τὴν μνήμην αὐτῶν. Ἀδύνατον δὲ ὡσαύτως νὰ ἀντιληφθῶμεν σαφῶς ἰδέας τινὸς χωρὶς τῆς ἀρωγῆς τῶν καθόλου· διὰ τοῦτο τελειοποιουμένων τῶν γλωσσῶν συμφῶνως πρὸς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαντῶνται ἐν αὐταῖς καὶ αἱ ἀφαιρέσεις συνεχῶς. Οὐχ ἦττον δὲ καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀφαιρέσεως ἐν τινι γλώσσῃ πηγάζει καὶ ὁ τῆς ἀναλύσεως· ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα δὲν ἤθελε κατέχει γλῶσσαν συνθετικὴν, ἐξηγοῦσαν πᾶσαν ἰδέαν καὶ κρίσιν δι' εἰδικοῦ σημείου ἢ κυρίου ὀνόματος, καὶ τοιαύτη γλῶσσα δὲν ἤθελεν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρεῖας ἡμῶν, οὐσα αὐτόχρημα ἀνωφελῆς. Ἀντὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν μνήμην ἤθελεν ἐπιφορτίζει ταύτην διὰ διπλοῦ βάρους· δὲν ἤθελε προσθέτει τίποτε εἰς τὴν σαφηνείαν τῶν τοῦ νοὸς συλλήψεων· δὲν ἤθελεν εὐκολύνει οὔτε τὴν σύγκρισιν, οὔτε τὴν ἀφαίρεσιν, οὔτε τὴν γενίκευσιν, οὔτε τὸν συλλογισμόν· ἀντιστρόφως ἤθελεν αὐξήσει τὸν ἀριθμὸν τῶν νοερῶν ἐργασιῶν. Ἀνάλυσις σοφῇ, σκεπτικῇ καὶ προσήκουσα εἰς κεκαλλιεργημένα πνεύματα, οὐχὶ ἀποκλειστικὴ μόνῃ τῇ ἐπιστήμῃ, καθίσταται ἐργασία πνευματικὴ διηνεκοῦς χρήσεως, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάγκη ἐκρέει ἐκ τῆς προφανοῦς δυσαναλογίας τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, καὶ τὴν ὁποίαν κατ' ἐμπνευσιν καὶ ὑπαγόρευσιν τῆς φύσεως μεταχειρίζομεθα πρὶν ἢ μάθωμεν τὴν ἀρχὴν, τὴν δραστικότητα καὶ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Οἱ μνημονευθέντες χαρακτῆρες εἰσι σχετικαὶ πρὸς τὰ σημεῖα δι' ὧν ἐξηγοῦνται τὰ ἀντικείμενα ἢ τὰ φαινόμενα. Ταῦτα τὰ σημεῖα προσαγορεύονται ὑπὸ τῶν γραμματικῶν ὀνόματα καὶ ἐπίθετα, τὰ μὲν παριστῶντα συγκεκριμένα ἢ ἀφηρημένα ὄντα, τὰ δὲ τρόπον, ιδιότητας καὶ ποιότητας αὐτῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόναι αἱ συλλήψεις ἢ ἰδέαι αἱ ἔχουσιν ἀντικείμενον τὰ κεχωρισμένα ὄντα ἢ τοὺς τρόπους αὐτῶν, ἡμεῖς προσέτι συλλαμβάνομεν καὶ ἐννοοῦμεν καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἰδεῶν πρὸς ἀλλήλας· ἐντεῦθεν προκύπτει ὁ σημαντικὸς χαρακτῆρ τῶν γλωσσῶν, ὅστις ἐμφαίνει τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνταποκρίνωνται αὗται εἰς ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας. Λέγοντες δὲ ὅτι ἡ τεχνητὴ γλῶσσα πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς ἅπαντα τὰ στοιχεῖα

τῆς διανοίας, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὀργανισμένη ὥστε εἰς πᾶσαν ἰδιαιτέραν ἰδέαν νὰ ἔχῃ καὶ ὠρισμένον ὄνομα. Στοιχεῖα διανοίας εἴτε νοήματος δὲν εἶναι τὰ παντοῖα ἀντικείμενα, ἅτινα δυνατὸν νὰ διανοηθῶμεν, ἀλλ' αἱ παντοῖαι σχέσεις, τὰς ὁποίας τὸ πνεῦμα δύναται νὰ συλλάβῃ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, αἱ πολύπλοκοι συλλήψεις, ἢ μᾶλλον αἱ παντοῖαι ἰδέαι ἡνωμέναι ἐν μοναδικῇ συλλήψει διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως τῆς συνδεούσης αὐτάς. Αἱ σχέσεις αὗται εἶναι αἱ τῆς γενέσεως, διαδοχῆς, συνυπάρξεως, ὑποταγῆς καὶ βαθμολογίας. Ἐννοοῦμεν τὴν σχέσιν τῆς γενέσεως μεταξὺ δύο ἀντικειμένων, ὅταν τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν θεωρῇται ὡς αἰτία τοῦ ἄλλου· ὡς πρὸς τὴν τῆς διαδοχῆς καὶ συνυπάρξεως παρατηρητέον ὅτι αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῆς διατάξεως τῶν ἀντικειμένων ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ διαστήματι· ἡ σχέσις τῆς ὑποταγῆς πηγάζει ἐκ τοῦ ὅτι πᾶν πεπερασμένον ὃν ἐννοεῖται ἀναγκαίως ὡς τὸ ὅλον τῶν μερῶν ἢ ὡς τὸ μέρος τοῦ ὅλου· ἐν τέλει ἡ σχέσις τῆς βαθμολογίας ἰδρύεται μεταξὺ δύο συλλήψεων, τῶν ὁποίων τὰ ἀντικείμενα εἶναι ταυτούσια κατὰ τὴν φύσιν, διαφέροντα δὲ κατὰ τὴν ποσότητα. Αἱ παντοδαπαὶ αὗται σχέσεις ἐκφράζονται συνήθως διὰ τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἐπιρρήμάτων καὶ διὰ τῶν πτώσεων, ἥτοι τῶν μετασχηματισμῶν τῶν ὀνομάτων. Ἡ ἐκφρασις, διὰ μοναδικοῦ σημείου, τοῦ τε ἀντικειμένου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ εἶναι ἀληθὴς σύνθεσις· ἡ ἀναλυτικὴ γλῶσσα ἐξηγεῖ συνήθως τὰς ἰδέας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν διὰ σημείων διακεκριμένων. Ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ συνδυάζειν ἐν τῷ αὐτῷ ὄρῳ πολλὰς τροποποιήσεις ὅπως ἐκφράζωσι τὰς παντοίας σχέσεις, ἥτοι ἐκ τῆς καταχρήσεως τῶν συνθετικῶν ἐκφράσεων, ἀναφύονται πλεῖστα ὅσα ἀτοπήματα.

§ 5. Μέχρι τοῦδε διελάβομεν περὶ τῶν ἀπλῶν καὶ συνθέτων συλλήψεων, ἥδη ἐξετάζομεν τὴν σύστασιν τῆς γλώσσης ὑπὸ ἄλλην διάφορον ἐποψίν. Αἱ νοεραὶ συλλήψεις δὲν εἶναι διανοήματα καὶ στοχασμοί, ἀλλὰ στοιχεῖα τούτων. Ἐν τῷ διανοήματι εἶναι κρίσις, ἥτις κατὰσχέσις ἰδεῶν, οὕτως εἰπεῖν, ἤθελε κληθῇ· αἱ δὲ ἰδέαι, καθ' ἑαυτάς, εἶναι ἀπλαῖ καὶ καθαραὶ ἀντιλήψεις, καθαραὶ μορφαὶ τῆς ἡμετέρας διανοητικῆς ἐνεργότητος. Τὸ κρίνειν εἶναι τὸ βεβαιοῦν ἢ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν, καθὼς ἰδεῶν, ἢ τὴν δυνατότητα καὶ τὸ ἐνδεχόμενον αὐτῶν, ἢ τὴν πραγματικὰ

τήτα τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, ἢ τὴν πραγματικότητα τῶν σχεσίων αὐτῶν. Τὸ κρίνειν εἶναι διαστέλλειν τὰς ἀληθεῖς ἰδέας τῶν ψευδῶν, ἀποδέχεσθαι τὰς μὲν ὡς συναδούσας τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ἀπωθεῖν τὰς δὲ ὡς μάταια ὀνειροπολήματα. Καθόσον ἡ ὑπὸ τῆς διανοίας κατοχὴ τῶν ἰδεῶν δὲν ἐκφράζεται, ὑπάρχουσι μόνον τὰ στοιχεῖα γλώσσης, οὐχὶ δὲ γλώσσα, ἣτις ἐκφράζεται διὰ τοῦ ῥήματος. Ὡσπερ ἡ κρίσις ἀποτελεῖ τὴν ζωὴν τῆς διανοίας, οὕτω τὸ ῥῆμα ἐμψυχώνει τὴν φράσιν καὶ ζωοποιεῖ ταύτην. Ἡ γλώσσα καταγομένη ἐκ τῆς διανοίας, ἐκφρασίς καὶ ὄργανον ταύτης οὖσα, ἀναδίδει ἅπαντὰ τὰ ταύτης στοιχεῖα καὶ ἅπαντας τοὺς χαρακτῆρας. Τὸ ἔργον τοῦ ῥήματος εἶναι νὰ ἐκφράσῃ τὴν κατάφασιν εἴτε τῆς ψιλῆς καὶ ἁπλῆς ὑπάρξεως, εἴτε τῆς ὑπάρξεως σχέσεώς τινος. Τὰ πρόσωπα, οἱ χρόνοι καὶ αἱ ἐγκλίσεις, καὶ ἡ σύμπτυξις τοῦ συνδετικοῦ μετὰ τοῦ κατηγορουμένου εἶναι μορφαὶ ἐπίτομοι καὶ συνθετικαί, ὑπὸ τῆς φύσεως ὑπαγορευόμεναι, δυναμένων ἀφ' ἑτέρου τῶν παντοίων σχέσεων νὰ ἐκφρασθῶσι καὶ δι' ἰδιαίτερων λέξεων ἀναλυτικῶς. Ὅπως δὴποτε τὸ ῥῆμα, καθὼς ἐκφρασίς τῆς κρίσεως, ὑποστηρίζει δύο εἰδῶν σχέσεις, ἐκφράζει κατάφασιν καὶ βεβαιώσιν ὑπάρξεως· ἤδη ἡ ὑπάρξις καὶ ἡ κατάφασις συνάμα λαμβανόμεναι ἔχουσι διαφόρους τρόπους· εἶναι προτέρα ἢ ὑστερωτέρα, παρελθούσα ἢ μέλλουσα, διαδοχικὴ ἢ ὁμόχρονος, πλήρης καὶ ἀτελής ὑπάρξις. Ἡ κατάφασις εἶναι θετικὴ καὶ ὀρισμένη, συνθηματικὴ καὶ ὑποτεταγμένη, βεβαία ἢ πιθανή, ἀληθὴς ἢ ψευδής. Ἡ τεχνητὴ γλώσσα καθίσταται διὰ τοῦ ῥήματος ἐκφρασίς τοῦ κινήματος τῆς διανοίας· διότι τὸ ῥῆμα ἐντυπώνει ἐν τῷ συνόλῳ τῶν λέξεων τὴν ἐνότητα τὴν ἀντιστοιχοῦσαν τῇ ἐνότητι τῆς συνειδήσεως, ἐν ᾗ πλείονες καὶ διαφοροὶ ἀλλήλαις ἰδέαι, παραβληθεῖσαι καὶ προσεγγίτσασαι, ἀποβαίνουσι μία καὶ μόνῃ διάνοια, εἰς στοχασμὸς· οὕτω λοιπὸν συγκροτεῖται ἡ πρότασις, ἣτις εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς κρίσεως. Ὁ ἐλάχιστος ὅρος, οὗτινος ἀναπτύσσεται ἡ αὐξάνει ἡ κατάληψις, προσάγορεύεται ὑποκείμενον, ὃ δὲ μείζων κατηγορούμενον· τὸ ῥῆμα τὸ συνάπτον τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ὀνομάζεται σύνδεσμος ἢ συνδετικόν· τὸ ῥῆμα εἶναι τὸ χαρακτηρίζον τὴν κρίσιν· ὅθεν ἡ πρότασις ἔχει τρία, καὶ, ὅσάκις τὸ ῥῆμα εἶναι συνθετικόν, δύο στοιχεῖα· ἡ ἀνάλυσις ἀνευσίστα· καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει τρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Αἷτια τῆς ἀπάτης καὶ θεραπευτικὰ μέτρα.

§ 1. Τὰ πραγματικὰ αἷτια τῆς ἀπάτης καὶ τῶν παραλογισμῶν εὐρίσκονται ἐν τῇ κακῇ χρήσει τῶν ἡμετέρων μέσων τοῦ γινώσκειν. Αἰτιώμεθα τὰς αἰσθήσεις, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, τὰς ἡμετέρας διανοητικὰς δυνάμεις. Ἡ ὄρασις ὁμῶς, διδάσκουσα ἡμᾶς ὅτι τὰ μακρυνὰ ἀντικείμενα ὑποκρύπτουσι τὰς ἀληθεῖς διαστάσεις αὐτῶν, δίδει εἰς ἡμᾶς ἀφορμὴν νὰ στοχασθῶμεν ὅτι ἡ ἀπόστασις ἐν ἣ βλέπομεν τὸν ἥλιον ἀπατᾷ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς διαμέτρου αὐτοῦ. Τῷ ὄντι ὁ ἥλιος καὶ ἅπαντα τὰ οὐράνια σώματα εἶναι πολλῷ μεγαλότερα παρ' ὅ,τι φαίνονται εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Πολλὰκις δὲ ἐκ τοῦ εὐαρέστου χυμοῦ φαγητοῦ τινος συμπεραίνομεν καὶ περὶ τοῦ ὑγιεινοῦ τῆς τροφῆς αὐτοῦ· πλὴν ἐκάτερα διάφορα ὑπάρχουσι, καὶ συλλογίζομεθα οὐχὶ ὀρθῶς περὶ αὐτῶν, ταυτίζοντες πράγματα διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων. Αἱ αἰσθήσεις δὲν συλλογίζονται, ἀλλὰ ποιοῦσι γνωστὰς εἰς ἡμᾶς τὰς αἰσθητὰς ποιότητες τῶν ἀντικειμένων. Περὶ τῆς φαντασίας λέγομεν ὅτι εἰ περιωρίζετο αὕτη εἰς τὰ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς ἀντικείμενα, εἰς τὴν ποίησιν, τὴν ζωγραφίαν καὶ ἐν γένει τὴν καλλιτεχνίαν, δὲν ἠθέλομεν κατ' αὐτῆς παραπονεῖσθαι. Περὶ τοῦ λόγου δὲ ρητέον ὅτι τὰ σοφίσματα καὶ οἱ παραλογισμοὶ δὲν εἶναι ἔργα αὐτοῦ· δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ὑπαγορεύσεων καὶ τῶν ἐνταλμάτων αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς διηνεκοῦς παραβιάσεως τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένων κανόνων, καὶ αἷτιον ταύτης εἶναι τὰ ἡμέτερα ἐλαττώματα καὶ πάθη, ἡ ἄγνοια καὶ ἡ κακὴ ἡμῶν θέλησις. Ὅθεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ οὐχὶ ἀλλαχοῦ ζητητέον τὴν ἀληθῆ αἷτιαν τῆς ἀπάτης. Καθόσον ἐπὶ τέλους ἀφορᾷ τὰς ἡμετέρας διανοητικὰς δυνάμεις σκεπτόμεθα ὅτι αὗται, ἀντὶ νὰ ὦσιν ἐξοχα ὄργανα πρὸς τοῦτον ἡ ἐκείνων τὸν σκοπὸν προωρισμένα, ἀποτυγχάνουσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν διὰ τὴν ἡμετέραν σκαιότητα καὶ τὴν ἐμπαθεῖ ταραχήν. Ἡ γενικὴ αἷτια τῆς πλάνης ἡμῶν εἶναι ἡ κακὴ χρῆσις τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Πολλὰ καὶ διάφορα παρίστανται τὰ αἷτια τῆς κακῆς χρήσεως τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

§ 2. α. Ἡ ἐξις τοῦ πιστεύειν ἄνευ ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἄνευ ἀ-
 φορμῆς· αὕτη παράγει τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν.
 Τούτου ἕνεκα ὀφείλομεν, πρὶν ἢ παραδεχθῶμεν ἰδεάν τινα, νὰ
 ἀπαιτήσωμεν τὸν λόγον τῆς πιστώσεως καὶ τὰς ἀποδείξεις αὐ-
 τῆς ὡς πρὸς τὴν συμφωνίαν μετὰ τῆς ἀληθείας. β'. Ἡ ταχύ-
 τής καὶ ἀπερίσκεψία, δι' ἣν σπεύδοντες πρὸς τὰ ἀντικείμενα θε-
 ωροῦμεν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν καὶ δὲν ἐμβατεύομεν εἰς τὴν
 οὐσίαν· διὸ καὶ αἱ ἰδέαι ἡμῶν τότε δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἀξίαν,
 καὶ πλήρης ἄγνοια ἐναπομένει εἰς ἡμᾶς. γ'. Ἡ ἔλλειψις τῆς
 ὀφειλομένης προσοχῆς· ἐπειδὴ εἰς τὴν ἀλήθειαν, προσερχομένην
 ἀφ' ἑαυτῆς εἰς ἡμᾶς, προσλιπαροῦσαν καὶ ἐπείγουσαν ἡμᾶς ἵνα
 ἀνενίσωμεν εἰς αὐτήν, δὲν δίδομεν τὴν παραμικρὰν προσοχὴν,
 ἀποποιούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ γνωρίσωμεν αὐτήν. δ'. Ἡ
 αἰσῆσις δι' ἣν ἐμπιστευόμεθα, ὡς μὴ ὥφειλεν, εἰς τὰς ἡμετέρας
 δυνάμεις, εἰς τὰς προσωπικὰς δοξασίας ἡμῶν, νομίζοντες ὅτι
 κατέχομεν τὴν ἀλήθειαν, ἥς ἡ σκιά διαφεύγει ἡμᾶς. ε'. Ἡ ἀξίω-
 σις τοῦ νὰ θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν καὶ σταθίσωμεν πάντα,
 χωρὶς νὰ σκοπήσωμεν εἰς τὸ περιορισμένον τῶν ἡμετέρων μέ-
 σων τοῦ γινώσκειν. Παρὰ τὴν ἀγιωτάτην καὶ ἀλάνθαστον πί-
 στιν ἡμῶν, ἥς βᾶσις εἶναι ἡ οὐρανόθεν ἀποκεκαλυμμένη ἀλήθεια,
 πόσα ἄλλα ἀκατάληπτα μυστήρια δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ
 τῆς φύσεως, ἀπέναντι τοῦ ἀσθενοῦς καὶ πεπερασμένου πνεύμα-
 τος ἡμῶν ; ς'. Ἡ κατάχρησις τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας τῶν
 ἀνθρώπων. Τινὲς περὶ πολλοῦ ποιοῦνται νὰ μεταχειρίζωνται τὸ
 πνεῦμα τῶν ἄλλων, κλείοντες τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν
 ἐπ' ἐλπίδι νὰ εὗρωσιν ὁδηγοὺς ἐκείνους. Κωλύματα εἰς εὐρεσιν
 τῆς ἀληθείας εἶναι καὶ ταῦτα. Τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος, δη-
 μιουργήσαντος ψευδὲς μετρητήριον ἀληθείας, ἢ προσχηματισθεῖ-
 σα δόξα χωρὶς νὰ συμβουλευῇται τὰ γεγονότα, καθ' ἣν κρίνου-
 σιν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ συστήματος ἀνεξαρτήτως αὐτῶν· ἀφ' ἑτέρου
 αἱ κακῶς γενόμεναι ἀναγνώσεις. Ἡ ἀνάγνωσις εἶναι δύο εἰδῶν,
 ἡ προστίθεται τὴν μάθησιν τῶν ὑπ' ἄλλων ρηθέντων, πιστευθέν-
 των καὶ νοηθέντων, ἡ τὴν κρίσιν καὶ συζήτησιν τῶν ἰδεῶν τῶν
 ἄλλων, ἐξ ὧν τὸ μὲν συντείνει εἰς τὴν πολυμάθειαν, τὸ δὲ εἰς
 τὴν διαφώτισιν καὶ ἰσχυροποίησιν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἄγνοια τῶν
 νόμων τῆς διανοίας καὶ τῶν ταύτης δυνάμεων, καὶ ἡ δοκησι-
 σοφία, τὰ κακὰ αἰσθήματα, ἡ διαστροφή τῆς καρδίας, ἡ κακὴ

τῶν λέξεων ἐφαρμογὴ καὶ ἡ μὴ ὀρθὴ ἐτυμολογία αὐτῶν εἶναι ἐπίσης αἰτία πλάνης. Τὰ δὲ μέσα τῆς θεραπείας εἶναι ἡ προσοχή, ἡ σκέψις, ἡ παραβολή, ἡ κρίσις, ἡ ἐξέτασις, ἡ βραδύτης, ὁ ἔρος τῆς ἀληθείας, ἡ πράξις τῆς ἀρετῆς, ἡ γνώσις τῶν κανόνων τῆς λογικῆς καὶ ὁ ἀκριβὴς τῶν λέξεων ὀρισμός.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

Ἠθολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὁρισμός, ἀντικείμενον, διαίρεσις τῆς Ἠθικῆς καὶ κανόν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 1. Πάντα τὰ ὄντα ἔχουσιν ἴδιον τέλος, καὶ αὐτὸ τὸ εὐτελέστερον τῶν κτισμάτων, ὡς καὶ τὸ εὐγενέστερον, συντρέχουσιν εἰς τὴν καθολικὴν τάξιν. Εἰς τὸ ἔχανες σύνολον τῶν παντοίων ὄντων, τὰ μὲν χωρὶς νὰ γινώσκωσι, νὰ θέλωσι καὶ νὰ αἰσθάνωνται, ὅργανα τυφλά καὶ ἄλλα βαδίζουσιν εἰς τὸ τέλος αὐτῶν· τὰ δὲ συγκεχυμένον ἔχοντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἑλάττω τὸ αἶσθημα τοῦ ἑαυτῶν προορισμοῦ, καὶ ἐνδιαφερόμενα διὰ μόνης τῆς ἡδονῆς ἢ λύπης, ἐν ἀπολύτῳ ἀνικανότητι τοῦ ἐννοῆσαι καὶ συνδραμεῖν εἰς αὐτὸν διατελοῦντα, σπεύδουσιν ἐκεῖ. Πλὴν ἄλλα εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ ἀνώτερον πάντων τῶν ὄντων, ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως ἐχαρίσατο τὸ προνόμιον τοῦ γινώσκειν καὶ πραγματοποιεῖν τὸ τέλος καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Ὁ λόγος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἶναι ἔξοχα δῶρα, μόνῃ τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιδωφιλευθέντα παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δυνάμει τοῦ πρώτου γινώσκει τὸν ἑαυτοῦ προορισμὸν ὁ ἄνθρωπος, δυνάμει τοῦ δευτέρου δύναται νὰ μετέσχη ἐνεργητικώτατα αὐτοῦ. Ὅθεν ἀναφύεται τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ποῖον τὸ τέλος καὶ τίνα τὰ πρὸς τὴν τούτου ἐκπλήρωσιν μέσα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀπάντησις εἰς τοῦτο τὸ ἐρώτημα καὶ ἡ λύσις τούτου τοῦ μεγάλου προβλήματος

ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἠθικῆς, ὀρίζουσιν τοὺς νόμους εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐν ὀνόματι τοῦ λόγου, διεποῦσης τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων, κανονίζουσιν τὰ ἤθη, γνωστοποιούσης τὸν ἡμέτερον προορισμὸν, καὶ διδασκούσης τὰ ἡμέτερα καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Καθὼς δὲ ἡ θεωρία τοῦ ἀληθοῦς συνιστᾷ τὴν Λογικὴν, ἡ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τὴν δυναμολογίαν καὶ Ψυχολογίαν, ἡ τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου τὴν αἰσθητικὴν ἢ Καλλιλογίαν, οὕτως ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἢ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐλαττωμάτος ἀπαρτίζει τὴν Ἠθικὴν.

§ 2. ἔχοντος τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν, αἱ πράξεις αὐτοῦ διευθύνονται ὑπὸ νόμου. Ἄπαντες διακρίνουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, ἀναγνωρίζουσι καθήκοντα καὶ ἐπικαλοῦνται δικαιώματα, διότι ἔχουσιν ἀναντίρρητον βεβαιότητα περὶ τοῦ τέλους καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν, ἄνευ τοῦ ὁποῖου αἱ πράξεις ἡμῶν δὲν ἤθελον εἶσθαι ἀγαθὰ καὶ κακαί. Τὴν ἐναργῆ καὶ ἐξηκριβωμένην γνῶσιν τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ ἐπιδιώκει ἡ περὶ τῆς πρόκειται ἐπιστήμη.

§ 3. Ἡ Ἠθικὴ διαφεύκει εἰς γενικὴν καὶ θεωρητικὴν, καὶ εἰς εἰδικὴν καὶ πρακτικὴν· ἡ μὲν περιγράφει καὶ προσδιορίζει τὸ τέλος καὶ τὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ρυθμίζει καὶ κανονίζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου συμφῶνως πρὸς τὸ τέλος καὶ τὸν νόμον αὐτοῦ. Ἀναπόσπαστα μέρη τῆς Ἠθικῆς εἰσὶν ἡ θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δικαίου, τοῦ τιμίου, ἡ θεωρία τῆς ἀρετῆς, ἡ τῆς εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας, τῶν βραβείων καὶ τῶν ποινῶν. Ταῦτα δὲ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς δυνάμεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, τὴν διάνοιαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αἰσθητικότητα. Ἡ διάνοια γινώσκει τὸ ἀγαθὸν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον, τὸ καθήκον, τὸν νόμον· ἡ δὲ συνείδησις πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος προσδιορίζεται εἰς τὰς πράξεις αὐτοῦ ὑπὸ παντείων αἰτίων καὶ προτίθεται διάφορα τέλη. Ἐὰν τὰ τε αἰτία καὶ τὰ τέλη ἦσαν νόμιμα καὶ ἀγαθὰ, τότε αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἤθελον ἐνδύεσθαι ἓνα καὶ μόνον χαρακτῆρα· ὁ ἀνθρώπινος βίος δὲν ἤθελε χρῆζει νόμου, ἡ ἐλευθερία δὲν ἤθελεν ἔχει ἀντικείμενον. Πάντα μὲν τὰ ὄντα ἔχουσι τὸ ἰδιαιτέρον αὐτῶν τέλος, τὰ τε ζῶα καὶ τὰ φυτά· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ θεματοφύλαξ καὶ ὁ ἀπόλυτος ἐξουσιαστής τοῦ ἰδίου τέλους. Ἡ ἐλευθερία θέλησις ἄνευ βίας παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πράξεις συμμόρφους πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἡ δὲ ἐξίς τῶν πράξεων τούτων συνίστησι τὴν ἀρετὴν. Ἡ αἰσθητικότης συναισθάνεται τὴν ἀντανά-

κλασιν τῶν συμμόρφων πρὸς τὸν νόμον τοῦ ἀγαθοῦ πράξεων ἢ τῶν ἀντικειμένων πρὸς αὐτόν. Αὕτῃ εἶναι εὐδαιμόνων ἢ κακοδαίμων, δοκιμάζει ἡδονὴν ἢ λύπην, καθόσον ἡ θέλησις πράττει τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Τὸ πρῶτον τῶν μερῶν τούτων καλεῖται καὶ θεωρία τοῦ δικαίου, τὰ δύο ἄλλα καλοῦνται θεωρία τοῦ γεγονότος. Ἀμφοτέρω δέ, τὸ δικαίωμα καὶ τὸ γεγονός, εἶναι τὰ δύο οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς. Ἄνευ τοῦ γεγονότος, ὁ νόμος τοῦ δικαίου δὲν λαμβάνει ἐφαρμογὴν· ἄνευ τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει κανὼν, πρὸς ὃν αἱ πράξεις τῆς θελήσεως ἤθελον παρεξετασθῇ, ὅπως γνωστῇ εἰ εἰσιν ἀγαθαὶ καὶ κακαί. Τὸ δικαίωμα δὲν εἶναι τὸ γεγονός, εἶναι τὸ μετρητήριον αὐτοῦ· τὸ γεγονός εἶναι πολλὰ πλοῦν, ὥς καὶ αἱ πράξεις τῆς θελήσεως, τὸ δικαίωμα εἶναι ἓν, ὥς καὶ μία εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Τὸ γεγονός εἶναι ἰδιαίτερον, τοπικόν, ἀτομικόν, τὸ δικαίωμα εἶναι καθολικόν· τὸ γεγονός εἶναι κινήτον, τρεπτόν, ἀλλοιωτόν, αἱ δὲ ἀρχαὶ τοῦ δικαιώματος εἶναι ἀναλλοιώτοι. Ἐπομένως διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλλοιώτων ἀρχῶν τοῦ δικαιώματος, ἡ ἠθικὴ ἀνάγεται εἰς τὰς ὑπερβατικὰς ἐπιστήμας, ἀσχολουμένας περὶ τὰς ἀναγκαίας ἀληθείας, διὰ δὲ τὴν θεωρίαν τῶν συμμόρφων ἢ μὴ πράξεων πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τῶν συνδεουσῶν ταύτας συνεπειῶν τάττεται ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν πρακτικῶν, πειραματικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἐχουσῶν ἀντικείμενον ἐνδεχομένης ἀληθείας.

§ 4. Διὰ τῆς συνειδήσεως βεβαιούμεθα ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἐνεργότης κατὰ τρεῖς διακεκριμένους τρόπους ἀναπτύσσεται· ἡ ἀπαρτίζεται αὕτη ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους, ἡ διευθύνεται ὑπὸ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ συμφέροντος, ἡ κινεῖται ὑπὸ τῆς ἰδέας καθολικῆς ὑποχρεώσεως ἐπιβεβλημένης εἰς τὸ ἡλικόν ὄν. Ἐν ταύτῃ τῇ τριπλῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος ζητητέος ὁ νόμος ὁ διέπων αὐτήν. Ἐν τοῖς κινήμασι τῆς αἰσθητικότητος καθίσταται ἀπολύτως ἀδύνατον, ὥς καὶ ἐν τοῖς συνδυασμοῖς τοῦ ἐγώϊσμοῦ, νὰ ἀνακαλυφθῇ ἀρχή, ἔχουσα τὸν χαρακτῆρα ἀληθοῦς νόμου. Ἄπαντα δὲ τὰ συστήματα, ἅτινα ἐπεισέθησαν νὰ κανονίσωσι τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς ὠφελείας, ἐναυάγησαν. Εἰς τὰς καθολικὰς ἰδέας τοῦ λόγου ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν τὸν γνώμονα τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς· πρέπει νὰ κατοπτρεύσωμεν εἰς ὑψηλὸν τινα τύπον τὸν νόμον τῶν ἡμετέρων πράξεων, ἐνθα δὲν ὑπάρχει πρῶτον ἐλαττήριον, ἐπιδιδύ-

κοντες τὴν αἰωνίαν τάξιν τῶν πραγμάτων. Οὐχὶ ἐνστιγμα καὶ ἐγ-
 γωισμός, οὐχὶ ἰδιότης καὶ συμφέρον, ἀλλ' ὁ λόγος, ἡ ἰδέα τῆς
 ἠθικῆς υποχρέωσης, τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαιώματος, τῆς
 ἀξίας καὶ ἀπαξίας, ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ σχέσις
 τοῦ ἡμετέρου ἀγαθοῦ πρὸς τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον, ἡ τῆς
 ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας συγκροτοῦσι τὴν οἰκονομίαν τῆς
 ἡμετέρας ἠθικῆς φύσεως. Ὅθεν εἰς τὸν λόγον εὐρίσκεται ὁ ἠθικός
 νόμος ἥτοι ὁ νόμος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ εἰς τὰς ἰδρυ-
 θείσας ἐν τῇ ἠθικῇ γενικᾶς ἀρχᾶς ὑποδεικνύεται ὁ σκοπὸς τῆς
 ἡμετέρας ὑπάρξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἷτια καὶ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 1. Προλαβόντες εἵπομεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τριῶν αἰ-
 τιῶν, οὐσιωδῶς διαφόρων, ἀνελίσσεται ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια·
 ταῦτα δὲ ὠθοῦσιν εἰς τρία ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα τέλη. Κα-
 τόπιν ἐρεῦνης καὶ ἀναλύσεως ὑπὸ τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων, συγ-
 κεφαλαιοῦνται εἰς τρία τὰ περὶ ὧν λαλοῦμεν αἷτια, δηλαδή εἰς
 τὸ ἐνορμον ἢ πάθος, εἰς τὸ συμφέρον ἢ ὠφέλειαν καὶ ἐγῴσμον,
 καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν υποχρέωσιν ἢ τὸ καθήκον. Τὸ πρῶτον ἀγε-
 ῖμας εἰς τοιόνδε ἢ τοιόνδε ἰδιαίτερον καὶ αἰσθητικὸν ἀγαθόν,
 τὸ δεῦτερον προτίθεται τὸ εὖ εἶναι ἐν γένει, τὸ τρίτον ὁδηγεῖ
 εἰς τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ, εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Πρὶν ἢ φω-
 τισθῇ ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος, παρατηρεῖται ὅτι φέρεται οὗτος
 δυνάμει ῥοπῶν τινων καὶ φυτικῶν τοῦ ὁργανισμοῦ κλίσεων εἰς
 τινὰ ἀντικείμενα. Αὗται δὲ αἱ ῥοπαὶ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐγεί-
 ρονται καὶ ἀναπτύσσονται κατ' ἀόριστόν τινα τρόπον. Ἰνα δὲ ἐπι-
 τευχθῇ ὁ σκοπός, συγκεντροῦνται αἱ δυνάμεις ἡμῶν ἐν τῇ ζωῇ
 ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια παρεντίθενται εἰς τοῦ-
 τον. Οἱ ἀγῶνες ἡμῶν ὅπως ἱκανοποιήσωμεν τὰς ἀρχικὰς κλίσεις
 τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ ἀπολαύσωμεν τὸ ἀγαθόν, ὅπερ θηρεύ-
 ομεν, ἀπολήγουσι χορηγοῦντες ἀτελεῖς καὶ ἀνεπαρκεῖς ἀγαθόν.
 Ὅταν ἐξασκηθεῖσαι αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις ἀποκτήσῃσι μέρος τοῦ

ἐπιδιωκόμενου ἀγαθοῦ, γεννᾶται ἐν ἡμῖν φαινόμενόν τι καλούμενον ἡδονή. Ἡ στέρησις ἐξ ἄλλου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τούτου ἀποτυχία παράγει τὸ ἀντίθετον φαινόμενον, ὅπερ λέγεται λύπη, ὁδύνη. Ἀμφοτέρω ταῦτα γεννῶνται ἐν ἡμῖν, διότι εἴμεθα καὶ ἐνεργητικοὶ καὶ αἰσθητικοί· διὰ τὸ εἶναι ἡμᾶς αἰσθητικούς, ἡ ἡμετέρα φύσις δοκιμάζει ἡδονὴν ἢ λύπην ἀναλόγως τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας τοῦ θηρευομένου ἀγαθοῦ. Ἐὰν φύσις τις ἦτο ἐνεργητικὴ χωρὶς νὰ ᾔναι καὶ αἰσθητικὴ ἐνταύτῃ, ἤθελεν ὑπάρχει ἐν μόνον τὸ τέλος, ἐν τῷ ἀγαθόν· τότε δὲ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ἀνία ἢ ἀλγηδὼν, ἡ αἰσθητὴ ἀντήχησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ δὲν ἤθελεν ἔχει χώραν. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, καὶ ταῦτα τὰ φαινόμενα ὑποτάσσονται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. Ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία εἰς τὴν ἐπιζήτησιν τοῦ τέλους εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν· εἶναι νόμος τοῦ ἡμετέρου ὀργανισμοῦ νὰ εὕρισκώμεθα εἰς εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον κατάστασιν καθὼ ὄντα αἰσθανόμενα. Ἡ ἡδονὴ εἶναι λοιπὸν ἡ συνέπεια τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἡ λύπη ἡ συνέπεια τῆς στέρησεως τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλ' ὁ λόγος ὑπεξαιρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἀποκλειστικῆς ἐπικρατείας τοῦ πάθους. Δυναμίει τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ πού τείνουσιν ἅπασαι αἱ ῥοπαὶ αὐτοῦ καὶ τίς ὁ ὀλικὸς σκοπὸς τούτων, βοηθούμενος δὲ ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ πλήρες ἀγαθὸν δὲν ἐπιτυγχάνεται ἐνταῦθα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑψοῦται ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθοῦ εἰς τὴν τοῦ ἄκρου ἐφετοῦ, τοῦ δυναμένου νὰ χορτάσῃ καὶ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἡμετέραν φύσιν. Ὅταν ὁ λόγος κυριεύῃ τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν παθῶν καὶ κυβερνᾷ ἀσφαλῶς.

§ 2. Ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ἣν ποιεῖται ὁ λόγος, ὅπως ἐκ τῶν γενικῶν ιδεῶν, αἰτίνες γεννῶσι τὴν ἐγωϊστικὴν κατάστασιν, ἀναχθῇ εἰς τὰς καθολικὰς καὶ ἀπολύτους ιδέας, καταντῶμεν εἰς τὴν ἡθεκὴν κατάστασιν. Διότι ἀδιαφοροῦντες περὶ τοῦ ἀτομικοῦ, ἰδιαιτέρου καὶ σχετικοῦ ἀγαθοῦ, μεταβαίνομεν ἐκ τῆς ιδέας ταύτης εἰς τὴν ιδεάν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ, τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Μορφωθείσης δὲ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ τοιοῦτο τρόπον ὑπὸ τοῦ λόγου, ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο συμπάθεια βαθεῖα, ἀληθὴς καὶ ἄμεσος, ὥστε ὁ λόγος ὑποκλίνει ἀπέναντι ταύτης τῆς ιδέας, ὁμολογεῖ ταύτην ἱερὰν καὶ ὑποχρεωτικὴν εἰς ἑαυ-

τὸν, λατρεύει ταύτην ὡς νόμιμον κυριάρχην αὐτοῦ, καὶ ὑποτάσσεται εἰς αὐτὴν ὡς εἰς τὸν φυσικὸν καὶ αἰώνιον αὐτοῦ νόμον. Ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ δὲν εἶναι ὁ ἐσχατος ὅρος τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· αὕτη ποιεῖ ἐν βῆμα περαιτέρω καὶ μεταίρεται ἄχρι τοῦ Θεοῦ, δύντος ἐκάστῳ κτίσματι ἰδίαν σύστασιν, ἴδιον τέλος καὶ ἴδιον ἀγαθόν. Προσκεκολλημένον εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ φύσιν οὕτω, τὸ ἀγαθὸν ἐξέρχεται τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ ἐφαίρεσεως καὶ γίνεται ἡ ἔκφρασις τῆς θείας διανοίας· ἔκτοτε ἡ ἠθικὴ δεικνύει τὸ θρησκευτικὸν αὐτῆς μέρος. Ἡ τοῦ Θεοῦ πανάγαθος θέλησις ἵδρυσεν τὸ ἀγαθόν, ἡ πάνσοφος αὐτοῦ διάνοια ἐπένοησεν τοῦτο· ὅθεν ἡ θρησκευτικὴ ὑποταγὴ ἐνοῦται μετὰ τῆς ἠθικῆς ἀποτελοῦσα σεβαστὴν τάξιν. Ἡ δὲ σχέσις ἡ μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ὑφισταμένη ἀναδεικνύει τὸ ἱερὸν καὶ διηνεκὲς τοῦ ὑπερτάτου καὶ ἁκροῦ ἐφετοῦ.

§ 3. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσις, ἡ ὑπὸ τούτου ἐπιβαλλομένη, γεννῶσιν ἐν ἡμῖν τὸν προσδιορισμὸν ἐκεῖνον, ὅστις οὐσιωδῶς διαστέλλεται τοῦ ἐμπαθοῦς καὶ ἐγωϊστικοῦ προσδιορισμοῦ. Τὸ ἐγωϊστικὸν αἶτιον ἐπιβλέπει εἰς τὴν ὅσον ἔνεστι μείζονα ἱκανοποίησιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ διατελεῖ προσωπικόν, τὸ δὲ ἠθικὸν αἶτιον ἀτενίζει εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν, καὶ διαμένει ἀπρόσωπον. Ἰπακούοντες εἰς τοῦτο, ὑποβαλλόμεθα εἰς πρᾶγμα τι, ὅπερ ἀπέναντι τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ᾖναι ἀγαθόν, καὶ οὗτός ἐστιν ὁ χαρακτὴρ τοῦ νόμου. Ἢδη ἡ ἀφοσίωσις ἡμῶν εἰς τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν συνιστᾷ τὴν ἀρετὴν, καὶ ὁσάκις ἐκουσίως καὶ ἐν γνώσει πειθόμεθα εἰς τὸν νόμον, κανόνα τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς ἔχομεν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, καὶ εἰς τὴν ἐναντίαν περίπτωσιν, ὅταν θεληματικῶς μὴ ὑπακούωμεν εἰς τὸν νόμον, ὑπάρχει τὸ ἠθικὸν κακόν. Ὅταν ἐκουσίως τελέσωμεν τὸ ἀγαθόν, ἀνεξαρτήτως τῆς εἰδικῆς ἡδονῆς, ἣν συναισθάνεται ἡ ἡμετέρα αἰσθητικότης, κρίνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀξίους τιμῆς καὶ ἀμοιβῆς· ἐν τῇ ἀντιθέτῳ περιπτώσει, ἀξίους μομφῆς καὶ ποινῆς. Αὕτη ἡ κρίσις τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας παράγεται ἀναγκαίως συνεπεία πάσης πράξεως φερούσης ἠθικὸν χαρακτῆρα, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 1. Ἐν γένει ἀγαθὸν ὄντος τινὸς εἶναι τὸ διατηροῦν, βελτιοῦν καὶ τελειοποιοῦν αὐτό· κακὸν δὲ τὸ καταστρέφον, χειροτερεῖον καὶ ἐκφυλίζον αὐτό, τὸ βλάπτον τὴν ἑρρύθμον αὐτοῦ κατὰ στασιν. Ὡς πρὸς ἅπαντα τὰ δημιουργηθέντα ὄντα ὑπάρχει κατὰ στασις δυνάμεως καὶ ἀδυναμίας, ὑγείας καὶ ἀσθενείας, μεγαλείου καὶ πτώσεως, αὐξήσεως καὶ ἐλαττώσεως, τελειοποιήσεως καὶ ἀλλοιωώσεως, προόδου καὶ υποβιβασμοῦ. Ἐκ τῶν δύο τούτων καταστάσεων, ἡ πρώτη εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν, ἡ δευτέρα τὸ κακόν. Πᾶσαι αἱ πράξεις ἐν τῷ βίῳ αἱ τείνουνται ἵνα φέρωσι τὴν πρώτην τῶν δύο τούτων καταστάσεων εἶναι ἀγαθαί, αἱ δὲ παράγουσαι τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα εἶναι κακαί. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὥπερ ἐλευθέρα θέλησις γεννᾷ, εἶναι τὸ ἠθικόν ἀγαθὸν καὶ κακόν, οὗτινος ὁ διακριτικὸς χαρακτήρ ὑφίσταται εἰς τὸ ἔχειν αὐτουργὸν αὐτὸ τὸ ἐν ᾧ πραγματοποιοῦνται. Τὸ ἀληθὲς ἔμβλημα τοῦ ἠθικοῦ βίου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν εἶναι τὸ δένδρον τὸ φέρον ἀγαθοὺς καὶ καχοὺς καρπούς, ἀλλὰ τὸ δένδρον τὸ γινόμενον ἀφ' ἑαυτοῦ γόνιμον ἢ ἄγονον, παράγον οἰκοθεν ἡδεῖς ἢ νοσώδεις καρπούς. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι τι θετικόν, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ὄντος ἀπηλλαγμένη πάσης ἀλλοιωώσεως, εἶναι τὸ ἐν διακατέχον τὴν ἀρχικὴν ἀκεραιότητα αὐτοῦ· εἶναι νέος τις βαθμὸς ζωῆς συνεπάγων εἰς ὃν μὴ ἀπηρτισμένον τὴν τελειότητα, ἥς ἡ φύσις αὐτοῦ ἐστὶν ἐπιδεκτική. Ἀφ' ἐτέρου τὸ κακόν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ ἀγαθοῦ, ἀντὶ τοῦ συντηρεῖν καταστρέφει, ἀντὶ τοῦ τελειοποιεῖν ἐξευτελίζει, προσβάλλει τὴν ψυχὴν, τὸ ὠραιότερον ἔργον τοῦ θεοῦ ἀριστοτέχνου, τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν ζῶν, ἡμᾶς αὐτοὺς, διαστρέφει τὴν ἡμετέραν διάνοιαν διὰ τοῦ σοφίσματος, τὸν λόγον διὰ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀσεβείας, τὴν καρδίαν διὰ τοῦ ἐγωϊσμοῦ, τὴν ἠθικότητα διὰ τῆς ἀκολασίας, τιτρώσκει πάσας τὰς ζωϊκὰς δυνάμεις ἡμῶν. Τὸ ἠθικόν κακόν τετελεσμένον ἅπαξ ἐν γνώσει τῆς αἰτίας καὶ ἐπιδεβαρυμένον διὰ τῆς ἐπιμονῆς ἡμῶν ἤθελεν εἶσθαι ἀνίατον κακόν, ἐὰν ὁ Θεὸς, ἐν τῇ ἀπειρῳ αὐτοῦ ἀγαθότητι, μὴ ᾤκονόμει εἰς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον σανίδα σωτηρίας μετὰ τὸ ναυάγιον, ἐὰν μὴ συνεχώρει νὰ ἀναγεννηθῇ ἐν

τῇ ζωῇ διὰ παλινορθώσεως, διὰ πράξεως ἀγνισμοῦ καὶ μεταμελείας.

§ 2. Ἐξ ἰδίας φύσεως τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἀλλήλοις· εἶναι δύο ἀντιθέσεις ἐπίσης ἰσχυραὶ, ὡς ἡ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς εὐνοίας, τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς ἀφιλοκερδείας, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους, τῆς συγγνώμης καὶ τῆς ἐκδικήσεως, τῆς ὑπερφηφαιείας καὶ τῆς ταπεινώσεως, τῆς παραφροσύνης καὶ τῆς σοφίας, τοῦ λόγου καὶ τῆς παραλογίας. Ἡ διαφορὰ αὐτῶν τῶν δύο ἀντιθέτων φαινομένων δὲν εἶναι αὐθαίρετος καὶ τεχνητὴ ἢ κατὰ συνθήκην, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες τῶν ἡθολόγων, ἀλλ' εἶναι τανάπαλιν ριζικὴ καὶ οὐσιώδης, εἶναι ἡ διαφορὰ μεγίστη, ὡς ἡ ἀπαντωμένη μεταξὺ ἀντιφασκουσῶν ιδεῶν. Ἰδρυθείσης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡ ἠθικὴ παγιοῦται καὶ θεμελιούται· τὸ ἀγαθὸν περὶ ἃ στρέφεται ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ θετικωτέρα τῶν πραγματικότητων. Πᾶς ἄνθρωπος, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ εὐτελὴς ἂν ὑποτεθῇ, ἔχει ιδεᾶν τινὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ κακοῦ, αἰσθάνεται ὅτι ὑπεράνω ἑαυτοῦ ὑπάρχει τι πρὸς ὃ ἀναφέρεται ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ τῶν ἄλλων ὄντων.

§ 3. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τὸ ἀγαθὸν τοῦ σώματος. Τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἰσχύν, καὶ τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος εἶναι ἡ σωφροσύνη, ἡ λιτότης, ἡ ἐγκράτεια ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν. Τὸ ποιοῦν τὴν ἰσχύν καὶ τὴν ὑγείαν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ σοφία, ἡ ἐπιστήμη, ὁ λόγος, ἡ ἀλήθεια, ἡ τελειοποίησις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἔχουσι κοινὸν ὅτι ἀμφοτέρω συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ συντηρῶσι καὶ βελτιῶσι τὸ ὄν εἰς ὃ ἀναφέρονται. Εἶναι ἀγαθὸν τρεπτὸν καὶ ἀναλλοιώτον. Ἡ ἀγαθότης τῶν νόμων εἶναι κινήτῃ καὶ τρεπτῇ, καθὼ ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἀναλογίας πρὸς τὰ ἦθη, τὰς ἔξεις, τὰς ιδέας καὶ τὰς ἐπιδεξιότητας καὶ τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῶν λαῶν, τῶν προωρισμένων νὰ κυβερνηθῶσι δι' αὐτῶν. Ἐκ τῆς καταλληλίας τῶν νόμων πρὸς τὴν ἠθικὴν, νοητικὴν, καλλιλογικὴν ἢ αἰσθητικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν εἰς ἣν ἐφθασε λαὸς τις, ἐκ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν καὶ τῆς συνταγματικῆς ἀνατροφῆς φαίνεται καὶ ἡ ἀγαθότης

αὐτῶν. Ὅμως ὑπάρχει τι ἀναλλοίωτον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ εἶναι ἡ ἐνδομυχὸς αὐτοῦ οὐσία, οἷος δῆποτε εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων· ἐν τῷ βάθει εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ ὄν, ἡ ψυχὴ ὑπὸ τοῦ σώματος ὑπηρετουμένη, νοητικότης ὄργανα μεταχειριζομένη, οὐσία ἐνεργητικὴ καὶ ἐλευθέρᾳ, κοινωνικὴ καὶ τελειοποιήσιμος. Πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀγαθὸν τῇ ψυχῇ σήμερον εἶναι καὶ αὔριον καὶ πάντοτε, αἱ ἀγαθαὶ πράξεις συντηροῦσι καὶ βελτιοῦσι τὴν ψυχὴν ἀδιαφόρως εἰς πάντα τόπον καὶ χρόνον· ὥς καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀναλλοίωτος, οὕτω καὶ τὸ ἀγαθὸν τούτου.

§ 4. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ νοητικοῦ ὄντος ὑφίσταται εἰς τὸ γινώσκειν, ἀγαπᾶν καὶ ἀσκεῖν τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τῶν στοχασμῶν, λέξεων καὶ πράξεων σέβεσθαι αὐτήν. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ κοινωνικοῦ ὄντος εἶναι τὸ παρὰ τῶν ἄλλων σέβας εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ εἰς τὴν εἰρηνικὴν ἀπόλαυσιν τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἐνεργητικοῦ ὄντος εἶναι ἡ πρᾶξις, τὸ γόνιμον ἔργον. Τὸ ἀγαθὸν ψυχῆς ἐλευθέρως εἶναι τὸ κυριεύειν τοῦ σώματος, τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν παθῶν. Ὅθεν ἡ δικαιοσύνη ἤτοι τὸ σέβας πρὸς ἅπαντα τὰ δικαιώματα, ἡ φιλαλήθεια, ἡ ἀγαθοπιστία, ἡ πίστις εἰς τὸν λόγον, ἡ εὐθύτης, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ υἱικὴ ἀγάπη, τὸ κράτος ἐπὶ τῶν παθῶν καὶ ἡ φιλοπονία καὶ ὁ ἔρως τῆς ἐργασίας πάντοτε καὶ ἅπανταχοῦ εἰσι σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτα ἀγαθὰ.

§ 5. Ἐν ὅσῳ ὁ ἄνθρωπος ἀφορᾷ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν κλίσεων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἔχει τὴν ἰδέαν τοῦ σχετικοῦ ἀγαθοῦ. Ἐξερχόμενος ἑαυτοῦ κατανοεῖ ὅτι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ ἀνήρτηται εἰς ἀρχὴν ὑπερτέραν, ἐναγκαλιζομένην τοῦτον· τότε γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἱκανὸς νὰ ἐνεργήσῃ ἠθικῶς καὶ διακατέχει τὸν νόμον τοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ. Ὁ θεμελιώδης χαρακτήρ τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ, νὰ ὑπάρχῃ ἀπόλυτον· τούτου ἕνεκα εἰς τὰς ἠθικὰς γνώσεις ἐξετάζεται τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον. Ὁ ἄνθρωπος ὥς λογικὸν καὶ ἐλευθέρον ὄν γινώσκει τὸ τέλος αὐτοῦ ὁποῖόν ἐστι, καὶ κατὰ πάντα ἐξαρτᾶται ἢ πλήρως ἢ μὴ ἀπ' ἐκείνου, ἐν ᾧ τὰ λοιπὰ ὄντα ἄγονται εἰς τὸ ἴδιον τέλος χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν αὐτὸ καὶ χωρὶς νὰ θέλωσιν. Ὅταν ἐπιτύχῃ τοῦ ἑαυτοῦ τέλους ὁ ἄνθρωπος, αἱ πράξεις αὐτοῦ ἔχουσι τὸν διπλοῦν χαρακτήρα

τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, εἶναι οὐχὶ μόνον ἀγαθαί, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἀγαθαί. Τὸ δένδρον τρέφεται ὑπὸ τῶν χυμῶν τῆς γῆς, ὁ ποταμὸς ἀκολουθεῖ τὸν ῥοῦν αὐτοῦ, ἡ γῆ περιτρέχει τὴν τροχίαν αὐτῆς περίξ τοῦ ἡλίου, τοῦτο εἶναι ἀγαθόν, ἀλλ' οὐχὶ ἠθικὸν ἀγαθόν, ὡς βαδιζόντων αὐτῶν εἰς τὸ ἴδιον τέλος χωρὶς νὰ θέλωσι καὶ νὰ συντρέχωσιν ἐλευθέρως. Ἄπ' ἐναντίου, ὁ ἄνθρωπος γινόμενος ὠφέλιμος εἰς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ, δι' ἐπασχολήσεως τῆς διανοίας εἰς σωτηριώδεις ἀσκήσεις, ἰσχυροποιούσας καὶ μεγαλυνούσας ταύτην, ἔχει χαρακτῆρα ἰδιάζοντα, τουτέστι τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων καὶ μάλιστα οἱ τῆς Σκωτικῆς σχολῆς ἠθολόγοι συγχύσαντες ἐταύτισαν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ. Ἰπάρχει δὲ μεγίστη διαφορὰ μεταξύ ἀμφοτέρων, διότι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ εἶναι μᾶλλον ἐκτεταμένον παρὰ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἐναγκαλιζέται πάντα τὰ πράγματα, τὸ δεύτερον περιλαμβάνει μόνον τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχε ἀγαθὸν ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἀγαθὸν μὴ ἦτο μέρος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου, αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἤθελον εἶσθαι ἀδιάφοροι· εἶναι ἠθικῶς ἀγαθαί, ὅταν συντρέχῃ ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως εἰς τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ, ἠθικῶς κακαί, ὅταν παρεκκλίνῃ ἐλευθέρως τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παύῃ νὰ πραγματοποιήσῃ, τὸ ἐπ' αὐτῷ, τὸ καθολικὸν ἀγαθόν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ τύπος καὶ ἡ αἰώνιος οὐσία τοῦ λόγου καὶ εὐαρεστέται εἰς τὸ ἀγαθόν, διότι εἶναι ἀγαθόν, καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ ἀνεξάντλητος τῆς ἀγαθότητος πηγή. Ἡ συνείδησις, ἣτις ἐπικαλεῖται τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἠθικῆς, προθυμεῖται νὰ ὁμολογήσῃ καὶ τὴν οὐσιώδη ἁρμονίαν μεταξύ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας, ἐπειδὴ ἀμφοτέραι στρέφονται περὶ τὸ ἀγαθόν. Ἐσπούδασαν διαφόρως οἱ φιλόσοφοι νὰ ὀρίσωσι τὸ ἀγαθόν, εἴτε ἀναλύοντες τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ ἀληθοῦς εἴτε εἰς τὴν τῶν ἀναγκαίων σχέσεων τῶν πραγμάτων, εἴτε καταφεύγοντες εἰς τὴν τελεολογίαν, καὶ συμπεραίνοντες ὅτι τὸ τέλος ἐκάστου ὄντος εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ. Ἰπὸ ταύτην τὴν ἔννοιαν ὁ Ἀριστοτέλης ὥριζε τὸν Θεὸν τελικὴν αἰτίαν τοῦ κόσμου, τὸ ἄκρον ἐφετὸν, καὶ τὸ κέντρον τῆς καθόλου ἐπιζητήσεως τῶν πραγμάτων. Τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου καὶ τῆς ἰδιαιτέρας τάξεως μετενεγκόντες εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ καθολικοῦ νόμου

καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως, ἐξήγησάν τινες τῶν νεωτέρων ὑπὸ ἄλλην ἐποψιν τὰς δοξασίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν ὡς πρὸς τὸ διαληφθὲν ἀντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Διαιρέσεις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς διάφορα εἶδη.

§ 1. Ὁ δίκαιος· δὲν ἐφεῦρε βεβαίως τὴν δικαιοσύνην. Ἄλλως ὁ ἐφευρὼν ἤθελε καὶ καταστρέψει ταύτην· καθ' ὃ δὲ δικαίωμα αὐτὸς ἤθελεν ἰδρύσει ταύτην, κατὰ τὸ αὐτὸ οἱ τοῦτου ἀπόγονοι ἠδύναντο ἄλλην διάφορον νὰ ἰδρύνωσιν· ἕκαστος λαὸς ἠδύνάτο ὡσαύτως ἑτεροίαν τινὰ νὰ συστήσῃ, καὶ ἠθέλομεν ἔχει τόσας δικαιοσύνας ὅσα καὶ ἄτομα καὶ λαούς. Ὅθεν ὁ πρῶτος δίκαιος ἐφήρμοσε τὴν δικαιοσύνην, ἥτις ἐδρεύουσα ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Θεοῦ διήλθεν εἰς τὴν ψυχὴν, τὴν καρδίαν καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ. Ἐνεσαρκώθη ταύτην ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ καὶ ἐγένετο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁ πιστὸς ἀντιπρόσωπος ταύτης. Πρᾶξις λοιπὸν δικαία δὲν εἶναι ἡ αὐτόχρομα δικαιοσύνη, εἶναι ἀπλῶς ἡ λέξις, ἡ ἔκφρασις, ἡ μετάφρασις αὐτῆς, εἶναι τὸ ἀντίγραφον τὸ ὁμοιάζον τὸ προϋπάρχον πρότυπον. Ὡσαύτως ὁ φιλαλήθης δὲν ἐδημιούργησε τὴν ἀλήθειαν, προσήνεγκε διὰ τῆς διανοίας, τοῦ λόγου καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ σέβας εἰς αὐτὴν, γενόμενος διερμηνεὺς αὐτῆς. Ἡ ἀλήθεια ὑπῆρχε πρὸ αὐτοῦ κανὼν καὶ μέτρον ἀμετάβλητον τῆς διανοίας καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς μεταβολὴν καὶ ἀπάτην. Ἐπομένως ἄλλο τὸ θεωρητικὸν καὶ ἄλλο τὸ πρακτικὸν ἀγαθόν· τὸ μὲν ἐννοεῖται ἀνευ τοῦ δευτέρου, προϋποθέτοντος τὸ πρῶτον. Ἡ πρᾶξις εἶναι ἐνδεχομένη, τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι ἀναγκαιόν, ἡ πρᾶξις μεταβλητὴ, τὸ ἀγαθὸν ἀναλλοίωτον, ἡ πρᾶξις πολλαπλάσιος, τὸ ἀγαθὸν ἓν· τὸ πρότυπον εἶναι ἀναλλοίωτον, ἡ πρᾶξις μᾶλλον ἢ ἔλαττον σύμμορφος πρὸς αὐτό· ἡ πρᾶξις προσωπική, τὸ ἀγαθὸν ἀπρόσωπον, τὸ ἀγαθὸν ὑπῆρχε καὶ πρὸ ἡμῶν καὶ θέλει ὑπάρχει καὶ μεθ' ἡμᾶς. Ἡ ἀγαθότης δὲ πράξεώς τινος προέρχεται ἐκ τῆς μεγαλητέρας ἢ μικροτέρας ὁμοιότητος πρὸς

τοὺς ἀναλλοιώτους κανόνας τοῦ ἀγαθοῦ. Καθ' ὃν τρόπον ὁ ἦχος γίνεται μουσικὸς καμπτόμενος κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἁρμονίας, καὶ ἡ ὕλη κανονικὸν σῶμα ὑποβαλλομένη εἰς τοὺς νόμους τῆς γεωμετρίας, οὕτω καὶ ἡ πράξις συμμορφουμένη πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ ἀρχετύπου καθίσταται ἡ ζῶσα ἔκφρασις τῆς ἀγαθότητος.

§ 2. Ἐν τῇ φύσει πάσης ἀγαθῆς πράξεως ὑπάρχει τὸ προξενεῖν τέρψιν εἰς τὸν ταύτης αὐτουργόν, εἰς τὸν ὅστις εἶναι τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ εἰς τοὺς μαρτυροῦντας αὐτήν. Ἡ παραγομένη ἐκ τῆς πράξεως τέρψις καλεῖται αἰσθητὸν ἀγαθόν. Ἡ τέρψις προῖον τῆς ἀγαθότητος πράξεώς τινος δὲν εἶναι τὸ πρῶτον τῶν ἀγαθῶν, εἶναι ἐπακόλουθον καὶ παραγῶγον ἀγαθόν, δὲν εἶναι τὸ ἀρχικὸν ἀγαθόν, ἐξ οὗ ἀπορρέουσι τὰ λοιπά. Ἡ ἡθικὴ τέρψις, ἡ καθαρωτέρα καὶ μείζων ἀπαστῶν τῶν τέρψεων καὶ ἰδονῶν, ἀναγνωρίζει προηγούμενόν τι, τουτέστι τὴν ἐξ ἑν τῶν τιμίων πράξεων, τῶν ὁποίων διατελεῖ ἡ ἀμοιβή. Πλὴν ἡ ἀμοιβή προϋποτίθῃ τὴν ἀξιομισθίαν, αὕτη δὲ τὸ ἀγαθόν. Ἰπὸ πᾶσαν ἔσπιν ἡ τέρψις παρίσταται πάντοτε ὡς συνέχεια μεγαλύτερου καὶ καλλιτέρου ἀγαθοῦ, γεννῶντος ἐκείνην. Διὰ τοῦτο ἀποκλείομεν τὰς ὕλικας καὶ σωματικὰς τέρψεις ἐντεῦθεν. Συνέπειαι τῆς ἀγαθῆς πράξεως θεωρεῖται ἡ εὐδαιμονία εἰς τὸν αὐτουργὸν αὐτῆς, ἡ ἀτομικὴ ἀξία, ἡ ὑπόληψις, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ παρὰ τῶν ἄλλων εὖνοια. Ἡ ἕξις τῶν ἀγαθῶν πράξεων συνάπτεται μετὰ τῆς ἐργασίας, τῆς φρονήσεως καὶ τῆς οἰκονομίας, προμηθεύουσα πολλακίς καὶ ὕλικα ἀγαθὰ, ἅτινα ὁμως δὲν εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἡθικότητος. Δὲν πρέπει νὰ συγχέωμέν ποτε τὴν αἰτίαν μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος καὶ νὰ προσθέτωμεν εἰς τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν τὴν ὠφέλειαν, ἐπειδὴ συνήθως τὸ φιλάληθες, τὸ φιλοδίκαιον, ἡ εὐθύτης, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ γενναιοψυχία καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν παραγνωρίζονται καὶ ἀντὶ ὠφελημάτων συγχομίζουσι τὴν καταδρομὴν, τὴν δυστυχίαν, τὴν ὀδύνην. Ἡ ἀρετὴ καταδικωμένη καὶ ἐγκαρτεροῦσα εἰς τὸ ἀγαθὸν λάμπει μετὰ μείζονος στιλπνότητος παρ' ὅ,τι περιβεβλημένη δόξαν καὶ εὐδαιμονίαν. Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι τὸ ὠφέλιμον, καὶ ὅτι κεχωρισμένον τῆς ὠφελείας δὲν παύει ποτε τοῦ εἶναι ἀγαθόν. Οὕτω δὲ πίπτει ἐκ βάθρων τὸ δίδαγμα τῶν ὁπαδῶν τοῦ Βενθάμου, ὅστις παρ' Ἀγγλοῖς εἶναι ὁ αὐτουργός.

τοῦ συστήματος τῆς ὠφελείας. Τὸ ἀγαθὸν βεβαίως εἶναι τίμιον, δίκαιον καὶ ὑποχρεωτικόν, τὸ ὠφελίμον οὐχί. Ἡ δικαιοσύνη κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον εἶναι ἡ αὐτὴ, ἀναλλοίωτος, ἐν ᾧ τὸ ὠφελίμον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως κρίνεται καὶ ὑπάρχει παρὰ τοῖς παντοίοις λαοῖς. Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθόν, ὁ πολιτικὸς νόμος, ὅστις ὑπόκειται εἰς ποικίλας μεταρρυθμίσεις, τὴν ὠφέλειαν. Ἀλλ' οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι δὲν εἶναι αἰώνιοι, ὥς ὁ ἠθικὸς, δὲν εἶναι ἐν ἄλλοις ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ᾔῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ ἠθικῆς ὑποχρέωσης, καθήκοντος, δικαιώματος καὶ νόμου.

§ 1. Ἐξετάζοντες τὴν φύσιν τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης, βλέπομεν ὅτι αὕτη ὑποτίθῃ τὴν λογικότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐνεργοῦντος. Τὰ δένδρα, ἅτινα ἀναφύονται καὶ αὐξάνουσι, καὶ τὰ ζῶα, ἅτινα ἀναπαράγονται, διὰ τὸ στερεῖσθαι τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως δὲν εἶναι βεβαίως ἐπιδεκτικὰ ὑποχρέωσης. Αἱ ἔννοιαι τῆς ὑποχρέωσης καὶ τῆς ἐλευθερίας εἰσὶν ἀλληλένδετοι. Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθέρως αἰτίας εἶναι ἡ ἰδέα αἰτίας ἐπιβαλλούσης ἐαυτῇ τέλος τι, ὑπ' αὐτῆς ὠρισμένον· ὅθεν τὸ αἷτιον, ὑφ' οὗ ἐκείνη προσδιορίζεται, ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῆς ἄνευ ἀνάγκης καὶ βίας εἰς τὸ πράξει. Τὸ αἷτιον ὅπερ δὲν βιάζει εἶναι ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις, ἡ ἔχουσα τὴν δύναμιν τοῦ κινῆσαι. Δὲν εἶναι ὥθησις τῆς αἰσθητικότητος οὐδὲ δύναμις ξένη καὶ ἀναγκάζουσα ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις, εἶναι ἡ ἰδέα, ἡ ἔννοια ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τὸν λόγον, χωρὶς ὅμως νὰ δεσπόζῃ τῆς ἐνεργείας. Αὕτη δὲ ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἔννοια δηλοῖ ὅτι ὅν ἐλεύθερον προτίθεται δεόντως τέλος τὴν πληρῶσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν κατάρθωσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἀκαταμαχῆτή ἐναργείας, προσοικειουμένη τὴν ἡμετέραν κρίσιν καὶ ἀφίνουσα ἡμᾶς κυρίους νὰ συμμορφώσωμεν ἢ μὴ πρὸς αὐτὴν τὴν ἡμετέραν διαγωγὴν. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἔννοιαι τῆς ὑποχρέωσης δεικνύει ὅτι αὕτη πάντοτε ἀναφέρεται εἰς ἐλεύθερον καὶ αὐτόνομον ὄν. Ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις δὲν ἐκφράζει οὔτε φυσικὸν πεπρω-

μένον, ὡς τὸ ποιοῦν τὰ σώματα νὰ ἐπιρρέπωσιν εἰς τὴν βαρύτητα, οὔτε μαθηματικὴν ἀνάγκην, ὡς τὴν θεμελιούσαν τὴν ἰσότητα τῶν ἀκτίνων τοῦ κύκλου· αὐτὴ παριστάνει τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην, ὑφ' ἧς τὸ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν ἀναγνωρίζει ἑαυτὸ ὑποχρεῶν νὰ ἐνεργήσῃ. Ὁ θεμελιώδης χαρακτήρ τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσης ὑφίσταται εἰς τὸ καθόλου· ἐπειδὴ ἡ ὑποχρέωσις δὲν πηγάζει ἐκ τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλ' ἐκ τοῦ λόγου, θηρεύοντας τὸ ἀπόλυτον· καὶ τῷ ὄντι αὐτὴ ἔχει ἐπίσης διακριτικὸν γνῶρισμα τὸ ἀπόλυτον. Ἐκ ταύτης τῆς ἀναγκαίας καθολικότητος τῆς ὑποχρέωσης ὀρμηθεὶς, ἰδρύσεν ὁ περικλεῆς τῆς Καινισθέργης φιλόσοφος τὸ ἠθικὸν κριτήριον. Ὅταν τὸ αἷτιον τῆς πράξεως φέρῃ τὸ ἐκμαγεῖον καὶ τὴν σφραγίδα τῆς καθολικότητος, καθίσταται ἀξίωμα γενικοῦ προσδιορισμοῦ ὡς πρὸς ἅπαντα τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα.

§ 2. Ἐκ τῆς ἐννοίας ἠθικῆς ὑποχρέωσης προσποριζόμεθα εὐκόλως τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαιώματος. Δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι τὸ καθήκον καὶ ἡ ὑποχρέωσις εἰσι ταῦτά· τὸ καθήκον ἡμῶν εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ πράττωμεν ὅ,τι ὁ ἡμέτερος λόγος ὑπαγορεύει ὡς ἀγαθὸν καὶ ἐπομένως ὡς ὑποχρεωτικόν. Ἐντεῦθεν ἡ γνῶσις τοῦ δικαιώματος. Ἐὰν τῷ ὄντι ᾖναι ἡμέτερον καθήκον νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ὁ παρέχων ἐμπύδια εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου τοῦ καθήκοντος κακῶς φέρεται· ὁ δὲ ἐν γνῶσει καὶ ἐλευθέρως ποικῶν τὸ κακὸν τοῦτο ἐνεργεῖ ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Ἄρα τὸ δικαίωμα ἡμῶν ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν δὲν δύναται ἄνευ ἐγκλήματος νὰ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς τοῦ πράξαι. Πρόδηλον γίνεται ὅτι οὐδεὶς ἐξουσιοδοτεῖται νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν τοῦ τέλους, ἥτοι τοῦ καθήκοντος, ὡς οὐδὲ οὗτοι δύνανται νομίμως νὰ κωλύωσιν ἐκείνον. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀρχὴ τῶν ἰδεῶν τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐλαττώματος, τοῦ δικαιώματος καὶ τοῦ καθήκοντος, ἐξαγομμένη ἐκ τοῦ λογικοῦ χαρακτῆρος, δηλαδὴ ἐκ τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου, ἐκ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Κριθείσης τῆς πράξεως ἠθικῶς ἀγαθῆς ὑπὸ τοῦ λόγου, νέα κρίσις ἀναγκαία καὶ καθολικὴ, ὡς καὶ ἡ πρώτη, ἀπαγγέλλει ὅτι ὁ ἠθικῶς ἐνεργήσας ἀξιούται τιμῆς καὶ ἀνταμοιβῆς, εἰ δὲ τάνάπαλιν ἐστὶ, ἀποφαίνεται ὅτι εἶναι ἄξιος ποινῆς καὶ περιφρονήσεως. Ἐν τῷ κύκλῳ τῶν

ἡθικῶν ἰδεῶν ἐγκλείεται ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας μετὰ τῶν συνοδούντων αὐτὴν φαινομένων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπαγομένων συνεπειῶν. Ἡ ἡθικὴ τάξις ἀπαιτεῖ οὐ μόνον ἵνα τὸ ἀγαθὸν ἐκτελεῖται καὶ τὸ κακὸν ἐμποδίζεται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνταμείβηται πρεπόντως τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τιμωρῆται τὸ κακὸν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἁρμονία εὐδαιμονίας καὶ ἀρετῆς δὲν εἶναι ἀπλὴ ἐπιθυμία τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλ' ἀναγκαῖα κρίσις τοῦ λόγου, συμπεραίνεται ὅτι πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ ἀναμφιδόλως εἴτε ἐν τῇ παρουσίᾳ εἴτε ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ ἐνάρτετος καὶ τίμιος ἄνθρωπος πράττει τὸ ἀγαθὸν ἄνευ ἰδιοτελείας καὶ ἀφιλοκερδῶς, δὲν ἀποβλέπει οὔτε εἰς τὰς ἀμοιβὰς τῆς παρουσίας οὔτε εἰς τὰς τῆς μελλούσης ζωῆς, ἅς δικαιοῦται νὰ ἐλπίζῃ, δὲν θέτει τελικὸν σκοπὸν τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ ποιεῖ τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, καὶ, τελεσθέντος τοῦ καθήκοντος, λέγει ὅτι ἔπραξε τὸ ἑαυτοῦ καθήκον, ἡ δὲ ἐλπίς γεννᾶται ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς νὰ ᾔναι ἀντικείμενον, σκοπὸς, ἀγών καὶ ἄθλον ἡ ἀμοιβή.

§ 3. Τὰ διανοητικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα δὲν ἔχουσι τοὺς νόμους τοὺς ἀρμόζοντας εἰς τὰ ὄντα τὰ ἄμοιρα διανοίας καὶ ἐλευθερίας. Εἰς ταῦτα προσδιορίζονται νόμοι καταναγκαστικοὶ ἔλκοντες αὐτὰ εἰς τὸν δρόμον ἐνθα ὀφείλουσι νὰ βαδίζωσι χωρὶς ποτε νὰ δύνωνται ἀφ' ἑαυτῶν νὰ βαδίζωσιν. Οἱ ἄνθρωποι νομοὶ ἐπιβάλλουσιν ὑποχρέωσιν ὑπακοῆς χωρὶς νὰ ἐξασκῶσι βίαν καὶ καταναγκασμὸν εἰς οὐδέν· διότι ἄλλως ἤθελεν ἀνασταλῇ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου ὄντος, καὶ ἤθελε καταντήσῃ οὗτος εἰς τὴν θέσιν τοῦ πλανήτου, ὠθουμένου ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ οὐδόλως παρεκκλίνοντος τῆς χαραχθείσης αὐτῷ ὁδοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου. Ὁφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον ἵνα μὴ ἀθετήσῃ τὸν νόμον· οὐδεὶς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβιάσῃ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διὰ τῆς ἀγνοίας, τῆς πλάνης, τοῦ σοφίσματος, τοῦ ψεύδους, τῆς πανουργίας, τῆς ἀχαριστίας, τῆς ἀτιμίας, τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς στρεβλότητος τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος. Ἡ ἡθικὴ τελειοποίησις φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὸν χαρακτῆρα τύπου, καθ' ὃν ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ συμμορφώσωμεν τὸν ἡμέτερον βίον. Εἵπομεν προηγουμένως ὅτι τὸ ἀληθές ἀγαθὸν εἶναι ἀμετάτρεπτον, τοῦτο δὲ τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἄπειρον,

ἐπιφαινόμενον ὑπὸ τὴν μορφὴν σοφίας, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος· ὑπὸ δὲ τὴν μορφὴν ἀρχῶν κανονίζουσιν τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίν ὀφειλομένον εἰς αὐτὸ ὑπακοήν, σέβας καὶ ἀγάπην. Ὁ νόμος ἢ ἐπιτάττει ἢ ἀπαγορεύει, ἐπιτάττει τὸ ἀγαθόν, ἀπαγορεύει τὸ κακόν. Ἡ ἀληθὴς αἰτία τοῦ ὀφειλομένου εἰς τὸν νόμον σεβασμοῦ κεῖται ἐν τῷ ἀγαθῷ, τῷ χρησιμεύοντι αὐτῷ δίκην βάσεως· ὅθεν τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι προστακτικὸν καὶ ἐξ ἰδίας φύσεως ὑποχρεωτικόν. Ἀφ' ἐαυτοῦ μεταβάλλεται τὸ ἀγαθὸν εἰς ἐντολήν, εἰς διαταγὴν, εἰς καθήκον, εἰς νόμον· ἐντεῦθεν πηγάζει ἡ ἀρχὴ τῶν νόμων. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς εἶναι αἱ πρῶτισται δυνάμεις τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο καὶ τρεῖς χαρακτῆρες διαστέλλουσι πάντα νόμον, ἡ δημοσίευσις διαφωτίζουσα τὴν διάνοιαν, ἡ ὑποχρέωσις συνέχουσα τὴν θέλησιν, καὶ ἡ ποινικὴ καὶ τιμωρὸς κύρωσις, ἡ τιμωροῦσα καὶ ἀνταμείβουσα τὴν αἰσθητικότητα. Ὁ νόμος λέγεται ἠθικὸς ἢ φυσικὸς, καθὼς ἐγγεγραμμένος εἰς τὴν καρδίαν ἐκάστου· εἶναι δὲ οὗτος τὸ σύνολον τῶν στοιχειωδῶν ἐνταλμάτων, οἷα τὰ τιμᾶν τὴν ἀλήθειαν, φεύγειν τὸ ψεῦδος, σέβεσθαι τοὺς γονεῖς, κρατεῖν τῶν παθῶν, εὐγνωμονεῖν, ἀποδίδοναι ἐκάστῳ τὸ ὀφειλόμενον. Γνωστοποιεῖται ἡμῖν ὁ φυσικὸς νόμος ὑπὸ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως, δημοσιεύεται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ἀφ' ἐαυτοῦ καὶ ἀμέσως. Ὁ φυσικὸς νόμος λαλεῖ πάντοτε καὶ ἀκαταπαύστως, ἡμέραν τε καὶ νύκτα, πᾶσαν στιγμήν καὶ ὥραν, δημοσίως καὶ ἐν παραδύστῳ, ἐν τῷ φωτὶ καὶ ἐν τῷ σκότει, εἰς πάντα ἄνθρωπον, πένητα καὶ πλούσιον, ἁμαθὴ καὶ σοφόν, διὰ τῆς τύψεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως τιμωρεῖ, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς καρδίας ἀνταμείβει. Ὁ νομοθέτης τούτου τοῦ νόμου εἶναι ὁ Θεός. Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, ἀτελεῖς καὶ εὐμετάβλητοι, δὲν ἔχουσι τὸ καθολικὸν καὶ τὸ μόνιμον, δανεῖζονται τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν ἐκ τοῦ φυσικοῦ νόμου, ὅταν συμμορφῶνται πρὸς τὰ ἀναλλοίωτα ἐντάλματα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἔθνη ὑπόκεινται ἀδιαλείπτως εἰς ἀπάτην, τούτου ἕνεκα καὶ οἱ νόμοι αὐτῶν δὲν βασιλεύουσι πάντοτε καὶ ἀπανταχοῦ. Ἐστῶσαν εἰς παράδειγμα· οἱ νόμοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ρώμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ ἀρετῆς.

§ 1. Ὅριζουσιν οἱ ἠθολόγοι ἀρετὴν τὴν ἔξιν τοῦ πράττειν ἔργα σύμφωνα πρὸς τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸ καὶ τὸν φυσικὸν ἢ ἡθικὸν νόμον, ἐλάττωμα δὲ τὴν ἔξιν εἰς πράξεις διαφωνοῦσας πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον. Ἡ ἀρετὴ εἶναι πράξις ἀπαιτούσα ἐνεργότητα, πόνον καὶ ἀγῶνα· εἶναι ἐνέργεια καὶ ἐν τῇ ὑπομονῇ καὶ τῇ ὑποκλίστει εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἀπαιτούσα παρὰ τῆς ψυχῆς ἀγῶνα ἵνα πνίξωσι τὸν γογγυσμὸν τῆς φύσεως ἀποποιουμένης νὰ ὑπαφῇ χωρὶς νὰ προσκλαιῖται, καὶ πρὸ πάντων νὰ ὑποφῇ ἐν ᾧ δὲν εἶναι ἄξιον καὶ πρέπον. Εἶναι πράξις ἐλευθέρα, ἐθελούσια, προσωπικῇ, τελεσθεῖσα ἐν γνώσει καὶ ἐν προθέσει προαποφασισθεῖσα. Καθὸ δὲ πράξις συναρμολογουμένη μετὰ τῶν ἐντελμάτων τοῦ ἡθικοῦ νόμου, εἶναι ἑρμῆς, κανονικῇ, ἔκφρασις τῆς ἡθικῆς τάξεως, καθ' ὃν τρόπον ὁ λίθος διὰ τοῦ κανονικοῦ σχήματος αὐτοῦ εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ὕλης τάξεως. Ἡ ἀρετὴ ἐξομοιουμένη τῷ ἀγαθῷ ἐν αὐτῷ καὶ τῇ αἰωνίῳ δικαιοσύνῃ καθίσταται θεῖον τι. Ἡ δίκαια καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἀγαθοῦ ἀρκῶσιν εἰς τὴν κατόρθωσιν καὶ πρᾶξιν αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἔργον δύσκολον ἐφ' ὅσον δὲν ἀπέβη τοῦτο ἔξ. Γινόμενος ἐνάρετος, βελτιώνει ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος, τελειοποιεῖ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν, ὑψοῦται εἰς τὸ ὄν, αὐξάνει ἐν τῇ ζωῇ, μεγαλύνει τὴν αὐτοῦ ψυχὴν διὰ τῆς γνώσεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Μόνον τὸ κακὸν εἶναι εὐκόλον, κεῖται χαμαὶ, καὶ ὁ παραδιδόμενος εἰς αὐτὸ πίπτει καὶ ἀποθαίνει φαῦλος.

§ 2. Ἡ ἀρετὴ εὐρισκομένη εἰς διηνεκὴ διαμάχην ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἡμῶν καθίσταται δύσκολος· διότι ἐντὸς ἔχομεν τὰ κακὰ πάθη καὶ τὰ κακὰ ἐνστίγματα, τὰς παροτρύνσεις τῆς σαρκὸς, τοῦ αἵματος καὶ τῶν ὀργάνων, ἐκτὸς, τὰς ἀπάτας καὶ τὸ ἐπιγυγνὸν τοῦ κακοῦ, παριστανόμενου εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τὴν φάσιν καὶ τὴν φευδῇ εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Ἐὰν τὸ κακὸν ἐμφανίζετο ἡμῖν οἷον ἐστὶ, καθ' ὅλην τὴν γυμνότητα αὐτοῦ, ἤθελε προκαλέσει τὴν γενικὴν ἀποστροφήν. Ἡ ἀρετὴ ὑφίσταται εἰς τὴν καθ' ἔξιν ὑπακοὴν εἰς τὸ καθῆκον, ὥστε ἵνα πληρωθῇ ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον πλείονας θυσίας· διότι τὸ πάθος ἐμπνέει ἐκδίκησιν, τὸ καθῆκον συγγνώμην, τὸ πάθος πλεονεξίαν,

τὸ καθήκον ἔντιμον πένιαν ἀπέναντι πλούτου ἀθεμίτως συσσωρευομένου, τὸ πάθος ἀπάτην, τὸ καθήκον ὑπομονὴν τῆς ἀδικίας μᾶλλον ἢ τὴν πράξιν αὐτῆς, τὸ πάθος προσκαλεῖ εἰς τὴν ὑπερφάνειαν, τὴν ἀκολασίαν, τὴν ἐπίδειξιν, τὸ καθήκον τάνάπαλιν προτείνει τὴν μετριοφροσύνην, τὴν ὑποταγὴν καὶ τὴν τάξιν. Ἡ εὐμένεια καὶ ἡ εὐεργεσία εἶναι τῆς ἀρετῆς καρποί· αὐτὴ ἐμψυχουμένη εἰς τὴν εὐποιῖαν σπουδάζει ὅπως ἐξαντλήσῃ τὴν πηγὴν τῶν δυσυχίων καὶ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἐλαττώματος ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ. Ἰδίωμα τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ἀληθὴς ἀνδρεία, δι' ἧς ὑπερπηδᾷ πάντα τὰ προσκόμματα εἰς τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 3. Ἡ ἀρετὴ εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος. Πλὴν ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τῶν ἀποτελεσμάτων θεωρουμένη, διαστελλεται εἰς παντοῖα εἶδη. ἔχομεν ἀτομικὰς ἀρετὰς, οἷον τὴν σωφροσύνην, τὴν λιτότητα, τὸ φίλεργον καὶ τὴν κοσμιότητα καὶ ἀγνείαν τῶν ἡδῶν, ἢ θεολογικὰς, θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς. Αἱ μὲν θεολογικαὶ εἶναι ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγάπη, συγκεφαλαιούμεναι εἰς τὴν θεοσέβειαν ἢ εὐσεβείαν. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς ἀπονέμει τῷ Θεῷ διπλὴν λατρείαν, ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν, ἀνάλογον τῇ διπλῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, συντεθειμένη ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Ἡ ἐσωτερικὴ λατρεία εἶναι πράξις καὶ αἶσθημα σύμμικτον, εἰς δὲ συνέρχονται ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα ἡ ἀγάπη, ἡ προσκύνησις, τὸ σέβας, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ὑπακοή, ἡ ὑπόκλισις εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ὁ ἐξαγνισμὸς καὶ ἡ δέησις. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὄν ὃθεν ὀφείλομεν ἀγάπην εἰς αὐτόν. Εἶναι ὁ πρωταίτιος ὧν ἀπολαύομεν ἀγαθῶν, διὸ ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην εἰς αὐτόν. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ φυσικοῦ νόμου, τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ καθήκοντος, λοιπὸν ὀφείλομεν εἰς αὐτὸν ὑπακοήν. Εἶναι τὸ ἄπειρον ὄν ἀπέναντι τοῦ ὁποίου τὸ κτίσμα πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ μηδὲν αὐτοῦ, τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερτάτην μεγαλειότητα ἐκείνου ὑφ' οὗ ἐδημιουργήθῃ τὸ πεπερασμένον ὀφείλει εἰς τὸ ἄπειρον τὴν ὑποταγὴν τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ ἀπασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἥτοι τὴν λατρείαν. Ὁ Θεὸς θέλει τὸ ἀγαθὸν τοῦ πλάσματος αὐτοῦ, ἀπασαὶ αἱ θεομοθεσίαι αὐτοῦ εἰσιν ἡ ἐκφρασις τῆς ἀγάπης, τῆς ἀγαθότητος ἡ καὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ὅθεν οἷα δῆποτε εἶναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ βίου, εὐτυχῇ ἢ δυστυχῇ, ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ὑποχωρῇ, ἀποδεχομένη ταῦτα ὡς δείγματα τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης. Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη συνωδευμένη ὑπὸ

τῶν αἰσθημάτων υἱοῦ, εὐλογοῦντος τὴν πατρικὴν ἀγαθότητα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φαινομένῃ αὐστηρότητι, καλεῖται ὑπόκλισις εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τὸ παράπτωμα ὁ ἔνοχος εὐρίσκει τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ τὸν ἐξαγνισμόν, περιλαμβάνοντα δύο στοιχεῖα, τὴν ὁμολογίαν ἵνα τὸ κεκρυμμένον ἐν τῇ ψυχῇ κακὸν ἐξαγάγῃ ἐκτός, καὶ τὴν ἐκουσίαν ἀποδοχὴν τῆς ποιῆς, ὅπως ικανοποιήσῃ τὴν θεῖαν δικαιοσύνην. Ἡ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἡ δὲ ἀπακάλυψις ὀριστικῶς ἀποφαίνεται περὶ τοῦ ἀνισχύρου τῆς φυσικῆς μετανόας, δίχα τῆς ικανοποιήσεως καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεανθρώπου λυτρώσεως. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ λατρεία ἄνευ τῆς δεήσεως καὶ παρακλήσεως μένει ἀτελής. Ἡ δεῆσις εἶναι ἡ φυσικὴ ἔκφρασις τῶν ἀναγκῶν ἀσθενοῦς καὶ ἐνδοῦς ὄντος, ἀνικάνου ἵνα ἀφ' ἑαυτοῦ βαδίσῃ εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν, ἐὰν μὴ βοηθῇται ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι διάνοια μεταχειριζομένη ὄργανα, καὶ ἐνόνει ἐν ἑαυτῷ τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν σωματικὴν φύσιν, ὀφείλει διπλὴν λατρείαν, τὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν τοῦ σώματος. Τῷ ὄντι καθὰ πᾶς ἄλλος στοχασμὸς, οὕτω καὶ ὁ τῶν οὐρανίων πραγμάτων χρῆζει σημείου ἀνακαλοῦντος ταῦτα καὶ συνεχῶς τὴν μνήμην διεγείροντος. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας, δηλαδὴ τῆς γονυκλισίας, τῆς μέχρις ἐδάφους προσκυνήσεως, τῆς τῶν χειρῶν ἐπάρσεως, τῶν δακρύων, τῶν ὕμνων, τῶν ἱερῶν τελετῶν, τῶν θυσιαστηρίων καὶ τῶν ἱερῶν ναῶν. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθῶν. Ὁ ἄνθρωπος δυνάμει τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ ἐκχέει ἐκτός ἑαυτοῦ πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ, κοινοποιεῖ καὶ φανερόνει διὰ τοῦ λόγου τὴν διάνοιαν, τὰ διανοήματα, διὰ τῶν πράξεων τὴν θέλησιν, διὰ τοῦ γέλωτος καὶ τῶν δακρύων τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην. Ἐκχέει τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ ἵνα διανείμῃ ταῦτα εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ εἰς ἀνταλλαγὴν λάβῃ τὴν μετὰδοσιν τῶν ιδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν. Διὰ τῆς συγκοινωνίας ταύτης καθίσταται περιληπτικὸν τὸ ἀτομικόν, μέγας ἀριθμὸς ἀνθρώπων μετέχει τῶν ιδεῶν, θελημάτων καὶ αἰσθημάτων ἐνὸς μόνου, καὶ διὰ ταύτης τῆς ἐκτάσεως αὐξάνει ἡ ἰσχὺς, ἣν καθ' ὅλα καὶ ἀπανταχοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἔνωσις, ἥτις ἐν τῇ ιδέᾳ καὶ τῷ αἰσθηματι γίνεται διὰ τῆς ἐκδηλώσεως. Ἐκ τῶν εἰρημένων προέβλεπον ἔστι ὅτι τὰ παντοῖα αἰ-

σθήματα τὰ συγκροτοῦντα τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν, ἵνα προσῇ ποκλήσῃ τὴν ἐνέργειαν, ἧς εἶναι ἐπιδεκτικὰ, πρέπει νὰ κατασταθῶσι περιληπτικά, καὶ μεταξὺ πολλῶν νὰ διανεμηθῶσι. Ταῦτα γίνονται κοινὰ μεταδιδόμενα ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην ψυχὴν διὰ τῆς ἐκδηλώσεως· ὅθεν ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, οὕτω ἐκδηλώσας, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα καὶ ἀφευκτος εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἐσωτερικῆς· αὕτῃ διεγείρει, ἀντενεργεῖ, ἐμψυχώνει καὶ θερμαίνει δι' ἱεροῦ πυρὸς τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας, νεαν ζωὴν εἰς αὐτὰ παρέχουσα.

§ 4. Καθόσον ἀφορᾷ τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, παρατηροῦμεν ὅτι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ ἐν τῇ οἰκογενεῖα, τῇ ἀστυκῇ καὶ πολιτικῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ γενικῇ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κοινωνίᾳ. Ἐν τῇ οἰκογενεῖα τὰ τέκνα ἐνόνονται μετὰ τῶν γονέων διὰ δεσμῶν ἀδιαρρήκτων στοργῆς, σεβασμοῦ, εὐγνωμοσύνης. Μετὰ Θεὸν τὰ τέκνα λαμβάνουσι παρὰ τῶν γονέων ὅ,τι κατέχουσιν· αὐτοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι εὐεργέται καὶ τὰ στηρίγματα τῆς ἀδυναμίας αὐτῶν, οἱ πρῶτοι φύλακες τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν· ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς πατρικῆς καὶ μητρικῆς ἀγάπης ἀναπτύσσεται καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία τῶν τέκνων. Ἡ ἐξουσία τῶν γονέων ἐπὶ τῶν υἱῶν καὶ θυγατέρων αὐτῶν εἶναι ἱερά, δοθεῖσα παρὰ Θεοῦ. Ἐκίστης ἱερᾶ εἶναι καὶ τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, οἵτινες καὶ δι' εὐθύαν τὰ πρῶτα βήματα αὐτῶν ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἀνεπλήρωσαν τὴν ἑλλειψιν τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου καὶ ἐκυβέρνησαν αὐτά· αὕτῃ ἡ φύσις ἐπικαλεῖται τὴν ἀγάπην, τὸ σέβας, τὴν ὑποταγὴν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς. Ἡ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐμπνευσθεῖσα εἰς τὴν καρδίαν τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ἀγάπη εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν. Ἡ ἀγάπη αὕτῃ καθιστᾷ εὐκολον τὴν γενναιότητα, τὴν ὁπομονήν, τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν καθημερινὴν μέριμναν, ὣν χρῆζουσιν ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον τοῦ μορφῶσαι τὴν καρδίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν τέκνων αὐτῶν, τοῦ διαχύσαι εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν τὰ καθαρώτερα αἰσθήματα, καὶ εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν τὰς ἀγιωτέρας καὶ εὐθυτέρας ἰδέας, καὶ τοῦ ἐντυπῶσαι ἐνωρὶς εἰς τὴν θέλησιν αὐτῶν τὰς ἐξελίξεις τῆς τάξεως, τῆς ἐργασίας, τῆς ἐπιμελείας, τῆς ἰθικότητος, τῆς πειθαρχίας· καὶ τοῦ σεβασμοῦ. Μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἔξεων ἀρχίζει ἡ ἀνατροφὴ καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ ἐκπαίδευσις. Αἱ ἀρεταὶ τῆς γενικῆς κοινωνίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους στρέφονται περὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἀνθρωπότη-

τος, δηλαδή τὴν φυσικὴν συμπάθειαν, τὴν συνάπτουσαν ἡμᾶς πρὸς τὰ φυσικὰ κακὰ τῶν ὁμοίων ἡμῶν, τὴν ἠθικὴν συμπάθειαν, τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς μετὰ τῆς τούτων δόξης καὶ ἀδοξίας, τῆς τύχης καὶ δυστυχίας αὐτῶν, καὶ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, καὶ ἐναγκαλιζονται αὗται τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν ὕλικῶν, ἠθικῶν καὶ αἰωνίων συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ ἀρεταὶ τῆς ἀστυχῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας ἀνάγονται εἰς τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς νόμους, εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν. Οἱ νόμοι εἰσὶν ἡ ψυχὴ πάσης κοινωνίας, ἔνθα βασιλεύουσιν οὗτοι, ἐξασφαλίζουν εἰς ἕκαστον τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν, τὴν εἰρηνικὴν ἐξασκῆσιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων καὶ τὴν ἐπικαρπίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐνθα ἡ αὐθεντία καὶ ἡ ἐξουσία τῶν νόμων ἐξασθενεῖ καὶ ἐξαφανίζεται, ἀρχίζει ἡ ἀναρχία, τὸ δικαίωμα παραγινώσκεται, ἡ βία καὶ ἡ ἀδικία ἐμφιλοχωροῦσιν. Οἱ νόμοι διακελεύουσιν τὰς ἐπολύτως ἀναγκαίας πράξεις εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως· ἀπωθοῦσι τὰ κακουργήματα, ἅτινα ἀπανταχοῦ φέρουσι ταραχὴν. Ἡ δικαιοσύνη βαίνει πορρωτέρω, κωλύει τὴν βλάβην τῶν ὕλικῶν συμφερόντων τοῦ πλησίου ἐν πρώτοις, καὶ δεύτερον ἀπαγορεύει τὴν βλάβην εἰς τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ πρόσωπον διὰ τοῦ κολλητικοῦ παραδείγματος τοῦ ἐλαττώματος, καὶ εἰς τὸ νρητικὸν αὐτοῦ πρόσωπον διὰ τῆς μεταδόσεως ἰδεῶν διαστρεφουσῶν τὴν διάνοιαν. Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ δικαιοματικῶς ἵνα ἕκαστος ἀποτίῃ τὸ χρέος αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ὑπηρετῇ ταύτην καθὼς μέλος προστατευόμενον ὑπ' αὐτῆς. Ἡ δὲ εὐμένεια χορηγεῖ χωρὶς γὰρ ὑποχρεῶται νὰ δώσῃ, ἐπιδαψιλεύει δωρεὰν καὶ ἀφιλοκερδῶς τὰς εὐεργεσίας, ἐξ αὐθορμήτου ἀγαθότητος χαρίζει τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας καὶ τῶν πόνων αὐτῆς, δίδει τὸν ἄρτον τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος καὶ παρέχει τὸ παράδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς θυσίας. Ἡ φιλοπατρία ἐναγκαλιζομένη τὰς τύχας ὁλοκλήρου ἔθνους, δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀγάπη τοῦ πατρίου ἐδάφους, ἀλλὰ τῶν ὁμογλώσσων, τῶν ὁμοθρήσκων, τῶν ζώντων ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αὐτῶν νόμων, τῶν ὁμοφύλων, εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁμοίων τρέχει τὸ αὐτὸ αἷμα, ζέον ὑπὲρ τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους. Ἐκ τῆς κόνεως τῶν τάφων τῶν προγόνων ὑψοῦται φωνή, διαλαλοῦσα τὰς ἀνδραγαθίας, τὸν ἡρώισμὸν, τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὰ θαύματα τῆς ἀνδρείας αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς, τὸν πλησίον καὶ τὸν Θεὸν καθήκοντων ἡμῶν.

§ 1. Τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγονται εἰς δύο κατηγορίας, διὰ τὴν διπλὴν αὐτοῦ φύσιν, τὴν σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Ἡ διατήρησις καὶ ἡ κανονικὴ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος, ἡ χρῆσις τῶν ἰδιαζόντων μέσων πρὸς τὴν τούτου ἐνίσχυσιν καὶ τελειοποίησιν, καὶ ἡ κατὰ πάσης προσβολῆς προφύλαξις αὐτοῦ εἶναι καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ γενικοῦ τῆς φύσεως νόμου. Ἀναμφιβόλως ὑποχρεοῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ὑγείας αὐτοῦ, ἣτις ἐστὶν ἐν τῶν πρωτίστων ἀγαθῶν ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ καταχρᾶται ὡς πρὸς τὴν βρῶσιν καὶ πόσιν καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας. Ἡ περὶ τοῦ σώματος μέριμνα καὶ ἡ προσφυὴς ἀσκήσις καὶ γυμνασις εἰς τὸ ἐνισχύειν τὴν ὑγείαν, εἰς τὸ ἀναπτύσσειν καὶ ποιεῖν εὐκαμπτα τὰ ὄργανα αὐτοῦ, σχετικῶς πρὸς τὸν γενικὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιγείου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσὶ καθήκοντα ἀπολύτως καὶ καθολικά. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἔχει δύο μεγάλας τελετάς, τὴν τῆς θρέψεως καὶ τὴν τῆς παραγωγῆς. Αἱ δύο αὗται τελεταὶ ἀπαιτοῦσι τὴν ἐνεργὸν μεσολάβησιν τοῦ ἡθικοῦ ὄντος, ὑπαγορεύοντος τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν ἐγκράτειαν. Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ μετὰ τῶν δύο τούτων ἀρετῶν ἡ γυμναστικὴ ἐνηγκαλιζέτο πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν δύναμιν, τὴν εὐκαμπσίαν καὶ τὴν ὥραιότητα τοῦ σώματος. Τὴν ἀνάγκην τῆς γυμναστικῆς ἡσθάνθησαν καὶ τὰ νεώτερα ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο καθίδρυσαν σωματικὰ γυμνάσια, ἅτινα ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξαιρέτως ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν. Ὡς βλέπομεν παρὰ Πλάτῳ ἐν Πολιτείαις καὶ Νόμοις, καθὰ ἡ γυμναστικὴ ἀνέπτυσε καὶ ἐνεδυναμόνε τὸ σῶμα, καὶ ἡ μουσικὴ συνεπλήρου τὴν ἐκπαίδευσιν, καλλιεργοῦσα καὶ τελειοποιοῦσα τὴν ψυχὴν. Πρόδηλον γίνεται καὶ τὸ καθήκον τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴ ἀποπειρᾶται κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς· καθὼς δὲ ἡ ἡθικὴ καταδικάζει πάντα φόνον, ἐπίσης καὶ τὴν αὐτοχειρίαν.

§ 2. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἰδίαν ψυχὴν δυνατὸν νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς δύο γενικοὺς τύπους, τὸν μὲν ἀρνητικὸν ἐπιβάλλοντα αὐστηρὰν ὑποχρέωσιν, τὸν δὲ θετικὸν ἐπι-

βάλλοντα πλατεῖαν καὶ ἀτελῇ ὑποχρέωσιν, ἡ κατὰ τὴν ὀνοματολογίαν τῶν ἠθικῶν φιλοσόφων, τὸν μὲν ἐπιβάλλοντα καθήκοντα ἀρνητικὰ καὶ τέλεια, τὸν δὲ θετικὰ καὶ ἀτελῇ. Ὁ πρῶτος τύπος λέγει νὰ προφυλάττωμεν τὰς ἠθικὰς ἡμῶν δυνάμεις ἀπὸ παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἐξευτελίῃ καὶ διαφθείρῃ ταύτας. Ὁ δευτέρος ἔχει οὕτω, νὰ μεταχειριζώμεθα πάντα τὰ μέσα τὰ κατὰλληλα πρὸς διάσωσιν καὶ βελτίωσιν τῶν ἡμετέρων ἠθικῶν δυνάμεων. Ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἐλεημοσύνη εἶναι ἀρεταὶ ὑπὸ τοῦ πρώτου τύπου ἐμφαινόμεναι, τὸ ψεῦδος, ἡ πλεονεξία καὶ φιλαργυρία εἶναι ἐλαττώματα ἀποκλειόμενα ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ δευτέρος τύπος ὑποδεικνύει τὰ ἀτελῇ καθήκοντα, τὰ μὴ ὠρισμένα, καὶ ὧν ἡ ἐκπλήρωσις ἐξήρτηται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν φύσεων, τῶν ἱκανοτήτων, τῆς δεξιότητος καὶ τῶν θέσεων. Ὁ Πλάτων ἀνάγων εἰς τὰς οὐσιώδεις δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰ καθήκοντα τούτου τοῦ εἶδους, ὑφισταμένους εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν ἐκάστης αὐτῶν καὶ τὴν ἐντελεστέραν ἀρμονίαν, διέκρινε τέσσαρας μεγάλας ἀρετάς, τὴν σοφίαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἰσχὺν ἢ ἀνδρίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἀνταποκρινόμενας εἰς τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν διάνοιαν, τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν θέλησιν. Ἡ σοφία εἶναι ἀρετὴ τῆς διανοίας, ἡ σωφροσύνη τῆς αἰσθητικότητος, ἡ ἰσχὺς τῆς θελήσεως, ἡ δὲ δικαιοσύνη εἶναι ἡ τελεία συμφωνία καὶ ἡ ἑνώσις αὐτῶν τῶν τριῶν ἀρετῶν. Καθὼς δὲ τὸ ἀνώτερον τῶν πρὸς τὸ ἡμέτερον σῶμα καθηκόντων εἶναι τὸ σέβεσθαι τὴν ζωὴν, οὕτω καὶ τὸ ἀνώτερον τῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἡμετέραν ἠθικὴν ἀξίαν. Ἡ χαμέρπεια εἶναι ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν εἰδὸς τι αὐτοχειρίας. Τῷ ὄντι ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον, ὑποκείμενον ἐν ἄλλοις, πεπρωτισμένον λόγον ἠθικῶς πρακτικόν, εἶναι ἀνώτερος πάσης τιμῆς, περιβάλλεται ἀξίαν ἀναγκαζούσαν τὰ λοιπὰ λογικὰ κτίσματα νὰ προσενέγκωσιν αὐτῷ ὑπόληψιν, καὶ ἐπιτρέπουσαν ἵνα συμπαραβάλληται πρὸς πᾶν ἄλλο ὁμοειδὲς ἄτομον. Ἡ ἐξοχότης τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων προκαλεῖ τὴν τιμὴν ἑαυτοῦ, τουτέστι τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτόν.

§ 3. Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα δὲν ἀφορῶσι μόνον τοὺς ὁμοπίστους, τοὺς ὁμοεθνεῖς, τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς συμπολίτας. Ὁ περιπεσὼν εἰς ληστὰς οὔτε τὸν ἱερέα οὔτε τὸν λευίτην,

ἀλλὰ τὸν Σαμαρείτην ἔσχε πλησίον, τὸν ποιήσαντα τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἰς δέον καὶ ἐν τῇ φιλοστοφίᾳ ἔξεστι νὰ λάβωμεν τὸ παράδειγμα, ἐν ᾧ ὁ Θεάνθρωπος καὶ διδάσκαλος τῆς ὑγιούς ἠθικῆς ἐξηγεῖ τί ἐστὶ πλησίον. Ἡ ἡμετέρα συνειδήτης ὑπαγορεύει εἰς ἡμᾶς ὅτι πᾶς ἄνθρωπος, καθὼς ἄνθρωπος, εἶναι ἱερὸν ὄν, ἔχει δικαιώματα ἅτινα ὀφείλομεν νὰ σεβάζωμεθα, ἔχει τὸν αὐτὸν οὐράνιον πατέρα, τὸ αὐτὸ τέλος καὶ τὸν αὐτὸν προορισμόν, οἷον καὶ ἡμεῖς, καὶ ὡς αὐτὸς πρέπει νὰ ἐνδιαφερόμεται, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὑποχρεούμεθα νὰ ἐνδιαφερώμεθα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ προορισμοῦ καὶ νὰ σεβάζωμεθα τὴν τούτου πλήρωσιν. Οὐχὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς κοινωνίας, ἐπίσης ἀρχαίας ὡς εἶναι ὁ κρινωνικός ὑπὸ Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος καὶ συγχρόνου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τὴν κοινωνικότητος καὶ τῆς οἰκογενείας, ὑπάρχουσι γενικὰ καθήκοντα τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῶν. Ἰπὸ τὸν ἀρνητικὸν τύπον μὴ κώλυε τοὺς ὁμοίους σοι τοῦ βαδίζειν εἰς τὸ τέλος αὐτῶν, καὶ ὑπὸ τὸν θετικὸν βοήθει τοῖς ὁμοίοις σοι ἵνα σπεύδωσι πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν, περιλαμβανόνται τὰ καθήκοντα ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἡ πλήρωσις τοῦ τέλους τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι μόνον γεγονὸς, νόμος, ἀγαθόν, ἀλλ' εἶναι δικαίωμα, καθήκον, ἠθικὸν ἀγαθόν διότι ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι εἴμεθα ἐλεύθεροι καὶ ἠθικοί, καὶ εἶναι ἱερὸν καὶ σεβαστὸν τὸ τέλος ἐκάστου καὶ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, διὰ τοῦ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν καὶ τοῦ ὡς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι ποιεῖτε καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς ὁμοίως, περιγράφουσα διαρρήδην τὰ ἀμοιβαῖα τῶν ἀνθρώπων καθήκοντα, παρήγαγε τὸ περιώνυμον ἀξίωμα, ὃ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης καὶ πράττε εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι θέλεις οἱ ἄλλοι νὰ πράττωσιν εἰς σέ. Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ λοιπὸν καὶ τῇ ἀγάπῃ συγκεκριαλοῦνται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπῃ ἵσταται ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν δέκα ἐντολῶν, ἥτοι τοῦ δεκαλόγου, ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαγορεύει ἐπομένως καὶ τὸν φόνον καὶ τὴν μοιχείαν κ.τ.λ. Οὗτος εἶναι νόμος ἐγκεχαράγμενος εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, τὰς ἐντολάς αὐτοῦ καθιερόναι καὶ ἐπισφραγίζει ἡ καθολικὴ συνειδήτης. Ἡ ἀρχὴ ἡ

ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὸ σέβας πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ὑποχρεοῦ-
 ῖμάς ἵνα σεβώμεθα καὶ τὴν ιδιοκτησίαν, τὴν ὑπόληψιν, τὴν κα-
 λὴν πίστιν ἢ ἀγαθοπιστίαν πρὸς αὐτοὺς, καὶ φυλάττωμεν τὰς ἡ-
 μετέρας ὑποσχέσεις, ἀπαγορεύει δὲ τὸ ψεῦδος, ὅπερ εἶναι κακούρ-
 γημα, καὶ ἐναντίον ἡμῶν καὶ προσβολὴ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώ-
 πων. Ἡ ἀγάπη καὶ καλοκάγαθία εἶναι συνάμα αἶσθημα καὶ κα-
 θήκων. Ὅσον ὑψηλὸν ἂν ᾖ τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης καὶ καλοκά-
 γαθίας, ἀναγκαίως ὑποτάσσεται, καθὰ καὶ ἅπαντα τὰ ἐνστίγ-
 ματα τῆς καρδίας, εἰς τοὺς κανόνας τοῦ λόγου. Δυστυχῶς ἡ
 ἀγάπη δὲν ὁμιλεῖ τὴν αὐτὴν γλῶσσαν πρὸς πᾶσαν καρδίαν, διότι
 οὐχὶ πάντες ἐνδιαφέρονται ὑπὲρ τοῦ προορισμοῦ τῶν ὁμοίων,
 δὲν ἀπολαύουσι τῆς αὐτῶν εὐδαιμονίας καὶ δὲν δοκιμάζουσι τὰς
 λύπας αὐτῶν, ἥτοι δὲν συμμερίζονται τῆς τύχης αὐτῶν. Τοῦ-
 του ἕνεκα ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὸν λόγον, ση-
 μαιοῦντα εἰς ἅπαντα τὰ νοητικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα τὸν αὐτὸν
 νόμον, προσαρτῶντα ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν τὸ τέλος
 τῶν ὁμοίων εἰς τὸ καθολικὸν τέλος, ἡγουν τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν,
 τὴν ἠθικὴν τάξιν. Ἀποδειχθεῖσης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀγάπης,
 αἰσθήματος καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπαλληλίας τῆς μὲν εἰς τὴν δε-
 εὐκόλως φαίνεται καὶ ἡ ἐκείνων ἁρμονία. Ὁ λόγος διακελεύει
 ἕκαστον ἵνα συνδράμῃ εἰς τὸ τέλος τῶν ὁμοίων αὐτοῦ· ἐπειδὴ
 τὸ τέλος τοῦτο εἶναι στοιχεῖον τῆς καθολικῆς τάξεως, καὶ ἐν-
 τεῦθεν ἱερὸν, ὡς καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ συγχρόνως τῆς ὑπὲρ
 τοῦ λόγου ἐπιβολῆς τοῦ νόμου ἐν τῇ θελήσει, τὰ ἰσχυρότερα ἐνί-
 στίγματα τῆς καρδίας ἀκολουθοῦσι τὸ ἀποτέλεσμα, καθιστώντα
 τὴν τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν εὐδαι-
 μονίαν ἑκάστου, ὑρισταμένην εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἰδίου αὐ-
 τοῦ τέλους. Καί τοι δὲ ὁ λόγος καὶ ἡ αἰσθητικότης φαίνονται
 προτιθέμενα διάφορα ἀντικείμενα, πραγματικῶς ὁμως συνεργού-
 σιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ὁ λόγος προσαρτᾷ τὸ τέλος ἑκά-
 στον εἰς τὸ τῶν ὁμοίων, καὶ ἀμφοτέρα ταῦτα εἰς τὴν καθολικὴν
 τάξιν· ἡ ἀγάπη ταῦτιζει τὴν ἰδιαιτέραν ἑκάστου εὐδαιμονίαν
 μετὰ τῆς τῶν ἀγαπωμένων, ἐνόουσα τὰ ἀγαπῶντα κτίσματα
 διὰ δεσμῶν τῆς αὐτῆς ἀλύτῃς μετὰ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀγαπη-
 τοῦ ὄντος, τοῦ ἄκρου ἔπεθοῦ τῆς ὑπερτάτης ἐστίας τῆς ἀγάπης
 καὶ τῆς αἰωνίου πηγῆς τῆς εὐδαιμονίας.

§ 4. Ὁ ἄνθρωπος οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ ἔχει

καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κράτος, καθὼς ἀμοιβαίως καὶ τοῦτο πρὸς τοὺς πολίτας. Τὸ κράτος εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημοσίων ἀρχῶν τῆς κοινωνίας, τὸ δὲ συναπαρτίζον τὴν κοινωνίαν εἶναι ὁ νόμος. Τὸ κράτος περιλαμβάνει ἀναγκαίως τρεῖς ἐξουσίας, τὴν ἐπιτετραμμένην τὴν σύνθεσιν τῶν νόμων, ἥτοι τὴν νομοθετικὴν, τὴν ἐξουσίαν τὴν δίδουσαν ἰσχὺν εἰς τὸν νόμον, ἥτοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἢ νομοτελεστικὴν, καὶ τὴν τρίτην ἐξουσίαν ἐρμηνεύουσαν καὶ ἐφαρμόζουσιν τὸν νόμον κατὰ τινὰς ἰδιαιτέρας περιπτώσεις, ἥτοι τὴν δικαστικὴν. Ὡς πρὸς τὰς ἐπόψεις ὑφ' ἃς θεωρεῖται ἡ διοργάνωσις τοῦ κράτους, λαμβάνουσι τὴν προσηγορίαν τὰ πολιτεύματα, οἷον μοναρχικὸν ἀπόλυτον, συνταγματικὸν, ἀριστοκρατικὸν καὶ δημοκρατικόν. Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κράτους ἀναφαίνονται τρία δημόσια πρόσωπα, ὁ νομοθέτης, ὁ ἀρχων καὶ ὁ δικαστής, περιβεβλημένα ἰδιάζοντα δικαιώματα καὶ ἐκπληροῦντα ἀνάλογα καθήκοντα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὴν ἠθικὴν τάξιν, τὸ πρῶτον καθήκον τοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ συντάξῃ τοὺς νόμους πρὸς τὸ αἰώνιον πρότυπον τοῦ φυσικοῦ ἥτοι ἠθικοῦ νόμου, καὶ νὰ δώσῃ τὴν κύρωσιν αὐτοῦ, χαρακτηριζομένην διὰ τῆς καθολικότητος καὶ τῆς ἀναλογίας. Λέγοντες δὲ κύρωσιν νόμου ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὸ σύνολον τῶν ποινῶν καὶ τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐγγυωμένων τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Τὸ δικαίωμα τῆς ποινῆς, ἐξασκούμενον ἐπὶ τῆς κοινωνίας κατὰ τῶν παραβατῶν τῶν νόμων, θεμελιούται ἐπὶ τῆς λογικῆς ιδέας τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας ἢ μομφῆς, τῆς ἀμεταβλήτου ιδέας τῆς τάξεως, ἐξ ἧς πηγάζει ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἠθικὴ ἀνάγκη τῆς ποινῆς, ἐτι δὲ ἡ νομιμότης καὶ ἡ γενικὴ ὠφέλεια, σκοποῦσα τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἐνόχου, καὶ τὸ παράδειγμα. Ἐὰν μὴ ᾖναι δικαία καὶ πρέπουσα ἡ ποινὴ, ἡ ὠφέλεια τοῦ παραδείγματος ματαία ἀποβαίνει· ὁ φόβος τῆς ποινῆς μεμιγμένος μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀπεχθείας καὶ τῆς ἐκδικήσεως δὲν ἐφαρκεῖ πρὸς τὴν ἠθικὴν διόρθωσιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἐνόχου. Σημειωτέον δὲ ὅτι καθὼς ἡ δικαιοσύνη τῶν ποινῶν καὶ οὐχὶ ἡ αὐστηρότης αὐτῶν συντελεῖ εἰς τὴν ἰσχὺν τῶν νόμων, οὕτω καὶ αἱ ἠθικαὶ ποιναὶ εἶναι ὠφελιμώτεραι τῶν φυσικῶν καὶ σωματικῶν ποινῶν πρὸς τοῦ ἐνόχου τὴν βελτίωσιν. Ἡ δὲ κεφαλικὴ ποινὴ δὲν θεραπεύει παντάπασι τὰς ἀσχημίας τῆς κοινωνίας. Ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς δικαιο-

αύνης, απαιτείται νὰ ἴναι ὁ νόμος γνωστός, καὶ ἐπομένως συν-
 τεταγμένος μετὰ ἐναργείας καὶ ἀπλότητος καὶ ἐκθέσεως τῶν
 αἰτίων, πρὸς κατάληψιν τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ
 παρὰ πάσαις ταῖς τάξεσι τῆς κοινωνίας. Διὰ τούτου τοῦ τρόπου
 καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ νόμου γίνεται πιστὴ καὶ ἡ παραδοχὴ τοῦ
 νόμου καθίσταται εἰς τὴν διάνοιαν καθήκον καὶ οὐχὶ ἐπιβολὴ
 ἀνάγκης ἐπὶ τῆς θελήσεως. Αἱ δὲ ἀρχαί, αἰτινές εἰσιν ὅργανα
 τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, ἔχουσι καθήκον νὰ
 γινώσκωσιν ἐντελῶς καὶ μελετῶσιν ἀκαταπαύστως τοὺς νόμους
 καὶ τοὺς κανονισμοὺς, ὧν τὴν ἐφαρμογὴν εἶναι ἐπιτετραμμένη·
 εἰς δὲ τὰς ἀποφάσεις καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κειμένων νόμων νὰ
 ἀκολουθῶσι κατὰ συνείδησιν καὶ ἐκ τοῦ καθήκοντος τὸ πνεῦμα
 καὶ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, σιγῶντων τῶν παθῶν, τιθεμένων
 κατὰ μέρος τῶν ἀτομικῶν δοξασιῶν καὶ τῆς προσωποληψίας.
 Ἐπειδὴ δὲ αἱ δημόσιαι τοῦ κράτους ἀρχαὶ ἐκπροσωπεύουσιν αὐ-
 τὴν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικὴν τάξιν, τούτου ἕνεκα οἱ πο-
 λῖται χρεωστοῦσιν ὑπακοὴν καὶ σέβας εἰς αὐτάς, ὅταν πιστῶς
 καὶ εἰλικρινῶς ἐκτελῶσιν αὐταὶ αὐταὶ τοὺς νόμους τοῦ κράτους,
 καὶ δίδωσιν αὐταὶ πρῶται τὸ παράδειγμα τῆς ὑπακοῆς καὶ τοῦ
 σεβασμοῦ εἰς τὸν νόμον ἐν γένει. Ἀρχαὶ λαλοῦσαι οὐχὶ ἐν ὀνό-
 ματι τοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἡ κρηπίς καὶ τὸ καλλάδιον τῆς κοι-
 νωνίας, ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς ἰδίας αὐτῶν θελήσεως καὶ τῆς ἰδιο-
 τροπίας, δὲν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν λοιπῶν οὐδεμίαν νόμιμον ἐξουσίαν.
 Ἀποτέλεσμα δὲ ἔσται τότε ἡ παρακοὴ καὶ ἡ ἐπανάστασις. Ὁ
 φανατισμὸς ὅμως εἶναι μάλιστα ὡς καὶ ἡ ἀναρχία· διὸ πρέπει
 νὰ ἄρχῃ πάντοτε ὁ νόμος. Οὐδόλως ἀρμόζει νὰ παραβιασθῇ ὁ
 ἠθικὸς καὶ θεῖος νόμος χάριν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἐπειδὴ δεῖ πει-
 θαρχεῖν Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. Ὅφείλει ἐξαιρέτως ὑπακοὴν
 εἰς αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος πρῶτον, καθὼς προῖον τῆς θείας δικαιοσύ-
 νης, ὀλιγοῦρων τῶν σκληρῶν βασανιστηρίων, τῶν εἰρκτῶν, τῶν
 δεσμῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, ὡς παρατηροῦμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ
 τῶν μαρτύρων τῆς τε πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Καὶ τοι δὲ ὁ-
 μολογεῖται ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ νόμιμον τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰ-
 ρῆνης, δίδονται ὅμως τρομεραὶ καὶ πάνδημοι στιγμαὶ ἐν τῷ βίῳ
 τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν λαῶν, καθ' ἃς ἐγείρεται ὁλόκληρον τὸ ἔθνος,
 ἵνα διεκδικήσῃ τὰ ἀπαράγραπτα αὐτοῦ δικαιώματα, οἷονει φε-
 ρόμενον ὑπὸ πνοῆς τῆς ἀνεξιχνιάστου θείας Προνοίας πρὸς θραύ-

σιν τῶν πολυχρονίων ἀλύσεων αὐτοῦ καὶ ἐκτέλεσιν τῶν θεῶν βουλῶν καὶ ἀποφάσεων.

§ 5. Ἡ φυσικὴ θρησκεία, ἄλλως καὶ θεοσοφία ἀκούουσα, τὴν ὑπαρξίν καὶ τὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει, ἡ δὲ ἠθικὴ, στενῶς πρὸς ἐκείνην συνδεδεμένη, διδάσκει τὰς ἀπείρους ἀποχρεώσεις καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ ἠθικὴ ἐρεῖδεται ἐπὶ ἀκραδάντων καὶ ἀτερσιῶν βάσεων, ἐπὶ τῆς ὑπο τοῦ καθαροῦ λόγου χορηγομένης ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ Θεοῦ εὐρίσκει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἔσχατον λόγον ἀκρίτων τῶν ἀληθειῶν, τότε δὲ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁλόκληρος ἡ ἠθικὴ ἀμφιέννυνται θρησκευτικὸν χαρακτῆρα· τὸ καθῆκον δὲν εἶναι μόνον λογικὴ ὑποχρέωσις, ἀλλὰ διαταγὴ τοῦ Θεοῦ· δὲν εἶναι ἡ τούτου ἐκπλήρωσις πράξις μόνον ἐπαξία λογικοῦ κτίσματος, ἀλλὰ λατρεία. Μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀξιομισθίας ἐνδοῦται ἡ ἐλπίς, καὶ μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς λύπης τοῦ ἐνόχου συνίπτεται ὁ φόβος τῶν κρίσεων τοῦ Θεοῦ. Ἐλαλήσαμεν εἰς προηγουμένον κεφάλαιον περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας. Δὲν κρίνομεν δὲ ἀποσκοποῦν καὶ προσθέσωμεν καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς διατρέψεων τοῦ ἠθικοῦ τούτου καθήκοντος. Τὰ ὑψηλότερα καὶ βαθύτερα αἰσθήματα τῆς ἡμετέρας φύσεώς εἰσιν ἐξ ἅπαντος τὰ θρησκευτικά. Τῷ ὄντι ἐὰν αἱ ποιότητες τῶν ὄντων, τῶν ἐχόντων μετ' ἡμῶν σχέσεις τινὰς, διεγείρῳσιν ἐν ἡμῖν παντοῖα αἰσθήματα, ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γεννώσιν εἰς τὴν ἡμετέραν καρδίαν τοιαῦτα καὶ ὑψηλαὶ καὶ περιπαθεῖς ιδιότητες τοῦ ἀπείρου καὶ τελείου ὄντος, τοῦ διαθέτοντος ἐν τε τῇ παρούσῃ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ μετὰ δικαιοσύνης ἀκάμπτου τὰς ἀμοιβὰς καὶ τὰς ποινὰς τὰς προσκεκολλημένας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν καὶ τὴν παραβίαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἐκφράζοντος τὴν πανάγιον καὶ πανάγαθον αὐτοῦ θέλησιν. Ὅθεν ἐπεὶ δὲν ἔχει χρεῖαν ἡμῶν, ἀλλ' ἐξ αἰκείας ἀγαθότητος ὁ Θεὸς καὶ ἐπλασεν ἡμᾶς καὶ ἔθηκεν ἐν τῷ θαυμασίῳ πούτῳ κόσμῳ, ἵνα ἀπολαύωμεν τῶν ἐν αὐτῷ καλλόνων, ἐπεὶ δὲ ἔδωκεν ἡμῖν τὴν κοινωνίαν, ἵνα αὐξάνῃ ἡ ἡμετέρα σωματικὴ καὶ διανοητικὴ ζωὴ ἐν τῇ τῶν ὁμοίων, τὸν λόγον, ἵνα ἀντιλαμβανόμεθα καὶ συλλογιζώμεθα, τὴν καρδίαν, ἵνα ἀγαπῶμεν, τὴν ἐλευθερίαν τῆς θελήσεως, ἵνα ἐνεργῶμεν, διὰ ταῦτα ὀφειλομεν ὑποταγῇ, σεβασμῷ, αἰσθηματικῆς ἀγάπης καὶ λογικοῦ φόβου.

εἰς αὐτόν, ἐν ἐνὶ λόγῳ λατρείαν, καθαρίζουσιν, ζωοποιοῦσαν καὶ
 συσσωματοῦσαν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα.

-----✠-----

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Φυσικὴ Θεολογία ἢ Θεοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ.

§ 1. Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Ἄλλ' ἢ
 ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι τοσοῦτον αὐταπέδεικτος καὶ αὐτοφανής,
 ὥστε μόνῳ τῷ ἄφρονι ἔξεστιν ἀμφιβάλλειν· εἰς τὸν τοιοῦτον ἡ
 φιλοσοφία δὲν καταδέχεται νὰ ἀπαντήσῃ. Ὁ ἀθεϊσμός ἐκτὸς τοῦ
 ὅτι εἶναι πλάνη ἀξιοδάκρυτος τῆς διανοίας, οὐχ ἥττον εἶναι ἀ-
 σθένεια καὶ κακοήθης κυρετὸς τῆς ψυχῆς. Ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία θαρ-
 ραλέως ἐπιλαμβάνεται τῆς ἀποδείξεως τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως,
 ἵνα ἐξοπλίσῃ τοὺς ἔμφρονας, καὶ ἐπενέγκῃ τὰ ἱαματικά αὐτῆς
 φάρμακα πρὸς θεραπείαν τῆς βαρείας ταύτης ἀσθενείας τῆς ψυ-
 ψῆς. Δὲν ὠκνησαν καὶ Πλάτων, καὶ Ἀριστοτέλης, καὶ Ἀνσελμος,
 καὶ Καρτέσιος, καὶ Νεύτων, καὶ Λεϊβνίτιος μετὰ καὶ ἄλλοι με-
 γαλοφυῶν ἀνδρῶν νὰ διαλάβωσι περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ἀλη-
 θείας, τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ.

§ 2. Εἰς τρεῖς τάξεις ἀνάγονται αἱ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρ-
 ξεως ἀποδείξεις, ἥτοι εἰς τὰς φυσικὰς, τὰς ἐρεϊδομένας ἐπὶ τῆς
 παρατηρήσεως τῆς φύσεως ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν ἀστρῶ διακό-
 σμῳ, καὶ ἐν τῷ ἐνοργάνῳ ἥτοι ζωικῷ καὶ φυτικῷ βασιλείῳ, ὡς
 καὶ ἐν τῷ ἀνοργάνῳ ἥτοι τῷ τῶν ὀρυκτῶν, εἰς τὰς μεταφυσικὰς,
 τὰς θεμελιουμένας ἐπὶ τῶν ἀναγκαίων καὶ καθολικῶν συλλήψεων
 τοῦ λόγου, καὶ εἰς τὰς ἠθικὰς, τὰς στηριζομένας ἐπὶ τῶν πε-
 ποιθήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς μαρτυρίας τῆς ἱστο-
 ρίας. Πλὴν ἅπασαι αὗται αἱ ἀποδείξεις κατ' οὐσίαν ἐποικοδο-
 μοῦνται εἰς τὸν λόγον, ὅστις ἐν ἡμῖν κατέχει τὴν πρώτην θέσιν,

καὶ εἶναι ὑψηλόν τι, ἀτενίζον ἰδίως εἰς τὸ περισπούδαστον αὐτοῦ ἀντικείμενον, τὸν Θεόν, τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς ἀληθείας, καθὼς ἡ ἐσωτερικὴ συναίσθησις ἔχει ἀντικείμενον τὸ ἐγὼ, καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις τὴν φύσιν. Ὅθεν ἐπὶ τοῦ λόγου, ὡς ἐπὶ ἐδραίας βάσεως καθιδρύεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, συντελοῦσι δὲ ὡς ὑποθετήματα λυσιτελέστατα ἡ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ τῆς ἱστορίας. Ἐν ἄλλοις ἔχομεν ἀποδείξεις ἐκ τῶν προτέρων, ἥτοι τεθεμελιωμένας εἰς τὸν λόγον, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἥτοι εἰς τὴν πείραν καὶ τὰ γεγονότα. Ἡ πείρα κυρόνει μὲν, ἀλλὰ δὲν συνιστᾷ τὴν ἀπόδειξιν ἀφ' ἐαυτῆς, ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ προσπορισθῶμεν τὸ ἀναγκαῖον ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τὸ ἄπειρον ἐκ τοῦ πεπερασμένου· τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων διδόμενα βεβαιοῦσι τὰς ιδέας τοῦ λόγου, ὅστις εἶναι ἡ γνῶστικὴ δύναμις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἀπολύτου, ἡ συλλαμβάνουσα πέραν τῶν περιορισμῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ διαστήματος καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ χρόνου τὸ ἄμετρον καὶ τὴν αἰωνιότητα· ἐπομένως ὁ λόγος ἀνευρίσκει τὴν νόμιμον ἀπόδειξιν τῆς αὐθυπάρκτου καὶ ὑπερτάτης ἀρχῆς, τῆς πρωτίστης αἰτίας τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν ὄντων, ἅσινά εἰσιν ἐνδεχόμενα καὶ ἀτελεῖς οὐσίαι, παραχθεῖσαι ἐκ τοῦ τελειοτάτου καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Τῷ ὄντι ἐκάστη ιδέα τοῦ λόγου ἀνακαλύπτει ἡμῖν τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀπολύτου ὄντος, καὶ ἅπασαι ἀνεξαιρέτως αἱ ιδέαι τοῦ λόγου ὑπὸ τὸν γενικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα εἶναι καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι. Οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ θεάματος τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἡμῶν αὐτῶν τῶν ἀτελῶν καὶ περιορισμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν τῷ βάθει τῆς ἡμετέρας ψυχῆς παρουσίας καὶ πάντοτε δραστηρίου ιδέας τοῦ τελείου καὶ ἀπολύτου προκύπτει ἡ ἀπόδειξις τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας. Διὰ παντοίων δρόμων εἰς τὴν μοναδικὴν ὁδὸν, εἰς τὸν Θεόν, ὑψοῦται ὁ ἡμέτερος λόγος, ποτὲ μὲν ἐρειδόμενος ἐπὶ τῶν ιδεῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ διαστήματος, ποτὲ δὲ ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς αἰτίας, τῆς οὐσίας καὶ τῶν συλλήψεων αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον αὐτῶν χαρακτῆρα θεωρουμένων. Αὕτη ἡ ἁρμονία ἀφ' ἐτέρου τῶν φαινομένων τῆς φύσεως δεικνύει τὸν ἀριστοτέχνην καὶ τὸν πάνσοφον ἀρχιτέκτονα τοῦ κόσμου, πλὴν ἀπαιτεῖται καὶ ἡ μεσολάβησις ἄλλων ἐπιχειρημάτων ἵνα μορφώσωμεν τὴν ιδεάν τῆς παντοδυναμίας, τῆς τελειοτάτης σοφίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐνότητος τοῦ ὑπερτάτου δημιουργοῦ. Συμπε-

φαίνομεν ὅτι ἡ ἀποδείξις τῆς θείας ὑπάρξεως εἶναι μία καὶ μόνη κατ' οὐσίαν ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἐαυτῆς μορφῶν, ὡς καὶ ὁ λόγος εἶναι εἰς ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἐαυτοῦ στοιχείων.

§ 3. Ἀκαταγώνιστά εἰσι τῶ ὄντι τὰ ἐπιχειρήματα, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπαρξίς. Εἴτε ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ὠραιότητα τοῦ οὐρανοῦ, τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων, τὴν δύναμιν τῶν ἀνέμων, τὴν πληθύν τῶν ἐν αὐτοῖς πτηνῶν, τὰς σταθερὰς καὶ διηνεκεῖς κινήσεις τῶν πλανητῶν καὶ πῆν περιοδεῖαν τῶν κομητῶν, εἴτε εἰς τῆς γῆς τοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν γονιμότητα, εἰς τὰ παντοῖα γένη τῶν ἐν αὐτῇ ζῶων καὶ ἐντόμων, τὰ ποικίλα βότανα, τὰ πολυειδῆ ἄνθη καὶ δένδρα, εἰς τῶν ποταμῶν τὰ καλλιῆρρα ὕδατα καὶ τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν ὠκεανῶν τοὺς ἰχθὺς καὶ τὰ πελώρια κήτη, εἴτε εἰς τὴν ἐρ-
ρυθμον κατασκευὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὴν εὐγένειαν, λογικότητα καὶ πνευματότητα τῆς ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, σπρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἀφεύκτως δημιουργὸν καὶ αἰτίον τοῦ παντός τὸν Θεόν. Τῶ ὄντι οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, πύιησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· ἐπ' ἀλήθείας τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήματι νοούμενα καθοράται, ἥτε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης. Βεβαίως ἡ ἐκόπιμος τῶν ὄντων ἐν γένει διάταξις, καὶ ἡ κίνησις τῶν σφαι-
ρῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ ἡ συντήρησις τοῦ σύμ-
παντος, δὲν εἶναι ιδιότητες τῆς ὕλης, ἀλλ' ἀσωμάτου οὐσίας, μόνης αἰτίας τῶν φαινομένων, μόνης δυνάμεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως, τοῦ ἱψίστου ἀριστοτέχνου. Ὅθεν ἡ καλλονὴ τούτου τοῦ μηχανισμοῦ, ἡ ἄμετρος ἐκτασις ἐν τε τῷ μεγέθει καὶ τῇ σμικρότητι, ἡ ἁρμονία τῶν συγκροτούντων αὐτὸν μερῶν καὶ ἡ ἀναλογία τῶν μέσων πρὸς τὰ τέλη, οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ τὸν σοφόν, παντοδύναμον καὶ ἐλεύθερον Κτίστην τοῦ κόσμου.

§ 4. Φέρονται καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἡ ὕλη, τὰ μόρια καὶ τὰ άτομα ταύτης, ἐξ ὧν συντίθεται ὁ ἔνυ-
λος κόσμος, οὐχὶ μόνον δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν κίνησιν καὶ τὴν διάταξιν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ὑπαρξίς ἀνήκει αὐτοῖς· καθότι ἡ δύ-
ναντο καὶ νὰ μὴ ᾔται καθ' ὃν τρόπον ὑπάρχουσι, καὶ οὐδόλως δι-
σκολοιόμεθα νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὰ μὴ ὑπάρχοντα, ἡ καὶ ἄλλως δια-
κεύμενα· ὅπερ δὲν ἤθελε συμῶῃ, ἐὰν ἡ ὑπαρξίς ἦτο οὐσιώδης
ιδιότης αὐτῶν. Λοιπὸν ὁ κόσμος οὗτος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ εἶναι

μίγμα καὶ ἄθροισμα ἐνδεχομένων ὄντων· ἐπομένως ἐξω τοῦ κόσμου ὑπάρχει ὃν ἀναγκαῖον καὶ αὐθύπαρκτον, παρ' οὗ ἔλαβον ὑπαρξιν τὰ πάντα, τὴν ἰποῖαν ἀφ' ἐαυτῶν οὐδόλως ἐκέκτηντο. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐνδεχόμενα ὄντα, οἷα ἡ ὕλη, τὰ μέρη καὶ τὰ φαινόμενα ταύτης, ἅπερ ἐξανοίγομεν ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχουσι ἐν ἑαυτοῖς τὸν ἀποκρῶντα λόγον τῆς ὑπάρξεως, συμπεραίνομεν ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἐαυτοῦ καὶ ἀναγκαίως ὃν, εἰς ὃ χρεώσταιται ὁ ἀποκρῶν λόγος ἐκεῖνων, καὶ ὅπερ ἐξήγαγεν αὐτὰ εἰς ὑπαρξιν.

§ 5. Ὁ ἐλεγχος τῆς συνειδήσεως μαρτυρεῖ κριτὴν παντέφορον καὶ νομοθέτην τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ἐπιβάλλοντα εἰς τὸν ἔνοχον τὴν ποινὴν, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ τύψις, ἣν αἰσθάνεται ἀκαταπαύστως ὁ ποιῶν τὸ κακὸν καὶ παραβιάζων ἐπομένως τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅστις κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον εἶναι ὁ αὐτός, καὶ χρησιμεύει ὡς τύπος καὶ γνώμων τῶν ἀνθρωπίνων νομοθετῶν, σπουδαζόντων, ὅσον ἐνεστὶν ἀνθρώποις, νὰ μιμῶνται αὐτόν. Ὁ ἡθικὸς νόμος ἐξ ὑπαμοιβῆς ἀποδεικνύει ὑπέρτατον νομοθέτην τὸν Θεόν.

§ 6. Ἡ ὁμύθυμος σύμπνοια πάντων τῶν λαῶν ἀποδεικνύει ὡσαύτως τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ. Εἶναι γεγονὸς ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρούμενον ὅτι ἅπαντα τὰ ἔθνη μετ' ὁμοφροσύνης ἀνεγνώρισαν τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπαρξιν, καὶ τοι ἐπ' ἀκριβὲς δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν ὀρθὴν ἰδέαν, ἐπειδὴ τὰ μὲν καλλιώτερον, τὰ δὲ χειρότερον ἐνόουν τὸν Θεόν, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως. Διαφωνοῦντα εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐννοεῖν τὸν Θεόν, ἐν ἐνὶ στόματι ἐκήρυξαν τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ. Ἡ περὶ Θεοῦ πίστις ἀρχαία ὡς ὁ κόσμος, εἰ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς παραστανομένη καὶ κατὰ καιροὺς τυλισσομένη εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν μεταξὺ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, εἶναι θαυμάσιον φαινόμενον, ἐξασκοῦν ἐπιρροὴν ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, τὴν εἰσδύουσαν εἰς πάσας τὰς διανοίας.

§ 7. Αἱ μεταφυσικαὶ ἀποδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἔχουσι ὡς ἐφεξῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν διανοούμενον, ἥτοι κρίνον, παραβάλλον, συλλογίζομενον, σταθμίζον τὰ ὑπὲρ καὶ κατὰ, πιστεύον, ἀμφιβάλλον, ἀπατῶμενον, ἀγνοοῦν, ζητοῦν καὶ πολλάκις μὴ εὐρίσκον τὴν ἀλήθειαν· εἶναι ὃν, τοῦ ὁποίου αἱ νοεραὶ ἐργασίαι βεβαιοῦσι τὴν ἰδίαν πνευματότητα, εἶναι ψυχὴ, ἥς τὸ πρῶτον κατηγορούμενόν ἐστίν ἡ διάνοια. Ἀλλ' αὕτη ἡ διάνοια

πρό τινων ἐτῶν δὲν ἦτο ἐν τῷ ὕστερον γεννηθέντι ἀνθρώπῳ. Πόθεν ἦλθεν αὕτη; πόθεν ἐδόθη; ἐξ ἁπαντος δὲν εἶχεν αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος πρὶν ἢ ὑπάρξῃ, τότε ἦτο μηδὲν διανοίας. Ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς διανοίας προδήλως εὐρίσκεται ἀλλαχοῦ, ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου· ὃν ἀνώτερον, ἔχον ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκ περιουσίας τὴν διάνοιαν, μετέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, πρῶν οὐκ ὄντα καὶ στερούμενον ταύτης. Τὸ ὃν τοῦτο, ὕπερ ἐστὶν ἡ πηγὴ πάσης διανοίας, εἶναι εἰς ἄχρον διανοητικόν, ὑπέρτατος λόγος καὶ ὑψιστος νοῦς, Θεός· ἡ ἡμετέρα ψυχὴ διδάσκει ἡμᾶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ἐπίσης καλῶς, καὶ καλλιώτερον μάλιστα ἢ τὰ περικυκλούμενα ἡμᾶς ἀντικείμενα, ἀποκαλύπτουσα ἡμῖν τὴν ἀληθὴ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τούτου προσόντα ἥτοι κατηγορούμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κατηγορούμενα, ἥτοι προσόντα τοῦ Θεοῦ.

§ 1. Ἀποδειχθείσης τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, τοῦ ἀπείρου, τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ τελείου, διὰ τῶν καθολικῶν ἀληθειῶν, τῶν χαρακτηρίζουσιν τὸν ἄνθρωπον λόγον, καὶ διὰ τῆς γνώσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γενικῆς κατασκευῆς τοῦ κόσμου, ὁ λόγος ἀνακαλύπτει καὶ τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, τὴν ἐνότητα καὶ ἀπλότητα, τὸ ἀναλλοίωτον, τὸ ἄπειρον, τὴν αἰωνιότητα, τὴν σοφίαν μετὰ τῆς διανοίας, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν μετὰ τῆς παντοδυναμίας, τὴν πρόνοιαν, τὴν δικαιοσύνην μετὰ τῆς ἀγαθότητος. Τῷ ὄντι πρέπει νὰ ἀπονεμηθῶσιν εἰς τὸν Θεὸν τὰ μνημονευθέντα προσόντα, διότι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ἀφρημένος Θεὸς τυφλῆς λογικῆς, ἀλλ' εἶναι ὁ Θεὸς τῆς συνειδήσεως, ἡ αἰτία τῶν αἰτιῶν, ὁ καθολικὸς λόγος, τὸ παντέλειον ὄν, ὁ κτίστης καὶ προνοητὴς τοῦ σύμπαντος. Τὰ κατηγορούμενα ταῦτα ἐπομένως διαιροῦνται εἰς μεταφυσικά καὶ ἠθικά. Ἐφ' ὅσον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ ἀποκλείεται πᾶν εἶδος ἀτελείας καὶ ἀδυναμίας, τοσοῦτον λογιστέα καὶ πλείστα ὅσα μεταφυσικά κατηγορούμενα εἰς τὸν Θεόν. Ἐξετάζομεν τὰ μεταφυσικά πρῶτον, καὶ εἶτα τὰ ἠθικά.

§ 2. Λέγοντες ἐνότητα Θεοῦ ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς μόνος Θεὸς ὑπάρχει καὶ οὐχὶ πολλοί· λέγοντες δὲ ἀπλότητα ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ἀποκλείει πᾶσαν σύνθεσιν μερῶν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ Πᾶν, τὸ σύνολον τῶν ὄντων, ἄθροισμα καὶ ἀλγεβρικὸν ἢ ἀριθμητικὸν κεφάλαιον, ἀλλ' εἶναι ὃν ὑπέρτατον, αὐτῷ ὑπάρχον καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀδιαίρετον, μία μόνη καὶ ἡ αὐτὴ φύσις, ἀπολύτως τελεία καὶ ἄπειρος. Ἡ τελειότης μόνον εἰς ἓν ὃν ἀνήκει, διότι ἐπὶ δύο ὄντων τελειότης δὲν δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ εἶναι μεγίστη ἀντίφασις τοῦτο. Εἰς δύο διακεκριμένα ὄντα φαίνεται ἀναμφιβόλως ἀρχὴ διαφορᾶς· ἐπειδὴ δύο ὄντα ἀπολύτως ταυτοῦσια εἶναι ἀδιόρατα καὶ ἐπομένως σχηματίζουν ἐν, ὡς ἐν τῇ γεωμετρίᾳ ἔχουσι δύο κοινὰς στιγμὰς· ἐξ ἀνάγκης λοιπὸν μεταξὺ τῶν δύο φανταστῶν τελείων ὄντων ὑπάρχει διαφορὰ ἐνδεχομένη, ἡ ὁποία δὲν προέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, ἥτις εἶναι ἡ τελειότης, οὔτε ἐκ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν, διότι ἀμφοτέρω διακατέχουσι πάσας τὰς τελειότητας, οὔτε ἐν τέλει ἐκ τοῦ διαφύρου βαθμοῦ αὐτῶν τῶν τελειοτήτων, διότι τελειότητες ἀπολύτως κατεχόμεναι δὲν ἔχουσι βαθμόν. Πρὸς τοῦτοις ἕκαστον τῶν δύο τελείων καὶ ἀπείρων ὄντων θέλει περιορίσει τὸ ἄλλο, καὶ ἐπομένως οὐδὲν ἔσται ἀληθῶς ἄπειρον καὶ τέλειον. Ὡσαύτως ρητέον περὶ δύο διαστημάτων καὶ δύο χρόνων ἀπείρων· ταῦτα δὲν ἤθελον διαφέρει παντάτασι κατὰ τὰς ιδιότητας αὐτῶν, ἐπομένως ἤθελον εἶσθαι ἓν· αὗται δὲ εἶναι χιμαιρικαὶ τῆς φαντασίας ὑποθέσεις. Ἡ ἀπόδειξις αὕτη λέγεται ἐκ τῶν προτέρων καὶ δὲν δανείζεται τίποτε ἐκ τῆς πείρας. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατηγορουμένων τούτων καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, εἰ καὶ ἡ πείρα δὲν θεμελιώνει τὰς μεταφυσικὰς ἀρχάς, ὅμως ἐπιβεβαίωσι ταύτας· ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ καὶ διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς καταπληκτικῆς ἁρμονίας τῶν νόμων αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλοῦς· διότι ἐὰν συνετίθετο ἐκ μερῶν, τότε τὰ μὲν ἤθελον φυλάττει τοὺς χαρακτῆρας τῆς θείας οὐσίας, τὰ δὲ οὐχί, ἔπερ ἄτοπον, ἀλλὰ ἤθελον εἶσθαι μέρη ἐνδεχομένου, πεπερασμένου καὶ ἀτελοῦς ὄντος, ἐπομένως δὲν ἠθέλομεν ἔχει τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἄπειρον καὶ τέλειον. Ὅθεν ὁ Θεὸς εἶναι φύσεως ἀπολύτως ἀπλῆς καὶ ἀδιαίρετος. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἰδαϊκὴ καὶ ψιλὴ ἐνότης, ἀλλὰ πραγματικὴ, ζῶσα, γόνιμος,

πλουτούσα ἀναριθμήτων κατηγορουμένων, ἅπερ οὔτε νὰ συμπεριλάβῃ οὔτε νὰ ἐξαντλήσῃ δύναται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια. Ἡ δὲ ἐνότης συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀπλότητα.

§ 3. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὄν, ἡ δὲ τελειότης ἀποκρούει τὴν τροπὴν καὶ μεταβολὴν, ἔπεται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως ἀναλλοίωτος. Διότι ἡ ἰδέα τῆς ἀλλοιώσεως εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν τῆς τελειότητος· τὸ μεταλλάττειν δηλοῖ στερεῖσθαι ἢ κτᾶσθαι τι· ἤδη τὸ τελειότατον ὄν, ἐγκλείον ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς δυνατὰς τελειότητας, οὐδόλως χρήζει νέας τινός, οὐδὲ δύναται νὰ χάσῃ τὰς ὁποίας κατὰ φύσιν καὶ οὐσίαν κέκτηται, ἄλλως παύει τοῦ εἶναι τέλειον. Οὐδὲ ἐπιτρέπονται βαθμολογίαι, διότι ἡ θεία οὐσία κατ' ἀπόλυτον τρόπον, ἥτοι ἄνευ βαθμοῦ, διακατέχει τὰς τελειότητας αὐτῆς. Ἄρα τὸ τελειότατον ὄν, ὁ Θεὸς, δὲν δύναται νὰ ἀλλάξῃ κατ' οὐδένα τρόπον· ὁθεν ἀμετάβλητος καὶ ἀπολύτως ἀναλλοίωτος καὶ αὐτούσιος, ζῶν διηνεκῶς, διανοούμενος, ἐνεργῶν, δημιουργῶν καὶ ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

§ 4. Ἐν ᾧ τὰ πάντα ρέουσι καὶ φεύγουσιν ἐν τῷ χρόνῳ, μόνος ὁ Θεὸς δὲν παρέρχεται, ἀλλὰ μένει ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ταυτότητι αὐτοῦ, εἶναι ὑπεράνω τοῦ χρόνου. Τὸ ἀναρχὸν καὶ ἀτελεύτητον χαρακτηρίζει τὴν αἰωνιότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ διάρκεια ὑπονοεῖ ὑπαρξίν διαιρετὴν καὶ περιορισμένην, καὶ ἀντίκειται τῇ διαμονῇ. Ὁ Θεὸς εἶναι προαιώνιος καὶ αἰδῖος, ἀνάρχως καὶ ἀτελευτήτως ἐστὶν ὁ ποιητὴς τῆς κτίσεως καὶ τῶν αἰώνων, εἰς δὲ οὐδέποτε ὁ χρόνος διήκει· εἶναι ὁ ὢν ἐκτὸς τοῦ χρόνου, καὶ πρὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης δημιουργίας καὶ ἀείποτε καὶ διηνεκῶς ὑπάρχων. Ἀνάλογον τῇ αἰωνιότητι εἶναι τὸ προσὸν τῆς ἀπειρίας. Καθὼς ἡ αἰωνιότης τοῦ Θεοῦ οὐσιωδῶς ὑφίσταται εἰς τὴν αὐτοῦ ἀτρεψίαν, ἀντίθετον εἰς τὰς διαδοχὰς καὶ μεταβολὰς τοῦ χρόνου, οὕτω καὶ ἡ ἀπειρία εἶναι ἡ ἐνότης αὐτοῦ, ἀντικειμένη εἰς τὰ πέρατα καὶ τοὺς περιορισμοὺς τοῦ διαστήματος. Καθὼς ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ χρόνου, οὕτω διατελεῖ ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ διαστήματος. Λέγοντες ὅτι ὁ Θεὸς πληροῖ τὰ πάντα καὶ εἶναι ἀπανταχοῦ παρῶν, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι κεῖται ἐν τόπῳ καὶ εὐρίσκεται διεσπαρμένη ἐν τῷ διαστήματι ἡ θεία οὐσία, ἥτις διατελεῖ ἀχώρητος. Ὁ Νεύτων καὶ ὁ Κλάρκιος ὥς πρὸς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον ἐλαμν

θάσθησαν μεγάλως. Ὁ Θεὸς πάρεστι καὶ ἄνευ τοπικῆς καὶ ἄνευ κατ' ἐπίνοιαν ἐκτάσεως. Ἡ δημιουργία χωρὶς αὐτοῦ δὲν ὑφίσταται, πάντα τὰ ὄντα, μικρὰ τε καὶ μεγάλα ἀνεξαιρέτως, ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ καθολικότης τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, τὸ ἀδιάλειπτον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀρωγῆς, κυβερνήσεως καὶ συντηρήσεως τοῦ κόσμου ἐκφράζει τὴν ἀπανταχοῦ παρουσίαν. Οὕτω πως διαστέλλεται ἡ θεία φύσις τῶν πεπερασμένων ὄντων.

§ 5. Τὰ ἠθικὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅσα ἀνιχνεύομεν θεωροῦντες αὐτὸν ποιητὴν καὶ προνοητὴν. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τὴν λάμπουσαν θαυμαστὴν τάξιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὰ τεκμήρια τοῦ μεγαλείου, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς σοφίας, ἀπανταχοῦ ἐπαισθητῆς, ἐὰν ἐμβατεύσωμεν εἰς τὸν κόλπον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦτο σύμπαν, ἔνθα ὁ Θεὸς ἠδούκησε νὰ ἀντανακλᾶται διὰ τρόπου διακεκριμένου καὶ πληρεστάτου, φθάνομεν νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς οὐσιώδεις χαρμητῆρας, τοὺς ἀπαρτιζοντας τὴν θείαν φύσιν. Ἡ ἐλευθερία μετὰ τῆς παντοδυναμίας, ἡ σοφία μετὰ τῆς διανοίας, ἡ δικαιοσύνη μετὰ τῆς ἀγαθότητος εἶναι τὰ μᾶλλον ἀξιοσημείωτα τοῦ Θεοῦ κατηγορούμενα. Ἀναλυομένης τῆς ιδέας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καταντῶμεν εἰς δυνάμεις καὶ νόμους, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι φαινόμενα καὶ σχέσεις· ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ νόμου, ἀπηλλαγμένων παντὸς περιορισμοῦ, ὑψώνει ἡμᾶς εἰς τὴν ιδέαν δυνάμεως ἐντελῶς νοητικῆς, ἱκανῆς νὰ διαχύσῃ ἄνευ μέτρου εἰς τὸ σύμπαν τὴν τάξιν καὶ τὴν ζωὴν. Ἡ κατόπτευσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος, θεωρούμενος εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς ἐκείνην, πλουτίζουνσιν εἰς τὴν ὑψηλὴν ταύτην ιδέαν, προσθέτουσιν εἰς τὴν δύναμιν τὴν ἐλευθερίαν, εἰς τὴν διάνοιαν τὴν σοφίαν, τὴν δικαιοσύνην εἰς τὴν ἀγαθότητα. Διορώμενος ἐκ τοῦ βάθους τῆς συνειδήσεως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ παντοδύναμος ποιητὴς καὶ ὑπερτατος παντέφορος τῶν κόσμων, ἀλλ' εἶναι ὁ τύπος τοῦ καλοῦ ἡ ὠραίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ὁ διαιτητὴς τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ, ὁ κριτὴς καὶ πατὴρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δεδομένον εἰς ἡμᾶς τοὺς περιορισμένους νὰ γινώσκωμεν μικρόν τινα ἀριθμὸν τῶν ἀριθμῶντων κατηγορουμένων τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἄπειρον καὶ ἀκατάληκτον αὐτοῦ φύσιν.

§ 6. Ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος καὶ τελειοτάτη αἰτία, παραγαγοῦσα τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ μόνης τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθέρας θελήσεως. Ὅθεν ὁ κόσμος δὲν εἶναι παντάπασιν ἀπόρροια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ προῖον καὶ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου προβλήματος τῆς δημιουργίας ἐκυμάνθησαν καὶ ἐξώκειλαν εἰς ἀτοπήματα ἀσύγγνωστα πολλοὶ φιλοσοφικοὶ νόες τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐφαντάσθησαν τὸν δυαδισμόν, ὅστις ὑποτίθῃσι δύο συναιωνίους ἀρχάς, τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὕλην φεῦ! καὶ τὸν πανθεῖσμόν, ὅστις πρεσβεύει τὸν κόσμον ἀπόρροϊαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς θείας οὐσίας, ἄλλοι δὲ ἀπερρόφησαν πᾶσαν πραγματικὴν ὑπαρξιν εἰς τὸν κόλπον ἀκινήτου ἐνότητος, ἣ ἐπεγύησαν τὸ σύστημα τῶν ἀτομιστῶν, τὸν ἀπόλυτον ὕλισμόν, παραδεχόμενον ὡς πραγματικὰ μόνα τὰ πεπερασμένα ὄντα, καὶ διασπείροντα τὴν ὑπαρξιν εἰς ποικιλίαν αἰωνίως κινητήν. Τὰ φιλοσοφήματα ἐκείνων περὶ δημιουργίας εἶναι ὄνειροπολήματα. Ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐπερειδομένη εἰς τὴν ἀλήθειαν, συστηματισθεῖσα διὰ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἱερῶν συνόδων, ἀνεσκεύασε τὰς αἰρέσεις ταύτας, τὸν δυαδισμόν καὶ τὸν πανθεῖσμόν, ἐπειδὴ εἰς τὸν μὲν, ὄντα μανιχαῖσμόν μετημφιεσμένον, ἀντιτάττει τὴν τελείαν ἐνότητα τῆς πρώτης ἀρχῆς, εἰς τὸν δὲ, προσπαθοῦντα ἱεροσύλως νὰ θεοποιήσῃ τὴν φύσιν, τὴν οὐσιώδη καὶ ἐνδόμυχον διάκρισιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου· ὁ κόσμος εἶναι δημιούργημα αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπαρξίς τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ἄπειρος εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, καὶ τῆς τελείας ἐλευθερίας αὐτοῦ.

§ 7. Μεταξὺ τῶν κατηγορούμενων τῆς σοφίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος ἐνυπάρχουσιν ἀναλογίαι ἐνδότηται. Ταῦτα δὲ μετὰ τῆς ἀπείρου διανοίας ἀπρδείκνυσιν τὸν Θεὸν προνοητήν, ὡς ἀφ' ἐτέρου ἢ παντοδυναμίας καὶ ἡ ἐλευθερία παριστάνουσιν αὐτὸν ἀνεξάρτητον κύριον καὶ δημιουργόν. Ἀποβαίνει ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Θεὸν αὐθὺπαρκτον, ἐὰν μὴ ἐννοήσωμεν αὐτὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος, καὶ ἐπομένως ἅπαντας τοὺς τρόπους τοῦ ὄντος ἐπ' ἄπειρον. Τοῦτου ἐνεκα ἡ διάνοια, οὕσα τρόπος τοῦ ὄντος, ὑπάρχει φύσει ἄπειρος ἐν αὐτῇ· τὴν δὲ ἡμετέραν διάνοιαν οὐκ οὖσαν ἀφ' ἑαυτῆς ἔδωκεν ἡμῖν σὺν τῇ ὑπάρξει ὁ Θεός. Ἐντεῦθεν γίνεται ὅλον

ὅτι εἶχεν ὁ Θεὸς ταύτην, ἄλλως δὲν ἡδύνατο νὰ μεταδώσῃ ὅ-
περ δὲν ἤθελεν ἔχει· ὅθεν ὁ Θεὸς κέκτηται αἰδίως ἄπειρον τὴν
διάνοιαν, ἣς ἔχει τὸ πλήρωμα, καθὼς ἔχει καὶ τὸ τοῦ ὄντος, οὐ-
τινος τρόπος εἶναι ἐκείνη. Γινώσκων καὶ νοῶν ἑαυτὸν ὁ Θεός,
γινώσκει καὶ ἐννοεῖ τὴν καθολικὴν καὶ ἄπειρον νοητικότητα τὴν
ἐνοῦσαν αὐτῷ. Ἡ ἐναργεστάτη γνῶσις τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας
συνεπάγεται καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ὄντων ἀκριβεστάτην γνῶσιν.
Ἐπειδὴ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὄν καὶ ἡ ὑπερτάτη
διάνοια, ἀντιλαμβάνεται διὰ μιᾶς καὶ ἄνευ διαδοχῆς τῶν ἀντι-
κειμένων καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν καὶ τοῦ συνδέσμου ἀпасών
τῶν ἀληθειῶν. Ἡμεῖς δὲ τούναντίον πεπερασμένα ὄντα διατε-
λοῦντες, ἀντιλαμβάνομεθα ὀλιγίστων πραγμάτων καὶ βαθμίδων.
Ἡ ἐπιστήμη ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει οἰκοθεν, ἐστὶ συνημμένη τῇ
αὐλῷ, ἀπλῇ καὶ ἀναλλοιώτῳ αὐτοῦ οὐσίᾳ, ἐστὶα καὶ ἀνεξαν-
τλήτῳ πηγῇ πάσης γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἐρχομένης παρ'
ἀνθρώποις ἐξωθεν, ὡς ἐπικτήτου καὶ διδακτῆς. Ὁ Θεὸς ποιήσας
τὰ ὄντα καὶ τὰς παντοίας ὑπάρξεις διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθε-
ρας θελήσεως παρέχει ἡμῖν ψηλαφητὴν τὴν ἀποδείξιν τῆς ὑφί-
στης αὐτοῦ διανοίας, ἣτις συνάγεται καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθὸ
ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς θείας τελειότητος, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων,
δηλαδή ἐκ τῆς ἀρμονικωτάτης τάξεως τοῦ κόσμου, καὶ τῆς τῶν
νοερῶν καὶ λογικῶν κτισμάτων παραγωγῆς. Λοιπὸν οὐχὶ εἰ-
μαρμένη καὶ τυφλὴ τύχη, ἀλλὰ νοὺς ὑπέρτατος ἐξ οὐκ ὄντων
εἰς τὸ εἶναι τὴν δημιουργίαν καὶ τὰ μυριότροπα αὐτῆς ἀποτε-
λέσματα θαυμασίως ἐπετέλεσεν, οὐχὶ πρὸς ἰδίαν δόξαν, ἀλλὰ
πρὸς μέγεξιν τῆς θείας ἀγαθότητος ὑπὸ τῶν ἀναριθμήτων τῆς
οἰκουμένης ὄντων. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ὑφίσταται εἰς τὴν χρῆσιν
τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ, προτιθεμένης ἄριστον σκοπὸν ἐπιτυγ-
χανόμενον διὰ τῶν πρὸς τοῦτον ἀρίστων μέσων. Ἡ δικαιοσύνη δὲ
τοῦ Θεοῦ στρέφεται περὶ τὴν αὐστηράν καὶ ἀπροσωπόληπτον ἀ-
μοιβὴν καὶ τιμωρίαν συμφώνως πρὸς τοὺς θεῖους αὐτοῦ νόμους,
οὓς ἔθηκε τοῖς λογικοῖς κτίσμασιν. Ἐὰν ὑπάρχωσιν ἐν τῷ ἀνθρώ-
πῳ τὰ θετικὰ ταῦτα κατηγορούμενα, καὶ τοὶ ἀτελεῖ καὶ ἐλατ-
τωματικὰ, πόσω μᾶλλον δὲν ἀρμόζουσι τῷ ἀπείρῳ καὶ τελειο-
τάτῳ Θεῷ, τῷ ὄντως ὄντι; Ἡ ἄγνοια, ἡ λήθη, ἡ κακία, ἡ ἀπρο-
νοησία καὶ ἡ ἀδικία μάχονται οὐσιωδῶς καὶ ἀντιπράττουσιν εἰς
τὴν θείαν τελειότητα.

§ 8. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς ἐξ ἰδίας φύσεως, οὐχὶ μόνον διότι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ κανονίζεται πάντοτε ὑπὸ τελείου λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς ἄκρον ἀγαπᾷ τὰ ἑαυτοῦ κτίσματα ἐπιχέων αὐτοῖς, καθόσον ἐπιτρέπει ἡ σοφία αὐτοῦ καὶ ἐπιδέχεται ἡ εὐθραυστος αὐτῶν φύσις, τὴν πρέπουσαν εὐδαιμονίαν. Παρ' ἀνθρώποις ἡ ἀγάπη ὑποθέτει ἀνάγκην τοῦ ἀγαπωμένου ἀντικειμένου, παρὰ δὲ Θεῷ τὸ ἀγαπᾶν ἐστὶν ἀγαθοποιεῖν, εὐεργετεῖν τὰ ὑπ' αὐτοῦ διακατεχόμενα ὄντα. Ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ καὶ κατέχει πάντα αὐτοῦ τὰ κτίσματα ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐκείνων σχετικὴν ἀγαθότητα, τουτέστι καθόσον εἶναι ἄξια νὰ ἀγαπῶνται ὑπ' αὐτοῦ. Τοῖς λογικοῖς κτίσμασι, γινώσκουσι καὶ ἀγαπῶσιν αὐτόν, ἔδωκεν ἐνταῦθα εὐδαιμονίας σπέρματα, ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ ζωῇ ὑπεσχεθῆ καὶ ἐπηγγείλατο ἀθάνατον εὐδαιμονίαν καὶ ἀτελεύτητον μακαριότητα. Ἡ ἀγαθότης παρίστησι τὸν Θεὸν πατέρα πάντων. Τὰ δὲ ἐγειρόμενα ἀπορήματα ἀπέναντι τῆς σοφίας, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ προκύπτουσι μᾶλλον ἐκ τῆς ἀτελείας τοῦ ἡμετέρου ὄντος καὶ ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς πείρας. Οὐχ' ἦτον δὲ ἀναφύονται καὶ ἐνστάσεις κατὰ τῆς θείας προνοίας ἐκ τοῦ τριπλοῦ κακοῦ, ὅπερ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς νὰ εὐρίσκηται ἐν τῷ κόσμῳ διὰ λόγους ἀνεξιχνιάστους καὶ ἀνεξερευνήτους. Ἔστι δὲ μεταφυσικὸν κακὸν, ἥτοι ἀτέλεια ἐμφαινίονσα πᾶν κτίσμα μίγμα ἰσχύος καὶ ἀσθενείας καὶ ποικίλων ἐλλειμμάτων, ἠθικὸν κακὸν, ἥτοι ἡ ἀμαρτία μετὰ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν αὐτῆς, φυσικὸν κακὸν, ἥτοι ἡ ὀδύνη καὶ ἡ ἀλγυδιάν.

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Περὶ καλοῦ ἤτοι ὠραίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅρισμός καὶ εἶδη τοῦ καλοῦ.

§ 1. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀνθρώπου θυσιαστηρίῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τάξει τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ζητητέαι αἱ τρεῖς ἀρχικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τοῖς προηγούμενοις τμήμασι, καὶ τοῦ καλοῦ, περὶ οὗ ἐν συνόψει θέλομεν λαλήσει, παραπέμποντες εἰς ἐκ προθέσεως πραγματείαν, δηλαδὴ τὴν αἰσθητικὴν, ἔνθα καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὰς μικρὰς ἡμῶν δυνάμεις, ἐπραγματεύθημεν ἐν ἐκτάσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν, ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν διάνοιαν, ἡ δευτέρα εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ αἶσθημα. Ἡ ἐπιστήμη ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἡθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ τέχνη, πηγὴ ἀνεξάντλητος καθαρῶν ἀπολαύσεων, φέρει εἰς τὸ καλόν.

§ 2. Καθὼς δὲ τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, οὕτως ἀνάγεται καὶ τὸ καλὸν εἰς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους τοῦ λόγου. Ὅπως ὀρισθῇ τὸ καλόν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἑποψιν. Ὁ Κάντιος ἀπωθεῖ τὸ ἀντικείμενον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ, καὶ μόνην τὴν ἡθικὴν κατὰστασιν τοῦ ἀντιλαμβανομένου ὑποκειμένου θεωρεῖ. Ἐπομένως τὸ καλὸν ἐννοεῖται διὰ τῆς αὐθορμήτου καὶ ἁρμονικῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Πρὸς τὴν ἄσκησιν ταύτην οἱ μὲν ἐζήτησαν τὴν ἐργασίαν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διανοίας, οἱ δὲ προσέθηκαν ὕψος καρδίας καὶ νοῦς, ὥστε ἐκ τοῦ πεπερασμένου καὶ ἰδιαιτέρου νὰ ἀρθῇ ἡ ψυχὴ εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἀοράτου καὶ ἰδανικοῦ. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων διεγείρεται ἀναγκαιῶς καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ· ὅθεν καλὰ ἡ ὠραία καλοῦνται τὰ ἀντικείμενα, ὅσα διεγείρουσι τὴν ἐλευθέραν ἁρμονίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐντεῦθεν τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἄλλοι

δὲ προσκολλώμενοι εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον ἔθηκαν τὰ καλὸν εἰς τὴν μορφήν τῶν πραγμάτων. Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ ἰδιόζουσα εἰς μόνον τὸν λόγον, ἐξάγεται ἐκ τῆς σφαίρας τοῦ πνευματισμοῦ, ὅστις δίδει ἔκφρασιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν μορφήν. Πρέπει δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἐντελής ἁρμονία μεταξὺ ἰδέας καὶ μορφῆς ἐπιφανομένη διὰ τῆς ζωῆς ἐκφράσεως. Τινὲς θεωρήσαντες τὸ καλὸν ὡς χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, εἶπον αὐτὸ ὄντοῦτος ὑπεροχὴν καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τε τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης παρίσταται ἡ τάξις, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ τελειότης, τούτου ἕνεκα διαιρεῖται τὸ καλὸν εἰς φυσικὸν καὶ τεχνητόν. Ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἐν τῷ θεάματι τοῦ σύμπαντος, ἔνθα ἀντανακλᾷ ἡ ἀκτίς τοῦ φωτὸς τοῦ αἰδίου καὶ τοῦ αὐλοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ἐγκεχαραγμένη ἡ σφραγὶς αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου δημιουργοῦ, διαλάμπει ἡ ἀληθής, ἡ ὑπερτάτη ὠραιότης, καὶ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐνδομύχως τὸ κράτος τῶν αἰώνιων νόμων. Ἐν ᾧ τὸ φυσικὸν καλὸν γεννᾶται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων νόμων, τὸ τεχνητόν εἶναι προῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Τὸ τεχνητόν καλὸν παράγεται ἐκ τῆς ψυχῆς, ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν φύσεως. Βεβαίωτατα καλὸν καὶ ὠραῖον εἶναι τὸ κυανοῦν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ, τὸ μεῖδιμα τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἔαρος, ὁ βαθμὸς τῶν χρωμάτων τῆς ἱριδος, ἡ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀτελευτήτου θαλάσσης, ἀλλ' οὐχ ἥττον καλὸν καὶ ὠραῖον εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, τὸ περιώνυμον ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἀριστούργημα τοῦ Φειδίου, ἡ Ἑλένη τοῦ Ζεῦξιδος, ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Πάραλλου, τὸ Stabat mater τοῦ Ροσσίνι καὶ τοῦ Περγολέση, δι' ἃ κινεῖται τὸ ἡμέτερον αἶσθημα, ἐγείρεται ἡ φαντασία καὶ ὑψοῦται ἡ διάνοια εἰς τὰς χώρας τοῦ ἰδανικοῦ. Τὸ καλὸν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνσώματος ἰδέα, ἡ αἰσθητὴ μορφή ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ἰσορροπίᾳ μετὰ τῆς ἰδέας.

§ 3. Μορφαὶ τῶν φαινομένων τοῦ καλοῦ καὶ τροποποιήσεις αὐτοῦ εἶναι τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χαρίεν. Διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας ἀναβαίνομεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑψηλοῦ, ὅπερ ὀρίζεται ὅτι εἶναι τὸ μεγαλοπρεπές, διεγείρον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου. Θεωροῦντες ἐν γαληνιαῇ νυκτὶ, φωτιζομένη ὑπὸ τῆς σελήνης, τὴν ἑκτασιν τοῦ στερεώματος, φανταζόμενοι τοὺς ἀναριθμήτους ἀπτέρας, ἐσκορπισμένους ἐν τῷ θόλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ τοῦ

λόγου φθάνοντες εἰς τὸ ἄπειρον διάστημα καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπάρχουσαν ἀναρχὸν καὶ ἀτελεύτητον καὶ παντοδύναμον ποιητικὴν αἰτίαν, τὴν λέγουσαν γενεθλίῳ ὥς καὶ ἐγένετο φῶς, μορφόνομεν τὸ αἶσθημα τοῦ ὑψηλοῦ. Ἡ δὲ ἐννοια τοῦ ὑψηλοῦ ἐγκλείουσα τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου συνθεύεται ὑπὸ θεληματοῦ καὶ σεβασμοῦ συνέμα.

§ 4. Τὸ ὑψηλὸν διαίρεται εἰς φυσικὸν καὶ ψυχικόν, ἥτοι τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀπέραντος ὠκεανὸς, ἡ ἀτελείητος ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, ἥς τὸ διάστημα εἶναι κλῆρες ζωικῆς δυνάμεως, αἱ μεγάλαι ἀλύσεις τῶν ὀρέων, πρῶτον περαδόξου δυνάμεως, πυρκαϊὰ ὀρμητικὴ, σεισμὸς καταστροφικὸς, θύελλα καὶ καταιγὶς τρομερὰ, πάντα ταῦτα εἶναι τοῦ πρώτου εἶδους. Τὸ ψυχικὸν ὑψηλὸν ἀναγκαλίζεται τὸ διανοητικὸν καὶ τὸ ἠθικόν, τὸ μὲν ἀναφέρεται εἰς ἀκατάληκτον μεγαλεῖαν διανοίαν καὶ ἀνεξαντλήτου σοφίας, μαρτυρουμένης ὑπὸ τοῦ σύμπαντος, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐκφρασὶν γενναίων διαθέσεων καὶ τὴν ἀποκαλύψιν μεγάλων χαρακτήρων, δηλούντων τῆς ψυχῆς τὸ ὕψος. Τοιοῦτον ἠθικὸν ὑψηλὸν παρατηρεῖται ἐν τῷ Θεανθρώπῳ ἐπὶ τοῦ ὅρου τῶν ἐλαίων, ἐνθα πληρέστατα θεμιθεύει κατὰ τῆς παλαιούσης ἀνθρωπίνης φύσεως· ὑποστάς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ σκληρότερα μαρτύρια ἐν τῷ Γολγοθᾷ, καὶ διὰ θερμότητος παρακλήσεως εἰς τὸν συνάναρχον αὐτοῦ Πατέρα ὑπὲρ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐχθρῶν, «Πάτερ ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι» δεηθεὶς, ἀποδεικνύει τὸ ἠθικὸν ὕψος τῆς παναγίας αὐτοῦ καὶ θείας ψυχῆς, καὶ οὕτως ὁ θάνατος αὐτοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις χαρακτήρεσι, ἐπεσφράγισε τὴν ἐαυτοῦ θεότητα.

§ 5. Εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα, εἰς τὸ κομψὸν δὲ, περιλαμβάνον τὸ εὐμενές, τὸ εὐγενές καὶ τὸ χαρίεν, ὑπερτερεῖ ἡ μορφὴ· ἀλλ' οὐχ ἥττον εἶναι ἀναγκαῖον τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀνακύπτῃ ἐκ τῆς μορφῆς δι' εὐπρέστου καὶ ἀδραῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ἀποκλειστικοῦ καὶ τερπνοῦ αἰσθηματος τῆς χαρᾶς, ἰλαρότητος καὶ εὐφροσύνης. Τὸ εὐμενές καὶ τὸ κομψὸν δυνατόν νὰ ἀναφέρονται καὶ εἰς ἀψυχα ὄντα καὶ εἰς ζῶα, ἐν ᾧ ἡ χάρις καὶ ἡ εὐγένεια εἰς ἀνθρώπους μόνον καὶ ὑψηλότερα ὄντα· τὰ μὲν ἐκφράζουσιν εὐάρεστον αἶσθημα διεγειρόμενον ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς μορφῆς αὐτῶν, αἱ δὲ αἰσθημα ὑψηλότερον καὶ ἀνώτερον προσεγγίζον εἰς τὴν ἠθικότητα. Ἡ χάρις ἔχει τι

τὸ γλυκὺ, τὸ συμπαθὲς καὶ εὐπροσήμερον· ἡ κομψότης ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἔργα ὑψηλῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφίας, ἡ δὲ χάρις εἰς τὸν ἄνθρωπον κυρίως ἀρμόζει. Τὸ χάριεν ἀπαρτίζεται ἐκ τοῦ ἐξαιρέτου θελήτηρου ζωηρᾶς ἐκφράσεως καὶ αἰσθητικῆς ἐξωτερικεύσεως, ἡνωμένου μετὰ τῆς γοητείας κομφοτάτης μορφῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τέχνης.

§ 1. Τὸ προϊόν οἰουδήποτε ἀντικειμένου διὰ τῆς δεσποτικῆς τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης καλεῖται τέχνη. Καθόσον ὁ ἄνθρωπος δυνάμει τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργότητος, καθὰ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὄν, προτίθεται τέλος ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως, μεταχειρίζεται τὴν τέχνην. Ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος κατ' ἐλευθέρους κανόνας καὶ μετὰ συνειδήσεως, τούναντίον δὲ ἡ φύσις ἐργάζεται κατὰ μηχανικοὺς νόμους, προσαγορευομένους φυσικοὺς. Ἡ τέχνη ὑποτίθῃσι τὴν ὕλην, διότι ὁ καλλιτέχνης μόνον τὴν μορφήν διὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ φαντασίας πλάττει, οὐχὶ δὲ τὴν ὕλην, ἣν δανείζεται παρὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας. Εἰς τὰς μηχανικὰς τέχνας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα περιορίζεται καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἀνάγκης συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ κοινοῦ βίου· εἰς δὲ τὰς ἐλευθερίους τέχνας προτίθεται σκοπὸν καὶ ικανοποίησιν τὴν καλαισθησίαν κατὰ τὰς αἰσθητικὰς ἀρχάς. Ἡ ἐπιστήμη ἐνδιαφέρει τὴν διάνοιαν, ἡ καλλιτεχνία τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἶσθημα· ἡ μὲν ἐξ ἰδίας ὑποστάσεως εἶναι παραστατικὴ, ἡ δὲ τούναντίον στρέφεται περὶ τὸ γενικόν, τοὺς νόμους καὶ τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἀντικείμενον ἔχουσα τὸ ἀληθές. Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τὸ πραγματικόν, τῆς δὲ ἐλευθερίου τέχνης ἡ ἰδέα. Αἱ ἀπολύτως ἐλευθέραι τέχναι πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀρέσκουσι καθ' ἑαυτάς· τὸ καλὸν, ὅπερ ἐδρεῖται εἰς τὴν ἁρμονίαν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἀτομικοῦ στοιχείου μετὰ τοῦ ἰδανικοῦ, ὑπερισχύει ἐν αὐταῖς καὶ εἶναι τὸ ἰδιαίτερον αὐτῶν τέλος.

§ 2. Αἱ ἀπολύτως ἐλευθέραι τέχναι καλοῦνται καλαὶ ἢ ὡραῖαι.

τέχνην, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτιστος σκοπὸς εἶναι ἡ ὕσον ἔνεστι καλλιωτέρα παράστασις τοῦ καλοῦ ἢ ὠραίου, οὐχὶ δὲ ἡ τῆς φύσεως μίμησις κατὰ τὴν ἀποδιδομένην τῷ Ἀριστοτέλει γνώμην ὑπὸ τῶν μὴ ὀρθῶς ἐννοησάντων αὐτόν. Καθότι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπαινίττεται τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῆς τέχνης ἐκ τῆς μιμήσεως, οἱ δὲ ἐρμηνευταὶ ἀπένειμαν αὐτῷ τὴν γνώμην ἐκείνην ἐκ παρεννοήσεως. Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ παραλληλίᾳ μεταξὺ ποιήσεως καὶ ἱστορίας ὑποστηρίζει ὅτι αἱ καλαὶ ἢ ὠραῖαι τέχναι εἶναι ἐξοχώτεραι καὶ φιλοσοφικώτεραι τῆς ἱστορίας, ὡς παριστανούσης τὰ συμβάντα ὁποῖα εἰσι ἐν ᾧ ἡ ὠραία τέχνη, ἡ ποίησις, φέρ' εἰπεῖν, ἐξεικονίζει ταῦτα πῶς δύνανται καὶ πρέπει νὰ ᾔηται ὁμοίωμα πρὸς τὸ ἰδανικὸν τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου σχηματισθέν. Αὐτὴ δὲ ἡ φύσις παρeisάγεται κατὰ γενικὸν καὶ ἀόριστον τρόπον. Ἐπειδὴ τινὲς μίμησιν τῆς φύσεως ὑπέλαβον τὸ πανομοιότυπον καὶ ἀπόγραφον τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἄλλοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσωσι τὴν ὁλόκληρον συμφωνίαν τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὴν φύσιν, ὁποῖα ἐπιφαίνεται εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, ἤτοι πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἀλλὰ πρὸς τὴν φύσιν, οἷαν ἐννοοῦμεν ἐν τῇ ἰδέᾳ, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ ἰδανικῷ κόσμῳ. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι ἐλευθέρᾳ παραγωγὴ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, εἶναι καρπὸς τῆς μεγαλοφυΐας, ἐκδηλούμενος διὰ τῆς πρωτοτυπίας. Ἡ ἀπομίμησις εἶναι βάνασόν τι τεχνούργημα· καλλιτεχνικὸν δὲ εἶναι τὸ προῖον, ἐν ᾧ διαλάμπει μεγαλοπρεπὴς καὶ γενναία ἰδέα, τὸ πνεῦμα. Τί δὲ ἐκ τῆς φύσεως μιμεῖται ἡ λυρική ποίησις, ἡ μουσική καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική;

§ 3. Ἡ τέχνη ὑποτίθησι τὴν μεγαλοφυΐαν, ἥτις δὲν περιόριζεται ἀφ' ἑτέρου εἰς μίαν δύναμιν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκτείνεται εἰς ἀπάσας. Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα φανεροῦνται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὸν βίον ἐν γένει. Ἡ καλλιτεχνικὴ ὅμως μεγαλοφυΐα ὑφίσταται εἰς τὴν δημιουργὸν δύναμιν τοῦ καλλιτέχνου, ἐνεργοῦσαν ἀρχετύπως κατὰ νόμους ἰδιογενεῖς, ἐν ἄλλοις εἰς τὴν δύναμιν τοῦ νοῦς τοῦ πλάττειν ἴδια ἰδανικά καὶ παριστάνειν αὐτὰ ὑπὸ καταλλήλους μορφάς. Ἐπομένως γονιμότης, πρωτοτυπία, παραδειγματικότης ἢ κλασικότης, καλαισθησία, φαντασία, λόγος, διάνοια καὶ αἴσθημα εἶναι τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεγαλοφυΐας· ὡς ὅρος δὲ τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι ἡ ἔμπνευσις, ἥτις ποιεῖ τὸ καλόν, αὐτὴ αὐθορ-

μήτως ἐνεργεῖ καὶ θερμαίνει, ἱερὸν πῦρ, μυστικὴ ἀπόρροια τῆς ἐν Θεῷ αἰτιότητος διατελοῦσα, ἥς ἄνευ ὁ καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ μεταγγίσῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τὴν ζῶν καὶ τὴν ἔκφρασιν, τὴν ιδεάν καὶ τὴν μορφήν.

§ 4. Καὶ τοι ἡ τέχνη ἐν τῇ ὑποστάσει αὐτῆς τυγχάνει οὐσα μία, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἐκδηλοῖ τὴν ἰδανικὴν αὐτῆς σύλληψιν ὑπὸ τοὺς ὅρους τοῦ πολλαπλοῦ, διαιρουμένη εἰς παντοίας καλὰς ἢ ὠραίας τέχνας. Ἴνα δὲ ἐξωτερικευθῇ ἡ τέχνη, μεταχειρίζεται παντοία παραστατικὰ μέσα· ἐκ τούτων τὰ μὲν εἶναι κατάλληλα πρὸς τὰς εὐγενεστέρας αἰσθήσεις, τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, ἐξ ὧν γεννᾶται ἡ εἰκονικὴ καὶ διατονικὴ τέχνη, τὰ δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν φύσιν, οἷα τὰ σημεῖα καὶ τὰ σύμβολα τῆς διανοίας, ἥτοι αἱ λέξεις, καὶ προκύπτει ἡ ποιήσις ἐντεῦθεν. Πλὴν ἡ οὐσία τῆς ποιήσεως δὲν ὑφίσταται εἰς τὰς λέξεις καὶ τοὺς ἤχους. Ἡ εἰκονικὴ περιλαμβάνει τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, ἡ διατονικὴ τὴν μουσικὴν· προστιθεμένης δὲ καὶ τῆς ποιήσεως, ἔχομεν τὰς τέσσαρας καλὰς ἢ ὠραίας τέχνας. Σημειώτεον δὲ ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ξυλογραφία, ἡ χαλκογραφία, ἡ λιθογραφία καὶ ἡ καλλιγραφία εἶναι μικταὶ τέχναι καὶ παράγωγοι, οὐχὶ δὲ ὠραῖαι. Ἡ μουσικὴ ἐνεργεῖ ἐν χρόνῳ διὰ τοῦ ρυθμοῦ, ἡ ποίησις διὰ τοῦ λόγου, ἡ δὲ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ ἐν τῷ διαστήματι διὰ τῆς συμμετρίας.

ΤΜΗΜΑ ΕΚΤΟΝ.

Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σπουδαιότης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

§ 1. Ἀπαραίτητος ὅρος εἶναι εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία αὐτῆς, ἥτις ἐναγκαλίζεται πάσας τὰς ἀποπείρας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατὰ τὰς παντοίας ἐποχὰς ἵνα ἐπιστημονικῶς πληροφορηθῇ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, καὶ τῆς τοῦ

Θεοῦ, καὶ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ κόσμου. Οἱ χρόνοι καὶ οἱ πολιτισμοὶ ἀλλάσσουσιν, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφικὸν πρόβλημα μένει πάντοτε τὸ αὐτό. Πρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν εἰς τὰς παντοδαπὰς σχολὰς ἂν περιέχῃσι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἢ μέρος αὐτῆς, καὶ νὰ συνάψωμεν ὑπὸ σύστημα κανονικὸν καὶ πλήρες τὰ ἐσπαρμένα μέλη τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας οὐχὶ μόνον διδάσκει ἡμᾶς τί οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι ἐσκέφθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτει τὰς αἰτίας καὶ ἀναπτύσσει τὰς συνεπείας τῶν συστημάτων πρὸς μεῖζονα κατὰληψιν αὐτῶν. Ἡ ἐπὶ ῥοὴ τῶν ἐπικρατησασῶν ἰδεῶν ἐν ταῖς διαφόροις ἐποχαῖς, ἡ ἀπάτη τῶν φιλοσόφων καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν γίνονται εἰς ἡμᾶς γνωστὰ διὰ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Καθὼς δὲ ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας νόμοι κανονίζουσι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐξετασθῇ ἀπλῶς καὶ ὡς ἐτυχεν, ἀλλὰ βασιμῶς καὶ ἐπιστημονικῶς, διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ἀρχῶν καὶ συνεπειῶν, καὶ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων, ἡ πρόοδος καὶ ὁπισθοδρομίαις, ἡ πορεία τῆς φιλοσοφίας.

§ 2. Εἰπὼν τινες ὅτι οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἐκαλλιέργησαν ἀρχετύπως τὴν φιλοσοφίαν. Πλὴν, ὅταν ρίψωμεν προσεκτικὸν βλέμμα, βεβαιούμεθα ὅτι μόνον οἱ Ἕλληνες ἐζήτησαν τὴν εἰς τὰς ἐπιστήμας φέρουσαν ὁδόν, ἀγωνισθέντες ἀποτελεσματικῶς περὶ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος τοῦ φιλοσοφεῖν, καὶ καθὼς ἀρχετύπως φιλοσοφῆσαντες ἀφῆκαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ ἀνατολικά ἔθνη ἐποίησαν ἀναμφιβόλως βήματα εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτῶν χαρακτήρος καὶ τῆς γλαφυρᾶς αὐτῶν γλώσσης, τοῦ ὄργανου τῆς διανοίας, ἐπῆρθσαν εἰς τὸν ὕψιστον βαθμόν. Ἡ σοφία τῶν Ἀσιανῶν ἦτο προῖον δεισιδαίμονος θρησκείας καὶ τερατώδους φαντασίας· ὁ λόγος παρ' αὐτοῖς ἐδεσμεύετο, καὶ ἡ ἐπιστήμη νήδυμον ὕπνον ἐκοιμᾶτο. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ ὄγκος τῆς ὕλης ὁ καταπιέζων ἐκείνους, τὸ κλίμα, ἡ τυραννία, ἡ δεσποτεία, ἡ δουλεία καὶ ἡ ἀθλία διοικήσεις ἐκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ νοὸς ἀνάπτυξιν. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν ἐγεννήθη ἀληθῶς ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐντεῦθεν τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα μετωχτεῦσθαι εἰς τὴν ἐσπερίαν Εὐρώπην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' .

Μέθοδος καὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

§ 1. Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ προβαίνει ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον, ἐκ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, ἐκ τοῦ εὐκόλου εἰς τὸ δύσκολον. Πρέπει δὲ νὰ γινώσκωμεν προηγουμένως τὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας, τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, καὶ ὕστερον τὰ συστήματα καὶ τὰς αἱρέσεις ἢ σχολὰς αὐτῆς. Ὄθεν τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ μορφώσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῶν συστημάτων καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ κρίνῃ αὐτὰ προσηκόντως. Ὁ πρῶτος ὅρος τῆς μεθόδου ἀφορᾷ τὴν σπουδὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ ἀτόμῳ διὰ τῆς συνειδήσεως πρὶν ἢ σπουδάσωμεν ταύτην ἐν τῇ ἀνθρωπότητι διὰ τῆς ἱστορίας. Ἡ εὐκρινὴς τάξις τοῦ σπουδάσαι τὰς παντοδαπὰς σχολὰς ἐν γένει καὶ ὁ καταλληλὸς τρόπος τοῦ μελετῆσαι ἐκάστην σχολὴν ἐν μέρει ἀποτελοῦσι τὴν μέθοδον. Παντοῖαι δὲ εἶναι αἱ μέθοδοι· ἀλλ' ἡ προτιμότερα εἶναι νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀρχικὰς ἐποχὰς, ἐν αἷς παρίσταται πλήρης ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, πλὴν ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ὥστε τὸ πνεῦμα ἀκολουθῆσαν ἄχρι τέλους τὴν ἱστορίαν σχολῆς τινος ἢ ἔθνους νὰ μὴ μεταφέρηται αἰφνης ὀπίσω, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπιχειρεῖ τὴν ἱστορίαν τῶν συγχρόνων σχολῶν. Διὰ τῆς συμφωνίας τῶν παντοδαπῶν μεθόδων ἡ σχέσις τῆς φιλοσοφίας μετὰ τοῦ γενικοῦ χαρακτῆρος τοῦ πολιτισμοῦ ἐποχῆς τινος ἰδρύεται εὐχερέστερον καὶ πληρέστερον· ἡ διαίρεσις εἰς ἐποχὰς μακροτέρας καὶ βραχυτέρας ἔχει τὸ πλεονέκτημα τοῦ ἀνακουφίζειν τὴν μνήμην, καὶ διὰ τοῦ συνεχοῦς παραλληλισμοῦ ἀποκαθιστάνει ταύτην ἀσφαλεστέραν καὶ ἐτοιμότεραν ἐν ταύτῃ.

§ 2. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ψιλὴ ἐκθεσις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ ἐπίμονος ἐξήγησις αὐτῶν διὰ τῶν αἰτιῶν, τούτου ἕνεκα τὸ σχέδιον τῆς κατατάξεως τῶν σχολῶν πρέπει νὰ ὀρίσθῃ ἐκ τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων, ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ὑποθέσεως. Ἡ χρονολογικὴ κατάταξις, τὰ ἐξιομνημόνευτα γραμματολογικὰ καὶ πολιτικὰ συμβάντα, ὁ ἐξευγενισμὸς, αἱ ἑξεις, αἱ πεποιθήσεις τῶν λαῶν τῆς τοιαύτης περιόδου, ἡ περιγραφὴ τῶν γενικωτέρων χαρακτῆρων τῆς ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἔλαβε τὰ γενέθλια ἡ προκειμένη φιλοσοφικὴ

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Περὶ καλοῦ ἦτοι ωραίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅρισμός καὶ εἶδη τοῦ καλοῦ.

§ 1. Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀνθρώπου θυσιαστηρίῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τάξει τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ζητητέαι αἱ τρεῖς ἀρχικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τοῖς προηγούμενοις τμήμασι, καὶ τοῦ καλοῦ, περὶ οὗ ἐν συνόψει θέλομεν λαλήσει, παραπέμποντες εἰς ἐκ προθέσεως πραγματείαν, δηλαδή τὴν αἰσθητικὴν, ἐνθα καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὰς μικρὰς ἡμῶν δυνάμεις, ἐπραγματεύθημεν ἐν ἐκτάσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν, ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν διάνοιαν, ἡ δευτέρα εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ αἶσθημα. Ἡ ἐπιστήμη ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ τέχνη, πηγὴ ἀνεξάντλητος καθαρῶν ἀπολαύσεων, φέρει εἰς τὸ καλόν.

§ 2. Καθὼς δὲ τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθόν, οὕτως ἀνάγεται καὶ τὸ καλὸν εἰς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους τοῦ λόγου. Ὅπως ὁρίσθῃ τὸ καλόν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἑποψίν. Ὁ Κάντιος ἀπωθεῖ τὸ ἀντικείμενον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ, καὶ μόνην τὴν ἠθικὴν κατὰστασιν τοῦ ἀντιλαμβανομένου ὑποκειμένου θεωρεῖ. Ἐπομένως τὸ καλὸν ἐννοεῖται διὰ τῆς αὐθορμήτου καὶ ἀρμονικῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Πρὸς τὴν ἀσκήσιν ταύτην οἱ μὲν ἐζήτησαν τὴν ἐργασίαν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διανοίας, οἱ δὲ προσέθηκαν ὕψος καρδίας καὶ νοός, ὥστε ἐκ τοῦ πεπερασμένου καὶ ἰδιαίτερου νὰ ἀρθῇ ἡ ψυχὴ εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἀοράτου καὶ ἰδανικοῦ. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων διεγείρεται ἀναγκαίως καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ· ὅθεν καλὰ ἢ ὠραία καλοῦνται τὰ ἀντικείμενα, ὅσα διεγείρουσι τὴν ἐλευθέραν ἀρμονίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐντεῦθεν τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἄλλοι

δὲ προσκολλώμενοι εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον ἔθηκαν τὰ καλὸν εἰς τὴν μορφήν τῶν πραγμάτων. Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ ἰδιόζουσα εἰς μόνον τὸν λόγον, ἐξάγεται ἐκ τῆς σφαίρας τοῦ πνευματισμοῦ, ὅστις δίδει ἔκφρασιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν μορφήν. Πρέπει δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἐντελής ἁρμονία μεταξὺ ἰδέας καὶ μορφῆς ἐπιφανομένη διὰ τῆς ζωηρᾶς ἐκφράσεως. Τινὲς θεωρήσαντες τὸ καλὸν ὡς χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, εἶπον αὐτὸ ὄντότητος ὑπεροχὴν καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τε τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης παρίσταται ἡ τάξις, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ τελειότης, τοῦτου ἕνεκα διαιρεῖται τὸ καλὸν εἰς φυσικὸν καὶ τεχνητόν. Ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἐν τῷ θεάματι τοῦ σύμπαντος, ἔνθα ἀντανακλᾷ ἡ ἀκτίς τοῦ φωτὸς τοῦ αἰδίου καὶ τοῦ αὐλοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ἐγκεχαραγμένη ἡ σφραγὶς αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου δημιουργοῦ, διαλάμπει ἡ ἀληθής, ἡ ὑπερτάτη ὠραιότης, καὶ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἐνδομύχως τὸ κράτος τῶν αἰώνιων νόμων. Ἐν ᾧ τὸ φυσικὸν καλὸν γεννᾶται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων νόμων, τὸ τεχνητόν εἶναι προῖον τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Τὸ τεχνητόν καλὸν παράγεται ἐκ τῆς ψυχῆς, ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν φύσεως. Βεβαιότατα καλὸν καὶ ὠραῖον εἶναι τὸ κυανοῦν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ, τὸ μειδίαμα τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἔαρος, ὁ βαθμὸς τῶν χρωμάτων τῆς ἱριδος, ἡ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀτελευτήτου θαλάσσης, ἀλλ' οὐχ ἥττον καλὸν καὶ ὠραῖον εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, τὸ περιώνυμον ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς, ἀριστούργημα τοῦ Φειδίου, ἡ Ἐλένη τοῦ Ζεῦξιδος, ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Πάραλλου, τὸ Stabat mater τοῦ Ροσσίνι καὶ τοῦ Περγολέση, δι' ἃ κινεῖται τὸ ἡμέτερον αἶσθημα, ἐγείρεται ἡ φαντασία καὶ ὑψοῦται ἡ διάνοια εἰς τὰς χώρας τοῦ ἰδανικοῦ. Τὸ καλὸν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνσώματος ἰδέα, ἡ αἰσθητὴ μορφή ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ἰσορροπίᾳ μετὰ τῆς ἰδέας.

§ 3. Μορφαὶ τῶν φαινομένων τοῦ καλοῦ καὶ τροποποιήσεις αὐτοῦ εἶναι τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χαρίεν. Διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας ἀναβαίνομεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑψηλοῦ, ὅπερ ὀρίζεται ὅτι εἶναι τὸ μεγαλοπρεπές, διεγείρον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου. Θεωροῦντες ἐν γαληνιαῇ νυκτὶ, φωτιζομένη ὑπὸ τῆς σελήνης, τὴν ἑκτασιν τοῦ στερεώματος, φανταζόμενοι τοὺς ἀναριθμήτους ἀστέρας, ἐσκορπισμένους ἐν τῷ θόλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ τοῦ

τὸ ἀληθές σύστημα. Εὐρίσκομεν τοιοῦτο σύστημα παρὰ Φοίνιξι, Χαλδαίοις, Πέρσαις καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις πρὶν ἢ ἀναμιχθῶσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων ; οὐχὶ βεβαίως. Ἀπαντῶμεν τοιοῦτο σύστημα παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ; Οὐχὶ ἐξ ἅπαντος. Μόνον ὡς ἀντικείμενον θρησκείας ἐκληπτέον τὰ Βράχμα, μέγα, δημιουργικὴ δύναμις, Βίσχγυ, συντηρητικὴ δύναμις, Σίβα, καταστρεπτικὴ καὶ μεταμρφωτικὴ τῶν εἰδῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν Βραχμάνων εὐρίσκονται περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ψυχῆς διάφοροι αἱ δόξαι. Τὰ παρ' αὐτοῖς ἱερὰ βιβλία Βέδας, τὰ Μιμάνσα, τὰ Σούτρας, τὰ Βέδαντα, θρησκευτικὰ καὶ ταῦτα, πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ᾖναι φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἡ φιλοσοφία λοιπὸν καὶ τὰ συστήματα ταύτης εἶναι αὐτόχρημα προϊόν τῆς Ἑλλάδος. Διαιρεῖται δὲ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἰς τρεῖς ἀρχικὰς περιόδους, εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν ἥτοι τὴν Ἑλληνικὴν, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἥτοι τὴν σχολαστικὴν, καὶ εἰς τὴν νεωτέραν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Περίοδος πρώτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ Θαλήτος μέχρι Σωκράτους.

Ἰωνικὴ Σχολή.

§ 1. Ἡ Ἰωνία, καὶ τοὶ ἀτελῶς, ἀνέπτυξε φιλοσοφικὸν πνεῦμα ἐρεῦνης, ποιῆσαν ὥθησιν καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μετὰ δὲ τοὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι πολιτικοὺς περισπασμοὺς ἡ φιλοσοφία κατέφυγεν εἰς Αἰθinas, ὡς εἰς κέντρον καὶ ἐστίαν, ἐξ ὧν κατόπιν διεδόθη κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιδιώκουσα τὴν ἐξήγησιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, ἥτοι περὶ γενέσεως καὶ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, ποτὲ μὲν ἐμπειρικῶς καὶ φυσικῶς, ποτὲ δὲ θεωρητικῶς καὶ ἐποπτικῶς,

τῷ ἐστὶν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀνεκδότως ὤδευεν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν. Θαλῆς ὁ Μιλήσιος 600 π. Χ. ἐθεμελίωσε τὴν Ἰωνικὴν σχολὴν ἥτοι τῶν φυσικῶν, παραδεχόμενος ἀρχὴν τοῦ παντός τὸ ὕδωρ, πρῶτον δηλαδὴ στοιχείον, ἐξ οὗ συνετέθησαν τὰ πάντα, τὴν δὲ ψυχὴν ὑπολαμβάνων κωητικὴν ἀρχήν. Ὁπαδοὶ τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς ἐγένοντο οἱ ἐξῆς. Ὁ Ἀναξίμανδρος, γεννηθεὶς ἐν Μιλήτῳ περὶ τὸ 600 π. Χ., διαφόρως τοῦ φίλου καὶ προκατόχου ἐθεώρει ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ πρώτην ὑπόστασιν τὸ ἀπροσδιόριστον, ἀμετρον καὶ ἀπειρον, χρεωστομένων εἰς αὐτὸ τῶν διηνεκῶν ἁλλοιώσεων καὶ μεταβολῶν, τοῦτο δὲ ἐκάλει θεῖον ὡς περιέχον ἐν ἑαυτῷ πάντα. Ὁ Φερεκύδης ὁ Σύριος, γεννηθεὶς ἐν τῇ νήσῳ Σύρῳ, μιᾷ τῶν Κυκλάδων, διδάσκαλος τοῦ Πυθαγόρου, νεώτερος τοῦ Θαλήτος καὶ σύγχρονος τοῦ Ἀναξίμανδρου, ἀναγνωρίζει ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸν ἀέρα, ὃν προσαγορεύει Δία, τὸν χρόνον καὶ τὴν ὕλην ἢ τὸ χάος, ἅπερ ἐνόμιζεν αἰώνια καὶ ἄτρεπτα. Ἀμφότεροι οὗτοι ἀφῆκαν, τῶν ἄλλων πρῶτοι, φιλοσοφικά συγγράμματα. Ἀναξίμενης ὁ Μιλήσιος 557 π. Χ. βαδίσας τὰ ἴχνη τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης ἐξέλαβον τὸν ἀέρα ὡς πρώτην ἀρχὴν καὶ ἄπειρον στοιχείον τῶν πραγμάτων καὶ τῆς οὐσίας τῶν ψυχῶν. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος περὶ τὸ 500 π. Χ. ὑπάρξας, μελαγχολικῆς κράσεως καὶ εἰς ψόγον ἐπιρρεπὴς, ἐκαλεῖτο κλαυσῖνος. Οὗτος ὑπέθεσε τὸ πῦρ ὡς πρῶτόν τι στοιχείον, ὡς τὴν ὑποκειμένην φύσιν καὶ οὐσίαν πάντων τῶν πραγμάτων, καὶ τὸν κόσμον ὡς πῦρ ζῶν, ἀφ' αὐτοῦ ἀναπτόμενον καὶ σθεννύμενον, ἐντεῦθεν ἐξαγαγὼν τὴν ῥοὴν καὶ τὸ τρεπτόν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διάλυσιν αὐτῶν εἰς τὸ πῦρ. Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος περὶ τὸ 460 π. Χ. ἀκμάσας, ἐγένετο ἐπίσημος διὰ τε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ διὰ τὰς ἐκτεταμένας φυσικὰς καὶ ἰατρικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Ἐνόμιζε τὴν ψυχὴν κρᾶσιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, τὴν γνῶσιν, συνταύτισιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὰ τέσσαρα στοιχεῖα οὐχὶ ἀπλᾶ, καὶ ἐκ τούτων τὸ πῦρ δραστηριώτερον ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, πᾶσαν τὴν ὕλικὴν φύσιν, θείαν, τὴν φιλίαν, ἐνωτικὸν στοιχείον, τὴν δὲ ἐχθραν, ἀντίθεσιν, καὶ παρὰ τὴν φιλίαν καὶ ἐχθραν ὑπέλαβεν ἐξηγητικὸν στοιχείον τὴν Τύχην.

Πυθαγόρειοι ἢ Ἰταλικὴ Σχολή.

§ 2. Ὁ Πυθαγόρας γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 584 π. Χ., κατέβαλε τὰς πρώτας βάσεις τῆς Ἀριθμητικῆς, Γεωμετρίας, Μουσικῆς καὶ Ἀστρονομίας· ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αἰνιγματῶδη τινα ἰδιότητα. Ὁ Πυθαγόρας σπάνια πνευματικὰ προτερήματα ἔχων περιηγήθη τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα· μεταθὰς δὲ εἰς Κρότωνα τῆς Ἰταλίας ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἀφορῶσαν τὴν τε διανοητικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τελειοποίησιν. Ἡ σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐπενήργησε μεγάλως εἰς τοὺς ἐξόχους τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφους, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὡς παλαιοὶ Πυθαγόρειοι τάττονται ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ Ἐκφαντος, ὁ Ἀρχύτας, ὁ Ὀκελλος καὶ Τίμαιος ὁ Λοκρός. Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ αἰθέρος, ὁ κόσμος εἶναι ὅλον τι ἁρμονικῶς διατεταγμένον, ὅπερ συνίσταται ἐκ δέκα μεγάλων σωμάτων κινουμένων περὶ τὸ κέντρον κατὰ ἁρμονικὴν ἀναλογίαν, τὸ δὲ τούτου κέντρον, λεγόμενον ἐστία τοῦ παντός, πῦρ ἐν μέσῳ, μονάς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θερμότητος καὶ τῆς ζωῆς· τὰ ὄντα εἶναι μίμησις τῶν ἀριθμῶν, διαιρουμένων εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους, ἐξ ὧν οἱ πρῶτοι ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν μονάδα, οἱ δεῦτεροι τὴν δυάδα, οἱ μὲν τέλειοι, οἱ δὲ ἀτελεῖς, καὶ δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων καταγοεῖται ἡ γένεσις τῶν ὄντων. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον τὴν μετεμψύχωσιν, περιέκλειον τὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μονάδος καὶ τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ κακὸν εἰς τὴν τῆς πληθύος καὶ τοῦ ἀπείρου· ὠριζον τὴν ἀρετὴν ἁρμονίαν καὶ ἐνότητα τῶν ψυχῶν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτοι δὲ οἱ Πυθαγόρειοι συνέταξαν δοκίμιον ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, καὶ διέστειλαν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις εἰς νοῦν, θυμὸν καὶ φρένας. Ἡ φυσικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Πυθαγορείων ἐστηρίζοντο δι' ἄλλοκότων ἀναλογιῶν ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν σχέσεων τῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς ἐκαρποῦντο χαρακτῆρα ἐνότητας καὶ τάξεως, ὑψόνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτάς. Ἡ σχολὴ αὕτη, ἀπανταχοῦ φέρουσα τὰς ἐαυτῆς συστηματικὰς ἰδέας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητας, ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τῆς αὐθεντίας καὶ ἀπένειμεν εἰς τὸν λόγον τοῦ Πυθαγόρου τὸ ἀλάνθαστον, αὐτὸς ἔφα.

Ἑλεατική Σχολή.

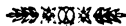
§ 3. Αἱ προμνημονευθεῖσαι σχολαὶ ἐσπούδαζον νὰ μάθωσι τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ αἰώνιον διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἐποπτείας, ἡ δὲ Ἑλεατική, ἰδρυθεῖσα ἐν Ἑλέᾳ τῆς Ἰταλίας, ἀπέρριψε τὴν πείραν καὶ διὰ τοῦ λόγου ἤτοι διὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ νοῦς ὥρισε μίαν τοῦ παντὸς οὐσίαν· ὅθεν ἐταύτισε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον. Τέσσαρες, οἱ ἐξῆς, εἶναι οἱ ἐπιστημότεροι φιλόσοφοι τῆς σχολῆς ταύτης. Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ἰδρυσεν ἐν Ἑλέᾳ περὶ τὸ 536 τὴν σχολὴν ταύτην· οὗτος ἐξήγαγεν ἐκ τῆς θέσεως, ἐκ μηδενὸς μηδὲν γίνεται, ὅτι καὶ ἐκ τινος τίποτε δὲν γίνεται, ἐθεώρησε τὸ ὄν αἰώνιον καὶ ἄτρεπτον, ἀλλ' ἐφραντάσθη Θεὸν καὶ κόσμον ἐν καὶ τὸ αὐτό. Σφαίροειδῇ οὐσίᾳ καὶ αἰσθήσεϊ ἀπένειμε δωρεὰν εἰς τὸν Θεὸν ὃ ἡμέτερος σχολάρχης, οὐχ ἦττον οὔτε ἄπειρον οὔτε πεπερασμένον ἐνόμιζε τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅμως ἔχοντα νόησιν ἄτρεπτον· τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν στοιχεῖα τῶν μεταβλητῶν πραγμάτων ὑπελάμβανεν· ἀφ' ἐτέρου ἐδύζαζεν ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἐκληρώθη τὴν ἀβεβαιοότητα. Παρμενίδης ὁ Ἑλεάτης ἀποδημήσας περὶ τὸ 460 π. Χ. εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Ζήνωνος ἐβελτίωσε τὸ αὐτοῦ σύστημα· ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ λόγος γινώσκει τὸ εἶναι καὶ ἐπομένως τὴν ἀλήθειαν, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων γνῶσις εἶναι φαινομένη, ἡ δὲ διὰ τοῦ λόγου ἀληθὴς καὶ πραγματική, τὸ πραγματικὸν ὄν εἶναι ἀμετάτρεπτον καὶ πληροῦν ὅλον τὸν χῶρον. Πρὸς ἐξήγησιν τῶν αἰσθητῶν προσέτρεχεν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν, εἰς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν. Μέλισσος ὁ Σάμιος περὶ τὸ 444 διαδοθεὶς ἀνέπτυξε σαφέστερον τὰς ἀρχὰς τῶν μνημονευθέντων δύο. Κατ' αὐτὸν τὸ ὄν δὲν ἔχει ἀρχὴν οὔτε τέλος, εἶναι ἀπλοῦν, δὲν εἶναι σῶμα οὐδὲ τριχῇ διαστατὸν, δὲν γίνεται οὔτε ἀπογίνεται, τὰ δὲ προσβάλλοντα τὰς αἰσθήσεις εἰσὶ φάσματα. Ζήνων ὁ Ἑλεάτης φίλος καὶ συνοδοιπόρος τοῦ Παρμενίδου, ὑπερασπιστὴς τῆς ἐλευθερίας, ἐφρόνει ὅτι ὁ τόπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ, διότι ἐὰν ᾔται τι πρέπει ἄλλος τόπος νὰ περιέχῃ αὐτὸ, ὅτι ἡ πληθὺς τῶν ὄντων συνεπάγεται κατηγορούμενα ἀντιφατικά, ἐνότητα καὶ πολλαπλότητα, κίνησιν καὶ ἡρεμίαν, ὁμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα, ἡ δὲ ἀπόλυτος μονάς, ἣν περ ὁ λόγος ἐννοεῖ ὡς μόνην πραγματικὴν, δὲν ἀποδεικνύεται διὰ τῆς πείρας.

Ἀτομολογικὴ Σχολή.

§ 4. Οἱ διασῶνται ταύτης τῆς αἰρέσεως, διαιρέσαντες τὴν ὕλην εἰς μηχανικῶς ἀδιαίρετα καὶ ἀόρατα μόρια, καλούμενα ἄτομα, ὑπέθεσαν ὡς τὸ ὄν ταῦτα, ἅτινα μετὰ τοῦ κενοῦ καὶ τῆς κινήσεως συγκροτοῦσι καὶ τὸ αὐτῶν σύστημα. Ἡ συνοχή καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν ἀτόμων γεννῶσι καὶ ἀφανίζουσι τὰ σώματα, ἡ ψυχὴ σφαιροειδῶν ἀτόμων συνδυασμὸς εἶναι, γεννῶντων τὴν θερμότητα, τὴν κίνησιν καὶ τὴν νόησιν, εἰς τὸν ἀέρα αἰωροῦνται ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλα, φέροντα εἰς τοὺς παντοδαποὺς ὀνείρους, τὸ εὖ εἶναι δι' εὐθυμίας ἐν τῇ ἡθικῇ ὡς ἀρχὴ τιθέμενον, πάντα ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια εἶναι τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν θεωρίαν τῶν ἀτομιστῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν τὴν σχολὴν ταύτην κοσμοῦντων εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Λεύκιππος ἀκμάσας περὶ τὰ 500 π. Χ., Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης 490 π. Χ. γεννηθεὶς καὶ γελασίνοος ἐπικληθεὶς, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ὅστις ὑπῆρξε κατὰ τὸ 500 π. Χ., διαπρέψας ὅτι ἀπεδέχθη τοῦ κόσμου δημιουργὸν τὸν κατ' ἐξοχὴν νοῦν.

Σοφισταί.

§ 5. Ναὶ μὲν εὖροια λόγου, ρητορικὴ καὶ πολιτικὴ διακρίνει τὴν σοφιστικὴν, πλὴν δὲν ἀναφαίνεται ἐν αὐτῇ καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Γοργίας, Πρωταγόρας, Πρόδικος, Πῶλος, Θρασύμαχος, Καλλικλῆς καὶ Ἰππίας, ἐπιτήδευμα καὶ ἐπικερδὴ πορισμὸν εἶχον τὴν σοφιστικὴν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Συνέχεια τῆς πρώτης περιόδου.

Ἀπὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξαν-
δρινῆς σχολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Φιλοσοφία Σωκράτους.

§ 1. Ἀπέναντι τῆς Σχολῆς τῶν φυσικῶν, ἀπορρόφησάντων αὐτὴν τῶν φαινομένων τὴν πραγματικότητα ἐν τῇ παρατηρήσει, τῆς τῶν ἰδανιστῶν, θυσιάσαντων τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ἀφηρημένην μορφήν τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ φαινόμενα, ἀπομονωθέντων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ συγκεντρωθέντων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀπολύτου, καὶ τῆς τῶν σοφιστῶν, ἐπαγγελλομένων ἀρνητικὰς διδασκαλίας καὶ μετερχομένων τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐπιτήδευμα, ἐπομένως ἐξ ὑπαμοιβῆς χρωμένων ταῖς τιμαλφεστέραις τῆς διανοίας δυνάμεσιν εἰς ὑποστήριξιν τῆς τε ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, ἡγέρθη ὁ Σωκράτης, ἐνεργήσας ἐπανάστασιν κατὰ τῶν προκατόχων φιλοσόφων. Ὁ χαρακτὴρ τὸν ὁποῖον ἀντέταξεν ἦτο ἡ μετρίότης καὶ ἡ φρόνησις, δὲν ἐκήρυξεν ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Ἴωνικοὶ καὶ οἱ Πυθαγορικοὶ, ὅτι εἶχε νὰ μεταδώσῃ τὸ μυστήριον τοῦ παντός, οὐδὲ ἐκαυχῆθη, ὡς οἱ σοφισταί, ὅτι διακατέχει τὴν καθόλου ἐπιστήμην. Θαυμάζων τοὺς ἄλλους ἔνεκα σοφίας, ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι οὐδὲν οἶδεν, οἶονεὶ ταπεινὸς μαθητὴς περιπλέκει, συγχύζει καὶ ἀποφράττει τοὺς ὑπερφάνους διδασκάλους καὶ φιλοσόφους. Πρόδρομος αἰσιωτέρας ἐποχῆς, λαμπὰς ἐρευνῆς, πρότυπον τῆς πολιτικῆς ἀνδρίας, πατὴρ καὶ μάρτυς τῆς φιλοσοφίας, ἣν κατὰ Κικέρωνα ἐξ οὐρανοῦ μετακαλέσας ἐτοποθέτησεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ δ' ἔτος τῆς οὔ' Ὀλυμπιάδος περίπου 470 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος. Ὁ Σωκράτης ἀναμφιλέκτως ἐσπούδασε τὴν γλυπτικὴν

ὑπὸ Σωφρονίσκον τὸν ἑαυτοῦ πατέρα· ἔργον δὲ τοῦ γλυφείου τοῦ Σωκράτους ἦσαν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλει αἱ κεκαλυμμένοι Χάριτες, ἃς καὶ ὁ Πausανίας εἶδεν. Ἐντεῦθεν ἡ καλαισθησία ἰδιαίτατον τῇ σωκρατικῇ σχολῇ πλεονέκτημα ἀναφαίνεται. Ὁ ἄλλος οὗτος Προμηθεὺς, ὁ τὸ πῦρ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ γῇ ἀνάψας, παρήτησε, κατὰ προτροπὴν καὶ συμβουλὴν τοῦ βοθυπλοῦτου Κρίτωνος, συμπολίτου αὐτοῦ καὶ ὁμιλητοῦ καὶ θερμοῦ προστάτου καὶ φίλου, τὴν γλυπτικὴν, ἵνα ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν τῆς σοφίας ἔρευναν καὶ μελέτην. Ἀκολουθῶν ὁ Σωκράτης εἰς τὰ ἑαυτοῦ διαθήματα τὴν ἀριστόνοιαν, ἣν ἐκέκτητο, διέπερψεν ὥς οὐδεὶς ἄλλος. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους αἱ ἐπιστῆμαι ἐν Ἀθήναις δὲν ἦσαν μὲν εἰς τὰ σπάργανα, ἀλλὰ δὲν ἐκαθάρευον καὶ ἐλαττωμάτων, αἱ δὲ θερησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν θεοκρατίαν ἐκλείοντο εἰσέτι ἐντὸς τοῦ περιβάλλου τῶν βωμῶν. Ὁ Σωκράτης στραφεὶς πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπομένως, νέον καὶ φωτεινὸν τοῖς Ἕλλησι στάδιον ἤνοιξεν, ἔδωκε τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι ἀφορμὴν τοῦ ἐξετάζειν πάντα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὑπὸ νέαν καὶ σπουδαίαν ἔποψιν. Διήνυστε τὰ τῆς μουσικῆς μαθήματα ὑπὸ τὸν Δάμωνα καὶ Κόννον, τὰ τῆς ῥητορικῆς ὑπὸ Πρόδικον τὸν Κεῖιον, τὰ τῆς ποιητικῆς ὑπὸ Εὐννον τὸν Πάριον, τὰ τῆς Γεωμετρίας ὑπὸ Θεόδωρον τὸν ἐκ Κυρήνης, τὰ τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Ἀρχέλαον κατὰ τινας, κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον, διδάσκαλον καὶ τοῦ Περικλέους διατελέσαντα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὁ Πλάτων ἐν Φαίδωνι· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἴτε αὐτήκαρος τοῦ Ἀναξαγόρου χρηματίσας, εἴτε συσχετισθεὶς καὶ οἰκειωθείς αὐτῷ καὶ τοῖς ὁπαδοῖς καὶ ἀναγνοῦς τὰ συγγράμματα, ἄσμενος τοιοῦτον διδάσκαλον εὔρεν. « Ἀλλ' ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου τινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα Νεὺς ἐστίν· ὁ διακασμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτῃ δὴ τῇ αἰτίᾳ ἦσθην τε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νεῦν εἶναι πάντων αἴτιον. . . . ταῦτα δὲ λογιζόμενος, ἄσμενος εὐρηκέναι ὥμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἑμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν ». Ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστοτέλης, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὁ Λουκιανὸς θέλουσι τὸν Σωκράτην μαθητὴν τοῦ Ἀρχελάου, φιλοσόφου Μιλησίου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου.

§ 2. Ὁ Σωκράτης οἰκείως τῷ Ἀναξαγόρᾳ καὶ τῶν συγγράμματων αὐτοῦ θαυμαστῆς, ἐμελέτησε καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ζήνωνος τοῦ ἐξ Ἑλέας, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ πάντων τῶν διαπρεψάντων ἐν Ἑλλάδι, Σικελίᾳ καὶ Ἰωνίᾳ κατὰ τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἀποσχορακίσας τὰς λεπτολόγους καὶ ἀσκόπους θεωρίας τῶν μεταφυσικῶν καὶ σοφιστῶν, προεΐλετο ὁ Σωκράτης νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην, εἰς ταύτης τὴν ἐπικράτειαν εἰσήλασε, τὸν ἄνθρωπον προθέμενος πρωτίστην καὶ ἀρχικὴν φιλοσοφικὴν μελέτην καὶ σπουδὴν. Τὸ γινῶθι σαυτόν, ἐπιγεγραμμένον ἐν τῷ ναφί τῶν Δελφῶν, ἐνετυπώθη τοσοῦτον ἰσχυρῶς εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ, ὥστε τὸ οἰκεῖον δαιμόνιον, ὅφ' οὐ ἐνεπνέετο, τοιοῦτο τέρμα καὶ σκοπὸν ὑπηγόρευεν αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ. Τοῦ αὐτουργοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας μαθηταὶ ἐγένοντο ὁ Κρίτων, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Πλάτων, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀντισθένης, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Φαίδων, ὁ Κέβης, ὁ Σιμμίας, ὁ Αἰσχίνης, οὐχὶ ὁ ῥήτωρ, καὶ ὁ Εὐκλείδης ὁ Μαγαρεὺς, διάπυρος ζηλωτὴς τοῦ διδασκάλου. Ἀναμφιβόλως ἐνεπλώευσεν μυστικόν τι ἐν τῇ Σωκράτους ψυχῇ, θεὸς τις. Τίς ἦτο λοιπὸν ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους; ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους ἦτο εἰδός τι ἐσωτερικῆς φωνῆς, συνειδήσεως περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ζωηροτέρως παρ' αὐτῷ ἢ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀνθρώποις· αὕτη δὲ ἡ συνειδήσεως ἀπέβαινε μυστικόν τι προοιωνισμὸς καὶ προμήνυμα τοῦ μέλλοντος, ἀπαύγασμα τῆς θεότητος, αὐτόλαλος ἀπόδειξις τῆς θείας οὐσίας, λέξις τις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ἵστατο τὸ μυστήριον τῆς ψυχικῆς ἀνδρίας τοῦ Σωκράτους, τῆς ἐπιμονῆς εἰς τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ θανάτου.

§ 3. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους νέα καὶ μοναδικῶς τῷ τρόπῳ ἐλκυστικὴ, ἦτο ἡ ὁδὸς, ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· ἡ μέθοδος αὕτη βαθέως φιλοσοφικὴ ἦτο οὐσιωδῶς δημοτικὴ. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς κήποις τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, δὲν ἐλάμβανεν ὕψος διδασκαλίου ἐκπαιδεύοντος ὡς ἐκ καθέδρας, ἀλλὰ διαλεγόμενου ἐπιθυμοῦντος νὰ διδάξῃ ἑαυτόν. Ἐν ᾧ οἱ σοφισταὶ παμπωδῶς ἐζήρχοντο εἰς τὸ δημηγορεῖν, συζητοῦντες πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα, ὡς ἔθος ἦν τῇ τότε σχολαστικῇ, ὁ Σωκράτης ἐχρητο τῷ διαλόγῳ, δι' οὗ νέαν μέθοδον συνέστησεν. Ἐθετε ζήτησιν

αὐτῷ ὕλην πρὸς ἄλλο, καὶ ἀπὸ ζητή-
σεως εἰς ἀποκρίτως εἰς ἀπόκρισιν ὠδήγει τοὺς
αὐτῷ ἵνα εὗρωσιν ἀρ' ἑαυτῶν τὴν λύσιν, ἀφί-
κναι τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὅτε συνε-
στῆ καὶ ἐξωγχωμένοις ὑπὸ κενοδοξίας καὶ τύφου
τῶν σοφῶν, ἐγένετο σοφιστής ἵνα καταπολεμήσῃ τοὺς
σοφῶν εὐστόχως καὶ ἐπιδεξίως διὰ τῶν ἐπιχειρημά-
των αὐτοῦ ἐφερὲν ἐκείνους εἰς τὸ ὁμολογῆσαι τὴν ἀ-
λήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος αὐτῶν· διὰ δὲ τῆς λεπτοφυοῦς αὐτοῦ
ἡρτυνε τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοῦ, καταδεικνύων τὸ ἀ-
ληθὲς καὶ ἐπιβουλευτικὸν τῶν ὑπεναντιῶν. Ὁ τρόπος οὗτος
ὡς φιλοσοφεῖν καλεῖται σωκρατικὴ μέθοδος, ἥτις ἀφ' ἐνὸς μὲν
πρὸς τῆς ἀναλύσεως ἐξῆγε σειρὰν ἐπαγωγῶν, ἐπιτηδεύων ἵνα δια-
φωτίσῃ τὸ πνεῦμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς εἰρωνείας ἡνάγκαζε
τὰ ἐξέρχωνται ὁμολογίαι ἱκαναὶ εἰς τὸ θεραπεύσαι τὴν καρδίαν.
Αὐτὸς ὁ Σωκράτης παρέβαλλε τὴν πρώτην τούτων τῶν πορείων
πρὸς τὴν μαιευτικὴν τέχνην τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς Φαιναρέ-
της· ἐπίσης ἠδύνατο τὴν δευτέραν νὰ συγκρίνῃ πρὸς τὴν τοῦ
πατρὸς γλυπτικὴν, ἥτις ἐκ τοῦ ἀμόρφου ὄγκου ἀφαιρουσα πα-
ράγει ὠραῖόν τι ἄγαλμα.

§ 4. Οἵανδ' ὅποτε ἐπιρρόην ἀποδώσωμεν τῷ Σωκράτει ἐπὶ τῶν
ἡθῶν καὶ τῶν ιδεῶν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ λησμονή-
σωμεν ὅτι ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς μεγάλης σχολῆς καὶ προα-
γωγὸς πασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, τῶν μετ'
αὐτὸν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀναφυσισῶν καὶ ἀναπτυχθει-
σῶν. Οὐχὶ μόνον ἡ Ἀκαδημία, ἀλλὰ καὶ τὸ Λύκειον, κλάδος ἀ-
πεσπασμένος ἐκ τῆς Ἀκαδημίας, ἔτι δὲ ἡ στωικὴ καὶ ἐπικου-
ρειος σχολὴ καὶ αὐτὸς ὁ πυρρῶνισμὸς, ἅπασαι ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ
ἐλληνικαὶ σχολαὶ ἀντεποιοῦντο ὅτι προσκολλῶνται τῷ Σωκράτει
καὶ οὐχὶ ἄνευ λόγου· ἐπειδὴ εὕρισκομένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ
τοῦ Σωκράτους ἰδιαιτέρων τινῶν γνωμῶν, ἃς ἀνείλιξεν ὁ Πλάτων,
ὁ μείζων τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἡ φιλοσοφία ἐκείνου διαπρέπει ἐν
τοιοῦτῳ διὰ τινος γενικοῦ πνεύματος, οὗτινος ἐκονώνησαν ἅπα-
σαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῆς Ἑλλάδος σχολαί. Δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὁ
Σωκράτης ἰδρύσεν οὐχὶ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτο φιλοσοφίας σύστη-
μα, ἀλλὰ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν, τὸ φιλοσοφικὸν δηλαδὴ πνεῦμα,
τὸ πνεῦμα τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως, ἐπιστήσαν

ἑαυτὸ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὄντος, ἀντὶ τοῦ ὑποτιθέναι τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἦναι. Διὰ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων πεποιθάμεν ὅτι πρὸ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία διετέλει οὔσα εἰδὸς τι μαντείας μᾶλλον ἢ ἔρευνα καρτερικῇ καὶ εἰλικρινῇ τῆς ἀληθείας, ὑπὸ τῶν γεγονότων ἐπιβεβαιωμένης. Μετεχειρίζοντο ἐπὶ ἀσκόπων ἀναλογιῶν ἀρχὴν τινα γενικὴν ἐφαρμοζομένην ὑστερον ἐπὶ τῶν τῆς φύσεως φαινομένων, προστρέχοντες εἰς ὑποθέσεις, εἰς ἐξαγωγάς, εἰς ἰδιαιτέρους συλλογισμοὺς, εἰς λογικὰς προόδους, ὡς παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐλεατικῇ, ἐν τῇ τοῦ Δημοκρίτου ἢ τῇ τῶν ἀτόμων σχολῇ. Τοιοῦτος εἶναι ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος συστημάτων, ἐνθα ἡ ἀλήθεια αὐτὴ παρίσταται ἄνευ ἀποδείξεως καὶ κύρους. Ἡ σοφιστικὴ ἄνευ τοῦ ἀσπάζεσθαι σύστημά τι, ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν οὐχὶ ὡς τινα ἐπιστήμην, ἀλλ' ὡς τι τέχνασμα, δι' οὗ ἀποδεικνύεται καὶ ἀνατρέπεται τὸ πᾶν, ἡ ὑποστηρίζονται αἱ μᾶλλον ἐναντίαί τις θέσεις. Ὁ Σωκράτης ἦλθεν ἵνα πολεμήσῃ συνάμα τὸ σόφισμα καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Ἐδίδασκε τοὺς μαθητάς αὐτοῦ νὰ ἀγαπῶσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ διὰ δευτερεύοντα τέλη, νὰ ζητῶσι δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτὴν εἰς τὰ γεγονότα διὰ βραδείας καὶ ἐπιμόνου ἐξερουνήσεως, πρὶν ἢ ἀποφασίσωσι τι πρότερον.

§ 5. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα παρεκίνει τὸν Σωκράτην ἵνα διαπραγματεύηται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τούτου τοῦ διανοητικοῦ, ἡθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὄντος, περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡς βάσεις τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων. Τῷ ὄντι τί δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, ἐὰν ἀγνοῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς; Τί εἶναι πλησιέστερον εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ἡμεῖς; Τί βεβαιότερον καὶ συνάμα τιμαλφέστερον συμφέρον εἰμὴ τὸ ἀφορῶν τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν τε καὶ τοῦ ὁμοφύλου; Ἐντεῦθεν τὸ πολύκροτον γνωμικὸν « Γινῶθι σαυτὸν, » εἰς ὃ ὁ Σωκράτης ἀπένειμεν ἔννοιαν ταύτοχρόνως θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἤθελεν ὥστε νὰ ἦναι ἡ φιλοσοφία ἀποκλειστικῶς ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσα ἄλλη γνώσις, μάλιστα ἡ φυσικὴ, καθὰ ἐνόετο πρὸ αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ καθολικὴ τῆς φύσεως ἐπιστήμη, ἐφαίνοτο αὐτῷ ματαία καὶ προσέτι κινδυνώδης ἡ περὶ ἀνθρώπου ἐπιστήμη συνταύτιζομένη μετὰ τῆς σοφίας τείνει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοῦτον βελτίονα καὶ εὐδαιμόνα· τὰ ὑπὸ τοῦ πενοφῶντος ἀναφερόμενα καὶ παρατιθέμενα ἐν Ἀπομν. δ', 2 ἐμ-

καυτερον δεικνύεται ὅτι γινέ-
σθαι ἀποδείκνυσιν εὐτυχέστεροι, τούτων
αὐτοὺς γινώσκοντες γινώσκουσι πᾶ-
σι περὶ τίνα εἶναι ἱκανοὶ ἢ οὐχί· οὐ-
κ ἐκ τῶν ἀποδείξεων εἴτε ἐπίστανται, ζητοῦσι νὰ ἀ-
ποδείξωσι καὶ ἀπέχοντες ἐντελῶς τοῦ ὑπερ-
βολικοῦ καὶ γινῶσιν αὐτῶν, ἀποφεύγουσι τὰς
ἀποδείξεις. Πλὴν οἱ μὴ γινώσκοντες ἑαυτοὺς καὶ
τὰς οἰκείας αὐτῶν δυνάμεις εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ
ἐκείνους ἀλλοιῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν γέ-
νησι ἀποδείκνυσιν οὕτε τί ἐλλείπει αὐτοῖς, οὕτε τί ἔχουσιν, οὐ-
κ ἐκ τῶν ἀποδείξεων· πλανώμενοι εἰς ταῦτα διαφεύγουσι
τῶν ἀποδείξεων, προσκολλώμενοι εἰς μόνον τὰ κακά. Ἡ φιλοσοφία τοῦ
Σωκράτους ἐπερεΐδεται εἰς τὴν συνείδησιν, εἰς τὴν ἐνδόμυχον
ἐκείνου. Τούτων οὕτως εἰρημένων, συμπαραίνομεν ὅτι ἡ σω-
κρατική μέθοδος ὤρισται εἰς δύο ὅρους· ὁ μὲν ἦτο καθαρῶς κρι-
τικὸς, ἔχων σκοπὸν νὰ συγχύσῃ τὴν πλάνην, νὰ διασκεδάσῃ τὴν
ἐκείνην, νὰ ἐξευτελίσῃ τὴν ψευδῇ ἐπιστήμην, ἐφαρμοζόμενος
ἀκριβῶς κατὰ τῶν σοφιστῶν· ὁ δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ πί-
στιν τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς ζήτησιν
καὶ ἀνακάλυψιν ταύτης, βαδίζοντα βαθμηδὸν ἐκ τῶν γνωστῶν
εἰς τὰ ἄγνωστα, ἐκ τῆς ἀμαθείας εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐκ τῆς ἀ-
γνοίας εἰς τὴν γνῶσιν. Οὗτοι οἱ δύο ὅροι εἰσὶν ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ
μαιευτικὴ ἢ ἡ τέχνη τοῦ μαιεύειν τὰ πνεύματα. Ἡ εἰρωνεία, ἥς
μνείαν ποιοῦμεθα καὶ ἄνωθι, ὑπάρχει οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν
τῆς σωκρατικῆς μεθόδου. Ἀνεξαίρετος πρὸς ἅπαντας τὸν κεραι-
νὸν τοῦτον ἐρρίπτεν ὁ Σωκράτης· εἴτε ἀπῆντα φιλόσοφόν τινα
ἀφωσιωμένον τινὶ τῶν ἐνδοξοτέρων αἱρέσεων τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου,
ἢ σοφιστὴν τινα ἀλλότριον αὐτῶν, ὑπερήφανον ἐπὶ ματαιαῖς ῥητο-
ρικῇ ἐπιδείξει, νεανίαν τινα ἀμαθῆ καὶ δοκησίσοφον, ὑπεδέχετο
ἅπαντας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου.

§ 6. Ὁ Σωκράτης οὐ χρῆται ἀποδείξει εὐθείᾳ ἀφινούσῃ ἔξοδον
εἰς τὸν ἀκροαζόμενον· εἰς τὸν τῆς Κρήτης λαβύρινθον περιεπλα-
νᾷτο ὁ μὴ ἔχων τὸ νῆμα τῆς Ἀριάδνης ἵνα ἐξέλθῃ· οὗτος ἐρω-
τώμενος ἐβιάζετο νὰ ἀπαντήσῃ, ἀλλ' ἡ δίστομος τοῦ Σωκράτους
μάχαιρα ἐκοπτεν αὐτόν· εἶχε τὴν τέχνην ὁ Σωκράτης νὰ φέρῃ
τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀσθένειαν ἢ τὸ

ψεύδος τῆς αὐτοῦ δοξασίας, διὰ τινος δικαίας καὶ καταλλήλου χλεύης κάμνει αὐτὸν νὰ ἐρυθριᾷ. Ἰδοὺ ἡ εἰρωνεία, τρόπος ἐρεύνης, οὗτινος τὸν τύπον ἤνεγκεν ὁ Σωκράτης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τελειότητος, ὥστε ἔμεινεν ἀρχικὴ καὶ ἀναπαλλοτρίωτος αὐτοῦ ιδιοκτησία. Ἡ ἐρώτησις, στοιχεῖον ὁμογενές, ἐχρησίμευεν ἵνα τὸν ὑπεναντίον ἢ τὸν ὁμιλητὴν ἐκ τῆς ψευδοῦς γνώσεως εἰς πληρεστέραν καὶ ὀρθοτέραν ἐννοιαν χειραγωγήσῃ· ἀπαξ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὴν ἄνοιαν καὶ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἰδίας ἀμαθείας μεταβιβάζων, ὕψονεν αὐτὸν ἀκολούθως ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ἀκριβεστέρας ἰδέας· ἐγίνετο ἀφορμὴ εἰς τὸν συνδιαλεγόμενον ἵνα ἐρευνᾷ ἑαυτὸν, καὶ ἐνίσχυε τοῦτον εἰς τὸ ἀποκαλύπτειν πᾶν ὅ,τι ἐκρυπτεν αὐτὸς ἐν ἀγνοίᾳ ἐκείνου ἐντὸς τοῦ μυχοῦ καὶ τοῦ βάθους τῆς ἑαυτοῦ διανοίας· ὁ Σωκράτης ἔκρινε τὰ σπέρματα τῶν γενικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀφαιρέσεων πηγὴν ἀνεξάντλητον παντὸς συλλογισμοῦ καὶ τῶν ὁρισμῶν, ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Διὸ ὁ Σταγειρίτης λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ εὐρετὴς τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ ὁρισμοῦ. (Ἰδε Ἀριστοτ. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ἄλφα τὸ μείζον § 6). « Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία, τὰ μὲν πολλὰ τοῖς Πυθαγορείοις τούτοις ἀκολουθοῦσα, τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν· ἐκ νέου γὰρ συγγενόμενος πρῶτον Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡρακλειτείοις δόξαις, ὡς ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν αἰ βρόντων, καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὔσης, ταῦτα μὲν ὕστερον οὕτως ὑπέλαβε. Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδὲν, ἐν μὲν τοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὁρισμῶν ἐπιστήσαντος πρῶτον τὴν διάνοιαν, ἐκείνον ἀποδεξάμενος, διὰ τὸ ζητῆσαι περὶ τῶν καθόλου, τοιοῦτον ὑπέλαθεν, ὡς περὶ ἐτέρων τοὺς ὁρισμοὺς τούτους γινομένους καὶ οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν τινος. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ὅρον τῶν αἰσθητῶν τινος αἰετὴ μεταβαλλόντων. Οὗτος οὖν (ὁ Πλάτων) τὰ μὲν τοιαῦτα πᾶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσε, τὰ δὲ αἰσθητὰ περὶ τὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα. »

§ 7. Ὁ συνήθης τοῦ Σωκράτους σκοπὸς ἦν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ γενικοῦ καὶ ἀμεταβλήτου ἐν τῇ ἠθικῇ. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας νοῦς, ὁ Βάκων, ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, στηριζομένης εἰς ἀξιώσεις, ἀπαλείψεις, παρατη-

Πυθαγόρειοι ἢ Ἰταλικὴ Σχολή.

§ 2. Ὁ Πυθαγόρας γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 584 π. Χ., κατέβαλε τὰς πρώτας βάσεις τῆς Ἀριθμητικῆς, Γεωμετρίας, Μουσικῆς καὶ Ἀστρονομίας· ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνιγμάτων τινὰ ιδιότητα. Ὁ Πυθαγόρας σπάνια πνευματικὰ προτερήματα ἔχων περιηγήθη τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα· μεταβάς δὲ εἰς Κρότωνα τῆς Ἰταλίας ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἀφορῶσαν τὴν τε διανοητικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τελειοποίησιν. Ἡ σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐπενήργησε μέγας εἰς τοὺς ἐξόχους τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφους, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸν Πλάτωνα. Ὡς παλαιοὶ Πυθαγόρειοι τάττονται ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ Ἐκφαντος, ὁ Ἀρχύτας, ὁ Ὀκελλος καὶ Τίμαιος ὁ Λοκρός. Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ αἰθέρος, ὁ κόσμος εἶναι ὅλον τι ἁρμονικῶς διατεταγμένον, ὅπερ συνίσταται ἐκ δέκα μεγάλων σωμάτων κινουμένων περὶ τὸ κέντρον κατὰ ἁρμονικὴν ἀναλογίαν, τὸ δὲ τούτου κέντρον, λεγόμενον ἐστία τοῦ παντός, πῦρ ἐν μέσῳ, μονάς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θερμότητος καὶ τῆς ζωῆς· τὰ ὄντα εἶναι μίμησις τῶν ἀριθμῶν, διαιρουμένων εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους, ἐξ ὧν οἱ πρῶτοι ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν μονάδα, οἱ δεῦτεροι τὴν δυάδα, αἱ μὲν τέλει, οἱ δὲ ἀτελεῖς, καὶ δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων καταγοεῖται ἡ γένεσις τῶν ὄντων. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον τὴν μετεμψύχωσιν, περιέκλειον τὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς μονάδος καὶ τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ κακὸν εἰς τὴν τῆς πληθύος καὶ τοῦ ἀπείρου· ὠριζον τὴν ἀρετὴν ἁρμονίαν καὶ ἐνότητα τῶν ψυχῶν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτοι δὲ οἱ Πυθαγόρειοι συνέταξαν δοκίμιον ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, καὶ διέστειλαν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις εἰς νοῦν, θυμὸν καὶ φρένας. Ἡ φυσικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Πυθαγορείων ἐστηρίζοντο δι' ἄλλοκότων ἀναλογιῶν ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν σχέσεων τῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς ἐκαρποῦντο χαρακτῆρα ἐνότητας καὶ τάξεως, ὑψόνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτάς. Ἡ σχολὴ αὕτη, ἀπανταχοῦ φέρουσα τὰς ἐαυτῆς συστηματικὰς ἰδέας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητας, ἀνέλαβε τὸ ἀζῶμα τῆς αὐθεντίας καὶ ἀπένευμεν εἰς τὸν λόγον τοῦ Πυθαγόρου τὸ ἀλάνθαστον, αὐτὸς ἔφα.

μος), εκείνος εὐλόγως ἐζητεί τὸ τί ἐστὶ, συλλογίζεσθαι γὰρ ἐ-
ζητεί· ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστὶ· διαλεκτικὴ γὰρ
ἰσχὺς οὕτω τὸτ' ἦν, ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστὶ τὰ-
ναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰ ἡ αὕτῃ ἐπιστήμη. Δύο
γάρ ἐστιν, ἃ τις ἂν ἀποδοίῃ Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτι-
κοὺς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἄμφω
περὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ
χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὁρισμούς· οἱ δ' ἐχώρισαν καὶ τὰ τοι-
αῦτα τῶν ὄντων ιδέας προσηγόρευσαν, ὥστε συνέβαιναν αὐτοῖς
σχεδὸν τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντων ιδέας εἶναι τῷ καθόλου λεγο-
μένων καὶ παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀριθμῆσαι βουλόμενος,
ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἷοιτα μὴ δύνασθαι, πλείω δὲ ποιήσας
ἀριθμοῖν» καὶ ἀνωτέρω· « Συνέβη δὲ ἡ περὶ τῶν εἰδῶν δοξα-
τοῖς εἰποῦσι, διὰ τὸ πεισθῆναι περὶ τῆς ἀληθείας τοῖς ἡρακλει-
τειοῖς λόγοις, ὡς πάντων τῶν εἰσθητῶν αἰεὶ ῥεόντων, ὥστ' εἴπερ
ἐπιστήμη τινὸς ἔσται καὶ φρόνησις, ἑτέρας δεῖν τινὰς φύσεις εἶ-
ναι παρὰ τὰς αἰσθητάς μενούσας· οὐ γὰρ εἶναι τῶν ῥεόντων ἐπι-
στήμην.»

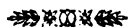
§ 9. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους ἦτο μᾶλλον τρόπος τις, πρα-
κτικὴ τις ἢ γενικὴ θεωρία. Ὡς ἐν ἅπασι προηγήθη ἡ πράξις τῆς
θεωρίας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα· εἰς τοὺς μαθητάς τοῦ Σωκράτους,
παρατηρήσαντας τὴν πράξιν, ὀφείλομεν τὴν θεωρίαν. Ὁ Σωκρά-
της δὲν ἐδίδαξεν αὐτὴν εἰμὴ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ· οὐ-
δέποτε ἔδωκε λογικῆς κανόνας. Τέλος πάντων, οὕτως ὁ τρόπος
τοῦ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποδεικνύειν αὐτὴν ἦτο ὁ ἀρμό-
ζων μᾶλλον εἰς τὸ στωικὸν πνεῦμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν στυ-
ρικὴν αὐτοῦ ἐπιείκειαν καὶ ἀγαθότητα. Προσεποιεῖτο τὸν ἀμαθῆ,
ὅπως διὰ τῶν ἐπανελημμένων αὐτοῦ ζητημάτων συγχέῃ ἔτι
μᾶλλον τὴν ψευδῆ τῶν σοφιστῶν ἐπιστήμην, ἀλλὰ εἰλικρινῶς
ἔλεγεν « ἐν οἷδα ὅτι οὐδὲν οἶδα »· αὐταὶ αἱ λέξεις περιέχουσι
συνάμα μετριοφροσύνης μάθημα καὶ μεθόδου κανόνα, δεικνύου-
σαι ὅτι ὁ πρῶτος τῆς σοφίας βαθμὸς εἶναι νὰ ἔχωμεν τὸ πνεῦ-
μα ἐλεύθερον προλήψεων καὶ πλάνης. Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο εἶναι
ἡ ἔκφρασις τῆς μεθοδικῆς ἀμφιστοίας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παρα-
τιθεμένη παρὰ πόδας σύγκρισις, ἣν περ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφί-
στῇ ποιεῖ « καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὐτοὺς μεγάλων
καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται, πασῶν ἀπαλλαγῶν ἀκούειν

Ἀτομολογικὴ Σχολή.

§ 4. Οἱ θιασῶται ταύτης τῆς αἵρέσεως, διαιρέσαντες τὴν ὕλην εἰς μηχανικῶς ἀδιαίρετα καὶ ἀόρατα μέρη, καλούμενα ἄτομα, ὑπέθεσαν ὡς τὸ ὄν ταῦτα, ἅτινα μετὰ τοῦ κενοῦ καὶ τῆς κινήσεως συγκροτοῦσι καὶ τὸ αὐτῶν σύστημα. Ἡ συνοχὴ καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν ἀτόμων γεννῶσι καὶ ἀφανίζουσι τὰ σώματα, ἡ ψυχὴ σφαιροειδῶν ἀτόμων συνδυασμὸς εἶναι, γεννῶντων τὴν θερμότητα, τὴν κίνησιν καὶ τὴν νόησιν, εἰς τὸν ἀέρα αἰωροῦνται ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλα, φέροντα εἰς τοὺς παντοδαποὺς ὀνείρους, τὸ εὖ εἶναι δι' εὐθυμίας ἐν τῇ ἡθικῇ ὡς ἀρχὴ τιθέμενον, πάντα ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια εἶναι τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν θεωρίαν τῶν ἀτομιστῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν τὴν σχολὴν ταύτην κοσμοῦντων εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Λεύκιππος ἀκμάσας περὶ τὰ 500 π. Χ., Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης 490 π. Χ. γεννηθεὶς καὶ γελασίνοος ἐπικληθεὶς, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ὅστις ὑπῆρξε κατὰ τὸ 500 π. Χ., διαπρέψας ὅτι ἀπεδέχθη τοῦ κόσμου δημιουργὸν τὸν κατ' ἐξοχὴν νοῦν.

Σοφισταί.

§ 5. Ναὶ μὲν εὖροια λόγου, ρητορικὴ καὶ πολιτικὴ διακρίνει τὴν σοφιστικὴν, πλὴν δὲν ἀναφαίνεται ἐν αὐτῇ καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Γοργίας, Πρωταγόρας, Πρόδικος, Πῶλος, Θρασύμαχος, Καλλικλῆς καὶ Ἰππίας, ἐπιτήδευμα καὶ ἐπικερδὴ πορισμὸν εἶχον τὴν σοφιστικὴν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Συνέχεια τῆς πρώτης περιόδου.

Ἄπο Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξαν-
δρινῆς σχολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Φιλοσοφία Σωκράτους.

§ 1. Ἀπέναντι τῆς Σχολῆς τῶν φυσικῶν, ἀπορρόφησάντων αὐτὴν τῶν φαινομένων τὴν πραγματικότητα ἐν τῇ παρατηρήσει, τῆς τῶν ἰδανιστῶν, θυσιασάντων τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ἀφηρημένην μορφήν τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ φαινόμενα, ἀπομονωθέντων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ συγκεντρωθέντων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀπολύτου, καὶ τῆς τῶν σοφιστῶν, ἐπαγγελλομένων ἀρνητικὰς διδασκαλίας καὶ μετερχομένων τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐπιτήδευμα, ἐπομένως ἐξ ὑπαμοιβῆς χρωμένων ταῖς τιμαλφεστέραις τῆς διανοίας δυνάμεσιν εἰς ὑποστήριξιν τῆς τε ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους, ἡγέρθη ὁ Σωκράτης, ἐνεργήσας ἐπανάστασιν κατὰ τῶν προκατόχων φιλοσόφων. Ὁ χαρακτήρ τὸν ὅποιον ἀντέταξεν ἦτο ἡ μετριότης καὶ ἡ φρόνησις, δὲν ἐκήρυξεν ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Ἴωνικοὶ καὶ οἱ Πυθαγορικοὶ, ὅτι εἶχε νὰ μεταδώσῃ τὸ μυστήριον τοῦ παντός, οὐδὲ ἐκαυχῆθη, ὡς οἱ σοφισταὶ, ὅτι διακατέχει τὴν καθόλου ἐπιστήμην. Θαυμάζων τοὺς ἄλλους ἕνεκα σοφίας, ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι οὐδὲν οἶδεν, οἶονεὶ ταπεινὸς μαθητὴς περιπλέκει, συγχύζει καὶ ἀποφράττει τοὺς ὑπερηφάνους διδασκάλους καὶ φιλοσόφους. Πρόδρομος αἰσιωτέρας ἐποχῆς, λαμπρὰς ἐρεῦνης, πρότυπον τῆς πολιτικῆς ἀνδρίας, πατὴρ καὶ μάρτυς τῆς φιλοσοφίας, ἣν κατὰ Κικέρωνα ἐξ οὐρανοῦ μετακαλέσας ἐτοποθέτησεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ δ' ἔτος τῆς οὔζ' Ὀλυμπιάδος περίπου 470 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος. Ὁ Σωκράτης ἀναμφιλέκτως ἐσπούδασε τὴν γλυπτικὴν

ὑπὸ Σωφρονίσκου τὸν ἑαυτοῦ πατέρα· ἔργον δὲ τοῦ γλυφείου τοῦ Σωκράτους ἦσαν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλει αἱ κεκαλυμμένοι Χάριτες, ἃς καὶ ὁ Πausanias εἶδεν. Ἐντεῦθεν ἡ καλαισθησία ἰδιαίτατον τῇ σωκρατικῇ σχολῇ πλεονέκτημα· ἀναφαίνεται. Ὁ ἄλλος οὗτος Προμηθεὺς, ὁ τὸ πῦρ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ γῇ ἀνάψας, παρήτησε, κατὰ προτροπὴν καὶ συμβουλὴν τοῦ βοθυπλοῦτου Κρίτωνος, συμπολίτου αὐτοῦ καὶ ὁμιλητοῦ καὶ θερμοῦ προστάτου καὶ φίλου, τὴν γλυπτικὴν, ἵνα ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν τῆς σοφίας ἔρευναν καὶ μελέτην. Ἀκολουθῶν ὁ Σωκράτης εἰς τὰ ἑαυτοῦ διαβήματα τὴν ἀριστόνοιαν, ἣν ἐκέκτητο, διέπρεπεν ὥς οὐδεὶς ἄλλος. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους αἱ ἐπιστῆμαι ἐν Ἀθήναις δὲν ἦσαν μὲν εἰς τὰ σπάργανα, ἀλλὰ δὲν ἐκαθάρευν καὶ ἐλαττωμάτων, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ διὰ τὴν ἐκίπολάζουσαν θεοκρατίαν ἐκλείοντο εἰσέτι ἐντὸς τοῦ περιβάλλου τῶν βωμῶν. Ὁ Σωκράτης στραφεὶς πρὸς τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπομένως, νέον καὶ φωτεινὸν τοῖς Ἑλλήσι στάδιον ἤνοιξεν, ἔδωκε τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι ἀφορμὴν· τοῦ ἐξετάζειν πάντα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὑπὸ νέαν καὶ σπουδαίαν ἐποψιν. Διήνυσε τὰ τῆς μουσικῆς μαθήματα ὑπὸ τὸν Δάμωνα καὶ Κόνων, τὰ τῆς ῥητορικῆς ὑπὸ Πρόδικον τὸν Κεῖον, τὰ τῆς ποιητικῆς ὑπὸ Εὐνιον τὸν Πάριον, τὰ τῆς Γεωμετρίας ὑπὸ Θεόδωρον τὸν ἐκ Κυρήνης, τὰ τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Ἀρχέλαον κατὰ τινας, κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον, διδάσκαλον καὶ τοῦ Περικλέους διατελέσαντα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὁ Πλάτων ἐν Φαῖδωνι· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἴτε αὐτήκοος τοῦ Ἀναξαγόρου χρηματίσας, εἴτε συσχετισθεὶς καὶ οἰκειωθείς αὐτῷ καὶ τοῖς ὁπαδοῖς καὶ ἀναγνοῦς τὰ συγγράμματα, ἄσμενος τοιοῦτον διδάσκαλον εὔρεν. « Ἀλλ' ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου τινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα Νεὺς ἐστὶν ὁ διακесμῶν τε καὶ πάντων αἰτίας, ταύτῃ δὴ τῇ αἰτίᾳ ᾗσθην τε καὶ ἔδοξε μοι τρέπον τινα εὖ ἔχειν τὸ τὸν νεὺν εἶναι πάντων αἴτιον . . . ταῦτα δὲ λογιζόμενος, ἄσμενος εὐρήκηναι ὥμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοὺν ἑμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν ». Ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστόξενος, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὁ Λουκιανὸς θέλουσι τὸν Σωκράτην μαθητὴν τοῦ Ἀρχελάου, φιλοσόφου Μιλησίου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου.

§ 2. Ὁ Σωκράτης οἰκείως τῷ Ἀναξάγορα καὶ τῶν συγγράμμα-
μάτων αὐτοῦ θαυμαστῆς, ἐμελέτησε καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ
Παρμενίδου, τοῦ Ζήνωνος τοῦ ἐξ Ἑλέας, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ
πάντων τῶν διαπρεψάντων ἐν Ἑλλάδι, Σικελίᾳ καὶ Ἰωνίᾳ κατὰ
τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἀποσκορακίσας τὰς λε-
πτολόγους καὶ ἀσκόπους θεωρίας τῶν μεταφυσικῶν καὶ σοφι-
στῶν, προεῖλετο ὁ Σωκράτης νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὴν ἀληθῶς ἀν-
θρωπίνην ἐπιστήμην, εἰς ταύτης τὴν ἐπικράτειαν εἰσῆλθε, τὸν
ἄνθρωπον προθέμενος πρωτίστην καὶ ἀρχικὴν φιλοσοφικὴν μελέ-
την καὶ σπουδὴν. Τὸ γινῶθι σαυτόν, ἐπιγεγραμμένον ἐν τῷ ναῶ
τῶν Δελφῶν, ἐνετυπώθη τοσοῦτον ἰσχυρῶς εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ,
ὥστε τὸ οἰκείον δαιμόνιον, ὃ οὐ ἐνεπνέετο, τοιοῦτο τέρμα καὶ
σκοπὸν ὑπηγόρευεν αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ. Τοῦ αὐτουργοῦ τούτου τῆς
φιλοσοφίας μαθηταὶ ἐγένοντο ὁ Κρίτων, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Πλά-
των, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀντισθένης, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Φαίδων, ὁ Κέβης, ὁ
Σιμμίας, ὁ Αἰσχίνης, οὐχὶ ὁ ῥήτωρ, καὶ ὁ Εὐκλείδης ὁ Μαγαρεὺς,
διάπυρος ζηλωτὴς τοῦ διδασκάλου. Ἀναμφιβόλως ἐνεφώλευε μυ-
στικόν τι ἐν τῇ Σωκράτους ψυχῇ, θεὸς τις. Τίς ἦτο λοιπὸν ὁ
Θεὸς τοῦ Σωκράτους; ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους ἦτο εἰδὸς τι ἑσώ-
τερικῆς φωνῆς, συνειδήσις περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ζωηροτέρως
παρ' αὐτῷ ἢ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀνθρώποις· αὕτη δὲ ἡ συνεί-
δησις ἀπέβαινε μυστικόν τι προοιωνισμὸς καὶ προμῆνυμα τοῦ
μέλλοντος, ἀπαύγασμα τῆς θεότητος, αὐτόλαλος ἀπόδειξις τῆς
θείας οὐσίας, λέξις τις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ἵστατο τὸ μυ-
στήριον τῆς ψυχικῆς ἀνδρίας τοῦ Σωκράτους, τῆς ἐπιμονῆς
εἰς τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ
θανάτου.

§ 3. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους νέα καὶ μοναδικῶς τῷ τρόπῳ
ἐλκυστικὴ, ἦτο ἡ ὁδὸς, ἡ πορεία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· ἡ μέθοδος
αὕτη βαθέως φιλοσοφικὴ ἦτο οὐσιωδῶς δημοτικὴ. Ἐν τῷ μέσῳ
τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς κήποις τῶν
Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, δὲν ἐλάμβανεν ὕψος
διδασκάλου ἐκπαιδεύοντος ὡς ἐκ καθέδρας, ἀλλὰ διαλεγόμενου
ἐπιθυμοῦντος νὰ διδάξῃ ἑαυτόν. Ἐν ᾧ οἱ σοφισταὶ παμπωδῶς
ἐζήρχοντο εἰς τὸ δημηγορεῖν, συζητοῦντες πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ
προβλήματα, ὡς ἔθος ἦν τῇ τότε σχολαστικῇ, ὁ Σωκράτης ἐν-
χρῆστο τῷ διαλόγῳ, δι' οὗ νέαν μέθοδον συνέστησεν. Ἐθετε ζήτησιν

μά τι, ἡ λύσις ἐχορήγει αὐτῷ ὕλην πρὸς ἄλλο, καὶ ἀπὸ ζητήματος εἰς ζήτημα, ἐξ ἀποκρίσεως εἰς ἀπόκρισιν ὠδήγει τοὺς συνδιαλεγομένους αὐτῷ ἵνα εὗρωσιν ἀφ' ἐαυτῶν τὴν λύσιν, ἀφ' ἑκάστω τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Ἀλλ' ὅτε συνελάλει κούφοις τισὶ καὶ ἐξωγκωμένοις ὑπὸ κενοδοξίας καὶ τύφου διὰ τὴν ἐαυτῶν σοφίαν, ἐγένετο σοφιστὴς ἵνα καταπολεμήσῃ τοὺς σοφιστάς· τότε λίαν εὐστόχως καὶ ἐπιδεξίως διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ μέσων αὐτοῦ ἔφερεν ἐκείνους εἰς τὸ ὁμολογῆσαι τὴν ἀμάθειαν καὶ τὸ ψεῦδος αὐτῶν· διὰ δὲ τῆς λεπτοφυοῦς αὐτοῦ εἰρωνείας ἤρτυνε τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοῦ, καταδεικνύων τὸ ἀπατηλὸν καὶ ἐπιβουλευτικὸν τῶν ὑπεναντίων. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ φιλοσοφεῖν καλεῖται σωκρατικὴ μέθοδος, ἥτις ἀφ' ἐνός μὲν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐξῆγε σειρὰν ἐπαγωγῶν, ἐπιτηδείων ἵνα διαφωτίσωσι τὸ πνεῦμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς εἰρωνείας ἠνάγκαζε νὰ ἐξέρχωνται ὁμολογίαι ἱκαναὶ εἰς τὸ θεραπεῦσαι τὴν καρδίαν. Αὐτὸς ὁ Σωκράτης παρέβαλλε τὴν πρώτην τούτων τῶν πορειῶν πρὸς τὴν μαιευτικὴν τέχνην τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρὸς Φαιναρέτης· ἐπίσης ἡδύνατο τὴν δευτέραν νὰ συγκρίνῃ πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς γλυπτικὴν, ἥτις ἐκ τοῦ ἀμόρφου ὄγκου ἀφαιρουσα παράγει ὡραῖον τι ἄγαλμα.

§ 4. Οἰανδήποτε ἐπιρρόην ἀποδώσωμεν τῷ Σωκράτει ἐπὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ιδεῶν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς μεγάλης σχολῆς καὶ προαγωγὸς πασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, τῶν μετ' αὐτὸν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀναφεισῶν καὶ ἀναπτυχθεισῶν. Οὐχὶ μόνον ἡ Ἀκαδημία, ἀλλὰ καὶ τὸ Λύκειον, κλάδος ἀπεσπασμένος ἐκ τῆς Ἀκαδημίας, ἔτι δὲ ἡ στωικὴ καὶ ἐπικούρειος σχολὴ καὶ αὐτὸς ὁ πυρρῶνισμὸς, ἅπασαι ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἀντεποιοῦντο ὅτι προσκολλῶνται τῷ Σωκράτει καὶ οὐχὶ ἄνευ λόγου· ἐπειδὴ εὗρισκομένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους ἰδιαιτέρων τινῶν γνωμῶν, ἃς ἀνείλιξεν ὁ Πλάτων, ὁ μεῖζων τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἡ φιλοσοφία ἐκείνου διαπρέπει ἐν τοιοῦτῳ διὰ τινος γενικοῦ πνεύματος, οὗτινος ἐκοινωνήσαν ἅπασαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῆς Ἑλλάδος σχολαί. Δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὁ Σωκράτης ἰδρύσεν οὐχὶ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτο φιλοσοφίας σύστημα, ἀλλὰ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν, τὸ φιλοσοφικὸν δηλαδὴ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως, ἐπιστῆσαν

ἑαυτὸ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὄντος, ἀντὶ τοῦ ὑποτιθέναι τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἦναι. Διὰ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων πεποιθᾶμεν ὅτι πρὸ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία διετέλει οὔσα εἰδὸς τι μαντείας μᾶλλον ἢ ἔρευνα καρτερικῇ καὶ εἰλικρινῇ τῆς ἀληθείας, ὑπὸ τῶν γεγονότων ἐπιβεβαιωμένης. Μετεχειρίζοντο ἐπὶ ἀσκόπων ἀναλογιῶν ἀρχὴν τινα γενικὴν ἐφαρμοζομένην ὑστερον ἐπὶ τῶν τῆς φύσεως φαινομένων, προστρέχοντες εἰς ὑποθέσεις, εἰς ἐξαγωγάς, εἰς ἰδιαιτέρους συλλογισμούς, εἰς λογικὰς προόδους, ὡς παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐλεατικῇ, ἐν τῇ τοῦ Δημοκρίτου ἢ τῇ τῶν ἀτόμων σχολῇ. Τοιοῦτος εἶναι ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος συστημάτων, ἐνθα ἡ ἀλήθεια αὐτὴ παρίσταται ἄνευ ἀποδείξεως καὶ κύρους. Ἡ σοφιστικὴ ἄνευ τοῦ ἀσπάζεσθαι σύστημά τι, ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν οὐχὶ ὡς τινα ἐπιστήμην, ἀλλ' ὡς τι τέχνασμα, δι' οὗ ἀποδεικνύεται καὶ ἀνατρέπεται τὸ πᾶν, ἡ ὑποστηρίζονται αἱ μᾶλλον ἐναντίαί τις θέσεις. Ὁ Σωκράτης ἦλθεν ἵνα πολεμήσῃ συνάμα τὸ σόφισμα καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Ἐδίδασκε τοὺς μαθητάς αὐτοῦ νὰ ἀγαπῶσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ διὰ δευτερεύοντα τέλη, νὰ ζητῶσι δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν καθ' ἑαυτὴν εἰς τὰ γεγονότα διὰ βραδείας καὶ ἐπιμόνου ἐξερευνήσεως, πρὶν ἢ ἀποφασίσωσι τι πρότερον.

§ 5. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα παρεκίνει τὸν Σωκράτην ἵνα διαπραγματεύηται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτου τοῦ διανοητικοῦ, ἡθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὄντος, περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡς βάσεις τῶν ἑαυτοῦ ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων. Τῷ ὄντι τί δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, ἐάν ἀγνοῶμεν ἡμᾶς αὐτούς; Τί εἶναι πλησιέστερον εἰς ἡμᾶς εἰμὴ ἡμεῖς; Τί βεβαιότερον καὶ συνάμα τιμαλφέστερον συμφέρον εἰμὴ τὸ ἀφορῶν τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν τε καὶ τοῦ ὁμοφύλου; Ἐντεῦθεν τὸ πολύκροτον γνωμικόν α Ἰνῶθι σαυτὸν,» εἰς δ' ὁ Σωκράτης ἀπένειμεν ἔννοιαν ταύτοχρόνως θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν· ἤθελεν ὥστε νὰ ἦναι ἡ φιλοσοφία ἀποκλειστικῶς ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσα ἄλλη γνώσις, μάλιστα ἡ φυσικὴ, καθὰ ἐνόετο πρὸ αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ καθολικὴ τῆς φύσεως ἐπιστήμη, ἐφαίνετο αὐτῷ μχταία καὶ προσέτι κινδυνώδης· ἡ περὶ ἀνθρώπου ἐπιστήμη συνταύτιζομένη μετὰ τῆς σοφίας τείνει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοῦτον βελτίονα καὶ εὐδαίμονα· τὰ ὑπὸ τοῦ πενοφῶντος ἀναφερόμενα καὶ παρατιθέμενα ἐν Ἀπομν. δ', 2 ἐμ-

πεδοῦσι τὰ λεγόμενα. Ἠλίου φαεινότερον δεικνύεται ὅτι γινώσκοντες ἑαυτοὺς οἱ ἄνθρωποι ἀποβαίνουσιν εὐτυχέστεροι, τούναντιον δὲ δυστυχέστεροι. Οἱ ἑαυτοὺς γινώσκοντες γινώσκουσι πᾶν τὸ αὐτοῖς ἀνήκον, διακρίνουσι περὶ τίνα εἶναι ἱκανοὶ ἢ οὐχί· οὗτοι εὐαρεστοῦνται νὰ πράττωσιν εἴτι ἐπίστανται, ζητοῦσι νὰ ἀποκτώσιν ὅ,τι λείπει αὐτοῖς, καὶ ἀπέχοντες ἐντελῶς τοῦ ὑπερβαίνοντος τὴν ἀντίληψιν καὶ γνῶσιν αὐτῶν, ἀποφεύγουσι τὰς πλάνας καὶ τὰ ἐλλείμματα. Πλὴν οἱ μὴ γινώσκοντες ἑαυτοὺς καὶ λανθανόμενοι εἰς τὰς οἰκείας αὐτῶν δυνάμεις εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ ἀγνοίᾳ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν γένει· δὲν ἐξεύρουσιν οὔτε τί ἐλλείπει αὐτοῖς, οὔτε τί ἔχουσιν, οὔτε τί τὸ αὐτοῖς χρησιμεῦον· πλανώμενοι εἰς ταῦτα διαφεύγουσι τὰ ἀγαθὰ, προσκολλώμενοι εἰς μόνον τὰ κακά. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἐπερείδεται εἰς τὴν συνείδησιν, εἰς τὴν ἐνδόμυχον παρατήρησιν. Τούτων οὕτως εἰρημένων, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ σωκρατικὴ μέθοδος ὀρίστατο εἰς δύο ὅρους· ὁ μὲν ἦτο καθαρῶς κριτικὸς, ἔχων σκοπὸν νὰ συγχύσῃ τὴν πλάνην, νὰ διασκεδάσῃ τὴν ἀπάτην, νὰ ἐξευτελίσῃ τὴν ψευδῇ ἐπιστήμην, ἐφαρμοζόμενος κυρίως κατὰ τῶν σοφιστῶν· ὁ δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ πίστιν τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς ζήτησιν καὶ ἀνακάλυψιν ταύτης, βαδίζοντα βαθμηδὸν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἀγνωστα, ἐκ τῆς ἀμαθείας εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐκ τῆς ἀγνοίας εἰς τὴν γνῶσιν. Οὗτοι οἱ δύο ὅροι εἰσὶν ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ μαιευτικὴ ἢ ἡ τέχνη τοῦ μαιεύειν τὰ πνεύματα. Ἡ εἰρωνεία, ἥς μυσίαν ποιοῦμεθα καὶ ἄνωθι, ὑπάρχει οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῆς σωκρατικῆς μεθόδου. Ἀνεξαιρέτως πρὸς ἅπαντας τὸν κεραυνὸν τοῦτον ἐρρίπτεν ὁ Σωκράτης· εἴτε ἀπῆντα φιλόσοφον τινα ἀφωσιωμένον τινὶ τῶν ἐνδοξοτέρων αἱρέσεων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἢ σοφιστὴν τινα ἄλλότριον αὐτῶν, ὑπερήφανον ἐπὶ ματαίᾳ ῥητορικῇ ἐπιδείξει, νεανίαν τινα ἀμαθῆ καὶ δοκησίσοφον, ὑπεδέχετο ἅπαντας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου.

§ 6. Ὁ Σωκράτης οὐ χρῆται ἀποδείξει εὐθείᾳ ἀφινούσῃ ἐξοδὸν εἰς τὸν ἀκροαζόμενον· εἰς τὸν τῆς Κρήτης λαβύρινθον περιπλανᾷτο ὁ μὴ ἔχων τὸ νῆμα τῆς Ἀριάδνης ἵνα ἐξέλθῃ· οὗτος ἐρωτώμενος ἐβιάζετο νὰ ἀπαντήσῃ, ἀλλ' ἡ δίστομος τοῦ Σωκράτους μάχαιρα ἔκοπτεν αὐτόν· εἶχε τὴν τέχνην ὁ Σωκράτης νὰ φέρῃ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ ὁμολογήτῃ τὴν ἀσθένειαν· ἢ τὸ

ψεύδος τῆς αὐτοῦ δοξασίας, διὰ τινος δικαίας καὶ καταλλήλου χλεύης κάμνει αὐτὸν νὰ ἐρυθριά. Ἰδοὺ ἡ εἰρωνεία, τρόπος ἐρεύνης, οὗτινος τὸν τύπον ἤνεγκεν ὁ Σωκράτης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τελειότητος, ὥστε ἔμεινεν ἀρχικὴ καὶ ἀναπαλλοτρίωτος αὐτοῦ ιδιοκτησία. Ἡ ἐρώτησις, στοιχεῖον ὁμογενές, ἐχρησίμευεν ἵνα τὸν ὑπεναντίον ἢ τὸν ὁμιλητὴν ἐκ τῆς ψευδοῦς γνώσεως εἰς πληρεστέραν καὶ ὀρθοτέραν ἐννοίαν χειραγωγήσῃ· ἀπαξ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἰδίας ἀμαθείας μεταβιβάζων, ὕψονεν αὐτὸν ἀκολούθως ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ἀκριβεστέρας ἰδέας· ἐγίνετο ἀφορμὴ εἰς τὸν συνδιαλεγόμενον ἵνα ἐρευνᾷ ἑαυτὸν, καὶ ἐνίσχυε τοῦτον εἰς τὸ ἀποκαλύπτειν πᾶν ὅ,τι ἐκρυπτεν αὐτὸς ἐν ἀγνοίᾳ ἐκείνου ἐντὸς τοῦ μυχοῦ καὶ τοῦ βάθους τῆς ἑαυτοῦ διανοίας· ὁ Σωκράτης ἔλρινε τὰ σπέρματα τῶν γενικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀφαιρέσεων πηγὴν ἀνεξάντλητον παντὸς συλλογισμοῦ καὶ τῶν ὁρισμῶν, ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Διὸ ὁ Σταγειρίτης λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ εὐρετὴς τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ ὁρισμοῦ. (Ἰδε Ἀριστοτ. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ἄλφα τὸ μείζον § 6). « Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία, τὰ μὲν πολλὰ τοῖς Πυθαγορείοις τούτοις ἀκολουθοῦσα, τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν· ἐκ νέου γὰρ συγγενόμενος πρῶτον Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡρακλειτείοις δόξαις, ὡς ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν αἰεὶ βρόντων, καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὔσης, ταῦτα μὲν ὕστερον οὕτως ὑπέλαβε. Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἠθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδὲν, ἐν μὲν τοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὁρισμῶν ἐπιστήσαντος πρῶτον τὴν διάνοιαν, ἐκείνον ἀποδεξάμενος, διὰ τὸ ζητῆσαι περὶ τῶν καθόλου, τοιοῦτον ὑπέλαθεν, ὡς περὶ ἐτέρων τοὺς ὁρισμοὺς τούτους γινομένους καὶ οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν τινος. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ὅρον τῶν αἰσθητῶν τινος ἀείγε μεταβαλλόντων. Οὗτος οὖν (ὁ Πλάτων) τὰ μὲν τοιαῦτα σὼν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσε, τὰ δὲ αἰσθητὰ περὶ τὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα. »

§ 7. Ὁ συνήθης τοῦ Σωκράτους σκοπὸς ἦν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ γενικοῦ καὶ ἀμεταβλήτου ἐν τῇ ἠθικῇ. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας νοῦς, ὁ Βάκων, ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, στηριζομένης εἰς ἀξιώσεις, ἀπαλείψεις, παρατη-

ρήσεις και διαδοχικὰς συγκρίσεις, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, προχωροῦσας τῇ ἀφαιρέσει καὶ διερχομένης ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς ἀναλογίας ἀφ' ἑνὸς εἰς ἕτερον ἀντικείμενον, ἐξικνεῖτο ὁ Σωκράτης εἰς ἰδέαν καθαρωτάτην, καθολικωτάτην, ἀκριβεστάτην, πλουτοῦσαν τῶν χαρακτήρων τῆς βεβαιότητος ἵνα ἱκανοποιητῇ ὁλοκλήρως τὸ πνεῦμα. Αὕτη ἡ ἰδέα ἅπαζ εὐρεθεῖσα ἀπέβαινε φυσικῶς ὁ ὅρισμός τοῦ προβεβλημένου ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν σωκρατικὴν μέθοδον συνεδέετο ἀναγκαίως ὁ ὅρισμός μετὰ τῆς ἐπαγωγῆς.

§ 8. Κατὰ ταύτην τὴν μέθοδον, ὅσον ἂν φαίνηται ἀπλῆ, εὐκόλον νὰ ἴδωμεν ἀρχικῶς καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ δύο οὐσιωδέστερα μέρη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν διαλεκτικὴν καὶ τὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν. Ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ αὕτη ἡ ἐπαγωγὴ τοῦ Σωκράτους, ὠθημένη εἰς τὰς ἐσχάτας αὐτῆς ἀναπτύξεις καὶ ἐφηρεσμένη εἰς ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἰς ἅπαν ἐν γένει τὸ ἐπιστητόν. Ἐξ ἄλλου αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς διαλεκτικῆς καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἦσαν γεννήματα τοῦ Σωκράτους, συνιστῶντος τοῖς ὁμιληταῖς αὐτοῦ τὴν ἐξάσκησιν ἐν τῷ διαλέγεσθαι, ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ ἐρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι, ἐν ἄλλοις ἐν τῇ διαλεκτικῇ, ὡς βλέπομεν ἐναργῶς ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι, καὶ βεβαιοῦντος ὅτι τοῦτο ἦν ἀσφαλὲς μέσον τοῦ νὰ ἀποβῶσιν ἄνδρες ἀγαθοί. Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐδὲ κατ' ὄνομα ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἐπειδὴ ὁ Ξενοφῶν ἀποδίδει ἐκείνῳ τὴν ἔρευναν τῶν γενῶν, οὐχὶ δὲ τὴν τῶν ιδεῶν, ἐξελθοῦσαν ἐκ τῆς θεωρίας τῶν αὐστηρῶν ὄρων ἢ ὀρισμῶν. Αὕτη ἡ σχέσις δὲν διέφυγε τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καθὰ παρατηροῦμεν ἐν βιβλίῳ μ'. τῆς Μεταφυσικῆς αὐτοῦ· τῷ ὄντι ὁ ὅρισμός φέρει ἐπὶ τινος τάξεως ὄντων ἰδιαιτέρως, χωρὶς νὰ ἐφαρμοζῇται ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ὑποκειμένων εἰς αἰώνιαν τινὰ μεταβολήν. α Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου περὶ τούτων ὀρίζεσθαι καθόλου ζητοῦντος πρώτου (τῶν μὲν γὰρ φυσικῶν, ἐπὶ μικρὸν Δημόκριτος ἤψατο μόνον, καὶ ὥριστό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, οἱ δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περὶ τινῶν ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ἀριθμοὺς ἀνῆπτον, οἷον τί ἐστι καιρὸς, ἢ τὸ δίκαιον ἢ γά-

μος), εκείνος εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἐστὶ, συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτει· ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστὶ· διαλεκτικὴ γὰρ ἰσχὺς οὕτω τὸτ' ἦν, ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστὶ τὰναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰ ἡ αὕτῃ ἐπιστήμη. Δύο γάρ ἐστιν, ἃ τις ἂν ἀποδοίῃ Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικoὺς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γάρ ἐστιν ἄμφω περὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὁρισμούς· οἱ δ' ἐχώρισαν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ιδέας προσηγόρευσαν, ὥστε συνέβαιναν αὐτοῖς σχεδὸν τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντων ιδέας εἶναι τῶν καθόλου λεγομένων καὶ παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀριθμῆσαι βουλόμενος, ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἷοιτα μὴ δύνασθαι, πλείω δὲ ποιήσας ἀριθμοῖν» καὶ ἀνωτέρω· « Συνέβη δὲ ἡ περὶ τῶν εἰδῶν δοξα τοῖς εἰποῦσι, διὰ τὸ πεισθῆναι περὶ τῆς ἀληθείας τοῖς ἡρακλείτειοις λόγοις, ὡς πάντων τῶν αἰσθητῶν αἰεὶ ρέοντων, ὥστ' εἴπερ ἐπιστήμη τινὸς ἔσται καὶ φρόνησις, ἐτέρας δεῖν τινὰς φύσεις εἶναι παρὰ τὰς αἰσθητάς μενούσας· οὐ γὰρ εἶναι τῶν ρέοντων ἐπιστήμην.»

§ 9. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους ἦτο μᾶλλον τρόπος τις, πρακτικὴ τις ἢ γενικὴ θεωρία. Ὡς ἐν ἅπασι προηγήθη ἡ πράξις τῆς θεωρίας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα· εἰς τοὺς μαθητάς τοῦ Σωκράτους, παρατηρήσαντας τὴν πράξιν, ὀφείλομεν τὴν θεωρίαν. Ὁ Σωκράτης δὲν ἐδίδαξεν αὐτὴν εἰμὴ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ· οὐδέποτε ἔδωκε λογικῆς κανόνας. Τέλος πάντων, οὕτως ὁ τρόπος τοῦ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποδεικνύειν αὐτὴν ἦτο ὁ ἁρμόζων μᾶλλον εἰς τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν σατυρικὴν αὐτοῦ ἐπιείκειαν καὶ ἀγαθότητα. Προσεποιεῖτο τὸν ἀμαθῆ, ὅπως διὰ τῶν ἐπανελημμένων αὐτοῦ ζητημάτων συγχέρῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ψευδῇ τῶν σοφιστῶν ἐπιστήμην, ἀλλὰ εἰλικρινῶς ἔλεγεν « ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα »· αὐταὶ αἱ λέξεις περιέχουσι συνάμα μετριοφροσύνης μάθημα καὶ μεθόδου κανόνα, δεικνύουσαι ὅτι ὁ πρῶτος τῆς σοφίας βαθμὸς εἶναι νὰ ἔχωμεν τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον προλήψεων καὶ πλάνης. Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς μεθοδικῆς ἀμφιστοίας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παρατιθεμένη παρὰ πόδας σύγκρισις, ἣν περ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ ποιεῖ καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὐτοὺς μεγάλων καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται, πασῶν ἀπαλλαγῶν ἀκούειν

τε ἡδίστην καὶ τῷ πάσχοντι βεβαιότατα γιγνομένην. Νομίζοντες γὰρ, ὦ παῖ φίλε, οἱ καθαίροντες αὐτοὺς, ὥσπερ οἱ περὶ τὰ σώματα ἱατροὶ νενομίκασι, μὴ πρότερον ἢ τῆς προσφερομένης τροφῆς ἀπολαύειν δύνασθαι σῶμα, πρὶν ἢ τὰ ἐμποδίζοντα ἐν αὐτῷ τις ἐκβάλλῃ, ταῦτόν καὶ περὶ ψυχῆς διανοήθησαν ἐκεῖνοι, μὴ πρότερον αὐτὴν ἔξειν τῶν προσφερομένων μαθημάτων ὄνησιν πρὶν ἢ ἐλέγχων τις τὸν ἐλεγχόμενον εἰς αἰσχύνῃν καταστήτας, τὰς τοῖς μαθήμασιν ἐμποδίου δόξας ἐξελὼν καθαρὸν ἀποφῆναι καὶ ταῦτα ἡγούμενον, ὅπερ οἶδεν, εἰδέναι μόνας πλείω δὲ μὴ· καὶ ἂν ὠτέρω· α Ἐ. Ἀγνοίας γοῦν μέγα τί μοι δοκῶ καὶ χαλεπὸν ἀφωρισμένον ὄρᾳ εἶδος πᾶσι τοῖς ἄλλοις αὐτῆς ἀντίσταθμον μέρεσι· Θ. Ποῖον δὴ; Ἐ. τὸ μὴ κατειδότα τι δοκεῖν εἰδέναι, δι' οὗ κινδυνεύει πάντα, ὅσα διανοία σφαλλόμεθα, γίγνεσθαι πᾶσιν». Οἱ ἱατροὶ, λέγει, νομίζουσιν ὅτι ἡ τροφή δὲν χρησιμεύει τῷ σώματι, ἐὰν τοῦτο, πρὶν ἢ λάβῃ ταύτην, μὴ καθαρισθῇ· ἐπίσης οἱ βουλόμενοι καθάραι τὴν αὐτῶν ψυχὴν ὑποχρεοῦνται νὰ ἔχωσιν αὐτὴν ἐτοίμην εἰς τὸ δέχεσθαι ἀπάσας τὰς γνώσεις, ὧν ἐκείνη χρῆζει, καὶ νὰ ἀποσπῶσιν ἐν πρώτοις τὰς ἀξιώσεις τινὸς φαντασιώδους γνώσεως. Δὲν ὑπάρχει αἰτχροτέρα ἀμάθεια, ἔλεγεν ἀκόμῃ ὁ Σωκράτης, παρὰ νὰ πρεσβεύῃ τις ὅ,τι δὲν γινώσκει· ὅταν δὲ ἀπελευθερωθῇ οὗτος ψευδοῦς τινος δοξασίας, τότε χαίρει πᾶν ἀγαθόν. Τοῦτό ἐστιν ἐπ' ἀκριβὲς ὅπερ ὁ μνημονευθεὶς Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος εἴκοσιν αἰῶνας βραδύτερον ἐδίδαξαν, ἐπιπρωτησάσης τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης, ἐνῷ τὸ ἔναυσμα καὶ τὸ ζῶν πυρον ἦσαν ἐλληνικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Φιλοσοφία Πλάτωνος.

§ 1. Ὁ Πλάτων ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Αἰγίνη, τὸ γ' ἔτος τῆς πλ' Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀπέθανε τὸ α' ἔτος τῆς ρη'. Ὁ βίος τοῦ Πλάτωνος ἐναγκαλίζεται περίοδον ὀγδοήκοντα ἐτῶν, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν δυστυχεστέραν ἐποχὴν τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας. Ὁ Πλάτων τὴν νεότητά αὐτοῦ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δὲν καθιέρωσεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς,

ἀλλ' εἰς τὰς τέχνας καὶ εἰς τὴν ποίησιν. Ὁ Σωκράτης ὁμῶς ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ κλησιν. Ὁ Πλάτων ἦν εἰκοσαετής προσφοιτήσας τῷ Σωκράτει· οὗτος ἐγένετο πιστὸς τοῦ διδασκάλου ὁπαδὸς μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας, τουτέστιν ἐπὶ δεκαετίαν. Πρὶν ἢ γνωρίσῃ δὲ τὸν Σωκράτην, ἠκολούθησε τὰ μαθήματα τοῦ Κρατύλου, μαθητοῦ τοῦ Ἡρακλείτου. Ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Σωκράτους ἐγνώρισε τὸν Εὐκλείδην, πρῶν μαθητὴν τοῦ Παρμενίδου τοῦ ἐξ Ἑλίας, καὶ τὸν Σιμμίην τοῦ πυθαγορείου Φιλολάου.

§ 2. Ἡ πρώτη ἔποψις, ἀφ' ἧς ἐξήρτηται ἡ κατάληψις παντὸς τοῦ συστήματος τοῦ Πλάτωνος, εἶναι τὸ πρόβλημα περὶ τῆς αὐτοῦ μεθόδου, συνήθως ἀμφισβητούμενον. Ὁ ἀρχικὸς χαρακτήρ ταύτης τῆς μεθόδου εἶναι ὅτι αὐτὴ ἀπείρως ποικίλλει, οὕσα συνάμα αὐτῇ τῶς ἀπλῆ· ἐνόνει πάσας τὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται συνήθως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἐξερευνήσεις. Εὐρίσκομεν ἐν τῷ Πλάτῳ τὴν μέθοδον τὴν ἰδιάζουσαν τῷ Σωκράτει, τὴν εἰρωνεῖαν. Οὗτος μεταχειρίζεται πανταχοῦ τὴν ἐπαγωγὴν. Ὁ ὁρισμὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον σχεδὸν πάντων τῶν αὐτοῦ διαλόγων· ἀλλὰ προστίθεται ἐνταῦθα μέθοδος τις διαιρέσεως, ἧς διαγράφει τοὺς κανόνας εἰς τὸν Φαῖδρον, τὸν Σοφιστήν, τὸν Πολιτικόν. Μεταχειρίζεται τὴν καθολίκευσιν, τὴν ἐξαγωγὴν. Ἀγαπᾷ τὰ παραδείγματα καὶ τὰς συγχρίσεις. Ἀπευθύνεται ἐπίσης εἰς τὴν ἐμπνευσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν. Τέλος πάντων, δύναται ἐκ περιτροπῆς νὰ κάμῃ χρῆσιν ἀпасῶν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας, ἢ κατὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνόνῃ ταύτας καὶ πάσας τὰς κινήσεις, πάντα τὰ τεχνάσματα ἐκείνης.

§ 3. Αὕτη ἡ μέθοδος, λίαν ποικίλη εἰς τοὺς αὐτῆς τρόπους, εἶναι ἀπλῆ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ ἀνάλυσις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων θέλει δώσῃ ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος ταύτης. Ἰπάρχουσι κατὰ τὸν Πλάτωνα τέσσαρες βαθμοὶ γνώσεων· ἡ εἰκασία, ἡ πίστις, αἵτινες ἐνοῦνται ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα δόξης· ἡ διάνοια, ἡ νόησις, αἵτινες σχηματίζουσι τὴν ἐπιστήμην. Ἡ δόξα ἀντίκειται τῇ ἐπιστήμῃ· ἡ μὲν δὲν ἔχει ἀρχάς, ἡ δὲ ζητεῖ τὰς ἀρχάς· ἡ μὲν καὶ ἀληθὴς οὕσα δὲν δίδει λόγον ἑαυτῆς, ἡ δὲ ἕτερα φέρει πανταχοῦ μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἐνάργειαν· ἡ μὲν εἶναι κινήτῃ καὶ ἀδέβαιος, ὥς τὸ φαινόμενον, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς· ἡ δὲ ἕτερα εἶναι στερεὰ καὶ αἰωνία, ὥς τὸ ὄν. Ἡ διάκρισις τῶν

δύο βαθμῶν τῆς δόξης εἶναι ὀλίγον σπουδαία καὶ μόλις σεσημειωμένη· ἡ διάκρισις τῶν δύο βαθμῶν τῆς ἐπιστήμης εἶναι οὐσιωδestatῆ· ἡ μὲν, ἡ διάνοια, ἐξάγει τὰς συνεπειὰς ἐκ τῶν ἀρχῶν, ἡ ἄλλη δὲ, ἡ νόησις, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἀρχῶν αὐτῶν. Ἡ κίνησις, δι' ἧς τὸ πνεῦμα ὑψοῦται ἐκ τῆς δόξης εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἶναι ὑπερ καλεῖ ὁ Πλάτων ἀνάμνησιν. Τῷ ὄντι ἀναφύεται αὐτομάτως εἰς τὴν ὄψιν τῶν ἰχνῶν ἀληθείας, καλλονῆς, ὁμοιότητος, ἐνότητος, ὑπάρξεως, ἅτινα συναπαντῶνται, εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς δόξης· φαίνεται ὅτι ταῦτα τὰ προσόντα εἶναι ἡμῖν γνωστὰ ἀρχῇθεν, καὶ ὅτι δὲν ποιούμεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτά. Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι, ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνάμνησις· πράγμα ὅπερ ὁλοὶ ἀπλῶς ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι οὐσιωδῶς ἐνορατικὴ, ἐδρεύουσα ὁλόκληρος εἰς αὐτὴν τὴν νόησιν. Εἰ καὶ ἡ ἀνάμνησις εἶναι πρᾶξις ἐντελῶς ἀπλῇ, δὲν ἔχει τόπον ἐν τούτοις ἄνευ βαθμῶν καὶ ἄνευ μεταβάσεως. Κατ' ἀρχὰς αὕτη κωλύεται ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τῶν αἰσθήσεων, τῶν χρειῶν τοῦ σώματος καὶ πασῶν τῶν ψευδῶν δοξῶν, δι' ὧν ἡ κακὴ ἀνατροφή καὶ αἱ φθοροποιοὶ διδασκαλαὶ σκοτιζοῦσι τὰ πνεύματα. Περιπλέον ὁ νοητὸς κόσμος δὲν δύναται νὰ καταληφθῇ ὁλόκληρος διὰ μιᾶς μόνης παρατηρήσεως· ἔχει οὗτος τοὺς αὐτοῦ βαθμοὺς, οὓς ἡ διάνοια πρέπει νὰ διαπερᾷ ἀλληλοδιαδόχως· καὶ αὕτη δὲν ἐπενεργεῖ εἰς αὐτὸν, ἐὰν ἡ θεωρία αὐτῆς, φυσικῶς ὑγιής, μὴ ὑπεξαίρηται κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ψευδῶν ἀμυδρῶν φώτων τῶν διαφθειρόντων αὐτήν, καὶ ἐὰν ἀνεπαίσθητῶς μὴ οἰκειῶται μετὰ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῆς ἀντικειμένου διὰ πορείας συνιστώσης τὴν Πλατωνικὴν διαλεκτικὴν.

§ 4. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος, θυγάτηρ τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους, ἀπαλλάττει ἐν πρώτοις ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀνασκευῆς τὰς ματαιὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς ψευδεῖς δόξας· αὕτη ἀποκαλύπτει τὰς ἀντιφάσεις τούτων καὶ παραβάλλουσα αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας ὁδηγεῖ τὴν διάνοιαν, οὕτως ἀπογεγυμνωμένην τῶν προσφιλεστέρων αὐτῆς γνωμῶν, εἰς τὴν ἀμφοβολίαν πρῶτον, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν πεποιθήσιν καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀγνοίας αὐτῆς. Ἀλλ' αὕτη ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης. Ἴνα δὲ παραγάγῃ εἰς τὸ πνεῦμα ταύτην τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην, ὁ Πλάτων μεταχειρίζεται τινα τεχνάσματα, ἅπερ συνέχεαν μετ' αὐτῆς τῆς μεθόδου ἐκείνου, καὶ

ἅτινα εἶναι μόνον τὰ μέσα ταύτης· ὁ μῦθος, τὸ παράδειγμα, ἀναγκαῖαι μῆσεις τῶν πρωτοπείρων διανοιῶν, ὁ ὅρος ὁ ἀποκαλύπτων εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τοῦ στοχασμοῦ τὸ οὐσιῶδες, καθολικὸν καὶ εὐκατάληπτον στοιχεῖον· ἡ διαίρεσις ἡ χωρίζουσα τὰς ἰδέας, τὰς μὲν ἐκ τῶν δέ, κατὰ τὰς ἐνδομύχους αὐτῶν διαφοράς· ἡ γενίκευσις καὶ ἡ κατὰταξις, αἰτινες προσεγγίζουν αὐτάς καὶ συναρμολογοῦσιν, ἀποκαλύπτουσαι τὴν τούτων τάξιν καὶ τὴν ἱεραρχίαν· ἡ ὑπόθεσις, ἣτις στηρίζει τὰς ἀρχάς· ἡ ἐξαγωγή, ἣτις ἐρμηνεύει τὰς συνεπειάς. Πᾶσαι αἱ διαλεκτικαὶ αὗται ἐργασίαι ἔχουσι σκοπὸν ἵνα βοηθήσωσι τὴν ψυχὴν ὅπως ἀντιλαμβάνηται τοῦ ἀληθοῦς ἐν ἑαυτῷ, καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς ἀπλαῖς ἐμφανίεσι καὶ ἀνεπαρκέσιν ἀπαυγάσμασι· καὶ ὑπὸ ταύτας τὰς λογικὰς μεθόδους κρύπτεται ἡ ζῶσα ἐνόρασις τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Αἱ ἀφαιρέσεις τῆς διαλεκτικῆς εἶναι βαθμοὶ, οἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς τὴν ψυχὴν ὡς ἐρείσματα ὅπως ὑψωθῇ μέχρι τῶν πραγματικῶν οὐσιῶν καὶ εἰς τὴν ἀποτελεσματικὴν καὶ ζῶσαν ἀρχὴν ἀпасῶν τῶν οὐσιῶν. (Πολιτείας βιβλίον 6 καὶ 7).

§ 5. Ἡ μέθοδος τοῦ Πλάτωνος θεωρουμένη εἰς τὰς ἐφαρμογὰς καὶ τὰ ταύτης ἀποτελέσματα, ἔχει οὕτως. Ἐπὶ Πλάτωνος πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι συνεκεφαλαιοῦντο εἰς δύο μεγάλα συστήματα, τὸ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὸ τοῦ Παρμενίδου. Ἀμφότεραι αὗται αἱ σχολαὶ ἔφθασαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς φύσεως τοῦ ὄντος εἰς συμπεράσματα ἐκ διαμέτρου ἐναντία. Ὁ Ἡρακλείτης περιώριζε τὴν φύσιν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὸ φαινόμενον· ὁ Παρμενίδης, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἡρεμίαν καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτως ἀπλοῦν ὄν· ὁ εἷς ἡρνεῖτο τὴν μονιμότητα καὶ τὴν ἐνότητα ἐν τοῖς πράγμασιν· ὁ ἕτερος ἡρνεῖτο τὴν πιθανότητα αὐτῆς τῆς πληθούς καὶ τῆς μεταβολῆς. Ὁ Πλάτων ἀπεφάνητο κατ' ἀμφοτέρων τούτων τῶν διδασκαλιῶν, καὶ συνετέλεσεν ἵνα δειχθῇ ὅτι ἥτο ἀδύνατον τὸ χωρίσαι ταύτας τὰς διαφορὰς ἀρχάς. Κατὰ τοῦ, Ἡρακλείτου πρεσβεύει ὅτις ἐν τῷ Θεαιτήτῳ ὅτι, ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀόριστος κίνησις παρεισάγει ἀντίφασιν· ὅτι ἐάν μὴδὲν ὑπάρχῃ σταθερὸν, οὐδὲν εἶναι κινητόν· ὅτι ἡ κίνησις εἰς τοῦτο τὸ σύστημα καταβροχθίζει αὐτὴ ἑαυτὴν ὅπως αὐτὸ καὶ ὅτι τὸ φαινόμενον αὐτὸ διασκορπίζει ἑαυτὸ εἰς τὸ μὴδέν. Κατὰ τοῦ Παρμενίδου φρονεῖ, ἀπ' ἐναντίου, ἐν τῷ Σοφιστῇ, ὅτι τὸ ὄν, ἐννοούμενον ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ ἀφαιρέσει, δὲν εἶναι πλέον τοῦ

ὅν εἰμὶ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ· ὅτι, ἀπογυμνούμενον παντὸς προσδιορισμοῦ, ἐκφεύγει ὡς τὸ μὴ ὂν τὸν στοχασμὸν καὶ τὴν γλῶσσαν· ὅτι αὕτη ἡ μεγαλοπρεπὴς ὄντοτης δὲν εἶναι ἀκόμῃ εἰμὶ τὸ μηδέν. Τὸ μὴ ὂν, τουτέστιν ἡ διαφορὰ, ἡ πληθὺς καὶ ἡ κίνησις εἶναι οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς ἀληθοῦς ὑπάρξεως· πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν αὐτοὺς ταυτοχρόνως ὡς τὸ ἐν, τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀπόλυτον· ἐν τῇ συνδιαλλαγῇ τῶν δύο τούτων ὅρων εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ προβλήματος τῶν ὄντων. Ἡ αἰσθητικὴ, ἡ πολιτικὴ, ἡ ἠθικὴ, ἡ ψυχολογία, ἡ φυσικὴ, ἡ διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστήματος τῶν ιδεῶν, πάντα συναπτονται καὶ συναρμολογοῦνται περὶ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἢ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ ἀπορροϊῶν.

§ 6. Ἰδῶμεν τὸ ἐν καὶ τὸ πολλαπλοῦν κατὰ Πλάτωνα. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος ἐνοῦνται συμφωνοῦσαι αἱ δύο ἀρχαί, μέχρι τότε ἀνταγωνίστριαι, τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ πολλαπλοῦ. Ἄπαντα τὰ πράγματα εἶναι σύνθετα ἐκ δύο στοιχείων, τοῦ ὀρισμένου καὶ τοῦ ἀορίστου. Ὁ Πλάτων περιγράφει τὸ ἀόριστον ὡς τὸ ἐπιδεκτικὸν τοῦ μᾶλλον ἢ ἧττον, τῆς προσθαφαιρέσεως καὶ αὐξομειώσεως, ἥτοι ὡς τὸ μὴ ἔχον καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἐνότητα, οὔτε σταθερότητα, οὔτε προσδιορισμόν· εἶναι τὸ γίνεσθαι καὶ ἀποκαθίστασθαι τοῦ Ἡρακλείτου. Τὸ πέρας εἶναι ἀπ' ἐναντίου ἐν, προσδιορισμένον, φέρον μεθ' ἑαυτοῦ πανταχοῦ τούτους τοὺς χαρακτῆρας. Αὗται αἱ δύο ἀρχαί δὲν εἶναι αὐθαίρετοι ὑποθέσεις. Ἀνταποκρίνονται εἰς τοὺς δύο βαθμοὺς τῆς γνώσεως, τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιστήμην· τὸ ἀντικείμενον τῆς δόξης εἶναι τὸ ἀόριστον· τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τὸ ὀρισμένον· ἡ δὲ ἀνάμνησις συντείνει ἵνα μεταβῶμεν ἐκ τῆς δόξης εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐκ τοῦ ἀορίστου εἰς τὸ ὀρισμένον. Τί εἶναι τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἡ ἀρετρία τῆς διαλεκτικῆς; εἶναι τὸ φαινόμενον. Ἀλλ' εἰς ἅπαντα τὰ φαινόμενα ὑπάρχει τι ἐν καὶ αὐτότατον καὶ αὐτούσιον, ὅπερ δίδει εἰς τὰ φαινόμενα σταθεράν τινα μορφήν· παραδείγματος χάριν, δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸν πλῆθος τῶν ὥραιων πραγμάτων χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ὅτι ἅπαντα εἶναι ὥραια διὰ τῆς παρουσίας ἐνὸς μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, τῆς καλλονῆς· ὡσαύτως ὡς πρὸς τὰ ἴσα ἢ τὰ ἀγαθὰ πράγματα, ἀποκαλύπτοντα ἡμῖν τὴν ὑπερξίν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀγαθότητος. Ἐν γένει πᾶσα

πληθὺς, ἐνδεδυμένη κοινόν τινα χαρακτῆρα καὶ καλουμένη τῷ αὐτῷ ὀνόματι, δὲν ὀφείλει ταύτην τὴν κοινότητα τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος, εἰμὴ εἰς τὴν ἰσχὺν μοναδικῆς ἀρχῆς ἐφεδραζομένης ἐν αὐτῇ, κοινωνούσης τὴν ἐνότητα, εἰδικευούσης καὶ διαχωρίζουσας αὐτὴν ἀπὸ πάσης πληθούς, ἐνδεδυμένης ἄλλον χαρακτῆρα καὶ ὀνομαζομένης ἐτέρῳ τινὶ ὀνόματι. Αὕτη ἡ μία καὶ διακριτικὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Πλάτωνος προσαγορευόμενον εἶδος, ἰδέα. Ἡ ἰδέα δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἡ οὐσία, καὶ, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ μορφή τῶν ὄντων· εἶναι ὁ τέλειος τύπος, καθ' ὃν κανονίζεται, σχεδιάζεται καὶ συμμεταρμόζεται τι σύμπλεγμα φαινομένων. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι αἱ Πλατωνικαὶ ἰδέαι δὲν εἶναι παντάπασιν ἀπλᾶι ἀντιλήψεις τοῦ πνεύματος, εἰ καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ ἀληθεῖς ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας, εἶναι αὐταὶ αἱ οὐσίαι τῶν ἀντικειμένων, εἶναι τὸ πραγματικῶς, αἰωνίως, καθολικῶς ὑπάρχον ἐν τοῖς πράγμασιν. Ἀρα, καθότι ὑπάρχουσιν αὐταὶ αἰώνιοι καὶ ἀπόλυτοι, δὲν δύνανται νὰ ἐδρεύσωσιν εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ διὰ συμμετοχῆς δυσνοήτου, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἀποβροφηθῶσι παντελῶς. Αὐταὶ διαχωρίζονται ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ὑπάρχουσιν ἐν ἑαυταῖς, ἡνωμένοι διὰ τινων σχέσεων, συνηρμολογημένοι κατὰ τοὺς βαθμούς τῆς αὐτῶν τελειότητος· αὐταὶ σχηματίζουν τοὺς κόσμον ἰδιαιτέρον, τὸν κόσμον τῶν νοητῶν, ὅστις εἶναι ὡς πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ὅ,τι ὁ λόγος εἶναι εἰς τὴν δοξασίαν. Ἀλλ' ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι, ὡς ἐνόμισαν αὐτὸν ἐνίοτε, ἕνωσις διαφορῶν καὶ ἀτομικῶν οὐσιῶν· εἶναι ἐνταῦθα διερμηνεία τις ὀλίγον βαθεῖα τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος. Αἱ ἰδέαι καθ' αὐτὸ δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν· ἡ κοινὴ αὐτῶν ὑπόστασις, ἡ διδοῦσα εἰς πάσας τὴν οὐσίαν αὐτῶν, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ἢδη τίς εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Πλάτωνος; εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Τῷ ὄντι, εἰς τὸν Θεὸν μόνον δύνανται νὰ ἀρμόζωσι τὰ προσόντα τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ· αὕτη ἡ ἰδέα εἶναι εἰς τὸ ἑπακρον τῶν νοητῶν, αὕτη δὲν ἐπαναπαύεται εἰμὴ εἰς ἑαυτὴν, τὸ ἀνυπόθετον, αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ νοητὸς ἥλιος, δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ ἀπόλυτον ὄν, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ Σοφιστῇ, οὕτινος ἀδύνατον, λέγει ὁ Πλάτων, νὰ ὁποποιηθῶμεν τὴν ζωὴν, τὴν κίνησιν, τὴν σεβαστὴν καὶ ἁγίαν διάνοιαν.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐπειδὴ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, αἱ ἄλλαι ἰδέαι αἱ προσκολλώμεναι εἰς ταύτην, ὡς εἰς κοινὴν οὐσίαν, εἶναι οἱ προσδιορισμοὶ τῆς θείας ὑπάρξεως, δι' ὧν ἐννοοῦμεν τὸν ὄντως ὄντα, ἓνα Θεὸν ἀληθινόν.

§ 7. Μόνον διὰ ψευδοῦς ἐκτάσεως τῆς Πλατωνικῆς διδασκαλίας δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ἰδέας τοῦ μὴ πραγματικοῦ καὶ μὴ μετέχοντός τινος μέρους τῆς τελειότητος. Ἀπορρίπτομεν ἐπομένως τὰς ἰδέας τῶν ἀρνήσεων, τῶν κακῶν πραγμάτων, κτλ. ἀλλὰ δὲν θέλομεν εἰπεῖ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐθεώρησε πολλὰς καὶ ὡς πραγματικὰς ἰδέας τὰ ἀφηρημένα καὶ γενικὰ πράγματα, ἅτινα ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν δὲν εἶναι εἰμὴ καθαραὶ ἀντιλήψεις, ἐπὶ παραδείγματος, ἡ ταχύτης, ἡ βραδύτης, ἡ ὑγεία, ἡ ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ, ὁ βοῦς ἐν ἑαυτῷ, ἡ κλίνη ἐν ἑαυτῇ. Αὐτὰ εἶναι αἱ ὑπερβολαὶ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας· ὁ Πλάτων δὲν προσδιώρισεν ἀρκούντως καὶ ἀκριβῶς τὸ ὄριον ἐνθα ὤφειλε νὰ σταματήσει ὡς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑψωθὲν διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐκ τῆς φύσεως μέχρι τοῦ Θεοῦ, πρέπει πάλιν νὰ καταβῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν φύσιν. Εἶναι τὸ δεύτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων ἡ φυσικὴ. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ Πλάτων συντίθησι τὴν φύσιν ἐκ δύο ἀρχῶν, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου, ἐν ἄλλαις λέξεσι, τῆς ἰδέας καὶ τῆς ὕλης· ὁ Πλάτων εἶναι πόρρω τοῦ ἔχειν ἐπὶ τῆς ὕλης ἀκριβεῖς γνώσεις· ὅτε μὲν νομίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀπροσδιόριστον οὐσίαν, λαμβάνουσιν διαδοχικῶς πάσας τὰς μορφάς, ὅτε δὲ ὡς εἶδος τι κενοῦ ἢ χώρας, ἐνθα ἔχει τόπον ἢ γένεσις τῶν πραγμάτων. Ἐν τῷ Φιλήβῳ καλεῖ αὐτὴν τὸ πλεόν ἢ τὸ ἥττον· εἶναι ἡ δυὰς τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν, περὶ ὧν λαλεῖ συνήθως ὁ Ἀριστοτέλης· τέλος ἐν τῷ Σοφιστῇ δίδει αὐτῇ τὸ ὄνομα τοῦ μὴ ὄντος, τὸ μὴ ὄν, καὶ φαίνεται παριστῶν εἰς ἑαυτὸν αὐτὸ ὡς τὸ πέρας, τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων. Δυνάμεθα, τέλος, νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων, χωρὶς νὰ φθάσῃ ποτὲ εἰς θεωρίαν λίαν προσδιορισμένην ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ὕλης, ἦτο διατεθειμένος ἵνα μὴ ἰδῇ εἰμὴ ἀρνητικὴν καὶ λογικὴν ἀρχὴν μᾶλλον ἢ πραγματικὴν ὄντοτητα ἐν τούτοις, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι δὲν ἀπένειμε βαθμὸν τινα ὑπάρξεως εἰς τὴν ὕλην. Αὕτη ἐνέργει, κατ' αὐτὸν, συμφώνως πρὸς τὴν διοργανιστικὴν ἀρχὴν ὡς πρὸς τὴν τοῦ κόσμου μόρφωσιν· αὕτη ἦτο κατὰ τινα τρόπον ἡ μήτηρ.

ὁ Θεὸς ὁ πατὴρ, καὶ ὁ κόσμος ὁ υἱός, ὁ τόκος· αὕτη εἶναι ἡ Πλατωνικὴ τριάς. Φεῦ τῆς ἀτοπίας καὶ βλασφημίας! Ὁ Πλάτων ἔλεγεν εἰσέτι ὅτι ἅπαντα τὰ πράγματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς τε διανοίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἀποδιδούς τὴν ἀνάγκην τῇ ὕλῃ, τὴν διάνοιαν τῇ πρωτίστῃ καὶ θείᾳ ἀρχῇ. Τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος εἶναι δυαδισμὸς ἥττον κεχαρκτηρισμένος παρὰ τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' εἶναι δυαδισμὸς. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ μορφωτής, καὶ διοργανιστὴς αὐτοῦ· εἶναι ὁ σπείρων τὸν σπόρον παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πεπρωκυμένου ζώην. Τί δὲ κατηνάγκατε τὸν Θεὸν νὰ μεταποιήσῃ τὴν ὕλην καὶ δημιουργήσῃ ὃν κατοικοῦμεν κόσμον; Ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ· ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνεργεῖ πάντοτε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀρίστου. Ἐχει πάντοτε παρούσαν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι αὐτὸς οὗτος, καὶ μορφώνει τὰ αὐτοῦ ἔργα ἐπὶ ἀπολύτου, αἰώνιου, ἀμμήτου ἀρχετύπου εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ τελειότητα, τὸν νοητὸν κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν εἰς πάσας αὐτοῦ τὰς ἀναπτύξεις τὴν φυσικὴν τοῦ Πλάτωνος ὁλόκληρον ἐμπνεομένην ἐκ τῶν ἀρχῶν τῶν τελικῶν αἰτίων.

§ 8. Ἡθέλησάν τινες νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Τιμαίου τὴν ἀπόδειξιν τοῦ πρεσβευομένου πολυθεϊσμοῦ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὕτη ἡ δοξασία εἶναι ἐναντία εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, εὐκόλον νὰ ἴδωμεν διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Τιμαίου ὅτι τὴν τῶν θεῶν ὑπαρξιν δὲν παρεδέχθη εἰμὴ χαρίζόμενος εἰς τὰς δημόδεις προλήψεις. Κατ' οὐσίαν οἱ θεοὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι διάμεσα αἷτια μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, οἵτινες μετέχουσιν ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα τῆς θείας φύσεως, καὶ οἵτινες, ὑπακούοντες ταῖς τοῦ Θεοῦ διαταγαῖς, ἀπαρτίζουσι κατὰ τοὺς αὐτοῦ σκοποὺς τὰ κατώτερα τῆς δημιουργίας ἔργα, εἰς ἃ ἡ αὐτοῦ μεγαλειότης δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ θεῖναι τὴν χεῖρα ἄνευ τοῦ νὰ ἀναιρέσῃ ταῦτα. Ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν, αὕτη εἶναι ἐν τῶν δεδημιουργημένων ἀμέσως παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔργων, αὕτη εἶναι, ἐξέστω εἰπείν, τὸ πρῶτον τῶν αὐτοῦ ἔργων, ἐπειδὴ εἶναι τὸ τελειότερον. Ὁ Θεὸς συνέθηκεν αὐτὴν ἐκ δύο στοιχείων, τουτέστιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐτέρου, ἐξ ὧν τὸ αὐτὸ εἶναι τι θεῖον πρᾶγμα, καὶ τὸ ἕτερον μετέχον τῆς διαιρετῆς καὶ σωματικῆς φύσεως, συνέμιξε ταύτας τὰς δύο ἀρ-

χὰς κατὰ τοὺς ἀριθμητικοὺς συνδυασμοὺς, ὧν τὸ μυστήριον, λαμβανόμενον ἐκ τῆς Πυθαγορικῆς σχολῆς δὲν ἐνδιαφέρει εἰμὴ μετρίως τὴν ἐπιστήμην τῶν χρόνων ἡμῶν. Ἡ ἰδιότης τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτῆς τὴν ζώην καὶ τὴν κίνησιν. Αὕτῃ κινεῖ πάντα τὰ θνητὰ ζῶα, καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τουτέστιν ἐν τῷ μάλ-
λον ἐξαιρέτῳ εἶδει πάντων τῶν ζώων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, μετέχει πᾶν θείων πραγμάτων διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐνοῦται τῷ σώματι, εἴτε αὕτη ἀρχικῶς εἰς αὐ-
τὸ ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, εἴτε αὕτη, εἰς αὐτὸ τυχαίως πε-
σοῦσα, ἀγνίζει τοῦτο διὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς μετὰ τινος γήϊνης καὶ θνητῆς οὐσίας, ἢ τὰ ἁμαρτήματα πρώτης τινὸς γεννήσεως. Ὅ,τι δὴποτε εἶναι, ἡ ψυχὴ οὐσιωδῶς διακρίνεται τοῦ σώματος, τὸ σῶμα μετέχει τοῦ ἐφήμερου καὶ πολλαπλοῦ, ἡ ψυχὴ τοῦ αἰ-
ωνίου. Τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα τῆς ψυχῆς εἶναι αἱ αἰώνιοι οὐσίαι, αἱ ἰδέαι· αὕτη ὑπακούουσα τῷ σώματι ταράττεται, καὶ οὐδὲν ἔτι διακεκριμένως ἐννοεῖ, ἀλλ' ἐλευθερουμένη τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος εὐρίσκει τὴν καθαρότητα καὶ τὴν γαλήνην τῆς φύσεως αὐτῆς, αὕτη ἐπαναπαύεται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀθανάτου, μαρ-
τυροῦσα ἐντεῦθεν ὅτι εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Οὐχὶ μόνον ἡ ψυ-
χὴ εἶναι ἐτέρα παρὰ τὸ σῶμα, ἀλλ' αὕτη διατάττει τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτὴ, δυνάμεθα ὀρίσαι τὸν ἄν-
θρωπον τὸ χρώμενον σώματι. Οὕτως ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἡ ἁρμο-
νία τοῦ σώματος· αὕτη δίδωσιν ἐκείνῳ τὸν τόνον, ἀντὶ τοῦ δέ-
χεσθαι τοῦτον. Αὕτη εἶναι ἐπομένως οὐσιωδῶς ἀπλῆ, διάφθορος τοῦ σώματος, ἀνωτέρα τοῦ σώματος καὶ τέλος θεία.

§ 9. Ὅμως ὁ Πλάτων φαίνεται παραδεχόμενος διαίρεσιν εἰς τὴν ψυχὴν· διότι διακρίνει ἐν τῷ Τιμαίῳ τὴν θείαν ψυχὴν, ἥς τίθησι τὴν ἐδραν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ τὴν θνητὴν ψυχὴν καθήμενὴν ἐν τῷ στελέχει· καὶ ὑποδιαίρει πρὸς τοῦτοις ταύτην τὴν δευτέραν ψυχὴν εἰς δύο νέα μέρη, ἐξ ὧν τὸ ἐν, ἐδρα τῶν παθῶν καὶ τῶν παθήσεων, ἐπικάθηται ἐν τῷ στήθει, καὶ τὸ ἕτερον, ἐδρα τῶν παχυλῶν ὀρέξεων, ἐν τῇ κοιλίᾳ ὑποκάτω τοῦ διαφράγματος. Δέχεται λοιπὸν κατ' ἐπιφάνειαν τρεῖς ψυχὰς, ὡς ἐποίησαν ὀφθαίτερόν τινες τῶν σχολαστικῶν. Ἀλλὰ παρατηρη-
τέον ὅτι ὁ Τίμαιος ἔχει ποιητικὸν τινα καὶ μυθικὸν χαρακτῆρα προδηλότατον καὶ ὁμολογούμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος· καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῶν Πολιτειῶν ἐπανάγει τὴν δο-

ἔασιν ταύτην εἰς φιλοσοφικωτέρους ὅρους. Δὲν δέχεται ἐκεῖ εἰμὴ μίαν μόνην ψυχὴν, ἀλλὰ πεπροικισμένην διαφόρους δυνάμεις, τὴν διάνοιαν ἢ τὸν νοῦν, τὴν καρδίαν ἢ τὸν θυμὸν, τὴν ὀρεξιν ἢ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ὁ λόγος διακρίνεται ἐκ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἀνθιστάμενος αὐτῷ· τοῦ ἐπιθυμητικοῦ λέγοντος ναὶ, ὁ λόγος λέγει οὐχί. Τῷ λόγῳ μόνῳ ἀνήκει τὸ δικαίωμα τοῦ προασπίζειν καὶ διατάττειν, αὐτὸς ἔχει μόνον τὴν κυριαρχίαν. Τὸ ἐπιθυμητικὸν ἀπ' ἐναντίου δὲν εἶναι εἰμὴ τυφλὴ ἰσχὺς δυναμένη νὰ ἐλκύνῃ, ἀλλὰ μηδὲν ἔχουσα τίτλον ὅπως διατάττῃ. Ὡς πρὸς τὸν θυμὸν, δὲν διακρίνεται ἥττον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ παρὰ τὸν λόγον. Ἐν τῇ συγκρούσει τῶν δύο τούτων δυνάμεων ὁ θυμὸς λαμβάνει μέρος ὑπὲρ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἄνευ τοῦ συγχέεσθαι μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀπαντάται ἐπίσης οὗτος παρὰ τοῖς παισὶν, ἐνθα ὁ λόγος δὲν γεννᾶται εἰσέτι· καὶ τέλος, ὁ λόγος διακελεύει τὸν θυμὸν ὡς ἐπίσης τὸ ἐπιθυμητικόν. Τοιαύτη ἡ θεωρία τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος.

§ 10. Στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἶναι καὶ ὁ ἔρως, εἰς ὃν ὁ Πλάτων περιάπτει μεγάλην σημαντικότητά. Ὁ ἔρως, παρίσταται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Φαίδρῳ ὡς παράνοιά τις· ἀλλ' ἡ παράνοια δὲν εἶναι ἐν αὐτῇ τι κακὸν πρᾶγμα· ἡ παράνοια εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ ὁ ἐνθουσιασμός εἶναι ἐμπνευστὶς τις θεία. Τοιοῦτο τρόπος τὸ δῶρον τῆς προφητείας εἶναι κατ' αὐτὸν παραφοράτις, παράνοιά τις, ἀλλὰ θεία παραφορά. Ὡσαύτως ῥητέον περὶ τοῦ ἔρωτος. Τίς εἶναι ἡ θέσις τοῦ ἔρωτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ εἰς τίνας τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς λειτουργιῶν ὀφείλομεν νὰ προσάψωμεν αὐτόν; Ὁ Πλάτων διακρίνει δύο εἶδη ἔρωτος· τὸ ἐν ὑλικὸν καὶ γήϊνον, ὅπερ δὲν θηρεύει εἰμὴ τὴν αἰσθητὴν ἀπόλαυσιν· τοῦτο τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ἔρωτος προσκολλᾶται προφανῶς εἰς τὸ ἐπιθυμητικόν· τὸ ἕτερον, εὐγενὲς καὶ γενναῖον, ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν καλλονὴν, οὐχὶ τὴν σωματικὴν καλλονὴν, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν, διανοητικὴν, θείαν καλλονὴν. Οὗτος ὁ ἔρως, ἀδιάσπαστος συνόμιλος τοῦ λόγου, καὶ ὃν ὁ Πλάτων παραβάλλει πρὸς γενναῖον τινα κέλητα, ἥτοι ἵππον ὠραῖον, οὐτινος ὁ λόγος εἶναι αἰήναι, ἐγείρεται εἰς ἡμᾶς, ὅταν ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποκαλύπτῃ ἡμῖν τινα ἰχνη τῆς καλλονῆς, ἧς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται διψᾷ ἕνεκα τῆς θείας οὐσίας τῆς φύσεως αὐτῆς· διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἀποτελεῖται ἡ ἔγερσις τοῦ ἔρωτος ὡς καὶ τοῦ λόγου· διερχομένης τῆς ψυχῆς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς καλλονῆς, ἀπὸ τῆς σωματι-

κῆς καὶ αἰσθητῆς καλλονῆς μέχρι τῆς ἐν ἑαυτῇ καλλονῆς, ὁ ἔρως συμπληροῖ τὴν αὐτοῦ πορείαν, μιμούμενος ἢ μάλλον παρασκευάζων τὴν κίνησιν τοῦ λόγου αὐτοῦ, ὅστις ὑφρῦται ἐπίσης, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἰς τὸν νοητὸν τῇ ἀρωγῇ τῶν ἰδεῶν. Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ μεταφυσικῇ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ψυχολογία ἄγει ἡμᾶς φυσικῶς εἰς τὴν ἠθικὴν.

§ 11. Ὁ Πλάτων προσδιορίζει ἐν τῷ Φιλήβῳ διὰ σχοινοτενῶν καὶ σοφῶν ἀναλύσεων τὴν διαφορὰν τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει κατ' αὐτὸν χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς ἠθικόν· φέρει συνήθως τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ εἰς ἐκείνην τῆς εὐδαιμονίας. Ἀνεκδοιάστως τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον ἐπικρατεῖ ἐν τῷ ἀγαθῷ, κατὰ τὸν Πλάτωνα· ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον, τὸ ὠφέλιμον, τὸ λυσιτελὲς ἐνοῦται σχεδὸν πανταχοῦ· εἶναι, τοῦ λοιποῦ, κοινόν τι γινώσκειμα εἰς ἅπασαν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐμπεριλαμβάνει ἀείποτε τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Ἐνίοτε καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ, ἐπὶ παραδείγματος, φαίνεται συγχέων τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ εὐαρέστου. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐκεῖ προφανῶς αὕτη ἡ ἀληθὴς αὐτοῦ δοξασία· πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν ἐν τῷ Γοργίᾳ, ἐν τῷ Φιλήβῳ τὴν βαθεῖαν πολεμικὴν, ἣν συνίστησι κατὰ τῆς σοφιστικῆς ἀναγωγῆς τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὴν ἡδονήν. Ἐν τούτοις, ἀνευ τοῦ συγχέειν τὸ ἀγαθὸν μετὰ τῆς ἡδονῆς, ὁ Πλάτων νομίζει τὴν ἡδονὴν ὡς ἀναγκαῖον τοῦ ἀγαθοῦ στοιχεῖον. Ἀμφοτέρω τὰ τοῦ ἀγαθοῦ στοιχεῖά εἰσιν ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ δianoia· ἀλλὰ τὸ κρεῖττον μέρος ἴσταται ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ σοφίᾳ· ἡ δianoia εἶναι ἡ διδούσα τὸν αὐτῆς χαρακτῆρα τῆς ἀγαθότητος· ἐπειδὴ αὕτη εἶναι ἡ ἄγουσα τὸ μέτρον καὶ τὸν κανόνα. Πρὸς τούτοις πᾶν ἡδονῆς εἶδος δὲν πρέπει νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἐν τῷ μίγματι, ὥπερ δίδωσιν ὁ Πλάτων τὸ τοῦ ἀγαθοῦ ὄνομα· ἐπειδὴ ὑπάρχουσι καὶ σύμμικτοι καὶ καθαραὶ ἡδοναί. Αἱ καθαραὶ ἡδοναὶ δὲν εἶναι αἱ ζωηρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι ἡδοναί, ἀλλ' ἐκεῖναι μεθ' ὧν οὐδεμία ἀναμιγνύεται λύπη, ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ ἀπλαῖ ἡδοναί, οἷα εἰσιν ἡ θέα τῶν ωραίων γραμμῶν, τῶν ωραίων σχημάτων, ἡ ἀκρόασις τῶν ωραίων ἤχων, πρὸ πάντων δὲ αἱ προσαρτώμεναι ἡδοναὶ τῇ τῶν ἐπιστημῶν καλλιέργειᾳ. Τοῦ λοιποῦ, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα, οἷα ἀναπτύσσεται ἐν τῷ Φιλήβῳ, δὲν

εἶναι εἰμὴ ἡ ἰδέα σχετικοῦ τινος ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν αὐτῷ, τύπου καὶ ἀρχῆς πάντων τῶν ἀγαθῶν.

§ 12. Τὸ τεθὲν ἐν τῷ Φιλήβῳ ζήτημα εἶναι τὸ τῆς μᾶλλον ἀξιοτίμου καὶ λυσιτελοῦς ζωῆς ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον· ἐν ταύτῃ τὸ μίγμα τῆς ἡδονῆς εἶναι ἀναγκαῖον. Ἐπειδὴ, ὡς πρὸς τὴν θείαν ζωὴν, ὁ Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει πολλάκις ὅτι εἶναι ἑτεροῖόν τι πρᾶγμα. Ἐξ ἄλλου εἶναι ἀρίδην ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνθα ὁ Πλάτων εἰσάγει τὰς κατωτέρας ἐπιστήμας καὶ αὐτὰς τὰς μηχανικὰς τέχνας, δὲν εἶναι εἰμὴ σχετικόν τι ἀγαθόν, τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν ἐκεῖνο, οὐτινος ἡ δικαιοσύνη περιλαμβάνει τὴν οὐσίαν, πρὸς ὃ ὀφείλομεν πάντοτε στρέφειν τὰ ἡμέτερα βλέμματα, ὅπως διάγωμεν τιμίως ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἡ οὖσα ἐν τῷ κολοφῶνι τοῦ τε ἠθικοῦ καὶ τοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Εἰς τοῦτο τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸ αἰώνιον, τὸ ἀμεταβλήτου καλλονῆς, ἡ δικαιοσύνη προσκολλᾶται. Ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι, ὡς διῃσχυρίζονται οἱ σοφισταί, δοξασία τις τυχόντως ποικίλλουσα κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τόπους. Αὕτη δὲν εἶναι προσέτι τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου οὐδὲ ἡ δύναμις τοῦ παραδοθῆναι εἰς πάντα τὰ πάθη καὶ ἡ τέχνη τοῦ ἱκανοποιῆσαι ταῦτα, καθὰ λέγουσιν ὅ,τε Καλλικλῆς ἐν τῷ Γοργίᾳ καὶ ὁ Θρασύμαχος ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ τις μεταξὺ τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης καὶ τῆς κατὰ φύσιν δικαιοσύνης· ἀλλ' ἡ κατὰ φύσιν δικαιοσύνη δὲν εἶναι ἡ ἀληθὲς δικαιοσύνη· ἐπειδὴ αὕτη συγχέει τὴν ἠθικότητα μετὰ τῆς ἰσχύος καὶ τὸ ἀγαθὸν μετὰ τῆς ἡδονῆς· αὕτη ἐπικυροῖ καὶ καθιεροῖ τὸ ἄνισον καὶ τὴν καταδυναστείαν. Ἡ ἀληθὲς δικαιοσύνη δὲν ἐδημιουργήθη δὲν συνεστάθη ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων· εἶναι αὕτη, ἀπ' ἐναντίου, ἡ ἀρχὴ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, ἡ ὑπὸ τούτων ἀποκαλυπτομένη. Ἡ ἀληθὲς δικαιοσύνη δὲν κάμνει τὸν ἄνθρωπον κέντρον πάντων τῶν πραγμάτων, αὕτη ὑποτάσσει τοῦτον, ἀπ' ἐναντίου, ὡς τὸ μέρος εἰς τὸ ὅλον. Ἐπίσης ὁ Πλάτων συγχροεῖ τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τάξεως. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται αὕτη ἡ θαυμαστὴ τοῦ Γοργίου ἀρχὴ ὅτι δηλαδὴ εἶναι κάλλιον καὶ προσέτι ὠφελιμώτερον τὸ ὑποστῆναι ἀδικίαν τιὰ ἢ τὸ πρᾶξαι ταύτην. Ἡ ἀδικία εἶναι τὸ κακὸν τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ

ἀδικία δὲν εἶναι κακὸν ἀθεράπευτον· ἡ θεραπεία εἶναι ἡ τιμωρία. Ἡ τιμωρία ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ καὶ φυσικὴν κατάστασιν, τουτέστιν εἰς τὴν τάξιν. Ἡ τιμωρία εἶναι λοιπὸν ἀγαθόν τι, ἡ δὲ ἀδυναμία ἀποβαίνει κακόν τι· καὶ ἂν ἡ ἀδικία ἦναι ἤδη μέγα τι κακόν, ἡ ἀτιμώρητος ἀδικία εἶναι τὸ μεγαλείτερον τῶν κακῶν.

§ 13. Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη, καὶ τοι ἡ ἐξοχωτέρα ἀπασῶν τῶν ἀρετῶν, δὲν εἶναι αὕτη ἡ ἀρετὴ. Τί δὲ εἶναι ἡ ἀρετὴ κατὰ Πλάτωνα καὶ τίνα τὰ διάφορα μέρη ταύτης; Κατὰ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, τὸν Σωκράτην, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀπαράλλακτος καὶ αὐτοῦσιος τῇ ἐπιστήμῃ καὶ γνώσει, τὸ δὲ ἐλάττωμα, ἡ κακία, εἶναι ταῦτόν τι τῇ ἀμαθείᾳ καὶ ἀγνοίᾳ. Τῷ ὄντι ἡ διαφορὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μὲν θέλουσι τὸ ἀγαθόν, οἱ δὲ τὸ κακόν· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἄνθρωπος ζητεῖ ἐκουσίως καὶ ἐπισταμένως τὸ ἐπιβλαβὲς εἰς ἑαυτόν· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ τὸ κακόν, διότι ἐκλαμβάνει τοῦτο ἀντὶ ἀγαθοῦ, καὶ τοιουτρόπως τὸ ἔλλειμμα αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται μαχόμενος πρὸς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ θεωρίαν ἐν τε τῷ Πρωταγόρᾳ καὶ τῷ Μένωνι, ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν δύναται νὰ διδαχθῇ, καὶ ὀρίζων αὐτὴν δοξασίαν τινὰ ὀρθήν· ἀλλὰ παρατηρητέον ὅτι ἐν τῷ Μένωνι ὁ Πλάτων λαλεῖ περὶ ἀρετῆς οἷα ὑπάρχει εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, ἀρετῆς ἀνευ ἀρχῆς καὶ ὅλως ἐνόρμου καὶ ἐνστιγμιατικῆς, ἀλλ' οὐχ ἥττον βεβαίως ἀρετῆς, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι εἶδος τι ἐμπνεύσεως τοῦ Θεοῦ· τοιαύτη ἀρετὴ οὐδόλως χρήζει διδασκαλίας, καὶ δὲν ἐπιδέχεται ταύτην. Ἀλλ' ὁ Πλάτων διακρίνει τὴν ἀληθινὴν ἀρετὴν τῆς σκιᾶς τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ καθαροῦ σκοποῦ τοῦ ἀγαθοῦ· εἶναι λοιπὸν ἡ γνώσις, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ δυνατόν νὰ διδαχθῇ ὡς ἡ ἐπιστήμη αὕτη, δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀσθενῆς καὶ ἀδρανῆς, εἶναι ἐνέργειά τις, ἰσχύς· διατάττει καὶ ἀποφασίζει τὴν ἐκτέλεσιν.

§ 14. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τέσσαρα ἀρχικά μέρη ἢ τέσσαρας ἀρχικάς ἐπόψεις τῆς ἀρετῆς, ἥτις εἶναι μία ἐν ἑαυτῇ. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταί, ὡς βραδύτερον ἐκάλεσαν πρωτίστως ἀρετὰς, εἰσὶν ἡ φρόνησις ἡ σοφία, ἡ ἀνδρία, ἡ ἐγκράτεια ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς διαιρέσεως σημειωτέον ὅτι αὕτη εἶναι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ Πλάτωνος, δια-

στέιλαντες τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸν λόγον, τὴν καρδίαν, τὴν ἐπιθυμίαν. Ἐκάστη τῶν δυνάμεων τούτων ἔχει τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, ὥρισμένην ὑπὸ τῆς λειτουργίας αὐτῆς. Τοῦ λόγου ἡ λειτουργία ἐστὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὸ ἐπιτάττειν ταῖς ἄλλαις δυνάμεσιν· ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ εἶναι ἡ σοφία. Ἡ λειτουργία τῆς καρδίας ἰσताται εἰς τὸ ἐπιτελεῖν τὰς διαταγὰς τοῦ λόγου, εἰς τὸ ἀνατρέπειν τὰ ἐμπόδια καὶ παλαίειν κατὰ τῶν παθῶν, ἐχόντων τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐν τῷ σώματι· ἡ ἀρετὴ αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνδρία, ὑποτεταγμένη εἰς τὴν σοφίαν. Τέλος, ἡ τρίτη δύναμις, ἡ ὄρεξις, εἶναι ὁ δεσμὸς δι' οὗ ἡ ψυχὴ ἐνούται τῷ σώματι, εἶναι ἀναγκαῖος τις σύντροφος, εἰς ὃν πρέπει νὰ μεταδώσῃ τὴν αὐτῆς μερίδα, κανονίζουσα τοῦτον ἀκαταπαύστως, εἶναι ἄγγριόν τι θηρίον, ὅπερ ὀφείλει νὰ τρέφῃ ἄνευ τοῦ ἐκλύσαι τοῦτο ἐκ τῶν δεσμῶν· ἡ ἐπιθυμία ἐκ φύσεως αὐτῆς ὑποτέτακται τῷ λόγῳ καὶ τῇ καρδίᾳ· ἡ μόνη ἀρετὴ, ἥς ἐστὶν ἐπιδεκτικὴ, συνίσταται εἰς τὸ εὐσεβᾶσθαι. Ὑπείκειν ταῖς ὑπαγορεύσεσι τοῦ ὀρθοῦ λόγου, αὕτη δὲ εἶναι ἡ σωφροσύνη. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς εἰδικὴν τινα δυνάμιν, ἀλλ' εἶναι ἡ τάξις καὶ ἡ ἀρμονία τῶν τριῶν ἄλλων ἀρετῶν· αὕτη ἐκφράζει τὴν αὐτῶν σχέσιν καὶ ἀναλογίαν, εἶναι μεταξὺ ἀπασῶν ἡ πρωτίστη ἀρετὴ, ἥτις συγκεφαλαιοῖ καὶ περιλαμβάνει πάσας τὰς ἄλλας εἰς τὴν αὐτῆς ἐνότητα, ὡς ἡ ἐνότης τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχει καὶ συνάγει εἰς τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς αὐτῶν σχέσεις τὰς τρεῖς συστατικὰς δυνάμεις τὰς ἐκδηλοῦσας αὐτήν. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι λοιπὸν ἡ θεμελιώδης ἀρετὴ τῆς ψυχῆς, συνδεομένη ἀφ' ἐνὸς πρὸς τὴν ψυχὴν, ἥς εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ ἀληθὴς ζωὴ, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐνούμενη μετὰ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἥς διατελεῖ οὕσα ἡ δῆλωσις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αὕτη λοιπὸν ἀποτελεῖ τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 15. Ἡ δικαιοσύνη ἔχει δύο μορφάς· εἶναι ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ, ἰδιαίτερα ἢ δημοσία. Τοῦτο ἄγει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Πλάτωνος. Ἰπάρχουσι δύο πολιτικαὶ παρὰ Πλάτωνι· ἡ μὲν ἰδανικὴ, ἀπόλυτος, ἡ δὲ μᾶλλον εὐδιάλλακτος καὶ πρακτικὴ· ἡ πολιτικὴ τῆς δημοκρατίας ἢ πολιτείας, καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν νόμων. Ἡ δευτέρα ἐξ ἄλλου, οὕσα μεταμόρφωσις τῆς πρώτης, θεμελιούται ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν. Κατὰ Πλάτωνα ἡ πόλις ἔχει τὴν αὐτῆς ἀρχὴν εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἀνάγκην, ἣν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι.

ποι πρὸς ἀλλήλους· αἱ δύο πρῶται τῆς πόλεως τάξεις εἶναι αἱ γεωργοὶ καὶ οἱ βιομήχανοι ἢ χειροτέχναι· εἰς τὰς δύο ταύτας τάξεις προσθετέον ἐτέρας δύο, τοὺς μαχίμους, προσπίζοντας τὸ κράτος, καὶ τοὺς ἐν τέλει, κυβερνῶντας τοῦτο. Αἱ δύο κατώτεραι τάξεις ἔχουσιν ὡς λειτούργημα τὸ ἐργάζεσθαι καὶ τὸ ὑπεῖκειν· δὲν φαίνονται ἀξίζουσαι τὴν εἰδικὴν προσοχὴν τοῦ νομοθέτου, ἐπεὶδὴ ὁ Πλάτων, κυρίως εἰπεῖν, ἐνασχολεῖται ἐπὶ τῶν μαχίμων καὶ τῶν ἐν τέλει ἢ ἀρχόντων. Τὸ ἔργον τῶν μαχίμων εἶναι τὸ πολεμεῖν τὸν ἐχθρὸν ἐξωθεν καὶ τὸ πνίγειν τὴν στάσιν ἔσω. Ὅπως δὲ ὧσιν ἄξιοι τοιούτου ἔργου, ἀπαιτεῖται μέγα θάρρος παρ' αὐτοῖς· ἀλλὰ τὸ θάρρος τοῦτο πρέπει νὰ συνοδεύηται μετὰ γλυκύτητος, ἵνα μὴ στρέψωσι καθ' ἑαυτῶν καὶ κατὰ τῶν αὐτοῖς συμπολιτῶν τὰ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν προωρισμένα ὅπλα. Τὸ κράμα τοῦτο τῶν ἀντιθέτων ποιότητων, ἡ γλυκύτης καὶ ἡ βία δὲν δύνανται νὰ ἐπιτευχθῶσιν εἰ μὴ δι' ἀγωγῆς συνδυαζούσης ἐντέχνως τὰ δύο οὐσιώδη μέρη τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀρχαίων, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικὴν. Ὡς πρὸς τοὺς ἐν τέλει, ἡ ἀγωγή αὐτῶν ὀφείλει νὰ ᾖ πρὸ πάντων φιλοσοφική. Τῷ ὄντι μόνον ὅτε οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κράτους θέλουσι γίνεαι φιλόσοφοι, ἢ ὅτε οἱ φιλόσοφοι θέλουσι λάβει τὴν διοίκησιν τῶν κρατῶν, οἱ λαοὶ σώζονται τῶν κακῶν, ἅτινα ἐρημοῦσιν αὐτούς· ἐπεὶδὴ ὁ φιλόσοφος ἐξεύρει τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ, ἐὰν ᾖ ἀληθῶς φιλόσοφος καὶ ὡχὶ κατὰ τὸ φαινόμενον, δὲν θέλει εὐαρεστηθῆ νὰ γινώσκῃ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ νὰ πράττῃ. Οὕτω σχηματίζεται ἡ τάξις τῶν ἐν τέλει. Τοιαυτὰ εἰσι τὰ στοιχεῖα τῆς πόλεως τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτη πόλις, οὕτω συντεταγμένη, ἐμπερικλείει ἀπάσας τὰς θεμελιώδεις ἀρετάς, ἃς ἀνεγνώρισάμεν εἰς τὸ άτομον, τὴν σοφίαν, ἥτις εἶναι τὸ προσόν τοῦ ἀρχοντος, τὴν ἀνδρίαν, ἥτις εἶναι τὸ προσόν τῶν μαχίμων, τὴν σωφροσύνην, συνισταμένην εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν τάξεων ἢ κλάσεων, αἱτινες ὀφείλουσιν ὑπακοῇν ταῖς ταύτας διαταττούσαις ἀρχαῖς· τέλος, τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀκριβῆ κηδεμονίαν ἐκάστης κλάσεως εἰς τὸ ἐκπληροῦν τὴν λειτουργίαν τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῇ καὶ τὴν ἀρμονικὴν αὐτῶν συνέργειαν εἰς ἓν μοναδικὸν τέλος. Ἡ ἐνότης, τοιοῦτος εἶναι ὁ ἔσχατος τῶν Κρατῶν νόμος, εἶναι τὸ ἀληθές αὐτῶν ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ ἐνότης ἀπαντᾷ δύο ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν οἰκογένειαν· τὴν ἰδιοκτησίαν,

ἐξ ἧς γεννῶνται αἱ δίκαι, αἱ ζηλοτυπίαί, ὁ τῶν πλουσίων καὶ τῶν πτωχῶν πόλεμος· τὴν οἰκογένειαν ἀρχὴν ἀδιορθώτου ἐγώισμοῦ. Ὅπως δὲ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἐνότητα, ὀφείλομεν νὰ καταργήσωμεν τὰς δύο ἀρχὰς τῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐχθροπραξίας. Πρέπει πάντα νὰ ἦναι κοινὰ· τὰ ἀγαθὰ, αἱ γυναῖκες, τὰ παιδιά. Τοιαύτῃ εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς πολιτείας ἡ δημοκρατίας τοῦ Πλάτωνος θεωρία. Ἡ βάσις τῆς πόλεως εἶναι αἱ ἐντάξεις ἢ φυλαί· τὸ ἀντικείμενον τῆς πόλεως εἶναι ἡ ἐνότης· ἡ μόνῃ ἐνότης τοῦ Κράτους εἶναι ἡ κοινότης. Ἡ κοινότης, τὸσον ἐναντία εἰς τὰ ἦθη, τὰς συνηθείας, εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων πραγματικὰς προλήψεις, δὲν θέλει πραγματοποιηθῇ εἰμὴ ἐὰν ἡ κυβερνήσις τεθῇ εἰς τὰς χεῖρας φιλοσόφων, καὶ ἐὰν ἡ νεολαία ὑψωθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Ἐν τῇ περὶ Νόμων πραγματείᾳ ὁ Πλάτων ἐπιφέρει εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα σοβαρὰς μεταβολάς. Αἱ κύριαί εἶναι ἡ καθίδρυσις τῶν πολιτικῶν καὶ ποινικῶν νόμων, ἡ ἀναγνώρισις τῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, ἡ διαιρέσις τοῦ Κράτους οὐχὶ πλέον εἰς ἐντάξεις, ἀλλ' εἰς κλάσεις προσδιωρισμένας διὰ τοῦ τιμήματος, αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, ἐμπιστευόμεναι εἰς τὸν λαόν, εἰς τὴν δημόδῃ ἐκλογὴν. Ἀλλ' ἐκαστὴ τῶν κεφαλαιωδῶν παραχωρήσεων, ὅσον ἐνεστὶ διορθοῦται διὰ συμπόλῃς καὶ περιορισμοῦ. Ἡ ιδιοκτησία δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ἄτομον ἀλλ' εἰς τὸ Κράτος· αὕτη εἶναι ἀναπαλλοτρίωτος, αὕτη δὲν δύναται νὰ αὐξήσῃ εἰμὴ μέχρι τινὸς ὅρου· τὰ κακὰ τῶν γάμων ἀποτελέσματα ἀνακουφίζονται διὰ τῆς θεσμοθεσίας, ἣτις διεκδικεῖ τὴν γυναῖκα φέρουσαν προῖκα εἰς τὸν οἶκον. Ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρ τῆς νέας πόλεως ἔχει τὸ ἀντίβροπον αὐτοῦ εἰς τὸν νόμον, τὸν βιάζοντα τὰς ἀνωτέρας τάξεις νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν ψηφοφορίαν, καὶ ἀφίνει τὰς κατωτέρας ἐλευθέρας ἵνα ἀπέχωσιν αὐτῆς. Τέλος ὁ Πλάτων, πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας, θέτει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κυβερνήσεως ταύτης συμβούλιον, ὃ καλεῖ θεῖον συμβούλιον, συντεθειμένον ἐκ φιλοσόφων, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ ἀνωτάτη ἀπόφασις τῶν ὑποθέσεων τοῦ Κράτους. Σημειωτέον δὲ μεταξὺ τῶν μεγάλων τῶν νόμων ἐπόψεων τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ προηγήται τῶν νόμων ἐκθεσίς τις τῶν αἰτίων, τὴν καθίδρυσιν εἰδους τινὸς ὀρκωτῶν ἢ ὀρκοδικείου, τὴν θεσμοθεσίαν τῶν σωφρονιστηρίων ἢ μετανοητηρίων, προωρισμένων εἰς τὸ διορθοῦν τοὺς ἐνόχους οὐχ ἥττον ἢ τιμωρεῖν αὐτούς.

Ἐν τέλει τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου περὶ Νόμων εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ ὡς τὸ τῆς Πολιτείας. Μετὰ λύτης ὁ Πλάτων παραιτεῖται τοῦ ἑαυτοῦ ἰδανικοῦ, καὶ σπουδάζει πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ τοι δοκῶν ὅτι παραιτεῖται, ἵνα ἐπαναλάβῃ τοῦτο διὰ τινος χωρίου. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι πάντοτε νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ πολιτικῶν θεσμῶν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν· τὰ μέτα αὐτοῦ τείνουσιν ἵνα χορηγήσωσιν εἰς τὸ ἄτομον πᾶν οὕτινος δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν στέρησιν· ἡ διοίκησις αὐτοῦ εἶναι ἐκείνη τῶν σοφωτέρων καὶ τῶν καλλιτέρων, τῶν φιλοσόφων, τῶν νοημόνων, ἐν βραχυλογίᾳ ἡ ἀριστοκρατία. Ἐν συντόμῳ ἡ πολιτικὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐπίκρισις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς. Ἐντεῦθεν ἡ προτίμησις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ τῆς Κρήτης καὶ Λακεδαιμόνος συντάγματα. Ἐντεῦθεν ἡ συχνὴ αὐτοῦ ἀπιστία εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως. Αἱ ὑπερβολαὶ τῆς δημαγωγίας ἡνεγκον αὐτὸν εἰς τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς· εἰς τοὺς κινδύνους ψευδοῦς τινος ισότητος καὶ ἐλευθερίας ἀκαθέκτου, εἰς τὸ εὐμετάβλητον τοῦ πλήθους, εἰς τὸ ἄστατον τῶν νόμων, εἶδεν ὁ Πλάτων μοναδικὴν θεραπείαν νὰ ὑποτάξῃ ἅπαντας τοὺς πολίτας ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀδυνάτου καινότητος.

§ 16. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ὁλόκληρος, δεσπόζεται ὑπὸ ἠθικῶν ἰδεῶν. Οὕτω δὲν παραδέχεται ὁ Πλάτων ὥστε ἡ ῥητορικὴ ἢ ἡ ποίησις νὰ ἐπιζητῶσι μόνον τὸ θέλγειν καὶ ἀρέσκειν. Ἐν Γοργίᾳ πρὸςθεύει ὅτι ἡ ῥητορικὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἠθικὸν τινα σκοπὸν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀξίῃ μόνην τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου. Ἐν Ἰωνί καὶ ἐν Πολιτείᾳ χλευάζει καὶ δυσφημεῖ τὴν ποίησιν, ἄδουσιν κατὰ τύχην τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἐλάττωμα, διεγείρουσιν τὰ πάθη, ἐκθελύνουσιν τὴν ψυχὴν, καὶ διαχέουσιν ψευδεῖς ἐπὶ τῆς θεότητος γνώσεις. Ταύτην τὴν ποίησιν ἀποβάλλει ἐκ τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι ἀπαρνέεται τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν· αὐτὸς οὗτος πειράται νὰ δώσῃ ἡμῖν πρότυπα τῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορευομένης ἀληθοῦς ἐγγλωττίας ἢ ῥητορίας ἐν Μενεξένῳ καὶ ἐν Φαῖδρῳ. Τίς ἡδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συμποσίου ὀλιγωρεῖ τῆς ποιήσεως; Πόρρω τούτου ὁ παιητὴς φαίνεται αὐτῷ ὅν τι ἐμπεπνευσμένον. Ὁ ποιητικὸς ἐνθουσιασμός, ὡς ὁ ἔρωρ, εἶναι παραφρασμένη διακειμένη μένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· εἶναι ἀληθὲς καὶ ἀγαθόν, ὅτε ἐμπνέεται ὑπὸ

τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρέπει νὰ ὑπεξαίρεθῃ τῶν χούφαν καὶ φωνητικῶν ἐντυπώσεων, ἵνα ὁδηγηθῇ ὑπὸ τῆς αἰωνίας ἀληθείας, τοῦ ἀρεταβλήτου προτύπου τοῦ καλοῦ, τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ· ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀδιάφθορον καλὸν, περὶ οὗ ἐλέχθη ἐν Συμπόσιῳ, ὅτι δύναται νὰ δώσῃ τιμὴν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, εἶναι τὸ θέαμα τῆς αἰωνίας καλλονῆς. Οὕτως αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῆς τέχνης συνεννοῦνται εἰς τὸ κοινὸν κέντρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Αἰσθητικὴ, ποιητικὴ, ἠθικὴ, ψυχολογία, φυσικὴ, διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἰδεῶν, πάντα συνάπτονται ἢ συναρμολογοῦνται περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῶν ἐμέσων αὐτοῦ ἀπορροαῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀριστοτέλης.

§ 1. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη ἐν Σταγειρίῳ 384 π. Χ. ὁλυμ. ιθ', ἦτο υἱὸς Νικομάχου, ἱατροῦ καὶ φίλου τοῦ τῆς Μακεδονίας βασιλέως Ἀμύντου· κατὰ τὸ 368 ἐγένετο φοιτητὴς τοῦ Πλάτωνος, διδασκόμενος εἴκοσι ἔτη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐγγυμναζόμενος εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ὀξύγειαν· περὶ τὸ 343 ἐγένετο ὁ διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπαυξήσαντος τὴν κλίσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γενεῇ, καὶ ἰδίως τὸν ζῆλον εἰς τὰς φυσικὰς διὰ τε τῆς συλλογῆς ἀντικειμένων φυσικῆς ἱστορίας καὶ δι' ἀδρῶν ποσοτήτων ἀργυρίου εἰς ἀπόκτησιν καὶ ἀγορὰν βιβλίων. Εἰς τοὺς περιπάτους τοῦ Λυκείου θεμελιώτε το 334 ἰδίαν σχολὴν τὴν περιπατητικὴν. Ἴποπτος ἀθεϊσμοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπέθανεν ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας τὸ 322.

Ὁ Ἀριστοτέλης συνέταξεν ἀξιόλογα συγγράμματα περὶ πάσης ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, καὶ μάλιστα περὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα διαιροῦνται εἰς ἐξωτερικὰ καὶ ἀκροαματικά. Τὰς ἰδιαιτέρας τύχας τῶν τούτου συγγραμμάτων εὐχόλυναν ἢ τε Κοιτικὴ ἐπιστήμη καὶ ἢ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἅτινα διὰ τὸ συνεπτυγμένον καὶ τὴν ἰδι-

αιτέραν ὀνοματολογίαν οὐχὶ ἐναργῶς ἐνόηθησαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο εἰς ἄκρον πεπρόικισμένος ὀξύνοιος, ἔχων καὶ πλῆθος παντοδαπῶν γνώσεων ἐκ τῶν βιβλίων καὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ κύριον σκοπὸν προέθετο τὴν τῆς φύσεως ἔρευναν, τούτου ἕνεκα ἀπερίριψε τὰς ἰδέας, ὡς διορᾶται ἐν Μεταφυσικῇ Α', 7. 1Β', 9, καὶ ἐφαντάσθη ὅτι πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, καὶ πῦται τοῦ νοῦ αἱ ὑψηλότεραι, δίδονται κατὰ τὴν ὕλην ἐκ τῶν ἐκτὸς, ὡς δείκνυται ἐν Ἀναλυτ. Προτερ. Α', 30, ὁ κόσμος εἶναι αἰδῖος κατ' εἶδος, καὶ οὐχὶ μὶκρὸν νοός τινος. Δὲν ἐνησιμενίζετο εἰς τὰ ἰδανικά, ὡς ὁ Πλάτων, δὲν προέβαιναν εἰς τὸ νοητικὸν σύστημα ἐκ τῶν καθόλου εἰς τὰ κατὰ μέρος, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τῶν μερικῶν εἰς τὰ καθόλου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν ἐξ ἀρχῶν ἐπιστήμην, χρησιμεύουσαν εἰς ἀποκτησιν γνώσεων, αἰτίνας εἶναι δύο εἰδῶν, ἑμμεσοὶ καὶ ἄμεσοι· τὰς μὲν ἄμεσους ἀρυόμεθα ἐκ τῆς πείρας, προηγούμεναι τὰ μερικά, ὕστερον ἔπονται τὰ καθόλου, δι' ὧν γινώσκεται τὸ οὐσιώδες καὶ ἀναγκαῖον τῶν πραγμάτων τῇ συνδρομῇ τῶν ὀρίσμων καὶ ἀξιωματίων, ἡ ἄμεσος γνῶσις φέρει εἰς τὴν ἑμμεσον διὰ τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς λογικῆς ἐξαντλουμένων, ἥτοι διὰ συλλογισμῶν. Διὰ τοῦτο ἡ λογικὴ καλεῖται τὸ ὄργανον ἀπάσης ἐπιστήμης, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὐχ ἥττον παραδεχόμενος τὴν ὑπαρξιν τοῦ λόγου καὶ τὴν πραγματικότητα ἀνάγκης τῶν νόμων αὐτοῦ, συνεβάλετο τὰ μέγιστα εἰς μὶκρῶσιν καὶ συστηματοποίησιν αὐτῆς πρὸ παντὸς ἄλλου, καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος.

§ 3. Ὁ Ἀριστοτέλης περιελάμβανεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὰς ἐμπειρικάς, λογικάς καὶ συμμίκτους ἐπιστήμας. Παρεδέχετο τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, ὑπῆγεν εἰς τὴν πρώτην τὴν φυσικὴν, μαθηματικὴν καὶ μεταφυσικὴν, ἡ πρώτην φιλοσοφίαν ἐν γένει, ἰδιαίτερος δὲ θεωρητικὴν φιλοσοφίαν ἐξελάμβανε τὴν κοσμολογίαν, ψυχολογίαν, θεολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν αὐτήν. Ὡστε ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία πραγματεύεται τὸ ὄν ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως. Ἡ δὲ πρακτικὴ φιλοσοφία ἐξετάζουσα τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς θελήσεως ἐναγκαλίζεται τὴν ἠθικὴν, πολιτικὴν καὶ οἰκονομίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης φυσικὴν ἐπιστήμην θεωρεῖ τὴν περὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ὄντων διδασκαλίαν, καθόσον διὰ τῆς πείρας καθίστανται γνωστὰ ταῦτα, ἐπομένως τὴν κίνησιν, τὴν αἰτίαν, τὴν ἀλλοίωσιν, τὸν χρόνον, τὴν ὕλην

τὸ εἶδος, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἄπειρον εἶναι ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς. Ἡ κοσμολογία περιλαμβάνουσα τὸν Κόσμον ἢ τὸν Οὐρανὸν, ὄντα συμπλήρωμα πάντων τῶν τρεπτῶν ὄντων, ἀναγνωρίζει τὴν Γῆν ὡς κέντρον, τὴν βαρύτητα, ἥτοι τὴν ἐπὶ τὸ μέσον κίνησιν, τὸ πῦρ, τὸ κοῦφον, ἥτοι τὴν ἀπὸ τοῦ μέσου κίνησιν, καὶ τὴν ἀνωτάτην σφαῖραν τοῦ οὐρανοῦ, ἥτοι τὴν περὶ τὸ μέσον κίνησιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπελάμβανε τὸν Οὐρανὸν τελειότατον καὶ θεῖον σῶμα, ἀφθαρτον, ἄτρεπτον καὶ ἀπαθές, καὶ ἀνωτέρας φύσεως παρὰ τὰ σώματα τὰ ὑποκάτω τῆς Σελήνης· τοιαῦτα ἐν γένει εἶναι αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ κοσμολογίας. Εἶναι ἀναντιρρήτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἐπεχειρήσθη ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικώτερον τὴν ψυχολογίαν. Ἡ ψυχὴ εἶναι διάφορος τοῦ σώματος, ἀλλὰ καθὼς εἶδος καὶ ἐντελέχεια εἶναι ἀναπόσπαστος αὐτοῦ· εἶναι δὲ αἰτία τῆς ζωῆς καὶ παντὸς ὀργανικοῦ σώματος τὸ πρῶτον εἶδος· ἀποβλέπων δὲ εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀποφαίνεται περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, νοήσεως, αἰσθήσεως, ὀρέξεως, γεννήσεως καὶ θρέψεως, φαντασίας καὶ κοινῆς αἰσθήσεως, ἢ συνειδήσεως. Ἡ μεταφυσικὴ, ἡ πρώτη φιλοσοφία, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὄντος. Τὸν Θεὸν δοξάζει ὡς τὸν τελειότατον θεωρητικὸν λόγον, ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ πλήρη ἐνέργειαν καὶ τελειοτάτην μακαριότητα, ἀπόλυτον αἰτίαν πάσης κινήσεως καὶ ἔσχατον σκοπὸν τῆς φύσεως. Αἱ οὐσίαι εἶναι τὰ πρῶτα τῶν ὄντων, καὶ καθὼς ἀπλᾶί εἶναι ἀνώτεροι τῶν συνθέτων, ἐπομένως ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀμετάβλητον ἐλαττόριον καὶ ἡ ἀναγκαία αἰτία τῆς αἰωνίας κινήσεως, οὔτε ἀρχὴν λαβὼν οὔτε τέλος ἔχων ποτέ. Ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν ἔχει ὅρια οὔτε ἐν τῷ χρόνῳ, οὔτε ἐν τῷ διαστήματι, καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸν Θεὸν ὡς εἰς ἀμετάβλητον κέντρον ἀπολήγουσι τὰ πάντα, τοῦτου ἕνεκα διὰ τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος ἐν ἑαυτῷ κέκταται τὸ ἀπόλυτον ἄπειρον. Ὅθεν ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία αἰωνία, ἀπλή, ἀσώματος, ἄπειρος, ἀέναντος ἐνεργοῦσα. Ἴδε Μεταφυσικὴν αὐτοῦ. Ἐν τῇ πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, καὶ τὸ τέλος, ὅπερ ὑφίσταται εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τὴν προκύπτουσαν ἐκ τελείων καὶ ἐναρέτων πράξεων. Ἡ ἀρετὴ, διαιρουμένη εἰς διανοητικὴν, ἰδιάζουσαν μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ παράγουσαν τὴν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν ἢ ὀλβιότητα, καὶ εἰς ἡθικὴν, ἀνήκουσαν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ οὔσαν ἐξ ἑν ἐπὶ κτήτων καὶ τε-

λειοποίησιν τῆς ὁρέξεως διὰ τοῦ λόγου, ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τελειότης τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου. Εἰς τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν ὑπάγεται ἡ ἀνδρία, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐλευθεριότης, ἡ μεγαλοπρέπεια, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πραότης. Αἱ περὶ δικαίου θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσὶν εὐφρεῖς καὶ πολλοῦ λόγου ἄξια. Μετὰ τῆς ἠθικῆς συνδέεται στενῶτατα ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οἰκονομία, αἵτινες διαλαμβάνουσι περὶ τοῦ πῶς δυνατόν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτέστι τῆς εὐδαιμονίας, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ οἰκιακῇ κοινωνίᾳ, εἰς ὃν φθάνομεν διὰ τῆς ἐντελοῦς πολιτείας καὶ τῆς διατάξεως τοῦ οἴκου· ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ὠφέλεια καὶ ἡ σκοπιμότης. Ἰδε Ἠθικῆς Η'. 9. καὶ Πολ. Α'.

§ 4. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἀπεχωρίσθη τοῦ Πλατωνισμοῦ διὰ τῶν ὁπαδῶν, μαθητῶν καὶ διαδόχων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀναπτυσσάντων καὶ μεταδόντων ἐπ' ἀκριβὲς τὴν ἐκείνου διδασκαλίαν δι' ἐμβριθῶν ὑπομνημάτων καὶ εὐκρινῶν παραδόσεων. Ἄμεσος διάδοχος τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ὁ Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος, συγγραφεὺς τῶν Χαρακτήρων, ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἦσαν Εὐδημος ὁ Ρόδιος, ὁ Δικαίαρχος, ὁ Ἀριστόξενος ὁ μουσικός, ἀμφότεροι Ἰλισταί, Στράτων ὁ Λαμψακηνός, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἐξοχος πολιτικός καὶ ῥήτωρ. Ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων τάττονται ὡς ὁπαδοὶ αὐτοῦ ὁ Ἀρίστων ὁ Κεῖος, ὁ Κριτόλαος, ὁ Διόδωρος, καὶ Ἰερώνυμος ὁ Ρόδιος. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἐπεκράτησεν ἐπὶ πολὺ καὶ μάλιστα ἐν τῇ μέσῃ ἡλικίᾳ, ἀνταγωνιζόμενος εἰς τὸν Πλατωνισμόν, ἡ δὲ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔσχε πάντοτε μεγίστην τὴν ἐπιρροήν, οὐχ ἥττον δὲ μεταξὺ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐπικουρείοι καὶ Στωϊκοί.

§ 1. Τρεῖς αἰῶνας π. Χ. ἡ περιπατητικὴ ἦτοι Ἀριστοτελική, καὶ ἡ Πλατωνικὴ ἦτοι Ἀκαδημαϊκὴ σχολὴ ὑποβιβασθεῖσαι καὶ ἐξευτελισθεῖσαι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ δύο ἄλλων σχολῶν, τοῦ Ἐπικουρισμοῦ καὶ τοῦ Στωϊκισμοῦ. Ὁ Ἐπικουρος ἐγεννήθη περὶ

τὸ 337 π. Χ., πεποικισμένος νοῦν δεξιὸν, ἐγένετο ὁμιλητὴς τοῦ Ξενοκράτους καὶ τοῦ Θεοφράστου· ἱδρυσε φιλοσοφικὴν σχολὴν ἐν Λαμφάκῳ, καὶ ἀκολουθῶς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἐδίδασκεν ἐν τινὶ κήπῳ εὐρὼν πλείστους ὅσους ὁπαδοὺς, ἐθήρευε τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ ἠθικὴ ἦτο τὸ κυριώτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ κανονικὴ, ἥτοι λογικὴ, θεωροῦντο ὑποδεέστερα· ἡ αἵρεσις τῶν Ἐπικουρείων ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονίαν δανεισαμένη πολλὰ ἐκ τοῦ ἀτομολογικοῦ τῆς φυσικῆς συστήματος, ὅπερ διδάσκει ὅτι τὰ ἄτομα ἀπορρέοντα ἐκ τῶν σωμάτων ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν τοῦ ἀνθρώπου ὀργάνων καὶ παρὰ γούσι τὴν αἴσθησιν, εἴτε εὐάρεστον εἴτε δυσάρεστον, ἥτις συν-οδευομένη ὑπὸ τῆς αἰσθητῆς ἀντιλήψεως γεννᾷ τὰς γενικὰς ιδέας· ὅθεν ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἀνεγνώριζεν ιδέας ἀναγκαίαις καὶ ἀπολύ-τους, ἀλλ' ἐνδεχομένας καὶ σχετικὰς.

§ 2. Ὁ Ἐπίκουρος ἀκολουθῶν τὰς φυσικὰς θεωρίας τῶν ἀτομολόγων δὲν παραδέχεται οὔτε Θεὸν, οὔτε πρόνοιαν, καὶ τοι δὲ ὁμιλεῖ περὶ θεῶν, ἡναγκάζεται ὑπὸ φόβου. Ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν συντίθεται ἐκ πυρὸς, ἀέρος, φωτὸς, καὶ ἀκατανομάστου τινὸς ὕλης, ἐγκαθελμένης ἐν τῷ στήθει· ὁ ἐστὶν ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα σύνθετον ἐκ λεπτοτέρων, ἐντελεστέρων καὶ στρογγύλων ἀτόμων, ἐπομένως εἶναι θνητὴ, ὀλέθριον τοῦτο καὶ παράλογον σύστημα, αὐτόχρομα ἀθιὰ. Τοιαύτη ἡ κανονικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ Ἐπικουροῦ. Ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, εἶναι σύμφωνος ὁ Ἐπίκουρος πρὸς τὰς μνημονευθείσας ιδέας αὐτοῦ. Οὔτε ἀπόλυτον κανόνα, οὔτε μέλλουσιν ἐλπιδὰ ἀσπάζεται, ἀλλ' ἐπιδιώκει τὴν ἡδονὴν, ἀποκρούει τὴν λύπην. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι αὐτὸς ἐξῆσε ζωὴν ἁμειπτον καὶ ἄψογον, καὶ δὲν ἠκολούθησε τὰ ἐντάλματα τοῦ φθοροποιῦ αὐτοῦ συστήματος. Μαθηταὶ δὲ τοῦ Ἐπικουροῦ ἦσαν Μητροδώρος ὁ Λαμφακηνὸς, Ἑρμαχος, Φαῖδρος, Φιλόδημος καὶ ἄλλοι.

§ 3. Οἱ Στωϊκοὶ ἐφάνησαν ὀλιγώτερον συνεπεῖς καὶ ἱκανοὶ παρὰ τοὺς Ἐπικουρείους· ὅμως ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐβασίλευσε μακρὸν χρόνον, διότι ἀφῆκαν καὶ μεγάλα ἠθικὰ παραδείγματα, λαμπρὰς γνώμας, εὐγενῆ ἀξιώματα καὶ μνήμην σεβαστὴν· ἡ ἠθικὴ αὐτῶν ὑπῆρξε καθαρὰ, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ καθήκοντος, ἐφ' ἧς ἐρεῖδεται τὸ σύστημα αὐτῶν, ἤρκεσεν ἵνα λησμονηθῶσι τὰ λάθη αὐτῶν. Τὰ κυριώτερα αὐτῶν δόγματα συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὸ

ἠθικὸν ἀγαθὸν, ἐκ διαμέτρου ἐναντίον τοῦ φαύλου καὶ κακοῦ, εἰς τὴν ἀρετὴν, ἣτις εἶναι ἡ μόνη εὐδαιμονία καὶ εὐροια τοῦ βίου, εἰς τὰ καθήκοντα, τούτεστι τὰ ἔργα ἡμῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, καθόσον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία εἶναι μία, πάντα δὲ τὰ ἀμαρτήματα καὶ αἱ ἀγαθοεργίαι θεωροῦνται ἰσότημα, ὡς προκύπτοντα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἥτοι ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ σκοποῦ τῆς προαιρέσεως. Ἡ ψυχολογία αὐτῶν ἐθεώρει τὴν ψυχὴν πύρινον ἄερα, τούτεστι σῶμα καὶ φθαρτὸν τι. Ἐνόμιζον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι οὐσία ζῶσα καὶ θεία, ὅτι δύο ἀρχαὶ ὑπάρχουσιν εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἡ ὕλη, ἣτις εἶναι πάσχουσα, καὶ ὁ Θεός, ὅστις εἶναι ἐνεργῶν· κατ' αὐτοὺς πᾶν ὅ,τι εἶναι σωματικὸν εἶναι οὐδὲν, ἡ δὲ ἡμετέρα ψυχὴ, ὑπάρξασα μακρὸν τινα χρόνον, διαλύεται ὡς τὰ λοιπὰ σώματα, ὁ Θεὸς κατ' αὐτοὺς εἶναι ὁ ζωτικὸς χυμὸς, ὁ διεσπαρμένος εἰς πάντα τὸν κόσμον, ὁ λόγος, ἐλευθέρᾳ ἐνέργειᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν αἴσθησιν. Καί τοι δὲ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογία αὐτῶν ἐξώκειλαν εἰς ἀτοπήματα, ὅμως ἐν τῇ ἠθικῇ θυσιάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ πάντα εἰς τὸ καθήκον, ἡ λογικὴ αὐτῶν οὐδὲν ὡς διαφέρει τῆς κανονικῆς τῶν Ἐπικουρεῶν· τὰς καταληπτικὰς ἐννοίας, τούτεστι τὰς ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου προσδιορισμένας ἐθεώρουν κρηπίδα καὶ κριτήριον τῆς ὑλικῆς ἀληθείας, ἡ λογικὴ αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς λεπτολόγος καὶ διαπρέπει εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ὑποθετικῶν καὶ διαzeugτικῶν συλλογισμῶν. Θεμελιωτῆς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς, φερωνύμου τῆς στοᾶς, ἐξ ἧς ἐξῆλθον ἐνάρετοι ἄνδρες, λαβόντες ἐπιρροὴν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων ἀπὸ Κιττίου τῆς Κύπρου. Τούτου δὲ ὁπαδοὶ ἐγένοντο ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος, ὁ Διογένης, ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Παναίτιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος. Ἐν δὲ τῇ Ρώμῃ μεγάλως συνέτεινεν ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία εἰς ἐμψύχωσιν τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων καὶ τὴν μόρφωσιν τῆς περὶ νόμου ρωμαϊκῆς νομοθεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Νέα Ἀκαδημία καὶ Πυρρώνισμός.

§ 1. Ὁ ἐπικρατῶν δογματισμός ἐν τῇ Στοᾷ ἠρέθισε τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ· διὰ τοῦτο οἱ Πλατωνικοί, οὐδόλως ἀνεχόμενοι τῶν ὕδρεων κατὰ τοῦ ἀρχηγέτου αὐτῶν, ἐθεμελίωσαν τὴν νέαν ἢ μέσσην Ἀκαδημίαν, ἐπινοήσαντες νέον τινὰ τρόπον τοῦ φιλοσοφεῖν, τὸν σκεπτικισμόν. Ὁ Ἀρκεσίλαος γεννηθεὶς περὶ τὸ 316 π. Χ. ἐν Πιτάνῃ τῆς Αἰολίδος, ἀνὴρ διαπρέπων εἰς τὴν ποιητικὴν, ῥητορικὴν καὶ μαθηματικὴν, εἰς πνεῦμα διαλεκτικόν, καὶ κεφάλαιον παντοίων καὶ δαψιλῶν γνώσεων ἔχων, συνέστησε τὴν νέαν ταύτην αἵρεσιν ἢ σχολήν. Οὗτος δὲν περὶωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν Στωϊκῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμφισβήτη ἐν γένει τὴν ὑπαρξιν τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, βαδίσας οὕτω τὴν ὁδὸν τοῦ σκεπτικισμοῦ. Μετ' αὐτὸν ὁ Καρνεάδης ὁ Κυρηναῖος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 215 π. Χ., ἠρνήθη τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῆς γνώσεως, παραδεχόμενος μόνον τὸ πιθανόν καὶ ὁμοιάλῃες. Διάδοχοι τοῦ Καρνεάδου ἦσαν Φίλων ὁ Λαρισαῖος καὶ Ἀντίοχος ὁ Ἀσκαλωνίτης, διδάξαντες ὁ μὲν ἐν Ῥώμῃ, ὁ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀθήναις, ἔτι δὲ ἀκόλουθος αὐτῶν ἦτο ὁ Κλειτόμαχος ὁ Καρχηδόνιος. Ἡ νέα Ἀκαδημία ἐζήτησε μετὰ πολλῆς λεπτολογίας νὰ παρεμβάλλῃ πάντοτε τὴν ἀμφιβολίαν εἰς τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας καὶ κατήντησεν εἰς γενικὴν τινὰ ἀπορίαν. Περὶ Θεοῦ ἐδόξαζεν ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ καὶ ὄντολογικὴ ἰδέα ἐφαρμόζεται εἰς αὐτόν.

§ 2. Ὁ Πυρρώνισμός, ὅστις ἐκλήθη ἐκ τοῦ φιλοσόφου τῆς Ἡλίδος Πυρρώνος, ἀκμάζαντος ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀριστοτέλους, περὶ πάντων ἀμφιβάλλων καὶ δισταγῶν, καὶ ὡς πραγματικὸν καὶ ἀληθὲς οὐδὲν παραδεχόμενος, ἠνωρθώθη ὑπὸ τοῦ Αἰνισιδήμου ἐκ Κνωσοῦ τῆς Κρήτης. Ὁ Πυρρώνισμός ἐξαντλήσας ἀπάσας τὰς μορφὰς τοῦ σκεπτικισμοῦ, ἡμφισβήτη πρῶτον περὶ τῶν γενικῶν ὄρων τῆς γνώσεως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ περὶ τοῦ κριτηρίου, ὕστερον δὲ ἀνέτρεψε τὴν θεωρίαν τῆς ἀποδείξεως ἀποκαθιστῶν οὕτω πᾶσαν ἐπιστημὴν ἀδύνατον καὶ πᾶσαν ἐφαρμογὴν τῆς ἀνθρωπίνης δια-

νοίας προβληματικὴν, κατὰ δὲ τῆς ιδέας τῆς αἰτίας, καθὼς ἀκαταλήπτου τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὴν ἐνέργειαν, συσσωρεύσας πάσας τὰς ἐντάσεις τὰς ἀνανεωθείσας μετέπειτα ὑπὸ τοῦ Οὐμῆ καὶ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Ὅπαδοι δὲ τούτου ἦσαν ὁ Ἀγρίππας, ὁ Μηνόδοτος καὶ Σέξτος ὁ ἐμπειρικός.

§ 3. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες εἰς τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν νομοθεσίαν ἐξεῖχον, ἐδανείσθησαν πάντα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Κικέρων διακρίθη ὡς ἀκαδημαϊκὸς καὶ στωϊκὸς, ὁ Σενέκας ἐφημέριος ὡς στωϊκὸς καθὼς ὁ Ἀντωνίνος ὁ αὐτοκράτωρ, καὶ ὁ ἐκ Φρυγίας Ἕλλην Ἐπίκτητος, δούλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, ὅστις εὐνοηθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἣν ἐπὶ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ διδάξας εἶχεν ἐν Νικοπόλει τῆς Ἡπείρου· εἰς τοῦτον ἀπεδόθη τὸ γνωστὸν ἐγχειρίδιον. Ὡς περιπατητικὸς μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων δὲν ἔχομεν νὰ κατατάξωμέν τινας, ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἔλαβεν ἐπὶ πόρῃ παρ' αὐτοῖς ἀναφέρονται δὲ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος καὶ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός. Ὡς Πυθαγόρειοι παρὰ Ῥωμαίους ἦσαν ὁ Σέξτιος, ὁ Σωτίων καὶ ὁ Σεκουῆδος καὶ ὁ Μοβεράτος. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων διέπρεψεν ὡς Πυθαγορικὸς φιλόσοφος τότε Ἀπαλλώνιος ὁ Τυανεύς, περιώνυμος γόης καὶ μάγος. Πλατωνικοὶ δὲ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς συγκαταλέγονται ὁ Θράσυλλος, ζήσας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. Πομπώνιος ὁ Ἀττικὸς, Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεύς, Μάξιμος ὁ Τύρις, ὁ Κλαύδιος Γαληνός, Θέων ὁ Σμυρναῖος καὶ ὁ Ἀλκίνοος. Μεταξὺ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐπίσημος εἶναι ὁ Φίλων, ὃθεν καὶ τὸ ἡ Πλάτων φιλωνίζει, ἢ Φίλων πλατωνίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 1. Ἡ σχολὴ αὕτη εἶναι καθάπαξ μυστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ, ἐνῷ δὲ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐμελλε νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἐπλησίαζεν εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ παρήγα-

γεν ἐκ νέου τοῦτον ὁλόκληρον, μαχομένη κατὰ τοῦ νεωτέρου πνεύματος ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς ἐκλεκτισμὸς προσπαθὼν νὰ συμβιβάσῃ τὰ πάντα, καὶ μάλιστα τὰ δύο συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, προσέθετο σκοπὸν νὰ συνδιαλλάξῃ τὸ ἑλληνικὸν καὶ ἀνατολικὸν πνεῦμα, τουτέστι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ θρησκευματα. Καθολικὴ πολυμαθεία, θεωρίαι ὑψηλαί, ἄπειροι τρόποι τοῦ συμφιλιῶσαι ἀλλήλαις τὰς παντοδαπὰς ἀρχάς, εἶναι ἀγῶνες τοῦ ἐκλεκτισμοῦ τούτου, ἔχοντος πλείστα ὅσα ἐλλείμματα καὶ μάλιστα τὴν στέρησιν αὐστηρᾶς κριτικῆς. Ἡ ἐν λόγῳ σχολὴ στρέφεται πρὸ πάντων περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ψυχῆς, τοῦ κόσμου, τοῦ ὄντος. Ὁ Θεὸς τῶν ἀλεξανδρινῶν εἶναι ὁ διοργανωτὴς καὶ ἐνεργητικὸς Θεὸς τοῦ Τιμαίου. Ἡ ψυχὴ εἶναι λόγος ἢ εἰκὼν τοῦ νοῦς, καὶ θεωρεῖ τὰ ἀντικείμενα οὐχὶ ἐν ἑαυτῇ, ἀλλ' ἐν τῷ νῷ, εἶναι φῶς ἐτερόφωτον καὶ οὐχὶ αὐτόφωτον. Ἡ φύσις εἶναι ψυχὴ θεωροῦσα καὶ κινουσα, διδουσα εἰς τὴν ὕλην τὸ εἶδος, εἶδος δὲ καὶ ὕλη, ψυχαὶ καὶ σώματα εἰσὶν ἀχώριστα. Πᾶν ἀντικείμενον εἶναι ἀπλότης καὶ παντοδαπότης. Ἡ ἔκστασις κατ' αὐτοὺς εἶναι κατάστασις τοῦ πνεύματος, τῆς ὁποίας διαρκούσης, ἐμβαινομεν εἰς ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ ἀπολύτου, ὅπερ γινώσκομεν ἐν δομύχῳ ἀνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ λόγου. Ἐκαστον ὃν ἔχει μονάδα, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ μονὰς δὲν ταυτίζονται, διότι πᾶν πρᾶγμα περιέχει καὶ πλῆθος ἐν ἑαυτῷ, ὅτι ἡ φιλοσοφία ὑφίσταται ὅταν συνταυτίζονται τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον, τὸ γινώσκον καὶ τὸ γινωσκόμενον. Τὸ πρωτότυπον ἐν εἶναι ἡ ἀρχὴ ὕλων τῶν πραγμάτων, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθὸν καὶ τέλειον, οὔτε ποσότητα ἔχον, οὔτε ποιότητα, οὔτε ὃν ἐν κινήσει καὶ ἡρεμίᾳ, οὔτε ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, πᾶν δὲ παράγωγον ὃν, νοῦς, ψυχὴ, ζωὴ, πρᾶγμα, πηγάζει ἐκ τοῦ ἐνὸς χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ οὐδὲν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καθὼ ἀπλοῦν καὶ αὔλον. Δύο κόσμοι ὑπάρχουσιν, ἐξ ὧν ὁ μὲν αἰσθητὸς, ὁ δὲ νοητὸς, ὁ αἰσθητὸς διατελεῖ ἀπεικόνισμα τοῦ νοητοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ζῶσι φυτὰ, γῆ, λίθοι καὶ πῦρ· ὁ νοητὸς συναπαρτίζεται ἐκ τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀναλλοιώτου καὶ τοῦ ζῶντος, ἀνευ τοπικῆς ἀποστάσεως καὶ χρονικῆς μεταβολῆς.

§ 2. Θεμελιωτὴς τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς εἶναι ὁ Ἀμμώνιος ὁ Σακκάς, ὅστις ἐλάβε μαθητὰς τὸν Πλωτῖνον, τὸν Ὡριγέ-

Ἐν τέλει τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου περὶ Νόμων εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸ ὡς τὸ τῆς Πολιτείας. Μετὰ λύπης ὁ Πλάτων παραιτεῖται τοῦ ἑαυτοῦ ἰδανικοῦ, καὶ σπουδάζει πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ τοι δοκῶν ὅτι παραιτεῖται, ἵνα ἐπαναλάβῃ τοῦτο διὰ τινος χωρίου. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι πάντοτε νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ πολιτικῶν θεσμῶν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, τὴν ἀρετὴν· τὰ μέγα αὐτοῦ τείνουσιν ἵνα χορηγήσωσιν εἰς τὸ ἄτομον πᾶν οὕτινος δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν στέρησιν· ἡ διοίκησις αὐτοῦ εἶναι ἐκείνη τῶν σοφωτέρων καὶ τῶν καλλιτέρων, τῶν φιλοσόφων, τῶν νοημόνων, ἐν βραχυλογίᾳ ἡ ἀριστοκρατία. Ἐν συντόμῳ ἡ πολιτικὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐπὶ κρίσει τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς. Ἐντεῦθεν ἡ προτίμησις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ τῆς Κρήτης καὶ Λακεδαιμόνους συντάγματα. Ἐντεῦθεν ἡ συχνὴ αὐτοῦ ἀπιστία εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως. Αἱ ὑπερβολαὶ τῆς δημαγωγίας ἤνεγκον αὐτὸν εἰς τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς· εἰς τοὺς κινδύνους ψευδοῦς τινος ισότητος καὶ ἐλευθερίας ἀκαθέκτου, εἰς τὸ εὐμετάβλητον τοῦ πλήθους, εἰς τὸ ἄστατον τῶν νόμων, εἶδεν ὁ Πλάτων μοναδικὴν θεραπείαν νὰ ὑποτάξῃ ἅπαντας τοὺς πολίτας ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀδυνάτου κοινότητος.

§ 16. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ὁλόκληρος, δεσπόζεται ὑπὸ ἠθικῶν ἰδεῶν. Οὕτω δὲν παραδέχεται ὁ Πλάτων ὅστε ἡ ῥητορικὴ ἢ ἡ ποίησις νὰ ἐπιζητῶσι μόνον τὸ θέλγειν καὶ ἀρέσκειν. Ἐν Γοργίᾳ πρὸςθεύει ὅτι ἡ ῥητορικὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἠθικὸν τινα σκοπὸν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀξιοῖ μόνην τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου. Ἐν Ἰωνί καὶ ἐν Πολιτείᾳ χλευάζει καὶ δυσφημεῖ τὴν ποίησιν, ἄδουσιν κατὰ τύχην τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἐλάττωμα, διεγείρουσιν τὰ πάθη, ἐκθελόνουσιν τὴν ψυχὴν, καὶ διαχέουσιν ψευδεῖς ἐπὶ τῆς θεότητος γνώσεις. Ταύτην τὴν ποίησιν ἀποβάλλει ἐκ τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι ἀπαρνέεται τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν· αὐτὸς οὗτος πειράται νὰ δώσῃ ἡμῖν πρότυπα τῆς ὑπ' αὐτοῦ προσαγορευομένης ἀληθοῦς εὐγλωττίας ἢ ῥητορείας ἐν Μενεξένῳ καὶ ἐν Φαίδρῳ. Τίς ἡδύνατο νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συμποσίου ὀλιγωρεῖ τῆς ποιήσεως; Πόρρω τούτου ὁ παιητὴς φαίνεται αὐτῷ ὅν τι ἐμπεπνευσμένον. Ὁ ποιητικὸς ἐνθουσιασμός, ὡς ὁ ἔρωρ, εἶναι παραφροσύνῃ διαπεμπομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀληθὲς καὶ ἀγαθόν, ὅτε ἐμπνέεται ὑπὸ

τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρέπει νὰ ὑπεξαίρεθῃ τῶν χούφω καὶ φωνητικῶν ἐντυπώσεων, ἵνα ὁδηγηθῇ ὑπὸ τῆς αἰωνίας ἀληθείας, τοῦ ἀρεταβλήτου προτύπου τοῦ καλοῦ, τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ· ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀδιάφθορον καλὸν, περὶ οὗ ἐλέχθη ἐν Συμπόσιῳ, ὅτι δύναται νὰ δώσῃ τιμὴν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, εἶναι τὸ θέαμα τῆς αἰωνίας καλλονῆς. Οὕτως αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῆς τέχνης συναναῦνται εἰς τὸ κοινὸν κέντρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Αἰσθητικὴ, ποικτικὴ, ἠθικὴ, ψυχολογία, φυσικὴ, διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἰδεῶν, πάντα συνάπτονται ἢ συναρμολογοῦνται περὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῶν ἐμέσων αὐτοῦ ἀπορροαίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀριστοτέλης.

§ 1. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη ἐν Σταγειρίῳ 384 π. Χ. ὁ λυμ. ιθ', ἦτο υἱὸς Νικομάχου, ἱατροῦ καὶ φίλου τοῦ τῆς Μακεδονίας βασιλεῖως Ἀμύντου· κατὰ τὸ 368 ἐγένετο φοιτητὴς τοῦ Πλάτωνος, διδασκόμενος εἴκοσι ἔτη ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐγγυμναζόμενος εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ὀξύγειαν· περὶ τὸ 343 ἐγένετο ὁ διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπαυξήσαντος τὴν κλίσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει, καὶ ἰδίως τὸν ζῆλον εἰς τὰς φυσικὰς διὰ τε τῆς συλλογῆς ἀντικειμένων φυσικῆς ἱστορίας καὶ δι' ἀδρῶν ποσοτήτων ἀργυρίου εἰς ἀπόκτησιν καὶ ἀγορὰν βιβλίων. Εἰς τοὺς περιπάτους τοῦ Λυκείου θεμελιώτε το 334 ἰδίαν σχολὴν τὴν περιπατητικὴν. Ἰπποκτος ἀθεϊσμοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπέθανεν ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας τὸ 322.

Ὁ Ἀριστοτέλης συνέταξεν ἀξιόλογα συγγράμματα περὶ πάσης Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, καὶ μάλιστα περὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα διαιροῦνται εἰς ἐξωτερικὰ καὶ ἀκροαματικά. Τὰς ἰδιαιτέρας τύχας τῶν τούτου συγγραμμάτων εὐχόλυναν ἢ τε Κοιτικὴ ἐπιστήμη καὶ ἢ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἅτινα διὰ τὸ συνεπτυγμένον καὶ τὴν ἰδι-

παι όμως καλῶς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὰ ζώπυρα τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ μάλιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἡ διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων ἱερῶν πατέρων οὐδόλως ποτὲ ἐξέλειπεν· ἐν τῇ δύσει ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν ἐκαλλιεργεῖτο, καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνοι οἱ Λατίνοι πατέρες ἐγινώσκοντο καὶ μάλιστα ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ δὲ φιλοσοφικὰς συγγραφάς, ἐφημίζοντο τότε εἰ τοῦ Μαμερτίου, Βοετίου, Ἰσιδώρου, Βέδα τοῦ αἰδεσίμου καὶ τῶν ἄνωθι μνημονευθέντων Καπέλλα καὶ Κασσιοδώρου. Οὐχ ἥττον δὲ μεγίστην ἐπιρροὴν ἔλαβε τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους πεμφθὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὡς δῶρον εἰς Κάρλον τὸν μέγαν. Μετὰ τὸν Ἀλκουῖνον ἐπιτετραμμένον παρὰ Καρόλου τοῦ μεγάλου νὰ διοργανώσῃ τὰ σχολεῖα, ἐρχεται Ἰωάννης Σκότος Ἐρίγνας, πολυμαθὴς ἄνθρωπος καὶ ἑλληνιστῆς περιώνυμος, μεταφραστὴς Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, διέχυσεν εἰς τὰς σχολὰς τὰς νεοπλατωνικὰς ἰδέας· αἱ γνώσεις αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν, ἡ οἰκείωσις αὐτοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν φρονημάτων αὐτοῦ ἀνέδειξαν τὸν ἄνδρα κάτοχον φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι διέπρεψαν ὁ Ἄνσελμος ὁ Κανταρυρίας, ἐπονομαζόμενος δεύτερος Αὐγουστίνος, γνωστὸς διὰ τὸ μονολόγιον καὶ προσλόγιον αὐτοῦ, ὁ Βερεγγάριος, ὁ Λαμφράγκος, ὁ Ἰλδεβέρτος Λαβαρδίνος, ὅστις ἐνόει εὐκρινῶς τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς καὶ συνέταξεν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογικὴν πραγματείαν.

§ 2. Ἰωάννης ὁ Ροσκελλῖνος ἐγνωμάτευεν ὅτι αἱ καθόλου ἰδέαι εἶναι λέξεις κεναὶ ἥτοι ὀνόματα, καὶ ἐντεῦθεν ἡ διχόνοια τῆς ὀνοματικῆς καὶ πραγματικῆς δόξης. Χωρίον τι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου εἰς τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὀνοματικὴν δόξαν, πρὸς ἣν ἐμάχετο ἡ αἵρεσις τῶν πραγματικῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἦσαν ὁπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος, οἱ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀμφότεροι ἔδωκαν ὕλην εἰς ἐριδας καὶ λογομαχίας οὐχὶ ὀλίγας ἀνευ τῆς παραμικρᾶς ὠφελείας. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν τὰ μέγιστα Βιλέλμος ὁ ἐκ Καμδυρίτου καὶ Πέτρος ὁ Ἀβαϊλάρδος, ὅστις πολέμησας τὸν Ροσκελλῖνον καὶ τὸν Βιλέλμον δι' ἀπαγωγικῶν συλλογισμῶν διεδοχῆθη πολὺ τότε, συνέγραψε δὲ καὶ δοκίμιον τῶν ἀρχικῶν ἰδεῶν τῆς ἠθικῆς θεολογίας

καὶ ἐξήγησε τὰς ἰδέας τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας. Φιλοσοφῶν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εὗρεν ἁρμονίαν τοῦ λογικοῦ μετὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως· τὸ προτέρημα δὲ τούτου περὶ τὴν διδασκαλίαν εἰλκυσε ἀναριθμήτους φοιτητὰς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Ἐκλείσθησαν ὡς ὁπαδοὶ αὐτοῦ Γίλберτος ὁ Πορβετανός, Ροβέρτος ὁ Πολλεύνος, Πέτρος Λομβάρδος, Πέτρος Ποϊτίριος, Οὐγὼν ἐκ τοῦ ἁγίου Βίκτορος καὶ Ριχάρδος, οἵτινες τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ἐπεξεργάσθησαν φιλοσοφικῶς. Τοῦ Λομβάρδου τὸ πᾶνθημα, προσαγορευόμενον βίβλοι ἀποφάσεων, ἐχρησίμευσεν εἰς μόρφωσιν τῆς θεολογίας κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦς χρόνους.

§ 3. Οἱ Ἄραβες διὰ μεταφράσεως, οὐχὶ βεβαίως ἐπιτυχοῦς, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ὑπὸ μνηματιστῶν αὐτοῦ ἀνεφάνησαν πολλὰ εὐνοϊκῶς εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, διακρίβντες εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μαθηματικὴν καὶ ἰατρικὴν. Ἡ μεταφύτευσις τῶν Ἀριστοτελικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἀραβικῶν φιλοσοφημάτων συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ πολλαπλασιασιν τῶν γνώσεων, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν τελειοποίησιν τῆς διαλεκτικῆς. Ἐκτοτε μάλιστα ἤρχισεν ἡ φιλοσοφία νὰ θεωρῇται ἰδιαίτερος κλάδος ἐπιστήμης· οὐχ ἤττον δὲ καὶ οἱ ἀκαδημαῖκοι τῶν Παρισίων μετὰ τῶν ἐπισήμων πανεπιστημίων τῆς λοιπῆς Εὐρώπης συνεβάλοντο εἰς τοῦτο σημαντικῶς.

§ 4. Τὴν λογικὴν, μεταφυσικὴν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θεολογίαν ἠύξησεν Ἀλβέρτος ὁ μέγας, ἀριστοτελικός, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1205 ἐν Λαοῦγγεν καὶ ἀποθανὼν ἐν Κολνίῳ, ἐν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ κατὰ τὸ 1280. Αἱ λεπτολόγοι θεωροῦσι περὶ ὕλης, εἰδούς, ὑπάρξεως καὶ οὐσίας εἰς αὐτὸν ἐν πρώτοις χρεωτοῦνται. Σύγχρονος τούτου ὑπῆρξεν ὁ Βοναβεντούρας, ὅστις ἐσπούδασεν νὰ ἐνώσῃ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μετ' ἐκείνου τῆς ἀλεξάνδρινῆς, καὶ ἀναγάγῃ τὰ πάντα εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτον ἐπεσχίασε Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης, γεννηθεὶς ἐν Νεαπόλει κατὰ τὸ 1224· ἐφημίσθη ὡς μέγας θεολόγος καὶ φιλόσοφος, καὶ ἐπωνομάσθη ἁγγελικὸς διδάσκαλος· ἦτο πραγματικὸς, καὶ ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ διανοεῖσθαι, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὴν δοξασίαν αὐτοῦ. Συνέγραψεν δὲ τὴν καλουμένην ὑπ' αὐτοῦ βίβλον *Summa Theologia*, ἐναγκαλισθεὶς ἐν

αὐτῇ καὶ τὴν ἡθικὴν. Μετὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον ἀπαντῶνται καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πρῶτα ἵχνη τῶν θεοδικιῶν τοῦ Λεϊβνιτίου. Ὁπαδοὶ τούτου ἦσαν πολλοὶ Δομινικανοὶ καὶ Ἰησουίται, ἐξ ὧν ἐκλείσθησαν ὁ Κολόνας, ὁ Βελασκουέζης, ὁ Φονσέκας καὶ ὁ Σουαρέζης.

§ 5. Ἀντίπαλος τοῦ Ἀκυνάτου ἦτο ὁ Σκότος, ὅστις ἐδίδαξεν ἐν Ὁξωνίῳ καὶ Παρισίοις. Οὗτος μετὰ ἰδιαζούσης ὀξυνοίας ἐμφιλοχωρήσας εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς βεβαιότητος τῶν λογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων, δι' ὅσον ἐκτιμᾶται ὅτι τὸ καθόλου βασιίεσται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ, δὲν εἶναι πλάσμα τοῦ νοῦς, ἀλλ' ὡς πρᾶγμα δίδεται εἰς τὸν νοῦν, εἶναι ἰδιαιτέρα τις πραγματικότης. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ δὲν παραδέχεται τὴν διαφορὰν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἐπιθυμεῖ ἐναργεστέραν τὴν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ὁπαδοὶ τούτου ὑπῆρξαν ὁ Φραγκίσκος Μαυρόνης, ὁ Ταρταρέτος, ὁ Μολλόριος καὶ ὁ Μάϊωρ. Ὁ πόλεμος τῶν ὀνοματικῶν πρὸς τοὺς πραγματικοὺς ἔλαβεν ὕστερον νέαν φάσιν ὑπὸ τοῦ Ὀκκάμου, μαθητοῦ τοῦ Σκότου. Οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἐδίδασκεν ἐν Παρισίοις καὶ ἀφῆκεν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν τοῦ νοῦς αὐτοῦ ὀξυδερκειαν καὶ τὴν τόλμην νὰ πολεμῇ τὴν πρόληψιν, τὴν τυραννίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν· ἐγένετο ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα. Ἐγνωμάτευεν ὅτι τὰ καθόλου εἶναι ἔργον τῆς ἀφαιρέσεως, ὑπάρχοντα ἐν μόνῳ τῷ νῷ, εἶναι ποιότητες ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εὐρισκόμεναι ἐν τῇ ψυχῇ. Ὡς ὀπαδοὶ τῆς τῶν ὀνοματικῶν δόξης διεκρίθησαν ὁ Ὀλκοτος, ὁ Ἀρμινένης Γρηγόριος, Ἑρρίκος ὁ ἐξ Ἑσσης, ἐξέχων κατὰ τὰς μαθηματικὰς καὶ ἀστρονομικὰς ἐρεῦνας, Νικόλαος Ὁρέσμιος καὶ Γαβριὴλ Βεϊλος. Εἰ καὶ ἡ αἵρεσις τῶν ὀνοματικῶν κατεδιώχθη, ἔσχεν ὅμως πλείστους ὀπαδοὺς καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν πολλοῖς τῶν πανεπιστημίων τῆς Γερμανίας, καὶ ἐθριάμβευσε διὰ τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα αὐτῶν, τὴν ἀποσκίρτησιν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ τὴν κλίσιν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τοῦ διανοεῖσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Πρώσις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ συναφείας τῶν ἀρχαίων συστημάτων ἄχρι τῶν μέσων τῆς 16' ἑκατονταετηρίδος.

§ 1. Αἱ σχολαὶ τοῦ 16 καὶ 17 αἰῶνος ἐπανελάβον πιστῶς τὰ τέσσαρα συστήματα, ἅτινα νέμεται πᾶσα μεγάλη ἐποχὴ φιλοσοφικῇ, δηλαδὴ τὸν πλατωνικὸν ἰδανισμόν, τὸν περιπατητισμόν, τὸν σκεπτικισμόν καὶ τὸν μυστικισμόν. Κατὰ τὸν 16 αἰῶνα ἡ σχολαστικὴ τοσοῦτον ἐκλονίσθη, ὥστε ἡδύνατο νὰ εἰπωθῇ ὅτι ὅλος διόλου ἀνετράπη. Ἡ δὲ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη, ἐσπούδαζον οἱ φιλοσοφοῦντες νὰ συνδιαλλάξωσι τὰ συστήματα τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τούτους τοὺς αἰῶνας, καθ' ὅς ἡ φιλοσοφία στερεῖται πρωτοτυπίας, αἱ διδασκαλίαι τῆς Ἑλλάδος ἐτιμήθησαν καὶ ἀπῆρτισαν τὴν ἀγωγὴν πᾶν ἀνεξαρτήτων πνευμάτων τοῦ 17 αἰῶνος. Ἡ ἀνάγκη νέων βάσεων τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς προσεκτικῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης ἐγένετο ἀρκούντως ἐπαισθητὴ, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπῆτει στερεὰν τροφήν, οὐδόλως ἐπαναπαυόμενον εἰς τετριμμένους τύπους καὶ κενὰς ἰδέας, ἔπρεπε πλέον νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀποτελεσμάτων ἐκ τῶν τῆς ὑποθέσεως ἀρχῶν, καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς νόμους αὐτοῦς τῶν γνώσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀντικειμένων, καὶ τοὺς τελευταίους λόγους τῶν πραγμάτων. Ἀφ' ἑτέρου τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικά συμβάντα, αἱ σταυροφορίαι, ἡ ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας καὶ τοῦ νέου κόσμου, ἡ διαμαρτύρησις καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμειναν ξένα, ἀλλ' ἐπενήργησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας.

§ 2. Τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐξηπλώθησαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ διὰ τῶν προσφύγων Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες μετὰ τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἤνεγκον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς κεκρυμμένους θησαυροὺς τῆς πατρῴας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀφ' ὧν διέχυθη δαφνίως τὸ νέον πνεῦμα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ἐν ἐκείνοις τοῖς θησαυροῖς, οὗς Ἕλληνες, ἀποστρεφόμενοι τὴν δουλείαν τῶν Τούρκων, μετεκόμισαν ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ τῆς

εῷας, ἦσαν καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς τούτους τοὺς γεγραμματισμένους Ἕλληνας ἡ νεωτέρα φιλοσοφία ὀφείλει τὴν ἑαυτῆς ὑπαρξιν. Ἡ Εὐρώπη διὰ Πλήθωνος, ἐλθόντος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Φλωρεντίαν περὶ τὸ 1438, καὶ Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου, γεννηθέντος ἐν Κρήτῃ καὶ ἀποθανόντος κατὰ τὸ 1484, ἐφωτίσθη περὶ τῶν δύο ἀρχηγῶν τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας. Ὁ μὲν Πλήθων ἦτο πλατωνικός, ὁ δὲ Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος ἀριστοτελικός, ἐρίσαντες πρὸς ἀλλήλους καὶ γράψαντες τίς τῶν δύο φιλοσόφων εἶναι ὁ ἐξοχώτερος καὶ προτιμότερος. Ὁ Καρδινάλιος Βησσαρίων, πρῶν Νικαίας, γεννηθεὶς ἐν Τραπεζοῦντι περὶ τὸ 1395 καὶ ἀποθανὼν ἐν Ραβέννῃ κατὰ τὸ 1472, ἦτο καὶ φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος, καὶ σφόδρα πλατωνικός. Θεόδωρος ὁ Γαζής ἐκ Θεσσαλονίκης, ἐλθὼν εἰς Ἰταλίαν περὶ τὸ 1430 καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1478, ἦτο ἀριστοτελικός, ὡσαύτως καὶ Γεώργιος ὁ Σχολάριος, ὁ πρῶτος ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας Πατριάρχης, ὁ ὕστερον ἐπονομασθεὶς Γεννάδιος, ἦτο ἀριστοτελικός. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀκολούθως ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην διὰ τῶν Εὐρωπαίων μαθητῶν τῶν μνημονευθέντων ἐλλήνων. Περιώνυμοι δὲ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἄλλογενεῖς ἦσαν ὁ Μανέτης, ὁ Γουαρίνης, ὁ Περρότος, ὁ Φίλελφος, ὁ Ἀγρικόλας, ὁ Βάρβαρος, ὁ Φίκινος, μεταφραστὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, ὁ Ἰορδάνος Βροῦνος, ὁ Καμπανέλλας, ὁ Πολιτιανὸς, ὁ Τελέσιος, ὁ Ἰωάννης Ρεϋχλίνος, ὁ Φάβερους, ὁ Νιτσόλιος, ὁ Πομπαράτιος, ὁ Παῦλος Ἰόβιος, ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Σκαλίγερους, ὁ Κονταρῆνος καὶ ὁ Φραγκίσκος Πικκολομίνος μετ' ἄλλων.

§ 3. Ἡ φιλοσοφία τοῦ ιε' καὶ ις' αἰῶνος ὠδήγησεν εἰς προπαρασκευὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ ιζ', προανέκρουσε καὶ ἐπρῶοιμίᾳ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς διανοίας διὰ τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀρχικῶν τῆς ἀρχαιότητος συστημάτων. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, καὶ τοι προσκεκολλημένη εἰς τὴν πολυμάθειαν, στερεῖται τῆς πρωτοβουλίας. Ἐπρεπε νὰ εὐρεθῇ νέος τις Σωκράτης, ἵνα εἰσαγάγῃ ἀκριθεὶς μέθοδον καὶ ἀναδείξῃ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου ἀρετηρίαν καὶ ὄρον πάσης περαιτέρω ἐρεῦνης.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Νεωτέρα Φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Βάκων και Καρτέσιος ἄχρι Καντίου.

§ 1. Ἀναμορφωτῆς τῆς φιλοσοφίας ἀνεφάνη ὁ Βάκων, γεννηθεὶς ἐν Λονδίνῳ περὶ τὸ 1560 καὶ ἀποθανὼν τὸ 1626, σφραγιδοφύλαξ ἐπὶ τῆς Ἐλισάβετ καὶ βαρὼν τοῦ Βερουλάμου ἀκολούθως διορισθεὶς, πολλὰ πλεονεκτήματα πεπροικισμένος καὶ μεγάλης παιδείας κάτοχος. Διὰ τῶν κλασικῶν συγγραφέων ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ ἐλαττώματα τῆς σχολαστικῆς καὶ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ὁ Βάκων θαυμασίως ἐπενήργησεν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος διὰ τῶν περιωνύμων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τοῦ νέου ὄργάνου ἤτοι τῆς μεθοδολογίας, καὶ τῆς ἀξίας καὶ αὐξήσεως τῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβανομένων ὑπὸ τὴν μεγάλην ἀνοικοδόμησιν *Instauratio magna*, τὸ σπουδαῖον φιλοσοφικὸν πόνημα αὐτοῦ. Προκηρύξας καὶ ἐπαγγελλθεὶς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ διανοεῖσθαι, πολεμήσας τὴν σχολαστικὴν καὶ τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐπιρροὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπέδειξεν ὁ Βάκων τὴν ἀναγκαιότητα νέας μεθόδου, ἐκείνης τῆς ἀνακαλύψεως, τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων, ἣν περ καὶ ἐξεθείασεν ὑπερβαλλόντως. Ὁ Βάκων ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐπολέμησε τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν συλλογισμὸν, τὸν μὲν ὡς τύραννον τῶν διανοιῶν, τὸν δὲ ὡς παντάπασιν ἄγονον καὶ οὐδόλως τελεσφορήσαντα εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Ὁ μεταρρυθμιστὴς οὗτος τῆς φιλοσοφίας δωρεὰν ἤθελεν ἀνταγωνισθῇ εἰς τὸν μεγαλεπήβολον Ἀριστοτέλη, τὸν ἀθάνατον φιλόσοφον καὶ συγγραφέα τῆς περὶ ζῶων ἱστορίας, ἐὰν μὴ προὔτιθετο νὰ συνάψῃ μάχην κατὰ τῶν ἐπαχθῶν προλήψεων, τῶν κεκτημένων τῷ ὀνόματι τοῦ Σταγειρίτου, ὅπως καταστρέψῃ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ φρονήματος. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Βάκωνος κατέδειξεν ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἐπιστήμη καθαρῶς

θεωρητικῇ, ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ πρακτικῆς ὠφελείας, ἀλλ' ἐνεργὸς, ἐξερχομένη τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν σχολῶν, διοχετεύουσα εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν, εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, γονίμους ἀρχάς, ικανὰς νὰ ἀλλάξωσι τὰ ἦθη, νὰ ὑψώσωσι τὰ γράμματα καὶ νὰ δημιουργήσωσι νέας ἐφαρμογὰς εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὴν φιλοτεχνίαν καὶ τὴν φιλεργίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ μεγάλυνωσι καὶ γονιμοποιήσωσι τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν κόσμον.

§ 2. Ἀνατραπεισῶν τῶν ἀρχαίων μεθόδων διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος ἐπενεχθεισῶν πεποιδήσεων εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἡ φιλοσοφία προήγαγε τὸν πολιτισμόν. Τὸ νέον ὄργανον, ἡ ἡ μεθοδολογία τοῦ Βάκωνος ὑφίσταται εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, εὐτινος μέρος ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, εἰς τὴν ἐρευναν καὶ διάκρισιν τῶν νόμων, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ γεγονότα ὡς εἰς αἰτίαι. Καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης διεφώτισε τὴν ἐξαγωγὴν, τούτέστι τὸν συλλογισμόν, οὕτω καὶ ὁ Βάκων τὴν ἐπαγωγὴν, τῆς ὁποίας αἱ κανόνες ἐκτίθενται ἀριθμῶς ἐν τῷ ὄργάνῳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Βάκων ἐγένετο χρήσιμος πολὺ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν κανόνων ἐκείνων καὶ κατ' ἐξάireτον εἰς τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τῆς ἐπαγωγῆς. Συντάξας τὸ νέον αὐτοῦ ὄργανον, προσέθετο νὰ δώσῃ ὁ Βάκων ἐντελεῖς κανόνας τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθείσης μεθόδου, ὡς ἐπραξεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ ἐν τῷ παλαιῷ ὄργάνῳ. Ἀπαριθμεῖ ἅπαντα τὰ γέννη τῆς παρατηρήσεως, δίδει τὰ τούτων παραδείγματα καὶ ἐμφαίνει τοὺς χαρακτηριστοὺς ἐλκύοντας τὴν προσοχήν. Μεταβαίνων ἐκ τῆς πείρας εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, σχηματίζει τρεῖς πίνακας, πρόσαγορεύσας αὐτοὺς πίνακας παρουσίας, ἀπουσίας καὶ βαθμῶν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων τάττονται πάντα τὰ γεγονότα τὰ παριστῶντα τὴν εἰκαζομένην αἰτίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ ὑπάγονται τὰ ἀνάπαλιν τὰ γεγονότα, ὧν ἡ εἰκαζομένη αἰτία δὲν ἀνευρίσκεται, ἐν τῷ τρίτῳ δεικνύονται αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς μὴδενίζεται ἡ γενικότης τῆς ἀρχῆς, ἡ τοῦλάχιστον παρίσταται εἰς πάντα διαφόρους καὶ ἀνομοίους ἐφαρμογὰς. Ὁ Βάκων πάντοτε προθυμεῖται ἵνα ποιῇ κατατάξεις καὶ διευθετῇ ὑπὸ κανόνας τὰ πάντα, δεῖξας τὴν ἀνάγκην νέας μεθόδου καὶ ἐκθεῖς πληρέστατα τοὺς νόμους αὐτῆς, ἤρκεσθαι εἰς τὸ νὰ διευκρίνησιν καὶ κατατάξῃ πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐφαρμογὰς τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον κατὰ μέγαν ἀριθμόν

μερίκων καὶ ἀτομικῶν περιστάσεων. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη κα-
τάταξις τῶν ἐπιστημῶν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τριῶν δυ-
νάμεων τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς μνήμης, εἰς τὴν ἀντιστοιχοῦσιν αἱ
ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, τῆς φαντασίας, παραγούσης τὴν ποίησιν, τὴν
καλλιτεχνίαν καὶ τὴν γραμματολογίαν ἢ τὰ ὠραῖα γράμματα,
καὶ τοῦ λόγου, οὗτινος ἐπικράτειά εἰσιν ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ κυ-
ρίως ἐπιστῆμαι. Ὁ Βάκων ἔσχε μεγίστην τὴν ἐπιρροὴν καὶ ὡς
φιλόσοφος καὶ ὡς μετὰ ῥυθμιστὴς τῆς φιλοσοφίας.

§ 3. Τοῦ Βάκωνος ἡ φιλοσοφία ἐνήργησε μεγάλως, ἀλλ' ἐν
Ἀγγλίᾳ μάλιστα ἔσχε πολλοὺς ὀπαδοὺς· πλὴν ὁ φίλος θω-
μᾶς Ὡδθέσιος ἐνεβάτευσεν ὅλως εἰς τὰς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ αὐ-
τὰς ἠκολούθει μετὰ μεγαλειτέρας ἀκριβείας καὶ τάξεως. Ἐγέν-
νηθῇ ὁ Ὡδθέσιος ἐν Μαλμεσβουργίῳ κατὰ τὸ 1588, καθ' ὃν
χρόνον ὁ Ε' Φίλιππος τῆς Ἰσπανίας ἐξώπλισε τὸν τρομερὸν στό-
λον κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καταστραφέντα ὑπὸ μεγάλης τρικυμίας.
Ἡ μήτηρ τοῦ Ὡδθέσιου διὰ φόβον ἔτεκε πρὸ τῆς ὥρας αὐτὸν,
ζήσαντα ὅμως διὰ τὴν σωφροσύνην αὐτοῦ ἐννεήκοντα περίπου
ἔτη. Ὡς ὁ Βάκων διήνυσε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Καμβριγίᾳ,
οὕτως ὁ Ὡδθέσιος ἐν Ὄζωνίῳ. Μετέφρασε τὸν Θουκυδίδην, ἐδη-
μοσίευσεν τὰ περὶ πολίτου, περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως πονήματα
αὐτοῦ, τὸν Λεβιάθαν, δυσαρεστήσαντα τοὺς θεολόγους πολὺ, τὴν
Λογικὴν, τὴν πραγματείαν περὶ σώματος καὶ περὶ ἀνθρώπου.
Ἐγένετο προλύτης καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Καμβριγίας, ὅτε
ὑπεστήριξε τὴν θέσιν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρείδεται ἐπὶ τῆς βίας καὶ
ἡ δικαιοσύνη ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θετικοῦ νόμου. Διὰ μὲν τῆς με-
λέτης τῶν κλασικῶν συνέλαβεν ἀποστροφὴν εἰς τὴν Σχολαστι-
κὴν φιλοσοφίαν, διὰ δὲ τῶν περιηγήσεων καὶ τῆς φιλίας αὐτοῦ
μετὰ τοῦ Βάκωνος, Γασσένδου καὶ Γαλιλαίου ἐγένετο ἐλεύθερος
ἐρευνητῆς καὶ ζητητῆς τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν πόλεμον τῶν δη-
μοκρατικῶν καὶ βασιλικῶν ἔλαβε δραστήριον μετοχὴν διὰ τῶν
συγγραμμάτων αὐτοῦ, παριστάνων τὴν μοναρχίαν ὡς τὴν μόνην
βάσιν τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ἀφ' οὗ ἐξέδωκε πολλὰ φιλοσοφικὰ
καὶ μαθηματικὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια προεξένησε σπάν-
δαλον διὰ τῆς παραδοξολογίας αὐτοῦ, καὶ κατηγορήθη ὡς ἄθεος,
ἀπέθανε τὸ 1679. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔθηκε νόμον ὁ Ὡδθέσιος
τὴν ἐλευθερίαν καὶ βασιμότητα, ἐσπουδάσεν ἵνα προσκολληθῇ
εἰς τὴν καταληπτὸν, ἐξορίζων πᾶν ὑποθετικὸν καὶ πᾶσαν κεχυμ-

πει ὁμως καλῶς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὰ ζωπικῆς παιδείας ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χό-
 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνθα ἡ διδασκαλία οὐταί, ἐξ ὧν ε-
 πατέρων οὐδόλως ποτὲ ἐξέλειπεν· ἐν τῇ σέας καὶ ὁ Σου-
 γλῶσσα κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν. οτος, ὅστις ἐδίδαξεν
 τοῦτου μόνοι οἱ Λατῖνοι πατέρες ἐγ- ζήσης ὀξυνοίας ἐμφε-
 ρὸς Αὐγουστίνος. Καθ' ὅσον ἀφ' εβαιοτήτος τῶν λογικῶν
 ἐφημίζοντο τότε εἰ τοῦ Μαν· ὅτι τὸ καθόλου βασιζε-
 τοῦ αἰδεσίμου καὶ τῶν ἄν· αὐτοὶ ἐνεργεῖν, δὲν εἶναι πλά-
 Κασσιοδώρου. Οὐχ ἦτο· οἶδαται εἰς τὸν νοῦν, εἶναι ἰδι-
 γανον τοῦ Ἀριστοτέλ· ἐν τῇ ψυχολογίᾳ δὲν παραδέχεται
 δῶρον εἰς Κάρλον· ὧν δυνάμεων, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἐπιθυ-
 μένον παρὰ Καρλ· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 ἐρχεται Ἰωάνν· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 στῆς περιώ· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 διεχυσεν· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 αὐτοῦ· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 τὴν· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 ὅ· ὧν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ
 ἐν τῇ ἐποχῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν τοῦ νοῦς
 αὐτοῦ ὀξυδερκεῖαν καὶ τὴν τύλην νὰ πολεμῇ τὴν πρόληψιν, τὴν
 τυραννίαν καὶ τὴν δεσποτιανίαν· ἐγένετο ὑπερασπιστὴς τῶν
 δικαίων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ
 τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα. Ἐγνωμάτευεν ὅτι τὰ καθόλου εἶναι ἐρ-
 γον τῆς ἀφαιρέσεως, ὑπάρχοντα ἐν μόνῳ τῷ νῷ, εἶναι ποιότητες
 ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εὐρισκόμεναι ἐν τῇ ψυχῇ. Ὡς ἐπαδοὶ τῆς
 τῶν ὀνοματικῶν δόξης διεκρίθησαν ὁ Ὀλκοτος, ὁ Ἀριμίνης
 Γρηγόριος, Ἐρρίκος ὁ ἐξ Ἑσσης, ἐξέχον κατὰ τὰς μαθηματικὰς
 καὶ ἀστρονομικὰς ἐρεῦνας, Νικόλαος Ὁρέσμιος καὶ Γαβριὴλ Βεῖ-
 λος. Εἰ καὶ ἡ αἵρεσις τῶν ὀνοματικῶν κατεδιώχθη, ἔσχεν ὁμως
 πλείστους ὑπαδούς καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν πολλοῖς τῶν πανε-
 πιστημίων τῆς Γερμανίας, καὶ ἐθριάμβευσεν διὰ τὸ ἐλευθερίον
 πνεῦμα αὐτῶν, τὴν ἀποσκίρτησιν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ τὴν κλί-
 σιν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τοῦ διανοεῖσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

εις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ συναφείας τῶν
 ὡν συστήματων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος.

σχολαὶ τοῦ ιε' καὶ ις' αἰῶνος ἐπανελάβον πιστῶς
 τὸ συστήματα, ἅτινα νέμεται πᾶσα μεγάλη ἐποχὴ
 ἐπὶ τὸν πλατωνικὸν ἰδανισμόν, τὸν περιπατητισμόν,
 καὶ τὸν μυστικισμόν. Κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα ἡ σχο-
 λὸν ἐκλονίσθη, ὥστε ἠδύνατο νὰ εἰπωθῇ ὅτι ὅλως
 ἐγράφη. Ἡ δὲ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη,
 οὐκ ἔτι οἱ φιλοσοφοῦντες νὰ συνδιαλλάξωσι τὰ συστήματα
 τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τοῦτους
 τοὺς αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ φιλοσοφία στερεῖται πρωτοτυπίας, αἱ δι-
 δασκαλίαι τῆς Ἑλλάδος ἐτιμήθησαν καὶ ἀπῆρτισαν τὴν ἀγωγὴν
 τῶν ἀνεξαρτήτων πνευμάτων τοῦ ιζ' αἰῶνος. Ἡ ἀνάγκη νέων
 βάσεων τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ
 τῆς προσεκτικῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης ἐγένετο ἀρκούντως ἐπαι-
 σθητὴ, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπῆτει στερεὰν τροφήν, οὐδό-
 λως ἐπ' ἀναπαυόμενον εἰς τετριμμένους τύπους καὶ κενὰς ιδέας,
 ἔπρεπε πλέον νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀποτελεσμάτων
 ἐκ τῶν τῆς ὑποθέσεως ἀρχῶν, καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς νόμους αὐ-
 τοῦς τῶν γνώσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀντικειμένων, καὶ τοὺς
 τελευταίους λόγους τῶν πραγμάτων. Ἀφ' ἐτέρου τὰ πολιτικὰ
 καὶ ἐκκλησιαστικὰ συμβάντα, αἱ σταυροφορίαι, ἡ ἀνακάλυψις
 τῆς τυπογραφίας καὶ τοῦ νέου κόσμου, ἡ διαμαρτύρησις καὶ ἡ
 ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμειναν ξένα, ἀλλ' ἐπενήρ-
 γησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς
 φιλοσοφίας.

§ 2. Τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐξη-
 πλώθησαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ διὰ τῶν προσφύγων
 Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες μετὰ τοῦ ἐλληνισ-
 μοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἤνεγκον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς κεκρυμμένους
 θησαυροὺς τῆς πατρῴας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀφ' ὧν διε-
 χύθη δαφνιδῶς τὸ νέον πνεῦμα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ἐν ἐκείνοις
 τοῖς θησαυροῖς, οὓς Ἕλληνες, ἀποστρεφόμενοι τὴν δουλείαν τῶν
 Τούρκων, μετεκόμισαν ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ τῆς

θεωρητικῇ, ἀνευ ἀποτελέσματος καὶ πρακτικῆς ὠφελείας, ἀλλ' ἐνεργὸς, ἐξερχομένη τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν σχολῶν, διοχετεύουσα εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν, εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, γονίμους ἀρχάς, ἱκανὰς νὰ ἀλλάξωσι τὰ ἥθη, νὰ ὑψώσωσι τὰ γράμματα καὶ νὰ δημιουργήσωσι νέας ἐφαρμογὰς εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὴν φιλοτεχνίαν καὶ τὴν φιλεργίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ μεγαλύνωσι καὶ γονιμοποιήσωσι τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν κόσμον.

§ 2. Ἀνατραπεισῶν τῶν ἀρχαίων μεθόδων διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος ἐπενεχθεισῶν πεποιθήσεων εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἡ φιλοσοφία προήγαγε τὸν πολιτισμόν. Τὸ νέον ὄργανον, ἧ ἡ μεθοδολογία τοῦ Βάκωνος ὑφίσταται εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, οὗτος μέρους ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοί, εἰς τὴν ἐρευναν καὶ διάκρισιν τῶν νόμων, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ γεγονότα ὡς εἰς αἰτίαι. Καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης διεφώτισε τὴν ἐξαγωγήν, τουτέστι τὸν συλλογισμόν, οὕτω καὶ ὁ Βάκων τὴν ἐπαγωγήν, τῆς ὁποίας αἱ κανόνες ἐκτίθενται ἀριθμῶς ἐν τῷ ὄργάνῳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Βάκων ἐγένετο χρήσιμος πολὺ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν κανόνων ἐκείνων καὶ κατ' ἐξαιρέτον εἰς τὴν ὀρθὴν τοποθέτησιν τῆς ἐπαγωγῆς. Συντάξας τὸ νέον αὐτοῦ ὄργανον, προέθετο νὰ δώσῃ ὁ Βάκων ἐντελεῖς κανόνας τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθείσης μεθόδου, ὡς ἔπραξεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ ἐν τῷ παλαιῷ ὄργάνῳ. Ἀριθμεῖ ἅπαντα τὰ γένη τῆς παρατηρήσεως, δίδει τὰ τούτων παραδείγματα καὶ ἐμφαίνει τοὺς χαρακτηριστοὺς ἐκκλόντας τὴν προσοχὴν. Μεταβαίνων ἐκ τῆς πείρας εἰς τὴν ἐπαγωγήν, σχηματίζει τρεῖς πίνακας, προσαγορεύσας αὐτοὺς πίνακας παρουσίας, ἀπουσίας καὶ βαθμῶν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὁποίων τάττονται πάντα τὰ γεγονότα τὰ παριστάνοντα τὴν εἰκαζομένην αἰτίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ ὑπάγονται τὰ ἀντίπαλιν τὰ γεγονότα, ὧν ἡ εἰκαζομένη αἰτία δὲν ἀνευρίσκεται, ἐν τῷ τρίτῳ δεικνύονται αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς μηδενίζεται ἡ γενικότης τῆς ἀρχῆς, ἧ τοῦλάχιστον παρίσταται εἰς πάντη διαφορὸς καὶ ἀνομοίους ἐφαρμογὰς. Ὁ Βάκων πάντοτε προθυμεῖται ἵνα ποιῇ κατατάξεις καὶ διευθετῇ ὑπὸ κανόνας τὰ πάντα, δειξας τὴν ἀνάγκην νέας μεθόδου καὶ ἐκθεῖς πληρέστατα τοὺς νόμους αὐτῆς, ἤρχεσθαι εἰς τὸ νὰ διευκρίνησιν καὶ κατατάξῃ πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐφαρμογὰς τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον κατὰ μέγαν ἀριθμόν

μερίκων καὶ ἀτομικῶν περιστάσεων. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη κατὰ τάξιν τῶν ἐπιστημῶν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τριῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἥτοι τῆς μνήμης, εἰς τὴν ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, τῆς φαντασίας, παραγούσης τὴν ποίησιν, τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν γραμματολογίαν ἢ τὰ ὠραία γράμματα, καὶ τοῦ λόγου, οὗτινος ἐπικράτειά εἰσιν ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ κυρίως ἐπιστῆμαι. Ὁ Βάκων ἔσχε μεγίστην τὴν ἐπιρροὴν καὶ ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς μετὰ πρῶτον τῆς φιλοσοφίας.

§ 3. Τοῦ Βάκωνος ἡ φιλοσοφία ἐνήργησε μεγάλως, ἀλλ' ἐν Ἀγγλίᾳ μάλιστα ἔσχε πολλοὺς ὁπαδοὺς· πλὴν ὁ φίλος Θωμᾶς Ὡδθέσιος ἐνεβάτευσεν ὅλως εἰς τὰς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ αὐτὰς ἠκολούθει μετὰ μεγαλειτέρας ἀκριβείας καὶ τάξεως. Ἐγέννηθη ὁ Ὡδθέσιος ἐν Μαλμεσθουργίῳ κατὰ τὸ 1588, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ε' Φίλιππος τῆς Ἰσπανίας ἐξώπλισε τὸν τρομερὸν στόλον κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καταστραφέντα ὑπὸ μεγάλης τρικυμίας. Ἡ μήτηρ τοῦ Ὡδθέσιου διὰ φόβον ἔτεκε πρὸ τῆς ὥρας αὐτὸν, ζήσαντα ὁμῶς διὰ τὴν σωφροσύνην αὐτοῦ ἐννενήκοντα περὶ τοῦ ἔτη. Ὡς ὁ Βάκων διήνυσε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Καμβριγίᾳ, οὕτως ὁ Ὡδθέσιος ἐν Ὄξωνίῳ. Μετέφρασε τὸν Θουκυδίδην, ἐδημοσίευσεν τὰ περὶ πολίτου, περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως πονήματα αὐτοῦ, τὸν Λεβιάθαν, δυσαρεστήσαντα τοὺς θεολόγους πολὺ, τὴν Λογικὴν, τὴν πραγματείαν περὶ σώματος καὶ περὶ ἀνθρώπου. Ἐγένετο προλύτης καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Καμβριγίας, ὅτε ὑπεστήριξε τὴν θέσιν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρείδεται ἐπὶ τῆς βίας καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θετικοῦ νόμου. Διὰ μὲν τῆς μελέτης τῶν κλασικῶν συνέλαβεν ἀποστροφὴν εἰς τὴν Σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, διὰ δὲ τῶν περιηγήσεων καὶ τῆς φιλίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βάκωνος, Γασσένδου καὶ Γαλιλαίου ἐγένετο ἐλεύθερος ἐρευνητῆς καὶ ζητητῆς τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν πόλεμον τῶν δημοκρατικῶν καὶ βασιλικῶν ἔλαβε δραστήριον μετοχὴν διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, παριστάνων τὴν μοναρχίαν ὡς τὴν μόνην βᾶσιν τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ἀφ' οὗ ἐξέδωκε πολλὰ φιλοσοφικά καὶ μαθηματικὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια προεξένησε σκάνδαλον διὰ τῆς παραδοξολογίας αὐτοῦ, καὶ κατηγορήθη ὡς ἄθεος, ἀπέθανε τὸ 1679. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔθηκε νόμον ὁ Ὡδθέσιος τὴν ἐλευθερίαν καὶ βασιμότητα, ἐσπούδασεν ἵνα προσκολληθῇ εἰς τὴν καταληπτὸν, ἐξορίζων πᾶν ὑποθετικὸν καὶ πᾶσαν κεχυμ-

σώματα καὶ τὰ πνεύματά εἰσιν ἀλλήλοις οὐσιωδῶς ἀντίθετα, ἣ ἑκτασις εἶναι οὐσία τῶν σωμάτων. Οὐ διαστείλας ὕλην καὶ τόπον ὁ Καρτέσιος, προσέδραμεν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τοὺς νόμους ταύτης, οὗς παράγει ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως οἰκοδομεῖται ὁ φυσικὸς κόσμος. Τὴν ιδέα τῆς ἀπείρου καὶ αἰωνίας οὐσίας ἔχομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ· ἐξάγει τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, καθ' ἣν δὲ περίπτωσιν ἤθελέ τις ἀρνηθῇ τὴν νομιμότητα καὶ τὸ κύρος τῶν δύο πρώτων ἀποδείξεων, διακρατεῖ τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἰσοδυναμοῦσαν ταῖς μαθηματικαῖς καὶ γεωμετρικαῖς ἀληθείαις. Ἄπαντα δὲ τὰ θεῖα προσόντα ἐξάγει ὁ Καρτέσιος ἐκ τῆς ιδέας τῆς ἀνωτάτης τελειότητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι νοητικὴ, διὰ τοῦτο εἶναι αὐλὸς καὶ ἀπλῆ, ἔχουσα τὴν ἐαυτῆς ἑδρὰν εἰς τὸν προμήκη μυελόν, ἐκ δὲ τῆς αὐλίας συμπεραίνεται καὶ ἡ ἀθανασία. Νοοῦσα ἡ ψυχὴ ἐλευθέρως, διατελεῖ ἐλευθέρως, καὶ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ σώματος διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ παραστάσεως. Περὶ δὲ τῶν κτηνῶν ἔλεγεν ὅτι εἶναι ἄψυχα, θεωρῶν αὐτὰ ζώσας μηχανάς. Κατ' αὐτὸν ἡ θέλησις, ἡ φαντασία καὶ ἡ νόσις πηγάζουσιν ἐξ ἐπικτήτων, ποιημένων καὶ ἐμφύτων ἰδεῶν.

§ 3. Μεθ' ὅλα τὰ ἐλλείμματα τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, αὕτη κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην καὶ τὰς καταπληκτικὰς καὶ τολμηρὰς ὑποθέσεις συνεβάλετο τὰ μάλιστα εἰς τὸ ἐλευθέρως διανοεῖσθαι, ἀντέταξε σινικὸν τεῖχος ἀπέναντι τῆς σχολαστικῆς, ἀνεζωπύρησε τὸν ἔρωτα τοῦ φιλοσοφεῖν, καὶ ἐποίησε λίαν προσεκτικὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας, ὅπως μὴ ἐξοκέλλωσιν εἰς ἀπάτας τοῦ λοιποῦ. Συνεμερίσθησαν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ πολλοὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, ἐν οἷς τάττονται οἱ ἐξῆς, Δελαφόργιος, Σουλβαῖνος, Ρέγιος, Κλαυδέργιος, Γευλίνιζος, Πασκάλις, Νικόλαος, Λεγράνδος, Ἀδριανὸς Ἐρεβόρδος, Βίκος ὁ δημιουργὸς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, καὶ ὡς ἐγγιστα ὁ Γρότιος καὶ ὁ Πουφενδόρφος. Οἱ δὲ θεολόγοι τῆς Σορβόνης καὶ οἱ Ἰησουῖται ἐξήλεγξαν αὐτὸν ὡς ἄθεον. Ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία, ὑποστᾶσα καὶ σκληροὺς διωγμοὺς, διεδόθη ἐξαιρέτως ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν ταῖς Κάτω χώραις, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ δὲ ὀλιγώτερον, ἐνήργησε πλείστας ὥσας μεταβολὰς εἰς τὴν Λογικὴν, Μεταφυσικὴν καὶ τὴν Ἠθικὴν, καὶ ἐνήσκησε μεγίστην ἐπὶ ῥοήν καὶ εἰς τὴν Θεολογίαν.

§ 4. Ὁπαδὸς τοῦ Καρτεσίου ἦτο Νικόλαος ὁ Μαλεβράγχιος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1638 ἐν Παριείοις, καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1715. Τὰ κυριώτερα τῶν πονημάτων αὐτοῦ εἶναι ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, αἱ χριστιανικαὶ μελέται καὶ αἱ μεταφυσικαὶ συνεντεύξεις. Οὗτος ἀνέπτυξε καθαρῶς τὰς ἰδέας τοῦ Καρτεσίου, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἔλαβε μυστηριώδη χαρακτῆρα· ἐξήγησεν εὐτυχῶς τὰ περὶ γνώσεως, τὰ περὶ ἀρχῆς τῶν ἀπατῶν, ὅσαι μάλιστα γεννῶνται ὑπὸ τῆς φαντασίας, καὶ τὴν τοῦ διανοεῖσθαι μέθοδον. Ἀφ' ἑτέρου ἡ παράστασις τοῦ παθητικοῦ νοῦς, τῆς ἐνεργητικῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως, τὰ περὶ ἐκτάσεως ὡς οὐσίας τῶν σωμάτων, καὶ νοήσεως ὡς οὐσίας τῆς ψυχῆς, τὰ περὶ Θεοῦ ὡς πραγματικῆς ἀρχῆς πάσης οὐσίας καὶ νοήσεως, ὡδήγησαν αὐτὸν ἵνα ἀναιρέσῃ μετ' ἀγχινοίας τὰς ἐμφύτους ἰδέας, καὶ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἅπαντα βλέπομεν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπειρία τοῦ τόπου καὶ τῆς νοήσεως, ὁ νοητὸς κόσμος καὶ ὁ τόπος τῶν πνευμάτων· ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντοτε παρῶσα ἐναργῶς ἢ σκοτεινῶς ἐν τῷ πυθμένι τῆς ἡμετέρας νοήσεως. Ὁ Μαλεβράγχιος παρεδέχετο ἔνῳσιν σταθεράν τοῦ πλάσματος μετὰ τοῦ πλάστου, τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου μετὰ τοῦ ἀπολύτου λόγου, ἐξ οὗ ἐκεῖνος ἐξάγει ἅπαν τὸ φῶς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεὸς γινώσκει τὸ ὄν καὶ ἡμεῖς γινώσκομεν τὸν Θεόν, γινώσκομεν τὰς περὶ τοῦ ὄντος ἰδέας τοῦ Θεοῦ· οὕτω τὸ πνεῦμα δὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν σωμάτων, καὶ ὁμοῦ γινώσκει ταῦτα, γινώσκον τὰς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτῶν ἰδέας. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνίκανον ἵνα παραγάγῃ μετὰθεσιν τῶν σωματικῶν μορίων δυνάμει τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ φύσεως, χρῆζει τῆς βοηθείας τῆς ὑπερτάτης αἰτίας. Ὄθεν πᾶσα κίνησις παράγεται κατ' ἄμωσον τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν, καὶ ἡ ἡμετέρα θέλησις εἶναι ἀνεπαρκής· αὐτὴ εἶναι μᾶλλον ἀφορμὴ ἢ αἰτία τῆς κινήσεως. Ἐκ τῆς στερεωθείσης ἀρχῆς τοῦ Καρτεσίου, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι οὐσιωδῶς διάφορα καὶ διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων, ὁ Μαλεβράγχιος συμπεραίνει ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται ἀλλεπαλλήλως ἐνεργεῖν, καὶ τοι ὑπὸ τῆς πείρας πληροφορεῖται ὅτι πραγματικῶς ἐνεργοῦσιν ἀμφοτέρω ἐν τῇ γνώσει καὶ ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς κινήσεως. Διὰ ταῦτα λύει τὴν ἐνστάσιν διὰ τῆς διπλῆς ὑποθέσεως τῆς ὀπτασίας ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῶν περιστατικῶν αἰτιῶν. Τὸ σύστημα τοῦτο χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἐννοηματικῆς δόξης

ταύτας διὰ τῆς βαθείας ἐρεύνης. Ἐδόξατεν αὐτὸν βεβαίως τὸ δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἢ περὶ ἀνεξήθησκείας ἐπιστολῇ, τὸ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς σύγγραμμα αὐτοῦ, δόξαν ἀνάφαιρετον. Ἀπέθανε δὲ τὸ 1704, ἀφήσας καὶ ἄλλα συγγράμματα, πρὸς δὲ τὸν λογικὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Λώκκιος ἐπολέμησε τὴν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν ὑπόθεσιν, ἀποδείξας τὴν ἐμπειρικὴν ἀπασῶν τῶν ἐννοιῶν ἀρχὴν δὲ ἐπαγωγῆς, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ ἐπιστάσις εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, ἐξ ὧν αἱ μὲν εἶναι ἀπλαῖ, αἱ τῆς σερεότητος, τόπου, ἐκτάσεως, σχήματος, κινήσεως, ἡρεμίας, νοήσεως, θελήσεως, ὑπάρξεως, χρόνου, διαρκείας, δυνάμεως, ἡδονῆς, λύπης· αἱ δὲ σύνθετοι, αἱ τῆς οὐσίας, τοῦ συμβεβηκότος, τῆς σχέσεως, ἐπιτυγχανόμεναι τῇ ἐπαναλήψει, προσθήκῃ καὶ συνενώσει τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν. Ὡστε καὶ αἱ μᾶλλον δύσληπτοι ἰδέαι σχηματίζονται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀποκτηθεισῶν ἰδεῶν ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων ἢ τῆς σκέψεως, καὶ τῶν ἰδίων ἐργασιῶν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἰδεῶν. Αἱ ἀπλαῖ εἰσιν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πραγματικά· ἡ ψυχὴ δέχεται αὐτὰς ὡς ἄγραφος χάρτης, ἢ ἄλλως *tabula rasa*, χωρὶς νὰ συνεισφέρῃ τίποτε. Αἱ σύνθετοι γεννῶνται ἐκ τῶν ἀπλῶν διὰ τινος ἐνεργείας τοῦ νοῦς, ἣτις καλεῖται σύνθεσις, ἀντίθεσις, παράθεσις, ἀφαίρεσις. Ὁ νοῦς εἰς τὰς συνθέσεις αὐτοῦ ἢ μένει ἐν τῇ πείρᾳ ἢ τἀνάπαλιν, καὶ τότε σχηματίζει ἐλευθέρως καὶ ἀρχετύπους ἰδέας, οἷον τὰς μαθηματικὰς καὶ ἠθικὰς. Τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ εἶναι, μηδὲν ἐν τῷ νῷ ὃ οὐ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει. Ἐσφαλμένη ἡ συστηματικὴ αὕτη θεωρία. Καθόσον ἀφορᾷ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Λωκκίου περὶ γλώσσης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπατῶν, ἦσαν λίαν ἐπιτυχεῖς. Ἐγνώμάτευστε περὶ τῆς γνώσεως, ὅτι εἶναι παρατήρησις τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν ἐννοιῶν κατὰ ταυτότητα ἢ ἑτερότητα, σχέσιν, συνύπαρξιν καὶ ὑπαρξίν, δι' ἐποπτείας, ἀποδείξεως, αἰσθήσεως καὶ κρίσεως, καὶ ὅτι ταύτης εἶδη ἡ ἐποπτικὴ, λογικὴ, αἰσθητικὴ καὶ πιθανὴ γνῶσις, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν ὁρίων, χρήσεως καὶ καταχρήσεως αὐτῆς. Ὁ Λώκκιος παράγει τὰς γνώσεις ἐκ τῆς πείρας, στηρίζων αὐτὰς δι' ἐρείσματων ἀσθενῶν, θηρεύων ἀπαδεικτικὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς· ἐναυάγησε θελήσας νὰ ἐποικοδομήσῃ Μεταφυσικὴν ἐπὶ τῶν ἀβεββαίων πειραματικῶν γνώσεων. Τὴν αἰσθησιν, ἀντικείμενον ἔχουσαν τὸν ἐξωτε-

ρικὸν κόσμον καὶ τὴν σκέψιν τὰς ἐργασίας τῆς ψυχῆς, ἥτοι τὴν ἀντίληψιν, μνήμην, προσοχὴν, κρίσιν, ἀφαίρεσιν καὶ γενίκευσιν, θεωρεῖ ὁ Λωκκίος ὡς δύο εἶδη πείρας. Συγχέει τὴν ἰδέαν τοῦ διαστήματος μετὰ τῆς τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἀπείρου μετὰ τοῦ ἀορίστου. Ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ ἠρύετο τὴν εὐδαιμονίαν ἐξ ἀρχῶν ἐμπειρικῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λωκκίου ἐξηπλώθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἰσῆχθη εἰς τὴν Γαλλίαν, καὶ βαθμηδὸν καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν· ἠκολούθησαν ἐπίσημοι νόες τὴν ὑπὸ τοῦ Λωκκίου χαράχθεισαν ὁδὸν, καὶ ἀνέπτυξαν περαιτέρω τὴν ἐμπειρίαν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ συνεπειὰς αὐτοῦ.

§ 7. Στέφανος Βονέτος Κονδιλλάκιος, ὅστις ἐγεννήθη τὸ 1715 ἐν Γραντιανουπόλει καὶ ἀπεβίωσε 1780, ὅπως τελειοποίησιν τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Λωκκίου, κατέβαλε μεγάλην προσπάθειαν ἵνα φέρῃ τὴν παντοδαπότητα εἰς ἐνότητα, καὶ ἀνήγαγε πάσας τῆς ψυχῆς τὰς ἐνεργείας εἰς τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς μεταμορφώσεως. Φρονεῖ ὁ Κονδιλλάκιος ὅτι ὁ καθαρισμὸς τῆς γλώσσης εἶναι τὸ μέσον τῆς ἐπιστήμης· ἀνάγει πᾶσαν ἐπιστήμην εἰς τὴν ἀπλουστάτην ἔκφρασιν, νομίζων ὅτι τότε δύναται νὰ διδαχθῇ, ὡς ἡ Μαθηματικὴ. Ἐμπειρίαν καὶ θεωρίαν παραδέχεται, καὶ θεωρεῖ τὴν γνῶσιν παραγομένην ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτότητος. Ἡ Γαλλικὴ φιλοσοφία ἐγκαυχᾶται ἐπὶ τῷ Κονδιλλακίῳ, ὃν ἠκολούθησε πιστῶς ἄχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

§ 8. Κάρολος Βονέτος, γεννηθεὶς ἐν Γενεύῃ τὸ 1720, ἀποθανὼν δὲ τὸ 1793, εὐτυχῆς τῆς φύσεως παρατηρητῆς, κεκοσμημένος εὐγενῇ θρησκευτικῇ φρονήματι, παρήγαγε καὶ αὐτὸς τὰς ἐννοίας ἐκ τῆς ἐμπειρίας διὰ νευρικῶν τινῶν ἰνῶν καὶ τῆς τούτων κινήσεως, καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὴν ψυχὴν ἀρχικῶς διπλὴν αἰσθητικὴν δύναμιν καὶ μίαν κινητικὴν· ὁ Βονέτος μετὰ τοῦ Κονδιλλακίου συνεισένεγκε πολλὰ εἰς τὴν Ψυχολογίαν. Ὁ Δαυὶδ Ἀρτλέϋος ἐξ ἄλλου παράγει τὰ πάντα ἐκ τῆς συγκυρήσεως τῶν ἰδεῶν, καὶ ταύτας ἐκ τῶν παλμῶν τῶν μυελῶν καὶ τοῦ αἵθερος· ἐπρέσβευε δὲ καὶ τὸν προορισμὸν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασία. Μετὰ ἀναισχυντίας προήγαγον τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν ἠθικὴν, καταντήσαντες καὶ εἰς ὑλικότητα καὶ θνητότητα τῆς ψυχῆς Ἰούλιος Ὁφράϋος, Δελαμετερίας, Κλαύδιος Ἀδριανὸς, Ἐλβέτιος, Ἰωσήφ Πρισλέϋος, καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τῆς φύσεως συστήματος Λαγράγγιος ἢ Ὀλβάλος. Οὗτος τοῦ φιλοσοφεῖν ὁ

αναγκαίαι, αἱ τοῦ λόγου, ὧν ἡ ἀρχὴ εὐρίσκεται δι' ἀναλύσεως, καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι, αἱ τοῦ γεγονότος, ὧν ὁ ἔσχατος λόγος εὐρίσκεται ἐκτὸς τῆς σειρᾶς τῶν συμπτώσεων, εἰς τινα οὐσίαν ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαίαν, εἰς τὸν Θεόν, ἐν ᾧ τὰ πράγματα ὑπάρχουσιν ἐξαρέτως ἢ δυνάμει. Ἡ θεία οὐσία εἶναι ἀπείρου τελειότητος, τὰ κτίσματα ἔλαβον παρὰ Θεοῦ τὰς αὐτῶν τελειότητας, καὶ δὲ ἀτέλειαι αὐτῶν ἔχουσι τὴν πηγὴν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν περιορισμένην φύσιν. Αἱ δεδημιουργημέναι μονάδες εἶναι ἐκλάμψεις ἢ ἀπαυγασματα τοῦ Θεοῦ. Πᾶσα μονὰς περιστάνει εἰς αὐτὴν τὸ πᾶν κατὰ διαφόρους βαθμούς· δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπίβροσις, ἀλλὰ ἰδανικὴ συνέχεια, τουτέστιν αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαὶ πάσης μονάδος εἶναι τοιαῦται, ὥστε συμφωνοῦσι πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν ἀμέσως συνημμένων αὐταῖς μονάδων· ὁ λόγος ταύτης τῆς συμφωνίας εἶναι ἰδρυμένος εἰς τὴν ἀπειρον σοφίαν καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἀρμονία προδιατεταγμένη προσαγορεύεται. Θεὸς εἶναι Μονὰς μονάδων. Πᾶν δὲ εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, περιορισμένον διὰ τοῦ τῆς οὐσίας περιορισμοῦ. Θεοῦ οὐσία εἶναι ἡ ἀπόλυτος τελειότης. Εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς οὐσίας ἀπάντων τῶν πραγμάτων. Εἰς δὲ τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατοὶ ἢ ἐνδεχόμενοι ἀπείροι κόσμοι, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνδεχομένων προέκρινε καὶ παρήγαγε τὸν ἄριστον, δηλαδὴ ἐκεῖνον ἐν ᾧ εἰσὶν αἱ πλείσται πραγματικότητες. Ὁ Θεὸς δὲν θέλει οὔτε τὸ φυσικόν, οὔτε τὸ ἥθικόν κακόν, ἀλλὰ παρεχώρησεν αὐτὰ. ὡς ἀναγκαῖα ἀκολουθήματα τῶν ἀναγκαίων ὀρίων τῶν πεπερασμένων πραγμάτων, καὶ παρεχώρησεν οὕτως ὡς ἀπῆτει ἡ ἐνδεχομένη τελειότης τοῦ σύμπαντος. Συγγράμματα τοῦ Λεϊδνιτίου εἶναι πολλὰ, ἐν οἷς φυσικὴ γεωγραφία ἢ γεωλογία, κασιγραφία ἢ καθολικὴ γλῶσσα, νέα μέθοδος τοῦ μαρθάνειν καὶ διδάσκειν τὸ δίκαιον, θεοδικία, μελέται ἐπὶ τῆς γνώσεως, τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἰδεῶν, περὶ φιλοσοφικοῦ ὑπολογισμοῦ, περὶ ρυθμίσεως τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ γνώσεως οὐσίας, μοναδολογία, περὶ αὐτῆς τῆς φύσεως μετ' ἐπιστολῆς εἰς τὸν Βασσιλέτιον, νέα δοκίμια ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, διάφοροι στοχασμοί. Ὁ Δαμψρὼν, ὁ Ἐκχάρδος, ὁ Καϊστνερ, ὁ Φεϋερβάχης, ὁ Τεννερμάννος καὶ ἄλλοι ἐγραψαν περὶ αὐτοῦ.

§ 11. Χριστιανὸς Οὐόλφιος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1679 ἐν

Βρεσλαυία, υἱὸς βυρτοδέψου, ἐπαιδεύθη διὰ τῆς μελέτης τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τοῦ νοὸς θεραπευτικῆς ὑπὸ τὸν Τεσχιρνεχάον, καὶ ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος καὶ ἐμβριθέστατος φιλόσοφος τῆς δογματικῆς σχολῆς. Εἶχε πλέον ἀναλυτικὸν καὶ συστηματικὸν παρὰ ἀρχέτυπον πνεῦμα, ἔδωκεν ὁμῶς διὰ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ τούτων εἰς τὴν τοῦ Λεϊβνιτίου φιλοσοφίαν πολὺν χρόνον τὴν μεγίστην ἐξάπλωσιν καὶ κυριότητα· ἐξώρισεν ἐντελῶς διὰ τῶν Γερμανικῶν διδακτικῶν βιβλίων αὐτοῦ τὴν Σχολαστικὴν ἐκ τῶν Γερμανικῶν πανεπιστημίων. Ὁ Οὐόλφιος εἶναι εἰς τῶν ἐνδόξων φιλοσόφων, οὗτος συνέταξε τελείαν τῶν ἐπιστημῶν ἐγκυκλοπαιδείαν, διδάξας ἐν Ἀλλῇ περὶ τὸ 1707 ὡς καθηγητῆς τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἐξέδωκε παντοῖα συγγράμματα λατινιστὶ καὶ γερμανιστὶ, περιάψαντα αὐτῷ τιμὴν οὐ μικράν· ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐπεκράτει ἐν ἀπάσῃ τῇ Γερμανίᾳ ἄχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Καντίου. Ἀπέθανε τὸ 1754 πλήρης τιμῶν· ἦτο μέλος τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου, τῆς βασιλικῆς ἐταιρείας τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς ἀκαδημίας τῶν Παρισίων καὶ Πετρούπολεως. Μέρη τῆς μὲν θεωρητικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας εἰσὶν ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ, περιέχουσα τὴν ὄντολογίαν, ψυχολογίαν, κοσμολογίαν καὶ θεολογίαν. Ἡ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὴν διάφορον φύσιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι Θεὸς, ἀνθρωπίνη ψυχὴ καὶ σώματα, ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, τὴν θεολογίαν, τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ ἀρχικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ γνωστικὴ καὶ ἡ ὀρεκτικὴ, ἡ διάνοια καὶ ἡ θέλησις, καὶ αὗται δύνανται νὰ πλανηθῶσιν, ἡ μὲν ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ ἀγαθοῦ, ἐντεῦθεν ἡ ἀναγκαιότης δύο φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, τῆς λογικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ πρακτικὴ περιλαμβάνει τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἢ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου. Ὁ Οὐόλφιος συνέταξε τὰ ἐξῆς συγγράμματα, λογικὴν, ὄντολογίαν, κοσμολογίαν, ψυχολογίαν πειραματικὴν, ψυχολογίαν λογικὴν, θεολογίαν φυσικὴν, φυσικὸν καὶ διεθνὲς δίκαιον καὶ ἠθικὴν. Τὴν ὕλην εὔρεν ὁ Οὐόλφιος προσυνηγμένην ἤδη ὑπὸ ἄλλων, καὶ παρέλαβεν ἐνίοτε τὸ Καρτεσιανὸν καὶ πάντοτε τὸ Λεϊβνιτιανὸν σύστημα, ἐξαιρέσας τὸ τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως, τῶν Μανάδων

καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας, ἅτινα ἐξέλαβεν ὡς κενὰς ὑποθέσεις· ἐπλήρωσε δὲ καὶ τινὰ κενὰ αὐτοῦ μέρη διὰ νέων ιδεῶν καὶ ἀναπτύξεως τῶν δεδομένων. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ προτέρημα ὑφίσταται εἰς τὴν ἐνότητα, σύνδεσιν καὶ συστηματικὴν ἀλληλουχίαν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸ ὅλον διὰ μαθηματικῆς μεθόδου. Διὰ ταύτης τῆς μεθόδου ἐδοξάσθη μεγάλως, ἐν ἧ λήμπει ἡ τάξις καὶ εὐκρίνεια τῶν ιδεῶν καὶ ἀκριβοῦς ὀνοματολογία. Ἐλαττώματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ εἶναι τὰ ἀκόλουθα· ὅτι μόνον εἰς τὴν διάνοιαν ἡσχολήθη, παριδὼν τὰς εἰδικὰς καὶ ὕλικας συνθήκας τῆς γνώσεως· ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τοῦ δυνατοῦ, καὶ ἔλαβεν ὡς πρώτην ἀρχὴν πάσης γνώσεως τὴν ἀντίφασιν· ἔταξεν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ἐπιστημῶν ιδέας καὶ ὀρισμούς, καὶ ἄφῃκε τὴν πραγματικὴν αὐτῶν σημασίαν, οὐδὲν διακριτικὸν γνῶρισμα τῶν λογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων ἐποίησεν, ἡμέλησε τὴν διάκρισιν αὐτῶν ἐκ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην. Ὁ Οὐόλφιος διετήρησεν ἐπὶ πολὺ τὴν Γερμανίαν ἀπόρθητον ὑπὸ τοῦ ὕλισμου. Ἀναφαίνεται ἐχθρὸς τοῦ Οὐόλφίου Ἰωάννης Ἰωακείμ Λάγγιος, γεννηθεὶς τὸ 1670 ἐν Γαρδελέγγῃ, καὶ ἀπὸ τοῦ 1709—1744 ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῆς Θεολογίας ἐν Ἀλλῃ, ἐπολέμησε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Οὐόλφίου, ὡς οὖσαν ἐναντίαν καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ τὴν κακοδοξίαν· διηρέθισε καὶ ἄλλους αὐτοῦ ἐχθροὺς, καὶ ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὰ πανεπιστήμια παράδοσιν τῆς Οὐόλφειανῆς φιλοσοφίας διὰ τοῦ θεολογικοῦ Συλλόγου· οἱ πλείότεροι αὐτῆς ἐχθροὶ ἦσαν εὐπαιδευτοὶ ἄνδρες, πολλὰ περὶωρισμένου φιλοσοφικοῦ νοός. Ἄλλος πολέμιος τοῦ Οὐόλφίου εἶναι ὁ Αὐγουστος Κρούσιος, ἐξέχων διὰ τὴν βαθεῖαν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ὀξύνοϊαν. Ἐγεννήθη ἐν Λεύνη τὸ 1712, καὶ παιδευθεὶς ὑπὸ Ρύδτιγέρου ἐγένετο τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θεολογίας διδάσκαλος ἐν Λειψία, ἐνθα ἀπέθανε τὸ 1776. Τὴν πρὸς τὸ Οὐόλφειανὸν σύστημα ἀποστροφὴν αὐτοῦ ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ διδασκάλου, καὶ ἠύξησε διὰ τῆς πιστῆς εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα προσηλώσεως αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς αἰσθήσεως. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν εἶναι τὸ συμπλήρωμα τοιούτων λογικῶν ἀληθειῶν, ὧν τὰ ἀντικείμενα διαρκοῦσι πάντοτε, διαφέρει δὲ τῆς μαθηματικῆς κατὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μεθόδον. Μέρη ταύτης εἰσὶν ἡ Λογικὴ, Μεταφυσικὴ καὶ πειθαρχικὴ φιλοσοφία,

(disciplinar philosophie). Ἀντὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως ὑπέβαλε καὶ ἀντικατέστησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιληπτικότητος ἢ νοητότητος (Gedenkbarkeit), ἣτις περιέχει τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ διαιρετότητος καὶ τὴν τοῦ ἀσυμβιβάστου ἢ τῶν μὴ συναπτεῶν καὶ τῶν μὴ ἀφοριστέων· παρήγαγε δὲ τὴν βεβαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐκ τινος ἐσωτερικῆς ἀνάγκης καὶ κλίσεως τοῦ νοός, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ λογικῇ ἤρχετο ἀπὸ τῆς Ψυχολογίας· εἰς τὴν ψυχὴν ἀπέδιδε πολλὰς ἀρχικὰς δυνάμεις. Ἐν τῇ Μεταφυσικῇ περιώριζε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου διὰ διακρίσεως τῆς ὑπαρκτικῆς καὶ ποιητικῆς αἰτίας, καὶ διὰ τῆς ὑποθέσεως πρώτης τινός ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας. Διῶρθεσε μὲν τὴν ἰδέαν τῆς ὑπάρξεως, τὸν δὲ τόπον καὶ τὸν χρόνον ἤθελεν ὑπαρξὶν ἀφηρημένην. Ἐξελάμβανε τὸν Θεὸν ὡς συνιστῶντα τὸ διάστημα διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀνευ διαδοχῆς διάρκειαν διὰ τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας αὐτοῦ, ἐθεώρει αὐτὸν διὰ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐλεύθερον δημιουργὸν τοῦ κόσμου, οὗτινος ἡ θέλησις εἶναι ἀπόλυτος προσταγὴ εἰς τὰ λογικὰ ὄντα. Ἡ Οὐλφιανὴ φιλοσοφία ἔσχε πολλοὺς ὀπαδοὺς, ἰδρύσασα σχολὴν, ἣτις ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπρώτευσεν καὶ ἐγέννησεν πολλοὺς ἀγαθοὺς νόας. Τὸ Οὐλφιανὸν καὶ Λεϊβνιτιανὸν σύστημα ἐτελειοποιήθη, καὶ ἔλαβε πρῶτον μὲν ἀκριβῆ διδακτικὴν μορφήν καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλων ἐλεύθερον εἶδος καὶ αἰσθητικὴν κρίσιν. Ἀλλὰ ἐξέπιπτε ἀναμιγνυόμενον μετὰ Γαλλικῶν ιδιωμάτων, ἡ ὑπόληψις τῆς Μεταφυσικῆς ἐσμικρύνθη, δὲν ἐγένετο ἡ σπουδὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν τῶν ἐννοιῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν περιεχομένων. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀνακαινισθεῖσα μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας διέδωκεν ἐκλεχτικόν τι πνεῦμα, ἐπιδιδῶν εὐαρέστησιν μᾶλλον ἢ βασιμότητα. Τοῦ Οὐλφίου ὀπαδοὶ εἶναι Γ. Βερούχ Βελφίγγερος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1693, καὶ ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1750, Λουδοβ. Φίλ. Θύμιγγος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1697, καὶ ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1728, Ἰουρ. Γοττ. Κάντζιος, ὅστις ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1753, Ἰωάν. Πέτρος Ρεύσχος, ὅστις ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1754, Ἀλέξανδρος Θεόφιλος Βαουμγάρτενος, ὅστις ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1714 ἐν Βερολίῳ, καὶ ἀπέθανεν κατὰ τὸ 1762 ἐν Φραγκφουρτίῳ. Ἐφημίζετο δὲ διὰ τὸ ὅξυ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἰδεῶν καὶ διὰ τὸ πρῶτον δοκίμιον τῆς

καλλιλογίας ἢ τῆς αἰσθητικῆς. Ἰπῆρξεν ὁπαδὸς καὶ τοῦ Λεϊβνίτιου, κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς μοναδολογίας καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ Καντίου ἄχρις ἡμῶν.

Κριτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐπρεπε βεβαίως νὰ μεταρρυθμισθῇ ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἡ φιλοσοφία. Ὁ βαθύνους ἀνὴρ, ἡσυχάζων μὲν, ἀλλὰ πάντοτε λαμβάνων ζωηροτάτην μετοχὴν εἰς τὰ τῆς φιλοσοφίας, ἦτο ὁ περικλεὴς Ἐμμανουὴλ Κάντιος, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Καινιγσδέργῃ, τὴν 21 Ἀπριλίου 1724, καὶ ἀπέθανεν ὁγδοηκοντούτης περίπου τὴν 22 Φεβρουαρίου 1804. Ἰπῆρξεν ὁ δεύτερος Σωκράτης, ὅστις διὰ νέας κριτικῆς μεθόδου ἐχειραγώγησε τὸ ἐξεταστικὸν πνεῦμα καὶ ὠδήγησε τὸν λόγον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστήμης. Ὁ βίος τοῦ Καντίου ἀγνὸς καὶ ἥρεμος ἦτο· μεγαλόνοια, ἀγαθότης χαρακτήρος, ἔξοχοι ποιότητες τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος εἴλκυσαν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων. Αὐστηρὰ φιλαλήθεια καὶ καθαρῶς ἠθικὰ φρονήματα συνεπλήρουν τὴν ζῶσαν ἀρχὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ πνεύματος, ἐναγκαλίζοντος τὸ ἀρχέτυπον, τὸ ἐμβριθεὶς καὶ τὴν ἀγχίνοιαν. Ἡ ἐπιστάσις καὶ ἡ ἐπὶ κρισις τῶν διαφορῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ὠδήγησαν αὐτὸν, ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου ἔπρεπε νὰ ἀνευρεθῇ τὸ δυνατόν ἐπιστημονικῆς τινος γνώσεως, καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαίᾳ ἡ ἐρευνα τῶν παντοίων πηγῶν τῶν γνώσεων, τῆς ἀρχῆς καὶ χρήσεως αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μαθηματικὴ διατελοῦσιν οὕσαι λογικαὶ ἐπιστῆμαι. Αἱ λογικαὶ γνώσεις διαστέλλονται τῶν ἐμπειρικῶν κατὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ καθολικότητος. Αἱ ἐκείνων συνορθοῦται, καὶ συγκαταπίπτει τὸ δυνατόν τῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων, αἵτινες εἶναι ἢ συνθετικαὶ ἢ ἀναλυτικαὶ· αἱ τελευταῖαι βασίζονται εἰς τὸν πρῶτον διανοητικὸν νό-

μον. Πλὴν ἀλλὰ τίς ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῶν συνθετικῶν γνώσεων ἐκ τῶν προτέρων πρὸς διαφορὰν τῶν ἐμπειρικῶν, αἵτινες εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων; Ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἡ Μαθηματικὴ, ἐν δὲ τῇ Μεταφυσικῇ τὸ ὄμμα τοῦ λόγου πρὸς αὐτὰς ἀφορᾷ.

§ 2. Ὁ Κάντιος, διακρίνων ἐν τῇ γνώσει δύο εἶδη στοιχείων, τὸ μὲν ἐμπειρικόν, προκύπτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἢ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, τὸ δὲ προερχόμενον ἐκ τοῦ λόγου καὶ καταγόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, ἐπιχειρεῖ ἵνα διαχωρίσῃ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων. Θεωρῶν δὲ τὰς ἐκ τοῦ λόγου γνώσεις ἀνεξαρτήτους παντὸς ἐμπειρικοῦ δεδομένου, κατασκευάζει ἐπιστήμην καθαρὰν ἢ ἐκ τῶν προτέρων, ὡς τὴν λογικὴν ἢ τὰ μαθηματικά. Συγχρόνως αὕτη ἡ καθαρὰ ἐπιστήμη τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἐναγκαλιζέται πάσας τὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν προτέρων, παραγομένας ἐκ ταύτης τῆς δυνάμεως, δεικνύουσα τὸν οἰκείον τόπον καὶ προσδιορίζουσα τὸν χαρακτῆρα ἐκάστης ἐν τῷ συνόλῳ τῆς γνώσεως. Πρὸ τοῦ Καντίου οὐδεὶς εἶχε τὴν ἰδέαν τοῦ ἀποσπᾶν ἐξ ὁλοκληροῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γνώσει τὰ καθαρὰ ἢ λογικὰ στοιχεία ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν. Ἀνάλογόν τι πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Καντίου ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ λογικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους λογικὴ ἀσχολεῖται περὶ τοὺς νόμους τῆς διανοίας ἐν γένει, ἀφαιρέσεως γινομένης τῶν ἀντικειμένων εἰς αὐτὴν δυνάτον νὰ ἀσχοληθῇ, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη, ἣν ὁ Κάντιος ἐπιχειρεῖ νὰ θεμελιώσῃ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, σπεύδει νὰ ἀποχωρίσῃ παντὸς ἐμπειρικοῦ στοιχείου τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχὰς, ἀναφερομένας εἰς τὴν γνώσιν ὀρισμένων τινῶν ἀντικειμένων, ὡς τῆς φύσεως ἢ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Κάντιος συμπεριέλαβε τὴν ἠθικὴν, ὡς ἐν γένει πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην γνώσιν, εἰς ταύτην τὴν ἐπιχείρησιν διείδεν ἐντελῶς ὅτι καθὰ ὁ ἐμπειρισμὸς εἶναι ἀνεπαρκὴς ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν γνώσιν ἐν γένει, οὕτως ἐξ ἄλλου καταστρέφει τὴν ἠθικὴν, οἰκοδομῶν αὐτὴν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς πείρας, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ ἀρχαὶ εἰς τὸν λόγον. Πολεμήσας τὸν ἐμπειρισμὸν ὁ Κάντιος καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἠθικῆς, κατέστησε ταύτην τὴν ἐπιστήμην καθαρὰν καὶ ἀνεξάρτητον τῆς πείρας.

§ 3. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαὶ αἱ συναπαρτιζούσαι τὴν γνώσιν τῆς φύσεως, ἢ, ὡς λέγει ὁ Κάντιος, αἱ καθιστῶσαι τὴν πείραν δυνατὴν, τουτέστιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, εἶναι

ἀναμφιβόλως ἀρχαὶ ἀναγκαῖαι. Εἴτε εἶναι ἡ ἀναγκαιότης αὕτη καθαρῶς σχετικὴ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, εἴτε εἶναι ὁρος ἐπιβεβλημένος δυνάμει ταύτης τῆς συστάσεως εἰς τὴν δυνατότητα τῆς πείρας, ἢ καὶ διαφεύγομεν τούτους τοὺς ὁρους, συλλαμβάνοντές τι, ὀφείλομεν ὅπως βεβαιώσωμεν τὴν πραγματικότητα νὰ ἀποταθῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν, ὃ ἐστὶ νὰ μεταβῶμεν ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου εἰς τὸν πρακτικόν. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαί, αἱ ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἰς τὴν θέλησιν, εἶναι ἀναγκαῖαι οὐχὶ μόνον ἀπέναντι τῆς ἡμετέρας θελήσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως, διότι ἐπίσης ἐπιβάλλονται εἰς τὴν θέλησιν παντὸς λογικοῦ ὄντος, οἷονδῆποτε ἂν ἦναι ἐπομένως ἔχουσιν ἰσχὺν ἀντικειμενικὴν, ἀναμφίλεκτον. Ὅθεν διὰ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἰδρύεται ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ, ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς πείρας, ἡ ἀλήθεια τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὅτι δὲ συνδέεται ἀναγκαίως μετὰ ταύτης τῆς ἀληθείας καὶ εἶναι ὁρος ἡ συνέπεια αὐτῆς, πρέπει νὰ γίνηται παραδεκτὸν ὑπ' αὐτῆς. Ἢδη τοιαῦται εἰσιν ἐπ' ἀκριβὲς ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ θεία Πρόνοια· ἐξ ὧν ἡ πρώτη εἶναι αὐτὸς ὁ ὁρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, αἱ δὲ δύο ἄλλαι εἶναι αἱ συνέπειαι αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν ὁ πρακτικὸς λόγος θέτων τὸν ἠθικὸν νόμον ὡς ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἐξασφαλίζει ἐνταύτῃ τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα ἐκείνου, οὗτινος ὁ θεωρητικὸς λόγος βεβαιώνει τὴν δυνατότητα. Ὅθεν ὁ ἠθικὸς νόμος κατὰ Κάντιον εἶναι τὸ μοναδικὸν θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ στηριχθῶμεν, ὅπως ὀρίσωμεν καὶ βεβαιώσωμέν τι ἐκτὸς τῆς πείρας· καὶ ἐπειδὴ τοῦτο τὸ θεμέλιον εἶναι μοναδικόν, πᾶς προσδιορισμὸς καὶ πᾶσα κατάφασις τούτου τοῦ γένους δὲν ἔχει τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀξίαν, εἰ μὴ καθόσον ἐπηρείδονται αὐτότε, καὶ εὐρίσκουσι τὰ ὅρια αὐτῶν εἰς αὐτὸν τὸν ὅρον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Κάντιος ἀντιτάττει εἰς τὸν σκεπτισμὸν, εἰς τὸν ἡνεγκεν αὐτὸν ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, τὸν ἠθικὸν δογματισμὸν, ἔχοντα βάσιν τὴν ἀπράδαντον αὐθεντίαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ὡς πορίσματα τὸ γεγονός τῆς ἐλευθερίας εἰς τὸ ἐξῆς βέβαιον, διότι τοῦτο τὸ γεγονός εἶναι αὐτὸς ὁ ὁρος τῆς πρακτικῆς τούτου τοῦ νόμου, καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν, καθόσον ἄλλως ὁ ἠθικὸς προσορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἦθελεν ἐκπληρωθῆ.

§ 1. Ἐν τῇ λύσει τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Κάντιος ἀκολου-

θεὶ συνάμα καὶ ρυθμίζει τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ· ἀνάγει τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν εἰς τὴν πείραν, καὶ καταδικάζει ὡς κενὰς ὑποθέσεις πάσας τὰς θεωρίας τῆς ἀρχαίας μεταφυσικῆς, ἀνεγείρει τοὺς ὅρους ἐκ τῶν προτέρων ἢ τὰ λογικὰ στοιχεῖα, ἀποσπᾶται τῶν ἐπικρατουσῶν διδασκαλιῶν, καὶ προσβάλλει τὴν ἠθικὴν τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἥτοι τὴν ἠθικὴν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὠφελείας καὶ τὴν τοῦ αἰσθήματος, διακηρύττων ἀντὶ τῶν αὐθαιρέτων καὶ τρεπτῶν ἀρχῶν τὴν ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν ἀρχὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος. Σκεπτισμὸς μεταφυσικὸς καὶ δογματισμὸς ἠθικὸς εἶναι τὸ διπλοῦν ἐξαγόμενον τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου· εἰς τὸν ἀρχαῖον δογματισμὸν ἀντιτάττει τὸν ἑαυτοῦ σκεπτισμὸν, εἰς τὸν σκεπτισμὸν ἢ τὸν ἀρνητικὸν δογματισμὸν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ ἀντιπαράβάλλει τὸν ἠθικὸν δογματισμὸν αὐτοῦ. Δεικνύων τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀναμνησκει τὸν ἄνθρωπον περὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἀσθενείας καὶ περὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου. Αὕτη ἡ ἐπιχείρησις, γενομένη μετὰ τὴν πολυχρόνιον βασιλείαν τῆς δογματικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰζ' αἰῶνος καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ ριζικοῦ σκεπτισμοῦ τοῦ ἰή, ἀναπολεῖ τὴν τοῦ Σωκράτους, ὅστις συγχρόνως προσέβαλε τὸν ἐπιδεικτικὸν καὶ ἄγονον δογματισμὸν τῶν ἀρχαίων σχολῶν καὶ τὸν ἀνῆθικον σκεπτισμὸν τῶν σοφιστῶν, ἀντιτάττων εἰς τὸν πρῶτον ἐπιφύλαξιν εἰρωνικῶς σκεπτικὴν καὶ ὑπερασπίζων ἐνεργητικῶς κατὰ τοῦ δευτέρου τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τὴν ἀρετὴν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ δικαίωμα, τὴν θεῖαν Πρόνοιαν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς, καὶ ἐνθυμίζων ἀμφοτέρους τὸ γνῶθι σαυτὸν, τὴν γνῶσιν ἑαυτῶν.

§ 5. Ἡ καντιανὴ κριτικὴ ἀνατρέχει εἰς τὰς ἀρχὰς ἥτοι εἰς τοὺς ὅρους ἐκ τῶν προτέρων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· τοιαύτη πρέπει νὰ ᾔηται ἡ ἀφετηρία ὁλοκλήρου τῆς μεταφυσικῆς, ἥτις ὀρίζεται ὑπὸ Καντίου συστηματικὴ ἀπογραφή τοῦ διανοητικοῦ πλάτους, τοῦ προκύπτοντος ἐκ τοῦ καθαροῦ λόγου. Δύο μέρη θεωρητέα ἐν τῇ μεταφυσικῇ, ἡ κριτικὴ, ἥτις ἀνέρχεται ἄχρι τῶν ἀρχῶν τῆς γνώσεως, ὅπως προσδιορίσῃ τὴν πηγὴν, τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ ἐφικτὸν αὐτῆς, καὶ ἡ διδασκαλία, ἥτις βεβαιώνει καὶ συστηματίζει πάσας τὰς ἐκ τῶν προτέρων γνώσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ὁ ἀναγκαστικὸς ὅρος καὶ προπαιδευτικὴ τῆς δευτέρας· ἡ μὲν εἶναι

ὡς προπαρασκευῇ, ἡ δὲ ὡς κατασκευῇ, καὶ ἡ ἐνότης ἀμφοτέρων ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ μεταφυσικὴν. Ὁ Κάντιος καὶ συνέλαβε καὶ ἐξετέλεσε τὴν ιδεάν ταύτην, ὑπηρετήσας τῇ τε ἐπιστήμῃ καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι. Ἐνταύτῳ κηρύττει μετὰ πλείονος ἰσχύος καὶ σαφηνείας ἡ ὁ Καρτέσιος τὴν ἱεράν καὶ ἀπαραβίαστον ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ στοχασμοῦ, καὶ ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν. Ἡ κριτικὴ θεωρεῖ τὸν καθαρὸν λόγον ὑπὸ τε τὴν σχέσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς θελήσεως. Ἐντεῦθεν ἡ θεωρητικὴ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, καὶ ἡ πρακτικὴ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου· μεταξὺ τῶν δύο τούτων κριτικῶν θέτει βραδύτερον ὁ Κάντιος ὡς δεσμὸν καὶ μετάβασιν τὴν κριτικὴν τῆς κρίσεως· καὶ αἱ τρεῖς δὲ ὁμοῦ ἀπαρτίζουσι τὸ σύνολον τοῦ κριτικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Εἰς τὰ δύο οὐσιώδη μέρη τῆς κριτικῆς ἀντιστοιχοῦσι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὡσαύτως δύο διακεκριμένα μέρη, ἡ μεταφυσικὴ τῆς φύσεως καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν.

§ 6. Ἐν τῇ κριτικῇ τοῦ καθαροῦ λόγου ὁ Κάντιος ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐξάσκσις τῶν αἰσθήσεων εἶναι ὁ ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοητικῆς ἡμῶν ἐνεργότητος, διότι ἄνευ τῶν αἰσθήσεων δὲν ἤθελε προκληθῇ διόλου αὐτὴ, καὶ δὲν ἤθελεν ἔχει ὕλην ἵνα ἀσχοληθῇ· ἀλλὰ συγχρόνως ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν ἀρκοῦσιν ὅπως ἐξηγήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν ὁλόκληρον, οὐχ' ἥττον καὶ τὸ μέρος τῆς γνώσεως τὸ καλούμενον πείρα. Τῷ ὄντι τί χορηγοῦσιν αἱ αἰσθήσεις; Τὸ μερικὸν καὶ τὸ ἐνδεχόμενον· αἱ δὲ καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι γνώσεις δὲν προκύπτουσιν οὔτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων οὔτε ἐκ τῆς πείρας. Ἡ καθολικότης καὶ ἡ ἀναγκαιότης εἶναι διπλοῦν κριτήριον, δι' οὗ διακρίνομεν τὰς ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐκ τῆς πείρας προερχομένας γνώσεις ἀπὸ τῶν μὴ ἐκ ταύτης προερχομένων ἥτοι τῶν ἐκ τῶν προτέρων· μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην αἱ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, τὸ ποινὸν αἶσθημα. Ἡ πείρα ἀναγκάσει καὶ περισταλθεῖσα εἰς τὰ διδόμενα τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ἄθροισμα μερικῶν παραστάσεων, μεμονωμένων, ἄνευ δεσμοῦ καὶ ἐνότητος, καὶ τότε δὲν ἀξίζει τοῦ ὀνόματος γνώσεων· ὅθεν ἀπαιτεῖται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πείρᾳ, παρὰ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, νὰ μεσολαβῶσι στοιχεῖα καθολικὰ καὶ ἀναγκαῖα, ἅτινα ἐφαρμοζόμενα εἰς τὰ δεδομένα ταῦτα μετατρέπουσιν αὐτὰ εἰς ἀληθῆ γνῶσιν, ταῦ-

τὰ δὲ τὰ στοιχεῖα δὲν παράγονται ἐκ τῆς πείρας, ἀλλὰ προϋ-
 πάρχουσιν αὐτῆς ἵνα ᾖ ἐνδεχομένη καὶ πιθανή. Ὅθεν καὶ ἐν
 αὐτῇ τῇ αἰσθητῇ ἢ τῇ δι' αἰσθήσεων γνώσει ὑπάρχουσι καὶ τὰ
 ἐμπειρικά στοιχεῖα, ἥτοι τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων, τουτέστι τὰ πα-
 ρεχόμενα ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀντικειμένων, πρὸς ᾧ
 τὸ πνεῦμα ἔχει σχέσιν, καὶ τὰ λογικὰ στοιχεῖα, ἥτοι τὰ ἐκ
 τῶν προτέρων, τὰ ἐξαγόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος· τὰ μὲν
 καλοῦνται ὕλη, τὰ δὲ εἶδος τῆς γνώσεως. Ἐξοβελιζομένου τοῦ
 μερικοῦ καὶ τρεπτοῦ, ἐπιτυγχάνομεν τοῦ καθολικοῦ καὶ σταθε-
 ροῦ, ἀποχωριζομένης τῆς ὕλης τῆς γνώσεως, τὸ ὑπόλοιπον εἶ-
 ναι εἶδος. Αἱ δυνάμεις αἱ συντελοῦσαι πρὸς μόρφωσιν τῆς
 γνώσεως εἶναι ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ διάνοις. Ἡ αἰσθητικότης
 εἶναι ἡ δεκτικότης τοῦ λαμβάνειν τὰς παραστάσεις τῶν ἀντι-
 κειμένων διὰ τῶν ἐν ἡμῖν προξενουμένων παθήσεων καὶ αἰσθή-
 σεων, συνιστῶσι δὲ τὴν ὕλην τῆς γνώσεως αὗται, πλὴν μεμο-
 νωμένα καὶ ἄνευ δεσμοῦ· ἡ δὲ ἰκανότης ἡ ἐνόνοῦσα καὶ δια-
 τάρτουσα αὐτὰς ἰδίᾳ δυνάμει δὲν εἶναι ἄπλοῦν δοχεῖον, ἀλλ' ἁ-
 ληθὲς τι αὐτοκίνητον, εἶναι ἡ διάνοις. Τὸ μέρος τῆς κριτικῆς
 τοῦ καθαροῦ λόγου, τὸ διαλαμβάνον περὶ τῆς αἰσθητικότητος
 καλεῖται αἰσθητικὴ ὑπερβατικὴ, τὸ δὲ διαλαμβάνον περὶ δια-
 νοίας λογικὴ ὑπερβατικὴ προσαγορεύεται. Ἰπὸ τὴν αἰσθητικό-
 τητα περιλαμβάνει ὁ Κάντιος τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν καὶ τὰς
 ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις· ἀφαιρέσεως γενομένης τοῦ ὑπὸ τῆς δια-
 νοίας προστιθεμένου καὶ τοῦ μερικοῦ, τρεπτοῦ ἢ ἐμπειρικοῦ, δη-
 λαδὴ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν αἴσθησιν, ἵνα στραφῇ περὶ τὸ
 καθολικὸν καὶ σταθερὸν, τὸ ἐπικαθήμενον ἐκ τῶν προτέρων εἰς
 αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς αἰσθητικότητος, εὐρίσκει τοιουτοτρόπως ὁ
 Κάντιος δύο καθαρὰς ἐννοίας ἢ δύο μορφὰς τῆς αἰσθητικότητος,
 τὸ διάστημα καὶ τὸν χρόνον, τὸ μὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς ἡ
 μορφή τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ὁ δὲ εἶναι ἐκ πρώτης ἀφε-
 τηρίας καὶ ἀμέσως ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἐμμέ-
 σως δὲ καὶ ἡ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων. Τῷ ὄντι ἀπ' ἐνὸς μὲν
 δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξεικονίσωμεν ἐν ἡμῖν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικει-
 μένα χωρὶς νὰ παραστήσωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ταῦτα ἐν τῷ δια-
 στήματι, ἀπ' ἐτέρου δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπολήσωμεν τὰς ἰδίας
 ἡμῶν τροποποιήσεις χωρὶς νὰ φαντασθῶμεν αὐτὰς ἐν τῷ χρόνῳ·
 ἐπομένως ὁ χρόνος εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖος εἰς τὴν παράστασιν

τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων τῶν ἀνταποκρινομένων εἰς ταύτας τὰς ἐσωτερικὰς τροποποιήσεις. Ὅθεν ὁ χρόνος καὶ τὸ διάστημα εἶναι καθαραὶ μορφαὶ τῆς αἰσθητικότητος ἐν γένει, τῶν ὁποίων αἱ ἐποπτεῖαι ἢ παραστάσεις ἀπαρτίζουν τὴν ὕλην. Αὗται δὲ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον, μεθ' οὗ συσχετιζόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἐκεῖναι προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου, διότι ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν προτέρων εἰς πᾶσαν παράστασιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐντεῦθεν ὁ Κάντιος συμπεραίνει ὅτι τὸ διάστημα καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι τίποτε καθ' ἑαυτὰ, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποκειμενικοὶ ὅροι τοῦ ἡμετέρου τρόπου τοῦ παριστάνειν εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα· οὐδὲ ἔχουσιν ἀντικειμενικὴν ἰσχὺν αἱ μορφαί, ἅς τὸ πνεῦμα ἐξάγει ἀφ' αὐτοῦ ἐκ τῶν προτέρων, ἥτοι προγενέστερον τῆς γνώσεως αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ δὲ φανταζόμεθα τὰ πράγματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ χώρῳ ἢ διαστήματι καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, δὲν γινώσκομεν ταῦτα ὅποια ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτὰ, ἀλλ' ὑπὸ τινος ὅρους ἐπιβαλλομένους ὑπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἡμῶν συστάσεως.

§ 7. Αἱ αἰσθητικαὶ ἐποπτεῖαι μετὰ τῶν καθαρῶν αὐτῶν μορφῶν δὲν ἀποτελοῦσι τὴν γνῶσιν, ἡ δύναμις ἡ ἐνόηστος καὶ συναρμολογούσα ταύτας εἰς γνῶσιν εἶναι ἡ διάνοια.

§ 8. Ἡ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου σκοπεύει νὰ βεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν ἀρχῶν τινων ἀμέσως ἐπιβεβλημένων τῇ θελήσει ὑπὸ τοῦ λόγου, τουτέστιν ἀρχῶν παρισταμένων τῇ ἡμετέρᾳ θελήσει ὡς νόμων πάσης λογικῆς θελήσεως, πρὸς ἃς ὀφείλει νὰ συμμορφώνηται αὕτη ἀνεξαρτήτως τῶν τῆς αἰσθήσεως ἐλατηρίων, δυναμένων ἐπὶ αὐτῆς νὰ ἐνεργήσωσιν. Ἡ διατύπωσις, ἣν ὁ Κάντιος μετεχειρίσθη ὡς τὸν θεμελιώδη νόμον τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ ὡς τὸ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς ἠθικότητος πῶν ἡμετέρων πράξεων, ἔχει οὕτω· πρᾶττε πάντοτε τοιοῦτοτρόπως, ὥστε τὸ ἀξίωμα τῆς θελήσεώς σου νὰ περιβάλληται τὸν τύπον ἀρχῆς καθολικῆς νομοθεσίας. Οἱ ἠθικοὶ νόμοι, ὄντες αὗται αἱ ἀρχαὶ θελήσεως ἀνεξαρτήτου παντὸς αἰσθητικοῦ ὅρου, ἔχουσιν ὑπὸ ταύτην τὴν ἔμφιν τὴν μοναδικὴν βάσιν αὐτῶν ἐν τῇ αὐτονομίᾳ τῆς θελήσεως, ὅς ἐστιν ἡ θέλησις κυβεργαῖται ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς νόμων. Διὰ τοῦτο οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἰσὶν ἐν γένει οἱ νόμοι πάσης λογικῆς ἢ αὐτονόμου θελήσεως, καὶ εἰσὶν ὑποχρεωτικοὶ εἰς πᾶσαν θέλησιν. Ἐξετάζων τὰς παντοίας ἠθικὰς διδασκαλίας, ἀναχωρούσας ἐκ

τῆς ἀνάτροφῆς, οἷα εἶναι ἡ τοῦ Μονταignίου, ἐκ τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος, οἷα ἡ τοῦ Μανδεβίλλου διδασκαλία, ἐκ τῆς φυσικῆς αἰσθήσεως, οἷα ἡ τοῦ Ἐπικούρου, ἐκ τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως, οἷα ἡ τοῦ Οὐτχεσῶνος, ἐκ τῆς τελειότητος, οἷα ἡ τοῦ Οὐολφίου καὶ τῶν στωϊκῶν, ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, οἷα ἡ τοῦ Κρουσίου καὶ τῶν θεολόγων, ὁ Κάντιος πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι παῖσαι αἱ ὕλικαι αὗται ἀρχαί, ὡς προταγορεύει αὐτάς, ἀδύνατον νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἠθικὴν ὡς θεμέλιον· ἀνασκευάζει θαυμάσιως τὸ σύστημα τῆς εὐδαιμονίας, ἡδονῆς ἢ τῆς ὠφελείας. Οἱ ἠθικοὶ νόμοι διακελεύουσι τὴν ἀφιλοκέρδειαν, διαγωγὴ δὲ ἀληθῶς ἠθικὴ καὶ ἀξία τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ στηριζομένη ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἀρετὴ ἀποκλείει τὴν σκέψιν τῆς προσωπικῆς εὐδαιμονίας, τῆς ὁποίας αὐτὴ ἐνίστε ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόλυτον θυσίαν. Τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν ὡς ὅρος καὶ ἡ εὐδαιμονία ὡς συνέπεια ἀποτελοῦσι τὸ ἄκρον ἢ ὑπέρτατον ἀγαθόν.

§ 9. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ δὲν εἶναι ἡ ἀρετὴ μόνον, ἀλλ' ἡ ἀγιότης, ἥτις εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρετῆς. Ταύτην τὴν ἀπόλυτον ἠθικὴν τελειότητα, εἰς ἣν ὁ πρακτικὸς λόγος ἐπιτάττει ἡμᾶς νὰ τείνωμεν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν ἐν τινι πεπερασμένῳ χρόνῳ, ὡς εἶναι ἡ διάρκεια τούτου τοῦ βίου· ὑποτίθεται πρόοδος συνεχῆς καὶ ἀπροσδιόριστος, καὶ ἐπομένως ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἠθικοῦ προσώπου διάρκεια ἐπίσης συνεχῆς καὶ ἀπροσδιόριστος. Ἡ πεποιθήσις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τοῦ νόμου τοῦ ἐπιτάττοντος ἡμᾶς νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἠθικὴν τελειότητα ὡς τὸν ἀναγκαῖον σκοπὸν τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ὁλοσχερῶς ὑφίσταται εἰς τὴν ἀρμονίαν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἣν παρέχει μόνος ὁ Θεὸς, ἡ ὑψίστη αἰτία τοῦ κόσμου, τὸ πάνσοφον, πανάγαθον καὶ δικαιοτάτον ὄν.

§ 10. Ἐν τῇ κριτικῇ τῆς κρίσεως τίθησι τὴν κρίσιν ὁ Κάντιος μεταξὺ τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου, προμηθεύων ἀρχὴν ὑποῦσαν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως, οἷα πηγάζει ἐκ τῆς διανοίας, καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ νοητοῦ κόσμου ἢ τῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶναι τὸ κύριον ἀντικείμενον τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ χρησιμεύει ὡς διάμεσον μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο ἀνταποκρινομένων μερῶν τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι αἱ ἰδέαι

τοῦ καλοῦ ἢ ωραίου καὶ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἡ τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως, καὶ τοι ἐν τοῖς ὅροις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου κρατοῦσιν ἡμᾶς, εἰσάγουσιν ἐκεῖ πρᾶγμα τι νοητὸν καὶ ἐπομένως θεωρητέαι ὡς μετάβασις μεταξύ τῆς ιδέας τῆς φύσεως καὶ ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας, ἡ μεταξύ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ κριτικὴ τῆς αἰσθητικῆς κρίσεως ἐναγκαλιζέται τὸ ζήτημα τοῦ ωραίου, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τῶν ωραίων τεχνῶν ἢ τῆς καλλιτεχνίας. Ἐν τῇ μεταφυσικῇ τῆς φύσεως, ἐναγκαλιζομένης ἐνταύτῳ τὴν διανοουμένην φύσιν καὶ τὴν ἐνσώματον ἢ ἐκτεταμένην, ὑποκαθίστησιν ὁ Κάντιος εἰς τὴν ιδέαν τῆς στερεότητος ἢ τοῦ ἀπολύτως ἀδιαχωρήτου, ἅπερ οἱ πλείονες τῶν φυσικῶν ἐθεώρησαν ἀρχικὴν ποιότητα τῆς ὕλης, τὴν ιδέαν τῆς ἐλκτικῆς καὶ ἀποκρουστικῆς δυνάμεως. Ὅθεν δὲν εἶναι ἀναγκαῖα τὰ κενὰ διαστήματα ἐν τῇ ὕλῃ, δυνατόν νὰ θεωρηθῇ τὸ διάστημα ὡς ἐξ ὁλοκλήρου πεπληρωμένον, εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμούς· ἐντεῦθεν ἀνασκευάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομιστικῆς φιλοσοφίας, τουτέστιν εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν εἰδικὴν διαφορὰν εἰς τὴν πυκνότητα τῆς ὕλης, ἐάν μὴ παραδεχθῶμεν κενὰ διαστήματα. Δὲν ἀναιρεῖται τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κενοῦ εἴτε ἐν τῷ κόσμῳ, εἴτε ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, καὶ εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀπόδειξις. Ἐξ ἄλλου ὁ Κάντιος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἀπόλυτον διάστημα εἶναι ὁ τελευταῖος ὅρος τῆς κινήσεως, ὅστις εἶναι ἀναγκαῖος σχετικῶς· ἀλλὰ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸ ἀπόλυτον διάστημα εἶναι ιδέα, καταντῶσα δὲ εἰς ταύτην τὴν ιδέαν ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, καταντᾷ ἀκατάληπτος. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Καντίου μένει πιστὴ εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς· ἐξήσκητε δὲ μεγίστην ἐπιβρόχην εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν Γερμανίᾳ, οὔσα τὸ θεμέλιον καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως τοῦ Σχελлиγγίου.

§ 11. Ἐν τῇ μεταφυσικῇ τῶν ἡθῶν ὑποβάλλει ὁ Κάντιος τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ καθῆκον, καὶ κατασκευάζει τὴν ἐπιστήμην ὀρίζουσαν καὶ συναρμολογοῦσαν ἅπαντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, ἐγκολπουμένην ὁλόκληρον τὸ σύστημα. Παράγει δὲ ἅπαντας τοὺς κανόνας ἐκ μόνου τοῦ λόγου, καὶ ἐκ ταύτης τῆς πηγῆς ἀρύεται αὐτούς. Ἡ ἐπιστήμη τῶν καθηκόντων εἶναι διπλῇ, πραγματευομένη δύο εἰδῶν καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων δια-

πεκριμένα, τὰ μὲν, ἀντικείμενον ἐξωτερικῆς καὶ θετικῆς νομοθεσίας, εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ δικαιώματος, τὰ δὲ, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λόγου ἐπιβαλλομένης εἰς τὴν θέλησιν νομοθεσίας, εἶναι τὰ καθήκοντα τῆς ἀρετῆς. Εἰς ταῦτα τὰ δύο μέρη τῆς ἠθολογίας ἢ τῆς περὶ καθηκόντων ἐπιστήμης, καθιέρωσεν ὁ Κάντιος δύο πονήματα αὐτοῦ, τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ δικαίου, καὶ τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα τῆς περὶ ἀρετῆς διδασκαλίας, ἅτινα συνιστῶσι τὴν μεταφυσικὴν τῶν ἠθῶν.

§ 12. Ἀξιόλογα συγγράμματα τοῦ Καντίου εἶναι ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας, ἡ πρακτικὴ ἀνθρωπολογία, ἡ φυσικὴ γεωγραφία, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, καὶ τοι οὐχὶ ὀγκώδη ταῦτα, ἀλλὰ μικρὰ πονήματα, ἡ λογικὴ, ἡ περὶ καθόλου ἱστορίας ἰδέα ὑπὸ τὴν κοσμοπολιτικὴν ἔποψιν, περὶ φωτὸς, περὶ ἡφαιστειῶν τῆς σελήνης, περὶ παντοίων ἀνθρωπίνων φυλῶν καὶ τινα ἄλλα. Ὁ Κάντιος ἔσχε καὶ ὁπαδοὺς καὶ μαθητὰς πολλοὺς, καὶ ἐναντίους καὶ πολεμίους οὐκ ὀλίγους. Ἐν τῷ ἐγγχειριδίῳ τοῦ Τεννεμάννου, μεταφρασθέντι καὶ γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Κουσίνου, ἐκτίθενται κατὰ πλάτος τὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Φίχτης καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ἰωάννης Θεόφιλος Φίχτης, εἰς τῶν ἐξοχωτέρων φιλοσόφων καὶ τῶν εὐγενεστέρων χαρακτήρων τῆς Γερμανίας, ἐγεννήθη τῇ 19 Μαΐου 1762 ἐν τινὶ κώμῃ τοῦ Ραμμενῶ, ἐν τῇ ἄνω Λουσάκῃ. Ἐξ ἀσήμεων μὲν, ἀλλ' εὐθέων καὶ τιμίων γονέων καταγόμενος, ἐξεπαιδεύθη ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ μικρὸς βιομήχανος ἦτο υἱὸς ὑπαξιωματικοῦ Σουηδοῦ, ἐγκατασταθέντος ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ πολέμου τῶν τριάντα ἐτῶν. Ὁ Φίχτης πρωίμως ἔδωκεν ἀποδείξεις πρωτοτυπίας πνεύματος, ἐνεργείας αἰσθημάτων καὶ ἰσχύος θελήσεως. Δεκαοκταετῆς μετέβη εἰς Ἰένην ἵνα διδασχθῇ τὴν θεολογίαν· ἀλλὰ τὸ φιλοσοφι-

κὸν αὐτοῦ δαιμόνιον ἠγέρθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ ταύτης τῆς σπουδῆς. Τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας πρόβλημα ἐνησχόλησεν αὐτὸν πρὸ πάντων πολλὰ ζωνῶς. Κατὰ τὸ 1790 ἀφ' οὗ ἐπὶ ματαίῳ ἐζήτησεν ἐνεργητικὴν ἔδραν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ζουρίχῃ, ἐνθα ἐγνωρίσθη μετὰ τῆς δεσποσύνης Ράν, ἀνεψιάς τοῦ Κλοπστάκου, ἣν ἐνυμφεύθη ὕστερον, μετέβη εἰς Λειψίαν ἵνα πρωτίστως ἀσχοληθῇ περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου. Ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἱκανοποιεῖ τὰ εὐγενέστερα ἐνστίγματα τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐπιστηρίζουσα τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Γενόμενος οἰκοδιάσκαλος ἐν Βαρσοβίᾳ ἔμεινεν ἐκεῖ ἐπ' ὀλίγον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἦλθεν εἰς Καϊνιγσβέργην ὅπως ἴδῃ προσωπικῶς τὸν συγγραφέα τῆς Κριτικῆς. Ὁ Φίχτης, ἵνα νικήσῃ τὴν δειχθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Καντίου ψυχρότητα, καθυπέταξεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τὸ χειρόγραφον τοῦ πονήματος τοῦ ἐπιγραφομένου « δοκίμιον κριτικῆς πάσης ἀποκαλύψεως. » Τότε ὁ Κάντιος συνέστησεν αὐτὸν ὡς διδάσκαλον παρὰ τῷ κόμητι τοῦ Κροκόου· ἡ ἐπιτυχία τοῦ πρώτου τούτου συγγράμματος, συλληφθέντος κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Καντίου, συνετέλεσεν εἰς τὴν ὕστερον περικροτηθεῖσαν φήμην αὐτοῦ. Ὁ Φίχτης, ἐξηγήσας εἰς τὸν Λαβάτερον τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν καὶ συμπληρώσας τὴν Κριτικὴν, ἣν ἐπωκοδόμησεν ἐπὶ ἀδιαφιλονηκίῃ των ἀρχῶν, προσεκλήθη εἰς τὴν χηρεύουσαν ἔδραν τῆς Ἰένης, ἐν ᾗ ἠυδοκίμησε μεγάλως, πολλοὺς θαυμαστάς καὶ πολλοὺς ἐμπαθεῖς καὶ ζηλοτύπους ἐχθροὺς προσκτησάμενος. Τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐξέθηκεν ἐν τῇ ιδέᾳ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν τῷ θεμελίῳ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ σοφοῦ, ὅστις πρέπει νὰ ᾖ ὁ ἀληθέστερος καὶ πληρέστερος ἀνθρώπος, ἐργαζόμενος ἀκαταπαύστως ὑπὲρ τῆς ἰδίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων τελειοποιήσεως, εἴλκυσαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸ σέβας τῶν ἑαυτοῦ ὁμιλητῶν. Διὰ τὰ ἐλεύθερα αὐτοῦ πολιτικὰ φρονήματα κατετρέχθη, ἐξώσθη τῆς ἐν Ἰένῃ ἔδρας, ἐξωρίσθη τῆς Σαξωνίας, καὶ, διὰ τὸ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐφημερίδι καταχωρισθὲν ἄρθρον περὶ τοῦ θεμελίου τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰς τινὰ ἡθικὴν κυβέρνησιν τοῦ κόσμου, κατηγορήθη ὡς ἄθεος. Ὁ Ρεϊνχόλδος, ὁ Φρειδερίκος Σχλέγκελος καὶ ὁ Σχελλίγγιος συγκατετέθησαν δημοσίως εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς μομφῆς

τοῦ ἀθεϊσμοῦ, εὐρὼν καταφύγιον ἐν Βερολίῳ, ἔνθα μονήρης διδύγων ἀνέγραψε τὴν πραγματείαν αὐτοῦ περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς νέας φιλοσοφίας. Ἐν τῷ ἀρτίῳ ἰδρυθέντι πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ὅπερ δι-εὐθύνεν ἐπὶ δύο ἔτη, ὁ Φίχτης ἐδίδασκε μετὰ σταθερότητος, καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὄπλων καὶ τὸν κρότον τοῦ γαλλικοῦ τυμπάνου ἐξεφώνει τοὺς πατριωτικοὺς αὐτοῦ λόγους εἰς τὸ γερμανικὸν ἔθνος. Τῇ 28 Ἰανουαρίου 1814 ἀπέθανεν ἐν Βερολίῳ ὑπὸ ἐπιδημικῆς νόσου.

§ 2. Ὡς πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ ἰη αἰῶνος ἡ διδασκαλία τοῦ Φίχτου ἦτο ἰσχυρὰ διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ δραστηρία διαβεβαίωσις τῆς ἐνεργότητος τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας· ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἐχρησί-μειυσεν ἵνα ἰδρῶσιν ταύτην ἐπὶ ἀκραδάντου βάσεως. Ὁ Φίχτης ἐφαρμόζει εἰς τὸ ἐγὼ τὸν ὀρισμὸν, τὸν ὁποῖον ἔδωκεν ὁ Σπινόζας περὶ τῆς ἀπολύτου αἰτίας, περὶ τῆς θείας οὐσίας. Τὸ ἐγὼ τίθησιν ἀρχικῶς τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἶναι, τοιαύτη εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Διὰ δευτέρας ἀρχικῆς πράξεως τὸ ἐγὼ ἀντιτάττει εἰς τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ τὸ ἀπόλυτον οὐκ ἐγὼ· τοιαύτη εἶναι ἡ δευτέρα ἀπόλυτος ἀρχὴ μό-νον ὡς πρὸς τὴν μορφήν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ δευτέρα αὕτη ἀρχὴ, δι' ἧς τὸ ἐγὼ ἀναγνωρίζει παρ' ἑαυτοῦ ἀπόλυτόν τι ἐπίσης ὡς ἑαυ-τὸ, εὐρίσκεται εἰς ἀντίρρασιν μετὰ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ μεθ' ἑ-αυτῆς, ἀνάγκη, ὅπως λυθῇ ἡ δευτέρα αὕτη ἀντίρρασις, νὰ παρα-δεχθῶμεν τρίτην ἀρχήν, ἀπόλυτον ὡς πρὸς τὴν ὕλην μόνον, συγκεφαλαιουμένην εἰς τὰ ἐξῆς· τὸ ἐγὼ καὶ οὐκ ἐγὼ τίθενται ἀμφοτέρω διὰ τοῦ ἐγὼ καὶ ἐν τῷ ἐγὼ, ὥσανεὶ περιοριζόμενα ἀμοιβαίως εἰς τρόπον, ὥστε ἡ πραγματικότης τοῦ μὲν νὰ κατα-στρέφῃ ἐν μέρει τὴν τοῦ ἄλλου· ἐν ἄλλοις, ἀντιτάττω εἰς τὸ ἐγὼ, εἰς τὸ διαίρετόν ἐγὼ, τὸ ἀδιαίρετον οὐκ ἐγὼ. Τοιαῦται εἶ-ναι αἱ τρεῖς ἀρχαὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, ἐρειδόμεναι ἐπὶ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἰδέας τοῦ ἀ-πολύτου ἐγὼ, τῆς τοῦ ἀπολύτου ἐξωτερικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκεῖνης τοῦ ἀμοιβαίου προσδιορισμοῦ τοῦ μὲν ὑπὸ τοῦ δέ. Αὗται αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις μορφὰς τῆς κρίσεως ὑπὸ τὴν σχέσιν τῆς ποιότητος, τὴν βεβαίωσιν, τὴν

ἀρνησιν καὶ τὸν περιορισμὸν, ἢ τὴν θέσιν, τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύνθεσιν. Τριαύτῃ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τῆς μεθόδου τοῦ Φίχτου, τελειοποιηθείσης ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Εὔελου. Εἰς τινὰ πρότασιν κατὰ τὸ παρὸν δεδομένην ἡ ἀνάλυσις ἀποκαλύπτει καὶ καθιστᾷ ἐναργῆ τὴν ἐγκλεισμένην ἐν αὐτῇ ἀντίφασιν· μετὰ ταῦτα σύνθεσις συμβιβαστικὴ διαλύει ταύτην τὴν ἀντίφασιν διὰ μέσου ὅρου ἐν τινὶ νέᾳ προτάσει. Οὕτω πᾶσα νέα πρότασις τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἢ ἡ ἀνάπτυξις ἢ ἡ ἐπανόρθωσις προηγουμένης προτάσεως. Αὗται συνέχονται ἀλλήλαις, ἀποτελεῖσθαι ὁμοῦ ὁργανικὸν τι σύστημα, οὗτινος τὸ ἐγὼ εἶναι καθάπαξ ἡ βάσις καὶ ἡ κορωνίς. Αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς ταύτην τὴν πρότασιν· τὸ ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζονται ἀμοιβαίως. Ἡ ἀνάλυσις αὐτῆς ἀποκαλύπτει τὰς δύο νέας προτάσεις, τὸ ἐγὼ κεῖται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ, ἢ τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ ἐγὼ· τὸ ἐγὼ τίθῃσι τὸ οὐκ ἐγὼ ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἐγὼ, ἢ τὸ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ οὐκ ἐγὼ. Ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων προτάσεων εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἡ δευτέρα τῆς πρακτικῆς. Πᾶσα ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία καταντᾷ εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὸ οὐκ ἐγὼ προσδιορίζει τὸ ἐγὼ. Κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν, τὸ ἐγὼ φαίνεται ὅτι τίθεται ὡς παθητικὸν ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἡ γνῶσις φαίνεται τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργείας, ὅπερ ταῦτα ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τοῦ διανοουμένου ὑποκειμένου. Δὲν εἶναι ἐν τούτῳ τίποτε, διότι τὸ ἐγὼ τίθεται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶναι δυνάμει πᾶσα πραγματικότης, καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰ μὴ δι' ἀποτελέσματος τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐνεργότητος. Ἡ ὑποτιθεμένη πραγματικότης τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι προῖον ταύτης τῆς ἐνεργότητος. Ἡ ἰδέα τοῦ οὐκ ἐγὼ εἶναι τροποποιήσις τῆς τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ αἰσθανόμενον διὰ τῆς διανοίας τὴν περιορισμένην πραγματικότητα αὐτοῦ, ὑποτίθῃσι ἐκτὸς ἑαυτοῦ τὴν αἰτίαν τούτου τοῦ περιορισμοῦ καὶ πραγματοποιεῖ ταύτην εἰς τὸ οὐκ ἐγὼ. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος λοιπὸν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἔχει δανεικὴν ὑπαρξιν, ὀφειλομένην μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην, ἐν ἣ εὐρίσκεται τὸ ἐγὼ τοῦ σκέπτεσθαι περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ γεγονότος, ὅπερ εἶναι ἐκ περιτροπῆς παθητικὸν καὶ ἐνεργητικόν. Πᾶν ὅ,τι γεννᾶται ἐν αὐτῷ ἐξ-αἰσθήσεων, αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν ἐκρέει ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πραγματικότητος, ἡ δὲ ὑποτιθεμένη ἐξωτερικὴ πραγματικότης εἶναι τὸ ἰδαν.

κὸν πεπραγματιωμένον, αὐτὴ πηγάζει ἐκ τοῦ ἐγὼ, καὶ δὲν ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξίν εἰμὴ ἐν τῷ ἐγὼ καὶ διὰ τὸ ἐγὼ. Ἡ ἐξωτερικὴ ὄθησις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δυναμικότητος αὐτοῦ· ἡ πραγματικότης, ἣν ὁ Κάντιος ἀφῆκεν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τὰς προερχομένας ἐκ τῶν πραγμάτων, εξαφανίζεται οὕτως. Ὁ κριτικός ιδανισμὸς ἐν τῷ συστήματι τοῦ Φίχτου καθίσταται ὑποκειμενικὸς ἀπόλυτος ιδανισμὸς ὑπὸ τὴν μόνην ἐπιφύλαξιν ὅτι τὸ ἐγὼ, ὅπως ἀναπτυχθῇ, χρῆζει ἐξωτερικῆς ὠθήσεως· ὁ κόσμος ὁ ἐξωτερικὸς ἐν τῇ θεωρητικῇ φιλοσοφίᾳ ἀποβαίνει ὑπόθεσις πρὸς ἐξήγησιν διανοητικοῦ τινος φαινομένου.

§ 3. Τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ θεωρούμενον ὡς διάνοια ἔχει ἀνάγκην προσδιορισμοῦ, ἐπομένως γίνεται πεπερασμένον καὶ οὐχὶ πλεον ἀπόλυτον ὑπάρχει· εἶναι λοιπὸν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐγὼ ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ γινώσκοντος ἐγὼ, καὶ ἵνα συμβιβασθῇ αὕτη ἡ ἀντίθεσις, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐγὼ αὐτὸ προσδιορίζει τὸ ἄγνωστον οὐκ ἐγὼ, ἐξ οὗ ἔρχεται εἰς αὐτὸ ἡ ὄθησις ὡς διάνοια. Τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ πρέπει νὰ ᾖ καὶ ἡ αἰτία τοῦ οὐκ ἐγὼ, καὶ ἐπομένως ἡ ἑμμεσος αἰτία αὐτῆς ταύτης τῆς ὠθήσεως· ὅθεν τὸ ἐγὼ ἐξαρτᾶται πραγματικῶς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἀπόλυτον καὶ καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον τὸ ἐγὼ εἶναι ἄνευ ἐκτάσεως καὶ κινήσεως, μαθηματικὴ στιγμή. Ἴνα φθάσῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἑαυτοῦ, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτυχθῇ· ἀφίεται εἰς κεντρόφυγα κίνησιν, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς ἑαυτό· ἐντεῦθεν καθίσταται δυνατὴ ἡ ὄθησις ἐκ τῶν ἐξω, ἔχουσα τὴν πρώτην αὐτῆς αἰτίαν ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀπολύτου ἐγὼ. Ἴνα πραγματοποιήσῃ ὁ λόκληρον τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ λάβῃ πλήρη συνείδησιν ἑαυτοῦ, θέλει νὰ ἐκτείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὴν σφαῖραν τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ τάσις ἰσχυροποιεῖται ἐκ τῆς ἀπαντωμένης ἀντιστάσεως. Οὐδεμίαν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ὠρισμένον ἐξαγόμενον τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ικανοποιήσῃ τὸ ἐγὼ, καὶ ἐπομένως ὠθεῖται νὰ διπλασιάσῃ τὰς προσπάθειας καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὸ ιδανικὸν τῆς τελειοποιήσεως καὶ τῆς ἁρμονίας, εἶναι ἀκατάπαυστος ἐπιζήτησις πρὸς τὸ ἄπειρον. Ὁ κοινὸς σκοπὸς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ κράτος τοῦ ἐγὼ ἐπὶ τοῦ οὐκ ἐγὼ, νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος τὸ παραχωρηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐγὼ, καὶ νὰ ἀνεγερθῇ οὕτως ἡ τελεία ἐνότης

τοῦ πνεύματος διὰ τῆς παρούσης συνειδήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ πραγματικότητος. Αὐτὰς τὰς ἀρχὰς ἐφαρμόζει ὁ Φίχτης εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν, ἀτινά βασιζονται ἐπὶ τῆς ιδέας τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ ἠθικῇ, System der Sittenlehre, ἀρχὴν τίθησιν ὅτι ἡ διάνοια ὀφείλει νὰ προσδιορίσῃ ἀπολύτως τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν γνῶσιν τῆς προσωπικότητος. Τὸ τέλος ἀπασῶν τῶν πράξεων τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ συντελῇ, ὅπως βασιλεύῃ μόνος ὁ λόγος ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ὁ λόγος καὶ ἡ ἠθικότης ἐν τῇ πύλει τῇ σχηματισθείσῃ ὑπὸ τῶν διανοητικῶν ὄντων. Ὁ ἠθικὸς νόμος ὑποτίθῃσι τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καὶ προσδιορίζει ἐνταῦτῳ τὸ ἀντικείμενον τῆς πράξεως καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐντολὴν καὶ διαταγὴν τὴν συνιστῶσαν τὸ καθήκον. Δι' αὐτοῦ ὑπάρχοντες ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ, καὶ διὰ μόνου τῆς πράξεως ὑπάρχοντες ἐν τῷ φαινομενικῷ κόσμῳ· ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἶναι τὸ ἔσχατον καὶ ὑπέρτατον τέλος αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἀναφύονται τὰ πρὸς ἡμᾶς καὶ τοὺς ἄλλους καθήκοντα. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἰς τε τὰ ἄτομα καὶ τὴν κοινωνίαν ἔχει ἀντικείμενον τὸν θρίαμβον τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει καὶ τὴν ἀνθρώπωσιν τοῦ κόσμου. Τὸ δὲ ἰδανικὸν τῆς κοινωνικῆς τελειότητος εἶναι ἡ ἐντελής καθολικὴ ἁρμονία ἀπασῶν τῶν θελήσεων.

§ 4. Ως πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος αἱ ιδέαι τοῦ Φίχτου εἶναι πανθεϊστικαί. Κατ' αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται αἰωνίως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνόρμου καὶ κατὰ παράδοσιν πίστεως· τέρμα δὲ τῆς ἐκδηλώσεως ταύτης εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ χριστιανισμοῦ. Πρὸς κατάληψιν αἰῶνός τινος πρέπει ἐκ τῶν προτέρων νὰ μορφώσωμεν τὴν ιδέαν τοῦ σχεδίου τῆς καθολικῆς κυβερνήσεως, τοῦ ὁποίου ἡ πραγματοποίησις ἐπιτυχάνεται διὰ πέντε ἡλικιῶν ἢ περιόδων, τῆς πρώτης ἢ τῆς ἀθωότητος, ἐν ἣ ὁ λόγος βασιλεύει ὡς νόμος τῆς φύσεως, τῆς δευτέρας ἢ τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ ἁμαρτήματος, τῆς τρίτης ἢ τῆς γενικῆς διαφθορᾶς, τῆς τετάρτης ἢ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πέμπτης ἢ τῆς δικαιολογήσεως. Ὅθεν πᾶς πολιτισμὸς εἶναι ἐπανάκαμψις εἰς τὴν φύσιν διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς. Ὁ Φίχτης ἐβάδισεν ἐπὶ τοῦ συστήματος τοῦ Καντίου, δούς νέαν ὁρμὴν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, τὴν ἐρ-

μηθείσαν ἐκ τῆς Καινιτοδέργης. Ἐξήσκησε μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὸν νοῦν τοῦ Νοβάλη, τοῦ Φρειδερίκου Σχλεγέλου, τοῦ Σολγέρου καὶ τοῦ Σχλεϊσμαχέρου. Ἐλαβε μαθητὰς τὸν Σχελλίγγιον καὶ τὸν Ἐγελον, οἵτινες καὶ τοι ὑπερέβησαν αὐτὸν, χρεωστοῦσι μέγα μέρος τῶν πλέον ἀξιοσημειώτων αὐτῶν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Φίχτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Σχελλίγγιος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Φρειδερίκος Γυλιέλμος Ἰωσήφ Σχελλίγγιος ἐγεννήθη ἐν Λεομβέργῃ, ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Βυρτεμβέργης τῇ 27 Ἰανουαρίου 1775. Σπουδάζας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἐν Τυβίγγῃ, ἐνθα εἶχε συμμαθητὴν τὸν Ἐγελον, ἐπορεύθη εἰς Ἰέναν, ἐν ᾗ πόλει ἐγνώρισε καὶ ἠκραάσθη τὸν Φίχτην, καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐδίδασκε· κατέλιπεν ἀκολουθῶς τοῦτο τὸ πανεπιστήμιον μεταβὰς εἰς τὸ τῆς Βυρτζβούργης. Ἀπὸ τοῦ 1807 ἄχρι τοῦ 1820 ἔζησεν εἰς Μόναχον ὡς παντοταινὸς γραμματεὺς τῆς ἀκαδημίας τῶν ωραίων τεχνῶν· περὶ τὸ 1820 ἀπεχώρησεν εἰς Ἐρλάγγην, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς Μόναχον κατὰ τὸ 1827 ὡς καθηγητῆς τοῦ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ἀρτίως καθιδρυέντος πανεπιστημίου καὶ πρόεδρος συγχρόνως τῆς ἀκαδημίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ τὸ 1841 προσεκλήθη εἰς Βερολῖνον, ὅπου ἔζησεν ἀκόμη, διελθὼν τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν γήρατι ἐνδόξῳ· Εἰκοσαετῆς μὲν ἐδημοσίευσεν ὁ Σχελλίγγιος τὰ πρῶτα αὐτοῦ συγγράμματα· πιστὸς εἰς τὴν ἀριστόνοιαν αὐτοῦ, ἐνετύπωσεν εἰς τὰ παντοῖα αὐτοῦ πονήματα τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐτροποποιήθη, ἐποίκιλλεν εἰς τὰς ἐκφράσεις, καὶ συνεπληρώθη ἄνευ οὐσιώδους ἀλλοιώσεως. Ὁ Σχελλίγγιος εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν ἐπροικίσθη θεωρητικὴν φαντασίαν· εἶχεν ἐνταύτῃ φιλοσοφικὴν καὶ ποιητικὴν μεγαλοφυίαν. Ἐλεγε ὁ αὐτὸς ὅτι πᾶν σύστημα φιλοσοφίας, ἀνεκλούμενον ἀπὸ τῆς ζωῆς, πηγῆς τῆς διανοητικῆς ἐμπνεύσεως καὶ

ἀναπαριστάνον τὸν φυσικὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον, εἶναι ὑπὸ τὴν ἐκτεταμένην τῆς λέξεως ἐκδοχὴν ποίημα, καὶ τὸ σύμπαν αὐτὸ εἶναι τὸ εὐρυχωρότατον καὶ ὑψηλότατον ποίημα, τοῦ ὁποῦ ατελεῖς ἀπομίμησις εἶναι πᾶσα φιλοσοφία καὶ ἀληθὴς πόησις. Ὁ Σχελλίγγιος ἐμορφώθη ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς σχολῆς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου, ἀλλ' ἐπὶ τῇ προδήλῳ τάσει τοῦ νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω αὐτῶν. Εἰς τὸ βάθος τῆς διανοίας αὐτοῦ ἐνεπνέετο ὑπὸ τῶν νεοπλατωνικῶν, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου καὶ τοῦ Σπινόζα, φθάσας εἰς τὸν πανθειστικὸν ἰδανισμόν.

§ 2. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, περὶ τοῦ δυνατοῦ μορφῆς τινος τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει, ζητεῖ τὴν καθολικὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας· ἡ ἐπιστήμη εἶναι σύνολον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐνότητος· ἡ δὲ ἐνότης δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ καθόσον ἡ ἐπιστήμη ἐρείδεται ἐπὶ μοναδικῆς καὶ ἀπολύτου ἀρχῆς. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἀνωτάτη ἐπιστήμη, πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἀπολύτου καθάπαξ διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ εἶδος· ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν μορφήν, τὴν ὕλην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ χαρακτήρ τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς ἀνήκει εἰς τὸ ἐγὼ, τὸ ἐγὼ εἶναι ἐγὼ. Ἐν τῷ συγγράμματι περὶ τοῦ ἐγὼ, καθὼ ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας, ὁ Σχελλίγγιος ἀπομακρύνεται λίαν ἐπαισθητῶς τοῦ Φίχτου. Ὁ ἰδανισμὸς αὐτοῦ τείνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ ἀποβῇ ἀντικειμενικός. Τὸ ἐγὼ τιθέμενον ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τοῦ ἐπίστασθαι δὲν εἶναι πλέον ἢ ἐλευθέρᾳ ἐνεργότης τοῦ αὐτομικοῦ ἐγὼ, ὅπερ αἰσθάνεται ἑαυτὸ περιορισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγὼ, πείνον νὰ ἐλευθερωθῇ ἐκ τῶν ἐκείνου περιορισμῶν· εἶναι τὸ ἐγὼ, τιθέμενον ἀφεύκτως ἀντὶ τῆς ἀπολύτου οὐσίας τοῦ Σπινόζα, τὸ ἀπόλυτον ἐγὼ, ἡ ταυτότης τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Πρέπει ἀναγκαίως νὰ παραδεχθῶμεν ἀπόλυτόν τι, ἵνα ᾖναι ἡ ἀνωτάτη καὶ θεμελιώδης ἀρχὴ πάσης πραγματικότητος καὶ πάσης ἐπιστήμης, μὴ ἔχον ἄλλο θεμέλιον εἰμὴ ἑαυτό. Τοῦτο τὸ ἀπόλυτον δὲν δύναται νὰ ᾖναι οὔτε ὑποκείμενον προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου, οὔτε ἀντικείμενον προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, διότι· εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις δὲν ἔθελεν εἶσθαι ἀνεξάρτητον. Δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἀπόλυτον ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, διότι πᾶν ἀντικείμενον ἔχει ἀνάγκην νὰ τεθῇ καὶ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου· πρέπει λοιπὸν νὰ ᾖναι ἐν τῷ ἀπολύτῳ ὑποκειμένῳ τὸ ἀπόλυτον, θέτον καὶ προσδιορίζον

ἑαυτό. Ἐπὶ ταύτης τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως θεμελιούται ὁ κριτικός ἢ υπερβατικός ἰδανισμός. Τὸ ἀπόλυτον ὑποκείμενον εἶναι καθαρὸν ἐγὼ, ταυτότης καθαρὰ, ἐνότης καθαρὰ, ἐλευθερία, πραγματικότης, ἀπόλυτος οὐσία, ὃν ἄπειρον, ἀδιαίρετον καὶ ἀμετάβλητον. Ἀντιλαμβανόμεθα τούτου τοῦ ὄντος διὰ νοητικῆς ἐποπτείας, ἥτοι πνευματικῆς ἐνοράσεως. Ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα φιλοσοφία δὲν εἶναι οὔτε ὁ χυδαῖος ἰδανισμός, ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀπόλυτον πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, οὔτε ὁ καθαρὸς ἰδανισμός, ὁ ἀρνούμενος τὸ οὐκ ἐγὼ. Κατὰ τὸν υπερβατικὸν ἰδανισμόν, ἡ δημιουργία εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀπείρου πραγματικότητος τοῦ ἐγὼ, θετικὴ καὶ πραγματικὴ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος ἐν τοῖς ὁρίοις τοῦ πεπερασμένου. Διὰ τῆς διανοητικῆς ἐνοράσεως ὑψούμεθα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀπολύτου ὄντος, εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἐνθα τὸ πᾶν εἶναι ἐγὼ, καὶ τὸ ἐγὼ εἶναι ἓν. Οὗτος ὁ ἰδανισμός ἰσχυρίζεται ὅτι συμβιβάζεται μετὰ τοῦ πραγματισμοῦ· ἡ νέα φιλοσοφία θέλει εἶσθαι τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος φιλοσοφία, δογματικὴ καὶ πραγματικὴ, συνάμα δὲ κριτικὴ καὶ ἰδανικὴ· ἐννοεῖ νὰ μετατρέψῃ εἰς ἀντικειμενικὸν ἰδανισμόν τὸν ὑποκειμενικὸν πραγματισμόν τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου, καὶ εἰς ὑποκειμενικὸν ἰδανισμόν τὸν ἀντικειμενικὸν πραγματισμόν τοῦ ἀρχαίου δογματισμοῦ. Ἐν ἄλλοις, εἰς τὴν διδασκαλίαν τὴν ἀπονέμουσαν τοῖς ἐξωτερικοῖς ἀντικειμένοις ἀπόλυτον πραγματικότητα ὑποκαθίστησι τὸν ἰδανισμόν ἀποποιούμενον πᾶσαν ἀνεξάρτητον πραγματικότητα τοῦ ὑποκειμένου· εἰς δὲ τὴν κριτικὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου, παραχωροῦσαν εἰς τὰ φαινομενικὰ πράγματα σχετικὴν πραγματικότητα, ὑποκαθίστησιν ἰδανισμόν, καθ' ὃν τὰ πράγματά εἰσιν ἡ πραγματικὴ ἔκφρασις τῶν ἰδεῶν. Αὕτη εἶναι ἡ καλουμένη φιλοσοφία τῆς ταυτότητος, ὡς θέτουσα εἰς τὸ ἀπόλυτον τὴν ταυτότητα οὐ μόνον τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνην ἀπασῶν τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ἐναντίων.

§ 3. Ὁ Σχελλίγγιος ἐξ ἀρχῆς ἀναγνωρίζει τὸν λόγον ὡς τὸ ὄργανον καὶ τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῆς ἀληθείας. Ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ οὐσία τοῦ διανοητικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλευθερία, ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία· ἀποδίδων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὴν ἰκανότητα τῆς ἐντελοῦς ἐπιστήμης, ἐξομοιώνει ταύτην πρὸς

τὸν θεῖον λόγον καὶ συνταυτίζει μετ' αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν νόμων τοῦ πνεύματος σχηματίζει τὸ πραγματικὸν μέτρον τῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς λογικῆς συνειδήσεως μορφώνει τὸν τύπον τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως. Δυνάμει τῆς ταυτότητος τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος ἐν τῷ ἀπολύτῳ ἢ ἐπιστήμῃ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως εἶναι παράλληλοι πρὸς ἑαυτάς, ὡς ταυτούσις ἐκφρασις τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου. Ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ὁ Σχελλίγγιος συγγράψας, σπεύδει νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἑαυτοῦ σύστημα. Ἐν ᾧ ἡ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία ἐξηγεῖ τὸν πραγματικὸν κόσμον διὰ τῶν ἰδεῶν καὶ θεωρεῖ τὸ πνεῦμα ὡς τὸν τύπον τοῦ σύμπαντος, ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἐρμηνεύει τὰς ιδέας διὰ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καὶ ἀποδεικνύει δι' αὐτῆς τῆς πείρας ὅτι ἡ φύσις ἐγένετο κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ πνεύματος· ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ ἢ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἔχει ἀντικείμενον νὰ ἀναγάγῃ τὸν κόσμον τῆς πείρας εἰς λογικὰς ἀρχάς. Ὁ Σχελλίγγιος ἐκφράσιν τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ὕλῃ τὸ σύστημα τοῦ παντός θεωρῶν, ἀποφαίνεται ὅτι ἐν τῇ συνεχεῖ ἀναπτύξει τῆς φύσεως βασιλεύει μία καὶ μόνη ἀρχὴ ἐνεργείας, τείνουσα κατὰ πρόοδον νὰ ἐκφράσῃ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τύπον, ὄντα μορφήν τοῦ πνεύματος. Ταυτίζει διάνοιαν καὶ ὕλην, ἐλευθερίαν καὶ φύσιν, κατασκευάζει τὴν φύσιν δι' ἀρχῶν λογικῶν, καὶ δήλωσιν ἀντικειμενικὴν, πραγματικὴν τοῦ ἀπολύτου, πνεῦμα πεπραγματωμένον ὑπολαμβάνει ταύτην. Ἡ φύσις εἶναι σύνολόν τι ὀργανικόν, πλήρες ζωῆς, ἐμψυχούμενον ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, τῆς ἐξηγουσῆς αὐτὸν τὸν μηχανισμόν.

§ 4. Μηχανισμὸς καὶ ὀργανισμὸς, φυσικὴ δυνάμει εἶναι αἱ ἐν λόγῳ ιδέαι. Δύο δυνάμεις, θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ, συνιστῶσι τὴν φύσιν διὰ τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν· ἐξαρτῶνται ἀμφοτέραι ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἥτις εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, πηγὴ καὶ αἰτία διηνεκῆς πάσης κινήσεως καὶ παντός φαινομένου. Ἡ θετικὴ δυνάμεις, θεωρουμένη ὡς ἄπειρος, ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ πρώτου φαινομένου αὐτῆς, ὁποῖον τὸ φῶς, συνδυασμὸς τοῦ αἰθέρος καὶ τοῦ ὀξυγόνου. Ἡ χημεία εἶναι τὸ γενικὸν σύστημα τῆς φύσεως. Ἡ βλάστησις εἶναι ἀποξύδωσις, ἡ ζωϊκὴ ζωὴ εἶναι συνεχῆς ὀξύδωσις· τὸ θετικὸν στοιχεῖον τῆς ζωῆς εἶναι τὸ αὐτὸ δι' ἅπαντα τὰ ἐνεψυχωμένα ὄντα, καὶ καθὰ μία ἀρχὴ παρίσταται ἅπαντα.

χοῦ, ὁ αὐτὸς τύπος ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ προοδευτικῇ ἀναπτύξει τῆς φύσεως. Κατὰ τὸν Σχελλίγγιον ἡ φύσις εἶναι φυσιοῦσα, natura naturans, εἶναι αὐτὴ ἡ παραγωγικότης. Ὁ Σχελλίγγιος πρὸς ἐξήγησιν παραδέχεται ποιότητας, ἀπλᾶς ἐνεργείας, καθαρὰς ἐντελεχείας. Αἱ τρεῖς δυνάμεις τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου, ἡ αἰσθητικότης, ἡ ἐρεθιστικότης καὶ ἡ παραγωγικότης ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τοῦ ἀνοργάνου κόσμου, τὸν μαγνητισμὸν, τὸν ἡλεκτρισμὸν καὶ τὴν χημικὴν ἐνέργειαν. Τοιαῦται εἶναι αἱ θεωρίαι αὐτοῦ περὶ τοῦ συστήματος τοῦ παντός.

§ 5. Τὸ σύστημα τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδανισμοῦ, ἰδὼν τὸ φῶς τοῦ τύπου κατὰ τὸ 1800, ὁμοιάζει κατὰ τι πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιστήμης τοῦ Φίχτου, ἀλλ' οὐσιωδῶς διαφέρει. Ὁ Σχελλίγγιος ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ὑπερβατικὸς ἰδανισμὸς εἶναι τὸ σύστημα πάσης ἐπιστήμης, ἣτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου μετὰ τοῦ ὑποκειμένου, διότι εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ σχέσις τῶν ἰδεῶν μετὰ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν ὅτι εἶναι ἀντικειμενικὸν περιλαμβάνεται ὑπὸ τὸ ὄνομα φύσεως, καὶ πᾶν τὸ ὑποκειμενικὸν προσαγορεύεται ἐγὼ ἢ διάνοια. Εἶναι δὲ ἀντίθεσις μετὰ τοῦ ἐγῶ, ὅπερ ἔχει συνειδήσιν ἐαυτοῦ, καὶ τῆς φύσεως, ἣτις ὑπάρχει ἀνευ συνειδήσεως. Ἐν τῇ ἐπιστῇ τὰ δύο στοιχεῖα, τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν, ἀναμειγνύονται ὁμοῦ, εἶναι σύγχρονα καὶ ταυτούσια. Ὅπως δεῖχθῇ ἡ ταυτότης, ἀναχωροῦμεν ἐξ ἐνὸς τῶν δύο παραγόντων· θέτομεν τὸ ἀντικείμενον πρῶτον καὶ ἀναζητοῦμεν πῶς τὸ ὑποκείμενον συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ, πῶς τὸ ὑποκείμενον ἀντιλαμβάνεται τῆς φύσεως· ἐὰν δὲ θέσωμεν τὸ ὑποκείμενον πρῶτον, τὸ ζήτημα καταστὰ νὰ μᾶθωμεν πῶς ἐνόνεται μετ' αὐτοῦ τὸ ἀντικείμενον. Ἐπὶ τῆς πρώτης περιπτώσεως ἐπιτυγχάνομεν τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, ἐπὶ τῆς δευτέρας τὴν ὑπερβατικὴν φιλοσοφίαν. Ἡ μὲν ἔρχεται ἐκ τῆς φύσεως εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τείνει νὰ πνευματίσῃ τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἡ δὲ ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ ἐγῶ ἢ τοῦ τεθέντος ἀπολύτου ὑποκειμένου, ἐξάγει τὴν φύσιν. Τὸ κοινὸν αἶσθημα βεβαιώνει ὅτι ὑπάρχουσι πράγματα ἐκτὸς ἡμῶν· ἡ ἀτάραχος πεποιθήσις, μεθ' ἧς παραδεχόμεθα ταύτην τὴν πρότασιν, ἐξηγεῖται διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ταυτίζεται μετ' ἀρχῆς ἀπολύτου ἐναργείας· ἀμέσως βεβαία εἶναι αὕτη ἡ πρότασις ἐγὼ εἰμι. Ἐπειδὴ δὲ ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ἀνεξαρτήτως ἡμῶν ὑπάρχει ὁ πραγ-

ματικὸς κόσμος, ὅποιον εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς παριστάνομεν, γεννᾶται τὸ καθῆκον τῆς φιλοσοφίας νὰ ἐξηγήσῃ πρὸ πάντων, τίνι τρόπῳ αἱ ιδέαι συμφωνοῦσι μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῶν ἀνεξαρτήτων αὐτῶν, ἰδοὺ ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία ἡ ζητοῦσα πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ πείρα. Ἀφ' ἐτέρου ἔχομεν ιδέας, αἰτίνες ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, δὲν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος, ὡς αἱ ἀντικειμενικαὶ ἡμῶν ιδέαι, ἀλλ' αἰτίνες γεννῶνται ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ τείνουσι νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ· ὅθεν ἄλλο καθῆκον τῆς φιλοσοφίας νὰ ἐρμηνεύσῃ πῶς ἡ διάνοια δύναται νὰ τροποποιήσῃ τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου ἀπαρτίζει τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἐξετάζουσαν πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐλευθερία.

§ 6. Ἰνα λυθῇ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα, παρεδέχθησαν μεταξὺ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου προδιατεταγμένην ἁρμονίαν, ὑποθέτουσαν ὅτι ἡ ἐνεργότης, δι' ἧς ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος παρήχθη, εἶναι ἀρχικῶς ἡ αὐτὴ τῇ ἐκδηλουμένῃ ἐν τῇ θελήσει. Ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἡ μοναδικὴ καὶ αὐτούσιος ἐνεργότης εἶναι παραγωγικὴ ἄνευ συνειδήσεως ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ καὶ μετὰ συνειδήσεως ἐν τῷ διανοητικῷ καὶ ἠθικῷ, ἡ ἀντίφασις διαλύεται. Ἡ τελεολογία παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκολίαν νὰ διῶμεν ἐν τῇ φύσει σύνολόν τι πλήρες τάξεως, σοφίας καὶ ἁρμονίας, καὶ τοι παραχθείσῃ ἄνευ τῆς ἑαυτῆς συνδρομῆς καὶ συνειδήσεως ὑπὸ τῆς ἀναγκαίας κινήσεως τῆς διανοίας. Πρὸς ἐντελεστέραν πληροφορίαν περὶ τοῦ ὅτι ἐνεργότης τις δυνατόν νὰ ᾔηται παραγωγὸς διὰ μιᾶς μετὰ καὶ ἄνευ συνειδήσεως, πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς προσομοίαν ἐνεργότητα. Τοιαύτη εἶναι ἡ τῆς τέχνης, τῆς μεγαλοφυίας, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἔχουσι συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα προϊόντος τῆς φύσεως καὶ ἐκείνου προϊόντος τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ μεγαλοφυίᾳ τὸ ἀπόλυτον ἀποκαλύπτεται καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν, συντελοῦν ἵνα ἐνεργήσῃ ἀφ' ἑαυτῆς, ὡς καὶ αὐτὸ, καὶ δὲν εἶναι ἡ μεγαλοφυΐα οὔτε ἡ τυφλὴ ἐνεργότης καὶ ἡ δύναμις ἡ παράγουσα τὴν φύσιν, οὔτε ἡ ἐλευθερὰ καὶ συνειδυία ἐνέργεια ἡ παράγουσα τὸν ἠθικὸν κόσμον, ἀλλὰ εἶναι ἡ περιλαμβάνουσα καὶ τὰ δύο. Οὕτως ἡ τέχνη εἶναι καθάπαξ τὸ τελευταῖον τέρμα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ μέσου τοῦ ἀποκαλύπτεσθαι τὸ μυστήριον, καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης θέλει εἶσθαι συνάμα ὁ στέφανος τοῦ συστήματός, τὸ μέ-

τὸν τοῦ κατασκευάσαι τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει. Αὕτη αὕτη ἡ φιλοσοφία εἶναι τὸ προϊόν διπλῆς ἐνεργείας· ἡ μὲν εἶναι ἐκείνη, δι' ἧς ἡ διάνοια ἀναπτύσσεται κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους αὐτῆς καὶ μετὰ ἀναγκαιότητος, ἡ δὲ εἶναι ἡ σκέψις, δι' ἧς τὸ διανοούμενον ὑποκείμενον λαμβάνει τὴν συνείδησιν τούτου τοῦ κινήματος τῆς διανοίας. Ἡ φιλοσοφία ἐν γένει, ὡς καὶ ἡ τῆς τέχνης φιλοσοφία, εἶναι παραγωγή, προϊόν· ἐπὶ τῇ μόνῃ διαφορᾷ ὅτι ἐν τῇ τέχνῃ ἡ παραγωγὸς δύναμις φέρεται ἐκτὸς καὶ ἀντανακλᾶται εἰς τὰ ἔργα αὐτῆς, ἡ φιλοσοφικὴ παραγωγή εἶναι ὅλη ἐσωτερικὴ καὶ ἀντανακάμπτεται ἐν τῇ διανοητικῇ ἐποπτείᾳ καὶ ἐνοράσει.

§ 7. Ὁ ὑπερβατικὸς ἰδανισμὸς εἶναι ἡ ἱστορία τῆς συνειδήσεως ἄχρι τοῦ τελευταίου βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς· ἡ αἰσθητικὴ ἥτοι καλλιλογικὴ ἐνόρασις ἐπιστέφει καὶ ἐξηγεῖ αὐτὸν. Ἐρεῖδεται ὁλόκληρος εἰς τὴν ἐνόρασιν. ἑαυτοῦ, ὑψωμένος εἰς δύνανμιν πάντοτε ἀνωτάτην, ἀπὸ τῆς φυσικῆς καὶ ἀμέσου συνειδήσεως ἄχρι τῆς ἀπολύτου συνειδήσεως ἐν τῇ ἐνεργότητι, ἣν παράγει ἡ τέχνη. Καί τοι ἐν τῷ Θεῷ ἡ διάνοια εἶναι ἀμέσως δημιουργικὴ, ἐν δὲ τῷ ὑποκειμένῳ τοῦ ἀνθρώπου παραστατικὴ, ὁ Σχελλίγγιος φρονεῖ ὅτι αὕτη εἶναι ἐντελὴς αὐτούσιος ἐν τε τῷ ἀπολύτῳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς συνειδήσεως, κατ' αὐτὸν, ὑπάρχει στιγμὴ ἀνταποκρινομένη εἰς ἐκείνην, καθ' ἣν ἐν τῇ πραγματικότητι παράγεται ἡ ὕλη, καὶ ἄλλη τις παράλληλος ἐκείνη, ἐν ἣ παράγονται τὰ ὀργανικὰ ὄντα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Σχελλίγγιος κατασκευάζει τὴν ὕλην. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἱστορίας ὁ Σχελλίγγιος ἐνασμενίζεται εἰς τὰς τρεῖς περιβοήτους αὐτοῦ περιόδους, δηλαδὴ τὴν εἰμαρμένην, τὴν φύσιν ἢ τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν πρόνοιαν. Περίεργος ἡ λεπτόνοια τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου, ἀλλ' ἡμεῖς ἀπολακτίζομεν τοιαύτας ἰδέας. Ἐν τῶν σπουδαιότερων καὶ ἐνδιαφερόντων συγγραμμάτων τοῦ Σχελλίγγιου εἶναι τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν. Δεκατέσσαρα ἀριθμοῦνται ταῦτα. Τὸ πρῶτον διαλαμβάνει περὶ τῆς ἀπολύτου ἰδέας τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγκυκλοπαιδικῶν ἐπόψεων· ὅσῳ μᾶλλον διαιροῦνται αἱ ἐπιστῆμαι, τόσῳ συμφέρει νὰ ἐννοῶμεν τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν ἐνότητα αὐτῶν· ἡ φιλοσοφία καθὼ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν γνωστοποιεῖ τὸν ὀργανισμὸν τῆς καθολικῆς σοφίας. Πᾶσαι αἱ ἐ-

πιστῆμαι εἶναι μέρη τῆς φιλοσοφίας, δι' ἧς σπεύδουмен νὰ συμ-
μετέχωμεν τῆς ἀρχικῆς καὶ θείας σοφίας. Τὸ δεύτερον πραγμα-
τεύεται περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν πανεπιστημίων, καὶ ἀναγνω-
ρίζει τὴν ὑπαρξίν λαοῦ ἀρχικῶς πεφωτισμένου ὑπὸ τῆς θείας ἀ-
ποκαλύψεως. Παραλείποντες τὰ ἄλλα καὶ ἐρχόμενοι εἰς τὸ ἐξδο-
μον μάθημα, ἀντικείμενον ἔχον τὰς σχέσεις τῆς φιλοσοφίας μετὰ
τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, βλέπομεν τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὑπο-
στηρίζοντα ὅτι ἡ ἠθικότης καὶ ἡ φιλοσοφία εἰσὶν ἀπαράλλακτα
καὶ τὰ αὐτὰ πράγματα, καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι μόναι δίδουσιν εἰς τὴν
πρᾶξιν ἐνέργειαν καὶ ἠθικὴν ἰσχύν. Αἱ παντοδαπαὶ ἱστορικαὶ ἡ
ἠθικαὶ ἐπιστῆμαί εἰσιν ἡ ἐκφρασις ἡ πραγματικὴ καὶ ἀντικειμε-
νικὴ τῆς ἀπολύτου ἐπιστήμης, ἡ διαδοχικὴ ἀνακάλυψις τῆς ἀρ-
χικῆς σοφίας· αὗται παριστῶσι κεχωρισμένον ὅ,τι ἐν τῇ ἀπολύ-
τῳ ἐπιστῇ, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, εἶναι ἡνωμένον, ἀλλ' ὁμοῦ, καὶ
ἐν αὐτῷ τῷ χωρισμῷ αὐτῶν, πρέπει νὰ παρέχωσιν ἀκόμη τὴν
εἰκόνα τοῦ ἐσωτερικοῦ τύπου τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Θεω-
ρεῖ ὁ Σχελλίγγιος τρεῖς ἀκαδημαϊκὰς σχολὰς, τὴν θεολογίαν, τὴν
φυσικὴν καὶ ἰατρικὴν καὶ τὸ δίκαιον μετὰ τῆς ἱστορίας. Ἀκο-
λούθως ἐκτίθησιν εἰς τὰ λοιπὰ αὐτοῦ μαθήματα τὰς ἰδέας αὐτοῦ
μετὰ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Πλὴν δὲν κρίνομεν ἀπὸ σκοποῦ νὰ
ἐνδιατρίψωμεν ὀλίγον εἰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ χριστιανισ-
μοῦ. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι βεβαιότατα ἱστορικὸν γεγονός, μαρ-
τυρούμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν, ὑπὸ τῶν ἀποστό-
λων, ὑπὸ τοῦ πρώην διώκτου Παύλου καὶ ὕστερον ἀποστόλου τῶν
ἐθνῶν, ὧν τὸ εἰλικρινές καὶ τὸ γνήσιον εἶναι ἀνώτερον πάσης
οἰασδῆποτε προσβολῆς, ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν καὶ συγ-
γραφέων τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἐβραί-
ων καὶ ἐθνικῶν συγγραφέων, ὑπὸ τῶν θείων μαρτύρων καὶ τῶν
μανιωδῶν διωγμῶν, ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῆς παραδόσεως, τῆς
ἀδιασειστοῦ καὶ ἀρχαιοτάτης, καὶ τῶν ἱερῶν συνόδων καὶ τῶν
κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀχμασάντων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστι-
κῶν συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τῶν φιλο-
σόφων καὶ τῶν αἰρετικῶν. Ἀκαταμάχητον γεγονός ἡ ἔλευσις
τοῦ Θεανθρώπου Σωτῆρος, τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκουσίως παθόντος,
ἀληθῶς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος καὶ ἐνδοξῶς ἀναληφθέντος εἰς
οὐρανούς. Μόνῳ τῷ φαντασιολόγῳ Ρενᾶνι, τῷ ἀναμαστωμένῳ τὰ
ἔωλα τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἔξεστιν ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ θείου λυτρω-

τοῦ καὶ τῆς ἀγίας καὶ ἀληθοῦς θρησκείας αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ πάσης ἱστορικῆς ἀληθείας ἢ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὡς ἄφρων καὶ ἀσύνητος. Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός, εἶπε καὶ Ῥέναν ἐν Γαλλίᾳ, καθὰ καὶ Καίρης ἐν Ἑλλάδι, οὐκ ἔστι Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ κόσμου Θεάνθρωπος. Τοὺς τοιούτους πέμπομεν εἰς τὰ φρενοκομεῖα, καὶ ἐκεῖ ἔχουσι στάδιον νὰ βλασφημῶσιν. Ἀλλ' ὁ Σχελλίγγιος, ἔξοχον πνεῦμα καὶ μέγας ἀνὴρ, πρὸς ὃν παραβληθῆναι ἀδυνατεῖ ὁ τὸν χρωστῆρα τῆς πλάνης ἐν τῇ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ χολῇ αὐτοῦ ἐμβάψας, ὁ ἡδυπεπὴς καὶ ψευδολόγος Ῥέναν, ὁμολογεῖ τὸν Χριστὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, καὶ τὸν χριστιανισμὸν ὡς ἀναντίρρητον ἱστορικὸν γεγονὸς, ὡς ψηλαφητὴν ἀλήθειαν καὶ οὐχὶ μῦθον. Ἡ ἱστορία, ὡς καὶ ἡ φύσις, ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἐνότητι, ἡ θεία Πρόνοια, ἥτις διὰ τὰ καθαρῶς ἀνθρώπινα μετεχειρίσθη ὄργανα τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ σχεδίου αὐτῆς, πρὸς τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀπ' αἰώνων προσδοκωμένης παλιγγενεσίας, δὲν μετεχειρίσθη κτίσμα, δὲν ἐξέλεξατο οὔτε Ἄγγελον οὔτε ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς μόνον τὸν μονογενῆ καὶ ὁμοούσιον υἱὸν αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν οὐρανόθεν, ὅτε ἤλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, νὰ ἐνανθρωπήσῃ διὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος νὰ λυτρώσῃ καὶ σώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, καθὰ καὶ ἐγένετο. Ἡ ἱστορία, οὕσα τὸ κάτοπτρον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὑψίστης διανοίας αὐτοῦ, κηρύττει στεντορεῖα τῇ φωνῇ τὸ μέγα τοῦτο γεγονός. Ὁ Σχελλίγγιος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἡλικία ἢ ἡ περίοδος τῆς θείας Προνοίας ἀρχεται μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἀπειρον σὰρξ, ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, πληρώσας τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποστολὴν, ἐπιστρέφει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἀπείρου, τοῦ Πατρὸς, ἀφήσας εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν κόσμον τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐρμηνεύων δὲ ὁ Σχελλίγγιος πάντα τὰ μυστήρια καὶ πάντας τοὺς θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνευρίσκει ὅτι σκοπὸς εἶναι ἡ συνδιαλλαγή τοῦ πεπερασμένου, τουτέστι τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τοῦ ἀπείρου, ἡγουν τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου.

§ 8. Ἡ αἰσθητικὴ ἦτοι καλλιλογία τοῦ Σχελλίγγιου ἐρεῖδεται εἰς τὸν ἰδανισμὸν. Ἡ μεγαλοφυΐα ἢ καλλιτεχνικὴ δὲν μιμεῖ-

σθέντος ἀμοιβαίως ὑπ' αὐτοῦ ἐν Βερρλίῳ, ἣν πλήρης ἰσχύος καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ οὐχὶ κοινῆς ὑπολήψεως, ἀλλ' ἄκρας μετὰ δόξης μεγίστης. Κατὰ τὸ 1831 προσβλήθεις ὁ Ἐγγελος ὑπὸ χολέρας ἀπέθανεν.

§ 2. Τὸ φιλοσοφικὸν ζάδιον τοῦ Ἐγγέλου διαιρεῖται εἰς τρεῖς περιόδους, ἡ πρώτη τῶν ὑποίωντελευτᾶ ἄχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος, ἐπιστήμως ἀποχωρισθέντος ἐκ τοῦ Σχελλιγγίου. Ἡ δευτέρα διακρίνεται διὰ τῆς λογικῆς καὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, περιλαμβάνουσα τὰ ἔτη 1807 μέχρι τῶν 1818, ὅτε ἔβαλε τὰ θεμέλια τοῦ συστήματος αὐτοῦ καὶ ἔδωκε πλήρες σχεδιάσμα τούτου. Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ ἀναπτύσσει τὸ ἑαυτοῦ σύστημα ἐν τοῖς δημοσίοις μαθήμασι καὶ τοῖς νεωτέροις αὐτοῦ πονήμασι. Ὁ Ἐγγελος ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ συστήματος τοῦ Φίχτου καὶ ἐκείνου τοῦ Σχελλιγγίου ἐκτίθησιν ἐν πρώτοις τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἀπαντα τὰ συστήματα κατ' αὐτὸν εἶναι ἀληθεῖς λύσεις, εἰ καὶ ἱστορικαί. Τὸ ἀπόλυτον, ὡς καὶ ὁ λόγος, ὅστις εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ, εἶναι αἰωνίως ἐν καὶ ταυτούςιον, καὶ πᾶς ἀτομικὸς λόγος, ἀναγνωρίζων ἑαυτὸν, παράγει φιλοσοφίαν ἀληθῆ. Ὁ ἰδιάζων χαρακτὴρ διδασκαλίας τινος ἵσταται ἐν τῇ μορφῇ, ἥτις εἶναι διαβατικὴ, ἐν ᾧ ἡ οὐσία τοῦ λόγου μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Ἐν δὲ τῇ διατριβῇ περὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιστήμης κρίνει τὰ συστήματα τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτου καὶ τοῦ Ἰακώβη, θεωρούμενα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ Σχελλιγγίου καὶ καθὼ διάφοροι μορφαὶ τῆς ὑποκειμενικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἐγγελος νομίζει ταῦτα ὡς προπαρασκευαστικὰ τοῦ ἀπολύτου καὶ ἰδανικοῦ ἰδανισμοῦ τοῦ Σχελλιγγίου, ἐνθα τὸ ὑποκείμενον παραιτεῖ ἐξ ὁλοκλήρου ἑαυτὸ καὶ χάνεται ἐν τῷ θεωρητικῷ σοχατμῷ, ἐν τῇ ἐνοράσει τῆς αἰωνίας ἐνότητος. Ἡ τρίτη πραγματεία αὐτοῦ ἐπιγράφεται σχέσις τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει. Ἐν ταύτῃ κατὰ τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Ρεῖνχόλδου, ἐπιμεμφθέντος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σχελλιγγίου, ὡς ἀποκλείουσιν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν, ὁ Ἐγγελος ὑποστηρίζει ὅτι ἐκείνη ἡ διδασκαλία δύναται μόνη νὰ θεμελιώσῃ ἀληθῶς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικότητα, καὶ μέμφεται τὰνάπαλιν ὡς ἄθρησκον τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψεως, θετούτης τὸ ἀπόλυτον ἐκτὸς τοῦ ἐγῶ, καὶ ἐπομένως μὴ ἐχούτης Θεόν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σχελλιγγίου,

ἢ αὐτῆς μέρει πρέπει κατὰ τὸν Ἑγελον νὰ νομίζεται δοκίμιον τοῦ ἐννοῆσαι τὸ Κράτος ὡς λογικὸν ἐν ἑαυτῷ, ὡς κοινωνικὸν κόσμον. Ταῦτα εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου δημοσιευθέντα συγγράμματα· τὰ δὲ ἐν Βερολίῳ κατὰ τὸ 1832—45 εἰς 17 τόμους ἐκδοθέντα ἅπαντα ἐγκλείουσιν, ἐκτὸς τῶν λόγων, κριτικῶν καὶ ἀλληλογραφιῶν αὐτοῦ, τὰ δημοσιευθέντα μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς, τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἐφαρμολογία τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος.

§ 5. Εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην μία εἶναι ἡ μέθοδος, λέγει ὁ Ἑγελος, αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἰδέα ἀναπτυσσομένη, ἥτις εἶναι μία· ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀρχή, τὸ πρᾶγμα, ἡ οὐσία, ὁ σπόρος τοῦ δένδρου. Ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα, ἥτις εἶναι ἡ ἰδέα τῶν ιδεῶν, ὁ νοῦς τοῦ Ἀναξαγόρου, ὁ λόγος τῶν νεопλατωνικῶν, τὸ πραγματικὸν ὄν τῶν σχολαστικῶν, ἡ μοναδικὴ οὐσία τοῦ Σπινόζα, τὸ ἀπόλυτον τοῦ Φίχτου καὶ τοῦ Σχελλιγγίου, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑγέλου ὡς μία, οἷα ἡ θεία οὐσία καθ' ἑαυτὴν, ὡς ἀπόλυτος καὶ συγκεκριμένη. Ἐκτὸς τῆς ιδέας, ἥτις εἶναι ἐν τι σύνολον, τὰ ἄλλα εἶναι ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆς· αἱ παντοῖαι ὑπάρξεις ἐν τῷ καθολικῷ συστήματι εἶναι τοσαῦται στιγμαὶ ἐκείνης τῆς ἀνελιξέως, ἥτις πρὸς διαφορὰν τῆς βλαστήσεως δὲν παράγει τὸ σπέρμα νέου ατόμου, ἀλλὰ δίδωσι τῇ ιδέᾳ τὴν αὐτοσυνειδήσιν. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι εἶναι τολμηρὸν νὰ θέτωμεν πᾶν ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ ὡς ἀνελιγμὸν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ιδέας, τῆς ὁποίας ἡ κίνησις συναπαρτίζει τὸν φαινομενικὸν καὶ τὸν νοητικὸν κόσμον· ὕστερον δὲ νὰ λογιζώμεθα ταύτην τὴν ἰδέαν, ἥτις κατὰ τὸν Ἑγελον εἶναι ὁ κόσμος ἐν ἑαυτῷ ἢ δυνάμει, ὡς παρούσαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διὰ δὲ τῆς σκέψεως καὶ νοεῶς τινος καὶ μεθοδικῆς ἐνοράσεως, διὰ δημιουργοῦ διαλεκτικῆς, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δυνάμενον νὰ ἀναστοχασθῇ καὶ ἀναδημιουργήσῃ τῇ διανοίᾳ τὴν κίνησιν τὴν συνιστώσαν τὸ σύμπαν. Οὕτω δὲ ὁ Ἑγελος ἐξηγεῖ τὸν ὁρατὸν καὶ ἠθικὸν κόσμον, τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, τὰς θρησκείας, τοὺς νόμους, τὰ ἥθη καὶ τοὺς θεσμούς, τοιούτοις διὰ τῆς κινήσεως τῆς διανοίας, πιστῆς εἰκόνης τῆς αἰωνίας κινήσεως τῆς ἀπολύτου ιδέας. Ἐν ᾧ ὁ Βίκος εἶπεν ὅτι ἀποδεικνύομεν τὰς γεωμετρικὰς ἀληθείας, διότι

ἡμεῖς ποιοῦμεν αὐτάς, ὁ Ἐγελος διῶχρῖζεται, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Σχελλίγγιος, νὰ ἀποδείξῃ πάντα τὰ πράγματα κατασκευάζων αὐτά. Ἀλλ' ἵνα ᾖ δυνατὴ τοιαύτη φιλοσοφία, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια εἶναι σύμμορφος πρὸς τὴν ἀρχέτυπον διάνοιαν, τὴν ὁποίαν ὁ Κάντιος ἀντιτάττει εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν. Δὲν πρόκειται μόνον νὰ ἀντιποιηθῶμεν εἰς τὸν λόγον αὐθεντίαν τινὰ ἢ ὁλόκληρον αὐθεντίαν ὡς πρὸς τὰ ζητήματα, ἅτινα δύναται νὰ γνωρίσῃ, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀρμονίαν τῶν νόμων τῆς λογικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως· πρέπει κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, ὅπερ ἡμεῖς ἀπορρίπτομεν, νὰ ἐξισώσωμεν τὸ λόγον κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν ἑκτασιν πρὸς τὴν θεϊαν διάνοιαν, καὶ νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια δυνατὸν νὰ ἐξαναπαραχθῇ καὶ ὑπὸ τῆς διανοίας.

§ 6. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τοῦ παντός, αὐτὸς μόνος διακατέχει τὴν ὑπερτάτην ἐπιστήμην τῶν αἰτιῶν, τὴν ἐπιστήμην τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Οὐχ ἥττον ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄξιος νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν θεϊαν ταύτην ἐπιστήμην· ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς κατέχων αὐτὴν δὲν ἐπίζητεῖ. Ὁ Λεϊβνίτιος καὶ ὁ Μενδελσσὼν εἶπεν ὅτι διὰ τῆς διανοίας τὰ πάντα ὑπάρχουσιν, ἡ πραγματικότης ὑποτίθῃσι τὴν δυνατότητα, ἡ διάνοια ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς. Οὐδὲν πεπερασμένον ὂν δύναται νὰ ἐξαντλήσῃ διὰ τῆς διανοίας πᾶσαν τὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπάρχοντος, καὶ ὀλιγώτερον ἀκόμη νὰ ἐννοήσῃ τὴν δυνατότητα καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἄπειρος διάνοια ἐννοοῦσα ἐντελῶς πᾶσαν δυνατότητα ὡς ἐνδεχομένην καὶ πᾶσαν πραγματικότητα ὡς πραγματικὴν, αὕτη δὲ ἡ ἄπειρος διάνοια εἶναι ὁ Θεός. Τούναντίον ὁ Ἐγελος, καθὰ καὶ ὁ Σχελλίγγιος, ἀπένειμε καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ταύτην τὴν διάνοιαν. Ἡ μέθοδος τοῦ Ἐγέλου εἶναι ἡ αὕτη πρὸς τὸ ὁποῖον γεννᾷ σύστημα. Τὸ ἐξηγεῖν, κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἐγέλου, δηλοῖ δεικνύειν τίνα θεοὶν πράγματι κατέχει ἐν τῇ γενικῇ ἀναπτύξει· ἐννοεῖν εἶναι γινώσκειν τὴν ἀρχὴν ἢ τὴν προτέραν μορφήν πράγματός τινος· ἀποδεικνύειν σημαίνει ἀνάγειν τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα εἰς τὴν γενικὴν αὐτῶν ἑκφρασιν· οὕτω δὲ, ἐξακολουθεῖ ὁ Ἐγελος, καὶ ὁ Κέπλερος ἀπέδειξε τοὺς νόμους τῆς ἀπολύτου κινήσεως. Ὁ Ἐγελος μεταχειρίζεται ἐν τῇ θεωρη-

τικῇ διαλεκτικῇ τοὺς ἐξῆς ὄρους, θέσιν ἢ τὴν ιδέαν καθ' ἑαυτὴν, ἐν ἰσχυί, ἀντίθεσιν, ἄρνησιν, τὴν ιδέαν πραγματιωθεῖσαν· καὶ σύνθεσιν, τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρνήσεως μετὰ θετικοῦ ἐξαγομένου. Ἡ δὲ διαίρεσις τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος καταφαίνεται εὐκόλως. Ἡ κίνησις τῆς διανοίας, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, παράγει τὴν ἀπόλυτον ιδέαν, τὴν συγκεκριμένην ιδέαν, τὴν γνῶσιν ἢ τὴν καθολικὴν οὐσίαν. Ὁ ἐξελιγμὸς αὐτῆς διὰ τῆς διανοίας συνιστᾷ τὴν φύσιν ἢ τὸν ἔνυλον κόσμον, καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς ἑαυτὴν μετὰ πλήρους αὐτοσυνειδήσεως ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα. Ἐντεῦθεν ἡ διαίρεσις τοῦ συστήματος εἰς τρία μεγάλα μέρη, τὴν λογικὴν, τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ λογικὴ ὑποδιαίρεται εἰς τρία τμήματα, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντος, εἰς τὴν τῆς οὐσίας καὶ εἰς τὴν τῆς ιδέας. Ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ὡσαύτως ὑποδιαίρεται εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν μηχανικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ὀργανικὴν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος ἐπίσης εἰς τρία μέρη ὑποδιαίρεται, ἥτοι εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, περιλαμβάνον τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν, εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, περιλαμβάνον τὸ δικαίωμα, τὴν ἠθικότητα καὶ τὰ ἥθη, καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, φθάνον εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ διὰ τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, πασιδῆλου ἢ ἀποκεκαλυμμένης, καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δέχεται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συνεπαγομένη τὸν λόγον βασιλεύοντα ἀπανταχοῦ ὡς κυριάρχην ἢ ἱστορία εἶναι ἢ ἀνάπτυξις τοῦ καθολικοῦ πνεύματος ἐν τῷ χρόνῳ, τοῦ θείου λόγου φανερουμένου ἐν τῇ γενικῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου, καὶ ἐπειδὴ ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἱστορία εἶναι ἡ διήγησις τῶν περιπετειῶν, ἐν αἷς ἐμφιλοχωρεῖ ἡ συνειδήσις τῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ. Ὁ νόμος τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως εἶναι ἡ τελειοποίησις, ἡ πρόοδος ἐν δὲ ταῖς δύο περιόδοις τῆς ἱστορίας εἴτε ὕπνος καὶ ἀμάθεια, δεσποτισμὸς καὶ τυφλὴ ὑπακοή, ἀσιατικὴ ζωὴ, εἴτε ἀποσπώμενον τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς νάρκης καὶ ἐμβαίνοντος εἰς τὴν χώραν τῆς ἐλευθερίας, ἑλληνικὸς καὶ βωμαϊκὸς βίος μετὰ ἀριστοκρατίας, δημοκρατίας καὶ δουλείας ἀναφύεται· πλὴν ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ βλέπομεν τοὺς σωτηριώδεις καρπούς τοῦ χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα ἔχον αὐτοσυνειδήσιν, ὑψούμενον εἰς τὴν γενικὴν ἐλευθερίαν, μόνος ὁ χριστιανισμὸς διατηρεῖ τὸ

αἰσθημα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος. Τῷ ὄντι δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ἡλικία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ τῆς συνδιαλλαγῆς, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας ἐκφράζεται ὁ Ἐγελος διὰ μεγαλοπρεπῶν λέξεων ὡς ἀκολούθως. Εἶναι ὁ τόπος, ἐν ᾧ πάντα τὰ αἰνίγματα τῆς ζωῆς καὶ πᾶσαι αἱ ἀντιφάσεις τῆς διανοίας εὐρίσκουσι τὴν λύσιν αὐτῶν, ἐνθα κατευνάζονται πᾶσαι αἱ ἀλγηδόνες τοῦ αἰσθήματος, ὁ τόπος τῆς αἰωνίας ἀληθείας, τῆς αἰωνίας εἰρήνης. Ἐκεῖ τρέχει ὁ ποταμὸς τῆς Λήθης, ἐξ οὗ ἡ ψυχὴ πίνει τὴν λήθην ἀπάντων τῶν κακῶν, ἐκεῖ τὸ σκότος τοῦ χρόνου ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπείρου. Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα ἀπαλλάττεται πάσης πεπερασμένης μορφῆς, εἶναι συνειδήσις ἐλευθέρα ἀπολύτως, συνειδήσις τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ φιλοσοφίᾳ θεωρεῖται ἡ λογικὴ ἰδέα κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς καθὼ πνεύματος. Ὁ Θεός, ὦν τὸ ἐξαγόμενον τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, εἶναι ἐνταῦθα ἀμέσως καὶ ὡς τειοῦτος τὸ ἀντικείμενον τῆς διανοίας. Τὸ ἀντικείμενον τῆς θρησκείας, ὡς καὶ τὸ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ αἰωνία ἀλήθεια, ὁ Θεός, ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐνότης τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας. Τὸ ἀπόλυτον εἶναι τὸ πνεῦμα, οὕτως ὀρίζεται ὁ Θεὸς ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου.

§ 7. Τὰ φιλοσοφικά τοῦ Ἐγέλου πονήματα ὑπῆρξαν μεγάλης σπουδαιότητος. Μετὰ τὸν Κάντιον, Φίχτην καὶ Σχελλίγγιον ὁ Ἐγελος ἐνόησε μετὰ ἀναντιρρήτου δυνάμεως τὸ φιλοσοφικὸν πρόβλημα καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν καὶ τὴν βαθύτητα αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν μὴ ἐπέτυχεν εἰς τὴν ὀρθὴν λύσιν, τοῦτο κεῖται ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὁ Ἐγελος ἀπανταχοῦ θηρεύει ἀνάπτυξιν, προοδευτικὴν ἐργασίαν ἐν τε τῇ φύσει καὶ τῇ ἡθικῇ ζωῇ· Δὲν ἐδόθη ὁμῶς τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ νὰ ἐξαναπλάσῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ μόνον δύναται νὰ ζητήσῃ ἵνα καταλάβῃ τὴν πορείαν καὶ τὴν διέπουσαν αὐτὴν σοφίαν. Τὰ φυσικὰ γεγονότα, τὰ τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ὠρισμένης ἀναπτύξεως· πλὴν ὑπεράνω τῶν γεγονότων εἶναι ἡ χώρα τῶν αἰωνίων καὶ υπερτάτων ἀρχῶν, ἐχουσῶν τὴν πηγὴν αὐτῶν εἰς τὸν λόγον. Ὁ Ἐγελος ἐθεμελίωσεν ἰσχυρὰν καὶ πολυάριθμον σχολὴν, ἐξασκήσασαν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν Γερμανῶν. Ὡς καὶ εἰς τὰ πολιτευτικά καὶ κοι-

νοβουλευτικά, οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ αἵρέσει τοῦ Ἐγγέλου ἔχομεν δεξιάν καὶ ἀριστεράν πτέρυγα καὶ κέντρον κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐγγελιανῆς μεθόδου εἰς τὰ παντοῖα μέρη τῆς ἐπιστήμης. Πολλὰ ἐνδιαφέρον περὶ Ἐγγέλου πόνημα εἶναι τὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ροσενκράνζου, ἐπιγραφόμενον Hegel's Leben, καὶ ἐν Βερολίῳ 1844 ἐκδοθέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Φραγκίσκος Θυρότος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ὁ Θυρότος φιλόσοφος, οὐχ' ἦτον δὲ καὶ φιλόλογος, εἰς τῶν ἐπισήμων τῆς Γαλλίας ἀνδρῶν, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1768, καὶ ἀπέθανεν ὑπὸ χολέρας κατὰ τὸ 1832. Συσχετισθεὶς μετὰ τοῦ αἰοδύμου Κοραῆ, τοῦ φωστῆρος τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ἀναμορφωτοῦ τῆς ὁμιλουμένης ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐμελέτησε βαθεῶς τὴν ἑλληνικὴν καὶ διεκρίθη ὡς ἄριστος ἑλληνιστής. Ἀναπληρώσας τὸν Λαρομιγυέρον εἰς τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα κατὰ τὸ 1811, προσεκλήθη ὁ Θυρότος εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Γαλλίας ὡς καθηγηγῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ 1829 ἡ ἀκαδημία τῶν ἐπιγραφῶν ἤνοιξεν αὐτῷ τὰς θύρας. Ἐξέδωκε τὴν Ἀπολογίαν Σωκράτους κατὰ Πλάτωνα καὶ Ξενοφῶντα, τὸν Γοργίαν τοῦ Πλάτωνος, μετὰ μεταφράσεως τυπωθείσης μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὰς μεταφράσεις τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν αἷς προηγοῦνται προοιμιώδεις λόγοι, οἵτινες εἶναι ἀξιόλογα τεμάχια φιλοσοφίας, τὴν μετάφρασιν τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἐπικτήτου, τοῦ Πίνακος τοῦ Κέβητος, πρὸς τούτοις ἐξέδωκε καὶ τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ Λοκίου συγγράμματα. Ἐκείνο δὲ τὸ ὅποιον νομίζεται ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων συγγραμμάτων τοῦ Θυρότου εἶναι τὸ περὶ διανοίας καὶ λόγου, δημοσιευθὲν κατὰ τὸ 1830 εἰς δύο τόμους καὶ στεφανωθὲν τὸ αὐτὸ ἔτος ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας. Κατὰ τὸ 1837 ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη τῇ φροντίδι τῆς ἐαυτοῦ οἰκογενείας εἰς τόμος τῶν ὀψιγόνων ἢ μεταθανατίων αὐτοῦ πονημάτων, ἐν οἷς εὕρισκονται τινὰ ἐκ τῶν μαθημάτων

αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γενικῆς καὶ συγκεκριμένης γραμματικῆς, πολλὰ ἐπὶ τῆς λογικῆς, περιέχοντα σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναλύσεις τοῦ ὄργάνου τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ νέου ὄργάνου τοῦ Βάκωνος καὶ τῆς λογικῆς τοῦ Δεστύτου. Τραχὺ, λόγον ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ σημειώσεις καὶ σύνοψιν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλείδου. Ὁ Δαυνοῦ καὶ ὁ Πογγερβίλλης ἔγραψαν κατὰ τὸ 1833 ἀξιολόγους καὶ ἐμβριθεῖς εἰδήσεις ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θυρότου.

§ 2. Ὁ Θυρότος διπλῶς ὑπηρέτησε τῇ φιλοσοφίᾳ. Καθὸ ἐκδότης καὶ μεταφραστῆς πολλῶν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Λοκκίου, τοῦ Ἄρρη, τοῦ Πλείδου καὶ ἄλλων διεφώτισε καὶ κατέστησε τοῖς πᾶσι προσιτὰ πολλὰ ἐκ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας φιλοσοφίας. Καθὸ φιλόσοφος καὶ ἐδίδαξε καὶ ἐξέδωκε διὰ τύπου πονήματα ἐμβριθῆ, ἐν οἷς ἐπιτυχῶς συνέλεξε καὶ ἐξήπλωσε τὰς φιλοσοφικὰς γνώσεις καὶ τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐπιστήμης, ἐπαγγέλθεις ἐν τοῖς μάλιστα τὸν ἐκλεκτισμὸν πεφωτισμένως τε καὶ εὐτυνευδῆτως. Ὡς πρὸς ἐκεῖνον ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἡ καθολικὴ ἐπιστήμη, ὥς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, αὕτη εἶναι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ σκοπῷ τῆς ἑαυτοῦ τελειοποιήσεως. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Θυρότου περὶ διανοίας καὶ λόγου προώριται νὰ πληρώσῃ τοῦτον τὸν διπλοῦν τῆς φιλοσοφίας σκοπὸν. Τὸ πρῶτον μέρος, τὰ πραγματευόμενον περὶ διανοίας, συντελεῖ εἰς τὸ γινῶναι τὸν ἄνθρωπον οἷός ἐστι, τὸ δεύτερον τὸ περὶ λόγου διδάσκει τὸν ἄνθρωπον πῶς πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἵνα ἀποβῇ ὃν ἀληθῶς λογικόν. Εἶναι ἐν ἄλλοις ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη.

§ 3. Ὅπως γνωστὴ ὁ ἄνθρωπος, ὁ Θυρότος παρατηρεῖ καὶ κατατάττει πάντα τὰ γεγονότα τῆς διανοίας· παραχωρῶν τοῖς ἰδεολόγοις, πρῶτοις αὐτοῦ διδασκάλοις, συνενόει πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἰδεῶν, διανέμει ταῦτα εἰς τρία, τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν θέλησιν. Ἡ γνῶσις, καρπὸς τῆς πρώτης ἐπόψεως τῶν πραγμάτων, χρεωστεῖται εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀντιλήψεως, τῆς συνειδήσεως, παγιοῦται διὰ τῆς προσοχῆς, ἀναπράγεται διὰ τῆς φαντασίας καὶ διατηρεῖται διὰ τῆς μνήμης. Διαφεύγων τὴν παρὰ τῇ σχολῇ τοῦ Κονδιλλάκου τετριμμένην ἐκείνην σύγχυσιν, ὁ Θυρότος διαστέλ-

λει μετὰ μερίμνης τὴν αἰσθῆσιν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ἐπομένης αὐτῇ καὶ ἀπαιτούσης τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν σύλληψιν αἰτίας τινὸς ἢ τὴν μεσολάβησιν τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος· δεικνύει πῶς εἰς τὰς φυσικὰς ἀντιλήψεις, ἰδιαζούσας ἐκάστη τῶν αἰσθήσεων, ἐνόνονται δανεικαὶ ἀντιλήψεις, ἢ κατὰ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, ἐπίκτητοι. Ἰπὸ τὸν τίτλον τοῦ ἐπίστασθαι ἢ τῆς ἐπιστήμης περιγράφονται αἱ περαιτέρω ἐργασίαι, δι' ὧν τὸ πνεῦμα γενικεύει τὰς ἀντιλήψεις, αἰτίνες ἦσαν πρότερον ἀτομικαί, θεωρεῖ ἐν ἀφηρημένῳ τρόπῳ τὰς ποιότητας καὶ τὰς σχέσεις, χωρίζων αὐτὰς ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἔνθα πρωτίστως ἀντελήφθημεν αὐτῶν, ἐναγκαλίζεται μακρὰς σειρὰς αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ἀναγνωρίζει τὴν συνάφειαν τῶν γεγονότων, ἢ ἀνάγει ταῦτα εἰς σύστημά τι. Τὸ ὄργανον ταύτης τῆς μεγάλης προόδου εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ τέχνη τῶν σημείων, πρὸ πάντων ἡ χρῆσις τῶν ἐνάρθρων ἢ τῆς γλώσσης, ἄνευ τῆς ὁποίας τέχνης δὲν ἤθελεν εἶσθαι οὔτε ἀνάλυσις οὔτε σύνθεσις. Ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γινόμενης θεωρίας τῶν σημείων, ἐκτίθησι κατ' ἀνακεφαλαίωσιν τὰ ἐξαγόμενα τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς γενικῆς γραμματικῆς, ἣτις διατελεῖ οὕσα ἡ μεταφυσικὴ τῆς γλώσσης. Καθόσον ἀφορᾷ τὴν θέλησιν, δὲν διαλαμβάνει μόνον περὶ τῆς θελήσεως θεωρουμένης καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὰς παντοίας αὐτῆς μορφάς, ἐνόρμου, ἔξεως, αὐθορμήτου, αὐτεξουσίου, ἐλευθερίας, ἀλλ' ἀναβαίνει εἰς τὰς αἰτίας τὰς κινούσας αὐτὴν, εἰς τὰς ἀνάγκας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ιδέας· διανέμει τὰ αἰσθήματα εἰς τρεῖς τάξεις, κατὰ τὰς πηγὰς αὐτῶν, εἰς αἰσθήματα φυσικὰ ἢ ὀργανικὰ, αἰσθήματα πνευματικὰ, αἰσθήματα ἠθικὰ, ταύτας δὲ ἀνάγει εἰς δύο κατὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν, εἰς αἰσθήματα προσωπικὰ, αἰσθήματα συμπαθητικά. Εἰς ταύτας τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεργείας αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσῃ ὑψηλότερον ἑλατήριον κινοῦν, ὅπως ἐξηγήσῃ πᾶσαν τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὁμολογεῖ δύναμιν ἠθικῆς ἀντιλήψεως, δι' ἧς ὁ λόγος κρίνει περὶ τῆς ποιότητος τῆς πράξεως, περὶ τῆς ἀξιομισθίας καὶ ἀναξιομισθίας τῶν ἐνεργούντων· τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ὅλως διάφορον τῶν θρησκευτικῶν συμφερόντων, ἀντικειμένων πολλὰκις αὐτῷ, κατέχει μέγα μέρος ἐνταῦθα.

§ 4. Τὸ δεῦτερον μέρος τὸ περὶ λόγου εἶναι αὐτὴ ἡ λογικὴ. Ὁ συγγραφεὺς αἰσιῶς ἐφαρμύζει τὰ προηγουμένως ἀποδειχθέντα

γεγονότα· κατ' αὐτὸν ἡ λογικὴ περιορίζεται νὰ σημειώσῃ καλῶς τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀληθείας, καὶ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν κατάλληλον μέθοδον πρὸς ἀνακάλυψιν αὐτῆς ἐν ταῖς παντοίαις τάξεσι τῆς ἐρεῦνης. Πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ὁ Θυρότος διακρίνει μέθοδον παρατηρήσεως, παραχούσης τρεῖς τρόπους, τὴν ἀνάλυσιν, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν πείραν, μέθοδον ἀναλογίας, προχωρούσης δι' ἀπλῆς εἰκασίας ἢ δι' ὑποθέσεως, καὶ μέθοδον ἐπαγωγῆς, ἣν συνωδὰ τῷ Βάκωνι θεωρεῖ ὡς τὴν ὀριστικὴν πορείαν τῆς ἐπιστήμης. Λαλῶν περὶ συλλογισμοῦ λέγει ὅτι αὕτη ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς εἶναι μορφῇ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν κρύπτεται τρόπος τις τῆς μεθόδου εὐκολος νὰ ἀνευρεθῇ. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ τοῦ Θυρότου ἀναφαίνεται ἡ ἀξία τῆς ἐκλογῆς τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὅλου, εἶναι ἀληθῶς ἐκλεκτικὸν ἔργον, ἐν ᾧ τὰ λυσιτελέστερα τῶν τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Βάκωνος, Καρτεσιῦ, Λοκίου, Ἀρρή, Κονδιλλάκου, Λαρομιγιέρου, Σμίου καὶ Φείδου μεθοδικῶς καὶ ἀφελῶς ἐκτίθενται. Καί τοι δὲ ἐν τῇ μεθόδῳ ἐκλεκτικὸς, προτιμᾷ τὴν φιλοσοφίαν τῆς πείρας. Παρρησία λέγει ὅτι δὲν ὑψώθη εἰς τὰς μεταφυσικὰς θεωρίας ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ ἀπείρου, ὡς ἐποιοῦν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ὕστερον ἐν Γαλλίᾳ, καθότι ἀπῆντα πολλὰ πράγματα ὑπερβαίνοντα τὴν κατάληψιν τῆς ἑαυτοῦ διανοίας, καὶ πολλὰ τῶν ὁποίων ἐρρέθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς ἀπλουτέραν φράσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Θεόδωρος Σίμων Ίουφφρούος καὶ φιλοσοφία αὐτοῦ.

§ 1. Ὁ Ίουφφρούος ἦτο καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ σχολῇ τῶν γραμμάτων τῶν Παρισίων. Ὅπως ἐκτιμηθῶσιν αἱ διδασκαλῖαι τοῦ περιωνύμου τούτου ἀνδρός, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν προηγηθέντων φιλοσόφων καὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Οἱ Δεστυτ-Τρακὺς, Λαρομιγιέρς, Maine de Biran,

Royer-Collard καὶ Κουαῖνος μετὰ τοῦ Ἰουφφροῦ καταέσχον τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ νῦν ὑπερμεσοῦντος 19^{ου} αἰῶνος. Ὁ Τρακῦς μετήνεγκε τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐπάσχολήσασαν τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ προλαβόντος αἰῶνος, δηλαδὴ τὴν τοῦ Κονδιλλάκου στενωτέραν καὶ ἀτελεστέραν ἀκόμη ἐκείνης τοῦ Λοκκίου, ἀναγαγόντος τὰς πηγὰς τῶν ἡμετέρων γνώσεων εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν σκέψιν, καὶ θέτοντος πλησίον τῶν νοητικῶν τούτων δυνάμεων τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν, ἣν αὐτὸς ἐκάλει μόνην ἐνεργητικὴν δύναμιν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Ἀπ' ἐτέρου ὁ Κονδιλλάκης, ὅστις ἤθελεν ὑπάρχουσαν τὴν σκέψιν μεταξὺ τῶν νοητικῶν δυνάμεων, κατήργησεν αὐτὴν βραδύτερον περιορισθεὶς μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ αἴσθησις αἰσθάνεται ἑαυτήν. Ἀκολουθῶς ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη εἶναι τρόποι τῆς γνώσεως καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία εἶναι λύπη ἰδιαιτέρου εἶδους, ἡ θέλησις εἶναι ἡ μᾶλλον κατεπείγουσα τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν ταύτην τὴν θεωρίαν μετὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτῆς ἐξηκολούθησεν ὁ Τρακῦς μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ὁ Λαρομιγυέρος ὅμως πρῶτος ἀντέστη κατ' ἐκείνης τῆς φιλοσοφίας, συνιδὼν ὅτι ὁ Κονδιλλάκης καὶ ὁ Τρακῦς ἐλογίζοντο τὸν ἄνθρωπον καθαρῶς παθητικὸν πρᾶγμα, καὶ δὲν ἀνεγνώριζον ἐν αὐτῷ οὐδὲν στοιχεῖον ἐνεργητικὸν καὶ ἐλεύθερον. Κατεπλάγχθη εἰς τὴν ἀντίθεσιν τὴν μεταξὺ τοῦ ὁρᾶν καὶ παρατηρεῖν, ἀκούειν καὶ ἀκροᾶσθαι, ἀλλ' ἀντὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἐνεργητικὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα θελήσεως ἢ ἐλευθερίας, ὅπερ καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λόκκιος ἔδωκαν, ἀποκατέστησεν αὐτὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα προσηχῆς, ἐκφράζον σύνθετόν τι γεγονός, τουτέστι τὴν ἔνωσιν τῆς θελήσεως καὶ τῆς διανοίας, διότι παρατηρεῖν δηλοῖ ὁρᾶν ἐκουσίως, ἀκροᾶσθαι δηλοῖ ἔχειν τὴν θέλησιν τοῦ ἀκούειν. Ὁ Λαρομιγυέρος μὴ ἐννοήσας, φαίνεται, ὅτι ἡ θέλησις πάρεστι τῇ προσοχῇ, ἐζήτησε τὴν ἐλευθερίαν ἀλλαχοῦ καὶ παρήγαγεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἰσορροπίας δύο ἐπιθυμιῶν ὅθεν ἄκων ἔπεσεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦ Κονδιλλάκου. Διωρθώθη τὸ σφάλμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ Maine de Biran, ἐξαναθέσαντος τὴν ἐνεργότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀληθεῖ αὐτῆς ἑδραν, ἥτοι εἰς τὴν θέλησιν, καὶ εἰπόντος ὅτι ἡ ψυχὴ ἢ τὸ ἐγὼ ὑφίσταται εἰς τὴν θέλησιν, ὅτι ἡ ιδιότης τοῦ ἀπολαύειν ἡδονῆς ἢ λύπης ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα, ὅτι τὸ αὐτὸ εἶναι περὶ τῆς ἀκουσίου ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς

φαντασίας, ὅταν μὴ συνοδεύονται ὑπὸ τῆς θελήσεως, καὶ ὅτι, ἐὰν ἡ γνώσις τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν ἀπαρτίζη μέρος τῆς ψυχῆς, γίνεται τοῦτο καθόσον ἡ θέλησις εἶναι ἀφευκτος εἰς τὴν ἀπόκτησιν ταύτης τῆς γνώσεως· προσέθη λοιπὸν ἐπὶ τὰ πρόσω. Ὁ Royer-Collard δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς θελήσεως, αὐτὸς συνεκέντρωσεν ἅπαντας τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῆς συνειδήσεως, καὶ τῇ ἀρωγῇ τῆς σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἣν εἰσήγαγεν εἰς τὴν Γαλλίαν, διέκρινε μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς ἡμετέρας διανοίας τὰ ἀνήκοντα τῇ πείρᾳ καὶ τὰ προκύπτοντα ἐξ ἄλλης πηγῆς. Ὁ Κουσίνοσ ἐν τῷ δεινῷ αὐτοῦ ἐκλεκτισμῷ ὠφελήθη ἐκ τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Λαρομιγιέρου τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ πάθους, ἐπέμεινεν ὡς ὁ Ροϋερκολλάρδος ἐπὶ τῆς διαστολῆς τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου, ἔθηκεν ὡς ὁ Μαίισ de Biran ἐν τῇ θελήσει τὴν ἐνεργότητα καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγὼ, καὶ ἀπέρριψε τὴν αἰσθητικότητα τῶν σωματίων. Ἐφαντάσθη τὸ ἐγὼ τεθειμένον μεταξὺ τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς καθολικῆς ἀληθείας, καὶ διέκρινεν αὐτὸ ἀμφοτέρων διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προσωπικότητος· ἀφ' ἐτέρου ἀνέταξε τὴν αἰσθητικότητα εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἢ εἰς τὸν ἀπρόσωπον λόγον, παρέχων τῇ πρώτῃ χαρακτῆρας τὸ τρεπτόν, τὸ σχετικόν, τὸ ἐνδεχόμενον, τῷ δὲ δευτέρῳ τὸ ἀτρεπτόν, τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπόλυτον.

§ 2. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὔρεν ὁ Ἰουφφρούος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅτε ἐφάνη ἐκ περιτροπῆς καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκηνῆς. Ὁφελήθη ἐκ τῶν πόνων τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ, ἠρύσθη ἀφθόνως ἐκ τῶν σκωτικῶν πηγῶν, καὶ ἐσημείωσε διὰ πρωτοτυπίας τοῦ ἑαυτοῦ πνεύματος τὰ συλλεχθέντα ἀλλαχόθεν. Ἐν τῷ Βουρβωνικῷ γυμνασίῳ καὶ ἐν τῷ διδασκαλείῳ ἢ προτύπῳ σχολείῳ διεκοίνωσε τὰς ἑαυτοῦ ιδέας. Κατὰ τὴν ἐναρξίν τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας ὀρίζει ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἐναγκαλίζεται τὴν παρούσαν ζωὴν, τὴν προτέραν καὶ τὴν μέλλουσαν. Ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἡ ψυχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τρεῖς ἐπόψεις, ὡς ἐνεργοῦσα, ὡς δεξιμάζουσα ἐνεργείας, καὶ καθ' ἑαυτὴν, ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπ' αὐτῆς τελουμένων ἐνεργειῶν ἢ καὶ ἐξωθεν προσγινομένων.

ὅθεν ἡ ψυχολογία περιέχει τρία πράγματα, τὴν σπουδὴν τῆς παραγωγικότητος τοῦ ἐγῶ, τὴν σπουδὴν τῆς παραδεκτικότητος καὶ παραληπτικότητος αὐτῆς καὶ τὴν σπουδὴν τοῦ ἐγῶ ἐν ἑαυτῷ. Πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ ὑπὸ τοῦ ἐγῶ παραγόμεναι εἶναι πράξεις ἢ ἐνέργειαι νοεραί, εἶναι δὲ ἢ αὐθόρμητοι ἢ ἐθελούσιοι. Οὕτω δὲ, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Maine de Biran καὶ τοῦ Κουσίνου, ἔθηκεν ὁ Ἰουφφρόυος ἐν πρώτοις τὴν αἰσθητικότητα ἐκτὸς τοῦ ἐγῶ, ἀλλ' ἀφῆκεν εἰς τὸ ἐγῶ τὴν αὐθόρμητον ἢ ἀκούσιον διάνοιαν, ἔκρινεν ὅτι ἡ θέλησις μόνη δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γνῶσιν τινα, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ ψυχῇ δύναμις νοητικῇ, δυναμένη νὰ δεχθῇ τὴν βοήθειαν τῆς θελήσεως ἢ καὶ νὰ παρῇ τὴν ταύτην· διότι ἡ ἡμετέρα θέλησις ἐφαρμόζεται μόνον εἰς τὰς ἰδίας ἡμῶν πράξεις, καὶ ἐπομένως εἰς πράξεις, ὥς περ τὸ ἐγῶ ἐτέλεσε πρῶτον ἀκουσίως. Ὅτι ἦτο τὸ κυριώτερον διὰ τὸν Maine de Biran, ἐγένετο διὰ τὸν Ἰουφφρόυον ἐκ προσθήκης. Ἡ θέλησις ἐπιφαίνεται καὶ ἀφανίζεται ἐν τῇ διανοίᾳ· ἀλλ' ἡ διάνοια ἐμμένει ποτὲ μὲν ἐν τῇ θελητικῇ καταστάσει, ποτὲ δὲ ἐν τῇ αὐθόρμητῳ καὶ ἀκουσίᾳ, τούτου ἕνεκα ἡ διάνοια ὑπῆρξε διὰ τὸν Ἰουφφρόυον ἡ φύσις τῆς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, ἡ θέλησις ἦτο ὁ τρόπος ταύτης τῆς ἐνεργείας. Παραδέχεται, ὡς ὁ Ρούερ-κολλάρδος καὶ ὁ Κουσίνο, δύο δυνάμεις τοῦ γινώσκειν, τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν λόγον· ἡ μὲν παρέχει τὰς σχετικὰς καὶ ἐνδεχομένας γνώσεις, ὁ δὲ τὰς ἀπολύτους καὶ ἀναγκαίαις. Ἡ παρατήρησις ἀσχολεῖται καὶ περὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ περὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ διαιρεῖται εἰς συνειδήσιν, ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ μνήμην. Ἡ παρατήρησις εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λόγου· τοιαύτη εἶναι ἡ παραγωγικότης τοῦ ἐγῶ, αὕτη περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐνεργείας τῆς διανοίας, εἴτε ἐθελουσίους εἴτε ἀθελουσίους. Ἡ ψυχὴ παραλαμβάνει εἴτε τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθητικότητος εἴτε τὰ τῆς διανοίας, ἅτινα προσδιορίζουσιν αὐτὴν νὰ θελῇ· ὅθεν διανέμεται ἡ αἰσθητικότης μετὰ τῆς διανοίας τὸ προνόμιον τοῦ προσδιορίσαι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πράξιν. Ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι τὸ πρῶτον φαινόμενον τὸ ἐκδηλούμενον ἐν τῷ σώματι· ὁ ἐρεθισμὸς εἶναι εὐάρεστος ἢ δυσάρεστος, ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει γεννᾷ τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἀγάπην, ἅτινά εἰσι κινήματα διατάσεως ἢ ψυχῆς διακεχυμένης, ἐν τῇ δευτέρᾳ τὴν λύπην καὶ τὴν ἀποστρα-

φῆν, ἅτινά εἰσι κινήματα συγκεντρώσεως ἡ ψυχῆς συνεσταλμένης. Ἡ ἀγάπη γεννᾷ θετικὴν ἐπιθυμίαν ἡ κίνησιν ἔλξεως, ἡ ἀπέχθεια ἥτοι ἀποστροφή γεννᾷ ἀρνητικὴν ἐπιθυμίαν ἡ κίνησιν ἀποκρούσεως· ἡ ἐπιθυμία εἶναι τὸ τελευταῖον ἀπλοῦν φαινόμενον τῆς αἰσθητικότητος, ὁ φόβος καὶ ἡ ἐλπίς, τὰ διαδεχόμενα αὐτὴν, εἶναι φαινόμενα συμπεπλεγμένα. Ἐξ ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν φαινομένων ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ μόνη, ἥτις ἐνεργεῖ ἐφ' ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ ἐγώ, ἡ προσδιορίζουσα αὐτὸ, διότι εἶναι ἡ μόνη, εἰς τὴν ὁποίαν λείπει τι. Πᾶσαι αἱ ἐπιθυμίαι ἐπιδιώκουσι τὴν εὐδαιμονίαν, ἐπομένως ἐνδιαφέρονται καὶ ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν ἀγαπῆν ἡμῶν αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὰ αἰσθητικὰ φαινόμενα ἀντέτακτεν ὁ Ἰουφφρόδους τὰ νοητικὰ ἢ τὰ πνευματικὰ, ταῦτα δὲ ἦσαν αἱ γνώσεις τῶν ἐνδεχομένων καὶ σχετικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀπολύτων. Αἱ πρῶται τούτων τῶν γνώσεων δὲν δύνανται νὰ φέρωσι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πράξιν, εἰ μὴ ἐὰν αὐταὶ διήγειραν ἐν τῷ σώματι ἐπιθυμίαν τινὰ, καὶ τότε δὲν εἶναι τὸ πνευματικὸν φαινόμενον τὸ ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, εἶναι τὸ αἰσθητικὸν φαινόμενον. Τὰ ἀντικείμενα τῶν ἀπολύτων γνώσεων εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ὠραῖον καὶ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν· τὸ ἀληθές καὶ τὸ ὠραῖον δύνανται νὰ ἦναι ἀντικείμενα ἐπιθυμίας ἐνεργοῦντα ἐπὶ τῆς ψυχῆς δι' αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν διακρίνεται διὰ χαρακτῆρος ὑποχρεώσεως, ἥτις καλεῖται τὴν πράξιν. Ἡ διάνοια ἀποκαλύπτει τοῦτον τὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης προσδιορίζει τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς· εἶναι λοιπὸν ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει φαινόμενον νοητικὸν ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, καὶ οὐχὶ πλεόν φαινόμενον αἰσθητικόν. Τὸ πνευματικὸν τοῦτο φαινόμενον καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰουφφρόδους αἴτιον τῆς πράξεως κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἐπιθυμίας, ἥτις προσαγορεύεται ὑπ' αὐτοῦ κινουὺν ἢ ἐλαττήριον. Ἡ ἐπιρροὴ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν ἀπῆρτιζε πᾶσαν τὴν σφαῖραν τῆς παρὰληπτικότητος τοῦ ἐγώ.

§ 3. Ἰνα σπουδάσωμεν τὸ ἐγὼ ἐν ἐαυτῷ, ἐπάναγκες νὰ ἀποχωρίσωμεν πᾶν τὸ τρεπτὸν ἐν τῷ ἐγώ, τουτέστι· τὰς νοητικὰς πράξεις, εἴτε ἐκουσίους εἴτε ἀκουσίους. Δὲν ἀπομένει τότε εἰμὴ ἡ διάνοια καὶ ἡ θέλησις ἐν ἰσχυρί, ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ταυτότης. Ἐν ᾧ τὸ ἐγὼ εἶναι δύναμις νοητικὴ, ἐλευθέρα, ἀπλῆ καὶ ταυτούσιος, δύνανται γὰρ ἦναι τὸ αὐτὸ πράγμα μετὰ τῆς ὕλης; Τοῦτο

τὸ ζήτημα τὸ ψυχολογικὸν λύεται ὑπὸ τῆς κοσμολογίας. Εἶνα ἄδύνατον νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, εἰμὴ διακρίνοντες ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ τὴν δύναμιν ἐκ τῆς ὕλης. Τούτου τεθέντος, ἐὰν ἡ δύναμις ᾖ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τῇ ὕλῃ, ἕκαστον μέρος τῆς ὕλης εἶναι δύναμις ἐλευθέρᾳ ἥδη πῶς πᾶσαι αὗται αἱ δυνάμεις συνεννοοῦνται ὅπως ἀποτελέσωσι τὴν ἁρμονίαν τούτου τοῦ κόσμου ; Ἐὰν ἡ δύναμις ὑπάρχῃ ἐκτὸς τῆς ὕλης, εὐκόλον εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἐκείνη συνεργεῖ ἵνα συνδράμωσι τὰ ὑλικά μέρη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον συνέλαβεν. Ἡ δύναμις εἶναι διακεκριμένη τῆς ὕλης, λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι διακεκριμένη τοῦ σώματος. Τοιοῦτον ἦτο τὸ σύστημα τὸ ἰσχυρῶς συνδεδεμένον, ὅπερ ὁ Ἰουφφρὺος ἤρξατο ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἐνὸς ἐτῶν, ἐπαγγελθεὶς αὐτὸ δημοσίᾳ ἐν τῷ Βουρβωνικῷ γυμνασίῳ ἐν Παριεῖσις κατὰ τὸ 1817, 1818, 1819 καὶ 1820. Ἐὰν ἡ αἰσθητικὸς ἀπετελεῖ μέρος τοῦ σώματος, ὡς ἡξίου ὁ Maine de Biran, δὲν μένει πλέον ἐν τῇ ψυχῇ εἰμὴ ἡ θέλησις καὶ ἡ νοητικότης. Ἀλλ' ἡ θέλησις δὲν ἐπιφαίνεται μόνῃ ποτὲ, ἐν ᾧ ἡ διάνοια δεικνύεται ποτὲ μὲν σὺν τῇ θελήσει, ποτὲ δὲ καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ὅθεν ἡ διάνοια εἶναι ἡ μόνη διαρκὲς παραγωγικότης τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ θέλησις εἶναι τρόπος τῆς παραγωγικότητος ταύτης. Ἡ δύναμις εἶναι ἀναγκαίως ἐνεργητικὴ ἢ παραγωγὸς, καὶ δὲν δύναται νὰ πάσῃ, αὐτὴ δὲ ἀφ' ἑαυτῆς διευθύνει τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τινος ἐπιρροᾶς. Ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ ἠθικὴ ἀλήθειά εἰσιν ἐκ τῶν ἐπιρροῶν τούτων, οὔτε ὅμως ἡ αἰσθητικότης οὔτε αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι εἶναι τὸ ἐγὼ· γινώσκει ἀμφοτέρως τὸ ἐγὼ, τὴν μὲν διὰ τῆς παρατηρήσεως, τὴν δὲ διὰ τοῦ λόγου. Τὸ ἐγὼ ἐφ' ὅσον λαμβάνει γνῶσιν αὐτῶν ἐστὶ παραγωγὸν ἢ ἐνεργητικὸν, γίνεται παθητικὸν ἢ ἀποδέκτης, ὅτε προσδιορίζει ἑαυτὸ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς αἰσθητικότητος ἢ τῆς ἠθικῆς ἀληθείας. Ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἅπαντα τὰ μέρη σαφῶς χωρίζονται καὶ ἐκάστοτε ἀλληλεγγῶς ἐνόνονται πρὸς ἄλληλα. Ἐνταῦθα δὲν διοράται, ὡς ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Maine de Biran, ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, ὅτε μὲν ἀποτελοῦται μέρος τοῦ σώματος, ὅτε δὲ τῆς ψυχῆς, καθόσον ἐνεργεῖ ἢ δὲν ἐνεργεῖ ἡ θέλησις, δὲν διοράται ἡ ψυχὴ ἥτις δὲν γινώσκει εἰμὴ διὰ τῆς θελήσεως, ἀποβαινούσης οὕτω δυνάμει νοητικῆς. Ὁ Ἰουφφρὺος δὲν ἐπέμενεν ὅτι ἡ αἰσθητικότης εἶναι ἐκτὸς τοῦ

ἐγώ, καὶ ἡ ψυχὴ οὔτε ἡδονῆς οὔτε λύπης ἀπολαύει, ἀλλ' ὅτι ἡ ψυχὴ ἐγίνωσκε τὴν χαρὰν ἢ τὴν ὀδύνην τὴν ἐν τῷ σώματι. Ἐνομίσε- τὴν συνείδησιν μαρτυροῦσαν ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ἀνηκουσι τῇ ψυχῇ ὡς καὶ ἡ γνῶσις, καὶ ὅτι ὁ ὅρος ἐγὼ ἐνόνεται μετὰ πασῶν τῶν λέξεων τῶν ἐκφραζουσῶν πάθος καθὰ καὶ μετὰ τῶν ἐκφραζουσῶν νοητικᾶς ἐνεργείας. Ἐπομένως, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Λοκκίου καὶ τῶν Σκώτων φιλοσόφων, ἐτοποθέτησε πάλιν τὴν αἰσθητικότητα ἐν τῇ ψυχῇ, οὕτω βλέπομεν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκόντων μαθημάτων παρὰ τῇ σχολῇ τῶν γραμμάτων κατὰ τὸ 1828. Ἦνονεν εἰς τὴν αἰσθητικότητα, ἣν ἐλογίζετο ὡς δεκτικότητα τοῦ ἡδεσθαι καὶ λυπεῖσθαι, ἀρχὰς ἢ στοιχεῖα ἐνεργείας, ἃς περ οἱ φιλόσοφοι τῆς Σκωτίας ἀνέλυσαν μετὰ θαυμασίας ἀγχινοίας, ὀνομάσαντες αὐτὰς ἐνστίγματα ἢ ἔνορμα, ὀρέξεις, ἐπιθυμίας καὶ παθήσεις. Ὁ Ἰουφφρόυος ἐκάλεσεν αὐτὰς τὰς ἀρχὰς κλίσεις ἢ ῥοπὰς ἀρχικᾶς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Παρήγαγε πρῶτον ἐκ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀποστροφὴν, παρ' αἷς ἔθηκεν ἀρχικὴν τινα ἀγάπην, φέρουσαν εἰς ζήτησιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, χωρὶς νὰ γινώσκωμεν ἂν τοῦτο προξενῇ ἡδονὴν ἢ λύπην· τοιαύτη εἶναι ἡ πάθις, ὑφ' ἧς κινούμεθα νὰ ζητήσωμεν τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ ἐξεύρωμεν τίς ἡ ἐντεῦθεν ἐξαγομὲν ὠφέλεια. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ρεΐδου περιγραφέντα ἐνστίγματα ἀνεκάλυψε τὴν κινήτικὴν δύναμιν, δι' ἧς ἡ ψυχὴ βάλλει εἰς κίνησιν τὸ σῶμα, ἣν ἡ παλαιὰ φιλοσοφία ἐθεώρει ὡς τὸν χαρακτῆρα τὸν διαστέλλοντα ταύτην ἀπ' ἐκείνου· ἔταξεν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων τὴν γεννώσαν τὰ σημεῖα τῆς φυσικῆς γλώσσης, ἣν ὠνόμασε δύναμιν ἐκφραστικὴν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θέλησις δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τε τὴν κινήτικὴν δύναμιν καὶ τὴν διάνοιαν, καὶ νὰ παλαίσῃ κατὰ τῶν ἀρχικῶν κλίσεων, ἢ νὰ εὐνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, τούτου ἕνεκα δὲν ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουφφρούου ὡς τρόπος τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ὡς εἰδικὴ δύναμις εὐκολύνουσα ἢ ἐμποδίζουσα τὴν ἀσκήσιν τῶν ἄλλων δυνάμεων. Τοιοῦτος εἶναι ὁ πίνᾱξ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐν τῷ νέῳ σχεδίῳ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. α'. Τρεῖς ἀρχικαὶ κλίσεις, ἡ ἀγάπη τῆς ἐξουσίας ἢ ἡ φιλοδοξία, ἡ ἐπιθυμία τοῦ γινώσκειν ἢ ἡ περιέργεια, ἡ ἀγάπη τῶν ὁμοίων ἡμῶν ἢ ἡ συμπάθεια. β'. Ἡ αἰσθητικότης ἢ ἡ δεκτικότης τοῦ

ἄνευ τῆς πάλης κατὰ τῶν κωλυμάτων, ἤθελεν ὑποπίπτει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν βᾶθυμίαν τῆς ἡρεμίας, δὲν ἤθελεν ἐξεύρει σχεδὸν ὅτι ὑπάρχει ἑλλειπούσης τῆς ἀλγηδόνης, ἤθελε λείπει καὶ ἡ ἡδονή, ἤθελεν εἶσθαι ὁ ἄνθρωπος ἀδιάφορος καὶ ἐν ἀπαθείᾳ. Ὁ σκοπὸς ταύτης τῆς ζωῆς, κατὰ τὸν Ἰουφφρόουν, εἶναι νὰ καταστήσῃ ἀπὸ ἀνοήτου καὶ ἀναισθήτου ὃν αἰσθητικὸν καὶ νοητικὸν, ἐκ μοιραίου ὃν ἐλεύθερον, ἐκ δημιουργήματος δημιουργὸν, ὁμοιάζοντα τὸν πρῶτιστον δημιουργὸν, καθὼ αἰτίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, διαφέροντα τοῦ τελειοτάτου δημιουργοῦ ὡς ἀτελῆ καὶ μὴ κατακτώμενον ὁλόκληρον ἀνεξαρτησίαν. Τὸ πείθεσθαι ἐλευθέρως εἰς τὴν φωνὴν τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἀποκαταστῇ τις ἄνθρωπος εἰς τὸν ὑψηλότερον βαθμὸν. Ἡ ζωὴ αὕτη ἔχει διπλὴν ἀξίαν, τοῦ ποιῆσαι ἡμᾶς ἐλευθέρους καὶ τοῦ ὑποτάξαι τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν εἰς τὸ κράτος τοῦ λόγου. Εἰς μάτην διδασκαλίαι τινὲς ὑπισχνοῦνται ἀπὸ ταύτης τῆς ζωῆς τὴν ἁρμονικὴν ἀνάπτυξιν ἀπάντων τῶν παθῶν. Ἡμεῖς διηγεκῶς θέλομεν εἶσθαι εἰς πάλιν κατὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν κλίσεων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ποτὲ ἐπὶ ταύτης τῆς γῆς ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη δὲν θέλει εἶσθαι πλήρης, οὐδὲ ἡ ἡμετέρα δύναμις ἀπεριόριστος. Ἐν τοσούτῳ ὁ ἄνθρωπος ἐπίζητεῖ ταύτην τὴν πλήρη κατοχὴν ἀδιαλείπτως· ὅθεν ἡ ἐπίγειος ζωὴ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ὑπὸ τῆς οὐρανίου ζωῆς. Ἡ δημιουργία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος προξενεῖ ἡμῖν ὀδύνην· ἐὰν ἡ προσωπικότης αὕτη ἐπλάσθῃ ἵνα χαθῇ, πρὸς τίνα σκοπὸν ἠθέλομεν ὑποφέρει, διὰ τί ὁ Θεὸς ἤθελε δώσει εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πλήρους ἱκανοποιήσεως τῶν ἡμετέρων τάσεων, τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς αἰωνιότητος; Εἰς τί ἤθελε χρησιμεύσει ἡ ἀξία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐὰν ἔλειπεν ἡ ἀνταμοιβή; Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθῃ ἵνα γινώσκῃ, ἀγαπᾷ καὶ ὑπηρετῇ τὸν Θεόν, καὶ οὕτω νὰ ἀπολαύσῃ τὴν αἰώνιαν ζωὴν. Τὸ γινῶναι τὸν Θεὸν εἶναι τὸ γινῶναι τὴν τάξιν, ἣν αὐτὸς ἰδρυσεν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, τὸ ἀγαπᾶν καὶ δουλεῦειν αὐτῷ εἶναι τὸ συμμορφοῦσθαι τοῖς σχεδίοις αὐτοῦ καὶ τὸ ἐκπληροῦν τὴν καθολικὴν τάξιν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Ἡμεῖς δὲν ἐγεννήθημεν μόνον διὰ τὴν πάλιν καὶ τὴν θυσίαν, ἀτινά εἰσι μέσα καὶ οὐχὶ σκοποὶ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς τάξεως, ὅπως τύχωμεν τῆς αἰωνίας ζωῆς. Οὕτως ἐδίδασκεν ἐν

Παρίσις κατά τὸ 1830, 1831 καὶ 1837 ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος.

§ 7. Κατὰ Ἰουφφρόϋον ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου, ἐναγκαλιζομένη τὴν γνῶσιν τῆς παρουσίας, τῆς προγενεστεράς καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς· ἐκ τῶν δεδομένων τῆς παρουσίας ζωῆς ἀνευρίσκει τοὺς ὅρους τῶν δύο ἄλλων. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ πρεσβεύει τὴν διαστολὴν τῆς ψυχολογικῆς καὶ τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, κατὰ τὴν συνήθη διάκρισιν, ἰσχυροποιήσας οὕτω τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ψυχῶν, ὥς διείδεν ἡ ἀρχαιότης, τῆς μὲν ἐπικαθημένης εἰς τὴν φυσιολογικὴν ζωὴν καὶ διακεκριμένης τοῦ σώματος, τῆς δὲ συνιστώσης τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ζωὴν καὶ ἀποτελοῦσης τὸν ἀληθῆ ἀνθρώπον. Διακρίνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ πάθους, ἐν τῇ δυνάμει εὐρίσκει πάντα ἐνεργητικά, καὶ δὲν δύναται αὕτη νὰ πάσῃ εἰ μὴ ἐνεργοῦσα, αὐτὸ δὲ τὸ μικρὸν πάθος τὸ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνιχνευόμενον θεωρεῖ εἰς τοὺς προσδιορισμοὺς, τοὺς ὁποίους ἡ ψυχὴ λαμβάνει κατὰ τοιάνδε ἢ τοιάνδε ἐπιρροήν· εἰς τρόπον ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀκούσιος γνῶσις εἶναι προῖον ἐνεργότητος. Ἐν τῇ ἠθικῇ ὁ Ἰουφφρόϋος δὲν ἀσπάζεται τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος πρεσβευθέντα ἀξιώματα, ἀλλὰ τὸ σέβας τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν τάξιν. Οὐχί, φέρ' εἰπεῖν, ἡ ἐγκράτεια διὰ τὴν ἐγκράτειαν, ἡ δικαιοσύνη διὰ τὴν δικαιοσύνην· καὶ τότε μόνον καθίστανται αὗται ὑποχρεωτικαὶ καὶ ἀξιέπαινοι, ὅταν ἀποκαλύψωμεν ὅτι πληροῦσι τὴν ἠθικὴν τάξιν, τουτέστιν ὅτι ὑπηρετοῦσι τὰς ἡμετέρας κλίσεις χωρὶς νὰ παρενοχλήσωσι τὰς τῶν ἄλλων. Ἐν τῇ θεοδικίᾳ δίδει νέαν ἐξήγησιν τοῦ κακοῦ. Τὸ κακὸν ἢ ἡ λύπη προέρχεται ἐκ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰς ἡμετέρας κλίσεις, ἢ ἀντίστασις ἢ τὸ κώλυμα σκοπεύει νὰ πλάσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου εἶναι ὅτι τὸ μὲν ζῶον γεννᾶται καὶ ἀποθνήσκει ζῶον, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ζῶον καὶ ἀποθνήσκει πρόσωπον ἐλεύθερον. Τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργηθῇ ἵνα ἀπολεσθῇ· αὐτὸ ἐπιζητεῖ ἐλευθέρως τὴν ἱκανοποίησιν ἀπασῶν τῶν ἐνστιγματοειδῶν αὐτοῦ κλίσεων, ἧς τεύχεται ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, ἐν ᾗ ἔσεται ἡ πλήρης διακατοχὴ τῆς ἰσχύος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἡμετέρας συμπαθείας. Ἐν τοῖς γέοις φιλοσοφικοῖς αὐτοῦ

Συμμίκτοις φαίνεται ὅτι ἦν ἐπαμφοτερίζων καὶ ταλαντευόμενος περὶ τοῦ κενοῦ ἀγνώστου τοῦ καταφοβίζοντος αὐτόν, καὶ ἐπεθύμει νὰ ῥιφθῇ πάλιν μετὰ τῶν δοξῶν αὐτοῦ εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, τὴν οἰκογένειαν, τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ ὅ,τι ἀγαπητόν καὶ ἱερὸν εἶχεν· ἐν τούτοις τὸ ἄκαμπτον βεῦμα τῆς διανοίας αὐτοῦ ἦν ἰσχυρότερον· ἀλλ' ἐν ᾧ ἦν δὺσπιστος, ἐδεδεῦτετο τὴν δὺσπιστίαν ἢ ἀπιστίαν. Μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ τὴν ἀβεβαιότητα ἐπὶ τοῦ αἰνίγματος τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ ἤχηθ· εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Ἰουφφρούος γεννηθεὶς ἐν τινὶ ὄρεινῳ χωριδίῳ κατὰ τὸ 1796, ἀπεβίωσεν εἰς τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1842 πλήρης δόξης. Διεκρίθη ὡς καθηγητῆς, ὡς ῥήτωρ καὶ ὡς βουλευτῆς· φιλέλλην δὲ μέχρις ἐνθουσιασμοῦ ἦτο, καὶ παρὰ πάντων ὠμολογεῖτο. Σὺν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἄνωθι συγγράμμασιν αὐτοῦ τάττονται καὶ ἄλλα μεταθανάτια, ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ αὐτοῦ Δαμιῶνος δημοσιευθέντα. Εἰσὶ δὲ ταῦτα, νέα συλλογὴ φιλοσοφικῶν συμμίκτων, ἐν Παρισίοις 1842, σειρά μαθημάτων αἰσθητικῆς, ἐν Παρισίοις 1843. Τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συμπεράσματα ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἐδανείσθη ὁ Ἰουφφρούος ἐκ τοῦ Πρίδου καὶ Καντίου· ἀλλ' αὐτὸς ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ διέσπειρεν ἀναρίθμητα παραδείγματα καὶ λεπτομερείας πλήρεις χάριτος καὶ ποιήσεως. Ἡ συλλογὴ τῶν νέων φιλοσοφικῶν συμμίκτων παρίστησι σύγγραμμα πρῶτον ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ὠραιότητα τοῦ ὕφους καὶ τὰς σχέψεις. Τὰ ἄλλα σπουδαῖα τεμάχια τῆς συλλογῆς ταύτης εἶναι τὸ ὑπόμνημα περὶ τοῦ κύρους τῆς διαστολῆς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας, ἡ ἀναφορά περὶ τοῦ σχετικοῦ διαγωνισμοῦ τῶν προτύπων σχολείων τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ἔνθα τίθησι τοὺς κανόνας περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ, διδούς τὰ παραγγέλματα, ἅτινα δυνατόν νὰ ἀποταθῶσι εἰς τὰ ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἐκπαιδευτήρια, καὶ κεφάλαιον περὶ σημείων, ἐν ᾧ ὁ φιλόσοφος ἀναπτύσσει καὶ ἐνισχύει τοὺς στοχασμοὺς τοῦ Πρίδου, οὗτινος τὰ συγγράμματα καὶ μετέφρασε, ἀφορῶντας τὴν δύναμιν δι' ἧς ἐρμηνεύονται τὰ φυσικὰ σημεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Βίκτωρ Κουσίνος καὶ τοῦτου συγγράμματα.

§ 1. Ὁ Βίκτωρ Κουσίνος φιλόσοφος καὶ συγγραφεὺς, μέλος τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας, ἐγεννήθη τῇ 28 Νοεμβρίου 1792 ἐν Παριείοις, ἔνθα ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο ὥρολογοποιὸς, ἐξεπαιδεύθη δὲ ἐν τῷ λυκείῳ Καρόλου τοῦ μεγάλου, λαβὼν πολλὰ βραβεῖα ἐν τῷ γενικῷ διαγωνίσματι, ἐξαιρέτως τὸ βραβεῖον τῆς τιμῆς ἐν τῇ ῥητορικῇ κατὰ τὸ 1810. Καί τοι ἐνεπνέετο ὑπὸ τοῦ τῆς καλλιτεχνίας ἔρωτος, καὶ μάλιστα τοῦ τῆς μουσικῆς, μετέβη ἐκ τοῦ γυμνασίου εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἢ πρότυπον σχολεῖον, ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λαρομιγιέρου, τοῦ Ροϋερκολλάρδου καὶ τοῦ Maine de Biran ἀπεφάσισε περὶ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ κλίσεως. Ἐκεῖ διωρίσθη ἐπαναλήπτωρ τῆς ἑλληνικῆς τῷ 1812, ἀκολούθως διδάσκαλος τῶν συνδιαλέξεων ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ 1814. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐδίδαξε δημοσίως καὶ ἐν τῷ λυκείῳ Ναπολέοντος. Κατὰ τὰς ἑκατὸν ἡμέρας κατετάχθη εἰς τοὺς βασιλικοὺς ἐθελοντάς. Προσκληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1815 νὰ ἀναπληρώσῃ τὸν Ροϋερκολλάρδον ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ ἐν Σορβόννῃ, ἐνεπνεύσθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ ἰὴ αἰῶνος, ἔχοντας τότε ἐπὶ ῥοὴν ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ γραμματολογίᾳ σημαντικὴν. Ὁ Κουσίνος ἀφιέρωσεν ὁλόκληρον τὸ ἔτος 1817 πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς Σχωτικῆς σχολῆς καὶ φιλοσοφίας, ἣν γνωστὴν ποιήσας εἶχεν ὁ Ροϋερκολλάρδος ἐν Γαλλίᾳ πρῶτος. Ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ 1817 ἐν Γερμανίᾳ περιηγήσεως αὐτοῦ ὁ Κουσίνος μετετράπη, καὶ τολμηρὸς μεταφυσικὸς, καὶ ἐνθερμος ἐρμηνευτὴς τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτου, τοῦ Σχελλινγίου καὶ τοῦ Ἑγέλου ἐγένετο. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ κατὰ τὸ 1819 ἄχρι τῶν 1821 ἐξέθηκε τὸ σύστημα τοῦ πρώτου. Ἡ πρόοδος τῆς ἀντιδράσεως ἐν τῇ πολιτικῇ ἤγειρε τὴν πρώτην αὐτοῦ καταδρομὴν. Πανθεὶς τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ ἐν τε τῇ Σορβόννῃ καὶ τῷ διδασκαλείῳ κατὰ τὸ 1822, ἀπέσχε παντάπασιν τῆς δημοσίας διδασκαλίας. Κατ' ἐκεῖνο τὸ διάστημα ἐπεξεργάσθη τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πρόκλου μεθ' ὑπομνημάτων εἰς ἑξ τόμους ἀπὸ

1820—27, καὶ τοῦ Καρτεσίου εἰς ἔνδεκα τόμους 1826 ἐν Παριsaίς, καὶ τὴν περίφημον μετάφρασιν τῶν ἀπάντων τοῦ Πλάτωνος εἰς δέκα τρεῖς τόμους εἰς ὄγδοον ἀπὸ 1825—40. Ἀπὸ τοῦ 1824 ἄχρι τῶν 1825 περιώδευσεν ὁ Κουσίνοσ καὶ δευτέραν φορὰν τὴν Γερμανίαν. Συλληφθεὶς ἐν Δρέσδῃ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας ὡς ὑποπτος καρβοναρισμοῦ, ὠδηγήθη εἰς Βερολίνον, ἔνθα ἐκρατήθη ἐπὶ ἑξ μῆνας καὶ ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ Ἐγγέλου, πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ὁποίου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὤκειώθη. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Παρισίους κατετάχθη μετὰ τῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καὶ ὅτε τὸ ὑπουργεῖον Μαρτιγγνάκου ἀντικατέστησε τὸ τοῦ Βιλλέλου, διενείματο μετὰ τοῦ ἐνδόξου Γυζότου καὶ τοῦ περικλεοῦς Βιλλεμαίνου τὴν μεγάλην καὶ ἀπαραδειαμάτιστον ἐπιτυχίαν εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Σορβόννης. Φιλελεύθερος καθηγητὴς ἐνώπιον φιλελευθέρου καὶ ὀργώσης εἰς τὴν ἐπιστήμην νεολαίας διδασκων καὶ ἐπευφημούμενος διὰ τε τὴν θαυμασίαν εὐφράδειαν καὶ σοφίαν, περιέγραψεν ἐν τῇ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἰσαγωγῇ αὐτοῦ τὰς γενικὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας· ἐννηκαλίσθη τὰς ιδέας καὶ τὰ γεγονότα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, τὰς φιλοσοφίας καὶ τὰ θρησκευματα, τὸν πολιτισμὸν καὶ ἐξευγενισμὸν καὶ τὴν πολιτικὴν, τὸ παρελθὸν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τῶν 1830 ἀνηγορεύθη σύμβουλος τοῦ κράτους, μέλος τοῦ βασιλικοῦ συμβουλίου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀξιωματικὸς τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς, ἐπίτιμος καθηγητὴς τῆς Σορβόννης, μέλος τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας καὶ τῆς τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου, ὁμότιμος τῆς Γαλλίας, καὶ κατὰ τὸ 1840, πρωθυπουργοῦντος τοῦ διασήμου Θιέρσου, διωρίσθη ὑπουργὸς τῆς παιδείας. Ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, ἥς ἦτο μᾶλλον φίλος ἢ ἐχθρὸς, συνέδραμε τὸν Καβαϊγγάκον ὡς ἐπιστήμων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίας καὶ ἡθοποίησιν τοῦ λαοῦ. Ἐγραψεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Justice et charité* ἀνασχευὴν κατὰ τῶν κοινωνιστῶν, κατὰ δὲ τὸ 1849 ἀπεσῶρθη τῶν πολιτικῶν ὅλως διόλου.

§ 2. Μαθητὴς τοῦ Ροῦερκολλάρδου, τῶν Σκώτων φιλοσόφων καὶ τοῦ Maine de Biran, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, καὶ ἐκλινεν ἵνα ἀναγάγῃ τὴν φιλοσο-

φίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰ καὶ ἐφάρ-
νη ὁπαδὸς τῶν πανθεϊστικῶν ἀρχῶν καὶ διάπυρος ζηλωτὴς τῶν
ἐγγελιανῶν ἐμπνεύσεων. Ὁ Κουσίνοσ μεγαλῶς συνετέλεσεν εἰς
τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἐκλεκτισμοῦ, ὑπὲρ οὗ συνηγόρει λέγων ὅτι
ἐστὶν ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνο-
χῆς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐκαλλιέργησε τὴν διδασκαλίαν τὴν προ-
τιθεμένην σκοπὸν τὸ κοινὸν αἶσθημα, τὸ ἠθικὸν καὶ θρησκευ-
τικὸν αἶσθημα, καὶ τὸ πιθανόν, ἀνελίξας μετὰ σπανίας δεινότη-
τος αὐτὴν καὶ ἀναδειχθεὶς οὕτως ἐκ τῶν πρώτων φιλοσόφων
συγγραφέων. Παρὰ τὰ μνημονευθέντα συγγράμματα αὐτοῦ ἔχο-
μεν καὶ τὰ ἐξῆς Cours de philosophie professé à la Faculté
des lettres pendant l'année 1818, sur les fondements des idées
absolues du vrai, du beau et du bien (1836). Cours de l'histo-
ire de la philosophie, 2 édition 1840, 3 vol. Cours d'histo-
ire de la philosophie morale 1840-44. De l'instruction pu-
blique en Hollande, en Prusse 1838 καὶ 1840. De la meta-
physique d'Aristote. Manuel de l'histoire de la philosophie
de Tennemann traduit de l'Allemand 1839 εἰς δύο τόμους,
ὑπὲρ καὶ ἡμεῖς συνεβουλεύθημεν. Fragments philosophiques,
τρίτη ἐκδοσις 1838. Fragments de philosophie ancienne, scho-
lastique, cartesienne, leçons sur Kant, des Pensées de Pascal,
ἔτι δὲ καὶ ἄλλα τινὰ μὴ φιλοσοφικά.

ΤΜΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟΝ.

Πνεῦμα ἐκάστης φιλοσοφίης καὶ ὀργανισμὸς αὐτῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἑλληνικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ὅ,τι ἰδιαιτέρως διαστέλλει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν πάσης ἄλλης φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ὅτι δὲν ἐπικαλεῖται προγενεστέραν ἢ ὑπερφυσικὴν αὐθεντίαν, ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς θρησκείας, ἄχρις οὗ, πληρώσασα τὴν ἑαυτῆς ἀποστολὴν καὶ παύσασα τοῦ εἶναι, ἐπειράθη ματαίως νὰ ἀντισταθῇ μετὰ πάντων τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Τῷ ὄντι πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι τῆς Ἀνατολῆς ὡς πρὸς τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ἠθικῆς καὶ μεταφυσικῆς τάξεως ἐρείδονται εἰς θρησκευτικὰ δόγματα. Ἐν Αἰγύπτῳ πᾶσα ἐπιστήμη ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἱερέων ὡς θεματοφυλάκων, τὰ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερόμενα ὑπετίθεντο ἀποκαλυφθέντα ἀπ' ἀρχῆς τῶν πραγμάτων. Ἐν τῇ Χαλδαίᾳ καὶ τῇ Περσίᾳ τὸ αὐτὸ ἐγένετο· ἐκτὸς τοῦ συλλόγου τῶν Μάγων, οἱ λοιποὶ ἦσαν ὁμιλος εὐπίστων καὶ εὐπειθῶν, αὐτοὶ οἱ Μάγοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζωροάστρου ἐνεργηθεῖσαν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν ἦσαν οἱ διερμηνεῖς τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτοῖς βιβλίων. Ἐν ταῖς Ἰνδαίis εὐρίσκονται βεβαίως τολμηρότερα καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένα συστήματα ἢ ἐν ταῖς λοιπαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς· ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνάγονται εἰς τὸ κείμενον τῶν Βέδων, καὶ τὰ πρόσωπα εἰς ᾧ ἀποδίδονται ἐνεδύοντο χαρακτῆρά τινα ὑπερφυσικόν. Ἐν Κίνῃ καὶ τοι δὲν ἐπεκαλοῦντο θετικῶς τὴν αὐθεντίαν ἀποκαλύψεως, ἤθελον νὰ μένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὰς πεποιθήσεις τῶν προγόνων αὐτῶν. Ὁ Κομφύκιος, ὁ μᾶλλον περιώνυμος ἐκείνου τοῦ τόπου, τοῦ ὁποίου τὴν διδα-

σκαλίαν ἀκολουθοῦσιν ἀκόμη σήμερον οἱ μᾶλλον πεφωτισμένοι τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας, προείλετο νὰ ᾔηται ὁ παλιννορθωτῆς καὶ ἐρμηνευτῆς τῆς παραδόσεως· ἐὰν δὲ ληφθῶσιν εἰς σημείωσιν αἱ μοναδικαὶ τιμαὶ αἱ περιβάλλουσαι τὴν μνήμην αὐτοῦ, μᾶλλον ἤθελε νομισθῇ θεμελιωτῆς θρησκείας ἢ ἀρχηγέτης φιλοσοφικῆς σχολῆς. Παρόμοιόν τι δὲν συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων· ἡ παράδοσις καὶ ἡ αὐθεντία εἰς τὰ συστήματα αὐτῶν ὅλως δευτερεύοντα χαρακτῆρα διεξάγουσιν· ἐν ὀνόματι τοῦ λόγου ἀποτείνονται ἐκείνοι πρὸς τοὺς ὁροίους αὐτῶν, ἐν ὀνόματι τῶν δυνάμεων, ἃς ἡ φύσις διένειμεν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἀντὶ νὰ κρύπτονται ὀπισθεν παλαιᾶς τιнос παραδόσεως, ἐναθρόνουνται εἰς τὴν μεγαλόνοιαν αὐτῶν, ἀλαζονεύονται εἰς τὸ καινοφανές καὶ τὴν τόλμην τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς τὸν ζητοῦντα ταύτην ἀνευ προλήψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐλευθέρως χρήσεως ἀπασῶν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας.

§ 2. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία κατεδαφίζουσα τὴν πολυθείαν καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν, παχυλὴν λατρείαν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, προπαρεσκευάσεν εἰς τὸ μέλλον τὴν θρίαμβον τῆς καθαρωτάτης θρησκείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ διδάγματα τοῦ Σωκράτους, τοῦ θανόντος καὶ μαρτυρήσαντος ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀποδεινύουσι τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μυθολογία τῶν Ἑλλήνων οὐχ' ἤττον ἀντικείμενον δημώδους πίστεως ἢ παιδιὰ φαντασίας ἦν ὅλως διόλου ἐλευθέρᾳ ἐφεύρεσις ποιήσεως καὶ τέχνης. Αὕτη εἶναι ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ κίνησις ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτῇ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ γονιμότης θέλουσι μένει αἰωνίως τὰ πλεονεκτήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων. Οὔτε οἱ μάγοι, οὔτε οἱ βραχυᾶνες, οὔτε οἱ ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἔσχον ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων, ὑποστηριζάντων συστήματα ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἐκείνων. Οὐχὶ τὸ φιλομαθές καὶ φιλόσοφον, ἀλλὰ τὸ φιλοχρήματον καὶ βιομήχανον ἀναγνωρίζει ὁ Πλάτων ἐν Πολιτείαις, δ', εἰς τοὺς Φοῖνικας, λαὸν ἐμπορικὸν καὶ θαλασσοπόρον, ὀλίγον ἀσχολούμενον εἰς φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας. Ὅποιās γνώσεις, ὅποιās ιδέας ἐκ τοῦ μυστηριώδους τῶν θυσιαστηρίων, ἐκ τῶν ἐξηχειωμέ-

νων ξοανικῶν καὶ κτηνωδῶν, οὐχὶ δὲ εὐγενῶν παραστάσεων, ἐξήντησαν. οἱ περιαδόμενοι περιηγηταὶ ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις Πλάτων, καὶ πρὸ αὐτοῦ, Θαλῆς, Πυθαγόρας, Δημόκριτος, καταχωρίσαντες ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, ἅτινα ἐξ ἄλλου τοσοῦτον καὶ παρασάγγας ὅλους διέφερον καὶ ἀπείχον; Ἐκ τῶν ὀλίγων περιωρισμένων γνώσεων τῆς ἀστρονομίας καὶ γεωμετρίας καὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ἅς περ ζηλότυπος θεοκρατία μετὰ περισκέψεως ἐκρυπτεν ἀπὸ τοῦ πλήθους, καὶ ἐκ τῶν ἀσημάντων ἱστορικῶν παραδόσεων, τῶν ἀναμειγμένων μετὰ μύθων καὶ ἱερογλυφικῆς καὶ ἀμόρφου γραφῆς, οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς ἐδίδαξαν τὸν Πυθαγόραν τὰς ιδιότητας τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, τὸν Θάλητα τὴν καταμέτρησιν τοῦ ὕψους ἐκ τῆς σκιᾶς τῶν πυραμίδων, τὸν Σωκράτην οὐδέποτε ἐξεληθόντα τῆς Ἑλλάδος, σχεδὸν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄστεος, τὰς πρωτοτύπους καὶ ἀθανάτους φιλοσοφικὰς δόξας αὐτοῦ, οἱ Ἰνδοὶ, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου συνεσχετίσθησαν, ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ μεγάλη ἀπόστασις, ἄνευ σιδηροδρόμων, τηλεγράφων καὶ ἀτμοπλοίων ὄντες βεβαίως, μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Γάγγου ἀναφνέοντα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ ἡ λογικὴ τοῦ Γοτάμα, προσαγορευομένη Νγάγα, ἐμόρφωσαν τὰ ποικίλα, σοφὰ καὶ ἐμβριθῆ φιλοσοφήματα καὶ τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους; Παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰς ἐμπέδωσιν τῶν λόγων ὑπὲρ τῆς πρωτοτυπίας τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην ῥῆσιν τοῦ Βαρθελεμῦ Σαίντ-ιλέρου ἐν τῷ ὑπομνήματι ἐπὶ τῆς Νγάγα, δημοσιευθέντι ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἀνδρὸς σοφοῦ καὶ ἀριστα γινώσκοντος τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν βραχμανικὴν ἢ Ἰνδικὴν γλῶσσαν. « Ἡ Ἰνδία οὐδὲν ὀφείλει τῇ Ἑλλάδι, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ὀφείλει τῇ Ἰνδίᾳ· ἡ Νγάγα καὶ τὸ ὄργανον εἶναι τοσοῦτον διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων, τοσοῦτον ξένα μετὰ αὐτῶν, ὅσον ὁ Γάγγης διακρίνεται τοῦ Εὐρώτα καὶ τὰ ἱμαλάια τοῦ Πίνδου. » Αὐτὸ τοῦτο ῥητέον καὶ περὶ τοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν πολλὰς ιδέας παρ' Ἑβραίων. Πρὸ τῆς θεμελιώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς Συρίας εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Σελευκιδῶν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι δὲν ἐγίνωσκον ἀλλήλους ἐντελῶς· πῶς λοιπὸν ὁ Σωκράτης, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐγίνωσκον τὰς ἱερὰς Γραφάς, ἐ-

βραϊστὶ γεγραμμένας ; Πῶς ἤθελον ἐννοήσει ταύτας, ὅτε δὲν ὑπῆρχε μετάφρασις αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ; Ἡ τῶν ἐβδομήκοντα ἐγένετο μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Πτολεμαίων προτροπῇ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου 283 π. Χ. Πῶς δὲν μνημονεύουσιν αὐτῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν, ὡς ποιῶνται μνῆ-αν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Περσῶν ; Τίς ἡ συγγένεια μεταξὺ τῆς φυσικῆς ἀφελείας τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, τῶν βιβλικῶν διηγήσεων καὶ τῶν πεποιθήσεων, καὶ μεταξὺ τῆς λεπτολόγου, σκεπτικῆς κατὰ τὴν μορφήν καὶ ὀξείας διαλεκτικῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐρείδεται ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀριθμῶν ; Αἱ ποί-ναὶ καὶ αἱ ἀμοιβαὶ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ δὲν ἦσαν γνωσταὶ τῷ Πλά-τωνι, ὅπως διαλάβῃ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐν Φαίδωνι. Ἡ ἐλευθέρᾳ καὶ λαμπρᾷ μεγαλόνοια τῶν ἑλλήνων, ἐχόντων προ-νόμιον ταύτην, καὶ διεγειράντων τὸν θαυμασμόν τοῦ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου κόσμου, ὁ Ὀμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Παρθε-νῶν, ὅστις βεβαίως δὲν εἶναι ἀπομίμησις Ἰνδικοῦ καὶ ἀσιατικοῦ μνημείου, ἡ Ἀφροδίτη τοῦ Πραξιτέλους, τὸ ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμ-πίου Διὸς ὑπὸ τοῦ Φειδίου, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξελέγχουσι τὴν μωρίαν τῶν διίσχυριζομένων οὐχὶ πρωτοτυπίαν εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐξηγεῖται ἀφ' ἑαυτῆς ὡς ἑλλη-νικὴ τέχνη, ὡς ἑλληνικὴ ποίησις, ὡς ἑλληνικὴ ἱστορία. Τὰ παν-τοῖα συστήματα ὡς πορίσματα γεννῶνται ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν.

§ 3. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς διηρημένη εἰς τρεῖς περιόδους, καθὰ ἐλαλήσαμεν καὶ προηγουμένως, ἐξ ὧν ἡ πρώτη ἐναγκαλίζεται περίπου δύο αἰῶνας ἀπὸ Θάλητος ἄχρι Σωκράτους, ἀπὸ 600 μέχρι 400 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος, ἡ δευ-τέρα ὡς ἐγγίστα τέσσαρας, ἀπὸ Σωκράτους ἄχρις Αἰνησιδήμου καὶ τῶν πρώτων δοκιμίων τοῦ ἐκλεκτισμοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἡ τρίτη διαρκεῖ σχεδὸν πεντακόσια ἔτη, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἄχρι τοῦ ἕκτου αἰῶνος τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας. Αἱ σχολαὶ τῆς πρώτης περιόδου εἰσὶν ἡ ἰωνικὴ, ἡ ἰταλική, ἡ ἐλεατικὴ καὶ ἡ ἀτομιστικὴ. Ἐπὶ τῆς δευτέρας περιόδου ἀκμαῖουσιν οἱ σοφι-σταὶ, τὰ πάντα ὑποστηρίζοντες καὶ ἀρνούμενοι, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψευδὲς ἀναρτῶντες ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἐπιφάνειαν, ὡς ταῦτα παρίστανται, διαπρέπει ὁ σημαῖαν ἔχων

τὸ γινῶθι σαυτὸν, ὁ Σωκράτης, ὁ θεραπεύσας τὰ πνεύματα καὶ νέαν μεθοδὸν ἐφαρμόσας, προβαίνουσιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Ἀντισθένης καὶ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεύς. Αἱ δύο σχολαὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξετάθησαν πέραν τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἕως τοῦ κόλπου τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀκόμη ἕως εἰς τοὺς Ἀραβας, ἐξασκήσασαι ἐπ' αὐτῶν ἄμετρον ἐπιρροήν. Παρὰ τὰς δύο ταύτας σχολὰς ἡγέθησαν ὁ πυρρῶνισμός, ὁ ἐπικυρισμός, ὁ στωϊκισμός καὶ ἡ νέα ἀκαδημία. Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας παρατηροῦμεν ἐπανάκαμψιν εἰς τὸ παρελθόν ἢ πολυμαθὴ ἀνάστασιν τῶν ἀρχαίων συστημάτων, σκεπτισμὸν ἀπηλπισμένον, θηρεύοντα οὐχὶ τὴν τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν, ἀλλὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ λόγου, ἐκλεκτισμὸν ἢ συνθήκην μεταξὺ τῶν παντοίων σχολῶν καὶ συμμαχίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν γένει μετὰ τῶν ξένων ἰδεῶν. Τῷ ὄντι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀναγεννῶνται ἄνευ πρωτοτυπίας καὶ λάμπσεως εἴτε ἐν Ἀθήναις, εἴτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἴτε ἐν Ῥώμῃ, τὰ πλεῖστα τῶν ἤδη ἐγκαταλελειμμένων συστημάτων, ὡς καὶ τῶν συγχρόνων ξένων, πολυμαθείας ἕνεκα. Τοιοῦτο θέαμα παρέχουσιν οἱ νέοι κυνικοί, οἱ νέοι ὀπαδοὶ τοῦ Ἡρακλείτου, οἱ νέοι Πυθαγορικοί, καὶ πρὸ πάντων ὁ περιδότης γόης Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, οἱ στωϊκοί, ὡς Σέξτιος καὶ Σένεκας, οἱ ἀκαδημαῖκοί, ὡς Ἄρειος, φίλος τοῦ Αὐγούστου Καίσαρος καὶ τοῦ Μαικήνα, οὐχὶ ὁ βλάσφημος αἰρεσιάρχης, Δίδυμος, Ἀλκίνοος, Μάξιμος ὁ Τύριος, ἐν τέλει οἱ περιπατητικοί, ὡς Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος, Ἀλέξανδρος ὁ Αἰγεύς, διδάσκαλος καὶ οὗτος τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος, Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς, γράψας σημειώσεις καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, καὶ Ἄδραστος ἐξ Ἀφροδισιάδος μητροπόλεως τῆς Καρίας, γράψας περὶ τῆς τάξεως τῶν Ἀριστοτέλους βιβλίων καὶ τῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας. Ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ζήσας πυρρῶνιστὴς καὶ σκεπτικὸς Αἰνησιδῆμος ἢ Αἰνησιδάμος ἐκ Κνωσσοῦ, ὕστερον δὲ ὁ Ἀγρίππας καὶ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς προήγαγον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἑλαττον τὸν σκεπτικισμόν. Ἐν τούτοις αἱ μυστικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ τῆς Ἀσίας παραδόσεις συνδυάζονται κατὰ βαθμοὺς καὶ ὑπὸ παντοίας μορφᾶς, μετὰ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος τῆς Ἑλλάδος, καὶ κοινὴ διδασκαλία μετὰ τῶν σπουδαιοτέρων ἑλληνικῶν σχολῶν διενεργεῖται.

Ἐν τῷ ἐλιγμῷ καὶ τῇ κινήσει ταύτῃ, καὶ τοι μεμόνωνμένοι, ἀνα-
φαίνονται ὁ Πλατωνικὸς Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, Νουμήνιος ὁ ἐξ Ἀπα-
μείας, Πλούταρχος, Ἀπουλήσιος, ὁ ἅγιος Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος
καὶ μάρτυς καὶ ὁ Κλήμης. Πλὴν ἐν τῇ ἐκλεκτικῇ καὶ νεοπλα-
τωνικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ, τουτέστι τῇ τοῦ Ἀλεξανδρέ-
ως Ἀμμωνίου, ἐξ ἧς ἐξῆλθον ὁ κριτικὸς Λογγίνος, ὁ Ὀριγένης
καὶ Ἐρέννιος, καὶ τῇ τοῦ Πλωτίνου, παιδευθέντος ὑπὸ τὸν Ἀμ-
μώνιον, ἐξ ἧς ὁ Πορφύριος, καὶ ἐκ τούτου ὁ Ἰάμβλιχος, πλήρέ-
στατα πραγματοποιοῦνται οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ προσπάθειαι ἐκεί-
νων. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας διατελεῖ οὔσα καθάπαξ φιλο-
σοφία καὶ θρησκεία, σχολὴ μυστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ, ἀλλόκοτον
σύστημα καὶ εὐφυῆς συγκεφαλαίωσις τῶν προηγηθεισῶν διδα-
σκαλιῶν. Ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ κρύπτεται ὁ ἀσιατικὸς ἢ ἀνατολι-
κὸς συμβολισμὸς, καὶ ὑπὸ τὴν ποικιλίαν τῆς μορφῆς εὐρίσκεται
βάσις οὐσιωδῶς πανθεϊστικῇ. Μετὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος,
τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Παρμενίδου, ἐπιτη-
δεῖως συγχωνευθεισῶν, ἀναμειγνύει ἡ ἀλεξανδρινὴ σχολὴ θεωρίας
διαφόρου ἀρχῆς, οἷον τὰς τῆς ἐκστάσεως, τῆς ἐνώσεως καὶ συν-
ταύτισεως μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰς χιμαιράς τῆς θεουργίας. Ἡ-
γωνίσθη ἡ μνημονευθεῖσα σχολὴ, ἵνα συλλέξῃ καὶ συναρμολογή-
σῃ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς τὰ λαμπρότερα στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς
φιλοσοφίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἀντιτάξῃ ταῦτα εἰς τὸν ἀήττητον
χριστιανισμόν. Τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ κατὰ
τὸ 529, κλείον τὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, σημειοῖ τὸ τέλος τῆς
ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Νεωτέρα ἰταλικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Δὲν πρόκειται νὰ λαλήσωμεν περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ φιλο-
σοφικῶν διδαγμάτων ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ. Ἄλλως
ἠθέλομεν διακρίνει τέσσαρας ἀλληλοδιαδόχους ἐποχάς, τὴν μὲν
ἐναγκαλιζομένην τὰς σχολὰς τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Ξενοφάνους

καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τὰς δοξασάσας τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, τὴν δὲ περιέχουσιν τὰ θεωρητικὰ καὶ ἠθικὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ Λουκρετίου ἄχρι Κασσιωδώρου, τὴν τρίτην περιλαμβάνουσιν τὰς παντοίας μορφὰς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, καὶ τὴν τετάρτην ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν θεσμῶν τοῦ μεσαιῶνος ἄχρι τῶν συστημάτων τῶν ἐπικρατούντων κατὰ τοὺς νεωτέρους καὶ τοὺς ἡμετέρους χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου διελάβομεν περὶ τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας ἤτοι περὶ τῶν διαπρεψάντων εἰς τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους φιλοσόφων αὐτῆς τῆς σχολῆς, τούτου ἕνεκα θέλομεν ἐπιληφθῆ τῶν ταύτης φάσεων κατὰ τὰς νεωτέρας ἐποχάς. Εἶναι ἀναντιρρήτον ὅτι ἡ Ἰταλία ἔδωκεν εἰς τὴν σχολαστικὴν ἐνδόξους διδασκάλους, ὧν μὲν τὸν Ἀκυνάτην καὶ Βοναβεντούραν, κατέχοντας λαμπρὰς σελίδας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τῶν φώτων ἐκείνων ἐφωτίσθησαν καὶ ὁ διαλεκτικὸς Λαμφράγκιος καὶ ὁ μεταφυσικὸς Ἄνσελμος καὶ Πέτρος ὁ Λομβαρδὸς, οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Κανταβερρίας, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Παρισίων χρηματίσαντες. Ἡ μεγαλόνοια τοῦ Πυθαγόρου ἐξωμάλυνεν ἐν τῇ διαστήματι δισχισίων περίπου ἐτῶν ἀνευ διακοπῆς τὴν ὁδὸν, καὶ ἐνέπνευσε τὸν ἰδανιστὴν καὶ τὸν ὕλιστὴν, τὸν πανθεϊστὴν καὶ τὸν θεϊστὴν. Αἱ εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων καὶ ἡ τῶν νέων ἰδεῶν ἐγσχέψις δὲν ἐσεβάσθησαν τὴν μέχρι τότε ἀδιάσειστον τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκείνου πνεύματος παράδοσιν.

§ 2. Ἡ διάνοια χρῆζει γλώσσης βεβαίως, ἵνα κοινοποιηθῇ καὶ μορφωθῇ, ἡ δὲ ἰταλικὴ φιλοσοφία ἔχει προσφυεῖς γλώσσης ἰδίωμα. Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Πετράρχου Βρουνέτος Λατίνης καὶ Γουίδος Καβαλκάντης, κλέος τῆς Φλωρεντίας, ὑπῆρξαν οἱ καθηγηταὶ τῶν Ἰταλῶν φιλοσόφων. Αὐτοὶ οὗτοι Δάντης καὶ Πετράρχης ἦσαν οἱ φαινοὶ καὶ ἐνεργητικοὶ πρόδρομοι τῶν φιλοσόφων. Ἐν ταῖς ἐκθέσεσι καὶ διηγήσεσιν αὐτῶν διὰ μελωδικῶν στίχων ἐκτυποῦσι τὴν σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας, ἐξηγουμένης ἐκ τε τῆς φαντασίας καὶ τῆς εὐαισθησίας τοῦ ἰταλικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν ἀριστονοίας. Οἱ κάτοικοι τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, ἀναγινώσκοντες αὐτοὺς, ἔμαθον οὐ μόνον νὰ λαλῶσι θαυμαστὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ νὰ συλλογίζωνται ἐν ταύτῃ τῇ γλώσσῃ, ζῶντες κατὰ τὰ ἦθη τὰ ἀντανακλώμενα ἐκεῖ. Τὰ ἔργα τούτων τῶν δύο ἡρώων τοῦ λόγου ἐχρησίμευσαν

ἵνα προπαρασκευάσωσι τὸ ἔδαφος εἰς τοὺς σπόρους, τοὺς ὁ-
 πIOUS ὁ ἀκόλουθος αἰὼν μετήνεγκεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.
 Διήγειραν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀναπολεῖν καὶ μελετᾶν εἰς τὴν
 μητρικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ θάρρος τοῦ προτιμᾶν τῆς σπουδῆς τῶν
 ἀφαιρέσεων καὶ τῆς διαλέκτου τῶν σχολείων τὸν ζῶηρόν θαυμα-
 σμὸν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, τὴν καλλιέργειαν τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ
 ὑψηλοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ποιήσις,
 ὁ ἐνθουσιασμός τῆς τέχνης, καὶ οὐχὶ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἀμφισβή-
 τησις διέθεσαν τοὺς Ἰταλοὺς εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐγνώσθη ἐν-
 τελῶς ἡ στιγμή, καθ' ἣν οἱ σπινθῆρες μετετρέπησαν εἰς φλόγας,
 ὅτε ἡ Ἰταλία ἠγωνίσθη γιγαντιαίως, ὅπως οικειοποιηθῇ τὴν
 γραμματολογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν τῶν ἀρχαίων
 Ἑλλήνων, θαυμασιᾶς βοηθουμένην διὰ τῆς τυπογραφίας, ἀγνώ-
 στου ὀργάνου τοῖς ἀρχαίοις. Αἱ δυστυχίαι καὶ αἱ παρεκτροπαὶ
 τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ πτώσις, ὡς μὴ ὠφελε,
 τῆς βασιλείδος τῶν πόλεων, ὥθησαν τοὺς πρόσφυγας Ἕλληνας
 εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐν ἣ κατῴρωσαν τὴν παλιγγενεσίαν τῶν γραμ-
 μάτων διὰ τῶν κλασικῶν, πεζῶν τε καὶ ποιητῶν, καὶ τοῦ Πλά-
 τωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Τῇ συνδρομῇ τῶν πεπαιδευμένων Ἑλ-
 λήνων ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς ἐστίας τῶν ποικίλων σπουδῶν μετα-
 ξὺ τῶν ὑψηλοτέρων τάξεων ἀπαραδειγμάτιστος ἁμιλλα. Ἐκεί-
 νη ἡ κίνησις ἥ ἡ ἠθικὴ ἐπανάστασις, ἐλευθέρως ὑποστηρικθεῖσα
 ὑπὸ πολυαρίθμων βασιλέων, ἀκαμάτως διατηρηθεῖσα ὑπὸ τῶν
 πνευματικῶν πλεονεκτημάτων τοσούτων λογίων ἀνδρῶν, ἀπέβη
 διανοητικὴ ἐποχὴ πρῶτης τάξεως. Ἡ φιλολογία, ἡ πολυμάθεια,
 τουτέστιν ἡ γνώσις καὶ ἡ μίμησις τῶν κληροδοτηθέντων πρω-
 τοτύπων παρὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐγένοντο ἡ ἀφετηρία. Ἀ-
 νεξάρτητος ἔρευνα τῆς φύσεως καὶ τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων,
 τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου, παντὸς τόπου καὶ χρόνου, ἰδοὺ τὸ
 ἐξαγόμενον καὶ ὁ σκοπός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν δύναται ἐπὶ
 μακρὸν νὰ ἐμφιλοχωρήτῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν λέξεων καὶ τῶν
 μορφῶν, ἐὰν μὴ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν εξέτασιν τῶν διανοημάτων
 καὶ στοχασμῶν καὶ εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν συστημάτων, καὶ
 ἐὰν ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς, τελειώνει διὰ τῆς μεταφυσι-
 κῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς. Οἱ Λαυρέντιος Βάλλας
 καὶ Νιζόλιος ἐπιτιθέμενοι, ὁ μὲν μετὰ σεβασμοῦ, ὁ δὲ μετὰ
 θρασυτητος εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν διδασκαλίαν, μετέηραν τοὺς

συγχρόνους αὐτῶν εἰς τὰς τολμηροτέρας ἐξερευνήσεις ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ παντός καὶ τῆς θεότητος. Διὰ τῆς συζητήσεως τῶν δοξῶν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας διαμφισβητοῦνται οἱ τίτλοι πάντων τῶν γενῶν τῆς αὐθεντίας· ἀπ᾽ ἀκινήσεως τῆς ἀναλύσεως, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπιθυμεῖ νὰ τελειώσῃ τὸν δρόμον αὐτοῦ, ἐφ' ὅρῳ τοῦ νὰ παραμείνῃ οὐχ ἥττον ἐνώπιον τῆς ἐναργείας καὶ τοῦ ὁρθοῦ.

§ 3. Εἰδικὸς χαρακτήρ διακρίνει ταύτην τὴν ὁρμὴν, τὴν ἐλκυσσασαν τὴν Ἰταλίαν ἐπὶ τοῦ ιε' καὶ ις' αἰῶνος. Δὲν παρεδόθησαν μόνον εἰς μεμονωμένους συνδυασμούς, εἰς ἀτομικὰς προσπάθειας, συνηνώθησαν, συνδιεσκέφθησαν, ἐνεθαρρύνθησαν ἀμοιβαίως ἵνα ἐπισπεύσωσι τὴν πρόοδον. Ἰπὸ τὴν σκιὰν τῶν ἀρχαίων πανεπιστημίων καὶ ἐνίοτε πρὸς τὴν καταστροφὴν αὐτῶν θεμελιούνται ἀπειροὶ ἐλευθεραὶ ἀκαδημαί· ἐπὶ κεφαλῇ αὐτῶν τίθεται ἡ τῆς Φλωρεντίας δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ τοῦ Φακίνου, καὶ ἐκεῖ ἐγείρεται ὁ πλατωνισμὸς μετὰ πολυμαθείας πλήρους ἐνθουσιασμοῦ. Καὶ μὲν ἀνεμίγνυον τὰς μυστικὰς ἰδέας τῶν τελευταίων μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, καὶ ἐφιλοσόφουν μετὰ πλείονος φαντασίας ἢ περιοσκέψεως, ἀλλ' οὐχ ἥττον οἱ Ἴταλοὶ ἔδωκαν εἰς τὰς πνευματικὰς ἐργασίας εὐγενῇ διεύθυνσιν πρὸς τὰς καθαρωτέρας ὠραιότητας τῆς ἠθικῆς, διέδωκαν τὴν καλαισθησίαν τῶν ὑψηλῶν μελετῶν, ἐστερέωσαν καὶ ἀνίδρυσαν τὸ βασιλεῖον τοῦ πνευματισμοῦ. Τὸ λαμπρὸν παράδειγμα ἠκολούθησε πᾶσα ἡ Ἰταλία, ἐζήτησαν πανταχοῦ νὰ ἔχωσι μίαν ἢ πλείονας ἀκαδημίας. Αἱ θεσμοθεσίαι τοῦ ις' αἰῶνος αἱ εὐδοκίμησασαι, ὡς καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ, καὶ ἐνασχόησασαι ὁρατὴν ἐπιβρόχην εἰς τὴν πόρεϊαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι αἱ τῆς Κόνσεντίας ἐν Καλαβρίᾳ, τῆς Ῥώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως, αἵτινες μεγάλως ἐπλούτισαν τὴν φυσιολογίαν, ψυχολογίαν, φυσικὴν καὶ ἠθικὴν. Ἐν ᾧ τὰ νέα ἐκεῖνα καθιδρύματα ἠγωνίζοντο νὰ διαχύσωσι νέας ἰδέας μετὰ νέας ἐνεργότητος, ἀφ' ἑτέρου τὰ πανεπιστήμια ἐπειράθησαν νὰ ἀνανεωθῶσιν, ἐντεῦθεν δὲ ἡ εὐγενὴς καὶ αἰσία ἄμιλλα καὶ ἡ πληθὺς σοφῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων. Ἡ παιδεία, ἡ αὐταπάρνησις καὶ ὁ πατριωτισμὸς ἀνεπτύχθησαν ἐν τοῖς καταγωγίοις ἐκείνοις τῶν Μουσῶν, τὰ ζῶντα ἐκεῖνα ἤρξαντο νὰ ἀνάψωσι, καὶ ἡ Ἰταλία ὀργῶσα εἰς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν πάντοτε ἐξέθρεψε παῖδας ἐλευθέρους, καὶ

ἰδοὺ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν οἱ καρποὶ τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἰδοὺ ἡ πλήρης σχεδὸν ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας. Εὐελπιστοῦμεν ὅτι καὶ ἡ Ἑλλάς θέλει ἀπολαύσει τῆς δόξης καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς. Ἰδοὺ ἡ ἐξάπλωσις τῶν φώτων, ἥτις διενεργεῖται ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ κλεινοῦ πανεπιστημίου, ἔνθα σοφοὶ καθηγηταὶ διδάσκουσι, καὶ εὐγενῆς, φιλελευθέρᾳ καὶ φιλομαθῆς νεολαία ἀρύεται τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει ἀπὸ τῆς βιβλιοθήκης, τῶν ἐκπαιδευτηρίων, τῶν φιλολογικῶν ἐταιρειῶν, ὡς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς πατριαρχικῆς τοῦ γένους σχολῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς καὶ ἐμπορικῆς καὶ ἀπὸ τῶν ἀρτίως συσταθέντων φιλολογικῶν συλλόγων, ἐν οἷς διαπρέπουσιν ἄνδρες ἐπὶ σοφίᾳ, καὶ εἰς συντήρησιν τῶν ὁποίων μεγαλόδωροι καὶ γενναῖοι ὁμογενεῖς Ἑλλήνες καταβάλλουσιν ἀδράς δαπάνας, θέλει τὰ μέγιστα συντελέσει εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀπανταχοῦ ἐσπαρμένης ἑλληνικῆς φυλῆς. Εὐχόμεθα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς, διακρινομένους ἐπὶ ἀκραίῳ πατριωτισμῷ καὶ μεγαλοδωρίᾳ καὶ γενναϊότητι, νὰ μορφώσωσιν ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ φιλολογικοὺς συλλόγους, ὅπως εἰς τὸν περιηγητὴν καὶ διαδότην μαρτυρῶσι τὴν εὐγενῆ τῶν Ἑλλήνων καταγωγὴν, καὶ ὑπάρχωσι μετὰ τῶν ἁγίων ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ παλλὰδιον τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ παρακαταθήκῃ τῶν ἐθνικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν πατρικῶν ἡμῶν παραδόσεων, ἐν Λονδίῳ, Λιβερπούλῃ καὶ Μαγχεστρίᾳ, ἵνα οἱ παῖδες αὐτῶν, ἡ νέα γενεά, ἀναπολοῦσα τοὺς ἐνδόξους προγόνους, ἀτενίζωσιν ἱλαρὸν βλέμμα περιπαθῶς καὶ φιλοστόργως πρὸς τὴν ὡραίαν Ἑλλάδα, τὴν κοινὴν ἡμῶν μητέρα καὶ πατρίδα, βασιλευομένην ὑπὸ τοῦ μεγαθύμου καὶ ἐθνοφιλοῦς ἀνακτος ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Πρώτου.

§ 4. Ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Ἰταλίας τότε τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὄργανον, ἐσπουδάζετο εἰς τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν κείμενον, φιλοτιμουμένων ἀπάντων νὰ καλλύνωσι τὸν τύπον καὶ νὰ κατέχωσι τὸ κείμενον καθαρὸν σφαλμάτων. Ἐν Νεαπόλει ἡ φιλοσοφία ὠφέλησε πρὸ πάντων τὸ δίκαιον, ἐν Βονωνίᾳ, ἔνθα μετὰ κλέους ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου πάντοτε, διδάξαντος ἐκεῖ τοῦ Σαβοναρόλου τὴν μεταφυσικὴν καὶ γράφαντος κατὰ τῆς ἀστρολογίας, ἡ φιλοσοφία συγ-

βάλετο τὰ μέγιστα εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς νομολογίας. Τὸ Παταύιον ἦτο πλουσιώτερον παντὸς ἄλλου πανεπιστημίου εἰς ἐρμηνευτὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἱκανοὺς νὰ ἐκτιμήσωσιν ἐπαξίως καὶ φιλοσοφικῶς τὸν Σταγειρίτην διδάσκαλον. Οἱ Καβάλλης, Τομαῖος, Πομπωνάκης, Ἀχιλλίνης, Νίφος, Πάστερος, Ζαβαρέλλας, Κρεμονίνης καὶ Πικκολομίνης ἐφημίζοντο ἐν πάσῃ τῇ Εὐρώπῃ, καὶ τοὶ πολλὰκις ὑπὸ τὸν μανθῦαν περιπατητικῶν ἐσκέπτοντο κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν δοξασίας. Ἐκτὸς τῶν ἀκαδημιῶν καὶ τῶν πανεπιστημίων πλείστοι ὅσοι συγγραφεῖς ἐπροθυμήθησαν μετὰ τοῦ αὐτοῦ διαπύρου ζήλου, μεθ' οὗ καὶ αἱ σοφαὶ ἔταιρεται, νὰ ἐρεθίσωσι τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ ἔθνους. Οἱ ἐμβραθέστεροι ἠκολούθουν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν· οὕτως ἤξουν τούλάχιστον ὁ Καρδάνος, ὁ Πατρίτσος καὶ ὁ Ἰορδάνος Βροῦνος. Ὁ Κεσαλπίνης, ὁ Βανίνης καὶ μέχρι τινὸς ὁ Καμπανέλλας ἀνεγνώριζον τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἀρχηγὸν αὐτῶν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ προητοίμασαν τὴν σχολὴν τοῦ Γαλιλαίου, ἐν ᾗ αἱ θετικώτεραι παρατηρήσεις φαίνονται ἐπαγόμεναι εὐρύχωρον σύστημα μεταφυσικῆς. Ἐνταῦθα δὲ λαμβάνομεν ἀφορμὴν νὰ παρενεύρωμεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾗ τὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀγέρωχον, δεσποτικὸν καὶ αὐστηρὸν καὶ μὴ φιλάνθρωπον ἐφάνη· ἀπόδειξις σὺν ταῖς τῆς ἱερᾶς λεγομένης ἐξετάσεως ἀποφάσεσιν ὁ Ἰορδάνης Βροῦνος ἐξαγνίσας ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὰς τολμηρὰς αὐτοῦ ιδέας, καὶ ὁ Γαλιλαῖος φυλακισθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀναιρέσῃ τὰς ἀνακαλύψεις αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀδιστάκτως καὶ ἐνδομύχως ἐπίστευεν εἰς αὐτάς, e pur si muove. Δύο περίπου αἰῶνες παρῆλθον ἕως οὗ ἐκ τῆς παραλύσεως, τῆς ἐκφοβίσεως καὶ τῆς τρομοκρατίας τῶν ποντιφηκείων ἀνακύψῃ ἡ φιλοσοφία.

§ 5. Ἐν Ἰταλίᾳ ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία, ἣτις ἐπεκράτει κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, ὀλίγον προεχώρησεν. Ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Νεαπόλεως ὁ νομομαθὴς καὶ ἱστορικὸς Βίκος, ὁ περικλητὴς συγγραφεὺς τῆς νέας ἐπιστήμης, πολεμήτας τὸν ὀλίγον καρτεσιανισμόν, παρείσαχθέντα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐκρίνε τὴν θεωρητικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν κοινωνικὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἀπῆτει νὰ ἐξαχθῇ τὸ φῶς τῆς διανοίας καὶ ὁ κανὼν τῶν ἡθῶν μόνον ἐκ τῶν γλωσσῶν, τοῦ δικαίου, τῶν θρησκευμάτων καὶ τῶν παρὰδόσεων, ἐν

ἐνὶ λόγῳ ἐκ τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν οἱ καρτεσιανοὶ διεκήρυττον εὐτελῇ καὶ ματαίαν. Ὁ Βίκος εἶχε δίκαιον ἐπιμένων εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐξιχνιάζειν τὰ τοῦ παρελθόντος πράγματα, εἶχεν ἄδικον νὰ θέλῃ νὰ ἀναγάγῃ τὴν πορείαν τῆς φιλοσοφίας εἰς ἐκεῖνο τὸ ἔργον. Εἰς τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ ἤρπεν ὁ συμβολικὸς ἰδανισμὸς, ὁ ἀποτελὼν τὴν ὀλίγον συγκεχυμένην βάσιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ· ὁ ἰδανισμὸς δὲν ἀφῆκέ ποτε ἐξ ὁλοκλήρου τὴν Ἰταλίαν. Κατὰ τὸν ἰὴ αἰῶνα τὸ ἰταλικὸν πνεῦμα ἐδήλωσεν ἐν τοσοῦτῳ διάθεσιν ἐναντίαν. Οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς διέσπειραν ἀναριθμητὰ σχεδιάσματα, ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κρατῶν, ἐξασφαλίσωσι καὶ γενικεύσωσι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἐλευθερώσωσι μικροὺς καὶ μεγάλους ἐκ τῶν προλήψεων αὐτῶν. Ὁ Φιλαγγιέρης καὶ ὁ Μάριος Παγάνος εἰσάγουσι τὴν συζήτησιν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ οἰκοδόμημα τῆς νομοθεσίας, ὁ Βεκκαρίας καὶ ὁ Βέρρης μεταρρυθμίζουσι τὸ σύστημα τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἀμφισβητοῦντες τὴν νομιμότητα τῆς κεφαλικῆς ποινῆς, καταδικάζοντες τὰ βασανιστήρια καὶ ὑποστηρίζοντες εὐγλώττως τὸ ἀπαρabiαστον τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Γρίππας, ὁ Γαλιάνης, ὁ Ρωμαγνόσης, ὁ Ἀλγαρότης, ὁ Μουρατόρης, ὁ Γενοβέσης καὶ ὁ Φελίκης ἐδείξαν τῇ Εὐρώπῃ πόσον ὁ λαὸς ὁ παραγαγὼν τὸν Μακιαβέλην εἶναι ἱκανὸς νὰ κατοπτρεύσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, νὰ ἀποσυνθέσῃ τὸν μηχανισμόν καὶ νὰ κανονίσῃ τὴν κίνησιν τῆς δημοσίας ἐνεργότητος. Τόσον τὸ φυσικὸν καὶ διεθνὲς δίκαιον, ὅσον καὶ αἱ φυσικαὶ καὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι προώδευσαν ἐν Ἰταλίᾳ σημαντικώτατα. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ὑπὸ πλείονας μορφὰς ἐγένετο διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δεινὸς ἢ δεινὸς στοιχείου ἢ προσφιλὲς μέθοδος τοῦ 19 αἰῶνος. Καί τοι δὲ ὁ Ῥοσμίνης καὶ ὁ Γιοβέρτης εἶναι μεταφυσικοὶ ἐνασμενιζόμενοι εἰς τὴν ὄντολογίαν δὲν ἀπηξίωσαν τὰς ταπεινοτέρας καὶ ἀκριβεστερας παρατηρήσεις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ψυχολόγου. Τὰ μέσα, ἅτινα μετεχειρίσθησαν ὁ Γαλούππης καὶ ὁ Μαμιάνης πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ πνευματισμοῦ, ὑφίστανται εἰς τὸ νὰ μεταβῶσιν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχῆς εἰς τὴν τοῦ παντὸς καὶ τῆς θεότητος, δι' ὧν ἡ ἐπαγωγὴ συνδυάζεται μετὰ τῆς ἐλευθέρως μελέτης, συνεποῦς τῇ πίστει· ταῦτα τὰ μέσα φαίνονται προωρισμένα εἰς διαρκῇ ἐπιτυχίαν. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ παρατηρῇ τὴν φύσιν τῶν

πραγμάτων και νὰ ἐννοῇ τῆς μεταφυσικᾶς ιδέας διὰ τῆς πραγματικότητος. Ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν δὲν ἀπαντᾷται ὅτι χρηταὶ ζωηροὶς καὶ ποιητικοῖς τρόποις· αὕτη ἡ διάθεσις ἰδιάζει τῇ ἐθνικῇ μεγαλοφυίᾳ, καὶ δὲν εἶναι σπάνιον νὰ ἀπαντῶνται μεταφυσικοὶ συγκιρνώντες τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν λεπτότητα μετὰ τῆς θαψιλείας τολμηρᾶς φαντασίας. Ἐκ τοῦ ἰδιαίτερου τούτου σχηματισμοῦ τοῦ πνεύματος ἀναφύεται ἡ κλίσις τοῦ ἐνῶσαι τῇ καλλιιεργείᾳ τῶν ἐπιστημῶν τὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῇ σπουδῇ τῆς διανοίας τὴν τῆς ἐκφράσεως. Ἐν Ἰταλίᾳ οἱ φιλόσοφοι μανθάνουσι καλῶς τὴν τέχνην τοῦ λαλεῖν καὶ γράφειν, τὴν εὐφράδειαν τοῦ ὅρου, τὸ ὥραϊον ἐν γένει. Μετὰ τῆς ἀγάπης τῆς ποιήσεως καὶ τῆς γραμματολογικῆς καλαισθησίας συναρμολογοῦσιν ἀκράδαντον πίστιν εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ τε ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Ὁ ἰταλικὸς χαρακτήρ ὑπῆρξε πάντοτε πολέμιος τοῦ πυρρῶνισμοῦ· ἐκ περιτροπῆς ἐδιδάχθη ἐν ταῖς ὥραϊαῖς ἐκείναις χώραις ὁ αἰσθητικισμὸς, ὁ πνευματισμὸς καὶ αὐτὸς ὁ μυστικισμὸς, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ σκεπτικισμὸς· τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας δὲν τίθενται παντάπασιν ὡς πρόβλημα ὑπάρξεως παρ' αὐτοῖς, οὐδὲ τὰ τεράστια τῆς τέχνης ἀφίνουσι τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τουτέστι τῆς ἀληθοῦς ἀρχῆς τῆς τέχνης. Ἡ ἰταλικὴ φιλοσοφία προσήνεγκε τῷ φιλοσοφικῷ κόσμῳ πολλὰς συγγραφὰς περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ κόσμου, διορᾷ ἐν τῷ Θεῷ τὸν πλάστην καὶ νομοθέτην τοῦ Παντός, ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἔμπνευσιν καὶ ἐνόρασιν τῆς διανοίας, τὴν ἐνότητα καὶ τὸ ταυτούσιον τοῦ ἐγῶ, τὴν πνευματότητα καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτοῦ, ἐξ ἧς προκύπτει ἡ διαίωνισις τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς εὐθύνης, ἐν τῷ κόσμῳ τὴν δημιουργίαν ζῶσαν καὶ διαυγῇ ἐκδήλωσιν τοῦ ὑπερτάτου, σφωτάτου καὶ παντοδυνάμου ὄντος, τοὺς νόμους ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τῆς κινήσεως ὡς ἐχέγγυον τῶν σχεδίων τοῦ οὐρανίου ἀρχιτέκτονος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Φιλοσοφία τῆς Ἀγγλίας.

§ 1. Ἰπὸ ἐκτεταμένην ἐκδοχὴν ἐννοεῖται ὡς ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἡ τοῦ μεσαιῶνος, λαβοῦσα ὄργανα ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν Ἀλκυῖνον, Ἐριγένην, Ρογέρον, Βάκωνα, Δυνσκότον, Βάλτερ Βυρλείον. Ἡ ἱστορία τῆς σχολαστικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγκατατάσσεται εἰς τὴν γενικὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ μεσαιῶνος. Ἰπὸ στενωτέραν δὲ ἐννοεῖται ἡ ἐναγκαλιζομένη περίπου τοὺς τελευταίους χρόνους, 250 ἔτη, ἔχουσα κατ' ἐκεῖνο τὸ διάστημα ἀρχικὰ ὄργανα τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν Ὀβδέσιον, Ἐρβερτον ἐκ Χερδουρῦ, Λόκκιον, Ῥιχάρδον Κυμδερλάνδον, Βολλαστῶνα, Σχαφτεσβυρῦ, Γλανβίλλον, Ἀριγγτῶνα, Κυδουόρθιον, Σαμουήλ Πάρκερον, Νεύτωνα, Σαμουήλ Κλάρκιον, Ἰεανραίη, Κολλίνσιον, Δέρχαμον, Οὐμην, Ἀρτλέϋον, Πριεστλέϋον, Θωμᾶν Παύνιον, Βένθαμον, Πλαῦφερρον, Μίλλον. Ἰπὸ χρονολογικὴν ἔποψιν τοιαύτη εἶναι ἡ σειρά τῶν ἐνδοξοτέρων ἀντιπροσώπων, οὓς ἀριθμεῖ ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰς' αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκ τῶν μνημονευθέντων φιλοσόφων ὁ Νεύτων, ὁ Ἰεανραίης, ὁ Δέρχαμος, ὁ Ἀρτλέϋος καὶ ὁ Πριεστλέϋος ἀνῆκον εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν φιλοσοφίαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἠθικὴν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ οὐσιώδη προβλήματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ἔλαβον, κατὰ τὰς παντοίας ἐποχὰς τῆς νεωτέρας ἡλικίας καὶ ἐκ μέρους τῶν παντοίων φιλοσόφων τῶν διαδεξαμένων ἀλλήλους ἐπὶ τῶν ἐποχῶν ἐκείνων, οὐ μόνον διαφόρους τὰς λύσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ διαμέτρου ἐναντίας, καὶ ὑφίσταται ἡ σχολὴ τότε μόνον, ὅταν ὑπάρχῃ ἐνότης καὶ συμφωνία ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν ζητημάτων τῆς ἐπιστήμης, τούτου ἕνεκα κατὰ κυρίαν σημασίαν δὲν εἶναι ἀγγλικὴ σχολή, μόνον δὲ Ἀγγλοὶ φιλόσοφοι· καθόσον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου τῆς ἠθικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς θεοδικίας ἀπαντῶνται αἱ μᾶλλον διεστῶσαι γνώμαι. Ἐν τούτοις εἶναι ἀριθμὸς τις προβλημάτων, ἀπαρτιζόντων ἐν συνόλῳ τὴν κοινὴν βάσιν πάσης φιλοσοφίας· ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, φέρ' εἰπεῖν, τὸ κεφαλαιώδες ζήτημα στρέφεται περὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως ἢ τοῦ αὐτεξουσίου· ἐν τῇ ἠθικῇ περὶ

τὴν τῆς διακρίσεως τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου· ἐν τῇ λογικῇ περὶ τὴν τῆς μεθόδου καὶ βεβαιότητος· ἐν τῇ ὄντολογίᾳ περὶ τὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς αὐλίας καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἐξηγήθη διαφόρως ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων.

§ 2. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς βεβαιότητος ἐσφετερίσθη μέγα μέρος τοῦ σκεπτισμοῦ. Προσβάλλεται ἡ αὐθεντία τοῦ λόγου, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως, ὑπὸ τοῦ Γλανβίλλου ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ *Scepsis philosophica*, ἐκδοθεῖσα ἐν Λονδίῳ τῷ 1666, ἐπαναλαμβάνοντος κατὰ τὸν 17 αἰῶνα τὸ μέρος τοῦ Αἰνησιδήμου ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ καὶ τοῦ Ἀλγαζέλου ἐν τῷ μεσαιῶνι, καὶ ἐξ ἄλλου προλαμβάνοντος τὸν Οὔμην ἐν τῷ 18 αἰῶνι, λύσαντος δὲ κατ' ἐπαμφοτερίζουσιν ἔννοιαν τὸ ζήτημα τῆς αἰτιότητος. Ἡ αὐθεντία τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, ἐκμηδενισθεῖσα ἤδη ὑπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ Λοκκίου, ἀμφισβητεῖται καὶ καταδαφίζεται ὑπὸ τοῦ Βερκελείου, ἀρνούμενου τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἡμετέρων αἰσθητικῶν γνώσεων, καὶ διατεινόμενου ὅτι ὁ οὐρανὸς, ἡ γῆ, τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς σώματα καὶ πᾶν ὅ,τι πιστεύομεν ὅτι βλέπομεν περὶ ἡμῶν εἶναι ἰδέαι ἐν τῷ ἡμέτερῳ πνεύματι. Ὁ Οὔμης, ὡς ὁ Σέξτος ἐν τῷ ἀρχαίῳ σκεπτισμῷ, καταπολεμεῖ διὰ μιᾶς καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως τὴν αὐθεντίαν ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰσθήματος. Καθόσον ἀφορᾷ τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ λόγου, ἀμφισβητεῖ τὸ κῆρος καὶ τὴν νομιμότητα τῆς γνώσεως τῆς αἰτίας, ἐφ' ἧς ἐρεῖδονται τσαῦται πεποιθήσεις καὶ ὀνομαστί ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἐν τῇ λογικῇ τάξει ὁ Οὔμης ἀμφισβητεῖ συγχρόνως τὴν νομιμότητα τὰς πίστεως εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξίν τῶν μελλουσῶν ἀμοιβῶν καὶ ποινῶν, καὶ δὲν φεῖδεται οὐδὲ τῶν θεμελιωδῶν μαθηματικῶν γνώσεων, διότι μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰδεῶν ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τῆς ἰδέας, τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῆς. Συνέπειαν δὲ ἐκ τῆς διδασκαλίας περὶ παραστατικῆς ἰδέας ἐξάγει ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε πνεύματα οὔτε σώματα.

§ 3. Εἰς τὸ πρόβλημα τῆς βεβαιότητος ἐν τῇ λογικῇ προσιτίθεται καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου. Ὁ Νεύτων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν μαθηματικῶν ἀρχῶν

τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, τυπωθέντι ἐν Λονδίνῳ εἰς τέταρτον κατὰ τὸ 1687, ἔδωκεν ἐπὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐπιστήμης πολλὰ ἐντάλματα πλήρη λόγου καὶ σοφίας. Ἄλλος φιλόσοφος ἀκόμη ὁ Φ. Βάκων ἐπεχείρησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ εἰργάσθη ὡς πρὸς τὴν νέαν ἐποχὴν ὅτι ὡς πρὸς τὴν παλαιὰν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῆς λογικῆς. Ὁ Βάκων ἐπεχείρησε τὴν μεταρρύθμισιν τῶν ἐπιστημῶν διὰ νέας μεθόδους ἀντιδράσεις τότε ἤρξατο κατὰ τοῦ περικατητισμοῦ. Τὸ νέον ὄργανον τοῦ Βάκωνος, τυπωθὲν ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1620 ἀγγλιστί, ἐγεννήθη ἐκ ταύτης τῆς ἀντιδραστικῆς τάσεως. Ἰπὸ τὸ ὄνομα ἐπαγωγῆς ἡ προταθεῖσα μέθοδος ἦτο ἡ μέθοδος τῆς παρατηρήσεως καὶ πείρας, αὐτὴ ἐξόχως συνέτεινεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰς ἐλευθέρας ἐξερευνήσεις τῆς διανοίας· ἐντεῦθεν ἡ ἀξία καὶ ἡ ὑπόληψις αὐτῆς τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου. Ἡ μεγάλη παλινόρθωσις τῶν ἐπιστημῶν ἐσχεδιογραφήθη ὑπ' ἐκείνου τοῦ μεγάλου πνεύματος, καὶ τὸ ὄργανον εἶναι ἀπόσπασμα τούτου. Ἐπιστημονικὴν μεταρρύθμισιν ὁ Βερναρδίνος Τελέσιος διὰ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ *de natura juxta propria principia* ἐν Νεαπόλει 1586, ὀλίγον πρότερον, ἀπεπειράθη, καὶ κατὰ τὸ 1617 ἐν Φραγκφ. ἐτυπώθη τοῦ ἐκ Καλαβρίας τῆς Ἰταλίας Καμπανέλλα τὸ βιβλίον τὸ τιτλοφορούμενον *Prodiromus philosophiae instaurandae* πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Εἶναι ὅμως ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Βάκωνος συνετέλεσεν εἰς ἄκρον ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μεταρρύθμισιν. Οὐδεὶς ὅμως ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ τὸν ἡμέτερον Ἀριστοτέλη καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς μεθόδου τῆς ἐφαρμοσίμου εἰς τὰς λογικὰς ἐπιστήμας· δὲν ἀφῆκε τίποτε ὁ Σταγειρίτης εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ξένους καὶ Ἕλληνας, νὰ πράξωσιν. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τὸ σπουδαῖον καὶ ὀριστικὸν ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν ἔλαβε παρὰ παντοίων φιλοσόφων Ἀγγλων ἀντιφατικὰς λύσεις. Ὁ Λόκκιος ἐν τῷ δοκιμίῳ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τυπωθέντι ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1690, ἡ δὲ δεκάτη ἐκδοσις κατὰ τὸ 1731, ὁ Οὐῆμς ἐν τῇ διτόμῳ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τυπωθείσῃ ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1738, καὶ ὁ Ἀρτλέυος ἐν ταῖς παρατηρήσεσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τύποις Λονδίνου 1749, εἰς δύο τόμους, ἔλυσαν τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ὑλοφρόνως. Ὁ Λόκκιος

human mind with essays by Ios. Pricstley. Ὁ Κλάρκιος ἐν-
λυσεν αὐτὸ κατὰ τοὺς πνευματιστάς, ἴδε the Works of Sam-
Clark. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἀμφιβαλλομένην ὑπὸ Οὔμην διεκ-
δικεῖ ὁ Ράινς, ἴδε Wray the Wisdom of God in the Works of
creation Lond. 1714. Ὡς πρὸς τὸ δημόσιον καὶ διεθνὲς δίκαιον
δὲν συνάδουσιν αἱ θεωρίαι τοῦ Ὁββετίου πρὸς τὰς τοῦ Θωμᾶ
Παύνου, ἴδε Rights of man, Payne 1792, καὶ πρὸς τὰς τοῦ
Βενθάμου. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ πρακτικαὶ καὶ
μηχανικαὶ γνώσεις, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, τὸ συνταγματικὸν
καὶ βουλευτικὸν δίκαιον καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη, τοσαύτην
ἐντασιν ἔλαβον, ὥστε ἡ κυρίως φιλοσοφία μετέβη εἰς τὴν Σκω-
τίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γαλλικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐκ τοῦ κοινοῦ βυθοῦ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἤρ-
ξαντο ἀναδυόμεναι κατὰ τὸν 15' αἰῶνα πᾶσαι αἱ φιλοσοφίαι τῆς
γεωτέρας Εὐρώπης. Ὅπως ἀπαλλαγθῇ ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον τῆς
αὐθεντίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης, ἐκτὸς τῆς
τοῦ λόγου, καὶ καταστῇ ἐφικτὴ εἰς πᾶσαν διάνοιαν, ἐξαγομένη
ἐκ τῆς ψιλῆς θεωρίας καὶ ἐμβαίνουσα εἰς τὰς ἐφαρμογὰς καὶ
τὴν πρακτικὴν, ὁ Ῥάμος καὶ ἐν τοῖς μαθήμασι καὶ ἐν τοῖς συγ-
γράμμασι αὐτοῦ ἀπεγύμνωσε τὴν φιλοσοφίαν ἀπασῶν τῶν πα-
λαιῶν μορφῶν τῆς σχολαστικῆς, ὑποκαθιστῶν γραμματολογικὰς
καὶ ῥητορικὰς, εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῆς κοινῆς γλώττης ἀντὶ
τῆς λατινικῆς ἐν τε τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τοῖς συγγράμμασι τῆς
φιλοσοφίας, καὶ πρῶτος ἀνέτρεψεν ἐκεῖνον τὸν ἀνυπερβάτον φραγ-
μὸν ξένης γλώττης, κλειούσης τὴν προσέγγισιν τῶν φιλοσοφι-
κῶν ἔρευνῶν εἰς τοὺς περισσοτέρους. Ὁ Ῥάμος, πρόδρομος τοῦ
Καρτεσίου, ἐγκαινίζει μετὰ λαμπρότητος τὴν γαλλικὴν φιλοσο-
φίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ τοῦ κα-
νεπιστημίου τῶν Παρισίων. Ἐπλήρωσεν ὁμῶς τὴν τιμὴν ταύτην

διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ζωῆς, καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἀγίου Βαρ-
θολομαίου ἀπωλέσθη θῦμα τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θρησκευτικῆς
κατ' αὐτοῦ ἀπεχθείας. Δι' ἧττον ἐπιστημονικῶν τύπων ὁ Ραβε-
λαΐσιος, ὁ Μονταίγνης καὶ ὁ Χάρβων, ἐμψυχωθέντες ὑπὸ τοῦ
αὐτοῦ πνεύματος τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας συνέτειναν
ἐπίσης νὰ δυσφημήσωσι τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μορφὰς τῆς σχολα-
στικῆς. Ὁ Γασсенδῆς ἐν ταῖς *Exercitationes paradoxicae*
adversus Aristotelem ἤνεγκε τὴν τελευταίαν πληγὴν εἰς τὴν
αὐθεντίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὴν παλαιὰν σχολαστικὴν
φιλοσοφίαν, εἰς μάτην ὑπερασπισθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀποφάσεων τῶν
κοινοβουλιῶν καὶ τῆς Σορβόννης, δούς τὸ παράδειγμα κομφῆς,
καθαρᾶς καὶ ἀκριβοῦς φιλοσοφικῆς συζητήσεως.

§ 2. Καί τοι δὲ οἱ ἐλεύθεροι φιλόσοφοι τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἤρχι-
σαν ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπανάστα-
σιν, ἐκ τοῦ κόλπου τῆς ὁποίας ἐμελλε νὰ ἀναφυῇ ἡ γαλλικὴ φι-
λοσοφία, δὲν ἔλαβον ὅμως καὶ τὴν δόξαν νὰ περατώσωσιν αὐτήν.
Ἡ δόξα αὕτη ἐφυλάχθη εἰς τὸν Καρτέσιον. Εἰ καὶ ἐν τοῖς προ-
ηγουμένοις ἐλαλήσαμεν περὶ αὐτοῦ, ὥς καὶ περὶ ἄλλων φιλοσό-
φων σποράδην, δὲν κρίνομεν ἀπὸ σκοποῦ, προκειμένου περὶ τῆς
φιλοσοφίας τοῦ σχετικοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκουσιν οὗτοι, νὰ συ-
νοψίσωμεν τὰ ἐκεῖ περὶ αὐτῶν λεχθέντα καὶ νὰ προσθέσωμεν
τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς μεῖζονα διαφώτισιν, καθὰ ἡ σειρά τοῦ λό-
γου καλεῖ, ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις τούτοις κεφαλαίοις. Ἡ γαλλικὴ
φιλοσοφία, προελθοῦσα ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς σχολαστικῆς φι-
λοσοφίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ἀρδευθεῖσα καὶ γονιμο-
ποιηθεῖσα διὰ τοῦ αἵματος γενναίων μαρτύρων τῆς ἀνεξαρτη-
σίας τοῦ λόγου, ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου θεμελιωθεῖσα,
παρίστησιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς τρεῖς ἀνακυκλήσεις ἢ ἐπανα-
στάσεις. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἄχρι τῶν μέσων τοῦ
18^{ου} ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου βασιλεύει ἐν Γαλλίᾳ ἄνευ ἀντι-
ζήλου, ὑποτάξασα πάσας τὰς μεγάλας διανοίας τῆς ἐποχῆς.
Αὕτη διεγείρει τὸν Μαλεβράγχιον καὶ Σπινόζαν, ἐπενεργεῖ ἰσχυ-
ρῶς ἐπὶ τοῦ Λοκκίου καὶ τοῦ Λεϊβνιτίου· οὐ μόνον σημειοὶ διὰ
τῆς ἑαυτῆς σφραγίδος πᾶσαν τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν
τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλολογίαν τοῦ μεγάλου αἰῶνος. Ἐν
τοσούτῳ κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα τελεῖται ζωηρὰ ἀντίδρασις εἰς τὰ
πνεύματα καὶ ὁ καρτεσιανισμὸς νικάται· ταχὺς ὁ θρίαμβος,

παχεῖα καὶ ἡ παρακμὴ καὶ πτώσις αὐτῆς· Δὲν πρέπει ὁμως νὰ λησμονήσωμεν ὅτι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀλάνθαστος, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἂν ᾖναι, περιέκινται ἀσθένειαν, καθ' ἐκάστην στιγμήν λανθάνονται καὶ εἰς μεγάλα σφάλματα ὑποπίπτουσι. Τοῦτου τεθέντος, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὰ αἰτια τῆς πτώσεως τοῦ συστήματος τοῦ Καρτεσίου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου ἀνθρωπίνου συστήματος. Αἱ ἀντιποιήσεις καὶ παράλογοι ἀξιώσεις, ἡ ἀλαζονεία καὶ ὁ τυφλὸς ἐνθουσιασμός τῶν μαθητῶν τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ὁμνούντων εἰς τὸν λόγον τοῦ νέου διδασκάλου αὐτῶν, ὡς οἱ τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θιασῶται ἄλλοτε ἐποίουν, ἡ παρ' αὐτοῖς στασιμότης τῆς ἐν γένει ἐπιστήμης, ἡ τάσις αὐτῶν τοῦ νὰ ἀκίνητοποιήσωσι τὴν κοινωνίαν, ἀπέχοντες κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου πάσης μελέτης καὶ σκέψεως ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, ἡ ἐκ μέρους αὐτῶν περιφρόνησις τῆς πείρας, τιμηθείσης καὶ καθιερωθείσης τότε διὰ τῶν μεγάλων καὶ σημαντικῶν ἀνακαλύψεων τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἀδίκος ἀπόκρουσις τῆς γονίμου ὑποθέσεως τοῦ Νεύτωνος περὶ τῆς ἀστρονομικῆς ἑλξεως καὶ τοῦ νόμου τῆς βαρύτητος, πρὸς δὲ τὸ ψεῦδος καὶ ἡ προπέτειά τινων ἐκ τῶν ὑποθέσεων τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς ἐπὶ φυσικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἀντικειμένων, πάντες οὗτοι οἱ ἰσχυροὶ λόγοι μετὰ καὶ ἄλλων, ἔρριψαν ἐκ βάθρων τὸν καρτεσιανισμόν καὶ ἀνύψωσαν τὴν φιλοσοφίαν τῆς πείρας κατὰ τὸν ἰὴ αἰῶνα, ἥτοι τὸ σύστημα τοῦ Βάκωνος, συσταθεῖσαν καὶ παραγγελθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ εὐρέτου, ἀτρομήτου ὑπερασπιστοῦ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῆς Ἀγγλίας.

§ 3. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Λοκκίου καὶ τοῦ Κονδιλλάκου, ἀντιθετος εἰς τὴν τοῦ Καρτεσίου καὶ Μαλεβραγγίου, εἶναι βεβαίως ὅτατα ἐπιπόλαιος καὶ ψευδής. Τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ αὐτῆς γνωρίσματά εἰσιν ὅτι παράγει τὰς ἀνθρωπίνους γνώσεις καὶ ἰδέας ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἀπορρίπτουσα τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου καὶ τὴν ἐνόησιν, καὶ, παρὰ τὰς ἐμφύτους ἰδέας ἐν γένει, ἀποβάλλουσα τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐφ' ἧς ὁ Καρτέσιος στηρίξας εἶχε τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἀλλ' ἀπ' ἐτέρου συνστατο τοῖς πολλοῖς, διότι ἐκέρυττε τὴν ἐπικράτειαν τῆς παρατηρήσεως, βοηθοῦσα τὴν γνώμην περὶ τῆς ἑλξεως τοῦ Νεύτωνος κατὰ

τῶν τυφῶνων τοῦ Καρτεσιῦ· καὶ τὸ συντελεστικώτερον εἰς τὸ συμφέρον αὐτῆς, ἐπρέσβευε τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις, καὶ ἐδίδασκε τὴν ἀνεξίτηλσκειαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητά· ἐκείνη δὲν ἐθεώρει τὸν ἄνθρωπον μόνον καθ' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐνησχολεῖτο περὶ τὸ φυσικὸν καὶ πολιτικὸν δίκαιον, παρημελημένον ὑπὸ τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ἐπέσπευδεν εἰς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ λόγου, ἀπεφαίνετο κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ. Οὐχὶ ἔνεκα τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν αὐτῆς, αἰτίνας ἦσαν καὶ ἀσθενέσταται καὶ ψευδέσταται, ἀλλ' ἔνεκα τῶν διαληφθέντων αἰτίων ἐθριάμβευσε κατὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰζ' αἰῶνος. Ἐξετασθεῖσα, κριθεῖσα καὶ καταδικασθεῖσα ἡ φιλοσοφία αὕτη ὑπέκυψεν ἐξ ὑπαμοιβῆς εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἱθ' αἰῶνος. Τὴν ἀντίδρασιν ἤρχισαν οἱ Maine de Biran καὶ Λαρομιγυέρος, οἵτινες διεφώτισαν τὴν οὐσιώδη ἐνεργότητα τῆς ψυχῆς, παραγωνρισθεῖσαν ὑπὸ τῶν πλειοτέρων μεταφυσικῶν τοῦ ἱθ' αἰῶνος καὶ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκου. Συνεχίζει καὶ ἀναπτύσσει ἐπιστημότερον ἐκείνην ὁ Ροῦερκαλλάρδος, ὅστις βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἀνέτρεψε τὴν περιβόητον ἀρχὴν ὅτι ἅπασαι αἱ ἰδέαι προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Πλὴν μετὰ πλείονος ἰσχύος καὶ λαμπρότητος, καὶ ἀναβαίνων εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ καρτεσιανισμοῦ, ὁ Κουσῖνος ἐτελείωσε τὴν νέαν ταύτην φιλοσοφικὴν ἐπανάστασιν· ἔνεδάτευσεν εἰς τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν, ἀνήνεγκεν αὐτάς εἰς ἀπρόσωπον καὶ θεῖον λόγον, οὗτινος μετέχουσι πάντα τὰ λογικὰ ὄντα. Ὅθεν ὁ Κουσῖνος ἐγκατέστησε νέαν φιλοσοφίαν, τὴν ἐκλεκτικὴν, ἵνα δείξῃ ὅτι αὕτη θηρεύει νὰ συμπεριλάβῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν σύνθεσιν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κεχωρισμένα ἢ ἡκρωτηριασμένα ὑπὸ τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποκλειστικῶν συστημάτων. Ἐν γένει δὲ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία διαστέλλεται τῶν ἄλλων κατὰ τὴν μέθοδον, ὀφισταμένην εἰς τὴν σταθερὰν καὶ ἀδιάσειστον πίστιν εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ κυριαρχίαν τοῦ λόγου, εἰς τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον καὶ εἰς τὸ νομίζειν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν οὐχὶ τέρμα καὶ μέτρον, ἀλλ' ἀφετηρίαν ἀπασῶν τῶν μελετῶν ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὄντων. Διακρίνεται δὲ καὶ κατὰ τὴν θαυμαστὴν ἐνέργειαν, τὴν πλήττουσαν

ἅπαντας τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀποτετιομένην εἰς ἀπάρας τὰς διανοίας. Παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, ἐξέρχεται τῶν ἰταλῶν, βλέπομεν τύπους ἀλλοκότους καὶ σκοτεινοὺς, τὰ νάπαλιν παρὰ Γάλλοις, τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα εἶναι καταληπτὴ εἰς πάντας, ἡ δὲ μέθοδος καὶ διδασκαλία αὐτῶν ἔχουσι δημοτικὴν τὴν μορφήν, καὶ τείνουσιν οὐχὶ εἰς καθαρὰς καὶ μεταφυσικὰς θεωρίας, ἀλλ' εἰς πρακτικὰς, κοινωνικὰς καὶ συντελεστικὰς εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

•••••

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Σκωτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Αὕτη ἡ φιλοσοφία ἐθεμελιώθη περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰθ' αἰῶνος ὑπὸ Οὐτχесῶνος, καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Γλασγούης, ἀριθμοῦτα μεταξὺ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων τὸν Ἀδάμ Σμιθην, τὸν Ρεΐδην, τὸν Βεαττίνην, τὸν Φεργουσσῶνα, τὸν Δουγάλδον Στευάρτον καὶ τὸν Βράουν. Χρονολογικῶς τοποθετεῖται μεταξὺ τῆς σχολῆς τοῦ Λοκκίου ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ τῆς τοῦ Καντίου ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ διατυπώσας τὰς θεωρίας αὐτῆς τῆς διδασκαλίας εἶναι ὁ Ρεΐδης, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ συγγράμματα πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οἱ ἀρχικοὶ χαρακτῆρες. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ρεΐδου ἐξέρχεται ὁλόκληρος ἐκ τῆς ἀξιομνημονεύτου πολεμικῆς, τὴν ὁποίαν ἤρχισε κατὰ τῆς ὑποθέσεως τῶν εἰκονικῶν ἢ παραστατικῶν ἰδεῶν. Ἐνόμιζον τότε οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, ὅτι μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν πραγμάτων ὑπάρχει τι διάμεσον, καλούμενον ἰδέα ἢ εἰκὼν, προωρισμένον ἵνα θέσῃ τὸ πνεῦμα εἰς σχέσιν μετὰ τῶν περικυκλούντων ἀντικειμένων. Ἐπεκράτει ἡ θεωρία αὕτη, τελευταῖον ἄλλως λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐξηγήσεως τῶν ἀτομιστῶν, ἐν τῇ σχολῇ, καὶ πρότερον ὁ Ρεΐδης, ὡκειοποιήθη αὐτὴν ἄχρις οὗ εἶδε τὰς ὀλεθρίους συνεπείας τὰς ἐξαχθεύσας ἐντεῦθεν ὑπὸ τοῦ Βερκελεύου καὶ Οὐίμη. Ὁ πρῶτος ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι

ἡ πεποιθήσις εἰς τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων βασιζέται εἰς τὴν παρουσίαν τῶν ἰδεῶν ἐν τῷ πνεύματι, καὶ οὐχ εὐρίσκων ἐν τῇ φύσει τῆς ιδέας τὸ δικαιολογοῦν ἐκείνην τὴν πεποιθήσιν, ἡρνήθη τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ὁ δεύτερος ὠφελήθεις ἐκ τοῦ συμπερασμοῦ τοῦ Βερκελεύου ἠθέλησε νὰ ἐξολοθρεύσῃ τὴν ὑπαρξιν τῶν πνευμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ! Ἐὰν τῷ ὄντι πᾶσα γνῶσις ὑπονοῇ τὴν ἀνάγκην μεσολαβοῦντός τινος καὶ διαμέσου μεταξὺ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ τοῦ γινωσκομένου ἀντικειμένου, τὸ ὑποκείμενον δὲν δύναται ποτὲ νὰ συγκοινωνήσῃ κατ' εὐθείαν μετὰ τοῦ ἀντικειμένου, οἷονδ' ἂν ποτε ἤθελαν εἶθαι· καὶ ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὴν ὑπαρξιν τῶν σωμάτων, διότι κατ' εὐθείαν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν δὲν φθάνει, πρέπει νὰ ἀρνηθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ πνεύματα καὶ τὸν Θεόν, ἐνθα περισσότερον δὲν ἀφικνεῖται κατὰ τὴν πραγματικότητα. Οὕτω λοιπὸν ἐν τῷ κύλῳ τούτου τοῦ καθολικοῦ σκεπτισμοῦ πάντα ἐξαφανίζονται, μενουσῶν μόνων τῶν ἰδεῶν, ἥτοι ἀνεξηγήτων φαινομένων, κενῶν φασμάτων, καθαροῦ μηδενικοῦ. Τὸ κοινὸν αἶσθημα ἐπανίσταται κατὰ τῶν τερατωδῶν ἐκείνων συνεπειῶν, καὶ ὁ Ῥεϊδης ἐντόνως διαμαρτυρήθη κατὰ τοιαύτης θεωρίας. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ πείσμα τῶν συλλογισμῶν τῶν φιλοσόφων πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· οἱ φιλόσοφοι πιστεύουσιν εἰς αὐτήν, ὡς καὶ ὁ ὄχλος, ἔστωσαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀτρόμητοι σκεπτικοί, αἱ πράξεις αὐτῶν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν διαψεύδουσι τὴν διδασκαλίαν. Εἶναι ἀκαταμάχητος ἡ πίστις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου καὶ τῶν πνευμάτων. Ὁ Ῥεϊδης μετὰ σπανίας ὀξυνοίας ἀποκαλύψας τὰ ἐλαττώματα τοιαύτης φιλοσοφίας κατέδειξεν αὐτά. Ἡ ἀφετηρία καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως τοῦ Βερκελεύου καὶ Οὐμῆ εἶναι καθαρὰ ὑπόθεσις, ἡ ἀνάγκη τῆς ιδέας ὡς διαμέσου μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως. Αὕτη ἡ ὑπόθεσις ὑπὸ πᾶσαν ἐποψὴν ἀποβαίνει ἀνυπόστατος· διότι ἀφ' ἧς ἡ ἰδέα καθίσταται διακεκριμένον ὄν, πρέπει νὰ ᾖναι ἡ οὐσία ὕλικῃ ἢ οὐσία αὔλος ἢ νὰ μετέχῃ συνάμα καὶ τῶν δύο φύσεων. Τεθείσης ὕλικῆς, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πιθανότητα συγκοινωνίας τινὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τότε δὲν φαίνεται διὰ τί τὸ πνεῦμα νὰ μὴ ἐμβῇ ἐπίτης εἰς ἅμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν σωμάτων. Τεθείσης αὔλου, πρὸς συγκοινωνίαν αὐτῆς

μετὰ τοῦ σώματος πρέπει νὰ εἰπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἐπόμενον νὰ ἔχῃ περισσοτέραν δύναμιν παρ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Ἐὰν ἐπὶ τελοῖς ᾖναι ὕλική καὶ αὔλος οὐσία, ἀνταποκρινομένη ὡς ὕλική μετὰ τοῦ σώματος καὶ ὡς αὔλος μετὰ τῆς ψυχῆς, λύεται τὸ ζήτημα διὰ τοῦ ζητήματος, καὶ τὸ πρόβλημα μένει ὁλόκληρον, ἐπειδὴ πρόκειται ἀκριβῶς νὰ μάθωμεν πῶς δύο ὅροι ἐναντίας φύσεως δύνανται νὰ ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους σχέσιν τινά. Ὁ Πείδης ἐν τῇ νικηφόρῳ αὐτοῦ ἀνασκευῇ μετὰ τὴν βαθεῖαν ἀνάλυσιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν συνοδευουσῶν ταύτην περιβάσεων βεβαιώνει ὅτι ἡ εἰς τὴν ἐξωτερικότητα πεποιθήσις ἐστὶν ἐνέργεια πίστεως, ἐχούσης ἐν ἑαυτῇ τὸν λόγον τῆς ἑαυτῆς ὑπάρξεως καὶ νομιμότητος. Ὁ φιλόσοφος οὗτος λέγει ὅτι ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν ὑπαρξὴν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐπίσης ἀκατασχέτως, ὡς πιστεύομεν εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίν, χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἀποδείξεις ἵνα δικαιολογήσωμεν τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀποκαλυπτουσῶν αὐτὴν ἰκανοτήτων καὶ δυνάμεων. Καθὰ δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποδεικτικῶν ἀληθειῶν ἡ ἐπιστήμη ἀνατρέχει εἰς πρῶτας ἀναποδείκτους ἀρχὰς καὶ ἐκεῖ ἴσταται, οὕτω καὶ ἐν τῇ τάξει τῶν ἐμπειρικῶν ἀληθειῶν ἐπ' ἀνάγκης νὰ παραδεχθῶμεν ὡσαύτως γεγονότα ἀπλᾶ καὶ ἀρχικά, ἅτινα, εἰ καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν λοιπῶν, δὲν ἐπιδέχονται ἐξήγησιν.

§ 2. Ἡ χριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν παραστατικῶν ἰδεῶν ἰσθῆ-
γησε τὸν Πείδην εἰς σαφέστερα συμπεράσματα ἐπὶ τῶν γενικῶν
αἰτιῶν τῶν παραλογισμῶν, τῶν ἀναχαιτιζάντων τὴν πρόοδον
τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἐπὶ τῶν θεραπευτικῶν μέσων.
Ἰδὼν κατὰ τὸν Πείδην καὶ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, αἱ φιλοσοφικαὶ
καὶ ἐπιστῆμαι εἰσιν ἐπιστῆμαι γεγονότων ἐξίσου ὡς αἱ φυσικαὶ
καὶ φυσιολογικαί. Αἱ μὲν τούτων ἔχουσιν ἀντικείμενον τὴν γνῶσιν
καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, αἱ δὲ τὴν τῶν ἐσω-
τερικῶν ἥτοι τῶν τῆς συνειδήσεως ἐπομένως ἡ μέθοδος, ἣτις ἐφαρμόζεται εἰς τὰ μὲν, ἐφαρμοστέα καὶ εἰς
τὰ δὲ, προκειμένου ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι νὰ σπου-
δάσωμεν τὰ θεατὰ γεγονότα, νὰ τακτοποιήσωμεν καὶ ἀγάγω-
μεν αὐτὰ εἰς νόμους. Δυνάμει ταύτης τῆς μεθόδου αἱ φυσικαὶ
ἐπιστῆμαι συντάχθησαν ἀπὸ τοῦ Βάκωνος, ἀφίχθεται εἰς τὰ
ἐξαισιώτερα ἐξαγόμενα διὰ ταύτης τῆς μεθόδου καὶ αἱ φιλοσο-
φικαὶ ἐπιστῆμαι δυνατόν νὰ συνταχθῶσι καὶ φθάσωσιν εἰς ἀκρι-

Εἰς καὶ αὐστηρὰς λύσεις. Ἐὰν μετὰ τούτου αἰῶνας καὶ τοὺς ἀγῶνας μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν ἔμειναν στάσιμοι, λεία τῆς ἀβελαιοῦτος καὶ τῆς ἀμφιβολίας, τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ φιλοσοφοῦντες προέβησαν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς εἰκασίας καὶ τῆς ὑποθέσεως· ἐξ οὗ ἀντίθετα καὶ ἀτελῆ συστήματα, παριστῶντα ἀσθενές τι μέρος τῆς ὀλικῆς πραγματικότητος. Ἐπὶ μακρόν τινα χρόνον καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι συνεμερίσθησαν τῆς αὐτῆς τύχης, διελθοῦσαι τὰς αὐτὰς περιπετείας, ἄχρις οὗ οἱ σοφοὶ ἐσταύσαντο εἰκοτολογοῦντες καὶ μαντεύοντες, καὶ παρεδέχθησαν καὶ ἐξηκριβωμένως ἐφήρμοσαν τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως. Ἐν τῇ σπουδῇ τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ χαραχθῇ ἡ αὐτὴ πορεία, νὰ προγραφθῇ ἀνηλεῶς ἡ ὑπόθεσις, νὰ μὴ ὑποτίθεται τίποτε πέραν τῶν δεδομένων τῆς παρατηρήσεως, μόνῃ ἡ παρατήρησις θεμιτὴ. Ἄλλῃ αἰτία πλάνης, κατὰ τὴν στωικὴν σχολὴν, εἶναι ἡ μὴ ἀναγνώρισις τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας· ἠθέλησαν νὰ ἐμβατεύσωσιν εἰς τὸν ἔσχατον λόγον τοῦ ὄντος, ὑπὸ τὸν τρόπον νὰ ἐπιτύχωσι τῆς οὐσίας, ὑπὸ τὸ αἰτιατὸν τῆς αἰτίας, νὰ ἐξηγήσωσι τὸ ἀνεξήγητον. Κατὰ τὸν Πρίδην καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐματαιοπόνοον ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι, διότι περὶ τῆς πραγματικότητος, ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, πᾶν ὅ,τι γινώσκωμεν καταντᾷ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων, καὶ ἐπομένως τῶν ιδιοτήτων ἢ κατηγορουμένων, τὰ λοιπὰ ἐκφεύγουσιν ἡμᾶς. Ὅ,τι δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ αἰτιῶν καὶ οὐσιῶν εἶναι ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν, ὑψωμένης τῆς διανοίας ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος εἰς τὴν αἰτίαν καὶ ἐκ τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ εἶναι. Πλὴν καθ' ἑαυτὰς αἱ αἰτίαι καὶ αἱ οὐσίαι εἰσιν ἀκτάληπτοι, καὶ δὲν ἐξεύρομεν τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως αὐτῶν· ἐν ὅσῳ κατεγίνοντο αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἵνα προσδιορίσωσιν εἰς τί ὑφίσταται ἡ οὐσία τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων, ἐγέννησαν συστήματα χιμαιρικὰ ὅλως διόλου. Ἀπ' ἐναντίου ὅτε παρήτησαν ἐκείνον τὸν τρόπον τῆς ἐξερευνήσεως, περιορισθεῖσαι εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γεγονότων, τῶν χαρακτηρῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ταχέως προέκοψαν εἰς κατὰστασιν βεβαιότητος καὶ σχετικῆς τελειότητος ἀνέλκτον. Οἱ Σκῶτοι φιλόσοφοι ἐάσαντες χαίρειν τὰ ἀδιάλυτα προβλήματα περὶ τοῦ πῶς καὶ διὰ τί τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων, καὶ ἐπιδιδόντες εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων, ἐπεδίω-

κον τὴν πλήρη ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπι-
στημῶν, τὴν ἐφαρμογὴν τῆς τοῦ Βάκωνος μεθόδου. Ὄθεν τὰ
φιλοσοφικὰ ζητήματα ἀνήχθησαν ὑπ' αὐτῶν εἰς ζητήματα γε-
γονότων, ἡ δὲ φιλοσοφία ὁλόκληρος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ψυχολο-
γίας· τοιοῦτος ὁ ὁμολογούμενος σκοπὸς τῆς ὑπὸ Πρίδου καὶ
Στεβάρτου εἰσαχθείσης εἰς τὴν φιλοσοφίαν μεταρρύθμισεως. Πά-
σαι αἱ ἐπιστῆμαι συνυπονοοῦσιν ἀρχὰς τινὰς διεπούσας αὐτάς,
ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν οὐδὲ ἐπὶ μίαν
στιγμὴν· ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὰς ἀρχὰς ταύτας, καταστρέψῃ τὴν
νομιμότητα τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, καὶ
ἐξασθενήσῃ τὸ κύρος τῆς σχέσεως τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, τοῦ
κατηγορουμένου καὶ τῆς οὐσίας, ἤθελε καταστρέψῃ διὰ τῆς αὐ-
τῆς πληγῆς πάσας τὰς ἐντεῦθεν πηγάζουσας ἐφαρμογὰς. Οὕτω
δὲ ὑποβάλλεται ἡ φιλοσοφία εἰς τοὺς αὐτοὺς ὅρους τῶν μαθη-
ματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ πρῶται ἀλήθειαι ὡς ἀ-
πλᾶι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἄλλας καὶ νὰ ἀποδει-
χθῶσιν, ἄλλως ἠθέλομεν ἀλλοιώσει καὶ ἀρνηθῇ αὐτάς· πρέπει
ὡς συμπεφωνημένας νὰ παραδεχθῶμεν αὐτάς καὶ νὰ μὴ διαφι-
λονεικῶμεν τὸ κύρος αὐτῶν. Τοῦτο ἐκήρυξαν οἱ Σκῶτοι φιλό-
σοφοι κατὰ τῶν μὴ φρονούντων οὕτω, ὅτι ὤφειλον νὰ παραδε-
χθῶσι τὰς ἀναποδείκτους ἀληθείας, καθὰ γίνεται καὶ ἐν ταῖς
λοιπαῖς ἐπιστήμαις. Τίνες δὲ αἱ ἀλήθειαι αὗται, τίς ὁ χαρακτήρ
αὐτῶν καὶ τί τὸ ἀνήκον αὐταῖς μέρος εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν
ἀνθρωπίνων γνώσεων, εἶναι τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ Πρίδης μετὰ
τὸν Ἀριστοτέλη ἐπεχείρησε πρῶτος νὰ λύσῃ. Καθὼς ἀνεσκεύασε
τὸν ἰδανισμόν τοῦ Βερκελεύου διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ δογματι-
σμοῦ τοῦ Καρτεσιῦ, ὁ Πρίδης ὑπέσκαψεν εἰς τὴν βᾶσιν αὐτοῦ
τὸν σκεπτικισμόν τοῦ Οὔμη διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ
τοῦ Λοκίου. Κατὰ τὸν Λόκιον καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ ἅπασαι
αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι εἶναι τὸ προϊόν τῆς παρατηρήσεως καὶ τῶν
δεδομένων αὐτῆς· τὸ πνεῦμα κατ' ἐκείνον εἶναι *tabula rasa*· αὐ-
τὸς φρονεῖ, ὡς καὶ ἄλλαχού ἐρρέθη, ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ ἐξω-
τερικοῦ κόσμου τῇ μεσολαβήσει τῶν αἰσθήσεων γνωρίζονται,
καὶ τὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐκ τῆς συμπαραβο-
λῆς τῶν ἰδεῶν παράγει τὴν κρίσιν διὰ τῆς μνήμης, ἐκ τῆς πρὸς
ἀλλήλας συμπαραβολῆς τῶν κρίσεων τὸν συλλογισμόν, καὶ οὕτω
πὺς διὰ τῆς ἀλύσεως καὶ ἀναλύσεως τῶν ἰδεῶν, αἰτίνας εἶναι

προῖον τῆς παρατηρήσεως, νομίζει ὅτι ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα. Ἀλλ' ὁ Οὐμης ὑπεχρεώθη νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐλάττωμα ἐκείνης τῆς φιλοσοφίας δι' ἀνίκητου ἐξαγωγῆς τῶν ἐντεῦθεν προκυπτουσῶν συνεπειῶν. Ἐὰν αἱ ἰδέαι, καθὼς διατείνονται ἐν τῇ ὑποθέσει, προέρχωνται ἐκ μόνης τῆς παρατηρήσεως, δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε οὐσίαι, οὔτε αἰτίαι, διότι ἡ παρατήρησις διήκει μόνον φαινόμενα ἐφήμερα καὶ εὐμετάβλητα· ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν τὴν ἐπιφάνειαν, ἢ οὐσία, ἢ βάσις διηλεκτῶς κρύπτεται κατὰ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας. Ἐὰν ἀφ' ἑτέρου αἱ κρίσεις ἦναι τὸ προῖον τῆς συμπαραβολῆς δύο ἢ πλείων ἰδεῶν προηγουμένως ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως δεδομένων, ὡς θέλει ὁ Λόγκιος καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν οὔτε ὅτι πᾶν γεγονός· ὑποτίθῃσιν αἰτίαν, οὔτε πᾶν κατηγορούμενον οὐσίαν. Ἐκ τῶν δύο τούτων ὄρων ὁ μὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου χιμαιρικός, ὡς μὴ ἀντιστοιχῶν οὐδεμιᾷ καταληπτῇ πραγματικότητι, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ λογικόν τι τέχνασμα ἐπιτρέπον τὴν μεταμόρφωσιν τυχαίας σχέσεως συμπαρακολουθίας ἢ διαδοχῆς εἰς σχέσιν ἀναλλοίωτον, ἀναγκαίαν καὶ ἀπόλυτον. Οὕτω πῶς ὁ Οὐμης ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Λογκίου ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν ἐξήγαγε καθολικὸν σκεπτισμὸν, καταστρέφοντα τὴν πεποίθησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς οἰανδήποτε πραγματικότητα, τὰ σώματα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν Θεόν. Ἢδη ὁ Ρεΐδης δι' ὑψηλοτέρας ἀναλύσεως ἀποδεικνύει ὅτι πᾶσα γνῶσις περιέχει, ἐκτὸς τοῦ ἐκ τῶν ὑπέρτερων στοιχείου παραχθέντος ἐκ τῆς πείρας, στοιχεῖον ἐκ τῶν προτέρων ἐντελῶς διακεκριμένον, ὅπερ ἡ πείρα δὲν περιέχει καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ. Παρὰ τὰς ἐμπειρικὰς, ἐνδεχομένας καὶ προκυπτούσας ἐκ μερικῶν καὶ ἀτομικῶν ἰδεῶν κρίσεις, ὁ Ρεΐδης διέστειλε κρίσεις ἐκουσίους, ἀνθορμήτους, ἀναγκαίας, καθολικὰς, αἰτινὰς εἰσὶν ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῶν πρώτων. Αἱ τοιαῦται κρίσεις μετὰ τῶν ὑποθέτουσῶν αὐτὰς ἀρχῶν δὲν γεννῶνται ὑπὸ τῆς πείρας, ἢν ὑπερβαίνουν, οὔτε ὑπὸ τῆς σκέψεως· καθὼς ἐμφανίζονται ἀκαρεῖ· εἰς τὸ πνεῦμα χωρὶς ἡμεῖς νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ θελήσωμεν· ἀνευρίσκονται καθάπαξ παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας κατέχουσι τὴν ἐξουσίαν, ἢν καὶ βραδύτερον θέλουσιν ἐξασκεῖ· ἡμεῖς δὲν εἴμεθα κύριοι οὔτε νὰ δεχθῶμεν αὐτὰς οὔτε νὰ ἀπωθῶμεν, ἀπαρτίζουσιν αὐτὰ τὸ θεμέλιον τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ προεδρεύουσιν ἐκάστης

τῶν ἑαυτῆς πράξεων. Ἡ ἀνάλυσις δύναται νὰ χωρίσῃ αὐτάς, νὰ ἐκφράσῃ διὰ τύπων μᾶλλον ἢ ἥττον αὐστηρῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, εἴτε διατετυπωμένας εἴτε μὴ, ἐφαρμόζει μετὰ ἴσης βεβαιότητος κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος πιστεύει χωρὶς νὰ μάθῃ, γινώσκει χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ διδαχθῇ. Ὅθεν ἔχομεν δύο εἶδη ἀληθειῶν, τὰς μὲν ἐκ τῶν ὑστέρων, τὰς δὲ ἐκ τῶν προτέρων· τὰς τελευταίας ἀντέταξεν ὁ Πείδης κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λοκκίου. Ἡ σκωτικὴ φιλοσοφία ἐδήλωσεν αὐτάς διαφοροτρόπως, ὡς θεμελιώδεις νόμους τῆς διανοίας, ὡς ἀρχικὰς πεποιθήσεις, ὡς στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης πίστεως, ὡς ἀληθείας τοῦ κοινοῦ αἰσθηματός. Πλὴν δὲν προσδιώρισεν ἀκριβέστερον ἢ ἄλλοτε τὴν ὑπαρξίν τῶν γενικῶν ἀληθειῶν, καὶ δὲν διεκρίνε ταύτας τῶν ἐμπειρικῶν σαφέστερον, δεικνύουσα καταλλήλως τὸ μέρος, ὅπερ λαμβάνουσιν αὐταὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως.

§ 3. Διεγράψαμεν διὰ βραχείων τὴν διδασκαλίαν τῆς σκωτικῆς σχολῆς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῶν ὁρίων καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Εἶναι δὲ ἀναμφίλεκτον ὅτι οἱ Σκῶτοι φιλόσοφοι ἔδειξαν ἐναργῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, καθὼς καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν σωμάτων, καὶ ὅτι κατὰ τινα τρόπον εἰς τὴν σπουδὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν ἐφαρμόσιμος εἶναι ἡ αὐτὴ μέθοδος. Καί τοι δὲ καὶ πρὸ αὐτῶν ὤρισθη ἡ διάκρισις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἡθικοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς παρατηρήσεως πρὸς γνῶσιν τῶν φαινομένων τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, οἱ Σκῶτοι ἔλαβον τὸ δικαίωμα τῆς δόξης ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἐξέθηκαν καθαρῶς τοὺς κανόνας ταύτης τῆς παρατηρήσεως, καὶ πρὸ πάντων ἐφήρμωσαν. Οὐδὲ πρέπει νὰ διαφύγῃ τὴν μνήμην ἡμῶν ὅτι ἐκεῖνοι συνετέλεσαν ἵνα καταφανῇ μέχρι τίνος τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ἔχουσι τὰ στοιχεῖα τῆς λύσεως αὐτῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ γνώσει τῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ. Ἡ τελεσφόρος ἀντίδρασις ἐκείνων κατὰ τοῦ ὑπερβάλλοντος δογματισμοῦ τῶν προγενεστέρων σχολῶν, ἡ πειραματικὴ μέθοδος τοῦ σπουδάζειν καὶ ἀρᾶσθαι τὰ γεγονότα πρὸ τοῦ ἀναβαίνειν εἰς τὰς αἰτίας, καὶ ἡ περίσκεψις εἰς τινα τῶν ἀλύτων ζητημάτων τῆς μεταφυσικῆς ὑπῆρέθησαν ἐν γένει τὴν φιλοσοφίαν. Ὅμως διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀκανονίστου καὶ ἀχαλινώτου δογματισμοῦ παραφορὰν δὲν εἶπετο ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρθῇ ἀπὸ τοῦ μέσου ὁ λόγος καὶ ὁ συλ-

λογισμὸς, καὶ νὰ προγραφῶσιν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος αἱ εὐγενέστεραι καὶ ὑψηλότεραι μελέται καὶ τὰ προβλήματα, εἰς ἃ ἐνέκυψαν αἱ ἀριστόνοιοι τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων χρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Γερμανικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ Καντίου, περὶ οὗ ἐν τοῖς προηγουμένοις διελάβομεν. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα φιλοσοφία συγκροτεῖται ἐκ τῶν ἐνδόξων αὐτῆς συγγραφῶν, δὲν εἶναι διόλου ἀλλότριον τοῦ θέματος νὰ συνοψίσωμεν τὰς κυριωτέρας ἰδέας τῶν ἐν οἰκείῳ τόπῳ λεχθέντων, ὅπως ἐν τῷ διέρχεσθαι τὰς φάσεις τῆς ἐπιστήμης ἴδωμεν τί ἐπραξαν ὁμοῦ οἱ ἐξοχοὶ ἐκείνοι ἄνδρες πρὸς τὴν καθίδρυσιν, ἐμπέδωσιν καὶ πρόοδον τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἰδιαίτερας αὐτῶν φιλοσοφίας. Ὁ Κάντιος ἐνήργησεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν αὐτὴν ἐπανάστασιν, ἣν περὶ ὁ Κλοπστρόκης, ὁ Γαίθης καὶ ὁ Σχίλλερὸς ἐν τῇ φιλολογίᾳ. Αὐτὸς ἐθεμελίωσε τὴν μεγάλην ἐθνικὴν σχολὴν τῶν βαθυνῶν φιλοσόφων Φίχτου, Σχελλιγγίου καὶ Ἐγγέλου, περὶ ὧν ἰδιαίτερώς ἐν τοῖς ἀνωθι κεφαλαίοις ὠμιλήσαμεν. Ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ ἰη αἰῶνος, ἣν ὑπεδέχθησαν ἐν Βερολίνῳ παρὰ τῇ αὐτῇ τοῦ Φρειδερίκου, ὀλίγην ἐπιβρόχην ἐξήσκησεν ἐν Γερμανίᾳ, καὶ δὲν ἐβρίψε βαθείας ρίζας εἰς τὴν κλασικὴν ἐκείνην γῆν τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ ἰδανισμοῦ. Ὁ Κάντιος κλείει τὸν ἰη αἰῶνα καὶ ἀνοίγει τὸν ιθ'. Εἰ καὶ δὲν ἀρνεῖται ὁ Κάντιος τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἀνδρῶν καὶ σχολῶν τοὺς ἀγῶνας, ὁδηγεῖ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ὡς ἄλλος Σωκράτης καὶ Καρτέσιος. Ἰνα πληροφορηθῶμεν καλῶς περὶ Καντίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχείων τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ. Βάσις τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας ἦτο ἡ σπουδὴ τῆς διανοίας. Ὁ Καρτέσιος, ἀντὶ νὰ ἀναλύσῃ τὴν διάνοιαν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς, παρήτησε τὴν ψυχολογίαν ὑπὲρ τῆς ὀντολογίας, τὴν παρατήρησιν ὑπὲρ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ὑπόθεσεως. Ἐκ τῶν τῆς συνειδήσεως ἰδεῶν ἡ προκαταλαβούσα αὐτὸν ἦτο ἡ ἰδέα τῆς οὐσίας. Αὕτη ἡ ἀρχὴ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τοῦ

Σπινόζα ἐγέννησε τὸν πανθεισμὸν καὶ ἀπέβη ἡ θεωρία τῆς ὅπτασις τοῦ Θεοῦ ὑπὸ Μαλεβραγχίου, ἥτοι ὁ μετημφιετμένος πανθεϊσμός. Ἄλλος κλάδος τῆς φιλοσοφίας τοῦ 17 αἰῶνος, ἡ σχολὴ τοῦ Λοκκίου, προσκολληθεῖσα εἰς τὸ ἐμπειρικὸν στοιχεῖον καὶ παραγνῶρίζουσα τὸν χαρακτῆρα τῶν ιδεῶν τοῦ λόγου, παράγει τὸν αἰσθητικισμόν. Ὁ Λεϊβνίτιος τιθέμενος μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων, πολεμεῖ τὰς ἀποκλειστικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ τὴν πείραν καὶ τὸν λόγον σπουδάζων νὰ συμβιβάσῃ, δίδει ἀνώτερόν τι σύστημα· μὴ τηρήσας τὴν τρυτάνην ἴσιν, κλίνει εἰς τὸν ἰδανισμὸν καὶ ἀφοσιούται εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ σύστημα τῶν μονάδων καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας, καὶ τοι μετὰ τῆς γνώσεως τῆς δυνάμεως καὶ τῆς πολλαπλότητος ἐν τῇ ἐνότητι, ἔχει τὸ ἀτόπημα νὰ ἀναδείξῃ τινὰς τῶν συνεπειῶν τοῦ καρτεσιανοῦ ἰδανισμοῦ καὶ περιβάλλῃ ὑποθετικὴν τινὰ πιθανότητα καὶ ἐπιφάνειαν· ἀπερρίφθη δὲ ἀνεξετάστως ὑπὸ τοῦ 18 αἰῶνος. Εἰς μάτην ὁ Οὐόλφιος ἔδωκεν εἰς αὐτὸ τὸ σύστημα μορφήν κανονικὴν καὶ γεωμετρικὴν· εἰς τοὺς προκατελιημένους ὑπὸ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς πείρας αὐτὸ τὸ σύστημα ἦτο ὄνειρον μεγαλοφυοῦς ἀνδρός. Ἐν τούτοις ὁ αἰσθητικισμὸς τοῦ Λοκκίου, περὶ οὗ ἰδίως ἐπραγματεύθημεν ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ, ἀναπτύχθηκε καὶ ἀπλοποιήθηκε ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκου, φέρει τοὺς καρποὺς αὐτοῦ, τὸν ὑλισμὸν καὶ τὸν σκεπτικισμόν. Ὁ Βερκελέϋος, καθὰ εἵπομεν, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς παραστατικῆς ιδέας, ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ Οὐῆμς τολμηρότερος καὶ συνεπέστερος ἀκόμη προσβάλλει πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ καταστρέφει πᾶσαν ὑπαρξίν· ἀφανίζει συνάμα τὸν ἐξωτερικὸν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, καὶ οὕτως ὑπάρχουσι μόναι αἱ κεναὶ ἀντιλήψεις ἄνευ ἀντικειμένου καὶ πραγματικότητος. Προσπαθεῖ νὰ κλονίσῃ ἰδιαίτερος τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, βᾶσιν οὖσαν πάσης πίστεως καὶ ἐπιστήμης. Ἡ σκωτικὴ σχολὴ διαμαρτύρεται ἐν ὀνόματι τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς πείρας κατὰ πάντων τούτων τῶν ἐξαγομένων τῆς φιλοσοφίας τοῦ 17 καὶ 18 αἰῶνος· αὐτὴ πειρᾶται νὰ ὁδηγήσῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὴν πειραματικὴν ψυχολογίαν· δεικνύει δὲ οὕτω πλείονα νοῦν ἀγαθὸν ἢ μεγαλόνοον, σύνεσιν ἢ βαθύτητα, ἐξαντλεῖται εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἐνὸς μόνου γεγονότος ἐσωτερικοῦ, τῆς ἀντιλήψεως· παραθιγγάνει ἢ ὀλιγωρεῖ

τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου, ἀνεγείρουσα τὸ κοινὸν αἰσθῆμα· ἀποποιουμένη νὰ ἐπιληφθῇ τῶν μεγάλων ζητημάτων τῶν ἐνδιαφερόντων τὸν ἄνθρωπον, περιορίζεται εἰς τοὺς κατωτέρους χώρους τῆς ψυχολογίας ἀνίκανος νὰ ποιήσῃ μεγάλα βήματα εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τῶν συστημάτων τοῦ παρελθόντος. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ καθ' ἣν στιγμὴν ἐφάνη ὁ Κάντιος.

§ 2. Οὗτος ὁ μέγας ἀνὴρ βλέπων τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀντίφασιν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν συστημάτων τῶν φιλοσόφων, ἐζήτησε τὴν αἰτίαν αὐτῆς, ἣν εὗρεν ἐν τῇ μεθόδῳ αὐτῶν. Προσκολλώμενοι εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ θηρεύοντες τὴν λύσιν τῶν ὑψηλοτέρων ζητημάτων, οἷον περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, περὶ πνευματότητος τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, ἐλησμόνησαν αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον τὸ δίδον γέννησιν εἰς ἅπαντα ταῦτα τὰ προβλήματα, τοῦτέστι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὴν δύναμιν τοῦ γινώσκειν, τὸν λόγον. Ἡμέλησαν νὰ βεβαιώσωσι τοὺς νόμους αὐτοῦ, τοὺς ἐπιβεβλημένους αὐτῷ ὑπὸ τῆς ἰδίας φύσεως ἀναγκαίους ὄρους, τὰ ὅρια ἅτινα δὲν δύναται νὰ ὑπερπηδήσῃ, καὶ τὰ ζητήματα ὅσα πρέπει νὰ ἀπαγορεύσῃ, ἵνα φεισθῇ ἀγόνων καὶ ματαιῶν ἐρευνῶν. Ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια διαίωκοντες ἀνευ ὠφελείας τὰς συζητήσεις καὶ τὰς ἐριδας τῶν φιλοσόφων. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀφρητηρίαν ἔπρεπε νὰ ἀχθῇ ἡ φιλοσοφία, νὰ παραιτήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ὅπως δοθῇ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτὴν, νὰ ἀναλύσῃ αὐστηρῶς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς ὄρους αὐτῆς καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῆς. Ὅθεν πρέπει νὰ ἀποχωρισθῇ ἐπιμελῶς πᾶν ξένον στοιχεῖον, πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι αὐτῇ ἡ γνῶσις. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ θεμελιωθῇ ἐπιστήμη ἀνεξάρτητος τῶν ἄλλων, ἐρειδομένη ἐφ' ἑαυτῆς, ἔχουσα ἴσῃν τὴν βεβαιότητα πρὸς τὴν τῶν μαθηματικῶν, ὡς ἐγκλείουσα τὰς καθαρὰς ἐννοίας τοῦ πνεύματος. Ἐπικαθημένης τῆς μεταφυσικῆς ἐπὶ στερεᾷ βάσει, καὶ τῶν ὄρων τῆς βεβαιότητος προσδιορισθέντων, ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ λοιποῦ θέλει ἀπελαθῇ ἐκ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ τοιαύτη μέθοδος ἀνατρέπει τὰς δογματικὰς ἀξιώσεις καὶ καταδαφίζει τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὸ σόφισμα. Τοιοῦτο σχέδιον συνέλαβεν ὁ Κάντιος πραγματοποιήσας αὐτὸ διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Προχωρεῖ πρῶτον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ διαστήματος καὶ τοῦ χρόνου, καλῶν αὐτὰς

μορφὰς τῆς αἰσθητικότητος· χωρίζει αὐτὰς μετὰ θαυμαστῆς αὐστηρότητος ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων, μάρτυρεὶ τὸν ἐν αὐταῖς χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ καθολικότητος· ἐφαρμόζων δὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον εἰς τὴν δύναμιν τοῦ κρίνειν καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς διανοίας, ἀναλύει τὰς ἡμετέρας κρίσεις· ἀναλαμβάνει τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν, συμπληροῖ καὶ ἀπλοποιεῖ ταύτην δίδων συστηματικωτέραν μορφήν εἰς αὐτήν, καὶ προσπελάζει εἰς αὐτὸν τὸν λόγον, τὴν δύναμιν τοῦ ἐννοεῖν τὸ ἰδανικόν· μετὰ τὴν ἀνάλυσιν ἔρχεται εἰς τὴν κριτικὴν. Ὁ Κάντιος ζητεῖ τὴν ἀντικειμενικὴν ἰσχὺν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου· λύει τὸ πρόβλημα λέγων ὅτι αἱ ἰδέαι ἐκτὸς τοῦ ἡμετέρου πνεύματος δὲν ἔχουσι πραγματικὸν ἀντικείμενον ἀντιστοιχοῦν αὐταῖς, καὶ δὲν εἶναι εἰμῇ οἱ νόμοι τῆς ἡμετέρας διανοίας, νόμοι ἀναγκαῖοι διέποντες τὰς ἡμετέρας κρίσεις καὶ τοὺς συλλογισμοὺς, ὑπάρχοντες ἐν ἡμῖν καὶ ὄντες καθαρῶς ὑποκειμενικοί. Κατὰ Κάντιον τὰ ἀντικείμενα τῶν ἡμετέρων συλλήψεων, τὸ διάστημα, ὁ χρόνος, ἡ αἰώνιος καὶ ἀπώλυτος αἰτία, ὁ Θεὸς, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, αὐτὴ ἡ ὕλικὴ οὐσία εἰσὶν ἀπλᾶι μορφᾶι τοῦ ἡμετέρου λόγου, καὶ δὲν ἔχουσι πραγματικότητα ἐκτὸς τοῦ πνεύματος τοῦ ἐννοοῦντος αὐτά. Ἀνασκευάσας τὸν αἰσθητικισμόν, θεμελιώσας ἰδανισμόν ἐπαναπαυόμενον εἰς αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καταλήγει ὁ Κάντιος εἰς τὸν σκεπτισμόν ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων παντὶ ἀνθρώπῳ ἀντικειμένων, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας· βάλλει εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτὸν τὸν λόγον ἐν ᾧ πασι τούτοις τοῖς ζητήμασι διὰ τῶν ἀντινομιῶν τοῦ λόγου, διαιρουμένου ὑπ' αὐτοῦ εἰς θεωρητικὸν, στρεφόμενον περὶ τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν καὶ γεννῶντα τὴν ἐπιστήμην, καὶ εἰς πρακτικὸν, κυβερνῶντα τὴν θέλησιν καὶ προεδρεύοντα τῶν ἡμετέρων πράξεων· ὅθεν σκεπτικὸς κατὰ τὴν θεωρίαν καὶ δογματικὸς κατὰ τὴν ἠθικὴν ὁ Κάντιος. Παραπέμπομεν εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ πλατύτερον λεχθέντα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ.

§ 3. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἀντιπάλων τοῦ Καντίου ἐτέθησαν ὁ Ἄμαννος, ὁ Ἑρδερὸς καὶ ὁ Ἰακώβης. Τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν μορφῶν τῆς διανοίας καὶ ὁρμῶσαν ἐκ τῆς σκέψεως πολεμεῖ ὁ πρῶτος, ἀποδεικνύων ὅτι ἡ μέθοδος αὐτῆς φέρει ἀναπορεύκτως εἰς τὸν σκεπτικισμόν, καὶ

συμπεραίνων ὅτι τὸ μέσον τοῦ ἀποφυγεῖν τὸν σκόπελον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πίστιν, τὴν ἄμεσον ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει. Ὁ δεύτερος ἀντιτάττει ὡσαύτως εἰς τὴν ἀφηρημένην γνῶσιν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ συλλογισμοῦ τὴν συγκεκριμένην ιδέαν, οὖσαν καρπὸν τῆς πείρας, καὶ συνενό- νει τὸ ὑπὸ τοῦ Καντίου χωρισθὲν, τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ λογικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ γνῶσει. Κατ' αὐτὸν ὁ Κάντιος κατεχρήσατο τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν λογικὴν. Ὁ τρίτος, ὁ Ἰακώβης, ὁ ἀναπτύξας ταύτην τὴν ἀρχὴν καὶ μορφώσας σύστημα, περιγράφει τὴν κα- τάχρησιν τῆς λογικῆς καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὅστις κατ' αὐτὸν διαιρεῖ, διακρίνει καὶ συνδυάζει τὰς γνώσεις καὶ δὲν γεννᾷ αὐ- τὰς, καὶ αὗται αἱ τεχνηταὶ ἐργασίαι ἐκτελοῦνται ἐπὶ ὕλικῶν προηγουμένως δεδομένων. Ὁ Ἰακώβης παραχωρεῖ τῷ Καντίῳ ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσῃ ἀληθείας ἀνωτέρας τάξεως, ὡς μένων ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ πεπερασμένου καὶ οὐ δυνάμενος νὰ φθάσῃ ἄχρι τοῦ ἀπολύτου. Ἡ ἀρχὴ πάσης γνώσεως καὶ πάσης ἐνεργότητος εἶναι ἡ πίστις, ἀποκάλυψις τελουμένη ἐν τῇ ἀνθρω- πίνῃ ψυχῇ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ αἰσθήματος, καὶ οὖσα ἡ βάσις πάσης βεβαιότητος καὶ πάσης ἐπιστήμης. Καί τοι δὲ τὸ αὐθόρ-μητον καὶ τὸ ἐνοραματικὸν τῆς γνώσεως εἶναι προγενέστερα τῆς σκέψεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὁ Ἰακώβης ἐκφαυλίζει τὸν λόγον καὶ τὰς νομιμωτέρας αὐτοῦ πορείας, περιφρονεῖ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰς διατυπώσεις αὐτῆς καὶ πίπτει εἰς τὸ αἰσθημα· καθή-ψαντο δὲ πάντων τούτων τῶν ἐλαττωμάτων αὐτοῦ. Τὸ αἰσθη-μα εἶναι φαινόμενον μικτὸν ἀνῆχον καθάπαξ τῇ αὐθόρμητῳ ἀνα-πτύξει τῆς διανοίας καὶ τῇ αἰσθητικότητι. Ὁ Ἰακώβης δὲν εὐ-χαριστεῖται νὰ θυσιάσῃ τὴν σκέψιν εἰς τὸ αὐθόρμητον, ἀλλὰ πα-ραχωρεῖ πολὺ καὶ εἰς τὴν αἰσθησιν· ἐντεῦθεν διηνεκῆς σύγχυσις ἐπαισθητῇ πρὸ πάντων εἰς τὴν ἡλικίαν. Ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος, θαυμασίως περιγραφεὶς ὑπὸ Καντίου, παραχωρεῖ εἰς τὸ αἰσθημα, εἰς ἐνορμον ἀόριστον, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εὐδαιμονίας, εἰς εἶδος τι εὐδαιμονισμοῦ, ταλαντευομένου μεταξύ ὕλισμου ἢ αἰσθητικισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰακώβη ὑπῆρξεν ἐγγλωττός διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ σκεπτικοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ Καντίου, ἀλλ' ὑποδεεστέρα ὡς φιλοσοφικὸν πόνημα. Ὁ Φίχτης, βαθὺς με-ταφυσικὸς καὶ ἄκαμπτος λογικευόμενος, σπεύδει νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην μοναδικὴν καὶ ἀπόλυτον ἀρχήν. Αὕτη ἡ ἀρχὴ εἶναι

τὸ ἐγὼ, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον συνάμα, τὸ ὁποῖον ἀνα-
πτυσσόμενον ἐξάγει ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως,
τὴν φύσιν καὶ τὸν Θεόν. Τὸ ἐγὼ μόνον ὑπάρχει, καὶ ἡ ὑπαρξὶς
αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεως, εἶναι διότι εἶναι· τὸ ὑπάρ-
χον εἶναι διὰ τὸ ἐγὼ καὶ διὰ τοῦ ἐγὼ, ἐκεῖ εἶναι ἡ ἰδέα τὴν ὁ-
ποίαν ὁ Φίχτης ἀνείλιξε μετὰ μεγάλης ἰσχύος διαλεκτικῆς, ἀνοί-
ξας πάντας τοὺς θησαυροὺς τοῦ γονίμου καὶ λεπτοῦ αὐτοῦ πνεύ-
ματος. Κατ' οὐσίαν εἶναι τὸ σύστημα τοῦ Καντίου ἐν τῇ καθα-
ρότητι αὐτοῦ, ἀπηλλαγμένον πάσης ἀντιφάσεως. Ἰδε καὶ τὰ γρα-
φέντα περὶ αὐτοῦ ἰδίᾳ ἐν τοῖς προεκτεθεῖσιν. Μετὰ τὸν Φίχτην
ἀρχίζει νέα φάσις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ὑπερβατικὸς
ιδανισμὸς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου παραιτεῖ τὴν ὑποκειμενι-
κὴν μορφήν, ἵνα λάβῃ διὰ τοῦ Σχελλίγγιου τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ
ἀπόλυτον χαρακτῆρα. Ὁ Σχελλίγγιος μαθητὴς ἐν πρώτοις τοῦ
Φίχτου ἀπεμακρύνθη βαθμὴν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, μορφώσας
τὸ τῆς ταυτότητος σύστημα. Ὁ Κάντιος ἀρνούμενος τὴν ἀντι-
κειμενικότητα τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου φέρει πάντα εἰς τὸ ὑποκεί-
μενον, εἰς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ. Ὁ Φίχτης ἐκ τοῦ
ἐγὼ σχηματίζει τὴν ἀρχὴν πάσης ὑπάρξεως, ἐξάγει τὸ ἀντικεί-
μενον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Σχελλίγγιος ἐγείρεται ὑπεράνω
πῶν δύο τούτων ὄρων καὶ συνταυτίζει αὐτοὺς ἐν ἀρχῇ ἀνωτέρᾳ,
εἰς τὸν κόλπον τῆς ὁποίας τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον
ἐνόνονται καὶ συγχέονται. Ἐντεῦθεν ἡ διαφορὰ τοῦ ἐγὼ καὶ οὐκ
ἐγὼ, τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον ἐξαλείφονται· πᾶσα ἀντί-
θεσις χάνεται, ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐξερ-
χόμενοι φανεροῦσι τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα αὐτῶν. Ἰπεράνω
τῆς σκέψεως ἐπιτυγχανούσης τοῦ πεπερασμένου, τάττεται ἄλλος
τρόπος γνώσεως, ἡ διανοητικὴ θεωρία, ἡ ἐνόρaxis, ἥτις ἐννοεῖ ἀ-
μέσως τὸ ἀπόλυτον. Τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι οὔτε πεπερασμένον
οὔτε ἄπειρον, οὔτε ὑποκείμενον οὔτε ἀντικείμενον, εἶναι τὸ ὄν,
εἰς τὸ ὁποῖον πᾶσα διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις ἐξαλείφονται, τὸ ἐν,
ὅπερ ἀναπτυσσόμενον γίνεται σύμπαν, φύσις καὶ ἄνθρωπος. Ἡ
ἐκθεσις τοῦ Σχελλίγγιου εἶναι δογματικὴ καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ
ὑποθετικὴ. Ὁ Ἐγελος, ὃν ἐξητάσμεν ἀλλαχοῦ τῆς βίβλου, βάλ-
λει βάσιν τῆς φιλοσοφίας τὴν λογικὴν, ἐν ἣ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ μορ-
φαὶ τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου δὲν εἶναι αἱ καθαφαὶ συλλήψεις
τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, ἀλλ' οἱ νόμοι καὶ αἱ μορφαὶ τοῦ καθο-

λικού λόγου, ἔχουσιν ἰσχύον ἀπόλυτον, οἱ δὲ νόμοι τοῦ σύμπαντος εἶναι ἡ δῆλων καὶ πραγματοποιήσις αὐτῶν, ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁρατὴ λογική. Εἰ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου βρίθκει νέων καὶ ποικίλων θεωριῶν ἐπὶ τῶν παντοδαπῶν κεφαλαίων τῶν ἐνδιαφερόντων τὴν ἐπιστήμην, τὴν θρησκείαν, τὸ δίκαιον, τὰς ὡραίας τέχνας, τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ δὲν ικανοποιεῖ τὸν λόγον. Ἡ κίνησις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας ἔσχεν οὐ μικρὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν συγχρόνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας οἱ Ἀλεξανδρινοὶ πρῶτοι ἀνῆγειραν τὸν ἐκλεκτισμὸν εἰς σύστημα· αὐτοὶ ἠξίουσαν νὰ συγχωνεύσωσι καὶ ἐνώσωσιν εἰς ἓν σῶμα διδασκαλίας πάσας τὰς προγενεστέρας. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἐκλεκτισμοῦ εἶναι οὐσιωδῶς πνεῦμα ἀνοχῆς, συνδιαλλαγῆς καὶ προόδου· ἡ συγκεφαλαίωσις καὶ τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ἱσταται εἰς τὸ μὴ οἰκαιοποιεῖσθαι καὶ ἀποκρίναι ἀποκλειστικῶς οἰανδήποτε διδασκαλίαν, ἀλλὰ παραδέχεσθαι πάσας τὰς διδασκαλίας ὡς νόμιμα προϊόντα τοῦ λόγου, ἐφ' ὧν τοῦ ἐρευνῆσαι καὶ ἐκλέξαι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀληθείας, ἅτινα ἐκάστη περιέχει, κατόπιν δὲ διατάξαι καὶ ἀναπτύξαι ταῦτα, οὕτως ἡνωμένα, ὑπὸ ἀνωτέραν διδασκαλίαν, οὕσαν ἔκφρασιν πιστοτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ὁλοκλήρου τῆς ἀληθείας. Ἡ μέθοδος τοῦ ἐκλεκτισμοῦ εἶναι τὸ προηγούμενον τῆς θεωρίας, ἐκ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς βαθείας κριτικῆς τῆς ἱστορίας ἀπαντλούμενον. Ὁ ἐκλεκτισμὸς δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ προγράψῃ οὔτε τὴν ἐλευθέραν ἐξέτασιν οὔτε τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ κηρύττει τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ἐκ τῆς ἱστορίας ἀναλαμβάνει τὴν θεωρίαν, γονιμοποιεῖ ταύτην δι' ἐκείνης καὶ ὑπεράνω τῶν διαφορῶν ἰδιαιτέρων διδασκαλιῶν ὀργανίζει διδασκαλίαν εὐρυχωροτάτην, ὅπως παραδεχθῇ ταύτας μετὰ τοῦ ἐν αὐταῖς ἀληθοῦς καὶ νομίμου ἐν ἑαυτῇ. Ἡ φιλοσοφία δὲν ἐπιζητεῖ ποτὲ τὴν πλάνην. Πειρώμενος ὁ φιλόσοφος νὰ μελετήσῃ τὴν φύσιν καὶ νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὰ ταύτης μυστήρια ἀντὶ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγρυπνιῶν, δὲν διανοεῖται

φειδωρὸς νὰ ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν ζῶσαν πραγματικότητά τὰ κενὰ φάσματα τῆς φαντασίας αὐτοῦ. αὐτὸς πάντοτε ἐπιδιώκει τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν νὰ ἀπατηθῇ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων, τῶν ὑποβεβλημένων εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ, νὰ μεγαλύνῃ τὴν σημαντικότητά τοῦ μὲν, νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἰσχὺν τοῦ δὲ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θέσῃ ἑαυτὸν ἐκτὸς τῶν ὄρων τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸν κόσμον. Τὰ συστήματα εἶναι ἀτελῆ καὶ ἀποκλειστικά ἐν τῇ ἀξιώσει αὐτῶν τοῦ νὰ περιέχωσι τὴν ἀλήθειαν ὁλόκληρον· φέρ' εἰπεῖν, ἡ αἰσθησις μεσολαβεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν πολλῶν ἰδεῶν, οἱ δὲ τοῦ συστήματος τούτου ὁπαδοὶ ὑπερπηδῆσαντες τὰ γεγονότα συνεπέρανεν ὅτι ἅπασαι αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι προέρχονται ἐκ μόνης τῆς αἰσθήσεως. Οἱ ἰδανισταὶ ἐξ ἄλλου, διότι τὸ πνεῦμα ἀποκαλύπτει ἐν ἑαυτῷ καὶ καρποῦται ἐκ τῶν ἰδίων θησαυρῶν ἀρχὰς ἀνεξαρτήτους τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἀνάγουσι τὰ πάντα εἰς τοῦτον τὸν τρόπον τοῦ γινώσκειν. Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὑπερβολή, πλάνη, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀτελεύτητος διαμάχη. Ὁ Ἐπίκουρος, προκατειλημμένος ὑπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἐγωιστικοῦ αἰτίου εἰς τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν, περιώρισε τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἰς μόνην τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐδαιμονίας ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ· ὁ Ζήνων ἠρνήθη τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ὀδύνην ἵνα ἐκθειάσῃ τὸν ὑπὲρ ἀνθρώπον ἡρώισμόν. Ἐξ ἀρχῶν ἀληθῶν συνεπειᾶς ἐσφαλμένας ἐξήγαγον οἱ ἄνθρωποι καὶ ἰδοὺ τὰ ἄπειρα καὶ ἀλλήλοις ἀντίθετα συστήματα, σχολαὶ ἀντικείμεναι, ὧν τινων ὁ ἀνταγωνισμὸς διήρκεσεν αἰῶνας, χωρὶς νὰ θριαμβεύσῃ ἡ μὲν κατὰ τῆς δὲ, ἐπειδὴ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν περιείχε τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Πολλοὶ καὶ ἐνδοξοὶ φιλόσοφοι διαφοροὶ κατὰ τὰ ἦθη, ἔθιμα, πεποιθήσεις, γλώσσας, φυλὴν καὶ ἐθνικότητα, ἐκίνησαν τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἄχρι τῶν ἡμετέρων, ἐξαντλήσαντες τὰς παντοίας ἐπόψεις, ὑφ' ἃς ἐξῆν θεωρῆσαι τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης. Ὁθεν τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἔτοιμα· ἡ ἱστορία, κατασπᾶσα ἀνταποδείξεις ἀπαραίτητος τῆς συνειδήσεως, περιέχει ταῦτα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία ἀποχωρίζει ταῦτα ἐκ τῶν διδασκαλιῶν, ἐν αἷς εἰσι διεσπαρμένα, συναρμολογεῖ πρὸς ἄλληλα ταῦτα ἄνευ συγχύσεως, ὑπὸ ἀνωτέραν διδασκαλίαν ἐν ὁργανικῷ συνόλῳ, ὁρίζει τοὺς νόμους, καθ' οὓς πα-

ρήχθησαν, καὶ ἐναγκαλίζεται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἐνότητα τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· αὐτὸν τὸν σκοπὸν προτίθεται ὁ ἐκλεκτισμός. Οὐχί, δίκην συγκρητισμοῦ καὶ παχυλῆς μίξεως, συνάπτει τὰ συστήματα οἷα δῆποτε ἂν ὦσιν, ἀλλὰ τοῦναντίον ὁ ἐκλεκτισμὸς ἐπιζητεῖ ἐν ἐκάστῳ τὸ μέρος τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, καὶ ἀποσκυβαλίζων τὸ ψεῦδες συγκομίζει τὸ ἀληθές. Ὁ ἐκλεκτισμὸς, ὡς καὶ πᾶν σύστημα, ἔχει καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς φίλους.

§ 2. Κατεδίδασαν αὐτὸν ὡς παρέχοντα δικαίωμα εἰς τὸν ἀδιαφορισμὸν καὶ τὴν μοιροδοξίαν. Ἄλλ' οἱ ὅπαδοί ἐδεῖξαν ὅτι πᾶσα φιλοσοφικὴ δόξα δικαιολογεῖται ὅτι στηρίζεται ἐπὶ τινος γεγονότος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀνήκει τῇ ἱστορίᾳ· κηρύττων δὲ ὁ ἐκλεκτισμὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπισφαλῇ δὲν ἐπιτρέπτει αὐτῷ καὶ τὴν ἀπάτην, ἐξηγεῖ μόνον τὸ λάθος καὶ τὴν πλάνην, θέτει πέρας εἰς τὴν ἀντίφασιν τῶν συστημάτων. Εἶπον ἄλλοι ὅτι ὁ ἐκλεκτισμὸς εἶναι ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἄρνησις φιλοσοφικοῦ συστήματος· ἀπελογήθησαν οἱ ἐκλεκτικοὶ ὅτι εἶναι μόνον ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἄρνησις παντὸς ἀποκλειστικοῦ συστήματος, ὡς ἀποκρούων τὸ φέρον χαρακτῆρα μεροληπτικόν, καὶ ἐξελέγχων τὰ ἀλληλοδιαδόχως φανέντα συστήματα, ὡς ὑποτάσσων ταῦτα εἰς τὸν ἴδιον κανόνα, καὶ βαδίζων ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῶν πρὸς ζήτησιν καὶ κατάκτησιν τῆς ἀληθείας. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ὑποτίθησι σύστημα μᾶλλον ἐκτεταμένον, διακρίνον τὸ ἀληθές τοῦ ψευδοῦς παρὰ πάσῃ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ πλουτίζει ὁσημέραι τὴν σπουδὴν καὶ τὴν κριτικὴν τῶν προτέρων φιλοσοφικῶν μνημείων· αὐτὸς, λέγουσι, δίδει τὰ μέσα τοῦ συντάττειν τὴν ἐνότητα τῆς ἐπιστήμης, παρέχων τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν εἰς τοῦτο. Οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἀνεῦρον τὸν ἐκλεκτισμὸν εἰς τὸν Πλάτωνα, κεκαλυμμένον θαυμασίως, καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς Μεταφυσικῆς κεφ. γ'. « Ἐπεὶ δὲ φανερόν ὅτι τῶν ἐξ ἀρχῆς αἰτίων δεῖ λαβεῖν ἐπιστήμην, τὰ δὲ αἷτια λέγεται τετραχῶς, ὧν μίαν μὲν αἰτίαν φαμέν εἶναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, μίαν δὲ τὴν ὕλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως· τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἰτίαν ταύτη, καὶ τὸ οὐ ἔνεκεν, καὶ τὸ ἀγαθόν· θεωρημένων οὖν ἰκανῶς περὶ αὐτῶν ἐν τοῖς περὶ φύσεως, ὁμῶς παραλάβωμεν καὶ τοὺς πρότερον ἡμῶν εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ὄντων ἐλθόντας, καὶ φι-

λοσοφῆσαντας περὶ τῆς ἀληθείας. Δῆλον γὰρ ὅτι κάκεινοι λέγουσιν ἀρχάς τινας καὶ αἰτίας. Ἐπελθοῦσι γοῦν, ἔσται τι προὔργου τῇ μεθόδῳ τῇ νῦν. Ἡ γὰρ ἕτερόν τι γένος εὐρήσομεν αἰτίας, ἢ ταῖς νῦν λεγομέναις μᾶλλον πιστεύομεν.» Ἐκ τῆς κριτικῆς ιστορίας συνάγει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ἀναγκαῖον προηγούμενον τῆς θεωρίας, διαφωτίζων καὶ ἐξελέγχων ἐναλλάξ τὸ ἴδιον σύστημα διὰ τῶν συστημάτων τῶν προκατόχων αὐτοῦ φιλοσόφων. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐθήρευν καὶ οἱ Ἀλεξανδρινοί, ἀλλ' εὐθὺς παρεξέτράπησαν, ἐπαγγελθέντες δογματισμὸν τοσοῦτον ἀποκλειστικόν, ὅσον δὲν ἦτο ὁ τὸν ὁποῖον διΐσχυρίζοντο νὰ συμβιβάσωσιν ἐξ ἀρχῆς. Παρὰ τοῖς νεωτέροις ὁ Λεϊβνίτιος δὲν βλέπει σωτηρίαν ἀπέναντι τῶν κινδύνων τῶν ἐπαπειλούντων τὴν φιλοσοφίαν, εἰ μὴ τὴν ἀμερόληπτον σπουδὴν τῆς ιστορίας. Ἐπειδὴ, λέγει, ἡ ἀλήθεια συχνάκις περιεκαλύφθη, ἡκρωτηριάσθη καὶ διεφθάρη, διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ σπουδὴ εἰς διάσωσιν αὐτῆς, ἵνα ἀποβῇ *perennis quaedam philosophia*. Εὗρε δὲ ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων δικαιоῦται, καθόσον κινεῖται εἰς τὰ πρόσω οὐχὶ δὲ καθόσον ἀρνεῖται. Οὐδεμία δὲ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀρχαιότερων ἡλικιῶν ἀπωλέσθη, καὶ ἅπασαι ἐπισπεύδουσιν εἰς τὸ κοινὸν ἔργον· εἰς ὅφελος τῆς ἐπιστήμης ἀγωνίζεται ὁ Λεϊβνίτιος νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντιζήλους σχολὰς καὶ νὰ θεωρήσῃ πάσας τὰς διδασκαλίας ἐπιδεκτικὰς καλῆς ἐρμηνείας. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ἐθριάμβευσεν εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν γραμματολογίαν καὶ τὰς τέχνας. Ὁ περικλεῆς καὶ μεγάλτιμος Κουσίνοσ, περὶ οὗ τὰ δέοντα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ ἐρρήθησαν, εἶναι ὁ ἀρχηγέτης πρὸ πάντων ἐν Γαλλίᾳ. Πρὸς εὐκρινεστέρας πληροφορίας παραπέμπομεν τὸν φιλομαθῆ νέον εἰς Cousin, *Euvres complètes, Fragments philosophiques*, εἰς Jouffroy, *Mélanges philosophiques*, καὶ εἰς Damiron, *Essai sur l'histoire de la philosophie au dix-neuvième siècle*.

Περαίνοντες τὸ πενιχρὸν τοῦτο πόνημα, εὐχόμεθα εἰς τοὺς κατὰ πάντα λόγον ἱκανωτέρους ἡμῶν νὰ συντάξωσι πρωτότυπον συγγραφὴν· ἡμεῖς δὲ, τὸ κατὰ δύναμιν, προσφέροντες τῇ ἐλληνικῇ νεότητι τοῦτο, καὶ φύρον εὐγνωμοσύνης τῇ μητρὶ Ἑλλάδι ἀπονέμοντες, ἐπικαλούμεθα τὴν ἐπιείκειαν τῶν λογίων.

ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩ ΕΝ ΤΡΙΑΔΙ ΘΕΩ ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΚΛΕΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ. 2. *ζίχ.* 18. ἀνάγνωθι ἀπεδύθησαν. — Σελ. 3. *ζίχ.* 32. συλλάβισον προσ-αρμόζουσα. — Σελ. 4 *ζίχ.* 29. ἀνάγνωθι ἐπιστητόν. — Σελ. 5. *ζίχ.* 32. ἄξονα· — *ζίχ.* 36. ἄλλοι φιλόσοφοι. — *ζίχ.* 37. Κουδουόρθιος. Σελ. 8. *ζίχ.* 17. Στευάρτος. — *ζίχ.* 19. Βράουν. — *ζίχ.* 26. σχολή, — *ζίχ.* 27. Ροϋέρ-Κολλάρδος. — Σελ. 9. *ζίχ.* 20. Naturphilosophie. — Σελ. 11. *ζίχ.* 2. δεδομένην. — Σελ. 15. *ζίχ.* 25. βαίνουσαι. — Σελ. 17. *ζίχ.* 16. ποίους. — Σελ. 18 *ζίχ.* 13. ἐπαγνάγει. — Σελ. 22. *ζίχ.* 14. πρόσθε ς, λέγω, — Σελ. 26. *ζίχ.* 23. συλλάβισον ἐξ-ἀκολουθήση. — Σελ. 27. *ζίχ.* 31. δυσ-ἀνασχετοῦν. — Σελ. 33. *ζίχ.* 21. ἀνάγνωθι κτυποῦσαι. — Σελ. 39. *ζίχ.* 1. ὑποχύματος. — Σελ. 46. *ζίχ.* 7. οἷς. — Σελ. 48. *ζίχ.* 20. περιορίζεται. — Σελ. 27. *ζίχ.* 25. ἀνανεώσεις. — *ζίχ.* 29. συλλάβισον ὑπερ-οχή. — Σελ. 71. *ζίχ.* 3. ἀνάγνωθι γορίλας. — Σελ. 160. *ζίχ.* 28. ἐν βιβλίῳ ιγ'. — Σελ. 189. *ζίχ.* 3. ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ. Περίοδος δευτέρα. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. διορθῶν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν κεφαλαιῶν. — Σελ. 190. *ζίχ.* 15. πρόσθε ς, — Σελ. 193. *ζίχ.* 3. ἀνάγνωθι τῆς ιζ'. Σελ. 195. *ζίχ.* ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Περίοδος τρίτη. Νεωτέρα φιλοσοφία, ἀρχομένη ἀπὸ Βάκωνος.

Τὰ λοιπὰ παροράματα ἀφίενται εἰς τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου.

